

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

II

1871

—

1883

Erik Nørr

Den jyske

Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909

og den sjællandske sognepræst

Selskabet for Danmarks Kirkehistorie
Odense Universitetsforlag

Den jyske og den sjællandske sognepræst

Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam
indeholder følgende bind:

Bind I: Kapellanen og professorspiren (1854-1870)

Bind II: Den jyske og den sjællandske sognepræst (1871-1883)

Bind III: Genløsningsteologen og bibeloversætteren (1884-1894)

Bind IV: Kulturpersonligheden og biskoppen (1895-1909)

“der er et Grundsyn, som vi ere fælles om;
jeg tænker, det stammer en Del fra vor Omgang
i Ungdomsdage, en Del fra vore Fædre,
en Del fra Grundtvig, vi hørte i Samling,
men fremfor alt dog fra den samme Aand,
thi jeg kommer for, der er ingen Præst,
jeg saadan har Aand tilsammen med som dig”.

Otto Møller til Thomas Skat Rørdam 15/10-1882

Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909. Bd. I-IV

© 1999 Forfatteren og Odense Universitetsforlag

Sats og tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

Papir: 120 g Book design smooth

Omslag: DesignCo

ISBN 87-7838-431-1 (samlet)

87-7838-434-6 (bd. II)

Trykt med støtte af:

Jens Nørregaard og Hal Kochs Mindefond

Carlsbergfondet

Chr. P. Hansens og hustrus fond for almengørende formål

G.E.C. Gads Fond

Landsdommer V. Gieses Legat

Goods Fond

J. Oskar Andersens Legat til Fremme af Kirkehistorisk Studium

J.S. Deichmann Branths Fond

Kirkeligt Samfund

Odense Universitetsforlag, Campusvej 55, 5230 Odense M

Tlf. 66 15 79 99 Fax 66 15 81 26

E-mail: press@forlag.ou.dk www-location: <http://www.ou.dk/press>

Billederne på bind og forsatter:

Forsiden: Thomas Skat Rørdam. Træsnit fra Nutiden 1880 Nr. 198 (Det kgl. Biblioteks billedsamling).

Bagsiden og forsatter: Rønnebæk Præstegård. Maleri af T.B. 1888. Original findes i Rønnebæk Præstegård.

INDHOLD

Bd. II

Indhold	5*
Brevvekslingen 1871-1883 – Brevene 88-204	1-394
Forkortelser	397
Noter	401

Bibliografi, slægtsoversigter og personregister findes bagi bind IV

Min kære Ven. Det er nu lang tid, snart 3 Maaned
 siden jeg har hørt fra dig, og endnu længere siden du hørte fra
 mig. Det har været en travlt og travt Tid her, siden sidst.
 Ombesindigt samtidig med at jeg fik dit sidste Brev, jeg havde
 jo et Uheld at brække min højre Arm. Jeg vilde vist til
 Annekset, men kunde ikke komme frem ad Vejen for Sne, og ville
 derfor vide ind over en Mark, som var bedre at komme frem
 ad. Men Vejroffen var saa fuld af Sne, at Herden faldt
 der og ikke kunde komme op. Jeg spang da af den og tog den
 i Tøjlen for at fæ den op, og idt den saa spang op, brækk
 jeg tilbage og snubler ned over en Klovsne og brækk saa
 min Arm. Høiagtet vel at gøre for mig. Det gik
 snart nok, men det var drømt en meget langsom Tug,
 altho at jeg kom. I hengelig Takt. Det tog ^{nesten} 6 Uger,
 inden jeg kom blot saa vist, at jeg kunde skrive med den
 højre Haand, og skønt det nu er næsten 3 Maaned siden,
 kan jeg dog nu stadig bruge den til nogetarbejde, som
 du skal troffe til. Jeg lade vistnok snart at skrive
 med venstre Haand, men det gik saa langsomt og besværligt,
 at jeg ikke kunde beholde mig til mere end et eller to
 vordige Breve; skuld jeg skrive noget, som du kunde tænke
 til, saa blev disse altes bedste med. Arbejde for at forene
 bringe Drogelavene. Da saa alle nyheder var overstøret,
 1871, saa blev min Tønde søg. Men det skændte hele Vinteren,
 2. men det blev store svinger, og hun tog saa ind til København
 3. for at tale med en Læge, og Resultatet af denne Samtale
 blev at hun maatte tage hvile og undkaste sig om smertefuld,

Første side af TSR's brev til OM 2/5-1871. Rørdam har ikke kunnet skrive i læn-
 gere tid på grund af en arm, der brækkede, da han i snedfog havde ubeld med he-
 sten, medens han red fra Sønderup til annekset Nordrup.

Brevveksling 1871 - 1883

88. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[3/1-1871]

Kjære Rørdam.

Tak skal du have for dit gode, trofaste Brev, der kom vel tilpas; jeg er
 5 overbevist om, at Ingen tager hjærteligere Del i Vorherres Førelse med os,
 end du gjør. Ja vist var det underligt, som det gik; og dog havde jeg hele
 Ventetiden ikke kunnet komme bort fra, at det vilde blive styret saaledes;
 ikke, at jeg var sikker derpaa, nej langt fra, snarere det modsatte af at være
 sikker, men jeg kunde slet ikke forestille mig, at vi skulde bort herfra; naar
 10 jeg vilde tænke mig denne Mulighed, saa blev Alt sort for mig.

At det er gaet, som sket er, er jo Guds Styrelse til vort Bedste; at vi nu
 maatte kunne paaskjønne og bruge denne hans Naade, thi vi ved nok, den
 er os ikke givet til i Ro og Mag at nyde. Men forsaavidt man menneskeligt
 vil efterspore Gangen i denne Tilskikkelse, saa er det gaet saaledes til, som
 15 jeg nu skal fortælle dig, da jeg antager, det kan være dig til Behag. Ved min
 Faders Død blev jo Sognefolket bevæget, og dette i Forbindelse med
 Medynk med min Moder, der altid har været meget afholdt af dem alle,
 gjorde, at de fik i Sinde som jo nu alle Steder at "søge for mig". Nu var der
 jo i de samme Dage temmeligt Røre om Valgmenigheden, som du ved, og
 20 maaske de syntes heller ikke godt om det. Nok er det, at en halv Snes
 Stykker af dem, der ellers ikke slutte sig til os, indfandt sig og spurgte, om
 jeg vilde søge Kaldet, hvis Beboerne vilde "søge med mig".

Jeg kunde ikke svare Andet, end at jeg antog, det førte Intet til, samt at
 jeg ikke vilde indlade mig derpaa, hvis ikke de tre Fjerdeparter ønskede det.
 25 Et Par af dem lod sig forlyde med, om jeg ikke i saa Fald, at jeg blev her,
 vilde drive lidt mere paa "Børnenes Lærdom", hvortil jeg svarede, at de
 kjendte mig saalænge, at de købte ikke Katten i Sækken, og at vilde de have
 mig, maatte de tage mig, som jeg er. Dermed gik de til deres Indsamling af
 Navne og fik de 7 Ottendedele.

Jeg antager, at Mange skrev paa for Moders Skyld, Mange vel ogsaa i den
 Tro, at det blev ikke til Noget, og kun Halvdelen har vel rigtigt ment Noget
 dermed. Saa rejste jo to Mænd (Kristen Kristensen for En) afsted til
 Ministeren. Her hjalp det jo svært, at Ploug havde alt banet Vej for dem, og
 fulgte nu selv med dem derop; Hall viste dem til Kongen, der tog vel imod
 35 dem; saa de kom hjem med godt Haab, uden dog at have Noget at holde sig
 til.

Imidlertid satte Dr. Winther sig i Bevægelse paa Kraft for vor Nabo
 Thomsen, der rigtignok lod sig afskrække fra at søge Kaldet, men gjerne
 vilde have mig benyttet til at flytte sig selv bort fra Ørting; og det skulde
 gaae paa den Maade, at Ørting var netop det rette Sted for mig at komme:

midt i Herredet. Dette fik jeg at vide fra en ny Deputation fra Omegnen, paa deres Vegne nemlig, der vilde have Valgmenighed; dem tilbød Hall at skaffe mig til Ørting; men det var vel, at de ikke troede sig bemyndigede fra deres Udsendere til at gaae ind paa den Ordning, thi det vilde været
 5 Winther en let Sag at rejse en Adresse fra $\frac{3}{4}$ Del af Ørting Sogn om at blive fri for mig, naar først Thomsen var flyttet af Vejen. Alt dette gjorde nu, at mine Forhaabninger bleve svage; men saa fik jeg at høre under Haanden, at Brammer paa det Hefstigste havde anbefalet min Ansøgning, og udtalt, at der var al Sandsynlighed for, at den blev antaget, og det lettede jo atter lidt
 10 paa Moral. Fra flere Sider blev jeg stærkt trængt for at skulle tage til Kjøbenhavn og gjøre mig behagelig; men jeg havde holdt mig fra at klappe Provst og Bisp og gad saa ikke heller vige fra den Stilling, da jeg tilmed vel kunde vide, at min Person intet Lod kunde kaste i den Vægtskaal. Det kom mig for, at Sagen vilde faae en Ende før Juul, og det slog ganske rigtigt til,
 15 thi Udnævnelserne er fra 20 Decbr.

Skal der nu siges, hvad der menneskeligt har givet Udslaget, saa tænker jeg, det er Ploug, der fulgte med de første, og Termansen, der fulgte med de Næste, som drog over med Andragende. Dernæst var der blandt de 51
 20 Ansøgere ikke Nogen, Hall passende kunde finde; ja jeg saa kun de 28, men af dem kjendte jeg egentligt slet ingen, kun Rambusch i Sønderomme af Navn. Naar saa Bispen under disse Omstændigheder ubetinget pegede paa Et, saa bliver jo Sagen temmelig forklarlig; men Bispen gjorde det rimeligt mest af Agtelse for min Fader, og Ploug var rimeligt saa virksom af Had til Winther, og saadan kan det være meget sære Stød, der sætter Sligt i Drev. –

25 Hvad nu Folkene her i Sognet, af hvilke Mange er bleven overraskede, og de Slemme ubehageligt overraskede, ville stille an, ved jeg ikke; men jeg haaber, at vi skal komme til lidt bedre Forstaaelse, nu vi *skal* blive sammen; thi nu kan de nok skjønne, at jeg ikke flytter herfra, saalænge Vorherre vil lade mig blive. Men jeg er glad ved, at Ingen af dem kan lade mig høre, at
 30 jeg er gaaet et Skridt eller har talet et Ord for at faae dem til at holde paa mig; Gud give Naade til, at der maa komme noget Godt ud derfra baade for Menigheden og for os. –

Det er da en bedrøvelig Stilling, de Evangeliske nu er kommen i, at de slet ikke have noget Organ mere, som de kan udtømme sig i; thi det nye af
 35 Kalkar bebudede Tidsskrift kan da neppe blive nogen rigtig Tumleplads for dem; det skal vel alligevel være Meningen, at Kalkar vil udfylde et Savn; men det er han jo altfor gammel til og af altfor uklar en Retning. Ja du er jo kommen ind i Missionsbestyrelsen; kan du virkelig virke sammen med Folk som Blædel og Fich? Man ser jo, at selve Bestyrelsen havde Anelse om, at du ikke vilde være med, og jeg kan heller ikke forestille mig, at du der vilde

være paa din Hylde. Jeg ved ikke, hvad man skal sige om Løventhal, som Lindberg har taget under sin Vinge; vil du virkelig være med paa Skuden, maa du jo vel ogsaa have en Mening om ham. –

Jeg kunde have stor Lyst til at see dig og tale med dig netop i denne Tid, men det kan jo ikke lade sig gjøre, og jeg er bange for, at jeg til Sommeren faar saa Meget at gjøre og bruge mine faa Penge til med Ombygning, at jeg ingen Rejse kan gøre. Vi skal jo nemlig nu have Huset indrettet til to Lejligheder, og hver have Sit for os selv, saa nu haaber jeg, det skal naaes, hvad du gjentagende har mindet mig om, og hvad jeg selv ofte har følt Længsel efter, at Johanne kan komme til selv at være Husmoder. Min Moder skal have Fløjen herud til Kirkegaarden, og vi tage Midthuset; men det kniber at finde en Plads der for mig, hvor jeg kan huse de mange Bøger; jeg vil nemlig ingen af min Faders Bøger sælge, uden dem jeg har dobbelt. Men med Guds Hjælp ses vi jo da ad Aare og gid vi saa begge maa have det godt og glæde os ved Guds Velsignelse i vor Gjerning.

Vor lille Pige har i denne Jul været meget syg, men Gud har været os saa naadig, at hun nu vistnok er ved at komme sig igjen, hvorvel det gaar sent. Lev vel min kjære Ven; hils din Hustru og lad ved Lejlighed høre fra dig, sært hvordan det gaar med Værket i Sognene.

Gylling 3 Jan. 1871.

Din
Otto M.

89. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam [21/1-1871]

Kjære Ven!

At du, uden at du sagtens venter det, igjen ser Brev fra mig, er ikke fordi jeg har noget glædeligt Nyt at melde, men fordi jeg føler Trang til at dele min Bedrøvelse med dig. Vorherre har nemlig prøvet os med at tage vor lille Pige fra os, og jeg synes nu, at han ikke kunde tage os paa et ømmere Sted end netop der. Jeg vidste Intet om, at det kunde gjøre saa ondt i Hjertet, som det gjorde og gjør; hun var vort lille Lys; vi havde hendes Vugge staaende herinde hos os i mit Kammer; og hele Sommeren igjennem, da Tiden var saa trang for os under min Faders Sygdom, var hun os en Guds Naadegave at forfriske og opmuntre vort Sind ved. Hun var saa smuk i vore Øjne og var just nu bleven saa rosom, da hun kunde skjønne og være med i saa Meget.

Hun havde skrantet en Tid for Tænder, men blev først alvorlig syg til Julen; vor Læge slog det hen med, at det Intet betød, men det vilde ikke

skride alligevel; tilsidst fik hun Krampe og havde den med Afbrydelser de sidste 5 Dage, til hun saa døde; jeg holdt igjen hos Vorherre som aldrig før, og haabede, at han vilde skaane hende; men et Kvarters Tid før hun døde, fornam jeg først, at det ikke saadan kunde blive, og at vi maatte bøje vort

5 Hjærte under hans Haand. Det var haardt tilgavns at lære og det gjorde ondt som intet Andet, jeg har oplevet; jeg synes nu bedre end før at kunne forstaae, hvad det har at sige, at "Gud sparede ikke sin eneste Søn"; og saaledes lever man hen og er uforsøgt i, hvad saa mange Forældre i Verden har maattet smage.

- 10 Nu har vi prøvet det og sidde atter som for et Aar siden ene og til enhver Tid forknytte ved at tænke paa, hvor lidt vi skjønnede paa og hvor daarligt vi takkede for Guds gode Gave, mens den var i vore Hænder, og hvor lang Tiden er, til vi skal see hende igjen hos ham, der gav og tog. Vi maa jo trænge til denne Besøgelse og særligt trænge til den i denne Tid; vi har jo
- 15 Intet Andet fortjent men "idel Straf", som Luther siger: rimeligt skulde det jo for vor Frelses Skyld føjes sammen med den anden Guds Tilskikkelse i Julen, at vi ikke skulde forsynde os i Lykken og tage Skade af det, som Gud tænkte os til Gode; men alligevel er det bedrøveligt at tænke paa, at vi ikke kunde undvære saa tungt et Tryk; Gud give nu, at det ikke maatte være
- 20 spildt, men at vi dog i det Mindste maatte faae ret Øje for og faae begyndt paa at lære, hvad dermed er ment.

- Du er jo ikke uforsøgt i saadan Skolegang, men du har dog ikke mistet den eneste, har vistnok heller ikke været stillet saaledes, at et Barn var saa
- 25 Meget for dig, som hun var for mig og os begge. Men jeg ved, du vil forstaae denne Tid med os og tænke paa os til det Gode, at Guds gode Villie maa naaes med os; thi det har vi Behov. Hjærtet fristes til at blive haardt, og til at falde hen i den hedenske Tankegang, at Gud er bange for at gjøre os det *for* godt, at han vil tage med den ene Haand, naar han giver med den anden. Jeg ved det godt, at han har ikke villet skræmme os, har endnu
- 30 mindre villet forhærde os; men Et er at vide, et Andet er at troe, og at sige Gud og Faderen Tak for alle Ting i Jesu Navn; jeg kan ikke mere end bede ham om at maatte lære at kunne det, og det endda saa saare ringe. Trange Tider langsomt skrider; det har den Art! –

- Dog med alt dette, der ikke behager, maa jeg takke for, som det nu er i
- 35 Sammenligning med den Tid, da hun laa mellem Liv og Død; og at de Dage faldt mig saa forfærdelige, kom jo vistnok af, at jeg vilde have min Krig frem, hvor Herren ikke vilde. Det er nu ikke min Mening kjære Ven, at du skal sætte dig hen og skrive Trøstebrev til os; vi ved jo nok, hos hvem Trøsten er, haabe jo ogsaa at skulle finde den sande Trøst hos ham; men du vil forstaae, at jeg følte Trang til at sige dig, hvad Sorg vi har maattet friste,

blot forat du, naar dine Tanker vende sig til os, kan vide, at saadan gik det os.

Jeg har da nu set det første Hefte af det nye norske Tidsskrift, og det synes jeg vel om; der er begyndt et Stykke af L. Helveg, der vistnok bliver godt og nyttigt, og det Samme kan siges om et velskrevet Stykke af Ingier. Mindre godt synes jeg om, hvad Schrøder skriver; han gaar saa vidt om og gjør saa lang Snak gjerne, finder Behag i at brede sig og tale op og ned om sine egne Meninger; men i det Hele er det vellykket og vil, hvis det saaledes kan fortsættes, gjøre Gavn for dem, hvem det er bestemt for. Jeg maa ellers i dette Aar indskrænke mig med at købe Bøger, da jeg nok slet ingen Indtægter faar men Udgifter; der er jo nu heller ikke saa stort forgjort derved, da navnlig de udkommende Tidsskrifter Intet due til; særligt tør jeg vistnok ikke indlade mig paa at holde Kalkars Tidssk. Da jeg antager, at du ser det, vil jeg bede dig om at melde mig, hvis du der skulde støde paa nogen betydeligere Omtale af min liden Bog; en saadan vil du jo nok fatte, at jeg kunde være nyfigen efter at see, og man kunde vel et eller andet Sted komme over et saadant Hefte.

Jeg gad nok vide, om du er traadt ind i Missionsbestyrelsen eller om du har undslaaet dig: blot for at vide det, og ikke fordi jeg vilde være mere veltilfreds med det Ene end med det Andet. Var der nemlig Mulighed for, at du kunde gavne Sagen ved at være med, saa var det jo Uret at undslaae sig; men vilde det kun være at støtte et Foretagende, der i sin nærværende Skikkelse alligevel vil falde, saa var det jo ørkesløst at berede sig selv den Skuffelse. Jeg maa forresten bekjende, at jeg synes, Sagen er i lige saa gode Hænder, mens Kalkar styrer den, som hvis den f. Ex. kom under Ledelse af Clausen i Ryslinge; og hidtil synes det jo at være de "Evangeliske" og den indre Mission, der rives om Ledelsen heraf. At Lindberg har villet tage Parti og stille sig paa en af Siderne, er vist en Fejltagelse fra hans Side.

I Kirketidenden har han begyndt paa et Stykke om Stjernen i Østen, som jeg mener, er forfejlet; ethvert Forsøg paa at gjøre Stjernen til en Constellation af bekjendte Stjerner er i mine Tanker i fuldkommen Strid med Matthæus. Jeg antager, at "hans Stjerne" har ikke været at see af Alle, saalidt som Englesynet Julenat var at see af Andre end Hyrderne; og ethvert Tilløb til en *naturlig* Forklaring er det Samme som Forsøg paa en Bortforklaring. Har du tænkt paa, hvad Forbindelse der kunde være mellem "Stjernen" og "Tegnet" Matth. 24, 3. 30? Jeg antager, at det er det Samme i Virkeligheden, om end Aabenbarelsen vil være forskjellig efter den forskjellige Lejlighed. –

Nu forudser jeg, at det vil blive til Alvor med Sognebaandsløsningen her, og det maa jo saa være; men hvad der er mig mindre behageligt, er, at det

store Tal af Sognebaandsløser, der vil komme fra Randlev, formodentlig vil gjøre alle mulige Forsøg paa at faae Lov at gjøre Brug af deres egne Kirker; jeg holder ikke af Kvalm og vilde nødtigt bedrøve Brammer, der nu ved denne Lejlighed har vist sig fra en meget behagelig Side.

- 5 Jeg sender Hilsen til din Hustru, og det var forresten rart, om du kunde komme herover iaar, thi jeg forudser, at jeg kan ikke evne at gjøre Rejser, da jeg er uden alle Midler dertil. Tænk paa os i saa Maade, hvis du kan.

Gylling Pstgrd. 21 Jan. 71.

Din Ven

10

Otto M.

90. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[26/1-1871]

- 15 Min Kære Ven.

Det glædede mig at høre fra Dig og at se hvorledes en Sag, som vor Herre vil have frem, den gaar sin Gang ad ganske underlige Veje, men naar dog Maalet. Det synes aabenbart, at Han har set saare venligt til Dig og Din Slægt, saadan som han har "mildnet Luften for de klippede Lam"; og det er
20 jeg ogsaa vis paa, at I alle vil vide at paaskønne og takke for. – Noget af det mest underlige i mine Øjne er, at saa mange af Dine fordums Modstandere og især Din Pave i Aarhus skulde komme til at virke for at Du blev. Men naar noget sker fra Herren, et det altid underligt for vore Øjne.

Jeg er jo kommen ind i Missionsstyrelsen, hvilket kom mig yderst
25 overraskende, da jeg ikke var i Kbhvn til Mødet i Oktober. – Jeg var i Hammer for at hjælpe Moder med den sidste Auktion i de Dage – og jeg havde tilfældigvis ikke læst den Artikel af J. Winther i Kirketidenden, hvori han udpeger mig som saa særdeles skikket til den Plads, saa jeg blev omtrent
30 som en der er falden ned fra Skyerne, da jeg ved min Hjemkomst fra Hammer fandt et Brev fra Kalkar, hvori han kort og godt meldte, at jeg var bleven valgt ind i Bestyrelsen, og spurgte, om jeg vilde modtage Valget.

Min første Tanke var, som Du nok kan forestille Dig, at sige Nej, og det af to Grunde, først at jeg ikke kunde vente noget Udbytte af at arbejde
35 sammen med en Bestyrelse, hvis "ledende Tanker" i sin Tid havde været enige om at sparke eller ialfald skubbe mig bort fra Missionsskolen (hvorved de forresten gjorde en rigtig god Gerning imod mig, skønt visselig ikke med deres Vidende); dernæst fordi jeg af Bladenes Beretning om Mødet maatte antage, at den ny Bestyrelse var valgt paa Løventhal, om jeg saa maa sige, d. e. at hans Udsendelse skulde sættes som det hvormed Missionen for Tiden stod og faldt. Jeg erfarede imidlertid gennem Breve fra Deltagere i

Mødet, at dette slet ikke var Tilfældet, (der var kun bestemt at han skulde have en Penge-Understøttelse til Overreisen og Ophold i Indien i den første Tid, men ikke at han skulde udsendes af Missionsselskabet). Og hvad det første angaar, da mente jeg at burde se bort derfra, for ikke at faa Udseende af for et personligt Nags eller Uviljes Skyld at ville skille mig fra en Sag, som ialfald kan blive en saare vigtig Sag i Guds Rige, – et Udseende som jeg saameget mindre skøtter om at tage paa mig, som jeg virkelig ikke nærer Skygge af Nag, hverken til Blædel eller Kalkar –; heller ikke vilde jeg at Grundtvigianerne for min Skyld skulde beskyldes for Ufordragelighed, hvilket jo ufejlbarlig vilde være sket, saasom jeg vel nærmest var valgt som Grundtvigianer.

Hertil kom endnu, at jeg fra flere, som mener mig det godt, fik Breve med indtrængende Opfordring til at modtage Valget; og saa det som gjorde Udslaget, nemlig at jeg var bleven valgt (med saagodtsom alle Stemmer) uden at have rørt Haand eller Fod eller Mund derfor. Naar jeg betænkte den Sag og efter Evne stillede den i Guds Hand, saa stod det stedse for mig: Du vilde ikke være bleven valgt, dersom der ikke dér var noget for Dig at gøre. –

Altsaa modtog jeg Valget. Paa et Bestyrelsesmøde i forrige Maaned blev jeg valgt til i Forening med Kalkar at give Forslag til Missionærers fremtidige Uddannelse; d. v. s. det var mig som skulde udarbejde det. Det var et Hverv, som jeg slet ikke var glad ved, eftersom jeg lidt efter lidt er bleven temmelig fast i den Tanke, at saasom Missionærer (Evangelister) udgøre et Embede, som staar et Trin højere i Herrens Rangforordning (Ef. 4) end Præsternes, saa er det en noget mislig Sag for os Præster at tage os ad deres Uddannelse. Den rette Uddannelse for saadanne er aabenbart, at de som Silas og Timoteos følger med en Evangelist i hans Gerning. Og naar man nu ikke har saadanne Evangelister at henvise dem til, saa maa Herren selv udruste saadanne; da først kunde der blive Tale om den Slags Uddannelse. –

Da jeg imidlertid ved med mig selv, at hvis der kom et Mske til mig, som sagde, at han følte sig kaldet til Missionær, og hvis jeg saa af hans Ord o. desl. kunde blive sikker paa, at det var hans Hjertens Overbevisning at have (ikke Lyst alene, men) Kald til at gaa ud som Missionær, og der ellers ikke var noget som bragte mig til at tro at den Overbevisning var Fantasteri –: saa vilde jeg ikke og turde ikke vægre mig ved at understøtte ham, selv om han ellers var ἰδιώτης καὶ ἀργόματος og altsaa trængende til at lære noget og meget. Altsaa, da jeg ved dette med mig selv, saa kan jeg ogsaa gøre mig en Forestilling om, hvordan en slig Persons Uddannelse kunde tænkes. Og jeg har nu indgivet et Forslag derom, hvilket hviler paa disse 2 Hovedtanker: man maa undgaa alt, hvad der kunde hidse den paagældende

til at sætte sig fast i den Indbildning at have Kald, mens han kun har en Lyst til at være Missionær; og man maa lade ham uddanne og udvikle sig saa frit og selvstændigt som paa nogen Maade muligt. –

Der maa altsaa først og fremmest ingen Tale være om en Missionskole; 5 at anbringe voksne Msker paa Skolebænk er overhovedet naturstridigt, og allermest for en vordende Missionær, der i langt højere Grad end vi Præster herhjemme trænger til at være en selvstændig Mand. Men naar en melder sig, om hvem man kan tro, at han kan være kaldet til Missionær, skal man, saafremt han ikke besidder almindelig Dannelse, understøtte ham med 10 Penge til at erhverve sig denne og føre ham fremad ad en Vej paa hvilken han "kan blive til noget" dvs. komme til at gøre en Gerning i Aandens Tjeneste, selv om han undervejs opgiver Tanken om at blive Missionær. Pengeunderstøttelsen maa, for ikke at friste, ikke være saa stor at den kan være et Slags Levebrød, men vedkommende maa, idetmindste i den første 15 Tid, ikke faa mere end at han ogsaa maa understøttes fra sin nærmeste Kreds, som maa antages at kende ham bedst.

Først skal han have Understøttelse til at gaa paa en Højskole et Aarstid, dernæst til at tage Skolelærer-Examen fra *Jelling Seminar*; og naar han efter at have taget den eller efter at være kommen saa vidt, at han efter Svendsens 20 Vidnesbyrd kan tage den, først da skulde han begynde paa at *uddanne sig* (ikke *uddannes*) til den egentlige Missionsgerning, hvortil han af Missions-selskabet skulde have Penge og gode Raad, men ikke videre. – Paa denne Maade haaber jeg, at der ikke skal komme noget usundt og usandt frem; men om der kommer noget frem ad denne Vej, som kan kaldes Mission, det 25 er jo et andet Spørgsmaal, men et Spørgsmaal, som det ikke er min Sag at besvare.

Naturligvis vilde det være det bedste og ønskeligste, om der vilde melde sig en Mand eller Mænd fuldt rustede til at drage ud; men naar man ser, hvor smaa Redskaber Herren har kunnet bruge f. E. til at bringe hans Ord 30 til Nord-Europa i det hele, saa tror jeg heller ikke man har Lov til at vrage det smaa, blot man stadig holder sig selv og andre klart for Øje, at det er smaat, for at man ej skal stirre sig saa blind paa det smaa, at man derover taber Evnen til at se det store. – At dette dvs. det store baade kan og vil komme dvs. at den rette Evangelistgerning vil komme igen i Menigheden, 35 kan ingen oplyst Kristen tvivle om; og det forekommer mig stedse, at den danske Menighed maa faa en besønderlig fremragende Del i denne, om ikke blive ene om den, eftersom den er den eneste, som *kender* Kirkens Grundvold. –

Hvad Løventhal angaar, saa er det mig temmelig ufatteligt at Lindberg kan gøre sligt Væsen af ham, eller rettere sagt, jeg fatter, at det kun er

polemiske Hensyn der bringer ham dertil; ti at Løventhal ikke er sat til at være Banebryder paa det Omraade, derpaa er jeg omtrent saa vis, som man kan være om noget. Der kan ikke være Tvivl om, at han er baade den selvstændigste og mest klartseende og den sundeste af de Elever der har været paa Missionsskolen (jeg har allerede i Kbhvn kendt lidt til ham), og hans "Missionssyn" vidner jo ogsaa om en ikke ringe Evne til at se og udtale det rette. Men af et Besøg paa et Par Dage, han gjorde mig i Efteraaret, er jeg rigtignok kommen til den ganske bestemte Mening, at han deri udtaler langt mere, end der er Livsejendom for ham, og end han i Fremtiden kan gennemføre eller begynde paa. Han synes mig at være af den Slags Msker, som gennem er Forstands-Fantasi-Anskuelse kan udmale sig Sandheden, uden at deres Personlighed er fuldt grebet af den.

Dette fremgaar bl. a. i hans Bog ogsaa af den Omstændighed, at han deri slet ikke har fundet nogen Plads for den Hellig Aand, hvis Navn end ikke nævnes, uden maaske i et eller andet Skriftsted. Naar der derfor vilde spørges, om jeg vilde være med at *udsende* ham, saa maatte jeg ubetinget svare Nej; men han har i mine Øjne den ubestridelige Fortjeneste at have peget paa det rette Maal for Missionen dvs. at den skal være en Evangelistgering hvilende paa den troende Annammelse af Herrens *Forjættelse* Mt. 28, 18; og naar han selv vil gaa ud, saa bør han understøttes (*προπέμπεσθαι* 3 Joh.), og det sker ogsaa, idet der er lovet ham Rejsepenge og 700 Rdl i det første Aar. – Jeg kunde forresten nok ynde at høre Dine Tanker om mit ovenomtalte Forslag.

Det blev en lang Historie om Missionen. Og jeg kunde ogsaa have god Lyst til at udtale mig (hellere samtale med Dig) om det Du spørger om, nemlig Værket i Sognene. Ti i den Henseende trænger jeg meget til Raad og Vejledning af en ligesindet. Jeg har det jo igrunnen ualmindelig godt med gode Naboer, ti der er vist ikke mange Steder, hvor man kan opvise saa mange troende Præster i sit Nabolag som her; men der er kun én som jeg ret kan finde nogen Hjælp hos og Styrkelse ved at udveksle Hjertets Tanker om Gerningen, nemlig min Fætter Thomas R., som er et ualmindl. bravt og fortræffeligt Mske. Desværre har han ikke Befordring, og vore Sammenkomster ere derfor meget sjældnere end ønskeligt. Men allerbedst kunde jeg dog tale med Dig. Jeg taler jo ogsaa jævnlig med vor Herre om Sagen, men jeg har saa svært ved at høre hans Svar.

I visse Maader kan jeg sige at Alting gaar glimrende; det vilde vistnok enhver sige, der kun saa paa Overfladen. Begge Kirker, der forhen agtedes godt besøgte, naar der var 4-5 Tilhørere, ere nu saagodtsom altid fulde udover de siddende Pladser, naar da ikke Vejret lægge altfor store Hindringer ivejen, mange naturligvis udensogns Folk, men det overvejende Flertal

fra Sognene. Sangen, som forhen altid besørgedes af Kirkesangeren alene, gaar nu rigtig smukt og glædeligt, den største Del af Menigheden svarer endog med, naar jeg tiltaler den fra Alteret. Ogsaa om Søgnedagene er der altid fuldt naarsomhelst jeg vil sammenkalde Folket i Kirke ell. Skole (til
 5 Bibellæsning, som jeg holder i Vinter), enten det er ved Aften eller ved Dag. Altsaa det er glimrende Resultater, ikke sandt?

Men naar jeg saa skulde svare paa det Spørgsmaal, om der ved al denne Talen og Høren har noget slaaet Rod, hvoraf der kunde ventes en virkelig Vækst, saa maatte jeg svare: det tror jeg ikke. End ikke saameget turde jeg
 10 sige for sikkert, at nogen er begyndt at vaagne. Det skulde da være i de sidste Par Maaneder. Jeg antager nemlig, at om en vaagnede, maatte jeg mærke noget dertil, ialfald maatte Vaagnelsen vise sig i, at den paagældende *stadig* kom hvor der var noget at høre. Og dette sidste er først i den seneste Tid begyndt med nogle enkelte baade her og i Nordrup. Mens der tidligere
 15 vel har været fuldt Hus, har de enkelte nøjedes med at komme hveranden Gang eller saa; men disse ere paa den senere Tid ufravigelig komne hver Gang, ogsaa i Julen, der plejer at sætte Kirkegængernes Iver paa Prøve, og hvor jeg bl. a. ogsaa havde Aftengudstjeneste Nytaarsaften og alm Tjeneste Helligtrekongersdag. Dette har jeg med Glæde taget som et godt Tegn, og
 20 endnu mere har jeg set udaf de milde Øjne, hvormed de ere komne mig imøde, saa jeg er temmelig vis paa, at der begynder at røre sig noget hos disse Msker.

Men nu trænger jeg saa saare til et godt Raad, hvorledes jeg skal rigtig forholde eller stille mig til dem. Jeg har gjort Forsøg paa at begynde at tale
 25 om Kristendom til en af dem (dvs. at tale ham til Hjerte og give Talen en mere personlig Karakter), en ung Gaardmand. Men jeg blev hurtig stoppet i Farten, dels ved hans Vankundighed, dels derved at jeg selv havde en Følelse af at gribe Sagen kejtet an. Og han var dog den, hos hvem jeg snarest havde ventet et aabent Øre. Det er overhovedet det, jeg ikke kan komme
 30 paa det rene med, om det er rigtigst at sige til saadanne: kom hen til mig, at vi kan tale sammen, – og saa tale rigtig ud fra Hjertet, den anden ind paa Livet; eller om dette ikke skulde være at øve en Slags Vold paa den Vækst, som hvert Mske selv maa vokse, efter som Gud giver den. Man kunde jo fremdeles sige, at saadanne nok vil komme af sig selv, naar det ret bliver
 35 dem en Hjertesag, og indtil da skal man lade dem have Fred. –

Men det kan jo ikke negtes, at Kød og Blod (idetmindste hos mig, der slet ikke har nogen naturlig Drift til at være Skriftefader) drager til at tie stille overfor saadanne; det er jo det mageligste; og skulde det saa ikke endda være rigtigst at gøre Vold paa sig selv og gaa lige løs paa Fæstningen, givende det Gud i Vold, hvad Frugt dette vil bære? Disse Tvivl har i den

senere Tid voldt mig ikke saa lidt Bekymring, og skønt jeg kan sige at Gud hidtil over al Forventning har givet mig Naade til at prædike langt bedre, end jeg af mig selv kunde gøre det (hvilket jeg rigtignok ikke siger for at rose mig, men med stor Ydmyghed; ti den har jeg under min Præstegerning lært noget mere af end forhen), saa er jeg dog mange Gange bekymret for at jeg har faaet en større Gerning, end jeg kan fyldestgøre som en ret tro Tjener. Ti Prædiken er dog ikke den eneste, maaske end ej den vigtigste Side af Gerningen. –

Og saa dette svære, at naar man føler sig saa lille og saa fattig, at man ved at følge sit Hjertes Røst aldrig kunde komme højere end paa ”Lægmands Plads”, saa skal man, som om man var stærk, føre Ordet og tale og styre. Jeg ved jo nok, hvorfra Kraften og Visdommen skal komme; men denne Viden slaar saa sjælden til. Nogle troende Folk var her i Sognene, da jeg kom, og dem har jeg adskillig Glæde af, men heller ikke for dem kan jeg dog være, hvad jeg ønskede at være. Altsaa, trods al ydre Glands er det langtfra saa godt som det skulde være; og derfor, hvis Du gamle Ven, har noget Trøstens Ord til Folket, dvs. til mig, saa sig frem.

Saalangt kom jeg igaar Aftes. Idag har jeg faaet Dit Brev af 21. Jan. hvori Du beretter om den Sorg I har haft at miste eders lille Pige. Det gør mig saa inderlig ondt for eder, især nu da jeg af Dit Brev kan se, hvor fast hun var bundet til eders og til Dit Hjerte. Naar man har sandet Salmistens Ord: Børn er en Gave fra Herren, saa er det svært at miste dem, uagtet Trøsten derover er at søge paa selvsamme Sted, hvorfra den rette Glæde over dem kommer. Jeg kan godt forstaa, at Du ikke bryder Dig om et Trøstebrev, ti naar man kender og bruger Vor Herres Ord, saa er al mskelig Trøst kun fattig, tilmed da det netop er ved dette Ord og i det, at I kan have Samfund med eders lille Datter. Men det skal Du vide, at jeg har den inderligste Deltagelse i eders Sorg, og det er mit Ønske og min Bøn for eder, at Gud i en god Stund vil gøre en saadan Udgang paa den, at den kan afløses af Tak og Glæde.

Jeg har da nu faaet læst Din Bog, og kommer sagtens nok til at være enig med Dig i hele Hovedsagen, om der end er mange Enkeltheder (sønderlig Dine Fortolkninger baade af Skriftsteder og Kirkefædre) som jeg holder for uforsvarlige. Det sidste Afsnit kan jeg i ett og alt være enig med, saanærsom den Tanke om Nadverens Indflydelse paa Legemligheden. I det første Afsnit kunde jeg være tilbøjelig til en hel Del Indsigelser, men Du gør etsteds mod Slutningen en Bemærkning, som har gjort mig betænkelig ved disse, nemlig at Ordet ved Daaben ikke lyder skabende (dvs. bydende), og at derfor kan det hellerikke gøre nogen Skabergerning. Det er en Tale som der er Mening i; og jeg gaar nu og overvejer hos mig selv denne Sag med

dens Konsekvenser, hvilket jeg først vil være kommen til Ende med, inden jeg udtaler mig derom. – En Ting vilde jeg ikke have gjort i dit Sted, nemlig at tale i en saa overvættes sikker og derfor mangengang haanlig Tone paa Melodien: vi alene vide, ogsaa om Ting, som Du umulig kan vide saa afgørende Besked med. Sligt gør aldrig Gavn, men sætter kun ondt Blod hos udenforstaaende og forfører Eftersnakkere til at tale ligedan.

Jeg lover mig meget ringe Udbytte af Kalkars Tidsskrift; han er altfor uklar i de kristelige Hovedspørgsmaal til at det kan blive andet end et Pulterkammer. Derimod haaber jeg at Nordisk Maanedsskrift skal blive værd at læse. Helwegs Stykke var ypperligt til en Begyndelse, især var der nogle meget træffende og frugtbare Bemærkninger om Forholdet mellem Filosofi og Folketro. Schrøders syntes mig temmelig maadeligt, det første var jo ikke andet end et Vidnesbyrd om at have læst Grundtvigs Verdenshistorie og Allens Krist. II. og kunde paapege visse fælles Tanker deri; hvad der duede noget i det, var af disse Forff., og man kunde sige om ham, som der i sin Tid ganske vittigt blev sagt om en Bog af en Kand Høffding om Tro og Viden: ”Forf. stirrer en melankolsk imøde gennem en Mængde Gaaseøjne”. Og hvad var saa det for noget Pøjt det sidste: ligesom Menigheden ej er Præsterne og Kirkebygningerne, saaledes er Skolen ikke Læreren og Skolestuen men – Forældrene! eller hvordan det var han udtrykte sig.

Ingiers Stk. var bedre, men han skulde biet med det, til han var bleven noget mere Herre over sit Stof, som jo nu løb saaledes af med ham, at han i de første 9/10 af Afhdl. skildre Lessing omtrent som en Reformator, ja taler saa man skulde tro at han (Ingier) fandt Wolfenb. Fragmentistens Filisterier at være dybe Sandheder, og først paa det sidste Blad kommer der et Anhang om at Lessing ingen kirkelig Personlighed var, følgelig ej heller kunde være Reformator.

Har Du hørt den sidste Ændring, Grundtvig har gjort i sin Oversættelse af Trosbekendelsen og nu stadig gør naar han fremsiger den paa Prædikestolen: han siger: Kødets Opst. og *dets* evige Liv. Naturligvis kan det ej nægtes, at den latinske Text kan oversættes saaledes, dog at man maa sige, at det er en overmaade slet Oversættelse, ti paa mennekeligt Dansk skulde det jo hedde: Kødets Opstandelse og evige Liv. Men selve Oversættelsen synes mig at være en betænkelig Vildfarelse, medmindre man vilde sige at Kødets er brugt som Joh. 1, 14 om Mskenaturen overhovedet. Og det synes mig dog at være en temmelig utænkelig Forklaring; og endda maa man jo sige, at efter denne Forklaring bliver det saa saare fattigt, at det evige Liv skydes ud efter Død og Opstandelse. Min Hjemmelsmand som er ganske paalidelig, vidste ikke hvad Gr. mener med denne Forandring. –

Ellers, i Anledning af ”det evige Liv”, saa har Du uret, naar Du stadig i

Din Bog, hvor Du lægger an paa at udtale Dig nøjagtig, taler om det evige Liv som om det blot var den Sfære, den Kreds eller nye Verden, Msket ved Genfødselen føres ind i. Var det rigtigt, kunde der kun tales om at komme til, komme ind i det ev. Liv, men ikke om at *faa* og *have* det evige Liv; og som bekendt bruger Skriften *aldrig* de første, men kun de sidste Udtryk; 5 hvorledes vil du saa forstaa at vor Herre siger: jeg *giver* dem evigt Liv, og at han siger: jeg *er* Livet. Jeg antager at Du over Dine kemiske Granskninger er kommen til at glemme, at Livet er et Noget og ikke en blot Beskaffenhed ved eller Tilstand for noget. Saaledes er ogsaa det evige Liv et Noget, en 10 Kraft eller desl., som Msket ved Syndefaldet havde tabt; det er ikke blot som den Luft hvori Msket (aandelig talt) levede og aandede, men en virkelig Kraft *i* Msket; denne Kraft tabtes ved Syndefaldet, men *gives* tilbage ved Genfødselen eller ved Guds Almagts Ord, der ialfald *giver hvad det nævner*, selv om det skulde være galt at sige, at det *skaber* dette ved Daaben. 15 Men indrømmes det, at ved Daabens Ord *gives* det evige Liv (hvad jeg ikke tror at nogen med Jesu Vidnesbyrd for Øje tør negte), saa er det for mig en blot Ordstrid, om man skal bruge skabe eller ikke, en Strid som til syvende og sidst beror paa Definitionen af "Skabelse", hvilken Defin. vi ingensteds har givet men selv maa opstille.

20 Hvad Lindberg skriver om Stjernen har jeg sandt at sige ikke stor Forstand paa eller Mening om, fandt det heller ikke meget uklart, med Undtagelse af at Stjernen skulde være et Stjernebillede fremstillende en Dreng med et Kors, maaske med en hidtil ukendt Stjerne iblandt. Og dette er vel det samme, som især Seyffarth har udtalt. Men jeg synes dog, at naar man vil 25 gøre sig en Forestilling om den Sag, saa ser denne Fremstilling og navnlig den paapegede Sammenhæng med Bileams Spaadom ganske rimelig ud. Kun mener jeg, at man ifølge Matt. ikke kan blive staaende ved en Konstellation, men maa antage at der med den har været forbundet en enkelt Stjerne ("hans Stj."). Matt skildrer det jo ligefrem som et Naturfænomen, og et 30 saadant maatte vel ogsaa til for at vise Naturtilbedere Vejen, saa jeg skønner ikke at her kan være Tale om Bortforklaring, uden hvis man vil gøre Fortællingen til en Mythe. –

Der skal i Maj Maaned være et alm. Missionsmøde i *Vejle*, hvor rimeligvis Principerne vil blive satte til Forhandling. Sker dette, saa kommer jeg 35 med Guds Hjælp dertil, skønt min Mave i det sidste Aarstid har gjort mig alle Rejser møjsommelige. Og kommer jeg dertil, vilde jeg nødigt forlade Jylland uden at komme til Gylling. Men saa skal Du ogsaa komme til Vejle. Dog derom kan senere forhandles.

Lev saa vel for denne Gang. Hils Din Hustru fra mig. Gud gøre Mørket

foran eder til Lys, saa Udgangen paa eders Sorg maa blive den som Peder beskriver 1 P. 1, 6.

Din trofaste Ven
Skat Rørdam

Sønderup Pstgd. 26 Jan. 1871.

5

91. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[15/2-1871]

Kjære Ven!

10 Dit sidste gode Brev takker jeg dig for; det kom mig meget vel tilpas; jeg synes, jeg trænger mere nu end forhen til at høre fra mine Venner; det er én Retning, hvori jeg savner min gamle Fader, og sagtens altid vil komme til at savne ham.

15 Du udvikler først dine Tanker om, hvordan en Missionær eller Evangelist, hvilket sidste vel er det rette Navn, skal støttes i sin Forberedelse, og jeg synes ogsaa, at disse Tanker høre til det Sundeste, der om denne Sag er kommen til min Kundskab. At man paa alle Maader maa undgaae at hidse hans Lyst, eller som det maaske fra anden Side vil hedde: "at opflamme hans Naadegave", men langt mere træde dæmpende til, er vistnok aldeles
20 rigtigt; thi er det Guds Kald, der vokser op i ham, saa trænger det sagtens ogsaa til en Gnidningsmodstand for at kunne komme frem og modnes, og der er jo ingen Snak om, at det langt er at foretrække at beholde et nyttigt Menneske herhjemme fremfor at sende en maadelig Person ud, hvor han vil
25 gjøre Skade istedenfor Gavn. Indret kun derfor hans Løbebane herhjemme saavidt muligt paa et "Løb med Forhindringer".

Fremdeles giver jeg dig Ret i, at hans Udvikling maa i Alt være en *Selvudvikling*, og at det vil være gavnligt, at en Saadan opholder sig, hvis han trænger til det, baade paa en god Højskole og tillige paa et Seminarium, der var i Familie med det nærværende i Jælling. Men der er noget
30 Kummerligt i, at alt dette forudsætter, at Evangelisten skal komme fra Almuen, fra dem, der Intet have at miste ved at gaae ud men næsten altid fristes til at vente at vinde. At man, ligesom selvfølgelig, gaar ud fra, at han vil vise sig fra Samfundets laveste Lag, synes for mig at betyde, at det er endnu ikke Foraar, siden man saa at sige kun belaver sig paa at finde
35 Vintergjække. Der er ingen Aandens Drift i det Hele; det er kun en uklar Famlen, en Lyst til at være med og gjøre Noget; jeg kan ikke komme bort fra, at det Meste af denne Hjemmissioneren med Festmaaltider og hyggelige Møder har sit Udspring fra Lyst til ogsaa at gjøre Noget i Modsætning til den Grundtvigske Virksomhed. De Folk, der drive Værket, eller der hidtil har dreven det, kan ikke bibringe andre Forestillinger, da

ellers al deres Virksomhed paa aandelige Enemærker er mærket af denne Modsætning.

Skjøndt vi derfor Alle maa være enige i, at Sagen selv er god, og at dens Tid maa komme, da den ogsaa hos os vil frem, saa kan jeg ikke negte, at det
 5 stedse staar for mig, som Sagen paa det nærværende Stade og i de nærværende Hænder er ikke den gode Sag; Mængden af dens Bærere have egentligt Intet, som det gælder for dem om at faae baaren ud; og de have ikke Øje paa, hvem det skal bæres til; det synes dem ligegyldigt, *hvor* der evangeliseres, kun man kommer med i Forretningen, og kan herhjemme
 10 gaae i den Forvisning, man har ogsaa sit Skib i Søen, og er kommen med for billigt Kjøb, lille aarligt Bidrag, Deltagelse i tarveligt Fællesmaaltid til samme Beløb som aarligt Bidrag netop.

Alt dette er ikke tiltalende at see paa; men naar man saa hører disse Folk lukke Munden op, fuld af profetiske Efterklange, hører dem overgaae
 15 hinanden i Skildringer af Hedningenød fra alle Verdens fire Hjørner, overgaae sig selv i brændende Iver for disse ”arme Sjæle”, og ved, at dette hænger sammen med Bidraget og Maaltidet og Leden efter en Almuesmand, som skal ud; saa bliver Indtrykket modbydeligt; og jeg vil ikke negte, kjære Ven, det staar for mig saadan, at du for en god Sags Skyld er *kommen i slet*
 20 *Selskab*, haabende dog stedse, at det ikke skal fordærve dine gode Sæder, men snarere, at Selskabet skal blive nødt til anden Gang at spytte dig ud. Jeg tror du er valgt ind i Overkomandoen for en Hær, der egentligt kun vil lege eller bilder sig ind, at Krigen er paa Fælleden; i det Mindste kan jeg ikke komme bort fra, at saadanne ere vor Omegns Missionsfolk, Guldberg
 25 i Væhr, Smidt i Tyrsted, Balslev i Katstrup; vilde de virkelig for Alvor Evangeliet prædiket ude, saa maatte de jo ogsaa ville det herhjemme og selv række Haand til her; det gjælder her: *hic Rhodus, hic salta*.

Og Misligheden er: man ved ikke, *hvad* man vil have udraabt, og man ved ikke, *hvor* man vil have udraabt; thi at man nu har sat sin Finger paa
 30 Landkortet i Ostindien, er jo kun en Følge af, at man skal ét Sted hen, men Ingen af dem kjende jo i Grunden Noget til dette *hvor*. Der er ligesom Fødselsveer men Intet at føde. Herved tænker jeg paa, at i 15-16 Aarhundreder gik Evangeliet ud i Verden efter den gamle Naturlov; det *bredte* sig over Jorden, som Vand, der hældes ud; det gik *ud over sin Grændse*, til sin
 35 Nabo, sin Næste. Det er dog aabenbart nok det Naturlige; da kan der være Kundskab til den Jordbund, hvori man vil saae; da vil Sproget ikke længer lægge uovervindelige Hindringer i Vejen; da vil Enhver, som faar Kald, egentligt ogsaa have Udrustningen.

Men nu i de senere Tider, da man fik i Sinde at springe, at gaae til Lufts og saa falde ned paa Lykke og Fromme, hvorhen Vinden og ikke Aanden

vilde bære, se da kunde jo Alle være med paa udvortes Maade med at sætte saadanne Balloner op; før var det at missionere de enkelte store Mænds Værk, nu blev det Smaafolks i Foreninger, kun de kunde finde eller opklække En saa forvoven, at han turde paa deres Sammenskud lade sig kaste ud i Hedningeverdenen. Og hvad der er kommen ud deraf, er vanskeligt at faae en Mening om; Foreningen forsikkrer jo, at Alt gaar glimrende, og at det er Beskedenhed, naar man ikke tager den apostoliske Mission til Sammenligning; men alle disse Forsikkringer komme dog fra Mænd, der vide netop lige saa god Besked som du og jeg, eller har slet Intet set selv, forudsat at de forresten havde Øjne i Hovedet at see med; saaledes den vejrstærke Trompeteer Evaldsen, der er mig en ubehagelig Person, og den store Skare af Ligeartede. Hvor gjorde ikke i sin Tid Karenerne Nytte ved Missionsmøderne, jeg har hørt Tale om dem, som ApGj. faldt igjennem ved Siden ad; og hvad var det saa? Saavidt jeg har erfaret, var det jo ren Vind; men det gjør mistroisk. –

Jeg har ikke kunnet faae mere Tro til det Hele, end jeg før havde; jeg tror ikke heller, at Sagen har vunden det Allermindste ved, at Clausen Ryslinge har skjænket den sin Opmærksomhed; thi der er endnu Ingen, der selv vil Noget, men Nok, som vil liste Andre til det; det hele Missionsselskab er mig ikke uligt Musenes Selskab, der var enigt om, at Bjælden skulde hænges paa Katten. Jeg tænker mig, at naar den rette Mand kommer, han saa vil begynde med at sige til Missionsselskabet: ”af Vejen, at jeg kan komme til”; og jeg vilde ønske, at En eller Anden, og hvorfor ikke du selv, ved det store Missionsmøde vilde prædike over Teksten Joh 2, 4.

Jeg haaber, at du gamle Ven, ikke tager mig disse mine Tanker fortrydeligt op; jeg har intet Kald til Mission; jeg kan ikke skjønne, at det kan nytte Noget at lægge Skulder til den Vogn, Missionsselskabet slæber paa; jeg kan ikke være med derved uden at føle mig i en Slags Usandhed og i unaturligt Selskab; jeg haaber, naar Tiden er der, og Manden melder sig, at hvis jeg har Noget at støtte ham med, det da ogsaa skal være til at afsee; men indtil da føler jeg intet Samvittighedsnag over at tage Haand i det, som ligger langt nærmere og som jeg kan see, hvor styrer hen. Gid du ikke skal faae unyttige Ærgrelser af endnu engang at ville være grundtvigsk Offer paa Missionens Alter; jeg tænker mig, at der fra hin Side næres et stille Haab om at drage dig til sig, ”bevare dig for den danske Folkekirke” og for dens Trappetige, thi det er mærkeligt nok, saa kjær som du er, saa efterstræbt som en Pige med en lille pæn Gaard; du synes ret ”et godt Gift”, som man siger.

Dernæst var der denne Nyhed om Grundtvigs seneste Forbedring af Bekjendelsen; ja vist er der noget Utidigt og Uberettiget; men jeg tror

dog nok at vide, hvad Meningen er dermed. Det har altid været meget ubelejligt, at "det evige Liv" kom tilsidst, da vi dog faae Del deri samtidigt med Syndsforladelsen; derfor har han søgt at knytte det sammen med Opstandelsen og restringere det allene til Kjødet Liv efter Opstandelsen. Men det er uforløst at gjøre dette Krumspring, thi det er i sin gode Orden, at det evige Liv sættes tilsidst, da det evige Liv ikke er fuldkomment, før ogsaa Kjødet er indfriet deri. At vi alt i Daaben fødes til og ind i evigt Liv, tvivle vi jo ikke om, men at vi leve os det til gennem Helliggjørelsen, til det er helt indlevet er ligevist, saa den tredie Artikkel i Grunden handler om det evige Livs Begyndelse og Fuldendelse og har derfor ogsaa dette som sin Beslutning; dette er i mine Tanker i sin gode Orden; – naar Synden er ikke blot forladt men glemt, naar Kjødet er ikke blot oprejst men forherliget og forklaret, da varer det evige Liv fort; *Tro og Syndsforladelse, Haab og Opstandelse* forsvinde ligesom i det evige *Kjærligheds Liv*. –

Men herved kommer jeg til at tænke paa, hvad du i Anledning af min lille Bog foreholder mig, at *Livet er Noget*, er, som vel din Mening er, ikke blot en *Form* men et *Indhold*; og saa mener du, at dette Indhold gives os i Gjenfødselen, saa vi altsaa virkeligt faae noget Nyt. Jeg tror nu ikke, at du selv vil faae din Mund til at sige, at *Livet skabes* i os; jeg kan for min Del ikke forbinde nogen Mening dermed; men du og jeg kan begge sige, at vi *fødes til Livet*, og ikke blot tale vi dermed forstandigt for hinanden men tale bibelsk. Men ellers skal du da have Ret i, at *Livet er Noget*; ja jeg vil sige, at Livet er Alt, thi Jesus Christus er selv *Livet*, eller *Livet* som saadant, det evige Liv er Jesus (Joh. 14, 6). Men nu er dog Herrens Tankegang den, at vi *indpodes i ham*, og han saa *lever ind i os*, som han siger (Joh. 15, 5): "Hvo som *bliver*" i mig og "jeg i ham, han bærer megen Frugt"; og kan det sige Andet end, at naar vi ved Daab *fødes ind i ham* og i hans Rige, og han ved Nadver *lever ind i os*, saa begyndes og fuldendes hans gode Gjerning til hans Herlighedsdag.

Det er vanskeligt nok her at udtrykke sig med fuld Klarhed, fordi vi tale om langt Mere, end vi kunne omfatte; men at vi føres ind i Vorherre ved Daaben, og han drages ind i os ved Nadveren, det tror jeg Ingen vil betænke sig paa at sige Ja til, og at det Første netop finder sit Udtryk i Gjenfødselse eller Fødsel i det Hele, blive vi jo let enige om. Jeg har forresten havt et Brev fra Svendsen væsentligt om det Samme; han skriver, at siden Herren siger *Fødsel*, saa maa det blive derved; "men *noget Nyt er der*". skriver han; og vist er der noget Nyt, kun at ikke *Mennesket* skaffes bort og noget Nyt sættes ind i det tomme Kar, men saaledes, at Mennesket forhjælpes til det Nye, ind i det Nye, at det saa under Aandens Røgt kan gennemtrænge

ham, saa Alt bliver nyt. Jeg tror, at du ganske tager Fejl, naar du mener, at det kun er en Strid om Ord; jeg tror tværtimod, at det er en hel Livsanskuelse, der finder sit Udtryk i hver af disse Betegnelsesmaader. Og det synes mig unyttigt her at hænge sig i Enkeltheder, trække skrøbelige Konsekvenser, bide sig fast i stærke Udtryk, naar man dog er enig om, at der skal siges: 5 ”*Mennesket fødes paa ny ved Guds Ord til evigt Liv*”, og ikke noget af det Andet, man har været vant til at stikke som Blaar i Øjnene.

At du kan være enig i, hvad jeg har fremsat om Nadveren, er jeg forresten mere glad ved; thi der kunde det jo gjerne være, at jeg ikke just staar paa 10 ortodoks Grund; om Daaben blive vi nok enige, thi naar vi er nødte til at sige det Samme om det Samme, naae vi forhaabentlig ogsaa til at mene det Samme derved. At du ikke kan gaae ind paa, at Nadveren har nogen Betydning for vort Legemes Opstandelse, har jeg ondt ved at fatte, thi du vil dog uden Tvivl ikke negte, at der Joh. 6, 54 er Tale om Nadveren, saalidt 15 som at Legemet er en væsentlig Del af Mennesket. Men i og for sig er det jo en mindre vigtig Ting; Naademidlet udretter vel langt mere, end vi vente eller kan forestille os, saa dets Virkning ikke er betinget af, hvad vi tør vente deraf. Maaske er det heller ikke din Mening, at Nadveren er uden Betydning for Opstandelsen, hvad jeg da nok kan vide, det ikke er, men kun, at 20 du forestiller dig ikke dens Virkning i saa Henseende som jeg; og det kan jo gjerne være, at mine Tanker i dette Stykke ere meget uheldige.

Men jeg ved forresten ikke rigtigt, hvad du tænker paa, naar du bebrejder mig Overmod og Vigtighed i Tonen; jeg erkjender, at der er nogle bidske Udtryk hist og her, som hellere maatte være borte, da de har gjort deres 25 Nytte ved at fornøje mig selv, idet jeg skrev dem, og derudover rimeligt skade istedenfor istedenfor at gavne. Men ellers synes jeg, at jeg har udtrykt mig med Forsigtighed og ikke givet mig Mine af at vide mere, end det forekom mig, jeg vidste; dog maa der vel være Noget deri, siden min bedste Ven siger det; kun er det Skade, at jeg nu ikke kan gjøre Andet derved end 30 ønske, at det ikke havde været Tilfældet og love ”ikke at gjøre det en anden Gang”.

Du skriver, at du ofte er i Tvivl om, hvorvidt du skal gaae Folk ind paa Livet eller hellere lade dem i Fred, til deres egen Tid maatte komme. Ja jeg kan i saa Henseende sige, at jeg aldrig tror at have sporet mindste glædelig 35 Følge af saadan aandelig Voldtægt, skjøndt jeg tidt har forsøgt mig deri. Enten kommer man uforvarende over et saadant Menneske og skræmmer ham, blæser maaske en lille Lue ud, der var ved at bryde frem; eller ogsaa, hvad der er meget ubehageligt for En selv, man kommer deres Træghed og Dovenskab imøde, saa de bilde dem ind, at deres Opgave er kun at lade sig slæbe og bearbejde: de blive som de Skolebørn, der skal have Alt ind med

Skeer. Jeg er bleven enig med mig selv om, at man skal ikke trænge sig ind paa Folk, hverken i den ene eller anden Henseende handle mod Luk. 10. 7 Slutningen. Man ved ikke, naar den belejlige Tid er at aflægge Besøget i Hjærtet som i Huset; og en hvilkensomhelst Sæd i Verden er ikke tjent med, at man kradsjer Jorden op og rager ned for at see, om det spirer og gror.

I det Hele tror jeg slet ikke, det er det Ønskelige, at Præsten er i den Forstand Sjælesørger for hver Enkelt i Sognet, at han har været Jordemoder, hver Gang de fik et lille Foster til Verden. Det er jo i den Indremissions Lejr det Ønskelige; der skal Præsten jo staae Fadder til Alt; det skal gaae for sig under hans Øjne, at han kan omskjære og afrette det fra Fødselen af; men jeg synes ikke om det; der er ogsaa i de Ting en Blufærdighed, som man ikke skal krænke; man har ikke Ret til at forlange at være Medvider i alle Hjärtebegivenheder. Jeg vil derfor raade dig til, at forholde dig ganske rolig; slet ikke byde dig til, men vente; som Lægen gjør, til du bliver kaldet, kun det bliver Folk klart, at du sidder der, for om Nogen skulde have Brug for dig. Men ved de saakaldte Forsamlinger har man jo langt bedre Lejlighed til at blive kjendt med sit Folk end i Kirker og selv i Skoler, hvor der dog altid er lidt beklemt Luft; jeg vilde derfor ønske, at du maatte kunne faae noget Lignende i Gang, som vi nu her i mange [Aar] har staaet os vel ved, maanedlige Forsamlinger med dem, man vilde kalde Viderekomne, navnlig til Oplysning paa Troens Grund dvs. i Kirkehistorien og i den christelige Børnelærdom. –

Nu lev vel, min kjære Ven; jeg ser hen til Maj som en Tid, da jeg vil forfriskes ved at see dig in corpore; Missionsmøder kunne være gavnlige til mere end Et. Hils din Hustru og Guds Fred være med Eder.

Din Ven

Otto M.

Gylling d. 15 Febr 1871.

30

92. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[2/5-1871]

Min Kære Ven.

Det er nu længe siden, snart 3 Maaneder siden jeg havde Brev fra Dig, og endnu længere siden Du hørte fra mig. Det har været og besværlig og trang Tid her, siden sidst. Omtrent samtidig med at jeg fik Dit sidste Brev, havde jeg det Uheld at brække min højre Arm. Jeg vilde ride til Annexet, men kunde ikke komme frem ad Vejen for Sne, og vilde derfor ride ind over en Mark, som var bedre at komme frem ad. Men Vejgrøften var saa fuld af Sne, at Hesten faldt deri og ikke kunde komme op. Jeg sprang da af den og tog

den i Tøjlen for at faa den op, og idet den saa sprang op, traadte jeg tilbage og snublede derved over en Plovfure og brækkede saa min Arm i Haandeddet ved at gribe for mig.

Det gik nemt nok, men det var derimod en meget langsom Sag, atter at
 5 faa Armen i brugelig Stand. Det tog næsten 6 Uger, inden jeg kom blot saa vidt, at jeg kunde skrive med den højre Haand, og skønt det nu er næsten 3 Maaneder siden, kan jeg dog kun daarlig bruge den til nogetsomhelst, som der skal Kræfter til. Jeg lærte rigtignok snart at skrive med venstre Haand, men det gik saa langsomt og besværligt, at jeg ikke kunde bekvemme mig til
 10 mere end det aller nødvendigste Skriverseri; skulde jeg skrive noget, som der hørte Tanker til, saa blev disse aldeles borte under Arbejdet for at frembringe Bogstaverne.

Da saa dette nogenlunde var overstaaet, saa blev min Kone syg. Hun har skrantet hele Vinteren, men det blev stedse ringere, og hun tog saa ind til
 15 Kbhvn for at tale med en Læge, og Resultatet af denne Samtale blev at hun maatte tage derind og underkaste sig en smertefuld, men dog ikke egentlig farlig, Operation. Nu har hun ligget i omtrent 3 Uger inde paa Diakonisse-Hospitalet (forøvrigt et aldeles udmærket Sted for kvindelige Patienter); Operationen er overstaaet, men kun halvt lykkedes, saa der er al Sandsynlighed for at hun om ikke mange Maaneder maa gøre den om igen. Jeg
 20 venter hende nu hjem sidst i denne Uge. –

Det har været svært nok. Jeg har naturligvis under hendes Sygdom tilbragt en hel Del af min Tid paa Rejser til Kbhvn, for at se til hende og være hende til nogen Trøst og Opmuntring, og saaledes er Tiden gaaet. Jeg
 25 vilde neppe have taget mig Tid til nu at skrive Dig til, dersom ikke det Vejle-Missionsmøde stundede til. Du har vel set, at det skal holdes d. 9de og 10de Maj. Jeg havde glædet mig til at besøge Dig ved den Lejlighed, men det kan *ikke* ske. Min Kone vil efter al Sandsynlighed være saa svag ved sin Hjemkomst, at jeg daarlig *kan* være hjemme fra, og jeg *vil* nødig være det,
 30 da hun har været saa længe borte. Vejlemødet kan jeg imidlertid ikke godt udeblive fra, naar der da ellers er nogen fysisk Mulighed for mig til at komme, og den synes der at ville være. Jeg skulde nemlig der forebringe mit Forslag om Missionærers fremtidige Uddannelse. Men nu vilde jeg bede Dig komme til Vejle, saa faar vi dog vel lidt Stunder til at tales ved mellem
 35 Akterne. Jeg kan endnu ikke sige bestemt, naar jeg kommer dertil; men jeg antager det bliver Tirsdag Morgen, og jeg vil rejse derfra, saaledes at jeg kan være hjemme Onsdag Aften eller senest om Torsdagen. Jeg tænker at jeg vil være at finde paa en eller anden Gæstgivergaard. – Som sagt, Du maa endelig komme til Vejle i de Dage; den Ulejlighed kan da ikke være Dig for stor.

Du har vel set, at jeg er bleven Censor ved theol. Embedsexamen. Det er en Gerning som jeg anser for temmelig betydningsløs, og hele Institutionen er i mine Tanker kun Humbug for at stoppe Munden paa dem der raabe paa Examenskommission. Men én Omstændighed er der derved, som jeg slet
 5 ikke anser for Humbug, men for et reelt Udbytte, nemlig at jeg faar 300 rdl om Aaret for min Ulejlighed, foruden Diæter og andre Smaating. De Penge vil sandsynligvis være let tjente, og ialfald komme paa et meget bekvemt Sted, saa jeg har personlig al Grund til at være tilfreds med denne Foranstaltning.

10 Hvad synes Du om Nordisk Maanedsskrift? Jeg har for en 14 Dage siden faaet 2 og 3 Hefte, som synes mig i det hele at vidne om større Fattigdom, end jeg havde ventet. Men jeg har hidtil ikke kunnet stort andet end blade deri, saa jeg vil endnu ikke fælde nogen Dom. – Meget kunde være at skrive med Hensyn til Din Bog, specielt med Hs. til hvad Du skriver om det evige
 15 Liv. Men jeg har grumme liden Tid, og vil derfor indskrænke mig til at bemærke, at vel kan vi sige, at vi ”fødes paany til evigt Liv”, men dette er langtfra, som Din Mening næsten synes at være, det eneste vi kan sige, og rimeligvis ikke engang den bedste og mest træffende Maade, vi kan udtrykke den Sag paa.

20 I saa Fald mener jeg, at Herren og hans Apostle vilde have udtrykt sig saaledes, men det gør de, som bekendt, *aldrig*. De Udtryk der gennemgaaende bruges om den Sag, er: at give, og: at faa evigt Liv; og disse kan jeg kun klare mig ved at sammenholde dem med Billedet af Sæden (Livs-
 25 Ordet), der saas i Hjørtemuldet, Mt. 13 o. a., og af den ædle Kvist der indpodes paa Stammen. – Jeg kan ikke finde det nok, at Msket *omvender* sig eller bliver omvendt, saaledes at han som før vendte sig og vandrede ”mod Vest”, nu vandrer ”mod Østen”; og dette maatte jo efter Din Mening omtrent betegne Forholdet. Der maa komme noget nyt ind i os, og der kommer virkelig og er kommet noget, som indvortes *drager* os mod Øst.
 30 Og dette nye er Guds Kærlighed, som udøses og indaandes i vore Hjerter i og med Livets Ord. Og deraf kommer det jo ogsaa, at vi, saasandt vi tror, har en ny Glæde og en ny Kærlighed, samtidig med at vi beholder al den *virkelige* Glæde, som det ikke troende Mske kan have.

Men, som sagt, ikke mere derom nu. – Men kom nu dvs. Du *skal* komme
 35 til Vejle. Jeg er ikke nu meget oplagt til at stride, og ved forresten heller ikke, om jeg vil være det til den Tid, saa det kan være, at Du vil finde mig meget føjelig overfor Dine Meninger. Jeg har i den senere Tid lagt Mærke til, at det at Gud lægger sin Haand paa os og derved tager hvad jeg kunde kalde: det naturlige Livsmod fra os, at det i en besynderlig Grad betager os Lysten til at tvistes om aandelige Ting, paa samme Tid som det gør os saa

meget mere længselsfulde efter at høre et godt Ord, hvori der kan være noget af den "evige Trøst". Og derved har jeg lært bedre at forstaa 2 Tim. 2, 23. 24.

5 Lev saa vel, min gamle Ven. Gud lyse sin Fred over Dig og Dit Hus. Hils
Din Hustru og Din øvrige Slægt.

Sønderup Pstgd 2 Maj 1871.

Din
Skat Rørdam

10 **93. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam** [24/12-1871]

Kjære Ven!

15 Dette Aar er nær ved at løbe ud, uden at vi høre Noget fra hinanden, siden vi talte sammen nede i Vejle; skøndt jeg just ikke kan regne ud, at det er Forsømmelse fra min Side, der er Skyld i denne lange Afbrydelse, vilde jeg dog nødigt, at Aaret skulde løbe ud, uden at vore Tanker mødtes.

20 Vi har da gennemgaaet ikke saa Lidt i det sidste Halvaar; Vorherre har givet os en lille Søn og taget ham igjen, da han omtrent var et Fjerdingaar; det gjorde jo meget ondt anden Gang at gaae den Skole igjennem; jeg tog imod ham med Glæde og Haab, glemte ogsaa over ham Savnet af vor afdøde lille Pige; han trivedes saa godt og var os til megen Moro, indtil han, mens jeg var borte ved et Skolemøde i Gjedved, græd sig et Broktilfælde til; om det var det, der endte hans korte Liv, eller om det var en anden Daarlighed, blev vi ikke kloge paa; han levede en Maaned med denne Svaghed; men han blev mager og var lidende, til han endeligt døde af Forstoppelse. Det er jo
25 en Nød med saadanne Smaa; man kan Intet gjøre ved dem, hverken for at læge eller lindre dem; man kan kun give dem Gud i Vold og lide ved at see deres Lidelse.

30 Sorgen over dette Tab er jo mere ubestemt end forrige Gang, thi der er saa lidt at holde fast ved i Mindet; jeg husker snart ikke Andet end det lille højtidelige Ansigt, han havde den sidste Dag, han levede; han saa paa os, som vidste han langt Mere, end vi tænkte, og jeg fik den Forestilling, at de smaa Børn i Dødsstriden vist vokse et stort Stykke i Aanden, saa de ikke møde hist som dem, der ikke kjende Forskjel paa Højre og Venstre, men
35 paa et langt fremmeligere Trin. Saaledes kom det mig da for; han blev saa smuk den sidste Dag, smukkere for hvert Kvarter der gik, indtil Skyggen gled hen over hans Ansigt, jeg tænker mig som af en Vinge.

Nu sidde vi atter ene og dobbelt ene mod forhen, da vi levede sammen i Forening, mens vi jo nu siden Sommeren er flyttet hver til Sit; jeg havde tænkt mig først vor lille Pige og nu denne Dreng trippe om hos os, og

være Øre til at høre, hvad vi selv er glade ved; men det skulde nu ikke saadan være, og vi faae jo vente, til det kan vises os, hvorfor og hvorledes det saaledes var det Bedste. Der er dog saare megen Nød og Sorg i Verden, naar man ellers træffer paa de Huse, hvor det for Tiden er sat i Virksomhed; kunde man endda ret lære at bære med dem, der har Byrden, men det falder os saa naturligt at skubbe fra os, til Turen kommer til os selv at bære.

Paa denne Maade er vor Jul iaar meget lig den ifjor, thi da laa vor lille Pige syg og vi havde megen Angst og Smerte at drages med. Forresten glider Tiden jo hen i Omgang med min Faders Efterladenskaber af Bøger, og det er jo godt, at der er Noget at bestille, et arbejde at finde, som der er Møje ved, ellers fik man da aldrig de trange Tider til at skride. Jeg kommer stedse bedre til at forstaae, at Guds Straffe er Velsignelser; hvor Synden er, der maa ogsaa Straffen være; men Straffen er ikke en skadefro Hevn men en naadig Maade at velsigne paa; det er allerklarest ved Udgangen af Paradis; Adam havde været ganske fortabt og prisgiven til et Rov for alle Luftens onde Fugle, hvis Gud ikke havde givet ham Arbejde i Ansigts Sved og lagt ned i ham, eller kaldt frem i ham Drift dertil.

Mod Synd og Sorg er Arbejde den bedste Lægedom, eller Lediggang er Anledning til alt Ondt; der er ikke den onde Lyst, der ikke kan faae Raaderum i en Lediggænger; som det gamle Ord siger, at "man kan ikke hindre Fuglene i at flyve over vort Hoved men vel i at bygge Rede deri", saa er det; men Redebygningen forhindres kun ved, at man bruger sine Hænder og ikke holder sit Hoved stille. Ja selve Døden som Straf er, efter Syndens Indkomst blandt os, en Velsignelse, thi den sætter dog Bom for Meget og skaffer dog Forløsning for Mange; den største Ulykke, efterat Synden først var i Verden, vilde vist have været, om Døden var holdt ude, thi saa vilde det Onde gaaet fremad i djævelsk Selvfortærelse. Men Adam har dog rimeligt hverken funden Smag i det haarde Arbejde eller i Døden, der begyndte at suge paa hans Hjærte, og dog var det ad disse Veje, Gud ene kunde endnu iskjenke lidt Velsignelse til ham. Saaledes vilde jeg ogsaa gjerne see paa Tilskikkelserne over os nu tildags; i Meget kan vi ikke uden Letsindighed see Guds Straf, der rammer os velforskyldt; men i Straffen er den Velsignelse, vi ikke kan undvære, iblandet; maatte Gud ikke revse os, kunde han ikke velsigne os; maatte han ikke tage haardt paa os, kunde han hverken føre eller løfte os; og haardt maa han tage ved os, fordi vi paa saa mange Maader selv binde os fast i det, vi skal rives fra, om vi ikke skal forgaae dermed. –

Det forekommer mig at være en meget utaknemmelig Gjerning, Lindberg har paataget sig, at forsvare Grundtvigs Indfald betræffende Ap Gj. 1, 5. Jeg

synes ikke, der kan være Tvivl om, at det er en af Grundtvigs mange Egenraadigheder, der her er løben af med ham; ikke heller indser jeg Nødvendigheden af et saa fortvivlet Indfald, da der dog er ganske god Mening i, at de af Johannes var døbt med Vand, men paa Pintsedagen
 5 skulde døbes i Aanden. Men der er noget Pinligt ved at see et Menneske sat i Arbejde med at forsvare en Sag, der hverken er hans egen eller egne sig til at forsvares; det er dog en anden Sag med en Procurator, thi han tjener jo Pengene ligegodt; men har ikke engang Ære at vinde, neppe nok Tak af Gr. selv. Forresten er Gr. Bog læseværdig, og jeg haaber, om han bliver ved at
 10 leve, at han af og til vil minde om sin Tilværelse ved saaledes at tage frem ”Gammelt af sin Skat”.

Samtidigt omtrent med Gr. Bog udkom jo Martensens Ethik, og den er en velsmagende Bid for alle de fine, svage Maver; der er Sandheden tempereret, saa Ingen udsætter sig for Forkølelse i kold Alvorlighed. Af Alt
 15 tages Brodden, thi Vejen, der er at gaae, bliver stedse *Middelvejen* mellem tvende skrækindjagende Yderligheder. I denne Skikkelse kan Sandheden faae indpas allevegne, thi den er som en Løve, der er friet fra Klør og Tænder; det eneste Skrækindjagende er Skindet. Det forekommer mig, at det Bedste, man kan sige om dette Vidunderværk, er, at det er ”en christelig
 20 Morskabsbog”, thi morsom er den, og uchristelig kan den jo heller ikke siges at være. Et Punkt er der dog, som jeg lærte Noget af, og det er, hvor han fremstiller *Bøn som et Offer*; der er mange gode og træffende Bemærkninger, at derfor holde vi vore Hænder, forat betegne, at vi Intet selv kunne; derfor bøje vi Knæ forat betegne, at vi give os hen. Men Bøn
 25 kan jo ogsaa baade gjøres og gennemskues udenfor Menigheden, og det er, som stod han vel paa Tærskelen, men var dog fortabt i Betragtning af det udenfor. Man kommer forresten i samme Bog i lutter fint Selskab, thi der er neppe citeret nogen Dansker, naar undtages Kjerkegaard, forat ride ham til Vands, og saa maaske Mynster eller Sibbern. –

30 En Person, der vækker min Forundring i høj Grad, er Rud. Schmidt; det er dog en mærkværdig Dygtighed, han har til at skrive og skrive godt om Alt, som han tager fat paa; det er mig saa meget underligere, som han sagtens ikke med sit Hjærte har Rod i den Sag, han har viet sig til at forsvare. Jeg synes bedre at kunne troe, at der er virkeligt Alvor hos R.
 35 Nielsen, men R. Schmidt synes at være en løs Person og kun at have det i Munden. Det gjør mig ondt, at Ploug forleden kom ind paa den Materie, han ikke for Alvor kjender Noget til, nemlig om Dannelse og Oplysning; det er mærkeligt, som Alt skal paa Spidsen ogsaa fra Hostrups Side, og hvor Alt skal blandes ind i Politikken, thi det Hele er fra Plougs Side Angreb paa ”det forenede Venstre”. Den hele Strid opstaar af, at der er Uenighed om,

5 hvad *Dannelse* er, og efter ”dannet” Sprogbrug har Ploug vistnok Retten med sig. En nok saa vel oplyst og ædelttænkende Mand, der fEks. talte jydsk Folkesprog, vilde vist aldrig kunne naae frem i ”Dannedes” Rækker; og det var jo ikke ønskeligt, at Højskolen skulde naae at udrette det, at man

10 Mærke I noget til Internationale ovre hos Eder? her paa Egnen har den adskillige Tilhængere; Bjørnbak har jo sluttet sig til, og hans Tilhængere blandt Indsiddere følge ham naturligt efter. Det er den af Herren omtalte ἀνομία (Matth. 24. 2 Thess. 2), der rejser hele sit Hovede i dette Røre; her i Danmark naar det vel ikke til at omvælte det Bestaaende, men det er dog vist et af Tegnene paa, at Verden snart er gammel nok. Det er noget ganske Nyt i Historien siden 1848; der kan vel findes Tilløb dertil og Forudsætninger derfor, men saaledes har det dog aldrig vist sig i fuld Legemsstørrelse.

15 Lev nu vel min gamle Ven; Gud give Eder en glædelig Jul og et godt Nytaar. Gid du maa have Glæde i din Gjerning og kjende, at Gud finder Behag deri. Jeg har endnu Intet set til Gabriel Heiberg; han anmeldte sit Besøg her for henved et Aar siden.

Din Ven

20 Gylling Pstgrd. 24 Decbr 1871.

Otto M.

94. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

25

Sønderup 4 Jan. 1872.

Min kære gamle Ven.

30 Det gjorde mig dog saa inderlig ondt for Dig og Din Hustru at høre, at I atter har mistet eders lille Søn. Jeg havde nogen Tid iforvejen gennem et Brev fra Nørregaard hørt, at han var kommen til Verden, men var bleven syg, og jeg var derved bleven yderligere tilskyndet i mit længe nærede Forsæt at skrive Dig til; men det blev ved Tilskyndelsen uden at komme til Udførelse, hvilket sidste Du har erfaret. –

35 Hvad der sikkerlig ogsaa for eder vil være ligesaa tungt som selve Sorgen, det er at ens Hjerte saa let kommer til at vakle mellem de to lige onde Yderligheder: en sløv og død Hensynken i og Bukken under for Sorgen, og en tvivlende og opsætsig Spørgen: Hvorfor? hvorfor skulde dette times mig? Jeg kan nok tildels give Dig Ret i hvad Du skriver, at Arbejde er den bedste Lægedom mod Synd og Sorg; dog mener jeg, man skal vogte sig for at overse, at forsaavidt Arbejde bruges som et Middel til at *forslaa* Tan-

kerne. kan det nok være en meget praktisk, men ikke en virkelig god Lægedom mod Sorgen; den eneste virkelige Lægedom bliver dog at søge i vor Tro paa Gud Fader almægtigste, og i at vi i Bønnen kan give vort Hjerter i hans Haand. Men jeg ser da ogsaa, at Du ikke har overset dette, efter hvad

5 Du skriver om at hans Straf (jeg vilde hellere sige: Revselse) er en Velsignelse. –

Og saa endnu ett: Arbejde med *Hovedet* kan nok forslaa de sørgelige Tanker, men Arbejde med Haanden kan ikke let gøre det; Du maa derfor ikke glemme, at Sorgen nødvendigvis maa ligge tungere paa Din Hustru end

10 paa Dig, og ikke over Din Syslen med Din Faders Efterladenskaber glemme at være hende til al den Trøst og Opmuntring, Du formaar. En saadan Sorgens Tid kan være Ægtefolk til større Velsignelse og Glæde, *virkelig* Glæde, end nogen kan tænke, naar de i Oprigtighed begge ville lægge Skuldre til at bære Byrden sammen; men ellers kan den let gøre et stort

15 Skaar i deres Samfund. Tag dette som et Venneraad fra en gl Ven, der har været adskillige Aar Ægtemand førend Du.

Grunden til at Du ikke i saa lang Tid har hørt fra mig (jeg staar iøvrigt i den Formening, at det egentlig var Dig som skyldte mig Brev; men det vilde jeg dog ikke have taget Hensyn til, da det i Regelen er mig en ublandet

20 Glæde at faa Brev fra Dig, og et af mine glædeligere Arbejder at skrive til Dig) – det er at jeg har ført et temmelig uroligt Liv siden vi sidst saas. Sommeren gik dels med Varetagelse af Censur ved Examen, dels med at have stadig fremmede i Huset. I Efteraaret har jeg været ikke mindre end 4 kortere og længere Rejser i Kbhvn, hvilke tage ikke saa lidt Tid ved den

25 Afbræk, slige Rejser gøre ens Arbejde i Hjemmet. Dertil kommer andet Bryderi, i Skikkelse af Prædikener saa hist og saa her; de unge skal jo holde for allevegne. Og paa samme Maade er Juletiden gaaet siden jeg fik Dit Brev, ellers havde jeg dog svaret Dig lidt tidligere. Det er jo glædeligt at have gode Naboer, men mange Selskaber trætte Legemet, og man maa af og

30 til sukke efter at kunne føle noget af den Træthed, som Salomon siger at komme af megen Læsning. Ikke liden Tid har det taget mig, at vi iforgaars havde et Juletræ og Basar eller Tombola til Fordel for en Sygekasse, hvis Formand jeg er. Men jeg havde den Glæde af mit Arbejde for den Sag, at jeg fik 124 Rdl ind derved. Sligt vil jeg anbefale Dig til Efterfølgelse; ti I har

35 formodentlig ogsaa saadanne eller lignende Selvhjælpsforeninger, som trænge til Penge.

Jeg er ganske enig med Dig om, at det er en daarlig Sag, Lindberg har taget sig paa at forsvare, og man kan nok tilføje, et daarligt Forsvar, han har leveret for Gr's Overs. af Ap G 1. 5. Og forunderligt er det at se, hvorledes det at man for enhver Pris vil forsvare en Sag, kan blinde et Mskes Øjne, saa

den simpleste Logik glemmes. Jeg tænker derved navnlig paa det Bevis af Cod. Montfort., at den læser βαπτίω... – ligesom dette ikke netop beviste det modsatte af hvad Lindberg ville have frem, nemlig at Grammatiken efter

5 Aktiv. Der kan vist ingen Tvivl være om, at det kan give en god Mening, at nu skulde de *døbes* med den Helligaand, medens de tidligere kun havde modtaget Vanddaaben af Johannes. Og denne Tanke kan kun findes meningsløs, naar man forud har slaet fast til Dogme sin (i Virklh. ubeviste) Tanke, at Apostlene vare døbte af Jesus selv. –

10 Jeg synes nu, det er rimeligst at antage, at *alle* Apostlene have været Johannes-Disciple; han var jo af Gud beskikket til at berede Vejen for Xtus, [og hans Omvendelses-Daab var ifølge hans Ord Joh. 1., ikke blot et væsentligt Stykke af hans Embede, men indbefattede vel egentlig hele hans Embede ("den som har *sendt mig* til at døbe i Vand")], derfor, om end

15 mange andre har kunnet gaa udenom Johs hen til Xtus, er det dog sandsynligt at den egentlige Grundstamme til Menigheden, hvad Apostlene unegtelig ere, i alle Maader har fulgt den af Gud foreskrevne Vej, ligesom vor Herre selv gjorde det, ved at lade sig døbe af Johs. Og da fremdeles Xi

20 Daab dog kun kan være at anse som en Stedfortræder for ham selv (Du forstaa mig nok, at jeg ikke dermed vil negte hans Nærværelse i sit Ord ved Daaben), saa ser jeg ikke mindste Nødvendighed for at antage, endsige da slaa fast, at en Daab af ham var fornøden, saalænge han var personlig nærværende hos dem, ligesaa lidt som Apostlene dengang havde eller behøvede at have alle Leddene af vor kristl. Tro, fordi de havde og troede paa

25 ham selv, i hvem de alle ere indeslutede. –

Men naar Ap G. 1, 5 maa oversættes: I skal *døbes* med H A. – jfr. V. 9: I skal *modtage* Kraften af H A. –: saa ser jeg rigtignok ingen Mulighed for at forstaa Joh. 20 om en Meddelelse af Aanden; men jeg kan kun tage det som et *Tilsagn* om at de skulde faa den, eller om man vil, en profetisk

30 Meddelelse, ligesom det er aabenbart, at Ordene: "jeg *udsender* eder", skønt staaende i Nutid, dog slet ikke gaa paa Nutiden, men først skulde træde i Kraft i Fremtiden. –

Lindberg synes mig i den senere Tid at have faaet en betænkelig Tilbøjelighed til at tale om Grundtvig i lyrisk-dithyrambiske Udtryk; det tog, saavidt jeg har lagt Mærke dertil, sin Begyndelse med hans Anmeldelse af Kirkespejlet, hvor han erklærede den for den første Kirkehist næstefter Ap Gern. – en Ytring som der nok kan være noget sandt i, men alligevel indeholder en mindst ligesaa upassende Parallel, som naar man i sin Tid paralleliserede Kristian d. 5te med Moses, p Gr. af Danske Lov. Men siden dette lykkedes for Lindberg, har han ikke godt kunnet anføre noget Ord af

Grundtvig uden forskellige Epitheta ornantia, som man vel uden at stødes vilde læse hos andre, men som, for min Følelse, tage sig underlig tragikomisk ud fra Lindbergs Pen. – Ellers synes mig rigtignok at Kirkespejlet er en ualmindelig læseværdig og lærerig Bog.

- 5 Jeg har idag faaet Kierkegaards Svar til Lindberg paa hans Anmeldelse af hans Bemærkninger etc. Skønt den Anmeldelse var endel vederhæftigere end hvad Lindberg ellers plejer at skrive, og skønt jeg, og Du vel med, i alt væsentligt er enig med ham, saa maa man dog rigtignok sige, at den var temmelig løs overfor en Mand som Kierkegd, og denne forsømmer da ikke
10 heller at gøre opmærksom paa denne Løshed; men forresten er hans Svar meget velvilligt skrevet mod L. Denne vil naturligvis ikke mangle Svar, ti der er nok at svare paa; men nu kommer det kun an paa, om han gaar ind paa og kan magte Hovedsagen, som unegtelig ikke er let at klare: Forholdet mellem Moseloven og den særlige Lov overhovedet; ti med dette Forhold er
15 jo Kierkegd altid i Filteri. –

- I disse Dage læser jeg Korrektur paa et lille Stykke i Nordisk Maanedskrift, til Lærdom og Rettelse for adskillige brave Folk, bl. a. ogsaa for Dig. Det kaldes ”Daabspagt og Daabsløfte” og gaar ud paa at vise det urigtige i at tale om et Daabsløfte. – Der kunde være saare meget at skrive
20 om, bl. a. om Pal. Müllers sidste store og kedelige men dog *læseværdige* Bog (ti man maa jo dog kende sin Samtids Reformatorer). Men jeg har ikke mere Tid. Paa Mandag skal jeg til Kbhvn i Anledn. af Examen og bliver der saa Maaneden ud. –

- Gud give nu Dig og Din Hustru et godt Nyaar, saa at I for hver Dag der
25 gaar, bedre maa erfare, at de som sørge skal husvales, og at naar 2 mskehjarter som elske hinanden, kan sørge sammen, saa forenes de i Glæde. – Lad der ej gaa lang Tid inden Du skriver.

Din trofaste Ven
Skat Rørdam

- 30 Skulde Du faa isinde at skrive, mens jeg er i Kbhvn, saa bor jeg der hos min Moder: Lykkesholms Alle 11.

35 Tillæg til brev nr. 94

Jeg vil dog lige føje et Par Ord til som en Slags Kvittering for Dit Stykke i Kirket. om Kristi Nedfart til Helvede, som jeg læste med Glæde, og som jeg i *Sagen* selv er fuldkommen enig med Dig i. Men hvis Du havde taget ett Sted af Skriften med, havde Din Fremstilling dog nok faaet et andet

Udseende. Jeg mener Fil. 2, hvor der siges at Jesus til Gud Faders Ære skal bekendes som Herren ikke blot af dem over og paa Jorden, men ogs. af dem *under Jorden* dvs. i Underverdenen (og saaledes burde det vist rettere lyde i vor Tro: nedfaren til Underverdenen = inferos – κατώτατα).

- 5 Det synes dog ubestrideligt, at denne "Bekendelse" for alle 3 Hold maa være udsprungen af Hjertets Tro og Tilbedelse, og ingen Stavelse i Teksten antyder, at de sidstes Bekendelse skal ske under Gru og Rædsel for Dommeren, de 2 førstes i Tro paa Frelseren, saal. som de ældre Orthodoxe forklarede det. Men er dette saa, da bliver nok vor Bolig mellem Død og
- 10 Dom alligevel "under Jorden" dvs. i en Tilstand som i *fysisk* Henseende *staar under* den nærværende, eftersom den kun er halv mskelig, fordi den er legemløs. Dermed mener jeg imidlertid meget godt at kunne forene dette, at vi skal være "i Himlen", ti den er, hvor Gud er; og det er vort visse Haab, at vi, naar vi igennem Dødskampen ere blevne τετελειωμένοι (Hebr. 12),
- 15 idet alt det urene i denne sidste Kamp er faldet fra os, – at vi saa er Gud saa nær, og han os saa nær, som det aldrig her i *Kødet* kan ske; maaske begynder allerede da den "Skuen", som vi engang skal naa. For saa vidt kan vi altsaa godt "se opad", naar vi tænke paa, hvor vore kære ere gaaede hen forud; ti de ere virkelig komne et stort Skridt videre = højere op, end vi ere.
- 20 Men vi skal vel betænke, at det aandelige *oppe* og *nede* slet ikke er enstydigt med det legemlige. Gud er altid *oppe* i Himlen, skønt han ogs. er *nede* i Scheol, Underverdenen, om nogen farer derned (Slm. 139) d. v. s. hvor Gud er, er nær i sin fulde Naade og Sanddruhed, dér er aandelig talt altid "oppe"; men jo fjernere Guds Naade er, des dybere "nede" er det. –
- 25 Derfor tør jeg godt sige til mine Børn om de i Troen hensovede: de er (oppe) hos Gud i Himlen, fordi de i *aandl.* Hens. staa højere end vi, og jeg tænker nok at det Udtryk skal være væsentlig rigtigt; – og paa den anden Side er jeg dog vis paa at alle de hensovede troende indtil Opstdlsen ere (nede) i Underverdenen, forsaavidt som de i fysisk Henseende staa under os
- 30 – de naturligvis undtagne, som sagtens ere opstandne og "henrevne i Luften" med Herren ved hans Opstandelse. Men jeg antager dog, at det er bedst og nøjagtigst at udelade "oppe", naar vi taler om de hensovede, alt som vi se at Povl har gjort, idet han ikke siger, at han haaber: "at komme op til", men : komme hjem til, sammen med Xtus.
- 35 Saa endnu engang: lev vel med Gud.

Din
Skat R.

95. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[8/1-1872]

At du faar Brev fra mig lige Dagen efter, at jeg har modtaget dit, har sin Grund i, at medfølgende lille Bog skulde tilstilles dig; egentligt var jeg
 5 betænkt paa at sende den til din Kone, da jeg tænkte mig, hun vilde omgaaes lempfældigere med den end du, naar man skal slutte fra dit Sindelag mod min Ven Lindberg; jeg blev næsten bange for mit eget Skind, naar du river saadan i ham, du dog vel ellers ogsaa staar paa en venskabelig Fod med, og som, hvordan han saa end tumler sig i Kirketidenden, er et Pragteksemplar
 10 af ”godt Menneske”. Men saa tænkte jeg igjen, at denne lille Bog dog maaske kunde finde Naade for dine strænge Øjne om ikke af anden Grund saa formedelst dens Forskjellighed fra, hvad du i denne lærde Maaned har den Lykke at sidde og høre paa fra de Betrængte.

Gid du fra forskjellig Side maa kunne overkomme lidt Salt til det tørre
 15 Brød, thi der er sagtens ingen stor Forskjel paa Obductionerne nu og i vore Dage. Hvad ellers angaar Spørgsmaalene ved den skriftlige Prøve, som du vel har havt dit Besyv i med, da synes jeg, de vare passende nok, naar undtages det i Moral; hvad skal det Udtryk sige ”Christi Lov”? bruges det andensteds end Gal. 6, 2? og det er dog vel ikke i Henblik dertil det er
 20 brugt. Det er ikke bibelsk Talebrug, at Christus er kommen med *en ny Lov*; vistnok med *et nyt Bud*, men ingen ny Lov; men Meningen er vel sagtens, ”hvad der er almenmenneskeligt i Jødeloven”, og hvorvidt den almenmenneskelige Lov ved Moses har vunden et for alle Tider almenyldigt Udtryk; dette Sidste tror jeg, maa man benegte, men det skulde vel sagtens
 25 bekræftes, om man skulde komme velbeholden fra den Svir.

Du er nok, hvad angaar de Christnes Indhold til *Helvede*, alligevel enig med Nørregaard, og mener, at de Troende *der* have deres Ventested. Det er i mine Tanker derom, det drejer sig, om de Troende ved Døden *fare ned til Helvede*, ikke om de er her alle der, i legemlig Forstand oppe eller nede, i
 30 en i fysisk Forstand bedre eller slettere Tilstand, men om de *fare ned til Helvede* som Herren. I saa Fald har jeg vanskeligt ved at see, hvad Betydning hans Nedfart har *for dem*, thi deres Opholdsted maa jo saa blive det, som Lazarus lever hen i, og det var jo beredt som et Trøstested, før Herrens egen Nedfart. Naar du ud af Fil. 2 vil udlede, at *Herren* bekjendes
 35 baade i Himlen, her paa Jorden og i Helvede, og for det sidstes Vedkommende fastholde at det er af de afdøde Troende, da vilde jeg dog spørge dig om, hvem saa *de i Himlen ere* (ἐπουράνιοι)? Du vil dog vistnok ikke sige, at det er *Englene* (om hvem dette Ord vel heller ikke bruges), da de vel maa tænkes at bøje Knæ eller tilbede, men paa ingen Maade ”i *Jesu Navn*”, da han jo ikke er ”Frelser” for dem.

Der kan blandt disse Knæbøjere kun tænkes paa de *ved Jesus Frelste*, og det maa altsaa være *Mennesker*, og Mennesker af de *afdøde*, da det jo ikke kan være af dem paa Jorden. De Afdøde synes her at deles i to Hold: "Himmelboer" og "Underjordiske", hvilke sidste vi er enige om, ere de i
 5 Helvede. Og at der mellem dem kan bøjes Knæ i Jesu Navn og bekjendes, at han er Herre til Faderens Ære, kunde jeg gjerne forbinde med Forestillingen om, at det er i Skjælven, de gjorde det, særligt da der staar "ethvert Knæ", "enhver Tunge", thi det kommer dog ikke til sin Ret, naar det kun skal gjælde en Del af de "Underjordiske"; men det lod sig jo ogsaa tage paa
 10 den Maade, at denne Knæbøjning og Bekjendelse var Udbyttet af Hørelsen og Annammelsen af Evangeliet der og Betingelsen for, at der derpaa kunde skee en Flytning op ad for dem, der naaede saa vidt, at de forhjelpes dertil.

Det er forresten en egen Sag at tale saa afgjort om *Ulegemlighed* i en Tilstand, hvor der tales baade om *Knæ* og *Tunge*; vistnok er vi jo til
 15 Overflod underviste om, at det at døe er at gaae over i Ulegemlighed, men det er dog nok ikke med samme Sikkerhed godtgjort, at det saa ogsaa er saa. 2 Cor. 5 udsiger efter min Forstand klart nok, at Paulus for sit og sine Venners Vedkommende venter noget, der raader Bod paa Ulegemligheden og det paa en god Maade, taler jo ogsaa andensteds om *σώματα ἐπουράνια*,
 20 enten det saa nu skal sige de opstandne Legemer, eller de evige Himmelboeres eller hine midlertidige Telte. Men hvad der ellers for mig synes at være Hovedsagen, men hvad jeg ikke kom til at berøre i Foredraget i Odder, er dette: Hvad er egentligt Helvede eller ᾗδης? Er det et Sted eller ikke, er det et Rige, en Sfære eller hvad? Jeg vilde sige, det er en *Magt* (ἐξουσία) som
 25 Ef. 6, 12 eller Col. 2, 15, en af de Magter, han *afvæbnede* og *førte i Triumf*; som saadan omtales *Helvede* jo ogsaa (og Helvede er en tilfredsstillende Oversættelse af ᾗδης) baade Matth. 16, 18 og 1 Cor. 15, 55. Og at Helvede virkeligt er et *Noget*, og ikke blot en *Tilværelsesform* som Tid og Rum, det slutter jeg med Sikkerhed af Aab. 6, 8 og navnlig 20, 13. 14, som man ikke
 30 kan læse uden at faae om ikke Indtryk af en Person, saa dog af en *Magt*.

Vilde man nu nærmere bestemme denne Magts Væsen, da vilde dette udentvivl være at søge i *Afmagten* hos Alle, som undergives den, thi Tilstanden i Hades er efter det Lidet, vi kjende til den, netop *Afmagt*; Lazarus sover som i *Afmagt*, Abrahams Ord er afmægtigt overfor den, han
 35 taler til; hans Udtalelse løber egentligt ud paa: her *kan vi* ikke Noget (Luk 16, 26); den Riges Forsøg paa forlange sin Tilstand lettet er et afmægtigt Forsøg paa at forlange; ja hvad der trænges til der, er netop *Haand til at bære og føre* (Ps. 23). Spørgsmaalet er nu, om de Christne skal vente i *denne Afmagt*, under denne *knugende Magt*, eller om ikke *Afmagten* i Dødens Time blot er en Gjennemgang til en "Levendegjørelse i Aand" (1 Pet. 3) til

at "leve for Gud i Aand" (1 Pet. 4); og saa snart det er indrømmet, at de ikke underlægges denne *Magt*, da er der nok indrømmet til at vi tør sige, de *fare ikke ned i Helvede*, og udbryde som Paulus: "Helvede, hvor er din Sejr". –

5 At Ven[te]tiden er uden *dette Legeme* og uden *Jordens* for Mennesket fuldt afpassede Kaar er jo vistnok; at der derfor er noget Stort i Vente, naar Kjødet opstaar og Livet skjænkes paa den nye Jord, at først da er "Saligheden fuld", da Menneskets Salighed og Lykke er knyttet til Jorden og til Boligen af Jorden, – det er vistnok; men om dette Sidste ved vi vel
10 endnu mindre end om Mellemværendet, som Johannes siger, det er os ikke aabenbaret, hvad vi skal vorde. Hermed maa det nu være nok om den Sag.

Du skriver Intet om, hvordan din Kone har det, saa jeg slutter, at det vel er bedre, og gid det saa maa være og vare ved. Jeg har fra en Søster nede ved Vejle hørt Lidt om en Kapellan Bertelsen, der skal være i din Egn og som
15 nok skal være en brav Mand. Unge Kapellaner er nok værd at have i sin Nærhed, men unge Skolelærere er snart endnu bedre; jeg tror, der er mere "Madjord" i dem; Capellanerne fordre saa stærk Gjødning, før der ret skyder noget frem. Vi har her et Par, en Matthiesen og en Borgen; den første er en alvorlig Mand, den sidste en mager Karl, men de vilde dog nok
20 begge den rette Vej, om det ellers kan komme til Skud med dem. Jeg samler i denne Tid paa noget til en Bog om Ordets Forkyndelse og den smukke Bekjendelse, ligesom et Sidestykke til den om Gjenfødelse og Fornyelse; men det har vel lange Udsigter, thi jeg har alligevel ikke den Ro og Stadighed mere som mens jeg sad Ungkarl og Kapellan.

25 Lev nu vel og hils Niels Lindberg; og faar du Tid under den megen Vejen og Vragen, item Myrden (thi du maa da see at slaae en Enkelt ihjel) til at skrive til mig, da bor jeg som forhen i

Guds Naade være med dig

Gylling Pstgrd. d. 8. Jan. 1872.

din Ven Otto Møller

30

Hils din Moder, af hvem jeg har faaet mere end en god Julenadver.

35 **96. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam**

{12/2-1872}

Kjære Ven.

Der er for *mig* ingen særlig Anledning til at skrive til dig idag, og det bliver derfor ogsaa kun ganske kort; jeg er ikke oplagt til Saadant, da vi i Nat have havt Ildebrand heri Byen, saa man jo er helt forvirret. Sagen er, at der igaar

var her i Kirke en Mand fra Horsens, Maler Alexandersen, som udtalte, at han havde ladet sig sige, af hvem ved jeg ikke, at du kunde være til Sinds at søge Horsens Sognekald, og saa var det da hans Ærende, at jeg skulde skrive til dig og melde, at der er Mange i H., som med Glæde vilde have dig til deres Præst. Der er en lille Menighed, men den er jo forsvindende i en saadan Kjøbstad; dog er der tillige en større Kreds af Folk, som vist staae færdige til at træde til, naar der kom en virkelig Indbydelse fra Vorherre til dem. I det hele var det efter al Rimelighed et godt Sted at komme til at Tjene, at sige for en Saadan, som har Lyst til at leve i en Kjøbstad, og det maa jeg jo antage, du ikke i og for sig har Noget imod.

Selv om du maatte være villig til at søge Kaldet, see Folkene derude sig dog ikke istand til at gjøre Noget for at udtale deres Ønske om at faae dig, da enhver Bevægelse fra deres Side vil føre til et Skridt fra de Stores Side, som da der sidst skete Forflyttelse der og man bad sig fri for en Grundtvigianer. Jeg antager, at adskillige Bønner i denne Tid opstige fra Smaafolk i Horsens om at faae en Præst af Vorherres Haand, og hvor der er en "aaften Dør", er det jo altid godt at komme for En, der vil ind.

Til samme Alexandersen yttrede jeg forresten, at jeg antog det for lutter løs Snak, at du havde i Sinde at søge derhen; men jeg maatte love ham at melde dig, hvordan Ønskerne ere der. Og dermed Lev vel.

Gylling 12 Febr. 1872.

din Ven
Otto M.

25

97. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Sønderup 12 Febr. 1872.

Min kære gamle Ven.

Jeg har i dette Øjeblik faaet et Brev, som nøder mig til at skrive Dig til hurtigere end jeg ellers vilde være kommen dertil, men dog ikke hurtigere end jeg havde Lyst dertil. Det er et Brev fra Boghdler Andersen i Horsens, hvori han opfordrer mig til at søge Horsens. – som det lader, efter Hverv af nogle andre Venner dvs. Grundtvigianere, derovre. Det er nu slet ikke min Lyst at søge, heller ikke at flytte.

Jeg har i det hele saa godt her, som jeg billig kan ønske, og finder meget mere Paaskønnelse i min Præstegerning, end jeg selv mener at fortjene. Og skønt jeg ingenlunde kan sige, at den flittige Kirkegang o. dl. er et Vidnesbyrd om et virkeligt kristeligt Liv hos de fleste, saa er der dog nogle Huse, hvor jeg har saa gode og trofaste Venner, som maaske ikke mange

Præster i Landet har Mage til. Og Du ved nok selv, hvad for en Opmuntring det er, at have saadanne Venner, som man fuldkommen kan stole paa; og skønt de alle sidde noget haardt i det, er de dog altid villige til baade at deltage i og ofre paa enhver kristelig og mskelig priselig Sag. – Det vilde være mig saare vemodigt at forlade dem, ikke at tale om dem, hos hvem Livet begynder at spire frem, og som jeg ganske vist mangengang har iagttaget med Bedrøvelse, men som jeg dog kan have Haab om. –

Af Hensyn til Menighedslivet er der altsaa ikke nogen Grund for mig til at flytte; og Hensynet til Indtægterne vilde overhovedet ikke lokke mig stort, mindst her, hvor Avancementet vel højst vilde blive et Par 100 Rdl (siden jeg er bleven Censor, hvad jeg naturligvis maatte opgive, om jeg kom til Horsens), og de vilde være meget surt fortjente, eftersom Hovedindtægten, efter hvad jeg har set, er Accidenser = Lejlighedstaler i det uendelige. Og det værste ved Accidenserne er i mine Øjne, at man i 9 af 10 Tilfælde faar dem af Folk, som hellere vilde se Præsten paa Bloksbjerg end ofre til ham. Hertil kommer endnu, at Livet her er langt, langt roligere, end i en saadan By, hvor man vel aldrig nogen Time er uforstyrret.

Disse Omstændigheder havde jeg Lejlighed til at overveje sidste Sommer, da jeg blev opfordret til at søge Aalborg Stiftsprovsti og efter mskelig Sandsynlighed vilde have faaet det; men hvad der dengang afgjorde Sagen for mig var, at jeg ikke antog i Længden at kunne holde det ud med Kierkegd. Her har det nu truffet mig saaledes, at lige siden Horsens blev ledigt, have forskellige velvillige Sjæle, først i Kbhvn, og siden herude, talt til mig om at søge det; og det har gjort, at Tanken derom er bleven mig ikke fremmed, og nu faar jeg det omtalte Brev fra Andersen. –

Det hidtil skrevne var nu egentlig en Indledning, for at sætte Dig ind i min Situation. Min Hovedhensigt med dette Brev var nemlig at spørge Dig om, hvordan Forholdene dvs. de kirkelige, er i Horsens. Jeg har hørt Byen skildre som meget ryggesløs. Kan Du derhos udaf Hjertens Overbevisning give mig et godt Raad, saa vil jeg være Dig dobbelt taknemmelig. – Til yderligere Oplysning og Forstaaelse tilføjes, at jeg af forskellige Aarsager har Grund til at antage, at jeg vilde faa det, hvis jeg søger det, uden saa skulde være at eders Pave i Aarhus vilde sætte sig aldeles bestemt derimod. Den samme Pave vilde forøvrigt være mig en yderligere Grund til ikke at søge det.

Kender Du forresten noget til Bang, som er kommen fra H. og er bleven min Nabo mod Nordost, i Tersløse? Her fortælles, at han ikke alene har været, men nu igen er bleven sindssyg, at han strags vil holde Kapellan o. m. dl. Efter nogles Sigende er han en middelmaadig, efter andres en "mageløs begavet" Præst, en Taler, som søgtes langvejsfra osv.

Tak for Din Bog om Skolegerningen, som jeg læste med ikke liden Fornøjelse og Udbytte, især det sidste Foredrag. Men med Hensyn til det første kunde jeg ikke tilbageholde den Tanke, at om det end sandsynligvis er gaaet i de unge Skolelærere ”som sød Mælk” og vel sagtens har været langt sødere for deres Gane end det vilde have været for Kapellaner, saa behøver dette dog ej at aflægge Vidnesbyrd om, at der er mere ”Madjord” i hine end i disse; det kunde ogsaa vidne om, at disse kunde være lidt bedre istand til at tillægge den Slags Skriftudlægninger den Værd, der tilkommer dem, eller m. a. O. se, at det i Virkeligheden *væsentlig* kun er vedkommen-

5
10
15

des (dvs. Dine) egne Tanker, som ere knyttede til Bibelen. Jeg for min Del vilde have ikke saa lidt Betænkelighed ved i en Lægmandsforsamling at bruge en saadan Skriftudlægning, item f. E. ved at bevise Muligheden af en Daab i Underverdenen af, at Lazarus skulde dyppe sin Finger i Vand. Ti paa den Maade kan man jo lægge alt muligt *ind* i Skriften og indbilde de ukyndige, at man har faaet det ud af den. –

Og dette er forresten ikke sagt i Spøg, min gamle Ven, men i oprigtigt Alvor. Dit Ord har jo endel Vægt i Din Kreds, men saa har Du ogsaa et ikke lille Ansvar for hvorledes Du bruger det; og Du vil sikkerlig ikke kunne negte, at hvis man lærer Lægfolk at drive Skriftudlægning i det Spor, som

20

Du senest har indslaaet, saa fører man dem paa Vildspor. Se derfor vel til, hvorledes Du taler.

Jeg vilde gerne have Dit Svar paa dette Brev *lidt snart* dvs. snarest muligt og kan derfor ikke indlade mig paa Drøftelsen af hvad Du skriver om Tilsd. efter Døden, ti saa fik jeg det ikke bort idag. Blot ett vil jeg bemærke, at

25

naar Du siger at vi kan udbryde som Pavlus: Helvede hvor er din Sejer! – saa siger Pavlus slet ikke dette m. H. t. Dødsriget, men udelukkende m. H. t. *Opstandelsen*, og det er tydelig nok Skriftens Lære, at ἄδης ogsaa for de troende først ved Opstdlsen er overvundet.

Vi har det her Gud ske Lov efter Omstændighederne godt alle, ogsaa min

30

Kone. – Og saa maa Du leve vel med Gud. Du skal snart høre nærmere fra mig om forskelligt. Hils Din Kone.

Din
Skat Rørdam

35
98. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam [14/2-1872]

Kjære Ven.
Skjøndt jeg allerede er forekommen dig med Svar paa Spørgsmaalene i dit Brev, som jeg fik i Morges, og vel gjerne kunde ladet det beroe derved, saa

vil jeg dog skrive endnu en Gang, da jeg nu ser, at Mulighederne er tilstede for, at du søger Horsens, hvad jeg den Gang ikke antog. Jeg vil allerførst bemærke, at, som du vel kan tænke, vilde det være mig en stor Glæde, hvis du kom der, og med Guds Hjelp ogsaa en ikke ringe Velsignelse, og at jeg derfor baade ønsker, at du vilde søge og maatte faae Horsens. Men jeg ser jo ogsaa, at et saadant Hensyn ingen Betydning bør have for dig, eller da kun en meget underordnet, i det jeg forudsætter, at du vel heller ikke har Noget imod at komme til at boe lidt i Nærheden af Gylling. Jeg skal derfor nu lade denne Side ganske ude af Betragtning og fremstille mine Tanker om Sagen, som jeg vilde gjøre, hvis det var Aalborg, der var Tale om, og jeg kjendte Noget til Forholdene der.

Hvad nu Horsens-Folkene angaae, da har jeg kun haft saare lidt lejlighedsvis at gjøre med dem, men Kirkeby kom ofte derud og var meget søgt af dem, mens han var i Gangsted. Mens jeg det sidste Aar har forrettet Tjeneste i Hundslund, har Mange fra Horsens været i Kirke der, men jeg havde ingen Tid til at komme nærmere i Kast med dem, er heller ikke meget skikket til saadan Smaasnak. Saameget ved jeg imidlertid for vist, at der er en Kreds derude, som vel ikke er meget stor eller bestaar af fornemme Folk, men som længe har sukket og længtes efter en Præst, de kunde have Gavn af, og de har holdt dem til paa alle Kanter, hvor der var Noget at finde, og ofte maattet nøjes med Vand fra temmelig plumrede Kilder.

Der er som sagt en aaben Dør, mange, som ville strags modtage – Boghandler Andersen er forresten ikke ret godt anset, hverken af troende eller vantro Folk; dette til *Forsigtighed* overfor ham – og Flere sagtens, som ere skikkede til at blive modtagelige. Men saa er der vistnok ogsaa en haard Stok af de Højerestillede, hvad jo vel altid er Tilfældet i en Latinskoleby med et maadeligt Lærerpersonele; og hele Lærerstanden ved Horsens Skole var slet, før den nye Rector kom, hvem jeg Intet har hørt om, hverken ondt eller godt. At Byen skulde være særdeles ryggesløs, har jeg aldrig hørt Noget om. Hvad endeligt angaar Biskoppen, da er der slet ingen Fare ved ham, thi vel er han en slet Biskop, men han er nu ogsaa gammel og aflægs og uformuende; men han er en troende og ganske rar Mand forresten. I Almindelighed vilde jeg derfor sige, at for En, der ikke har Noget imod at komme til en Kjøbstad, og som har Mod og Gaver til at føre den gode Sag mod en stiv Modstand, for en Saadan er Horsens et godt Sted at komme, en meget lovende Jordbund, hvor de faa Korn, jeg har haft Lejlighed til at kaste eller see kastede derind, har fanget god Grøde og rørt op.

Dernæst er der paa de to Sider af Horsens mangfoldige Mennesker, som trænge til at finde en Præst at samles om; der er baade til denne Side og mod Vest mange rigtigt flinke Folk, Lærere og Bønder, der ingen ordentlig

Forkyndelse kan faae at høre uden at rejse 3 Mile og længere derefter; mod Syd har de jo Fog i Skjolde, der imidlertid er saa aparte, at de kan have Vanskelighed nok ved at døje ham. Og denne store trængende Omkreds, dette frugtbare Opland synes mig, drager ligesaa stærkt som selve Byen, og vilde være en mægtig Støtte for en christelig Præst; jeg vil blot saaledes nævne Reedtz paa Bisgaard. For En, der *Intet havde at forlade*, og som gjerne vilde sættes i virksomt Arbejde af Vorherre, for ham var Horsens et *Kald*.

Men jeg har megen Respect for dine Følelser overfor dem i Sønderup, der holde af dig; der er Meget at betænke ved at flytte derfra, naar du kan skjønnede, at Vorherre har Brug for dig der, og har Mening om, at han ikke er færdig med dig der. Jeg ved nok, at Intet i Verden kunde for nærværende Tid bevæge mig til at søge fra Gylling, mindst af Alt at blive Stiftsprovst, som jeg anser for den afskyeligste af alle Bestillinger. Her kan jeg nu ingen Mening have om, hvordan du selv sidder i det, saalidt som om, hvad det har at betyde med de ”velvillige Sjæle”, der raade dig til at flytte. Efter hvad jeg har kunnet forstaae af dine Breve om Forholdet i din nuværende Virkekreds, synes jeg, jeg maatte raade dig at *blive der*, til Vorherre viste dig, du var færdig der; men det er maaske alligevel ikke din Agt at forblive der for bestandigt, og vil man overhovedet flytte, saa er det vel bedst at flytte, mens man er ung og kan *slaae Rod* endnu andensteds. Og det kan jo ogsaa være, at dit *Pund* er snarere bestemt for et andet Marked end det, du har for dig, hvor du er. Jeg vilde derfor sige: kan du i det Hele med god Samvittighed flytte, og er det din Agt at flytte, naar der er en god Lejlighed, – saa er *Horsens* et af de heldigste Steder at komme til, at sige som et Sted, hvor der er *Noget at gjøre*; der vil der være *Brug for dig*. Men Hovedsagen synes mig atter og atter dette: om du *overhovedet kan flytte*, hvad jeg maa antage, at du *kan* siden du vel baade har kunnet tænke paa Kjøbenhavn og Aalborg, og kan for Tiden tænke paa Horsens.

Aarhus Stift, og navnlig Kjøbstæderne i dette Stift ere i alvorlig Nød; thi der er Røre de fleste Steder, men man har hidtil haft Held med at holde Hjælpen ude. Bang var en blomstrende Taler efter Sigende, og i visse Maader en genial Mand; men han gik fra Snøvsen over det christelige Røre, som Kirkeby skaffede til Veje, og forvinder vel aldrig den Forskrækkelse igjen. Han skal have nogle smukke og gode Børn og er i det Hele en meget *hjem søgt* Mand, som vistnok kun rejste bort for at faae Ro. Den anden Præst i Byen, Faber, er et Bæst efter Alt, hvad der siges, en gjerrig Træklods. Der er nogle flinke Skolelærere ved Borger- og Friskolen, – og et ikke ganske ringe Skolebibliothek.

Jeg læste i aftes dit Stykke om Daabspagt og var meget glad derved i Et og

Alt; det har ikke staaet saa klart for mig som nu. Men hvad der altid forekommer mig besynderligt er, at en saa ”fugtig Broder”, som du, skal skrive saa tørt, thi man skulde aldrig af din Skrift skjønne, at du har ”et lidet Pund at komme Folk til at lee med”; jeg synes forsaavidt, at jeg stedse
 5 savner Noget af ”dig selv”, Men saadanne Afhandlinger ere til Nytte, Smaasten til Bisper at bide i og faae ømme Tænder af; kun synes jeg, du skulde af og til betænke Lindberg med Lidt, thi han er en god Fyr og sidder noget knapt i det baade med Føde til Kktidn. og sagtens ogsaa til sig selv. –

Min Kone, som læser alle Breve til mig, fandt idag, at det dog nok havde
 10 været bedre at sende Talerne til din *Kone*, da hun dog nok neppe vilde forarget sig over Mangelen paa Alvor i Omgang med Skriften. Jeg er af samme Mening, at det er slemt at falde i Hænderne paa de Lærde, der ikke kan taale at Andre see Andet i Skriften, end hvad de selv have set der. Jeg er enig med dig i, at vi maa omgaaes sømmeligt med den hellige Bog og ikke
 15 heller meddele Folket Andet, end hvad vi ved, er sandt og sundt og virkeligt funden i den; men jeg kan ikke ved den nærværende Lejlighed føle mig særdeles truffen af Anken, antager ogsaa, at kun Faa vil med dig finde Noget *uforsvarligt* i min *Benyttelse* af 1 Mb. 1-3; og en saa uskyldig Bemærkning som at sætte Luk. 16, 24 ind i en Parenthes, hvor det overses af
 20 de Allerfleste og kun agtes af en Velvillig, er for uskyldig til at udlede Noget af om ”Skriftudlægning i det Spor, som du senest har indslaaet”, som var der her et Vildspor i Farvandet.

Der hører Alvor til at tale, men ogsaa Alvor til at høre, saa man ikke tager Alt for lige stort; der hører Alvor til at skrive men ogsaa til at *læse*, saa man
 25 ikke gjør en Syndflod af en Vanddraabe. Og forresten er jeg tilsinds at fastholde, at hvor Herren lader skimte Vand, der *er der Vand*; hans *Udsigter* er ikke af samme Art som de fra Bjerget Matth. 4, 8. Forresten er jeg enig med dig i, at det er farligt, ja at det er Synd at *lege* med det hellige og ikke mindst med den hellige Skrift; har ikke heller havt saa lidt Lejlighed
 30 til baade at anvende denne Erkjendelse paa mig selv og paa Andre; men jeg kan ikke fornemme, at jeg ved denne Lejlighed har gjort mig skyldig i noget Saadant, og skriver dine ”spøgefulde” Bemærkninger desangaende paa Lærdommens Regning.

Gid du nu maa træffe det rette Valg med Hensyn til at søge til Horsens eller ikke. Jeg ønsker, at Vorherre maatte have Brug for dig der, og at han
 35 vilde føje det saaledes, at du med god Samvittighed kan søge dertil og med hans Velsignelse faae Glæde af at være der. Har du Kjendskab til et Kald fra ham, saa frygt ikke for Stedet; men har du slet Intet fra ham, saa bliv, hvor du er. Jeg vil, og Mange i Horsens og Omegn vil med stor Uro see den Tid imøde, da vi skal læse, hvem der skal være Præst; og maaske Ingen vil blive

gladere end jeg, hvis det bliver min gamle Ven. Vorherre være med dig i Alt ogsaa i at tage den gode Bestemmelse her.

Din trofaste Ven

Otto Møller

Gylling d. 14 Febr. 1872.

5

99. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Sønderup 8 Maj 1872.

10 Min kære gamle Ven!

Allerførst maa jeg fortælle Dig, at min Hustru Paaskeløverdag har født en lille Søn til Verden, en saare yndig Dreng for vore Øjne, som trives fortræffeligt. Det saa noget trangt ud for os, men Gud hjalp saa naadig ud over al Trængsel, og nu har baade min Kone og Sønnen det saa godt som

15 ønskes kan, saa vi ere fulde af Glæde og Tak for Guds Godhed imod os.

Jeg skulde den *4de Juni* have et Konvent hos mig, en Samling af hæderlige og veltænkende Præstemænd, som man maaske ikke ret mange Steder i Landet kan opvise Magen til, saasom Brandt i Rønnebæk, Th. Fenger, Viborg, Vinter i Bjergby, Vad i Korsør, Budtz i Finderup, Møller i Karebæk,

20 Th. Rørdam, Ingerslev Boeslunde og flere; og vi har betænkt at vor Søn skulde døbes ved den Lejlighed. Saa vilde jeg bede Dig, eller rettere *byde* Dig komme herover til den Dag og prædike for os (vi pleje nemlig at holde Gudstjeneste ved vore Konventer, og den plejer at være godt besøgt, saa Du

25 staa Fadder til min Dreng og blive hos mig den længst mulige Tid derefter.

Kom nu ikke med Udflugter og Undskyldninger, men kom selv. Men jeg maa bede Dig svare mig snart herpaa, da jeg, hvis Du imod Forhaabning skulle være stridig, maa se mig om efter en anden Prædiker. Lad mig se, at Du dog idetmindste én Gang kunde overvinde Din onde Natur, som vil

30 holde Dig hjemme.

Jeg søgte da ikke Horsens og er glad derved; det havde været svært at skulle nu til at gaa med Hovedet fuldt af Flyttetanker. Men jeg havde nok kunnet unde de gode Folk i Horsens en bedre Præst end Johs Clausen, som vist i de fleste Henseender er en Stivstikker, men iøvrigt i Besiddelse af en

35 hel Del personlig Elskværdighed, og han er da uden Tvivl langt mere inde paa det kristelige end hans Fader. –

I Anledning af ham kunde jeg spørge Dig, om Du kan klare en Sag, som jeg i den senere Tid nogle Gange har været foranlediget til at tænke paa, uden at være kommen til noget egentligt Resultat. Det gaar mig saaledes, at jeg ikke ret kan *føle* mig som Medarbejder med en Præst, der ikke hylder

den kirkelige Anskuelse – eller rettere føle, at han er min Medarbejder –, om jeg end nok kan ræsonnere mig til, at vi ere Medarbejdere, da vi dog tjene den samme Herre. Langt bedre kan jeg føle sammen med Lægfolk som er fremmede for kirkl Ansk. Og jeg antager, at det gaar de allerfleste
5 grundtvigske Præster, og Dig med, ligedan.

Derimod møder man hos Lægfolk det omtrent modsatte Fænomen, d. v. s. hos Bønder (ti Vartov Menighed er jo noget særegent i mere end én Henseende). Selv om de i alle *mskelige* Spørgsmaal følge med Grundtvig og saaledes bestemt adskille sig fra Pietismen, saa er det dog, efter min
10 Erfaring, paafaldende sjældent, at de have nogen Klarhed over Trosordets Betydning; det har gjort det Indtryk paa mig, at hvad der kan siges herom, det tage de med, fordi de Præster, hvis Forkyndelse de ynde, prædike derom, men jeg tror at de i det hele ligesaa godt vilde undvære al Tale derom og blot have Henvisningen til eller Forkyndelsen af Jesus Xtus, hans Liv og
15 Gerning. Med andre Ord: Vidnesbyrdet har for dem større Betydning end vor Herres eget Ord. –

Hvoraaf kommer nu denne Forskel? Ligger Fejlen hos os Præster, forsaavidt som vi kunde være mere tilbøjelige til at hænge os fast i dogmatiske Formler? medens Lægfolket tager Sagen mere praktisk, efter
20 det kristl Livs virkelige Behov. Eller ligger den hos de sidste, forsaavidt de endnu staa paa det aandelige umyndig Stade, at de tro i Kraft af deres Læreres Tale, ligesom Børnene i Kraft af deres Forældres Tale? At dette sidste gælder om mange Lægfolk, kan naturligvis hverken negtes eller forundre; men man træffer ogsaa mange Lægfolk, som ere vidt fremme i
25 kristelig Vækst, hvem det samme gælder om, og der er da sikkerlig ikke 1 af 100, maaske ikke 1 af 1000 Lægfolk (dvs. troende L.), for hvem den kirkl Ansk. er bleven en virkelig *Livsoplysning*, men de have den ved Siden af deres Liv, om jeg saa maa sige. –

Jeg er ved denne Sag af og til kommen paa den den Tanke, at det maaske
30 vilde være rigtigere i sin Forkyndelse at tale om Trosordet paa en lignende forblommet Maade, eller blot antydningssvis, som Apostlene gøre i N. Test. Men jeg har dog aldrig praktiseret eller kunnet praktisere denne Tanke; naar jeg har prædiket, har jeg altid maattet tale rent ud derom. – Paa den anden Side har jeg ogsaa tænkt, at Grunden til Lægfolkets Forhold til den Sag
35 kunde ligge deri, at saa faa Præster tale virkelig evangelisk om Troens ord, de tale saaledes, at det snarest maa opfattes som en Lov for Troen (jfr. Udr. Daabsløfte). – Hvad mener nu Du herom?

Jeg var i forrige Uge til Konvent i Hyllested, hvor jeg fornyede gammelt Bekendtskab med Din Søster Hanne, som lod til at være godt tilfreds; men det var iøvrigt kun nogle faa Ord, jeg taledede med hende. Det forbavtede

5 mig, da jeg nu tog Dit sidste Brev frem, at se at det var fra den 14de Februar. Da jeg sidst skrev til Dig, havde jeg haft isinde at skrive snart igen til Dig, og skønt jeg vel var mig bevidst, at der var gaaet længere Tid derefter end at det egentlig kunde kaldes snart, saa troede jeg dog ikke at der var gaaet saa lang Tid. Men Tiden løber saa hurtigt, og man faar saa lidt udrettet.

Jeg mindes at Du engang i et tidligere Brev for endel Aar siden skrev noget om et *frugtbar* Studerekammer i en Præstegaard; og jeg kom hertil med de Tanker at man kunde faa Alverdens Bøger læst og hvadsomhelst
10 Arbejde udført, naar man var Landsbypræst; og saa har jeg gjort den stik modsatte Erfaring. I Kbhvn hvor jeg altid havde mit fulde Læs med Informationer, der kunde jeg faa noget bestilt; ti den Tid jeg havde tilovers, den var min egen. Her derimod har man igrunnen aldrig nogen Tid som sin egen – 100 forskellige Ting at se efter og tage vare, Rejser, saa her, saa
15 derhen; saa skal man se til den ene, saa kommer den anden og vil tale med en; og saaledes løber Tiden hastig hen og bliver evig borte. Og saa gaar det saaledes, navnlig med at skrive til Dig, som jeg gerne vilde have lidt Ro til, at det opsættes fra Dag til Dag. – Gaar det Dig ligedan? –

Og saa er der en Ting, som idetmindste hidtildags har været baade mig og
20 min Kone en ubetinget Plage ved at være paa Landet, det er at have en Lærerinde i Huset. Vi har haft 2, i den Tid vi har været her, og har nu da ogsaa været ualmindelig uheldige med dem begge. Den første, som var aldeles udmærket anbefalet fra Frk Zahle, var det underligste ufornuftige
25 Klokkefaar, jeg nogensinde har truffet paa; den anden, som vi nu har, tog jeg efter et Avertissement og efter at have set hendes Anbefalinger fra tidligere Virksomhed, der var meget lovende, og efter at have talt en halv Times Tid med hende; og det er omtrent ligesaa ringe med hende, om end paa en anden Maade; hun er et forunderlig intriguant og koket Fruentimmer, og hendes Undervisning tarvelig nok. Men det kedeligste ved en
30 Lærerinde er, at man saaledes saagodtsom aldrig kan være ene i sin egen Dagligstue, til liden Baade for Samlivet; og det vilde vistnok være et ualmindeligt Held at finde et Mske, som man kunde vokse sammen med, som om det var en af ens egne.

Har Du hørt at Lindberg søger Tingsted? Det vil maaske ikke være meget
35 sandsynligt at han faar det, men jeg husker, at naar han endelig engang har begyndt at søge, saa vil han nok ende med at blive Præst. Jeg tror han vil være nok saa skikket dertil som til Redaktør; jeg kunde ogsaa unde ham at blive Præst et fornøjeligere Sted end blandt de døde Falstringer. –

Saa lev vel for denne Gang. Gud bevare Dig og Dine. Hils Din Hustru. Og lad mig saa snart faa det Svar fra Dig, at Du kommer her til 4. Juni. Min

Vogn skal hente Dig paa Slagelse Banegaard, eller hvor Du maatte ønske.

Din trofaste Ven
Skat Rørdam

5

100. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

15de Maj 72.

10 Kjære Ven!

Næst at ønske dig til Lykke med den lille Dreng, Vorherre har givet dig, og ønske, at I maa beholde ham til Glæde og Trøst, skulde jeg jo give dig et Svar paa din gode Indbydelse til at besøge dig.

Jeg har ventet nogle Dage med at svare; thi ligesaa glad som jeg blev ved Buddet, da det kom, og ligesaa godt Mod, som jeg da havde paa at følge det, ligesaa meget er dette sidste dalet, for hver Dag, der siden er gaaet. Der er saa meget, der taarner sig op for mig; mit Helbred er ikke godt, saa jeg næsten altid er ilde stedt, naar jeg ikke er hjemme; jeg er ved den megen Hjemmesidden bleven uvant med at omgaaes Mennesker, saa jeg er bange for, at dit udsøgte Præsteselskab vilde blive mig mere til Pine end til Forfriskelse, saa sært det er at sige det; jeg vil dernæst være i Forlegenhed med, hvad jeg skulde rejse saa lang Vej forat sige; naar hertil nu lægges, at mine Pengesager ere i en forknyt Forfatning, og at det er mig en Plage at skulle søge Bispen med Bilag af Attester om Tilladelse, saa forekommer det mig, at du maa kunne indsee, hvad du maaske alligevel med din Dumdrig-
25 stighed mener ikke at kunne, at jeg er i Betyrk.

Under alle Omstændigheder vilde det da være urimeligt, at lade Prædiken ved et saadant Møde beroe paa den usikre Mulighed, at en saa skrøbelig Person som jeg kom; du burde i ethvert Tilfælde belave dig paa selv at prædike, thi om jeg nok saa villigt lovede at besøge det, kunde der jo tilstøde Meget i Tiden fra nu og til 4 Juni og paa Vejen fra Gylling til Sønderup. Det bliver derfor mit Svar: belav dig paa selv at prædike, thi jeg maa fremdeles sætte denne Sag hen til Vorherre, om han vil give mig det at forstaae, hvad jeg skal vove mig til; jeg er i det Hele Aar for Aar, maaske
35 ved mine Vilkaars Medfør, bleven mer og mere usikker til at bestemme mig til noget Usædvanligt; jeg kan ikke godt foretage mig Noget udover det, der er min Pligt, uden jeg kan føle en *Drift* dertil; og jeg synes, at i dette Tilfælde svinder Driften Dag for Dag. Jeg vil ikke hermed have mig anset som ligestillet med Sokrates eller vejledet af en Daimon, – tilmed hans Daimon drev ham jo aldrig til Noget men kun af og til fra Noget. Men

kunde Driften komme og Vorherre vilde lade en saadan Udflugt være mig til Gavn og Forfriskelse, saa kom jeg vel over de andre Besværligheder, der imidlertid som alle Besværligheder kun aabenbare deres Vanskelighed for den, der er sat til at skulle overvinde dem.

- 5 Derfor, kjære Ven, send mig nu ikke en sur Mine, fordi jeg lider af de Skrøbeligheder, som alle de Mennesker, der ere komne ud over det østerlandske Nomadeliv og have vænnet sig til faste Boliger. Er det et Fremskridt i Cultur at have slaaet sig til Ro i faste Bopæle, det har ogsaa sine Misligheder, da jeg maa opleve, at Meget gaar mig forbi, som Andre
10 faae Del i, der ikke ere saa vidt fremskredne paa Culturens Bane. Skulde det nu skee, at jeg fik Vind til at fylde mit Sejl med, saa skal jeg jo nok melde dig, naar jeg kan antage at være i Slagelse, men Varslerne ere mig hidtil ikke gunstige. –

- Hvad du i dit Brev udtaler om *dit* Forhold til Præster, som ere fremmede
15 for eller Modstandere af den kirkelige Anskuelse, kan jeg ganske sande; men jeg har ikke erfaret det Samme, som du mener at have iagttaget, om Lægfolkets Vilkaar i dette Stykke; thi her hos os er det Modsatte netop Tilfældet, idet de have en om muligt endnu finere Følelse for denne Skilsmisse, saa de afgjort træffe deres Valg efter, om "*han forkynder*
20 *Ordet*". Overalt, hvor der er Pietisme med i Spillet, eller hvor den indre Mission har virket til første Vækkelse, der vil jeg nok troe, at det forholder sig, som du siger, at man ingen ret Sands har for hele dette Spørgsmaal, men at det der stiller sig langt mere almindeligt, om det er en "*alvorlig Mand*"; men det har jeg saa tidt erfaret her, at naar jeg har udtalt mig saaledes om en
25 Præst, at det er en alv. Mand, saa er det ikke Folk nok, men de skal vide bestemt, om han er "*med os*", eller om han "*forkynder Vorherres Ord*".

- Og netop ligesaa har det sig i deres Forhold indbyrdes, at de betragte sig ikke i egentlig Livssamfund med Andre end dem, der, som de sige, "*bruge Vorherres Ord*". Hvor denne Tankegang og denne eller en lignende
30 Talebrug ikke er herskende, der maa jeg antage, at det hidrører fra, at der ikke er talt tilstrækkeligt *ligefrem* om Sagen, eller at man dog ikke har betonet den som saa vigtig, at man turde betragte dette Spørgsmaal som Naglen, hvorom det Hele drejer sig. Jeg kunde tidt ønske, at Folk brugte denne ganske vist paalidelige Prøvesten med nogen mere Skjønsomhed og
35 dog ikke udenvidere fældte Dom derefter. Og derfor mener jeg ogsaa, at der er Noget i, hvad du skriver om at efterligne det N.T. i den forblommede Hentydning til denne Kanon, da den dog ikke er velanvendelig i alle Hænder.

Men med Confirmanderne tror jeg, man bør tage det paa det Alvorligste, saa man ved med sig selv, at naar de stedes til Confirmation, – ved de end

ikke Andet –, dette Ene ved de dog, hvordan den christne Tro lyder, hvorefter al Dom hver Dag som paa Dommens Dag skal afsiges; medens jeg tror, det er med Rette, at jeg omtrent hver dag kommer med Confirm. tilbage til denne Sag, som vi da hver Gang bekjende Troen, saa har jeg
 5 derimod mere ophørt med at prædike derom hver Søndag, som jeg i sin Tid gjorde.

Men er dette Ord først kommen ind i Husene og bleven Folk nær i Mund og Hjærte, saa skal de nok nødes til at see og dømme i dets Lys; men det varer længe, før de forstaae, at det er ramme Alvor, at dette Ord er Livets
 10 Ord, og at det er det, der skal troes og bekjendes i Husene, og jeg er nær ved at troe, at Ingen forstaaer det, før man Ansigt til Ansigt siger ham, at det er *dette* Ord, vi mene, og at det lyder *saaledes*; thi de *høre* neppe, hvordan det lyder ved Daab eller under Bekjendelse i den større Forsamling. Man kan ikke gaae for alvorligt og enfoldigt til Værks mod Bønder; de skal have
 15 det ind med Skeer, som vi da forresten Alle skal.

Hvad du skriver om Uro og Mangel paa Tid, har glædet mig; thi det er godt at have nok at gjøre i sin Tjeneste. Det er dog bedre til Enden at have faaet Noget bestilt udenfor sit Studerekammer end i det; thi de Flestes Slid der kommer ingen Andre til Gode, lidt nok dem selv. Men forresten kan jeg
 20 nok sande, at den gifte Stand gjør Meget til at gjøre Tiden knap; jeg har heller ikke mere det, som jeg har ment med, hvad du sigter til i et af mine Breve; det er Aar siden, at jeg Dage og Uger i Grunden kunde sidde og roligt forfølge ethvert Spor, jeg fandt Glæde i eller mente at kunne høste Frugt ad. Her gjælder det da sagtens endnu mere end hos dig, thi vi boe her
 25 altid i samme Stue, saa Rokken snurrer og Sytøjet kommer mig tidt paa tværs; du har da sagtens din Helligdom, som Ingen ukaldet tør betræde.

Det gjør mig ondt, at I har det saa uheldigt med Lærerinde; men jeg kan ikke ganske ansee det for uforskyldt; hvorvel jeg ikke har noget bestemt at dømme af, er jeg dog tilbøjelig til at troe, at det hænger sammen med, at det
 30 skal være en *fin* Lærerinde, det er En, der er stor i Musik og i alskens Tungemaal, og den Art ”Væsener” er det nok saare sjældent anderledes med, end at det er Roser med mange Torne. Vilde man derimod nøjes med en mere ”folkelig” Børneoplærelse, saa kunde man ogsaa faae det udført ved et mere menneskeligt Redskab; men Lærerinder med glimrende Anbefalinger fra Frk. Zahle eller Lignende var de sidste, jeg vilde have i mit Hus.
 35 Ens Døttre synes mig skulde aldrig lære Mere, end hvad man sætter Pris paa hos sin Kone; vi er alle enige om, at de har ingen Brug i Livet for alt dette Stads, der proppes i dem eller hænges paa dem af en Stadslærerinde; og naar mange Forældre have den snurrige Indbildning, at de i Fremtiden ikke kan faae deres Døttre vel gifte, uden de er i denne Stand, da er jeg af modsat

Mening og du sagtens ligesaa. Jeg vil raade dig: see at faae en *from, dansk* Pige til Lærerinde og blæs Resten et Stykke; saa faae I et Menneske, der kan være til Gavn og Glæde, istedenfor et Huskors, lige utaaleligt ved sin Forskruethed og Indbildskhed.

- 5 Nu bliver dette ikke længere denne Gang, da jeg jo skal have det afsted som snarest. Vi har det jo ellers i det Hele ved det Gamle baade hvad Glædeligt og Bedrøveligt angaar. Jeg kan hilse fra Dam i Thestrup, hvor jeg var for en halv Snes Dage siden; Nørregaards have igjen Haab om at faae et Barn; gid det maa gaae vel for dem. Nu er Gangsted og Søvind ledigt og vi
10 haabe atter lidt paa, om ikke Conradsen skulde kunne lande der; thi siden Kirkeby drog herfra, er her noget bart paa Egnen. Lev vel og hils din Hustru samt de gode Mænd, der skal samles hos dig, til din lille Drengs Fødselsdag.

Din Ven
Otto Møller

15

101. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[29/5-1872]

20 Min kære Ven!

- Jeg er desværre nødt til at melde Dig, at Du for denne Gang kan spare Dig alle Granskninger efter at se et Guds Fingerpeg i Retning af Sønderup, eftersom min yngste Datter, som er 6 Aar gl., for en 8 Dages Tid siden har faaet Tyfus, saa jeg har maattet afsige Konventet. Hun har været haardt
25 angreben og lidt meget, den lille Stakkel; nu begynder hun dog at bedres lidt, saa vi kan have Haab om at beholde hende, naar der kun ikke maa ske noget Tilbagefald.

- Det er svært at se saadant et lille Pus ligge og lide; men én Ting lærer man tilgavns i en saadan Tid, at faa Øjnene op for, hvilken mageløs velsignet
30 Gave Gud giver Forældre i deres Børn. Du vil maaske være tilbøjelig til at undre Dig over, at man behøver at lære dette om og om igen; men jeg tror dog nok de fleste Forældre, som har en Flok om sig, har erfaret, at naar Børn altid er paafærde, med Uro og Forstyrrelse, med Anmodninger og Krav, saa er det endda ikke saa vanskeligt af og til at blive træt. Og derfor
35 har man godt af at lære, at man vistnok altid faar mere af og ved sine Børn, end man med sin bedste Vilje give dem. –

Naar jeg nu denne Gang sender Dig Afbud, saa er det forhaabentlig dog kun indtil bedre Tider; jeg haaber at jeg engang længer hen i Sommeren skal faa Konventet samlet hos mig, og saa maa Du ikke sige Nej, naar jeg beder Dig komme hertil. Ganske vist er der jo nogen Udgift forbunden med

en saadan Rejse, men det er dog forholdsvis meget billigt i vore Dage at rejse, og jeg haaber, at hvis Du overvinder Din onde Natur, dit *Kød* (ti andet er det dog i Virkeligheden ikke der holder igen) til at komme, saa vil Du ikke fortryde det. Vi har dog vist aldrig anset den Tid for spildt, som
 5 vi har tilbragt med hinanden. – For alting maa Du ikke indbilde Dig, at være kommen paa et højere Kulturtrin ved at have ombyttet et Nomadeliv med ”visse Værelser”; nej min Far, Du er gaaet et Skridt *nedad*, til Huleboernes Stade, hvilket som bekendt er den Klasse Msker, der danner Overgangen fra Bjørne og Murmeldyr; eller rettere sagt, Du er dog vel ikke
 10 gaaet dette Skridt endnu, men synes at være i betænkelig Grad paa Veje dertil. –

Jeg er nu bleven temmelig bunden ved at være Censor, da jeg 2 Gange om Aaret maa tilbringe 3 Uger borte fra mit Hjem; den 6 eller 7 Juni skal jeg til Kbhvn og maa saa blive der Maaneden ud. Naar man først er saa længe
 15 borte, kan man ikke godt gøre videre Udflugter, og føler da endelig heller ingen Drift dertil.

Hvad siger I ovre hos eder om det forenede Venstre? Jeg billigede i sin Tid aldeles Birkedals lille Bog derom, og ikke mindre kan jeg billige hans seneste Udtalelse i For Ide og Virklh. Det er i mine Øjne sørgeligt, at mange
 20 Msker, som jeg dog er tilbøjelig til at anse for hæderlige Folk, og som man skulde synes maatte have faaet bedre Forstand paa Forholdet mellem Sandhed og Løgn, kan mene at der kan komme noget virkelig godt ud af en Alliance mellem Sandhed og Løgn, eller m. a. O., at man skal gøre det onde, for at det gode skal komme frem. Bjørnstjerne Bjørnson har i mine Øjne
 25 været en noget tvetydig Person i de senere Aar, siden han skrev ”Fiskerjenten”, der syntes mig at gøre et tydeligt Indtryk af en Tendensroman (tilmed en middelmadig Tendensroman), med det Øjemed at hverve ham Parti eller Rygstød blandt Grundtvigianerne; – omtrent i samme Aand, som jeg altid faar Mistanke om, hvergang jeg læser noget af R. Nielsen og Rudolf
 30 Schmidt. Der er noget saa løst og ualvorligt ved disse Herrers Tale om det kristelige, – som det med Rette bemærkedes derom i Fædrelandet forleden Dag, at de kende altfor lidt til at drage deres Sko af, naar de staar paa hellig Jord. –

Men for at komme tilbage til ”det forenede”; jeg taler imod det, naar jeg
 35 spørges derom; men alle de af mine Venner blandt Bønderne heromkring, som har nogen Mening om sligt, holder med det; derfor tier jeg helst stille. Men det er jo egentlig heller ikke godt. – Jeg slutter af dit Stykke om Sokrates som Folkelæge, at Du heller ikke er en Ven af det forenede Venstre (jeg læste det Stykke med megen Fornøjelse); det tilskyndede mig til at læse Platos Gorgias, som ogsaa indeholder en hel Del til Lærdom og Rettelse i

saa Henseende. Har Du ikke læst den for nylig, saa vil Du vist ikke fortryde at læse den om igen; Du har, saavidt jeg mindes, ogsaa Hejsses Oversættelse af Platons Dialoger, som jeg iøvrigt kan takke Dig for at have gjort mig opmærksom paa.

5 Nu maa Du nøjes med dette lille Brev for denne Gang. Jeg haaber at Tiderne snart vil blive bedre, saa jeg kan faa Tid til at skrive mere. Og endnu engang: gør Dig fortrolig med den Tanke, at Du er skyldig at komme hertil naar Konventet skal samles hos mig. Gud være med Dig og Dine. Hils din Hustru.

10 Sønderup 29 Maj 72. Din Ven
Skat Rørdam

102. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[31/5-1872]

15 Min kære Ven.

Det er med et vemodigt Hjerter jeg gentager hvad jeg skrev i et Brev, som formodentlig har krydset det, jeg nys fik fra Dig: Du skal *ikke* gøre Dig Ulejlighed med at komme hertil paa Tirsdag. Jeg havde sandt at sige, efter
20 Dit første Brev, ikke ventet at Du skulde være saa skikkelig uden videre Tryk udenfra at komme hertil; men vil Gud, kommer der bedre Tider, da Du kan faa Lejlighed til at vise Dit gode Sindelag. Min lille Pige er stadig syg, som det synes, nu ifærd med at faa et Tilbagefald; det er vor inderlige Bøn til Gud at han vil lade os beholde hende. –

25 Tak fordi Du vilde være kommet hertil; under andre Omstændigheder havde Du været saa inderlig velkommen. Gud være med Dig.

Sønderup 31 Maj 72. Din
Skat R.
i megen Hast

30

103. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[11/7-1872]

Kjære Ven!

35 Jeg hører idag gjennem min Søster hos Fenger, at Eders lille Pige er død, og saa synes jeg, jeg føler Trang til at sende dig en Hilsen, at jeg tænker paa dig og har tænkt paa dig mange Gange, siden du meldte, at hun var bleven syg. Jeg har saa megen Medfølelse med dem, Vorherre prøver ved den Tilskikkelse, fordi jeg selv synes at være saa smerteligt medtaget; og vi Mennesker kan vistnok kun føle med Andre i det, vi selv er forsøgte i.

Det er tilvisse strængt at see sine Børn lide og føle sig ansvarlig for deres som for Alskabningens Suk; og det er strængt at maatte slippe dem, om vi end slet ikke bilde os ind at vide bedre Raad for dem her end der, hvor Vorherre flytter dem hen. Man er saa fristet til at blive haard, naar man ikke
5 kan see klarligt, hvad det er Vorherre dermed vi have os lært, og dog er der vel sagtens altid Noget, han gjerne vilde lære os dermed og som det heller ikke vilde være vanskeligt at see, naar vi kun vilde vende os efter det. Men forresten er det forekommet mig, at Forældre ikke gjøre rigtigt i at forstaae, at deres Børn kaldes herfra, som ene og allene myntet paa dem; Vorherre
10 maa have andre og bedre Tanker dermed end at lære os, hvad vi i Almindelighed slet ikke lære deraf; Alt drejer sig ikke om vor Person, og vore Børn er ikke blot Midler for vor Opdragelse, saa deres Liv, naar de er sunde, har anden Betydning end at være Legetøj for os og Anledning til Forfængelighed, og deres Sygdom og Død har Andet at betyde end at være
15 Ris for os eller tvetydige Fingerpeg.

Vorherre maa ved saadan Lejlighed som altid handle, som det er til hans egen Ære og til den enkelte Sjæls Frelse, og derfor maa det være det, der først og sidst betænkes af os, at det Barn, der flyttes herfra, det er for sit eget Vedkommende bedst tjent dermed. Og tilvisse er det et stort Gode, et
20 Gode, jeg lærer Aar for Aar at skatte fuldere, dette at have Døden bag sig paa en god Maade. Er det, som det jo er, en Guds Gave at maatte leve her under hans Naade og udvikles til Frelse, saa det at være ked ad dette Liv og længes efter Død er en Synd, – saa er det paa den anden Side ligesaa vist, at der er noget Godt at længes efter bag Grav, og at det er at takke Gud for,
25 hver Gang han hjælper En af vore Kjære velbeholden derover. Det er jo vistnok godt, at vi ikke kan see ind i Mulighedernes Verden, ikke kan see det Forfærdelige, der kunde komme ud af et Barn, der forvilder sig; vi vilde jo sagtens saa bilde os ind, at det stod i vor Magt at forhindre disse Muligheder fra at blive virkelige, mens slet Intet staar i vor Magt; – men har
30 vi set det sørgelige Tilfælde, at Børn, der tegnede til lutter Glæde, har forvildet sig saa vidt, at Forældrene ikke blot har grædt af Skam over dem men gruet for deres Død, som den, der aldrig kunde føre ind til noget godt, saa er der dog Trøst i det, at smaa Børn flyttes fra denne Verden, der er ”vildsom og urolig”.

35 Og det tænker jeg, vi godt tør troe, at det er et af Vorherres naadige Hensyn, at han vil skaane os for megen Sorg, sig selv for megen haabløs Møje, og det lille Menneskebarn for ulidelige Fristelser; og de egentlige Kjødsfristelser, fra denne Verden og vort eget Kjød, maa vi dog vel tænke os ere umulige hisset. Jeg tænker mig det tidt, at vore smaa Børn ere gjemte hist, forat vi skulde ikke see Sorg paa dem her, eller forat Vorherre ikke

skulde have den Sorg at maatte slippe dem her; at han virkelig har tænkt til Liv, hvad der see ud som tænkt til Død, at han vender Død til Liv ogsaa paa den Maade, at han bruger Døden til at skærme Livet med. Og gjør det end ondt at skulle forestille sig om sine egne, som man efter deres Bortgang saa
 5 gjerne vil og saa let kan see alt Smukt hos, at der i dem skulde være Frø i Grøde, som helt maa formenes Udvikling, at deres Liv skulde have taget Løb ud i Muligheder, som vi ikke kunde taale at see –, saa ved vi jo dog, at i vort eget Kjød bor intet Godt, og at det er ikke muligt Andet, end at de har taget sørgelig Arv efter os.

10 Vistnok kunde man nu komme til den Slutning, at det var bedst, om Vorherre tog alle Børn bort efter deres Daab, ja at han afbrød den hele Historie; men det viser os jo kun, at vi her med vort Haab er kommen ind, hvor vi ingen Bund kan naae; og at det, vi maa ende med, er at hvile i, at ”hvad Gud gjør er herligt gjort”; takke ham for, at han selv raader for Alt,
 15 og slet ikke har overladt Noget til vor Afgjørelse ud over vor *egen* personlige Frelse. Maatte vi raade for, hvordan det skulde gaae vore Børn i Liv og Død, saa ved vi nok, hvordan det skulde gaae; men Gudskelov vi fik ikke Magten og dermed heller ikke Ansaret, men at vi ved at slippe dem i Guds Haand ved, at de er, hvor han vil have dem, og hvor ogsaa vi vilde
 20 have dem, om vi kunde see med ham.

Hans er Riget og Magten; det er vor Trøst, naar vi bede til ham, ogsaa af den Grund, at han har Magt til at sige Nej, hvor der skal siges Nej, at han har Magt til at flytte om i sit Rige som han vil, sætte i Lys og i Skygge, i Læ og i Vind, eftersom han allene forstaar. Men vi lære ved alle disse alvorlige
 25 Tilskikkelser, uden hvilke der kom kun lidt Alvor ind i den megen Gammen, vi lære at sige med Paulus: ”om vi dog maatte naae til de Dødes Opstandelse”; thi foran den kan det christne Haab ikke finde noget Hvilepunkt. Og den synes jeg, jeg kan længes efter (ikke efter Død), ogsaa for Alt det, vi skal see igjen, see vore tabte Børn, see at de har kunnet følge
 30 os, see det udviklet i dem, vi ikke kunde bragt frem, og aldrig blive trætte af at takke for, at disse er *vore* Børn, og at de toges fra os kun for saaledes at kunne gives os. Ja Gudskelov, vi kan ikke haabe *for godt*; thi det kom aldrig op i noget Menneskes Hjærte, hvad Gud har beredt Sine.

Som du vel forstaar gamle Ven, vil jeg ikke være din Sjælesørger; men jeg
 35 taler saa tidt med mig selv om dette og Lignende, at jeg kan ikke høre om Andres Sorg, uden det Alt er om mig igjen; og jeg tænker vel, det er paa den Maade, vi skal, fordi vi saaledes allene kan, græde med de Grædende. Der er en stor Nød, vi alle har at græde over: Synden og Døden; vi er lige Part deri, kan hver tage sig Sit til, kan derfor ogsaa forstaae hinanden. Gud give Eder Velsignelse til at skjønne paa, vaage over og offre paa de Børn, I har

tilbage; Børn er en Mark, der fordrer megen ”Dyrkelse og Bevogtelse”, fordrer meget Udlæg, om den skal give glædelig Grøde. I vore Dage er de Fleste altfor paaholdende med Tugt; der viste vore Forældre os nok mere Kjærlighed og bragte os større Offer, end den nærværende Slægt har i Sinde
5 at bringe den næste.

For nærværende Tid er jeg meget opsat paa at vide, hvem der skal være Præst i Gangsted og Søvind. Lindberg søger det, og Afsendinge herovre fra, der have været hos Hall, mener at han har givet dem Haab om, at de nok kan faae ham. Jeg vilde synes meget godt om det, men er jo bange for, at det
10 ikke bliver til Noget; nu er jo Hall paa Rejse og glemmer maaske hele denne Sag, før han kommer paa Stolen igjen. Jeg var forresten meget ilde stemt ved at see i Avisen den Historie sat i Omløb, at man der tænkte paa en Valgmenighed, thi det er ganske usandt; det er ligefrem en Løgnhals, der har villet gjøre Regeringen bange dermed; der er ingen Tanke derom, thi
15 der er ingen Evne dertil, hverken materielt eller kirkeligt. Men Alt gaar paa Politikken løs, og dette Skraal er nu ogsaa et politisk Konstgreb; og det er sørgeligt, om et saadant smudsigt Misgreb skal komme de mange ærlige og gode Folk til Skade, som der er i hine Sogne; og en Løgn maa altid volde Skade. Jeg har opfordret dem til at fralægge sig dette Skryderi, men har ikke
20 set til, at det er sket. –

Forleden fik vi her til en Historie om, at Pastor Blædel var rejst bort fra Kjøbenhavn med en anden Mands Kone; saadan kunde det nu vel ikke forholde sig, men jeg har imidlertid lagt Mærke til, at han i lang Tid ikke har prædiket. Hørte du i Kbhvn. Noget dertil, eller er det ren og bar Bagtalelse
25 og Løgn? Man nævnede her endogsaa Damens Navn: Oberst Kauffmanns Kone. Blandt Candidaterne fra i Sommer var en Sørensen, som Bojsen fra Stege gjorde sig de allerstørste Forventninger om; han mente, han kunde være Professor omtrent i alle Videnskaber; jeg saa en Sørensen havde faaet haud 1., om det er ham; det er forresten ikke saa galt efter hele Vinteren at
30 have styret Højskolen derovre paa Møen. Hans Medhjælper, en Brockdorff, Søn af vor Nabo, skulde nok ogsaa have havt Eksamen, men jeg blev ikke var, at han var paa Bænken.

Lev nu vel kjære Ven, som I kan leve vel under Savn og Eftervé; hils din Kone fra os. Skulde I have Lyst og Lejlighed til at see over til os, var det jo
35 et godt Aar til det. Men enten vi ses eller ikke, saa vil jeg for det første tænke lidt paa dig, for det meste hver Gang mine Tanker er omme paa vor egen Kirkegaard.

Gylling 11 Juli 1872.

Din Ven
Otto M.

104. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Sønderup 16. Jul. 1872.

Min kære gamle Ven.

5 Du skal rigtig have Tak for Dit Brev, som kom i en god Stund, og jeg kan ogsaa se, at det er skrevet i en god Stund og udaf et godt Hjerter, som jeg kun ønsker jeg havde noget nærmere. Jeg kunde ogsaa sige, at det kom paa et nødtørftigt Sted, ti baade jeg og min Kone har sørget meget over at miste vor lille Pige, som vi holdt saa inderlig meget af, og som var det yndigste og
 10 elskeligste Barn man kunde se for sine Øjne, saa fuld af Kærlighed og Liv og Glæde, saa det var som en Solstraale skinnede frem, hvor hun kom.

Man har vistnok altid lettest ved at se det gode, naar man har mistet det; og jeg vil ikke trætte Dig med en Fortælling om alt det gode og skønne, som vi nu ser som forsvundet fra vort Hus med hende; men det er saa tungt,
 15 naar man maa sige : hvorfor glædede jeg mig ikke mere derover, hvorfor var jeg ikke mere taknemmelig for en saadan mageløs Gave, mens den endnu var betroet til min Varetægt? Jeg kan saa godt føle, hvor *tung* en Sorg det maa være for Dig og Din Kone at sidde ene, efterat Gud har taget først det ene, saa det andet Barn fra eder; men hvad der falder, eller idetmindste har
 20 faldet mig saa svært, er, at Sorgen for mig har været ikke alene tung, men ogsaa *bitter*, naar jeg mindes de mange Gange, hun er kommen ind til mig med sit lille straalende Ansigt, for at jeg skulde snakke lidt med hende, hjælpe hende med et og andet, fortælle hende en Historie, og hvor tidt jeg saa gnaven har svaret: nej gaa nu Ragnhild, nu har jeg ingen Tid. Jeg kan saa
 25 tydelig se hendes lille bedrøvede Ansigt, naar hun saa gik. Og nu bagefter kan jeg saa godt se, hvad jeg ogsaa tidligere ikke saa sjældnen har følt, men slaet hen, at det i Virkeligheden slet ikke var Tiden, men Kærlighed det skortede paa hos mig. –

Se saadant og andet mere af samme Art, det gør Sorgen bitter, og det gør
 30 at man ikke godt kan begynde med andet end at se hendes Død som en Straf, især naar ved samme Lejlighed Mindet om mange andre Synder vaagner op i Samvittigheden, og man forfærdes ved at se, hvorledes det vilde gaa, om Gud vilde handle med os efter Fortjeneste, ja blot efter 100delen af hvad vi har fortjent. – Gud ske Lov, jeg kan dog af hans Naade
 35 igen nogenlunde begynde at tro paa Syndernes Forladelse; gl. Luther har rigtignok Ret i, at det er Hovedartiklen i hele Kristendommen, den eneste som kan trøste de ængstede Samvittigheder. –

Men saavidt jeg ser, er det kun en Artikel for de *gamle* Syndere (som vel idethele den 3die Artikel kun kan opleves af de voksne), ti jeg tror ikke noget Barn kan skønne paa den. – Ellers maa jeg dog fortælle Dig en

forunderlig skøn og trøstelig Tildragelse fra vor lille Ragnhilds sidste Dage. Hendes Sygdom var en dobbelt tung Tid for mig, fordi jeg i de sidste 3 Uger var inde i Kbhvn til Examen, og kun kunde halvvejs smugle mig hjem en halv Dags Tid imellem, og om Søndagene, og hendes Tilstand var i de sidste
 5 2-3 Uger saadan at hendes Død kunde ventes hver Dag, skønt vi dog ej kunde opgive Haabet om hendes Helbredelse. Saa hændtes det en 8 Dages Tid før hendes Død, at jeg var hjemme, og jeg sad alene ved hendes Seng. Hun led store Smerter og var allerede dengang saa svag, at hun næsten ikke talte. Jeg sad der med et tungt Hjerter, og saa bekendte jeg højt vor Tro.
 10 Men da jeg kom til: jeg tror paa Jesus Kristus, saa stemte hun i med og bekendte den saa sammen med mig lige til Enden. Jeg har aldrig før hørt dette Ord af hendes Mund, ti jeg har aldrig villet lære nogen af mine Børn det udenad, men hver Gang vi har holdt Morgenbøn sammen har jeg bekendt Troen, saa hun har hørt den mange Gange. Men hvad der saa
 15 meget forundrede og glædede mig er, at hun ogsaa ad denne Vej kunde komme til at se, eller rettere, at Guds Aand saaledes kunde oplyse hende om, at dette Ord ogsaa skulde høre hende til.

Nu har vi hendes Grav vel en 20 Skridt fra vor Havestuedør, jeg tænker i en lignende Afstand som I har eders smaa Grave (ti ogsaa her støder
 20 Kirkegaarden lige op til Præstegaarden). Det er en sørgelig Erstatning for hende selv, kun at kunne smykke hendes Grav. Du maa dog ikke forstaa denne "Erstatning", som om jeg mente at ville søge hende i Graven; dér ved jeg godt hun ikke er, og jeg ved ogsaa og kan undertiden glædes ved det visse Haab om atter at skulle trykke hende til mit Hjerter, det samme Barn
 25 som jeg med Sorg lagde i Kisten, og jeg haaber af Guds Trofasthed, at han vil gøre dette Haab saavel som Menighedens Haab om vor Herres Genkomst i Herlighed baade stadigt og levende i mig –, ligesom jeg i det hele er vis paa, at har end Gud for Tiden taget en Glæde fra mig og min Kone, saa har han ikke gjort det, for at vi skulde tabe noget derved, tværtimod for at
 30 vi skulde vinde, – og for at vor lille Ragnhild skulde vinde. Gud give sin Velsignelse til, at hans Øjemed med os maa naas.

Det Rygte, Du skriver om Blædel, er *Løgn altsammen*. Jeg hørte Historien mens jeg var i Kbhvn. Den er opstaaet deraf at et Blad (Dagens Nyheder, tror jeg) havde omtalt den skidne Historie med Provst Bojsen i
 35 Gentoftte, som Du vel nok har hørt om. Vedkommende var i Bladet omtalt som "en Præst ved Navn B.", – uden Nævnelser af, hvor han var Præst; og nu havde til alt Uheld Blædel i de samme Dage averteret at hans Konfirmander ikke skulde komme, da han rejste bort (paa Grund af en Halssygdom, han oftere har lidt af), saa det var jo indlysende for alle der vilde gette, at Biskoppen havde givet ham consilium abeundi. Hvorledes det hænger

sammen med at Fru Kauffmanns Navn er kommet ind i Historien, har jeg nu glemt; kun det husker jeg, at hun i længere Tid skal have været sindssvag eller tungsindig, og Blædel jævnlig have besøgt hende. –

Den Sørensen der blev Kandidat med Haud I., er ganske rigtigt ham der
 5 forestaar Rødkilde Højskole, et meget vel begavet Mske, en Bondesøn fra Aarhuseggen, som vistnok vilde kunne blive Professor, endog en dygtig Professor i de fleste Videnskaber, naar han først havde vedk. Videnskab og dens positive Stof inde; men saalænge dette *naar* ikke er forhaanden, vil det dog sikkerlig have nogen Vanskelighed for ham, uagtet han ved i en Del Aar
 10 at have været en begejstret Tilhører af R. Nielsen, tydelig nok af denne har lært at plukke Blomster allevegne hvor han færdes. Forresten vil han sikkerlig med Dygtighed udfylde den Plads i Livet, hvor han bliver sat.

Dit Stykke om Børns Genfødsel har jeg læst med Glæde og samstemmer jeg i alle Hovedsager. Kun synes mig, at Din Tankegang ikke vil falde godt i
 15 Traad med Dit tidligere udviklede Genfødselsbegreb = Forflyttelse over i en anden Tilstand, Omplantelse i en ny Jordbund. Du vil kanske endda tilsidst blive nødt til at indrømme, at Genfødselen er = at det evige Liv som en *ny* Livs-Spire ”indplantes”, ”saas”, i Mskehjertet. Og saa meget skal Du idetmindste vanskelig kunne negte, at denne sidste Opfattelse af Genfødel-
 20 sen falder langt lettere i Traad med Din Udvikl af Børns Genfød., end den, Du har fremsat i Din Bog om Genfød. og Fornyelse.

Saa lev vel for denne Gang, og Tak for alt dit Venskab og Trofasthed. Gud bevare Dig og alt hvad Du elsker. Hils Din Hustru.

Din
 Skat R.

25

Jeg kommer neppe nogensteds dvs. til Dig, denne Sommer. Vi har haft megen Sygdom siden Ragnhilds Død. Kort efter den blev min ældste Datter
 30 syg af Halssyge, Blegner i Halsen, med stærk Feber, og den samme Sygdom har nu gaaet paa Omgang i hele Huset, saa kun jeg og de to mindste Børn og en af Pigerne har sluppet hidtil; især har den taget haardt paa min Kone, som var svag nok i Forvejen af at vaage omtrent Dag og Nat i 6 Uger over Ragnhild. Nu vil jeg se at finde Plads et Steds nede ved Stranden til min Familie, at de kunde bruge Søbade og saaledes komme noget til Kræfter.

35

105. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[21/8-1872]

Kjære Ven!

Hoslagt sender jeg dig et Indlæg til Maanedskriftet, som jeg beder dig læse
 5 igjennem og sige mig din Mening om, inden jeg sender Helveg det. Jeg vilde
 nødigt gjøre eller sige i denne Sag andet, end hvad Ret er; men man er jo
 daarlig Dommer i sin egen Sag, og navnlig er jeg bange for, at det Hele er
 holdt noget skarpere, end ønskeligt var; men jeg kunde ikke anderledes, og
 helt tie, synes mig heller ikke er forsvarligt, efter at Spørgsmaalet er
 10 kommen til Forhandling. Sig mig nu din Mening rent ud, jeg vil saa rette
 mig derefter, saavidt jeg kan; men det skulde vel snart sendes ham, da det
 tager en farlig Tid, før det Indsendte kan komme frem.

Forresten var det ønskeligt, om Andre, der ere Sagen mægtigere, vilde
 ogsaa lade høre fra sig enten her eller der, thi det er aabenbart et
 15 Principspørgsmaal af stor Betydning, der her er ved at komme frem; kunde
 du ikke, hvis du ansaa det tjenligt, række mig en hjælpsom Haand? Jeg er
 jo slet ikke glad ved det, thi man kan jo gjerne blive forkjættret tilsidst fra
 mere end en Side og sætte sit "gode Navn og Rygte" til paa en Maade; men
 jeg synes atter at være kommen uskyldig i det, og Sandheden gaar dog for
 20 Alt. At man skulde ramme det Rette i Alt, kan man jo aldrig haabe; men at
 der ikke er noget Farligt i Helvegs Paastande, kan jeg ikke faae mig til at
 troe; og denne Hovedpaastand, der er Moder til alt det Andet, bør, synes
 mig, stoppes, før den bliver "Kirkelære" i vor Kreds. Det er langt fra den
 eneste betænkelige nye Lærdom, men det er maaske den følgerigeste og bør
 25 derfor vingestækkes, før den er udvokset.

Jeg har det saa som saa, hvad Helbred angaar, og er maaske derfor i noget
 trykket Stemning. Jeg venter med det allerførste at see G. Heiberg her i
 Gylling og glæder mig dertil, thi det er sjældent at see et gammelt kjendt
 Ansigt, som man kan opfriske gamle Minder sammen med.

30 Svendsen er da saa meget daarlig, at han lever ikke længe, ja er maaske
 udløst. Han lider saa voldsomt, maa bestandig ligge paa sine Knæ, og kan
 ikke taale, at nogen Ven kommer til ham. At Vorherre dog snart maatte
 finde den belejlige Tid til at forløse ham. Der er megen Nød for Vorherre at
 tage sig ad.

35 Naar du nu har tjent mig med denne forlangte Bistand, skal du faae et
 ordentligt Brev fra mig; for Tiden er mit Sind ikke ret i Ro.

Gylling 21 Avg. 72.

din Ven
Otto M.

106. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Hellebæk 28 Avg. 1872.

Min kære Ven!

5 Hermed sender jeg Dit Manuskript tilbage. Du ser, at jeg skriver dette fra Hellebæk, hvor min Kone og Børn har været i nogen Tid for at bruge Søbadene, og hvor jeg ogsaa har været nu en 8 Dages Tid og bliver denne Uge ud. Jeg har været i nogen Forlegenhed med at dømme om Dit Stykke, da jeg ikke her har Din og Helvegs tidligere Artikler i Maanedskriftet, og
 10 den sidste, som jeg først fik Dagen før jeg rejste hertil, fik jeg blot lige løbet igennem, men slet ikke læst saaledes, at jeg er sikker paa at Din Polemik er i alle Maader berettiget, skønt jeg tror at den er det i Hovedsagen. Dette er Grunden til at mine medfølgende Bemærkninger ikke er stort andet end Stilerettelser, hvorhos jeg vil bemærke, at jeg her slet ikke har den fornødne
 15 Ro til grundig Overvejelse. –

I det hele vil jeg bemærke om Dit Stk., at der i Begyndelsen gaar en arrig og i det hele en vred og *ubroderlig* Tone igennem det; den kan være meget undskyldelig, saameget mere som jeg fik Indtrykket af en ikke ringe Hovenhed og Overseen i den sidste Del af Helvegs Stykke; men Du er dog
 20 vist enig med mig i, at det derfor ikke er kristelig rigtigt at betale med samme Mønt. Kan Du ved Gennemlæsningen udslette *alle* de Steder, hvor Du kommer til at tænke: der fik Helveg en som kan rigtig snerte! saa vil Du selv have mere Glæde og andre mere Gavn af hvad Du skriver. Og dernæst:
 25 var Helvegs Stk ikke en ”første Artikel”? det forekommer mig ganske bestemt, men jeg kan ikke huske, hvad den næste skulde handle om. Den maa imidlertid dog velsagtens gaa ind paa det samme Emne, og var det saa ikke det rigtigste at Du styrede Din Utaalmodighed, indtil han fik løbet sin Line ud? –

Hvad Sagen selv angaar, er jeg saa fuldstændig enig med Dig i, at det er en
 30 yderst farlig Tale, der nu er begyndt at føres om Daabens Afhængigh af Forældrenes Tro, som jo ogs. Birkedal i ”den hell. Hist og Troen” med stort Eftertryk gør gældende, saa han endog siger omtr. saaledes: Forældrenes Tro er Børnenes Tro og Forældrenes Vantro er Børnenes Vantro. Og jeg har længe omgaaedes med Tanken om at tage den Sag under Behandling,
 35 uden dog at kunne faa fat, men jeg kommer maaske nok til det, nu da Du har faaet Spørgsmaalet rejst, eller ialfald foranlediget det. Der er kun én Ting, som Dit Stk synes mig at mangle, det er Forældrenes *Frivillighed* mHt at bringe Børnene til Daaben. Dog kommer det maaske af, at Du har omtalt dette i Dit forrige Stykke. Det er da vel Din Mening at se at faa dette Stk. ogsaa ud i Maanedskriftet?

Vi har haft en temmelig svær Sommer i mit Hus. Da min Kone havde forvundet sin sidste Barselseng, kom vor lille Ragnhilds haarde Sygdom i 6 Uger, hvilket tog meget paa hendes Kræfter; der er noget usigelig svært i at gaa saaledes Dag for Dag og Nætterne med svævende mellem Frygt og
 5 Haab, og hun var et saa mageløs elskeligt Barn, saa hun savnes stadig i hver en Krog. Nu har jeg for en 14 Dages Tid siden faaet min Kone hertil, og jeg haaber at de udmærkede Søbade i Forening med den sjældne smukke Natur heromkring skal have en legemlig styrkende og dermed ogsaa aandelig oplivende Indflydelse paa hende, skønt det desværre er blevet noget
 10 sildigere paa Aaret end det egentlig skulde være.

Agter Du Dig til Vennemødet d. 10. Sept.? Hvis Du gør det, maa Du ikke gaa min Dør forbi i Sønderup. Kender jeg Dig ret, kommer Du forresten nok ikke; og jeg kan egentlig heller ikke sige at jeg for mit vedkommende føler nogen sønderlig Drift dertil, dog antager jeg at jeg
 15 deltager deri, eftersom jeg dog skal paa Farten i den Uge, da jeg til den Tid skulde hente min Kone og mine Børn hjem. – Jeg synes disse Vennemøder har ydet saa grumme lidt i den sidste Tid: en hel Hoben Virak og anden Røg, men liden "Sjæleføde".

Det er meget sørgeligt med Svendsens Sygdom; der vil vanskelig findes
 20 nogen som kan udfylde hans Plads. Der har været mange som har presset paa mig at jeg skulde søge Pladsen, naar han døde, stærkest Vahl i Nørre Snede, der mærkelig nok gjorde gældende, at alene en Grundtvigianer kunde gøre Fyldest. Havde det været for en 3-4 Aar siden, havde jeg nok gjort det; nu forekommer det mig næsten uudholdeligt at skulle have 2-3
 25 Timers fast Undervisningsarbejde hver Dag. – Kunde Du ikke tænke paa at søge det Embede? Jeg kunde ganske besynderlig unde Dig at faa det. –

Jeg haaber at Dit Helbreds Daarlighed, som Du skriver om, er kun en forbigaaende Mavedaarlighed, en Følge af Nydelsen af for mange Æbler, hvilken atter vil hæves, naar Aarsagen forsvinder. Derfor vil jeg spørge og
 30 bede Dig, at Du engang først i December vilde komme over og prædike hos mig. Jeg har nemlig foreløbig tænkt at det Konvent, som ikke kom istand hos mig i Juni, skulde være til den Tid, (men det vil først blive afgjort midt i Oktober), og saa vilde jeg meget gerne have Dig til at prædike. Det maa Du nu give mig foreløbigt Svar paa.

35 Hvis Gabr. Hejberg kommer til Dig efterat Du har faaet dette Brev, saa maa Du hilse ham fra mig, at jeg ikke har glemt at jeg skylder ham Brev, og jeg haaber med det første at skulle afgøre denne Gæld. Lev saa vel for denne Gang. Gud være med Dig og Dine. Hils Din Kone.

Din
 Skat Rørdam

107. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[13/9-1872]

Kjære Ven!

Jeg takker dig for din Tjeneste med at gjennemlæse det, jeg sendte dig; og jeg har nu fulgt dit Raad ogsaa med at vente til videre med at sende det til Helveg.

Du havde maaske ventet at træffe sammen med mig ved Grundtvigs Jordefærd, men jeg kunde ikke komme overens med mig selv om at rejse. Jeg har saa lidt Kjendskab personligt til den hele Kreds, at jeg føler, at jeg vilde befinde mig som en Fremmed imellem den. Jeg ser da nu ogsaa af Avisen idag, at Gr. har faaet saa storartet en Jordefærd, som vel nogensinde en Præst har faaet; jeg savnede rigtignok Kjerkegaard der, thi jeg synes, at Alt overvejet var han dog nærmest til at tale ved hans Kiste; men han har vel ikke kunnet bekvemme sig til at tage derover, siden han ikke var mellem Talerne. Derimod var det mig meget imod at læse, at Martensen og Clausen var i Spidsen for Præsterne; de skulde i mine Tanker være ledet ud af Vartov Degne eller da i ethvert Fald anvist en Plads allerbagest; deres egen Samvittighed synes mig burde have sagt dem, at det var usømmeligt at hædre den som død, hvem de har spyttet paa som levende.

Dog har de sagtens ikke kunnet negte sig selv den Nydelse, som Titus gav det smukke Udtryk, at "en død Fjende lugter altid godt". Allene det at skulle følge Grundtvig til Jorden med disse "to Vidner" i Spidsen, synes jeg maatte virke meget ubehageligt paa hans Venner, og jeg havde ikke havt Lyst til at gaae i deres Spor. Imidlertid var det jo vistnok godt, at Vorherres Time kom for den Gamle, som den kom, og at det ikke tøvede længere end til nu. Hans Gjærning var endt; han havde da ikke Mere at gjøre, og en mere mild og trøstefuld Henfart kunde han jo ikke faae; det kom neppe uventet for Nogen, uden for saa vidt som man jo havde ventet, at han vilde have overlevet dette Vennemøde. Dog maa det jo ogsaa være godt efter Guds Raad, at han ikke var med ved det. Om nu Kredsen vil kunne holde sammen om det "ene Fornødne", vil jo Tiden snart vise; men jeg er bange for, at det ikke ganske vil gaae, som vi alle ønske, men at Tilstanden i det Hele vil komme til at ligne den efter Alexandri magni Død, da Alle vilde løfte de Vaaben, de ikke kunde magte.

Større Enighed kan man jo nu heller ikke ønske, end der kan være Sandhed i; og forat der skal kunne være Sandhed i det efterladte Vennesamfund, maatte adskillige af de Ting bringes paa det Rene, som man i Aftenstunden har gaaet og snakket ud af den Gamle, uden han maaske saalige har vidst, hvad det var, han sagde Ja til og lyste i Kuld og Kjøn. Jeg tænker mig snarest, at den nærmeste Fremtid vil blive en temmelig kølig,

hvor man søger at rotte sig sammen og stifte nogle Partier til at regere enevældigt ved.

Efter hvad jeg engang har hørt, skal Gr. efterlade sig nogle Manuskripter, som han vaagede omhyggeligt over. Hvis saa er, vil de vel nu snart komme
5 for Lyset; kun man saa ikke drister sig til at gjøre om ved dem og skjære bort, som de gjorde med Mynsters Efterladenskab. Ligeledes maa der jo vel kunne samles ikke faa Breve fra ham, og det vilde maaske være det aller Bedste at faae, da han efter Brevene til Busk at dømme var allerelskværdigst ved Brevskrivning.

10 Skulde der tænkes paa at sætte ham et Minde og du faae nogen Stemme med deri, saa husk paa, at han intet kjærere Minde ønskede sig end "Højskolen i Sor"; og mon Folket i det Hele nu dog ikke kunde føle sig kaldet til at sætte denne hans 30aarige Tanke i Kraft, sært da den sidste Bog, han udgav jo handlede derom. Det var det Kjønneste, der kunde gjøres, om
15 Rigsdagen tog den Sag i sin Haand, og nu endeligt gjorde Alvor af, hvad der jo er talt længe nok om, og hvad vel ogsaa Commissionen, der var nedsat desangaende, i Hovedsagen var enig om at anbefale.

Der stod Noget i en Avis om, at hans Venner længe havde tænkt paa at knytte hans Navn og Minde til en Kirke, de vilde opføre i Kjøbenhavn; det
20 synes mig at være en i alle Henseender uheldig Tanke, som burde forpurre, før den forkogler Nogen. Der er Kirker nok derinde, og han vilde ikke stifte en "ny Kirke", men for fuldt Alvor en "ny Skole", og en saadan trængte vi til efter hans Tanker derom, og der kunde maaske blive Anvendelse for R. Nielsen. Jeg haaber nu forresten at høre Lidt fra dig om,
25 hvordan du har befunden dig ved dette sidste Møde og hvad du har kunnet formærke, at der ligger i Luften fra den Kant.

Hvad du skrev om Eders egen Forfatning, kan jeg saa fuldt forstaae; jeg ved, hvad det er at leve mellem Frygt og Haab i lange Tider, at lægge sig dermed og staae op dertil; det er en sur Kost, som Vorherre ikke vilde
30 berede os, om han saa, at vi kunde taale at være fri for den; og saa tør vi vel ogsaa haabe, at den tjener os til Gode, om det end ogsaa er det Sidste, vi selv kan indsee, at vi forbedres deraf. Du skrev om Tomheden i hver en Krog; jeg kjender den ogsaa nok, naar jeg havde nu to Gange udmalet mig et fornøjeligt Røre, og maatte slippe det Haab igjen.

35 Nu vente vi jo i dette Efteraar, om Vorherre vilde give os Bod for Savn; men jeg er snart bleven bange for at haabe mere, tør da ikke bygge noget Drømmeslot, skjøndt det vel ogsaa er urigtigt, da Vorherre og vel har ondt ved at velsigne os med det, vi ikke tør haabe af ham, og trøstigt tage af hans Haand. Jeg beder jo til, at han i saa Henseende maatte kunne lade sin Naade gaae for Ret og skikke en mild Tilskikkelse, men maa jo ogsaa stræbe at lære

det at takke ham, om han gaar en anden Vej end den, vi pege for ham ad. Og det har ingen Art med vor "Taksigelse" for det han har gjort, og han sender jo dog "Naade efter Naade", saa det Sidste bliver Naade i Forhold til, som vi troede har kunnet tage det Første som saadant. Svendsen skrev til
 5 mig for et Par Aar siden, at det er godt at mærke Herrens Aand men endnu bedre at mærke hans Haand, som især kjendes i Tugt, men vi har vel alle den Fristelse, at *blive forsagt*, naar han tugter os. –

Jeg er i mange Maader bleven *forsagt*; og det er nu ogsaa Grunden til, at jeg tør intet Løfte give om dette Besøg hos dig i December. I Fjor dristede
 10 jeg mig ud paa Udflugten til Skolemødet i Gjedved, og paa den Udflugt fik jeg Hjobsposten om, at vor lille Dreng var bleven syg, mens Alt var vel, da jeg tog hjemmefra. Jeg *ved* jo vel, at Guds Velsignelse er ikke bunden til min legemlige Nærværelse hjemme; jeg *ved* det saa meget godt; men jeg er alligevel meget *forsagt* ved at tage ud, bestandigt frygtende for, at der vil
 15 tilstøde en Ulykke imidlertid. Jeg har jo nu slet ingen Forestilling om, hvordan vor Forfatning vil være, naar vi naae December Maaned; men det kommer mig for, at det skulde staae sig meget godt, om jeg med frit Mod kunde gjøre en Rejse til Sjælland, at sige, naar det beror paa mig selv, om jeg vil ud eller blive hjemme. Thi hvad man *skal*, det er det en ganske anden Sag
 20 med, som det da i det Hele er langt lettere at lyde end at raade sig selv.

Hvad dernæst angaar mit eget Helbred, da er det ikke de Æbler, jeg ingen har faaet af, der er Skyld i dets daarlige Forfatning; det er en stadig Forslimning i Luftrøret, der navnlig piner mig om Natten, og har nu varet omtrent siden Februar. Vor Læge har prøvet Et og Andet derimod, men har
 25 nu omtrent opgivet det, og kun sat sit Haab til Styrtebade, som jeg imidlertid ikke har faaet Lejlighed til at gjøre Brug af endnu. Du vil indsee, at der er mere end en Ting, der forbyder mig at give sikke Løfter om at gjæste dig i Efteraaret.

Fra Jælling hører jeg ikke Noget, men man maa jo antage, at Forløsnings-
 30 stunden nærmer sig for den stakkels Svendsen. Det var derom du skrev, hvem der saa skulde dertil, og mente, at det skulde jeg prøve; det kunde aldrig falde mig ind at søge herfra for mange, mange Aarsagers Skyld, men især da, fordi jeg synes, det var Vorherres klare Styrelse, at jeg kom til at blive her, og med en saadan maa man jo ikke lege, om man ogsaa syntes,
 35 man kunde komme ud af en og anden Vanskelighed derved. Nej, vil du ikke søge dertil, saa kan jeg ikke tænke mig til, hvem der skulde være skikket dertil. Det skulde vel være En af Højskolelærerne, men de vil rimeligt ikke ud af deres Virkekreds; og slemt var det, om denne betydningsfulde Post skulde falde i Hænderne paa vore Modstandere, da det har vist sig, at den i Svendsens Haand var et mægtigt Værk til den gode Sags Udbredelse. Men

der er jo ikke faa Vanskeligheder ved Stillingen, og navnlig synes jeg, at Jælling Præstegaard var en kedelig Bolig; dog det er jo af de mindre Ting.

Man venter nu herovre, at N. Lindberg skal komme til det Embede, hvor Balslev var, som kom til Elbæk; Friseminariet i Gjedved venter sig meget
 5 deraf, om han maatte komme der, og jeg tænker da ogsaa, at han kunde blive en Støtte for det og maaske bringe Bojsen ind i en lidt bedre politisk Virksomhed, end han nu har solgt sig til. Dernæst vilde han faae en meget stor Kreds af Sognebaandsløserne fra alle Egne deromkring; hvis han eller En
 10 af vor Retning ikke kommer dertil, saa er der al Udsigt til, at der vil prøves Noget med Frimenighed; Folk er da meget opsatte derpaa, skjøndt jeg ikke indser, hvordan de skal kunne bære det eller hvor de skal faae en Præst fra; thi det bliver nok det Vanskeligste at opdrive en Mand, der tør indlade sig med saa ungdommelige Forhold, som der i det Hele findes der.

Jeg var derhenne forleden, da Balslev var bleven indsat og Kirkeby under
 15 et Besøg vilde holde en Forsamling der. De hidsede sig selv op til den størst mulige Højde, og Balslev gjorde Sit dertil i Uforstand, idet han lignede sig selv ved Jakob, der kom hjem og her mødtes med Esav og 400. Det faldt i god Jord, thi de forstod strags, at de var Esavs Børn, og skjøndt B. fralagde sig at have villet sigte dem i saa Henseende eller efter Ordenes Lyd, holdt de
 20 dem naturligvis til det, han havde sagt.

Det er forskrækkeligt, som Folk dog kan være blinde og ondskabsfulde; det er nemlig Provst Guldborg, der har sat sit Liv ind paa dette at faae Balslev til Elbæk, og han har atter formaaet Biskop Brammer til at gjøre sit Yderste for at udvirke det. Nu er det jo paa det Højeste med Henrykkelsen
 25 over, at det er lykkedes, og saa er det dog muligt, at Balslev er bleven bragt ind i en stor Ubehagelighed, og at de i det Hele har skabt en Tilstand, der vil kræve en Frimenighed, som, om den heller ikke kan holde sig, dog vil blive det, de sidst ønskede stiftet. Der er noget Modbydeligt i, at Øvrigheden paa denne Maade viser sin Velvillie og gribe ind imod det, som det stod i deres
 30 Magt at hjælpe frem i et godt Spor.

Blandt Ansøgerne var der flere, som vilde være modtaget med Glæde; men den Eneste, Folkene baade hos Bispen og Ministeren havde bedet sig fri for, ham skal de have. Ja de havde endog sendt Bud til Balslev og bedet ham om ikke at søge det, men Provsten havde bildt ham ind, at det havde
 35 ikke Noget at betyde; det var kun to Mænd, der stak bag ved det. Den Glæde, som Provsten for Tiden svømmer i, kan da vist ikke blive ret langvarig, thi den er aabenbar det samme som Skadefryd.

Jeg ser lige nu i Fædrelandet, hvad du har foreslaaet, der skulde staae paa Grundtvigs Grav; ja det er bedre end hvad Lindberg foreslog i Kirketiden- den, men ingen af Delene fyldestgjør alligevel, og Gr. faar jo ingen

ordentlig Grav. Nej Mindestøtten efter ham skulde være Højskolen i Sor, og den skulde grundes saa fast, at den kunde bestaae, saa længe der er et Danmark, altsaa forhaabenligt til Verdens Ende. Men hvad Bestemmelser der nu er taget med det Ene og Andet, med hans Bøger, hans Familie, 5 Præstekaldet i Vartov osv osv., det venter jeg at høre fra dig, da du jo har din lange Næse for at snuse Et og Andet op. Lev vel med Guds Velsignelse i Jesu Navn.

Din Ven
Otto Møller

Gylling 13 Septbr. 1872

10

108. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Sønderup Pstgd 22 Okt. 72.

15 Min kære Ven! –

Jeg har i den seneste Tid været i en ikke ringe Vaande – dog det er ikke det rette Ord, ti der har ikke været nogen egentlig Bekymring i mine Overvejelser; men hvad det nu skal kaldes, saa har mine Tanker i de sidste 14 Dage og mere ikke drejet sig om stort andet end Jelling, og der er neppe 20 gaaet nogen Dag hen, uden jeg har faaet Brev eller Breve om at søge det. Disse vilde jo allerede være tilstrækkelige til at vække min Lyst til den Gerning, især at jeg for en halv Snes Dage siden fik en Opfordring om at søge det fra endel Beboere af Jelling Sogn.

Og Du kan vel forstaa, at jeg saa godt og saa tidt jeg har kunnet, har 25 forelagt vor Herre i Himlen den Sag til Afgørelse. Og nu har jeg da ogsaa saa vidt faaet en Afgørelse derpaa, idet det er blevet mig klart, at skønt jeg har megen Lyst til Gerningen, og skønt jeg tror at vor Herre ogsaa vilde lægge sin Velsignelse dertil, om jeg søgte og fik det, saa er jeg dog ikke sikker paa at netop jeg er den rette Mand til den Gerning. Hvis jeg var vis 30 derpaa, vilde jeg sætte alle Hensyn tilside for den. Men da jeg ikke har denne Vished, har jeg ogsaa ment at kunne tage det økonomiske Hensyn med i Betragtning. Og da Indtægterne baade som Præst og Forstander kun udgøre c. 1500 Rdl + en Avling paa 30 Tdr. Land (ifølge Provstens specificerede Opgivelse), saa tvivler jeg om at kunne komme ud af det der, 35 da det jo er en Stilling som kræver adskillig mere Gæstfrihed og derfor ogsaa adskillig større Udgifter end et alm. Præsteembede, især naar man kommer efter en Mand som Svendsen, der havde Raad til at lade andre nyde godt af sin Rigdom.

Det kunde maaske for udenforstaaende lyde utroligt, at en Præst ikke vel kunde komme anstændig ud af det med en Løn af c. 1900 Rdl og Bolig; men

jeg tænker at Du nu har været Præst længe nok til at vide, at en Præsts Indtægter slaar forbavsende daarlig til, eller række forbavsende kort, tildels maaske paa Grund af det store Folkehold og den hos Præsters Tjenestefolk saa almindelige Forestilling, at i en ordentlig Præsts Hus skal meget gaa til
 5 Spilde; – men ogsaa fordi der paa mange Maader stadig stilles Fordringer til Præstens Pung, hvilket jo ogsaa er i sin gode Orden. –

Men altsaa, da jeg paa den Maade kun vilde have Udsigt til at leve under et stadigt Tryk for Næring og til at komme stedse dybere i Suppedasen med Gæld og desl., saa har jeg nu opgivet Tanken om at søge Jelling, og jeg har
 10 idag skrevet denne Beslutning til de gode Sognemænd derovre. – Jeg har derhos givet dem Anslag paa Kristian Madsen, Kateket hos Fenger paa Kristianshavn, en brav og solid ung Mand, og en af Svendsens gamle Elever (han er Seminarist fra Jelling). Han er den eneste blandt de yngre, som jeg kunde tænke mig nogenledes udfyldende den Plads – medmindre en Mand
 15 som Nørregaard kanske vilde søge den; skønt han vilde maaske være noget vel let. Jeg har hørt, at Jensen i Holstebro ogsaa søger det; men ham anser jeg ikke for sønderlig duelig dertil; han var et Aarstid Lærer i Historie paa Blaagaards Seminar, men de flinke blandt Seminaristerne syntes kun ringe om ham; saavidt jeg kunde skønne, har hans Undervisning og Foredrag
 20 manglet det rette Præcision og Bestemthed, og det vilde i mine Øjne være en stor Anke mod en som skulde være Lærer i Religion for Seminarister.

Der bliver ikke noget Konvent hos mig i December; men selv om det var blevet, vilde jeg efter hvad Du sidst skrev, ikke mere have opfordret Dig til at komme herover i den Anledning; ti skønt jeg mener – og deri er Du
 25 sikkerlig enig med mig – at det i Virkeligheden er Vantro at tænke, at Gud ikke vil beskerme vore Børn uden naar vi selv er hos dem, saa kan jeg godt forstaa, at Du vilde være ængstelig ved at rejse hjemmefra; jeg vilde sagtens ogsaa være det.

Men ett vil jeg dog spørge Dig om, hvortil jeg nærmest er tilskyndet af
 30 min Kone. Har I haft Amme til eders to afdøde Børn, eller har Din Kone selv kunnet opamme dem? – eller ere de blevne flaskede op? I sidste Tilfælde vil jeg lægge Dig og Din Hustru det saa alvorlig som muligt paa Sinde, at dersom Gud denne Gang føjer alt vel for eder, saa maa I endelig tage en Amme til det lille Barn. Min Kone mener, at selv om Din Kone har
 35 kunnet opamme eders forrige Børn, saa vilde hun i hendes Sted ikke mere gøre dette, da hun antager at deres tidlige Død kunde være et Vidnesbyrd om, at hendes (dvs. Din Kones) Mælk ikke har været dem tjenlig. Det tør jeg nu ikke sige noget om, men har dog ikke villet lade det uomtalt. Men det tør jeg sige for vist, at har I før flasket eders Børn op, saa skal I endelig ikke gøre det mere. Det er en stor Besvær og Ubehagelighed at have en Amme i

Huset, ti den Slags er sjælden af de rare Folk; men man kan dog ogsaa faa et skikkeligt Mske somme Tider. Men at flaske Børn op er vist altid en vovelig Ting, om det end mange Gange gaar godt. Min Broder Holgers ældste Søn blev flasket op og døde henved $\frac{1}{2}$ Aar gl, alle hans andre 8 Børn har hans

5 Kone kunnet amme, og de have blomstret som Roser. Ligeledes P. Schjørrings ældste Barn døde, det blev ogsaa flasket op; de andre have haft Amme og leve alle.

Nu er da altsaa Lindberg bleven Præst; det er kun et lille Embede, som vel kan blive trangt nok for ham, og det har gjort mig ondt at han ikke er

10 bleven selvstændig Sognepræst, men kun resid. Kapellan, jeg synes han er altfor gammel til ikke at være sin egen Mand. Men det er jo muligt, at han er at anse som selvstændig Præst i det ene Sogn. (Han vil neppe hjælpe P. Bojsen paa ret Køl i det politiske, da han (Lindb) selv vist er omtr. fanatisk "forenet").

15 Han har opfordret Kristian Madsen til at overtage Redaktionen af Kirke-tidenden, hvilket jeg anser for et ret godt Valg, Madsen var vist den bedste der for Øjeblikket vilde være at faa til det Arbejde; men hvis han skulde blive Forstander i Jelling, saa ved jeg ikke hvem der skulde overtage Kirket., uden det skulde være at Brandt atter vilde være Redaktør, hvis han,

20 som der er al Sandsynlighed for, kommer til Vartov. Han søger det efter Opfordring af 3-400 af Vartov Menighed, og Hall skal nok ville gøre alt for at faa ham dertil, hvorimod Martensen siges at ville have Johannes Kok, der jo i de senere Tider har gjort sig fortjent af Samfundet og Retroenheden m. m. ved sine hadske Angreb paa Grundtvig. Jeg ved ikke, om Martensen

25 endnu nærer Planer derom, at han har gjort det, er utvivlsomt; men uagtet Hall siges i den sidste Tid at være i Lommen paa Martensen, overalt hvor denne vil have det, saa haaber jeg dog at han ikke denne Gang skal faa sin Krig frem.

Brandt maa vistnok anses for den der i alle Maader er mest skikket og

30 værdig til at være Præst ved Grundtvigs Menighed – jeg siger ikke hans Efterfølger, ti det kan, som det ogsaa paa forskellige Maader blev udtalt paa Vennemødet, ingen indlade sig paa. Han er i det hele en rigtig rar og hæderlig Mand, med større Klarhed over hvad han ved og vil, end de fleste. Vi har været Medlemmer af samme Konvent, mens jeg har været i

35 Sønderup, og jeg har haft megen Glæde af ham ved vore Sammenkomster. Mindre behager mig, mellem os talt, hans Kone, der vist nok kunde have Tilbøjelighed til at spille en lignende Rolle som den sidste Fru Grundtvig. –

Hvis Martensen, for at "bortskaffe det onde af deres Midte" derinde i Kbhvn, skulde faa Kok til Præst ved Vartov, vil der sikkert nok blive oprettet en Frimenighed og bygget en Kirke, men saa er man jo ogsaa

omtrent nødt dertil, og saa tvivler jeg heller ikke om at Gud vil lægge sin Velsignelse til Arbejdet; men ellers var der ikke, saavidt jeg kunde fornemme inde paa Vennemødet, nogen Stemning for at bygge Kirke, man vilde allerhelst vedblive at samles i Vartov ligesom hidtil; den Historie, at
 5 Gr's Venner vilde bygge en Kirke, der skulde bære Grundtvigs Navn, er uden Tvivl en ren Fabel lavet af en Københavns-Korrespondent til en Provins-Avis. En Vanskelighed vil der jo rigtignok efter al Sandsynlighed fremkomme, om Brandt kommer til Vartov, nemlig at Kirken da vil blive altfor lille; den var jo altid stopfuld, naar Gr. prædikede, og Brandt vil i en
 10 ganske anderledes Grad end Grundtvig kunne trække de mange Tilhørere til sig. –

Jeg glædede mig ellers inde ved Vennemødet ved hos Vartovsfolkene i det hele at finde langt mere Sundhed og Sindighed, end der ellers har været kendelig hos dem i de senere Aar, saa det vil dog med Guds Hjælp vise sig,
 15 at Grundtvig ogsaa som Præst for dem har udrettet en hel Del, hvilket jeg i fordums Dage af og til har været tilbøjelig til at tvivle om. –

Det var egentlig ikke min Tanke paa Vennemødet at gøre noget Forslag om en Gravskrift over Grundtvig, hvad Du vel ogsaa har set af de udførligere Referater; jeg benyttede kun hint Ord som en Slags Motiv for at
 20 fremhæve det, hvori vi baade for hans og vort eget Vedkommende skulde sætte den rette Storhed. Og jeg er ganske enig med Dig, at Højskolen i Sor, NB. med gode Lærere, kunde blive det skønneste Minde over ham. Men der er desværre slet ingen Udsigt til det Minde. Da Latinskoleloven for et Par Aar siden var for i Rigsdagen, blev, efter hvad mig er fortalt af kyndige
 25 Folk, det Tilbud gjort, at man vilde udlevere Sorø Akademi til en slig dansk Højskole, naar Udvalget vilde tage sit Forslag om Skolernes Deling tilbage; men det blev ikke modtaget, hvad nok navnlig skal have været Bergs Skyld. – Nu kan det vist vare længe, inden et sligt Tilbud gøres igen. –

Hvad Du skriver om, at Grundtv. skal have efterladt sig mærkelige
 30 Manuskripter, har jeg slet intet hørt om, derimod blev det mig fortalt, at der skal være en urimelig stor Bunke af utrykte Digte af forskellig Art, som jo vel sagtens, for saavidt de ere tjenlige, ville udkomme i Sangværket. Hans Bøger skal alle sælges; efter hans Søn Fredriks Sigende skal der være 40.000 Bind! Det tror jeg iøvrigt ikke, men efter det Skøn jeg har kunnet gøre
 35 derover, er der i det allerhøjeste en 10-12000 Bd. Samme Søn Fredrik, der nok vil være Naturforsker og skal være et godt Hoved, har forøvrigt gjort det lidet hæderlige Konststykke at gøre rejekt til første Del af Artium i denne Sommer.

En Sag som siden Vennemødet er bleven drøftet omtrent allevegne, hvor Grundtvigianere ere komne sammen herovre, er Bjørnsons Tale paa

Vennemødet, især hans Udtalelse om Tyskerne. Jeg har ikke læst hans seneste oplandske Udtalelse i D. Folket., men kun Fædrel's Udtog deraf, og efter det at dømme maa han jo være bleven aldeles "magtslagen" af Prøjsens Storhed, saa der kan ingen Tvivl være om at Leth havde Ret, naar han gjorde Indsigelse imod ham. Dette har jeg for min Del heller aldrig tvivlet om, da navnlig hans Appel til den kristne Kærlighed, som den der skulde bringe os til at byde Tyskerne Haanden, var mig tilstrækkeligt Vidnesbyrd om, at han var galt vendt.

Bjørnsons Tale paa Vennemødet gjorde i det hele et ubehageligt, meget ubehagl., Indtryk paa mig; den var en sær Blanding af Effektojageri og Fisken efter Publici Bifald med mange halve Sandheder og adskilligt godt. Og jeg kan ikke tro at han, som nogle mene, skal være den der skal gaa i Spidsen for den folkelige Bevægelse i Norden; – det tror jeg ikke, baade fordi jeg anser hans personlige Karakter for altfor uren (eller idetmindste uklar), til at man med nogen Tillid kunde følge ham, og især fordi han efter min Mening staar – endnu idetmindste – altfor langt borte fra det kristelige, til at kunne gribe rigtig ind i den folkelige Bevægelse i Norden, som hidtil har staaet i nøjeste Forhold til den kristelige. Han vil jo vistnok give sig Udseende af at være Kristen, men jeg er sikker paa at det kun er Teori og Fantasi altsammen hos ham; derom mener jeg man har gyldigt Vidnesbyrd, ej alene i den ovennævnte modbydelige Bjørnsonske Tale om Kristenkærlighed, hvilken neppe nogen kan føre, der i sit eget Liv blot har begyndt at forlade sine Skyldnere, som Gud forlader os vor Skyld, men ogsaa mange andre enkelte Udtalelser, især den i "Til Ungdommen", hvor han siger, at den der ej vil gøre Parti med andre end dem, han har Udgangspunkt tilfælles med, han vil gøre det bedre end vor Herre, der saa ofte har gjort fælles Sag med dem han ej er enig med, – en Tale som neppe kunde føres af nogen, der har en Fornemmelse af, hvad Guds Hellighed vil sige. Det synes mig klart, at hvis Bjørnson bliver Leder for den folkelige Bevægelse i Norden, og vil lede den i det Spor, han hidtil har fulgt, saa kan Grundtvigs *kristne* Venner ikke længer tage Del i den; ti at gaa paa Akkord med Løgnen = Egennyttens for at faa *Magt* til at *tvinge* Sandheden igennem, det er ikke at tjene Sandheden, og det kan ikke forenes med at tjene den Herre, som selv er Sandheden.

Nu lakker det stærkt ud paa Natten, og jeg maa derfor være betænkt paa at slutte. Gud give eder nu den Naade, at eders forestaaende Trængselstid maa blive godt og glædelig overstaaet, Gud til Tak og Lov. Ja, jeg ser at Dit sidste Brev er skrevet d. 13de Sept., jeg troede ikke det var nær saa længe siden, saa jeg kunde tænke mig, at den allerede var overstaaet; er den det, saa maa Du ikke lade Dig af nogens kloge Raad afholde fra at følge det

Raad jeg ovenfor gav Dig. – Gid Dit Helbred maa bedre sig; jeg syntes slet ikke godt om hvad Du skriver, at det Du lider af, er en Forslimning i Luftrøret, da det vistnok kan blive et farligt Tilfælde, naar det ikke hæves i Tide, og der er store Vanskeligheder ved at faa de rette Kure bragt istand ude paa Landet. Det vil jeg bede Dig om, at hvis det ikke skulde hjælpe at Du bruger Styrtebade, saa maa Du ikke derfor opgive Dig selv som uhelbredelig, men Du skulde tage til Kbhvn og tale med en kyndig Læge; man sige hvad man vil, saa er Lægerne der ganske anderledes dygtige i at behandle vanskelige (= abnorme) Tilfælde, end de ude paa Landet. Jeg formoder, at en Del ”romerske Bade” vilde hjælpe Dig. Men som sagt, Du maa ikke forsømme at søge den Hjælp, Du kan faa, om ej af andre Grunde, af hvilke jeg kunde anføre mange, saa fordi Du godt selv ved, at den ”Forsagthed” der som oftest følger med kroniske Svagheder, mer end det meste andet gør en uskikket til at røgte sin Gerning, baade inden og uden Døre, tilgavns.

Saa lev vel, min kære gamle Ven. Gud opholde Dig og Dine i Troens *Frimodighed*, ”hvilken haver en stor Belønning”, ja den lønner sig hver eneste Dag. Hils Din Hustru; Gud holde sin Haand over hende.

Din

20 Skat Rørdam

Jeg har ikke endnu faaet sidste Hefte af Nordisk Maanedskr., hvori Helveys 2den Artikel om Børnenes Tro.

25

109. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller [27-28/10-1872]

Min kære Ven!

30 Hvor vilde jeg ønske at jeg havde Dig saa nær at jeg kunde tale med Dig; men jeg har hverken Tid eller Raad til at komme til Dig, og Du kan ikke komme til mig. Altsaa vil jeg udtale mine Tanker for Dig skriftlig, saa godt som jeg formaar at udtale dem. –

Det er ganske rigtigt, som Du skriver, at jeg ikke har rigtig Lyst til at komme til Jelling; havde jeg det, en rigtig *Hjærtens* Lyst dertil (hvilket i mine Øjne er noget andet end et ”brændende stærkt Begær”), saa mener jeg at denne vilde være et Vidnesbyrd om og Frygt af Guds Kald til Gerningen, og saa vilde jeg uden Betænkning mælde mig til Tjeneste. Jeg ved endvidere, at Guds Kald slet ikke nødvendigvis medbringer Lyset til Gerningen, tværtimod kan vor naturlige Magelighed og syndige Egenkærlighed godt

stride haardt imod Kaldet at gøre, at vi ingen Lyst har dertil. Og jeg har derfor ogsaa haft al mulig Opfordring til at ransage mig selv, hvori Grunden til at jeg ikke har den rigtige Lyst til Gerningen, er at søge.

Og jeg har forsaavidt haft Tid nok til denne Ransagelse, som Vahl allerede midt i Juni fortalte mig, at Svendsen var opgivet af Lægerne, og indstændig lagde mig paa Sinde at søge Embedet efter hans Død. Du vil kanske smile ad en Opfordring fra den Kant; det vilde jeg ogsaa gjerne have gjort, da jeg strags fra første Færd ingen rigtig Lyst havde, skønt jeg dengang antog Embedet for at være saadant, at man der kunde have et sorgfrit Udkomme (efter mskelig Beregning, naturligvis). Men da Vahl meget stærkt fremhævede, at efter hans Overbevisning kunde ingen anden end en Grundtvigianer blot nogenlunde udfylde Pladsen, hvad jeg i mit Hjærte maatte give ham Ret i, saa har jeg ikke kunne slaa hans Ord hen. –

Naar jeg altsaa skulde opgøre 1) hvad der kunde tilskynde mig til den Gerning, = hvad der kunde vidne om at Gud vilde have mig dertil, saa kan jeg egentlig sige, at al Tilskyndelsen dels ligger i Fortiden, men ikke i Nutiden, dels udenfor mig. Jeg kan nemlig ikke skjule for mig selv, at min tidligere Gerning og Læsning, saavel som det Held jeg havde til at blive yndet blandt Seminaristerne paa Tangs Seminarium, gøre mig skikket til Seminaristlerer; og naar jeg ser mig om blandt alle dem, jeg kunde tænke mig søgende den Gerning, saa finder jeg ingen, som jeg efter mit Skøn vilde dømme som bedre skikket til den, uden det maaske skulde være Dig; jeg tror at Du i visse Stykker vilde have ikke ringe Fortrin for mig, og paa den anden Side mener jeg ogsaa at jeg i noget kunde være bedre end Du, saa det vilde omtrent gaa lige op. Men jeg kan godt forstaa, at Du ikke vil eller kan søge fra Gylling, og jeg vilde heller ikke i Alvor opfordre Dig dertil, endnu idetmindste. Dernæst vilde det gøre mig inderlig ondt, om Svendsens Gerning skulde falde i Modstanderes eller uduelige Venners Haand. –

Dertil indskrænker sig den indre Tilskyndelse – jo jeg maa dog føje til, at det vilde være mig en stor Glæde at kunne tale ud af Hjærtens Lyst blandt en Kreds af lyttende Ungersvende; og jeg er vis paa at denne Glæde er uden al Forfængelighed, men maaske den nok er paavirket af den Kedsommelighed det er at have med træagtige Bønder at gøre, som hverken kan høre eller forstaa, og saadan er det store Flertal af mine Tilhørere her. Og fremdeles vilde det være mig en stor Glæde at kunne udrette noget til den gode Sags Fremme, hvad jeg godt ser kunde gøres der, mere end de fleste andre Steder.

2) Men saa paa den anden Side. – Alt hvad jeg her har sagt, gælder om at være Seminarie~~lerer~~, ikke om at være Forstander, hvortil jeg hverken føler Lyst eller Evne. Passe min Gerning og lade andre passe deres, det kan jeg;

men styre andres Gerning forekommer mig at maatte være et utaaleligt Aag. Dernæst har jeg i det sidste Par Aar manglet min fordums Arbejdskraft og Spændighed. Tildels er det maaske kommet af at adskillige tunge Tryk have hvilet paa mit Hjem; endnu mere deraf, at jeg ikke har været rask, men

5 næsten altid træt og mat, uden ligefrem Sygdom, – allermest velsagtens af Vantro og af Mangel paa Dygtighed til at kaste al min Sorg paa Gud. Men hvad end siden Grunden har været, Spændigheden har været borte, og medens jeg før arbejdede med Lethed, saa har det senest gaaet for mig som jeg gik i en Lerælte. Skulde det blive ved saaledes, naar jeg kom til Jelling,

10 saa kunde jeg intet udrette, men vilde blive helt overvældet; og jeg føler ingen Sikkerhed for, at det langt større Arbejde i tilsvarende Maal vilde forøge min Arbejdskraft.

Og saa er nu endelig dette kommet til, at jeg ser, at Embedets Indtægter ere saa smaa. De ere ganske de samme som her, hvor jeg har omtr. 1600 Rdl

15 af Embedet og 300 Rdl som Censor. Og skønt jeg kan sige for sandt, at den eneste overflødige Udgift, jeg gør mig, er at jeg ryger Tobak til 4 Mark Pundet, skønt jeg kunde nøjes med det billigere – jeg køber næsten aldrig en Bog –, saa er det dog kun til yderste Nød, at jeg kan faa det til at slaa til. Og ingen skal kunne sige, at her i Huset bruges nogen Overdaadighed i Mad

20 eller Klæder eller paa Gæsterering. Hvor bliver Pengene da af, spørger Du. Jo naar man har Karl og Husmand, Lærerinde og 3 Piger til at begynde med, saa gaar de med Lethed. Vil Du gøre Regningen op for Jælling skal Du finde, at det er, som jeg har sagt (det bemærkes, at efter Vahls Opgivende til mig faar Kapellanen 600 Rdl; i Fædrel. stod 500); og saa mener jeg, at en

25 saadan Stilling som en Seminarieforstanders kræver ikke saa lidt større Gæstfrihed = Bekostning, end min Stilling her. Og om end Indtægterne fremtidig forøges, saa vil Udgifterne ogsaa gøre det, efter som mine Børn vokse til; den ældste er kun 13 Aar.

Naar jeg nu lægger dette sammen og derved faar ud, at det forøgede

30 Arbejde vilde gøre, at jeg kun kunde være lidt sammen med min Kone og mine Børn, og at Vilkaarene tegne til at blive saadanne, at en stor Del af den Tid jeg kunde tale med min Kone, vilde gaa med (bekymret) Tale om hvorledes det skulde ”slaa til” –: saa mener jeg at jeg baade som Kristen og kristen Præst kan se med nogen Betænkelighed paa Indtægterne, især naar

35 jeg ogsaa i anden Henseende kan have Frygt for, at hvad jeg har, ikke kan slaa til. Jeg kan endnu føje til, for at klare for mig, at jeg har endel Gæld, som jeg ogsaa skulde se at betale noget af paa; den vilde under alle Omstændigheder blive forøget ved Flytning, Naadensaar o. dl., og Udsigten til Afbetaling vilde betydelig formindskes eller aldeles forsvinde. Jeg kan med Tak til Gud sige, at han har lært mig nogenledes at lade den Dag

imorgen sørge for sit eget; og hvis *han vil føre* det saaledes for mig, at det skal blive sværere for mig at komme igennem, saa skal jeg med hans Hjælp ogsaa føje mig deri. Og hvis jeg derfor var ganske sikker paa, at Gud vilde have mig til Jælling, saa gik jeg og lod ham sørge for Resten. Men frivillig
5 melde mig til en Gerning, hvor den Dag imorgen kunde blive endnu mere nærgaaende, det har jeg kun daarlig Mod til.

Og saa maa jeg endelig tilsidst nævne hvad der for mig er Hovedsagen, eller rettere, det der slaar Hovedet paa Sømmet: jeg er slet ikke klar over, hvorledes en levende Skolegerning er at føre. Det eneste jeg egentlig kan
10 sige derom, saa jeg er vis paa det er sandt, er dette: skaf en levende Lærer, som vil gøre sin Gerning af Kærth til Lyset og til Børnene, saa bliver Undervisningen ogsaa levende og til Gavn. Om de fleste Skolespørgsmaal kan jeg derimod egentlig kun udtale mig kritiserende, men give en positiv Vejledning, saaledes at jeg var vis paa at det var sandt jeg sagde, det vilde jeg
15 neppe kunne. – Duer jeg saa til Seminarieforstander? til at være den der skal lede de unge i det Spor, de som Lærere skulle følge?

Du kan nu sige til alle disse Betæneligheder, hvad jeg har sagt til mig selv: Gud kan give Dig alt det du mangler, langt rigeligere end du kan bede eller forstaa. Han kan give dig Lys i det, hvor du mangler Lys; hans er
20 Sølv og Guld, han gør baade syg og sund. Ganske vist, det tror jeg og er vis paa; men jeg er ikke vis paa at han vil give mig det, og uden en saadan besønderlig Hjælp og Gavnildhed vilde jeg ikke kunne gøre Gerningen tilgavns. – Men saa siger du endnu: du skal heller ikke trænge dig ind i Embedet, men kun melde dig til Tjeneste og saa lade Gud sørge for Resten.
25 Det har jeg slet ikke tænkt paa før, og jeg kan ikke negte, at netop dette, at jeg ikke har tænkt derpaa, skønt det ellers laa saa nær, har vakt hos mig en Mistanke om, at min Ransagning i mit eget Indre ikke har været saa alvorlig, som den skulde, og som jeg dog troede at den havde været. Alligevel siger mit Hjærte mig, at hvis Sagen var ganske klar, saa maatte jeg
30 have Visheden, uden saaledes at sætte i Lotteriet (om jeg saa maa kalde det).

Jeg har engang før været idetmindste ligesaa vis paa at Gud vilde have mig til en Gerning (og jeg tror, endnu mere vis), det var da jeg søgte at blive Forstdr. for Missionsskolen; dog var jeg heller ikke dengang vissere i min Sag, end jeg ogsaa der vilde lade samme Lotteri give den afgørende Vished.
35 Jeg vandt i Lotteriet = blev enstemmig valgt til Forstander, og – udrettede slet intet i den Gerning (skønt jeg nok kan se, at Gud i den lod mig selv lære saare meget, som jeg ellers neppe nogensinde havde lært saa godt). Jeg var ogsaa omtrent ganske vis paa, at Gud vilde have mig til teol Docent, da jeg i sin Tid konkurrerede; jeg satte i Lotteriet og dengang tabte jeg, hvad jeg iøvrigt senere mange Gange har takket Gud for, af flere end én Grund.

Naar jeg nu skal til at bygge paa dette Taarn, sømmer det sig da ikke for mig først og fremmest at gøre Overslag over Bekostningen, *om jeg har*, hvad det skal fuldføres for (Luk. 14), for at jeg ikke, naar jeg befandtes ude af Stand dertil dvs. til Fuldførelsen, skulde gøre ej alene mig selv men den
 5 gode Sag til Spot. – Jeg har nu i al Oprigtighed gjort mit Regnskab op for dig, som jeg næppe vilde gøre det for nogen anden, undtagen min Kone; ti jeg ved at Du har det Vennesind imod mig, at Du kan tænke, eller føle Dig ind i mine Vilkaar og saa dømme. Gør det, og sig mig saa Din Mening. – Jeg har endnu kun at tilføje denne Sag angaaende, hvad ogsaa Dit Brev først ret
 10 har lagt mig paa Sinde, den Forskel der er mellem min Søgen af hine to Gerninger, og den nuværende, at jeg rigtignok aldrig har faaet saa megen *ydre* Tilskyndelse til nogen Gerning som denne, og det kan gærne være, Du har Ret i at det er den danske Menigheds Mening, at jeg skal dertil. – Jeg skal nu paany overveje alle Dele under Bøn til Gud; men jeg har følt mig
 15 dreven til ogsaa at fremsætte alt for dig.

Ett skulde jeg ogsaa spørge Dig om. Vi har for en Maanedstid siden faaet oprettet en Friskole her i Sognet, og Lærer er bleven Søren Sørensen fra Randlev. Hvordan en Mand er han? Endel Dygtighed er der nok ved ham, om han har Kundskaber til sin Gerning ved jeg ikke. Men der er noget ved
 20 ham, som ikke ret huer mig, noget skjult, tror jeg. Han har i et Par Maaneder været Lærer ved en Friskole i et Nabosogn, hvis Lærer var kommen bort, og nu har adskillige af mine gode Venner i længere Tid paatænkt en Friskole, som var bestemt at skulle oprettes til Foraaret, men da de tilfældigvis stødte paa denne Sørensen, som tilbød sig at komme her
 25 de 3 Dage om Ugen, saa blev Sagen sat igang snarere end man havde ventet. Jeg har kun set meget lidt til ham og har ikke haft Lejlighed til at overvære hans Undervisning (Skolen ligger en god halv Mil fra Pstgden), men da jeg var henne at indivi ell. aabne Skolen, bad jeg ham at komme og besøge mig, hvad han lovede men ej hidtil har holdt. Men hvad der var mig mest
 30 paafaldende var, at han paa mit Spørgsmaal om hans Hjemstavn m. m. fortalte at han havde ”sin Vækkelse” fra Dig; og da jeg saa bemærkede at Du var min gode Ven, blev han temmelig tavs eller forlegen og søgte over til et andet Æmne. Jeg antager at Du kender og husker ham; fortæl mig, hvad Mand han er.

35 Saa lev vel for denne Gang, min gamle Ven; Gud beskerme Dig og Dit Hus. Hils Din Hustru.

Sønderup 27 Okt. 1872.

Din
 Skat Rørdam

En Ting vil jeg ogsaa bede Dig tage i Betragtning, naar Du overvejer min

- Sag, nemlig at jeg har svaret de Jelling Bønder nej, paa deres Opfordring om at søge til dem, og henvist dem til Kr. Madsen, og at jeg ligeledes senere har svaret nej paa en Opfordring fra Seminaristerne. Er det blot det syndige Kød og Blod, der krymper sig ved at forandre et saadant Nej til Ja? Jeg
- 5 mener, at naar jeg dengang med stor Frimodighed kunde svare Nej, saa vil det være mig og Sagen tjenligst at blive derved, skønt jeg ikke kan skjule, hvad Du vist ogsaa kan fornemme paa dette Brev, at Dit Brev igen har gjort mig ikke saa lidt vakkende, hvilket jeg ikke for 8 Dage siden havde troet muligt. –
- 10 Summa Summarum: jeg kan nogenledes gøre fyldest i min nuværende Stilling; om jeg kunde gøre fyldest som Seminarieførstr., ved jeg ikke, anser det endog for i visse Stykker for usandsynligt, ved endvidere at Arbejdet vil blive langt mere byrdefuldt, og Besværlighederne ved Udkommet større, min Gæld aldrig betales men forøges – om der end kan være
- 15 Udsigt til en mere frugtbar Virksomhed end her. – Hvad bliver saa Facit?

28. Okt.

110. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Sønderup 11 Marts 1873.

Min kære gamle Ven!

5 Det er længe siden, Du har hørt fra mig, og Du har maaske undret Dig
 derover, da jeg dog havde god Grund til at skrive til Dig, baade indvortes
 og udvortes, saasom jeg er Dig Svar og Tak skyldig for Dit sidste Brev,
 ligesom jeg ogsaa for længe siden burde have ladet Dig vide, at jeg af hele
 mit Hjærte har glædet mig over den Miskundhed, Gud har bevist mod Dig
 10 og Din Hustru ved at give eder en lille Søn. Jeg haaber, at I fremdeles har
 haft og har den Glæde at se ham trives og vokse; Gud bevare ham for eder,
 hans Navn til Ære og Tak, og eder til en daglig Glæde. Og især vil jeg ønske
 eder, at I maa kunne se paa denne Guds Gave med Frimodighed; og i Troen
 paa Gud *Fader* i Himlene maa kunne overvinde den nærliggende Fristelse at
 15 vogte paa den lille Søn med Bekymring og Ængstelse for, om I skal faa Lov
 til at beholde ham. Jeg ved ikke, om enten Du eller Din Kone har Tilbøje-
 lighed til saadan Bekymring, men naar jeg slutter fra mig selv, vilde jeg ikke
 finde det utroligt; jeg kender selv noget dertil og har erfaret, at den slet ikke
 er til Gavn, saasom den berøver en den bedste Glæde man kan have over
 20 sine Børn: at man kan se paa dem som en umisundt Gave af Guds Faderhaand.

Du har formodentlig med ikke liden Utilfredshed set, hvorledes det er
 gaaet med Jelling, eller rettere: hvorledes jeg har opført mig i denne Sag. Jeg
 er imidlertid selv overbevist om, at hvad det endelige Resultat angaar, at jeg
 tog min Ansøgning tilbage, har jeg handlet rigtig; kun burde jeg længe før
 25 have klaret min Stilling til Sagen saaledes for mig, at jeg slet ikke havde søgt
 Embedet. Dette vilde idetmindste have været mig personlig behageligst, da
 jeg, som Sagen nu er gaaet, ikke har baaret mig ad som en Mand, der ved
 hvad han vil; men paa den anden Side anser jeg det rigtignok for afgjort, at
 min Vaklen har været Anledning til, at dog en af vore (og efter min Mening
 30 utvivlsomt den bedste af Ansøgerne) er kommen dertil; uden dette er der
 vist ingen Tvivl om, at Koch var kommen der.

Hvad ellers Grunden angaar til, at jeg i det sidste Øjeblik tog min
 Ansøgning tilbage, uagtet alt var lagt til Rette for mig, som jeg havde ønsket
 det, og igrunden langt bedre end jeg havde ønsket det, – da skal jeg nok
 35 engang forklare Dig den, naar vi med Guds Hjælp mødes Ansigt til Ansigt;
 skriftlig vil jeg ikke udtale mig derom, da det for at blive forstaaeligt maatte
 blive meget vidtløftigt, og saa vilde Du maaske endda kun halvt forstaa det.
 Kun det kan jeg sige, at jeg ikke siden jeg gjorde dette Skridt, har været et
 Øjeblik i Tvivl om, at det var rigtig gjort; og jeg har kunnet takke Gud af
 Hjærtet, for at han aabnede mine Øjne, mens det endnu var Tid.

Efter al Sandsynlighed vil jeg nu blive flyttet andensteds hen, nemlig til Rønnebæk. Brandt havde nogle Gange opfordret mig til at søge det, mens jeg endnu søgte Jelling; men dengang sagde jeg selvfølgelig Nej. Men da han kom igen, efterat jeg havde taget min Ansøgning tilbage, saa indgav jeg min
 5 Ansøgning, og nu hører jeg idag fra Kbhvn, at jeg er indstillet, hvilket jo dog ikke aldeles er = udnævnt. Jeg kan ikke sige andet end at jeg meget gerne vil ned til den Egn, hvor jeg kender saa mange Msker fra Ungdommen af, og hvor der ved Brandt er vakt et meget glædeligt Liv. Sognebeboerne (af hvilke jeg kender adskillige udmærkede troende Mænd, saasom
 10 Niels Jensen fra Stenstrup, hvem Du vist ogsaa har set, f. E. ved Vennemøder) have søgt om at faa mig til Præst, hvad der maaske ogsaa har støttet min Ansøgning en hel Del.

Men alligevel vil det være med en noget pinlig Følelse, eller rettere vemodig, at jeg rejser herfra, om saa skal være. Jeg har faaet mange gode
 15 Venner, baade i og udenom Sognene, som jeg vilde savne, og jeg er i det hele bleven mødt her med stor Velvilje og Tillid, meget større end jeg har fortjent, saa jeg staar i en Slags Taknemmeligheds-Gæld til mange, hvilket ikke gør Flytningen lettere. Paa den anden Side antager jeg det for sandsynligt, at en anden nu kunde udrette noget mere end jeg, da jeg har
 20 faaet adskillige i Sognene, som vel egentlig ikke ere fjendtlig sindede mod mig, men dog alt andet end venlig sindede, dels maaske paa Grund af min Uforsigtighed, dels for min Forkyndelses Skyld. Det var ikke utænkeligt, at en ny Røst hos saadanne kunde udrette, hvad min ikke har kunnet. Det maa nu imidlertid gaa med denne Sag, som Gud vil; jeg har ikke rørt Haand eller
 25 Fod for at komme til Rønnebæk, uden forsaavidt jeg har skrevet min Ansøgning derom.

Jeg læste for nogen Tid siden med megen Tilfredsstillelse Dit Stykke i Kirketidende om Trosbekendelsens Ordlyd, med hvilket jeg er enig i hele Hovedsagen. Hvem sigtede Du iøvrigt til ved Din Tale om disse unge
 30 Sprogmagere som lave om paa Ordlyden? Her i Sjælland er sligt ganske ubekendt, idetmindste er intet saadant kommet mig for Øre. – Derimod er jeg ganske uenig med Dig i Din Opfattelse af ”undf. af HA.”, hvilken jeg anser for fuldkommen uforsvarlig i sproglig Henseende. Jeg havde i længere Tid lovet et Stykke om Bekendelsens Ordlyd til Dansk Kirket., og Din
 35 Artikel kom tids nok til at jeg kunde tage Hensyn dertil og, som jeg mener, fyldestgørende at gendrive Dig baade paa dette Punkt og mHt Din Bestridelse af ”pint”, hvor jeg tror at Grundtvig har Ret. Mit Stykke vil ventelig komme i det eller de første Numere af Kirketidenden, saa Du kan der læse hvad jeg har at indvende imod Dig. –

Noget af Dit, som jeg havde en udelt Glæde af, var derimod Dine Taler

om Nadveren, som har været mig til ikke liden Opbyggelse. Jeg husker nu ikke mere, hvilke der tiltalte mig mest; men det husker jeg at det ikke blot var de to, Du særlig havde udpeget, men igrunden dem alle, sønderlig en, der handlede om Fremgangen ved Altergangen. – Det falder mig i Regelen
 5 ikke saa vanskeligt at læse Prædikener, ialfald af Folk fra vor Side, naar jeg ikke skal indtage mere end en ad Gangen. Derimod har det altid været mig et græsselig kedsommeligt Arbejde at skrive Anmeldelser; hvis det ikke var dette, vilde jeg forsøge paa at anmelde disse Prædikener. Men hvis det bliver til Alvor med at jeg kommer til Rønnebæk, bliver det naturligvis ikke til
 10 noget, da jeg saa vil faa nok at tage vare hele Sommeren.

Hvorledes føler Du Dig tilmode ved at høre Clausen tale om den ”forklarede Mester”? Jeg har hele Tiden tænkt, at Visen tidligere eller senere vilde komme til at gaa paa den Melodi: Grundtvig var en stor, mageløs stor Mand, en Aand som alle maa se op til med Beundring,
 15 Danmark være stolt af etc.; men hans ”Eftertrædere” har altid været og er især efter hans Død blevene de grueligste Bakkelsebæster og Idioter etc. –; men jeg havde dog ikke troet, at denne Tone skulde blive angivet saa snart, eller at den gamle Fremskridtsmand Clausen skulde være den første, som vilde anslaa den. Forresten kan man ikke negte at han skriver kvikt og ved at
 20 føje sine Ord vel, saa man maa forundres over, at en 80aarig Mand, der 4 Gange har haft Apoplexi, kan gøre det saa godt. Det er ogsaa noget som jeg stadig maa forundres over, naar jeg i Anledning af Examen er sammen med Fakultetet; hele den øvrige Flok er komplette Dværge ved Siden af denne udlevede Olding, der omtrent er den eneste, der har et fornuftigt Ord at
 25 sige, saa, skønt der neppe er et eneste Punkt, hvor jeg er enig med ham, kan jeg dog ikke andet end føle Ærbødighed for ham, naar jeg mødes med ham; og jeg maa altid tænke: hvad kunde dog ikke en saadan Mand have udrettet, hvis han var kommen paa den rette Side og havde haft noget positivt at kæmpe for? mens han nu slet intet har udrettet.

Saa lev vel med Guds Naade for denne Gang, min trofaste gamle Ven; og lad Dig ikke forføre af mit slette Exempel til at betale ondt med ondt og lade gaa lang Tid hen, inden jeg hører fra Dig. Jo før Du skriver, des mere velkomment vil Dit Brev være; og særdeles vilde Du selv være velkommen, som Du da nok ved. Gud bevare Dig og Dit Hus. Hils Din Hustru.

35

Din
 Skat Rørdam

111. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[17/4-1873]

Naar jeg kjære Ven sender dig hoslagte lille Stykke til Kirketidenden, saa er det for at du kan læse det igjennem, og hvis du finder Noget deri, som du
 5 synes, det ikke passer sig for en Ven at skrive til en Ven, da gjøre mig den Tjeneste at stryge det ud. Saa var det tillige min Mening, at hvis du vil bemærke Noget dertil, saa kunde du gjøre det strags og sende det samlet til Kirketidenden, thi det er altid kedeligt at gaae og vente paa Gjensvar for Læserne. I ethvert Tilfælde haaber jeg, du vil sende det til Kirketidendens
 10 Redaction, men mindre du sender mig det tilbage med det Raad helt at lade det ligge. Jeg har ikke havt Tid til at skrive dette, før nu efter Paasken, tænkte ogsaa i Førstningen at lade det hengaae upaataalt, men mener dog, at det er rigtigst, at der bliver sagt, hvad der kan siges. Jeg tror, at kom vi til at tale sammen, saa blev vi enige om, at her er et Punkt, hvor de Besindige i
 15 det Hele maae holde godt sammen, thi vi komme ellers derhen, hvorhen vi ikke vilde. Jeg fik noget før Paaske et Brev fra Kragballe, som var særdeles opbygget ved, at der blev taget fat paa dette Uvæsen med Forbedringer, der har været ham en Pine at skulle tie til.

Jeg har Mistanke om, at mit Brev til dig efter din Kaldelse til Rønnebæk
 20 ikke var ret meget lykønskende; men var det saa, saa havde det sin Grund i mit fejlslagne Haab om at faae dig til Jylland og for saavidt nærmere. Naar jeg i Ro tænker over Sagen, kan jeg jo nok besinde mig paa, at det maa ogsaa saaledes være Guds Styrelse; han har jo nok tiltænkt baade de Folk en Glæde, som gjerne vilde have dig, og dig selv en Glæde blandt dem. Tillige
 25 blev jeg af Nørregaards i Paasken gjort opmærksom paa, hvor gavnlig din Nærværelse ved Herlufsholm kan være for hele det Mandskab, som der er samlet, og endelig ved jeg da nok, hvor godt det er at være i de Egne, hvor Ens Ungdomstid er forløben.

Lindberg har ligget syg lige op til Paasken og er i det Hele en skrøbelig
 30 Fyr; Fog i Skjolde har været døds syg, og Bågåe maatte i Paasken ned og prædike 3 Dage i hans Kirke. Nørregaards er raske, havde deres lille Pige med hened, som de er overordentligt lykkelige ved. Vi har det uforandret; min Søster ligger endnu og har ingen Fremgang naaet med sin Ryg. Gud give, at Alt maa staae vel hos dig.

35
 Gylling 17/4 73.

Din Ven
 Otto Møller

112. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Rønnebæk pr. Næstved, d. 8 Maj 73.

Min kære Ven!

5 Dit Stykke til Dansk Kirket. skal Du have Tak for at Du sendte mig. Ikke fordi jeg egentlig blev overbevist deraf; men det var trofast og broderligt gjort af Dig, at sende mig det, og jeg fandt heller intet at udsætte paa selve Stykket, saa jeg sendte det Dagen efter Modtagelsen ind til Kirketidenden uden at have foretaget nogen Forandring deri. En ubetinget Glæde havde jeg deraf, ved at læse, at den Mening, jeg havde tillagt Dig mHt ”undfangen af” var urigtig. Du maa imidlertid ikke anse det for ond Vilje af mig, at jeg har forstaaet Dine Ord, som jeg har; jeg har opmærksom gennemlæst dem efterat have modtaget Dit sidste Stykke, men kan ikke se rettere, end at den nærmest liggende Forstaaelse af dem er den, som jeg havde angivet. Nu glæder jeg mig imidlertid over at denne Forstaaelse alligevel har været en Misforstaaelse. Jeg agter ikke at svare paa Dit, saa lidt som paa Hostrups sidste Stykke. Lad Folk nu selv danne deres Mening derom = Lad Sandheden trænge igennem ved egen Magt.

Jeg er, som Du kan se ovenfor, nu i Rønnebæk; Gud give det maa blive en Velsignelse baade for den ene og den anden. Jeg blev indsat i Søndags 8 Dage. Din Lykønskning til denne Forflyttelse var ganske vist ikke af de varmeste, hvad jeg jo heller ikke havde ventet. Imidlertid vil jeg dog sige med Hensyn til Jelling, at jeg ikke nogensinde havde ønsket det omgjort, at jeg tog min Ansøgning tilbage. Du skrev i et tidligere Brev, at Du havde hørt, at min Kone var Aarsag deri, og det er paa en Maade ganske sandt; men dette er dog ikke saaledes at forstaa, at hun med et eneste Ord har opfordret mig dertil, ejheller med et Ord fraraadet mig at søge det; hun har ved denne Lejlighed som altid forhen vist sig som en rigtig trofast Kone, der var rede til at følge sin Mand hvorhen det skulde være, og aldrig vilde fraraade mig noget Skridt, hvorved hun mente at jeg kunde gøre Gavn.

Men personlig har hun hele Tiden overordentlig nødig villet dertil; og hvor meget hun vilde ofre og vove derved, det blev mig klart ved at tale med min Moder, da jeg i Januar Maaned kom ind til theol. Examen. Derved blev det mig klart, hvad der burde have staaet klart for mig, om ikke fra først af, saa dog efter nogen Tids Overvejelse, – at jeg i den Sag ikke burde tage Hensyn til mig selv alene men ogsaa til hende; og jeg gik da strags næste Morgen op til Ministeren og tog min Ansøgning tilbage; og først da jeg havde gjort det, underrettede jeg min Kone om hvad jeg havde gjort. – Nu kan Du selv dømme, i hvad Forstand hun kan siges at være Aarsag i det som

er sket: *direkte* har hun ikke haft mere Del deri end f. E. Du. Men jeg kan ogsaa godt selv bære Ansvarer for hvad jeg har gjort.

Det var et underligt Stykke, som Lange har skrevet mod Dig i Maanedskriftet. Han taler om at Du gaar bort fra Sagen, og saa er hele hans Stykke
 5 fra Ende til anden udenfor Sagen; det er egentlig, synes mig, et Slags Effektstykke nærmest fremkaldt ved den Vittighed om Damphammeren, som han har fundet paa, men ellers klarer det slet intet. Derimod var Birkedals Stykke kønt skrevet og ikke nær saa yderliggaaende, som jeg
 10 havde ventet efter hans stærke Udtalelse i ”Den hell. Historie og Troen”, at ”Forældrenes Tro er Børnenes Tro, Forældrenes Vantro er Børnenes Vantro”. Og han gjorde deri en vistnok meget rigtig Bemærkning, eller rettere udtalte en Formodning, ti andet kan det dog aldrig blive, at Forældrenes Tro er af en lignende Betydning for Børnene som Ordets Prædiken for de voksne –; den slog mig idetmindste meget dengang jeg
 15 læste den, medens den rigtignok forekommer mig en hel Del mindre fast, nu jeg skriver den op.

Hele Forhandlingen synes mig imidlertid at være kommen ind i et overmaade misligt Spor, idet den nu saagodtsom udelukkende handler om Børnenes Tro og Ikke-Tro, kortsagt, bevæger sig paa et Omraade, hvor
 20 hverken den hell. Skrift eller nogensomhelst mskelig Erfaring yder noget fast Holdepunkt. Mig forekommer Sagen kun at kunne nogenlunde klares, naar man gaar ud fra (hvad Du maaske efterhaanden er bleven noget mere tilbøjelig til, end dengang Du skrev om Genfødelse og Fornyelse), at ved Daaben bliver Sæden til evigt Liv, det evige Livs Sædekorn, saadet i
 25 Mskehjærtet, cfr. Matt. 13. Med ikketroende Forældres Børn vil det da sandsynligvis forholde sig paa lignende Maade, som om en ikke troende voksen blev døbt, hvilket vi vel kunde ligne ved det Sædekorn, der blev saadet i aldeles tør Jord, hvor det altsaa umulig kunde spire, men derfor heller ikke tog nogen Skade af at ligge hen i lang Tid; saasart der kom Regn
 30 over det fra Himlen, vilde Spirekraften vise sig. Kun paa denne Maade synes det mig muligt at afværge Omdaab. Hvis man derimod siger: hvor der ingen Tro er, eller hvor det er et Barn af vantro Forældre, der bliver døbt, der ”sker slet ingen Ting”, saa synes jeg at man med fuldkommen Nødvendighed maatte drives til senere at omdøbe vedkommende, ligesom
 35 Baptisterne, der jo ogsaa sige at der slet ingen Ting sker ved et Barns Daab, men at kun de døbende gør noget som er urigtigt. Jeg haaber, naar jeg kommer lidt til Ro, at skulle kunne samle og offentlig udtale mine Tanker herom.

Har Du læst Blædels Bog? og har Du læst Mage til løst og uvederheftigt Sludder? saadan rigtig Kællingsludder. Men det er vist en ganske rigtig

Formodning som Bjerre udtaler i det sidste Nr. af Kirketidenden, at Bogen nærmest er skreven for Blædels Tilhørere, for pæne og agtbare Damer af den fornemme Verden.

Jeg sidder nu altsaa her i Rønnebæk. Her er ikke faa rare troende Folk i
 5 Rønnebæk (i Annexet Olstrup synes det en hel Del mere magert), og jeg
 kender jo adskillige af dem fra gamle Dage. Ligeledes er der mange rare
 udensogns Folk, der i Brandts Tid har søgt til Kirke her, og det tegner til at
 de vil blive ved dermed. Om de "store" Folk, der have søgt hertil i Brandts
 Tid, vil blive ved at komme her, kan maaske være noget mere tvivlsomt,
 10 men nogle af dem vilde jeg idetmindste ikke føle noget Savn ved at undvære.
 Forresten vil det blive mig noget trangt nu at sidde her alene i et halvt Aar, ti
 Brandts Familie tager neppe til Kbhvn førend til Oktober Flyttedag. Tiden
 vil ganske vist ikke falde mig lang i den Forstand, at jeg ikke har nok at
 bestille; men det er svært nok saa længe at skulle undvære sin Kone og sine
 15 Børn. Og om det end kun er en 5-6 Timers Rejse herfra til Sønderup, saa
 kan man dog ikke altid ligge paa Landevejen.

Jeg gad nok tale noget nærmere med Dig om Tiderne og deres Tegn, som
 jeg synes utvivlsomt i mange Maader tyde stærkt hen paa Enden. Uretfær-
 digheden bliver mangfoldig, og Kærligheden bliver kold hos mange. Men
 20 hvorledes skal man saa rime dermed Grundtvigs Tanke eller Spaadom,
 kunde man vel snarere kalde den, om Folkelivets Udvikling. Dette er dog
 aabenbart kun i sin allerførste Begyndelse i Fødselsveerne, og de nuværende
 Forhold ere hverken her til Lands eller noget andet Sted i Verden gunstige
 for en lykkelig Fødsel. Jeg synes, det ser gruelig sort ud allevegne, og ikke
 25 mindst hos os. –

Men nu har jeg ikke Tid at skrive mere idag, men vil glæde mig ved snart
 at høre noget fra Dig. Hils Din Hustru. Gid det snart maa blive godt med
 Din Søster. Gud være hos Dig og eder alle.

Din
 30 Skat Rørdam

Det bæres mig for, at der var noget i Dit forrige Brev som jeg skulde have
 svaret paa, og jeg havde haft til Hensigt at tage det med hertil; men nu jeg
 skulde til at søge efter det, kunde jeg ikke finde det, saa jeg maa have ladet
 35 det ligge i Sønderup.

113. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[9/5-1873]

Kjære Ven.

Dit Brev voldte mig megen Glæde, dels fordi jeg ser, at vi er sluppen vel
 5 gennem den anden Artikkel, thi sandt at sige var jeg bag efter i Tvivl om,
 om jeg ikke hellere skulde tiet stille eller i ethvert Tilfælde talt lidt
 lempfældigere til en gammel Ven, dels fordi jeg ser, at du staar paa en
 nogenlunde ren Fod i Jællingsagen, thi jeg vilde gjort som du, ikke bedrøve
 10 min Kone, som jeg kjender, i det uvisse Haab at glæde dem, jeg ikke
 kjender. Jeg kan jo vel vide, at din Kone hverken vilde eller kunde
 forhindre dig i at gjøre det, der stod for dig som et bestemt Kald; men naar
 det, som jeg nu kan skjønne, har staaet klart for dig, at hun kunde ikke være
 glad i Jælling, saa vilde jeg vistnok have gjort som du; havde Vorherre havt
 særligt Brug for dig der, havde han vel ogsaa givet hende Noget af det, han i
 15 sin Tid gav Gjertrud Rask. At du kom efter, at din Kone ikke kunde være
 glad der, havde i mine Øjne meget mere at sige, end at Indtægterne vare
 smaa; og jeg kan ikke heller negte, at Stuehuset i Jælling er noget haardt for
 en Kone at gaae til, thi det er det løjerligste snart, jeg har set.

Det er mit oprigtige Ønske, at du maa faae det godt i Rønnebæk, baade
 20 faae Naade til at styre lidt ved hele den Bevægelse, som Bønderne vel ogsaa
 der er med i, og faae Tid til at give et Ord med i Laget under de mange
 Kastevinde, som vi sagtens maa belave os paa fra de fuldblods Grundtvigi-
 anere; thi det er kjendeligt og vil sagtens blive det mere, at der er et Hoved
 25 borte, at dette Hoved baade holdt en Del i Tømmen, samt at samme Hoved
 har talt Et og Andet i Krogen med Piben i Munden, som han vel ikke har
 tænkt skulde videre, men som nu friskt skal gives ud som det nyeste Nye.
 Jeg synes imellem, det kunde være godt, at der dannede sig et *conservativt*
 Hold blandt Grundtvigianerne, som kunde tage fornødne Reb i Sejlene og
 give i rette Tid dem over Næsen, der absolut skal "videre".

Grundtvigianismen maatte endeligt ikke gaae op i det forenede Venstre,
 og det synes jeg, der er Meget, som tyder hen paa; jeg kan ikke for, at L.
 Helveg synes mig at tilstræbe en Stilling lig J. A. Hansens, eller rettere, at
 hans Tidsskrift med Forkjærlighed samler de urolige Hoveders Udgydelser.
 Hvad skal man f. Eks. sige om Køsters Oversættelse af Polyb; mig synes det
 35 at være den *hæsligste Parodi* paa Grundtvigs Sakso, og maatte jeg raade,
 skulde der ikke trykkes en Linie mere baade for Gr.^s og Polybs Skyld. Paa
 sidste Heftes Omslag anbefaler han paa det Allervarmeste nogle Prædikener
 af Lange, som jeg rigtignok ikke har set, men dog ikke kan troe, svare til
 den Omtale.

Vi trængte i alle Maader til Besindelse og Eftertanke nu, og hvad tænker

du om din gamle Plan med et theologisk Tidskrift, helst naar der i Forvejen dannede sig en Forening af Folk med lidt Ballast? det kommer mig for, at der maa holdes godt sammen af alle dem, der ikke holde af, at man lader staae til for alle Vinde; men paa hvad Maade, det bedst lod sig sætte i Værk, om en Forening med Tidskrift var det Rette, ved jeg ikke.

At du ikke vil svare Hostrup, kan der baade siges saa og saa om; han kunde jo have sine Meninger om "Kjødet" i Fred, men han skulde ikke have Lov til at sætte et "s" ind, og det var dermed han begyndte; og saadanne smaa Finesser er nu de allerliligste for Ungnød, saa at aldrig saasnart var hans Stykke i sin Tid kommen i Tidskriftet, før jeg traf nogle forlibte Fyre ovre i et af Annexerne hertil helt opbyggede over dette nye Syn; og Hostrup er jo da ellers saadan en god Mand osv. Naar man har Ret, er det vistnok ogsaa Pligt at hævde denne Ret og ikke altid overlade "Sandheden" Arbejdet med at sejre over dem, den har ondt ved at faae i Tale endsige gjøre sig forstaaelig for. –

Hvad angaar Mellemværendet med Birkedal, da har jeg sendt ham et Svar, da Nørregaard alligevel ikke vilde. Javist var Birkedals Stykke kjønt skreven, og jeg har jo gjort min Flid for at svare som tiltalt; men jeg kan dog ikke give dig Ret i, at hans Opfindelse om Forældrenes Høren i Børnenes Sted har noget virkeligt Hold i sig; det tager sig ud paa Papir, at *i de* troende Forældre *har* Børnene hørt, men det svinder mellem Hænderne som Sne; thi det er dog ikke Andet end Snak. Og indrømmes det, at Børnene skal have hørt, før de kan troe til at gjenfødes, saa ligger Vejen slagen og banet lige ind i Baptisme; det Nødanker, som Birkedal hager sig ved, at de *har hørt* i Forældrene, er et Anker, som man maa stikke fra sig ved den første ædrue Tankeprøve. Hvad Sandhed der er i hans Følelse her for, at der maa gaae en Høren foran, det synes mig langt bedre at udtrykkes saaledes, at Barnedaab forudsætter et *hørende Folk*, eller at man kun kan *danne* Disciple *ved at døbe*, hvor det er Folkeslag (ἔθνη), der døbes. Men mine Tanker baade om dette og om det, du skriver, om at see det evige Liv i sin Begyndelse som et nedlagt Sædekorn, vil du læse i mit lille Gjensvar til Birkedal. Jeg maa blive ved, at *Nedlæggelse af hvadsomhelst i mig* er ikke *min* Gjenfødsel; denne maa være foregaaet, før Noget kan nedlægges og groe.

Blædels Bog har jeg læst med de samme Følelser som du; det er alt det daarlige i Martensens tidligere Skrift; af Angreb som Blædels kan vi taale en Del; men jeg synes, at hans Parti kan ikke taale ret mange Sejre til af den Art. Hvor det dog i det Hele er fattigt og bart fra den Side! Hvor Kalkars Tidskrift er sølle! det er næsten ogsaa Synd af dem at sætte den gamle Mand til det; thi han er dog i Grunden en god Mand, altfor god til at være Porthund for alle Folkekirkens Sovekamre.

Du skriver at Tidernes Tegn pege paa Enden; jeg synes det Samme, men det er dog bestandigt *Hovedet*, der slutter saa; *Hjærtet* har ingen Tro paa Herrens *snarlige* Komme. Og det har vel sagtens set ligesaa broget ud mange Gange før, og da ogsaa langt værre; og var der ikke noget Ondt, der

5 rørte sig og rejste Hoved, saa maatte vi jo snart tvivle om, at det var *Grødetid*. Jeg kan ikke tvivle om, at Gr. har saadet en *god Sæd*; men Ageren var kun daarligt beredt; og nu vil der strides med megen Ugrøde, som har benyttet Lejligheden til at komme frem med den *Frihed*, som han *maatte* have, og som jo saa maatte være for Alt.

10 Vi har med Guds Hjælp en god Tid for os, kun vi ikke tage saa meget fejl at vi vente en *magelig Tid*; og alle Grundtvigianere i det forenede Venstre de spidse aabenbart Næsen efter det Magelige, ved Tal og skidne Næver at naae det, som der skal svedes aandeligt for. Det er en grim Side ved det Hele, at det er et Forsøg paa at slippe til Maalet uden den Møje, som Gr.

15 har foregaaet os med et smukt Eksempel i at bære. Men hvad der ellers synes mig det Hæsligste ved hele dette Maskepi, er just ikke, at det Forenede vil noget Galt, eller bruger ulovlige Midler, thi Meget af det Samme vilde vi ogsaa, og Forholdene kunde jo ogsaa være saadanne, at man var nødt til at bruge de samme Midler, navnlig Finantslovens Negtelse; men

20 Ulykken er, at det Hele er *Løgn*, ikke blot det, at Foreningen er *Løgn* og Programmet *Løgn*, men Spektaklet i det Hele er *Løgn*. Thi det Hele forudsætter: *Nødstand*, og der er ingen *Nødstande*, hvorhen vi saa see. Men nu blive alle de Lette dragne med, thi adskillige Formaal er jo gode, og Midlerne er jo lovlige, og saa ophidser man hinanden til et Slags Vanvid for

25 at faae afhjulpen en *Nød*, der kun bestaar i, at J.A. Hansen og Konsorter kan ikke komme til for Holstein. Høgsbro og Bojsen ere slette Mennesker og Berg vel sagtens ogsaa; de arbejde paa at trætte og sløve Folket, saa det vel ikke er til at rejse, om der kom *Nød* paafærde. Man kører Hestene trætte efter Jordmor, hvor Ingen er i Barselseng; man raaber paa Ulv

30 saalænge, til Ingen tror En, naar han endeligt er der.

Alt dette ser jo broget nok ud; men det maa vel komme med *Frihed* og gennemgaaes uden at blive træt; og man maa ikke lægge hænder i *Skjød*et og mene, at det er saa fortvivlet at der er Intet at gjøre, eller gribe til det gamle Raad, som Ploug ynder, at "bande de Døve", men nytte enhver

35 tilbudt Lejlighed til at tale til de Hørende. Her kan det nok være, at vi Præster har et Ansvar overfor vort Folk, som lønner os godt, og som vi kun daarligt passe i det Hele; thi ingen Præst burde ansee sig for god til at strides med saadan giftig *Løgn*, som forpester meget værre end *Papisme* og *Rationalisme*. –

Her hjemme staar Alt uforandret, min Søster liggende, Theodors Kone

paa Hospital i Kbhvn; med den sidste gaar det dog fremad, saa hun vel snart kommer hjem. Vor lille Asger har vi daglig Glæde af og takker Vorherre for ham, men i Frygt og Bæven, og det ingenlunde paa den bedste Maade. Jeg har fornylig havt Besøg baade af Nørregaards og Baagø, og det er to gode
 5 Karle til at see ind til mig, saa jeg dog altid hører lidt fra Omverdenen. Heiberg forholder sig lige svigagtig, men lader sig see og høre i Testrup.

Nu har du aabenbart god Tid til at skrive mig Noget til om, hvad du lever i, tænker paa, arbejder med, læser om osv; jeg ynker dig næsten, at du skal være saalænge sammen med Brandts Familie, thi efter Sigende er de mere
 10 fine end noget Andet. De kunde da ogsaa ligesaagodt drage til Kbhvn nu som siden, saa du kunde drage dit Læs ind i din fremtidige Bopæl, som du vel forresten ikke bliver gammel i; thi skal du ikke op paa Lærestolen, saa skal du vel paa Bispestolen, og gid det maatte være i Aarhus. Lev nu vel og Vorherre være naadig hos dig i din enlighed.

15 Almindelig Bededag d. 9 Maj 1873. Din
Otto M.

20 **114. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam** [19/8-1873]

Kjære Ven.

Det er en ualmindelig lang Tid, siden jeg har hørt Noget fra dig, og da jeg længes efter det og haaber, at det da endelig skal komme, saa vil jeg nu
 25 skrive til dig, ogsaa af den Grund, at jeg ikke godt duer til at tage mig Andet for i disse Dage. Vi har nemlig havt et stort Mudder her i den forløbne Uge, idet vi har havt et Lærermøde, og oven derpaa er jeg nu træt, sært af den Grund, at min Mave var saa meget gjenstridig hele Tiden og er det da endnu, saa jeg for det Meste maatte leve af Bygsuppe og Hvedebrød. Jeg
 30 skulde egentligt imorgen over til Barnedaab hos Lindberg, men Maven gjør, at jeg ikke tør vove mig dertil, eftersom man med et saadant Rejseselskab ikke blot selv ingen Glæde har men ogsaa forstyrrer den for Andre.

Med vort Lærermøde forholdt det sig saaledes, at en Del Lærere her paa Egnen en Tid lang havde presset mig derfor, saa at jeg endeligt tilsidst følte
 35 en Slags Drift dertil. Vi begyndte saa i Søndags d. 10 August og endte d. 15de, og vi havde en meget anselig Forsamling fra alle Landets Egne, 100-150 Lærere og en halv Snes Præster, ikke at tale om en Del Lærerinder og saa ellers Mænd og Koner fra vor egen Egn, saa vor nybyggede Forsamlingssal var jævnt besat hver Dag.

Ja vi havde selv en Normand med, en Cand. Poulsen (han har skreven om

et Par Eventyr i nord. Maanedsskr. og nok ogsaa en Afhandling i Catkaris.), der ikke kan komme i Virksomhed deroppe for sin Grundtvigianismes Skyld, og som derfor ligger og sanker Aks henede i Haab om bedre Tider. Han var ved sin Eksamen stødt sammen med Professorerne, 5 saa de brugte flere Timer for at komme til Enighed om, enten han skulde rejceres eller have laud., hvilket sidste da blev Udfaldet. Han er rigtignok en vild Karl men ellers et fornøjeligt og velbegavet Menneske, og det er sørgeligt, at Tilstanden i Norge skal være saadan, at Mennesker af den Kaliber næsten maa rømme udenlands. Han holdt et meget smukt Foredrag 10 her om Forholdene i Norge, hvoraf jeg lærte mere, end jeg sagtens i lang Tid vilde lært af Aviserne. Under selve Mødet talte jeg om Søndagen over et Afsnit i Kirkehistorien, som jeg plejer, og de andre Dage om: 1. Fantasi og Virkelighed; 2. Byde og Lyde; 3. Begjære og takke; 4. Forsyn og Selvstyre; 5. Profet og Lærer.

15 Du kan jo ikke af disse nøgne Ord gjøre dig nogen Forestilling om, hvad det gik løs paa, men min egentlige Grundtanke var dog, med det Samme jeg vilde give dem Noget at gjøre Anvendelse af i deres Lærergjerning, saa at bibringe dem en Modgift mod det forenede Venstre. At det gik godt i dem, har jeg Grund til at troe, men om det saa vil virke efter Ønske, er jo en 20 anden Sag, og det er svært og da ogsaa bedrøveligt, som de gode Lærere i Landet er befængte med Politik. Hver Dag blev der saa gjerne talt af en af de andre Deltagere i Mødet, og da vi kun kom sammen om Eftermiddagen fra Kl. 2 af, saa fik vi Tiden til at gaae skikkeligt godt. Af Præsterne eller da Theologerne, som var her, kjender du de tvende Lindberger og min Svoger 25 S. Holm samt Baagø. Dernæst var her en Capellan Rønne fra Boeslund, en do. Andresen, do. Glarbo, Kirkeby, Bojsen fra Vesterborg, Cand. Køster, Capellanen fra Jælling (vistnok Andersen), ja der var selv en juridisk Candidat, som jeg imidlertid ikke kom til at kjende videre.

Det er jo morsomt at være mellem saa mange friske og rørige Folk, men 30 naar saa Maven hele Tiden danner en Pinebænk under En i Skikkelse af Lokum, saa er man svært forhindret fra at slaae sig løs, og det kan jo ogsaa godt være, at jeg ikke kan tale at være i saadant Selskab uden at have en Optøile paa; thi at det har sin store Fristelse som sin Fornøjelse, ved du sagtens ligesaa godt som jeg ud af Erfaring. Imidlertid nu er vi over det og 35 glad er jeg, thi jeg var svært træt i Løverdags og er det da endnu; jeg havde ingen Rist eller Ro fra Morgen til Aften, men Stuen var jo som en Gjæstestue, og jeg er saa uvant med og uskikket til Sligt, at jeg tilsidst var som mørbanket.

Jeg hørte ellers et smukt Træk om Pastor Tryde i Lyngø; der er en gammel Friskolelærer i hans Sogn, jeg tror, han hedder Niels Hansen; han

har løst Sognebaand fra Tryde, men samme Tryde havde foranstaltet, at han kom med herover og havde givet ham Rejsepengene; det havde maaske ikke Mange gjort i hans Sted. Den morsomste af alle Lærerne, som var her, og som jeg da kom i Berøring med, var en Balling nede fra Jælling Egnen; hans

5 Lige er neppe til at fortælle morsomme Historier, ja han er et rent Vidunder i saa Henseende. Men der var jo forresten Folk af alle Slags, og man hørte noget Nyt fra forskellige Kanter af vort lille Land, og hørte da som sagt ogsaa, at det er fanatiseret mer eller mindre paa alle Kanter af Hr. Høgsbro.

Lige oven paa Mødet blev vor lille Dreng saa voldsom syg, at vi fik en

10 meget stor Forskrækkelse i Livet; og som jeg før har ladet dig vide, er det et meget ømt Sted at røre ved os. Nu er han da bedre igjen, og han har ellers været saa rask og er trivedes saa godt, at vi har havt rigelig Anledning til hver Dag at paaskjønne Guds Barmhjærtighed imos os. Nu skulde han til at have nogle Tænder snart, da han nu er 10 Maaneder; og den Tid er jo for

15 mange Børn en farlig Tid; og Lidt kan forknytte mig og os begge to da, kan jeg troe, hvorvel min Kone dog er mere rolig i det Punkt. Denne Frygt hos mig er vel ikke ligefrem Vantro, thi man har jo ikke noget Ord fra Herren om, at man skal beholde sine Børn; men det er Gjenstridighed mod villigt at give sig hen i hans Villie, som jeg jo nok *ved*, er den bedste, men som det i

20 Prøvetiderne holder saa uhyre haardt at *troe*, er det. Kunde man kun stadigt sige og huske, at Herren gav, saa kunde man vel ogsaa lære at glæde sig i, at han tog og prise hans Navn; men ringe er det med det Sidste som det Første.

Vi havde for en Tid siden Besøg her af Bojsen fra Stege, der rejste rundt paa den løventhalske Missions Vegne. Han prædikede her i Kirken og holdt

25 Missionsmøde om Eftermiddagen, og han talte ikke et eneste Ord om Politik. Vi var overordentligt glade ved ham; jeg synes næsten aldrig, jeg har hørt noget bedre af Prædiken at være end den, han holdt om den tabte Søn. Han fortalte, at han i Grunden havde holdt den Prædiken for mange Aar siden, i Aarene nogle og fyrrer. Men da han rejste herover til Jylland

30 denne Gang, havde han vistnok paa en Sjællandsk Banegaard truffen din gamle Moder; hun havde sagt, at hun for mange Aar siden havde været meget vred paa ham for Noget, han havde skreven, enten mod hendes eller din Fader; men hun havde glemt det altsammen ved kort efter at høre ham prædike (vistnok i Onløse) om den tabte Søn. Saa besluttede han at prædike

35 derom herovre, og vi kan paa den Maade takke din Moder for det, vi fik at høre.

Han er en overmaade bedaarende Mand, men man kan jo nok blive for igaaet med ham, saa at det river helt ud; men den Sag, han vil gjøre sig til Talsmand for, kan være vel tjent dermed, og vi maatte jo da ogsaa ud med en Del Penge til dem i Ostindien, skjøndt vi ellers kun har grumme lidt Tro

til, at det er der, vor Fremtid gror. Han sagde, at Selskabet var meget fattigt, og at nu vilde han see, naar han kom paa Bunden med det, han fik ind, at sende Birkedal ud, og der er ingen Tvivl om, at paa den Maade kan det nok holdes gaaende, thi Folk vil grumme gjerne give Noget for at faae
 5 den Slags at høre. Og naar de, som de da virkelig gjør, gjør Gavn med det Ord, de rejse rundt med, saa fortjene de jo ogsaa Pengene, og jeg tænker mig, der saa ogsaa er mere Forslag i dem og Velsignelse ved dem, end naar de trommes ind, som jo det almindelige er.

Jeg har lige for nylig læst en Række Foredrag af Genfere om de tre første
 10 christl. Aarh. oversatte af en Cand. Sverdrup i Norge; det er ganske mærkeligt, og burde egentligt nydes af vore Skrifttheologer her tillands, thi det er ren Skrifttheologi. Her forudsættes det med den naiveste Ugenert-
 15 heden, at Apostelmenigheden var samlet om og opbyggede sig ved det ny Testamente, og alle Eftertidens Ulykker hidledes fra, at man ikke blev derved men søgte fast Fodfæste i noget Andet end Skriften. Men der er
 Consequents i Galskaben og bortset derfra er der megen Alvor og da nok ogsaa en Del Lærdom deri, navnlig hos Merle d'Aubigné; men det skulde
 20 synes at kunne lære vore Evangeliske, hvor løs en Grund der dog findes, hvor Alt fejes ud saanærsom Skriften. Jeg fik forleden Dag et Skrift af samme M. d'Aubigné om den skotske Kirke, og det er sagtens af samme
 Skuffe; men jeg har dog Lyst at see det.

Det var da en skrækkelig lærd Anmeldelse, du forleden mødte med i Kalkars Tidsskrift; jeg læste den for din Skyld; men ellers ligger sligt ganske
 25 afsides fra min Vej, og jeg fatter slet ikke, hvordan du kommer over sligt borte fra Kjøbenhavn. Det kan værke i et Landsbyhovede blot ved at læse det igjennem, men det fik jeg da ud, at Hr Bruuns Bibliothek har sine
 Mangler. Der stod ellers forleden en morsom Afhandling i samme Tidsskrift af Hansen i Aarhus om den ældste Kirke i Jerusalen; det tiltalte mig saare
 30 meget, og det passer godt med Gr^s Sang, at "da hørtes paa Sion der Sus og Brus". Jeg har længe forestillet mig, at Værten Skjærtorsdag var Nikodemus, men jeg har intet vidst om Resten. Jeg troede ellers, at samme Hansen var til ingen Ting, men dette var ganske udmærket; lad mig ved Lejlighed høre, om du ikke har læst det med samme Glæde.

Vi fik da vort Rivaf af Brandt, og jeg synes nok, at han tog Sagen lovligt
 35 Spøgefuldt; men jeg fandt ingen Anledning til at fortsætte det Ordskitte. For en Tid siden traf jeg sammen med Fru Grundtvig, som var smækvred paa mig for den samme Sags Skyld. Jeg er ellers kommen til at tænke paa ved at tale med fornævnte Nordmand, at jeg kunde alle Dage ligesaagodt bruge den gamle Form i den norske Alterbog som den ny af Gr. foreslaaede, og jeg tror endog bedre; og jeg kan ikke vide, om Nordmæn-

dene ikke gjør mere Væsen af den Sag, end den egentligt var værd, thi kan de springe frem og bruge Gr^s nye Udtryk, kunde de vel ogsaa vove sig tilbage ad og bruge deres Fædres.

Og det kan jo gjerne være, at vi saaledes fra flere Sider skal belæres om
 5 ikke at blive Bogstavtrætte og ikke gjøre Samvittighedssag ud af det, der egentligt ikke kommer Samvittigheden ved. Naar vi betænke, hvor mange forskellige Sprog Troen lyder i, og at der menes Et og det Samme med de mange forskellige Lyde, maatte vi vel ogsaa kunne taale forskellige Former og haabe, at der kan menes det Samme dermed, og Ingen lægger dog Andet
 10 eller Mere selv i den fuldkommeste Form, end han selv og Aanden vil. Jeg har faaet en Mistanke om, at det er Overdrivelse, naar Gunerus lod sig afsætte, fordi han skulde bruge den gamle Form, thi har den end sine Mangler, saa har den nyere det ogsaa; og jeg kan godt tænke mig, at der kunde være Alvor i, at Forældre vilde have deres Børn døbt paa det Samme
 15 Ord, de selv er døbt paa; jeg for min Part vilde ikke finde mig rolig i at faae et Barn døbt med de Forandringer, som Grundtvig bragte i Forslag og som Brandt synes om ikke saa meget lang Tid at turde gjøre Brug af.

Vistnok ser man jo ad denne Vej en meget stor Forvirring i Udsigt, hvor Folk kan forlange og Præsterne byde, snart hvilken Form det skal være;
 20 men det vilde dog vel alligevel være rettest at give Frihed og ikke tvinge anden Ensformighed til Veje end den, Aanden selv kan opretholde, da der dog i Virkeligheden ikke er vundet Noget ved nogen anden. Et Spørgsmaal bliver det jo imidlertid altid, om man selv paa samme Tid kunde gjøre Brug af mer end en Form, den nemlig, man fandt mest adæqvate; og det kommer
 25 mig dog for, at man maaske nok kunde læmpe sig efter Aandens Samvittighed og navnlig da nok gaae ind paa at bruge de Udtryk, som Vedkommende selv var døbte med og som Aanden forhen har vist, at han kan lægge Velsignelsen til. Dette er imidlertid mere løse Tanker, som jeg har faaet ved at høre om Nødstandene oppe i Norge; hvad man selv vilde kunne gjøre, er
 30 det jo vanskeligt at tale om, naar man ikke virkeligt er i Tilfældet at skulle vise det i Gjærningen.

Jeg venter snart at see en Udtalelse fra dig i Maanedsskriftet om Børns Gjenfødelse; er der ingen Andre, som tage fat, saa gaar denne Sag vel nu til Ro, før den ret er bragt til en Afslutning. Jeg gad nok vidst, hvordan
 35 Martensen for nærværende Tid vilde udtale sig derom. Efter hans tidligere Udtalelser skulde man jo nærmest vente, at han stod Helveg nærmest uden dog at kunne tillægge Forældrenes Tro nogen Betydning, men sagtens vilde han vel sige, at vi har alle lige galt fat paa det.

Mig synes, at hvor et eller andet Spørgsmaal af den Art kommer paa Bane, der burde vore Bisper føle sig kaldede til at vise, at de er i Forstaaelse

med Samtiden. Har du nogen Mening om, enten Kjerkegaard eller Viborg har Ret betræffende Højsangen? Jeg synes hverken at kunne holde med den Ene eller den Anden; Viborgs Behandling synes mig idel Vilkaarlighed, og Kjerkegaards Spidsfindighed, thi jeg kan ikke faae mig til at troe, at der er
 5 tænkt paa Herrens Brud i det Hele med Sulamith. Jeg er bunden i, at det Hele kun er salomoniske lyriske Digte, men det er en Mening, jeg intet Forsvar kan føre for. Men ellers var der meget smukt i det, som Kjerkegaard fremførte, blot det ikke er lagt ind deri som Grundtvigs Indlæg i de gamle Myther. Viborg var i mine Tanker uforskammet mod Kragballe, og
 10 det kan jeg ikke lide at skulle sætte over, hvor Gjærdet er lavest; overfor Bispens kunde han anderledes passe paa, hvad der sømmer sig at gjøre mellem Christne.

Man siger, at Folk i Jælling er meget godt fornøjet med Madsen; de, som holdt af Svendsen, siges ogsaa at ynde Madsen; og de, som ikke kunde
 15 bruge Sv., kan ogsaa bruge Madsen, saa han jo gjør det bedre end hans Mester. Han sendte mig Bud med en Lærer dernedefra, at næste Aar skulde jeg komme ned at holde Lærermøde der; men det bliver der nok ikke Noget af, om jeg ellers kjender mig selv ret. Gid jeg nu snart maa høre fra dig, at du har det godt og alle dine med dig. Hils din Hustru fra din gamle
 20 hengivne Ven

Otto Møller

Gylling 19 Avg. 1873.

25

115. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Rønnebæk, 5. Septbr. 1873.

Min kære gamle Ven.

30 Det er ganske vist ualmindelig længe siden jeg har skrevet Dig til, og Skylden er som sædvanlig min, eftersom jeg ikke endnu har svaret paa Dit sidste Brev, dvs. det forrige, som jeg med Skamfuldhed ser er fra 9de Maj. Du forudsætter i dette Brev at jeg har god Tid til at skrive her i Rønnebæk, men det har rigtignok ikke været Tilfældet hidtildags; jeg har aldrig haft
 35 vanskeligere ved at faa Tiden til at slaa til end i denne Sommer, tildels fordi jeg paa Grund af Skilsmissen fra min Kone har haft mange flere Breve at skrive, end jeg ellers plejer, dels ogsaa paa Grund af Rejser til Sønderup o. dl.

Og denne Egn er en meget talende Egn, eller rettere sagt meget hørende, ti jeg mener at de vil altid have en til at tale, saa her og saa der; jeg syntes at

jeg havde nok at tage vare i Sønderup i saa Henseende, men her er det meget værre, da Folk synes at forudsætte som givet, at jeg skal være med ligesaa meget som Brandt, der saagodtsom altid var paa Farten. Og jeg har noget svært ved at undslaa mig ved at møde, da Egnen er forskrækkelig mager
 5 quoad Præster; i Slagelse Herred og deromkring var der allevegne levende og troende Præster med korte Melleumrum; her kan man næsten sige: rari natant in gurgite vasto, saa de stakkels Folk trænger meget til at faa noget at høre.

Det har været et stort Arbejde, Du har haft for med det Lærermøde hos
 10 Dig; jeg kunde vel haft Lyst til at være med til det Stykke Arbejde, ogsaa bl. a. til at se Dig gaa og knejse som en Konge med Din grimme Fløjels Kabuds paa iblandt alle de lyttende Ungersvende. Var der ingen iblandt dem, som havde den fornuftige Tanke at holde et lille Foredrag over det hensigtsmæssige i at en Mand, som vil være Leder og Hoved for Ungdom-
 15 mens Vejledere, hædrer sit eget Hoved ved en sømmelig Bedækning? Det vilde jeg sikkerlig have talt om – naturligvis under Forudsætning af, at Du ikke paa det sidste har faaet en anstændig Hat. –

Hvordan kunde Du komme ud af det med Lindberg, naar Du modarbejdede det forenede Venstre? ti han var da for dum saa forenet som nogen
 20 kunde være, og er sagtens ikke bleven anderledes tilsinds ved Gedved-Bojsens Omgængelse. Det var visselig et stort Gode, som Du kunde have meddelt dem en god Modgift mod denne Pestbyld, eller vel snarere nogen god Føde, som kunde give dem Afsmag paa de gejlle forenede Lyster, som kribler i mange navnlig af de unge Lærere, der i Aanden se sig selv som
 25 Ministre, eller maaske endnu hellere som Exministre med 3000 Rdlr. i Pension. Især i Fyn skal det være græsseligt i saa Henseende; paa vores Egn have vi det forsaa vidt godt i saa Henseende, som vi har saagodtsom idel gamle Jonstrupper til Lærere rundt omkring, af hvilke rigtignok alligevel Flertallet er ivrige forenede. Det som i mine Øjne er Hovedulykken ved
 30 denne Alliance, d. v. s. ved dem af vore, som er med deri, er at de derved gaar glat med i hele Tidens Hovedbrøst, Nydelsessyge, Blødagtighed; de vil nok have frem hvad de mener er godt, men er for blødagtige til at kæmpe derfor og til at taale den Modstand, som Sandheden altid møder, og *maa* møde for at kunne udklares til fuld Sandhed; de er for blødagtige til at
 35 kunne finde sig i at en Sag, der efter sin Natur kun kan sejre ved aandelige Vaaben, altid, idetmindste en Tidlang, maa være i Minoritet; derfor vil de skyde Genvej til Maalet ved paa aandelig ulovlige Veje at skaffe sig en Majoritet, der med Magt kan fremtrække, hvad der skulde "af sig selv" fremvokse.

Derfor er det forenede Uvæsen i mine Øjne det største Frafald fra

Sandheden, som i vore Dage er sket hertillands; og det er ikke at undre paa, at der fremkommer saa mange Løgne, naar de i det enkelte skal forsvare deres Sag. Paa den anden Side kan det naturligvis ikke negtes, at der er store Skrøbeligheder ved det national-liberale Parti, og stor Ufornuft i mange

5 Dele, som det f. Eks. neppe kan omtvivles, at den Dom over Socialistfø-
 10 erner har været meget uklog. Men jeg synes dog altid at der er en ganske
 anderledes honnet Tænkemaade hos disse (de national-liberale) end hos de
 forenedes Førere; eller egentligt sagt, hos de sidstnævnte savner jeg saa-
 15 godtsom ganske det honnette, det personlig paalidelige og vederhæftige, og
 finder saa meget der tyder paa pur Egennytte, medens jeg ikke kunde tiltro
 nogen af det national-liberale Partis Førere (hvortil jeg dog ikke henregner
 Bille), at de vilde fremme en Sag af bevidst egennyttige Grunde. Og hvor er
 de Mænd som kunde afløse dem? I Rigsdagen er de da ikke; ti en Mand som
 P. Schjørring, hvem der altid peges paa, vilde dog være en nogenledes fattig
 20 Minister. – Det er saa bedrøveligt at se, at den egentlige inderste Grund til
 at en Mand som J.A. Hansen, endnu har saa stor Indflydelse blandt
 Bønderne, som han har her i Sjælland, hvor f. Eks. Berg er saagodtsom
 ukendt, det er netop det at de har den Tro om ham, at han er ligesaa
 egennyttig som de selv. Ligesom det store Flertal af dem ikke spørger om
 25 Sandheden, men om hvad der baader deres egen Lomme bedst, saaledes
 mener de at en Mand som han kan føre dem godt an til det samme Maal.
 Det saa jeg saa klart i Sønderup-Eggen, hvor alle talte ganske aabenlyst om,
 at han havde brugt (stjaalet) Reservefonden til hans Brandkasse = 20-30
 tusinde Rdlr., men alligevel behøver han blot at give Parolen, saa lyde de
 30 uvægerlig.

Jeg tænker at der vil blive et temmelig stort Rabalder i Anledning af det
 forenede Venstre eller de derhen hørende Spørgsmaal paa Vennemødet i
 Odense, hvor jeg antager at det politiske ikke vil eller kan udelukkes som i
 København ifjor; det er mig idetmindste fortalt, at det egentlig er Fru

30 Grundtvig som har faaet det Møde bragt istand, nærmest med den Hensigt
 at det skulde bringe Enighed tilveje mellem de fynske Friskolelærere og
 Præster; og den Enighed kan jo ikke komme istand, uden Folk faar Lov til
 at udtale sig om det der volder Uenigheden. Jeg antager det forøvrigt for et
 temmelig forgæves Arbejde at strides om den Sag; der vil vist kun være én

35 Vej at faa den klaret paa saaledes, at de, som er af Sandhed, faar Øjnene op
 for det forkerte i den Vej, de er paa, nemlig at Tiden og Erfaringen viser
 dem, at man ikke kan arbejde sammen med dem, der mener noget helt andet
 dermed, selv om de udvortes kan stræbe til samme Formaal.

Agter Du Dig til Odense? Det vilde igrunden ikke ligne Dig, medmindre
 en eller anden kom og tog Dig med. – (Jeg vil da haabe og inderlig ønske, at

Din lille Søns Sygdom ikke skulde lægge nogen Hindring ivejen derfor; Gud give at den Ængstelse, I har haft for ham, maa være vel overstaet). – Jeg for min Del kan ikke tage til Odense, jeg var vel ogsaa neppe taget dertil, selv om jeg havde kunnet, men nu er jeg lovlig undskyldt, eftersom
 5 min Kone skulde flytte hertil paa Mandag, (dog endnu ikke til Præstegaarden, det sker først til November, men jeg har faaet Bolig til hende paa Rønnebæksholm, som kun ligger en lille halv Fjerdingvej herfra). Og derhos har jeg den lovlig endnu gyldigere Aarsag til at blive hjemme, at der paa Tirsdag kommer en Vicebisp, som skal holde Visitats her paa Martensens Vegne. Samme Martensen har nemlig i de senere Aar fundet paa at lade
 10 nogle enkelte udvalgte Provster visistere i deres Herred paa hans Vegne. Saaledes gjorde Domprovst Gude det for et Aarstid siden i Sømme-Voldborg Herred, og iaar visiteres dette Herred af Provst Bruun, forhen Præst ved Garnisonskirken i København. Forøvrigt er det jo endel mere mageligt for Præsterne og end mere for Præstekonerne, at faa en Provst i Bispens Sted; og jeg for min Del savner slet ikke Martensen, som vi jo i det hele her i Sjælland ere godt vante til at leve uden Bisp – saaledes har der her i Rønnebæk ikke været Bispevisitats siden 1849.

Ikke skulde Du kende en flink og dygtig ung Mand, som vilde være
 20 Forstander for Brøderup Højskole. Den ligger en halvanden Mil herfra, blev oprettet for 4 Aar siden, væsentlig af en Forpagter Ovesen paa Højstrup og en Gaardmand Jens Olsen, en sjælden brav Mand, der har ofret meget for Skolen, men haft liden Glæde der af. Johs. Schrøder, Broder til ham i Askov, blev Forstander, men sidste Vinter opgav han
 25 Skolen, som siden den Tid har været lukket. Vilkaarene synes mig meget gunstige for en ung og rask Mand, som vil i selvstændig Virksomhed: han kan faa Skolen med ypperlige Bygninger og 18 Tdr. Land meget god Jord overdraget, saa han kan regere dermed som sit eget, mod at forrente 10,000 Rdlr. med 4 pCt. Flere Middelmaadigheder have meldt sig dertil, men jeg
 30 fraraadede deres Valg, da jeg blev taget paa Raad med. En flink Fyr, Monrad, forlovet med en af Brandts Døtre, Svoger til N. Lindberg, havde ogsaa meldt sig, men trak sig tilbage. Vi trænger saare til en god Højskole her paa Egnen, hvor Hindholm ellers oplsluger alt, og den er en ganske unyttig Skole. – Hvad mener Du om Bj. Bjørnsons Forsvar for Politiken
 35 paa Højskolerne? Jeg mener det vilde være deres visse Ruin. Idethele bliver denne Bjørnson mig stedse mere modbydelig; jeg vilde kortelig kalde ham en Typus paa en uomvendt Grundtvigianer (et Menneske som mener at kunne være Kristen uden Omvendelse). End mindre synes jeg om hans myndige ”Indsigelse” mod Th. Rørdam; den var en fuldkommen Misforstaelse af dennes Mening.

Saa lev nu vel for denne Gang, min gamle Ven. Gid Gud maa have gjort det atter lyst og glædeligt i eders Hjem, saa Bekymringen for eders lille Søn er bleven afløst af Taksigelse. Jeg er da nu endelig kommen saa vidt at jeg kan flytte mit Hus herhen; det bedste havde jo været, om de havde kunnet
 5 rykke ind i Præstegaarden, men dette er dog det næstbedste. Hils Din Hustru.

Din trofaste Ven
 Skat Rørdam

10
 116. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller [15/9-1873]

Kære Ven!

Jeg er kun daarlig skikket til at give Dig Raad mHt Priserne paa de opgivne
 15 Bøger, dels fordi jeg ikke i mange Aar har været paa nogen Bogauktion, men kun givet Lynge mine Kommissioner, dels fordi en stor Del af de opgivne Bøger ligge ganske ude af min Vej – saaledes alle de historiske. Nogle kan der slet ikke gives Pris paa, da de betales eftersom der er Liebhavere (saaledes 528. 532. 777).

20 Nr. 970-74 er kun de første Bind af det samme Værk som 975 ff. Derimod har Du i Nr. 881-98 Schrøckhs Khist *før* Reform. hvortil 975ff udgør Fortsættelsen. Prisen paa denne var for en halv Snes Aar siden en 10-20 Rdl.

Nr. 2451 betales som alle Rasks Skrifter med aldeles tilfældige Priser: fra 1 Mark til 10 Rdl. – 2753 og 55-8 kender jeg ikke. 3507 er kun 2den Del
 25 af det hele Værk i 3 Bd, der i min Tid gik i en 4-5 Rdl. – 5694 er *første* Udg, 5te ell 6te er udk. og koster fra ny af indb. en 2-3 Rdl. –

De Bøger, jeg ingen Pris har sat til, ved jeg intet at sige om mHt Prisen. Jeg vil raade Dig til at sende Listen uden Prisangivelse til Lynge eller Schönberg og opgive saaledes: de og de Bøger vil jeg betale en høj Pris for;
 30 for disse en Middelpris, og disse billigt; saaledes har jeg mange Gange gjort med Lynge og aldrig fortrudt det; Du kender jo Schönberg og henvender Dig vel derfor til ham, og han kan sagtens nok gøre det samme, skønt der er noget Fusentastagtigt ved ham.

Der er ganske vist meget værdiløst i Gr's Samling, som vil blive solgt for
 35 intet, og hvad der mest har undret mig er, at der er saa lidt af Kirkeff., og ikke en eneste god Udg. uden le Brun Udg. af Laktants.

Jeg har meget travlt i disse Dage, da meget har samlet sig op for mig i den forløbne Uge, i hvilken jeg har faaet min Kone til Rønnebæksholm (Flytning er noget græseligt noget), haft Vicebispevisitats, været i Sønderup for at holde Auktion m.m. Og nu har jeg idag faaet Brev fra min

Forlægger Gad, at min krstl Lære er udsolgt og at et nyt Oplag strags er fornødent. Har Du nogen Bemærkn. dertil, vil den med Tak blive modtaget. – Det er en stor Glæde at Vennemødet i Odense løb saa fredeligt af og var et virkl *Vennemøde*, hvilket med Guds Hjælp vil virke langt mere end al Strid om det, hvorom Enighed mangler, til at de der er Hold i, atter komme til Besindelse.

Lev vel for denne Gang. Gud være med Dig og Dine.

Din
Skat R

Rbk. 15 Sept. 73.

10

117. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[13/11-1873]

- 15 Hermed sender jeg dig, kjære Ven, en lille Bog, som du vel har set anmeldt i Avisen; at jeg lod disse Foredrag trykke, var hverken fordi jeg ansaa Indholdet af dem for saa værdifuldt, at de burde foreviges, ikke heller af Lyst til at tjene Penge, men fordi Flere mente, at jeg paa den Maade ogsaa kunde give en Skjærv med til at feje det forenede Venstrevæsen ud paa et
- 20 eller andet Sted. Og dertil vilde jeg af Hjærtens Grund gjøre Alt, hvad jeg med en god Samvittighed kunde, thi det bliver da for hver Uge, der gaar, mere modbydeligt at see og høre paa. Egentligt nærer jeg slet ingen Frygt for, at det skal afstedkomme nogen ligefrem Ulykke, som Oprør eller sligt; thi dertil er det altfor blottet for Alvor, altfor drengagtigt og letfærdigt; og jeg har den Tro, at Kongen vil nu mande sig op, saa det dog kan læres,
- 25 ”hvem der er Konge i dette Land”. Men kan man derfor end see temmeligt roligt paa hele det vilde Ustyr, saa er det ligefuldt harmeligt og modbydeligt at være Vidne til, og navnlig dette, at Fler og Flere af de Opvakte suges ind i det som i en Malstrøm. Jeg ser det paa Lærere og Bønder heromkring, at de
- 30 kan længe holde sig tilsyneladende kjækt nok, idetmindste sammen med mig foregive, at der er Intet i Vejen, at de see godt Løgner og det Opstyltede i det Hele; men inden man ved af det, kommer det for en Dag, at de sidde midt i det alligevel; det har listet sig paa dem som et Rovdyr, og al den Gift og Løgn, de har slugt fra Høgsbros Blad, slaar endeligt ud.
- 35 Det er ikke blot harmeligt, men det er dybt bedrøveligt; igaar var jeg buden hen til Nørregaards, og der var jeg da atter Vidne til det samme Sørgepil; der stiller jo Bjørnbak sig op mod en Ingerslev, men de kunde ikke stemme for Ingerslev; deres Samvittighed forbød dem det, da det var deres Overbevisning, at Grundloven alligevel hjemler det parlamentariske System. Jeg kunde ikke Andet end ønske alt dette doktrinære Principvæsen

til Helvede, naar det kan gjøre et ædelt Menneske tvivlsom, om han skal med alle Kræfter modarbejde den Skjændsel, at Bjørnbak sendes til Rigsdagen. Jeg er nær ved at troe, at det vil føre til et Brud, dersom dette Djævlery bliver ved; thi det er dog næsten utænkeligt, at selv Højmark
 5 (Schjørrings Svoger) kan give sig af med at *agitere for* Bjørnbaks Valg, altsammen paa det forbandede Princip's Vegne, og dermed sagtens fornegte det store Grundprincip om at forsage Djævelens Væsen. Det er den os af Grundtvig overleverede Gjerning, det gaar ud over; den gjøres saa uren, at man næsten kan billige, at ærlige Folk skamme sig ved at have med det at
 10 gjøre. Der var lidt Tale om at stille Rosenberg op her mod Gert Winther; det blev nu ikke til Noget, og vel var det, thi det var bleven til Forhaanelse for Rosenberg og til Skam for os; han forlangte, at Nørregaard og jeg skulde følge med ham rundt i Kredsen og støtte ham i Dagene før Valget, men Nørregaard erklærede, at han slet ikke kunde være med dertil, da
 15 Rosenberg ikke hylder hin parlamentariske Grundsætning. Den Ene er nær ved at forraade den Anden af bare Kjærlighed til Principper, og vi staae Fare for tilsidst ikke at kunne enes om at tjene en eneste Sag; de, som i Sandhed høre sammen, skilles ad, og de samles Arm i Arm, som kun kan samles i Løgn.

20 Jeg er derfor tilbøjlig til at ønske, at alle de 53 maa komme ind i Thinget igjen og holde ud med at negte Finantsloven, saa det kan komme til en Afgjørelse, selv om det skulde ende med, at Loven skal skaffes Herredømme med Magt; om saa dog ikke en Aareladning kunde bringe dem til Besindelse, som det overhovedet er mulig med. Men det lader jo forresten
 25 til, at Venstre, hvis det samles i sin forrige Skikkelse, har nye Kjæltringestreger udtænkt, og Rigsdagen faar paa denne Maade Udseendet af at være et Fristed, hvor alle slette Streger skal prøves og alle forberedende Øvelser foretages til at fremhjælpe "Lovløsheden". Man fristes stærkt til at blive reactionær, og jeg kunde bære meget over med de Regerende, om de forsaa
 30 sig i denne Henseende og tog tilbage, hvad man ligesom lægger an paa at vise, at man ikke vil bruge. Dog, I har vel nok hos Eder selv af dette Utøj, saa jeg vil ikke fortsætte i den Materie længere. –

For en halv Snes Dage siden havde jeg det for Aar siden bebudede Besøg af G. Heiberg; jeg kunde ikke kjende ham, da han viste sig her, saa tyk han
 35 er bleven og med Skjæg paa; men ellers er han jo da den gamle og i alle Maader en rar Fyr, som man ikke kan Andet end være glad ved. Han har udentvivl lidt Anlæg til at være Sognepave eller til at blive Provst; han talte saa friskt om *mine* Kirker, *mit* Annex, *min* Degn osv. Forresten var han morsom at høre paa, thi han kjender da en skrækkelig Hob Mennesker og ved en Masse Nyt, eller om det just ikke er nyt, saa ved han Besked om den

indre Sammenhæng med utrolig mange Ting paa Jorden. At han ikke egentligt er Grundtvigianer, tænker jeg kommer deraf, at han ikke har kunnet faae Tid til at gjøre sig ordentligt bekjendt med Tingene; thi meget ofte er Mennesker jo Modstandere af det, de paa Grund af deres Magelighed
 5 ikke have formaaet at gjøre sig bekjendte med. At man ikke billiger det og det, vil jo ikke sjældent sige, at man ikke kjender det eller da har gidet tænke sig ind i det med den fornødne Ro og Velvillie; men bliver saa ved forskjellig Lejlighed nødt til at værge sig med nogle selvopfundne eller
 10 laante Grunde, og kan paa denne Vis ende med at være en bitter Modstander af det, man efter sin Natur egl. tilhører.

Jeg fik da ikke ret mange af Grundtvigs Bøger og de, jeg fik, vare for det meste i en jammerlig Forfatning; end ikke hans Navn fandtes i nogen af dem, men i de fleste en Mængde meget vansynende Kragetæer ned i Marginen, desto mere krøllede, jo mindre han har syntes om det, han har
 15 læst der. –

Af nye Bøger har jeg læst enkelte, siden jeg sidst skrev til dig. R. Nielsens Naturfilosofi har jeg saa at sige Intet faaet ud af; den er lang og tung at læse igjennem, og det er dobbelt besværligt, naar man saa ved Enden maa sige sig selv, at man ved ikke, om han har Ret eller ikke, om det er Noget eller
 20 Intet. En god Part af Bogen er matematiske Beviser, og de Fleste af dem gaae over min matematiske Rækkeevne. Jeg kunde fristes til aldrig mere at kjøbe nogen Bog af ham.

En Bog, der behandler omtrent de samme Emner, er Zollmanns Natur og Bibel, som uden Sammenligning er langt fornøjeligere; der er et Stykke
 25 Arbejde, han paatager sig med megen Akkuratesse, og som han fortjener al Tak for, nemlig ved ethvert Spørgsmaal at gjøre op, hvad der i Naturvidenskaben er Erfaring eller Kjendsgjerning, og hvad der er Hypothese, og det kan ikke negtes, at Vanskelighederne paa denne Maade bliver betydeligt simplificerede. Det har altid for mig havt megen Interesse at see, hvad det er
 30 der læses i Naturens Bog, og det er jo da ogsaa fra den Side, at Christendommen i vore Dage fornemmelig anfægtes, og vil vel ogsaa blive saa i Fremtiden; det er vel sagtens ”Dyret af Jordan”.

”Jeg har i disse Dage faaet første Hefte af et Værk, som er af en noget beslægtet Natur: den evropæiske Aandsudviklingshistorie af Drapper, Professor i Fysiologi i Amerika; det er en Slags Verdenshistorie eller
 35 Verdenshistoriens Filosofi fra et Naturvidenskabeligt Standpunkt betragtet; men saa lidt man skulde vente det, er jeg dog nær ved at troe, at han i Meget vil komme til at løbe sammen med Grundtvig; han ser ligesom Gr. Historien i det Hele i Spejl af det enkelte Menneskes Levnetsløb, men kommer jo stedse til sine Resultater ad ganske andre Veje. Men det er det

Morsomme at see det Samme naaet fra helt modsatte Sider. Om han er ganske vantro, har jeg endnu ikke kunnet skjønne, men sagtens vil det vise sig, at han ingen Forstand har paa Christendom. –

Det var da en farlig Ende, det tog med Blædel; han vil jo ligefrem have
 5 Rettergang anvendt mod os; han har da ganske ladet sit Galskab løbe af med sig, saa han helt glemmer, hvad Land og Tid, han lever i. Det var mig ganske fremmed, hvad han løfter sit store Skrig over, at der var en saadan ”lempet” Catechismus til, skjøndt jeg da rigtignok har den; eller rettere, jeg vidste ikke, at der var saadanne Forandringer i den; den, jeg har, er fra 1833,
 10 men har allerede Forandringerne. Jeg vidste slet ikke, hvorfra den skrev sig, og drømte da slet ikke om, at det var Grundtvigianernes symbolske Bog. Udentvivl havde Fenger gjort bedre i fra først af at bemærke det paa Titelbladet, at den var lempet efter Tidens Tarv; men det er da ogsaa det Hele der kan siges, thi hvem i Verden vil forbyde Nogen at omarbejde den
 15 Bog. Alligevel kunde jeg nok tænke mig, at Blædels Nødskrig kunde finde Gjenlyd navnlig i Brammers broderlige Hjærte; men, som sagt, Tiden er ikke gunstig til at anstille Noget i Danmark i Lighed med Løjerne i Norge. Jeg har ladet mig sige, at Blædel har benyttet denne Sommer til at stifte et varmt Venskab med P.A. Fengers forrykte Svigersøn Holm i Fyen, og det
 20 tyder nok hen paa, at han er farlig saaret. Det var ham vel ogsaa en bitter Tort, at Brandt tog Luven fra ham i Præsteconventet; men i alle Retninger gaar det jo tilbage ad med de ”Evangeliske”; blot det i samme Forhold gik fremad i Godt med de Kirkelige.

Jeg har ladet mig sige, at du maaske i denne Maaned kan ventes med din
 25 øvrige Slægt til Ormslev til Guldbryllup; kommer du saa nær hertil, saa tænker jeg da ikke, at du gaar vor Dør forbi, men at baade Du og Holger lægger Vej herom. Undertiden kommer Samsø Theilmann og hans Kone herved, og dem kan jeg meget godt lide; Jørgen Th. er noget mindre efter mit Sind, han er saa særdeles rav-rød, og gjør nogle meget sære Taler, hvori
 30 han gjerne slumper til at paastaae Noget, som er ravgalt; det forsoner jo Noget dermed, at han mener det altsammen saa forskrækkeligt godt. Biskop Brammer forstyrrede nok ifjor Jubilæet for dem i Ormslev; forhaabentligt vil han ikke vise dem samme Opmærksomhed ved Guldbrylluppet. –

35 Vi har det, Gud ske Lov, taaleligt her efter vore Omstændigheder; nu har du vel faaet dine ind i Præstegaarden og kan komme til Ro i den Henseende. Give Gud, at I maa have det godt i alle Maader i det Smaa som i det Store og finde Lejlighed til daglig Taksigelse.

Gylling 13 Novbr 73.

Din gamle Ven
 Otto Møller

118. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[24/11-1873]

Kjære Ven.

Hoslagte har jeg lige skreven sammen for at udgive det som en Piece; jeg
 5 havde ingen Ro paa mig, før jeg fik det gjort; men jeg er dog heller ikke helt
 sikker paa, om jeg skal gjøre det netop paa den Maade. Vil du nu tjene mig
 med at læse det igjennem, saa snart du kan faae Tid, og blot sige mig din
 oprigtige Mening, om du tror, det kan være til nogen Gavn, om du tror, at
 10 det er sandt i alle Maader, eller om du maatte mene, at jeg helst lægger det til
 Side og forholder mig ligesaa rolig som forhen og som alle andre. Ja det har
 for mig ikke noget at betyde, om jeg faar Uvenner derved, hvis det kun er
 sandt og nødtørftigt, saa den Slags Hensyn skal du ikke tage med i
 Betænkning; men sige mig ganske ærligt, om *du* tror, det er Ret at sige saa,
 15 eller om den gode Sag er bedst tjent med, at der ties. Ja man skal jo være
 selvansvarlig, det forstaar sig, og det vil jeg ogsaa; men jeg er fremmed paa
 disse Enemærker og trænger ogsaa til Raad.

Din gamle Ven

Gylling 24 Novbr 73.

Otto M

20

119. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[1/12-1873]

Min kære gamle Ven!

Du maa ikke tro at det er Dovenskab eller Forsømmelighed fra min Side, at
 25 Du ikke tidligere har faaet det medfølgende Stykke tilbage. Jeg har været
 saa overløbet af Msker, onde og gode, dog mest de sidste, i den forløbne
 Uge, at jeg bogstavelig ikke haft mere Tid til min Raadighed end i
 Løverdags Eftermd., og da maatte jeg ”studere”, for at tale rigtig præste-
 30 ligt. Det er i det hele en exponeret Stilling her i Rønneb. Brandt var jo et
 Centrum for alle Grundtvigianere i det sydlige Sjælland, og den Værdighed
 synes at skulle gaa i Arv til mig, hvilket jeg dog ingenlunde tilskriver min
 Fortjeneste, men fornemmelig den Omstændighed, at jeg er den eneste
 Præst hørende til den Side i mange Miles Omkreds, omtrent i hele det
 sydøstlige Sjælland. Saa søger baade Venner og Modstandere til; saaledes
 35 har jeg nu i denne Eftermd. og Aften haft Besøg af en Præst Zeuthen i
 Everdrup, Søn af ham i Frederits, men et rigtig bravt Mske, som gerne vil
 paa rette Vej og, med Guds Hjælp ogsaa naar det engang. Han kom jo dels
 for at bekæmpe, dels for at oplyses; jeg haaber at have givet ham noget af
 det sidste. Men nu til Sagen i al Korthed; ti Kl. er mange, og imorgen skal
 jeg rejse til Korsør og prædike ved et Konvent paa Onsdag; paa Torsdag

skal jeg til Sønderup i samme Ærende, saa Du ser, at denne Uge er ogsaa taalelig besat.

Jeg har læst Dit Stk. om Saltet, ikke egl. med Glæde, ti det er en meget sørgelig Sandhed, Du der udtaler, men jeg kan give Dig Ret i alt. Du vil
 5 sagtens nok skaffe Dig en hel Del Uvenner, og den røde Høgsbro vil ikke blive Dig god herefter, om Du udgiver det; men derfor skal Du naturligvis ikke holde det tilbage, ti kan vi se Sandheden og udtale den saa godt, som Du der har gjort, bør og tør man ej holde den tilbage. – Der synes mig imidlertid at være én Mangel deri: at Du ikke har sagt, hvorledes vi skal
 10 skikke os for at være Jordens Salt, hvad det er, *at være Salt* (Du har sagt, at det *ikke* er at gaa i Spidsen for de berusede; men det er ikke nok). Ligeledes har Du ikke faaet tilstrækkelig paavist, hvorledes Saltet mister sin Kraft. Du har igrunden holdt Dig til Udsiden alene: de er iblandt dem der skraale højest, gaa i Spidsen for Ustyret o. l. Men dette er som sagt kun Udsiden
 15 (og det er vel ikke engang abs. nødvendigt, at det skal være Uret at gaa i Spidsen for en Sag, som ogsaa slette Elementer kan finde Regning ved at slutte sig til).

Men det moralsk kraftfortærede fordærvelige ved at være med i Ustyret er, at man derved nødes til at være med i *Løgnen* og de mange Sandheds-
 20 Fortielser og halve Sandheder o. desl., og al den *Læggen for Had* af det mods. Parti, som maa til for at hujе Masserne, Flertallet op i den nødvendige Lidenskab. Det er, at man maa gøre Vold paa Sandhedsrøsten i sit Hjærte og bilde sig selv ind, at i det Politiske er alle Midler og Hjælpere lige gode, naar kun Maalet naas – og dette Maal er saa endda kun den abstrakte *Ligheds*side, som er Frihedens Grav; ti det Flertalstyranni, som
 25 man nu vil forvandle Friheden til, er den ubarmhærtigste af alle Tyranner. (Jeg tror ikke, Du har Ret i, dvs. er vis paa, Du har Uret i, hvad Du skriver S. 9 at jo videre Frihedsudvikl. tvinges frem, des mere forsvinder Ligheden; nej lige omvendt: den abstrakte Lighedstanke – alle ere ”udødelige Sjæle”,
 30 – Berg – den er den personl. Friheds Tilintetgørelse, ti den fører nødvendig til Massetyranni, saa snart den skal føres ud i Livet). Og i det hele mener jeg, det er et Hovedpunkt, Du maa have med: at den samme sædelige Lov, som gælder i vort private og borgerl. Liv, den gælder ogsaa i det politiske. –

Men paa denne Maade mister Saltet sin Kraft, naar det optager det
 35 fordærvede i sig, istedenfor at ”forsage” det. – Og hvad saa det angaar, hvad det er at være Salt, da maa det idetmindste være dette, at vi urokkelig fastholde *Kærligheden* og *Sanddrubeden* i al vor folkelige og borgerlige Færd, i *Tro* paa det godes Magt til at sejre i dem der er af Sandhed, uden at vi i Vantro forsøge paa at *nøde* godt i ondt. (Det djævelske to Grundtyrninger er *Løgn* og *Mord* (Had) Joh. 8, 44, og det faar Indgang i os gennem

Vantro. Saltets Gerning er = i al sin Virken at "forsage" dette; men indlader man sig dermed og derpaa, saa mister Saltet sin Kraft). En lille Bemærkning S. 11, som jeg i Margen har sat dl ved, gør Du bedst i at slette.

Nu ikke mere dengang; Gud give, der maa komme noget godt ud af hvad
 5 Du har skrevet. Du skal snart høre noget nærmere fra mig; jeg har ladet trykke et Foredrag "Grundtvig og Luthers l. Katek", som jeg holdt i Rosk. Konvent – en varm Dag; jeg tænker det skal være færdigt om faa Dage, saa skal jeg sende Dig det og fortælle Dig nærmere derom. – Tak for Dine Foredrag, som jeg har læst med stor Tilfredsstillelse, især det første, som jeg
 10 da ogsaa har læst mest opmærksomt; de andre har hidtil maattet nøjes med en flygtigere Gennemlæsning. En Ting kunde Du forresten haft god Gavn at tage med mHt Lydigheden: at det at et Barn lærer at lyde (især vel sine Forældre) har en uberegnelig Indflydelse paa dets Kommen til "Troens Lydighed". Det har jeg i den senere Tid haft mærkelige Vidnesbyrd om. – Men Bogen er som sagt rigtig god, og jeg vilde ønske den en vid
 15 Udbredelse.

Hils Din Kone. Gud være med eder.

Din
 Skat Rørdam

Rønnebæk 1 Decbr. 73.

20

120. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[15/12-1873]

25 Min kære gamle Ven!

Endelig er jeg da naaet saa vidt, at jeg kan sende Dig min lille Piece om Grundtvigs Forhold til Katekismens Lære om Daaben, der paa Grund af den sig nærmende Jul har været meget længere om at blive trykt, end jeg havde ventet. Det var en noget varm Dag den samme, og en ualmindelig
 30 Mængde sællandske Præster var samlede i Ringsted den Dag, omtr. 70 ialt; men skønt Blædel, der selvfølgelig var Hovedtaleren, var saa arrig, at han bogstavelig dirrede, saa gik dog Forhandlingen meget sømmelig, og ikke slet saa spagfærdig fra min Side, som det efter Referatet i Kirket. kunde synes, da jeg idetmindste to Gange havde Ordet, imod Blædel, men det har
 35 Referenten ikke faaet med; og skønt jeg ikke i Øjeblikket kan huske det mindste af, hvad jeg dengang sagde, saa har jeg dog det Indtryk deraf, at jeg derved stoppede Munden paa ham.

Jeg hørte forresten forleden Dag, da jeg var i Kbhvn for at vedtage skriftl. Opgaver til theol. Examen, at der formenes at Fengers Katekismusudg. vil "blive forbudt"; saadant skal Martensen have ladet sig forlyde med. Men

min Meddeler vidste ikke nøjere Besked om, hvorpaa samme Forbud skulde gaa ud. Det kan naturligvis ikke i vore Dage lade sig gøre at faa Oplaget konfiskeret, heller ikke at forbyde dets Forhandling eller dets Brug ved privat Undervisning, medens det jo let kan forbydes i Statsskolerne, hvor den Udgave iøvrigt vel aldrig har været brugt. Saa Efterretningen synes mig i et hele noget gaadefuld. Forresten kan jeg ikke billige Fengers Fremgangsmaade, skønt jeg i Sagens Realitet naturligvis er ganske enig med ham. Lad den oprindelige Skikkelse af Katekismen være nok saa umulig at paavise, saa er det dog baade vitterligt og vedgaaet, at Luther aldrig har skrevet det, som Fenger har ladet ham sige, ligesom han vel heller ikke kunde have skrevet det. Og at mange forhen have gjort ligesaa store og større Forandringer paa egen Haand, gør ikke hans Ændringer mere forsvarlige. – Men ligesaa sikkert er det, at der har været noget ganske sært slyngelagtigt i den Maade, hvorpaa Hr Blædel har fremstillet denne Sag, som da Bl. i det hele er mig en af de viderligste Personer, jeg kender, hans intime Ven Johs Kok neppe undtagen.

Hvordan gaar det med "Saltet"? dvs. din Piece mod det forenede? Jeg havde en stor Sorg kort efter at jeg havde læst den, idet jeg nemlig var i Sønderup for at prædike for mine gamle Venner, og der fandt jeg da, at min Eftermand Rønne havde nedbrudt alt, hvad jeg i den Retning havde faaet opbygget, eller vel rettere, havde opbygget og styrket alle de Foreningstendenser, som jeg dog havde faaet rokket temmelig godt ved, mens jeg endnu var hjemme. Rønne er ellers en rar og troende Mand, og har en sjælden tiltalende stilfærdig Hjærtelighed i sin Prædiken, som nok skal slaa igennem hos dem, der er af Sandhed; men i det politiske er han aldeles forhekset af Bojsen, som det er ganske forklarligt, da han just ikke er nogen stor eller selvstændig Aand. Men bedrøveligt er det; og man kommer uvilkaarlig til at se med andre Øjne paa Folk, som ere betagne af det Løgnevæsen, selv om man ellers kan nok saa godt lide dem. –

Dine Foredrag har jeg nu læst ordentlig og glædet mig over helt igennem, særdeles dog over "byde og lyde" og "Forsyn og Selvstyre", i hvilket sidste ikke alene det praktiske Øjemed behagede mig, men særlig hvad Du siger om Rebakka, der er (noget af) det fornuftigste jeg nogensinde har læst om hendes Forhold. Ogsaa i det sidste Foredrag fandt jeg mange Bemærkninger om Profeterne, som tiltalte mig; navnlig tror jeg at Du har fuldkommen Ret i, at den profetiske Tale er et Vidnesbyrd udaf en af Guds Aand baaren Livserfaring. Jeg kom derved til at tænke paa den slaaende Modsætning imellem vore Dages Forkyndelse og Prædiken i den gammelortodokse Tid, hvor Brochmand i alle Maader er en Mønsterprædikant. Den Tid var i egentligste Forstand en saadan "hvor ingen Syner brød frem";

men derfor er Prædiken heller intet andet end en Sammenlænkning af Skriftsteder.

Men paa den anden Side tror jeg dog, at Du strækker det profetiske vel vidt, naar Du mener at det særlig skal være "Skoletale" og "Opvækkelsestalen". Begge disse to Arter af Tale tage særlig Sigte paa dem, der tales til, den talende stiller sig selv udenfor dem; og der kommer derved en Beregning og et Hensyn ind hos den talende, som aabenbart slet ikke hører med til det profetiske; ti det er, saavidt jeg skønner, et af Hovedsærkenderne ved Profetens Tale, at han taler, eftersom Aanden giver ham at udsige, hvad der oprulles for hans Syn, ham selv til Glæde eller Forfærdelse, uden at spørge om eller se hen til, om Tilhørerne kan annamme det eller ej; men Aanden, som giver ham det, og som kun uddeler til hver efter som det er nyttigt, skal nok sørge for, at hans Vidnesbyrd alligevel rammer paa rette Sted. Du har der sikkerlig forset Dig paa, at forat baade en Skoletale og en Opvækkelsestale skal blive *vækkende*, maa det være en Aandens Mand (Profet) som fører samme Tale eller er Lærer; og deraf kommer det, at man ikke sjælden hører Opvækkelsesprædikener som kun ere vækkende for de allerede vakte – d. v. s. naar vedk. Prædikant *ikke* er Profet.

Hvor man dog ser megen Raaddenhed og Brækvandsagtighed i vore Dage. Du ser vel Dansk Folket.? Der læste jeg for et Par Dage siden en Bekendtgørelse fra Anton Nielsen, at han, for at Folk kunde dømme om "den ny Dannelses" Værd eller Uværd, vilde udgive en Samling af Breve fra Højskoleelever, i hvilken Anledning han opfordrer Ihændehavere af saadanne til at sende dem til ham. Alting vendte sig indeni mig, ved at læse dette, og jeg er derved kommen til, hvad jeg ikke havde tænkt nogensinde at skulle komme til, at skrive i D. Folket.; jeg satte mig nemlig strags ned og skrev et Stykke derimod, som jeg sendte til Høgsbro, om han ellers vil optage det. –

Ogsaa en anden Daarlighed fra vor Side, som i disse Dage er kommen for Dagens Lys, men nok alt længe har været undfanget, er "det nationale Venstres" Adresse imod Ministeriet, som Schjørring nu har bragt ind i Tinget. Det er aabenbart enten en Frugt af det samme doktrinære Principrytteri, som har sat saa mange andre brave Folk Fluer i Hovedet, eller ogsaa et yderst uheldigt og utidigt Forsøg paa at liste og lirke nogle bort fra det forenede, eller begge Dele, hvortil vel saa endnu kommer, at somme gaar med en Minister i Maven. Jeg har engang i min Ungdom læst en græsselig Historie om en Mand, der havde faaet et Lindormæg i sig, hvilket udklækkedes i Maven og blev Anledning til at han forslugte sig paa de urimeligste Ting; noget lignende synes mig at ligge til Grund for denne Adresse. –

En daarlig Mave er en ond Ting; mig nøder samme ikke til utidige Krumspring, men til det lige modsatte, nemlig til saavidt muligt at holde mig i Stilhed, hvilket forøvrigt er omtrent umuligt paa denne Egn. Men jeg turde af den Grund ikke vove mig til den lange Vinterrejse til Guldbrylluppet i Ormslev, som jeg frygtede for vilde have svedet til mig længe efter. Dette var Hovedgrunden for mig til at afslaa Indbydelsen; men dertil kom endnu, at jeg ikke fandt mig sønderlig opfordret til frugtesløs Strid om det forenede og det parlamentariske, som ufejlbarlig vilde være bleven Følgen, om jeg var kommen der. Det som drog mig stærkest var, at jeg i saa Fald kunde have gjort en Afstikker hen til Dig, hvilket jeg visselig ikke havde forsømt, da jeg mener, vi kunde have ikke liden Glæde af engang igen at tale fornuftigt med hinanden, efterat vi nu ikke har set hinanden i 2-3 Aar. Og jeg indser nok, at det ellers vil vare længe; ti da jeg to Gange om Aaret maa ligge en 3 Ugers Tid i Kbhvn i Anledning af Examen, kan jeg ikke godt indlade mig paa større Udflugter; og Du bliver sagtens hver Dag en mere uforbederlig Indsidder. Men jeg vil dog lade Dig vide, at jeg skal hente Dig hvorsomhelst Du ordrer min Vogn i Sælland. Ligeledes, at jeg d. 6te Maj skal have Præstekonvent hos mig. Sidst Du skulde have været hos mig, havde vi den store Sorg at vor lille elskede Ragnhild laa for Døden; men da jeg er vis paa, at vor Fader i Himlen ikke er misundelig, vil jeg igen denne Gang bede Dig at komme og prædike for os den Dag.

Gud give at alt maa staa godt og glædeligt hos Dig, og at Din lille Søn maa trives glædeligt for eders Øjne, Guds Miskundhed til daglig Lov og Pris. Hils Din Hustru. – Glædeligt og velsignet Jul! Min Kone hilser Dig.

Rønnebæk 15 Dec. 1873. Din trofaste Ven
Skat R.

121. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam [6/1-1874]

Kjære Ven.

Du har vel sagtens ventet at høre fra mig, navnlig da ventet, at jeg vilde takke dig for din lille Bog og sende den lille do., som du var saa god at læse igjennem. Men Julen har taget Tiden fra mig tilligemed adskillige Besøg, som vi har havt; og jeg tænkte saa tillige, at det hastede jo ikke med at sende dig, hvad du alt havde læst, hvorvel du maaske nok kunde ønsket at vide, om jeg havde taget dine adskillige Raad til Følge eller ikke. Som du nu vil see, har jeg ikke kunnet finde Anledning til at tage alt det med, som du

henledte Opmærksomheden paa; ikke fordi jeg ikke var fuldt enig med dig i, at saadan forholder det sig, og det var ogsaa godt, om Nogen kunde finde Anledning til at sige det med Eftertryk; men det laa uden for min Plan at sige det for Øjeblikket, som jeg i det Hele ikke stiledede paa at bedømme det forenede Venstre men kun paa at tale de Christne deri til Gemyt. Jeg syntes ikke, jeg kunde eller skulde tage mere med, og at enten maatte jeg lægge det Hele til Side eller ogsaa lade det udkomme, som det nu en Gang var ligesom givet mig.

Hvad Skæbne det har, faar jeg Intet at vide om; jeg har end ikke hørt et Ord fra dem, jeg sendte Piecen til; det kan nu ogsaa være det Samme, hvad der kommer ud deraf, thi der er i og for sig en Befrielse i at faae talt ud. Og jeg vilde ønske, at alle, som nærer lignende Tanker, vilde tale frit fra Leveren, at dog endeligt den kvalme Luft kunde lette lidt; en ordentlig Storm er langt at foretrække for denne lumre Luft, der skal forestille Fred. Kan du ikke faae Sind for at tale et Alvorsord; der trænges virkelig til det, og jeg tror, at for hvert Indlæg med Alvor i vil Situationen bedre sig, da alle de politiske Christne luske sig til deres Skarnsstreger, fordi der Ingen taler dem til, og en Advarsel fra en Fremmed har meget mere at sige, end hvad de høre ved enhver Lejlighed fra deres egen Profet. Slaa engang et Slag imellem de uvorne Knegte; der gaar saamænd Intet istykker derved, som det er værd at ønske bevaret.

Du skal da ellers have hjærtelig Tak for dit Foredrag om Catechismen; det kom mig ret tilpas, og jeg kan sige Ja og Amen til det Altsammen; og jeg kunde langtfra selv have klaret denne Sag saaledes, som du nu har gjort; thi jeg har i mange Aar havt saare lidt med Catechismen at gjøre, da jeg med Confirmanderne følger mit eget Hovede og i Grunden slet ikke gaar udenfor Bibelhistorien. Men det er godt, at du har gjort os allesammen denne Tjeneste og har givet Blædel den Trykkert paa hans onde Hovede; thi jeg kan ikke komme bort fra, at det er en slem og ondskafuld Mand, der egentligt burde ud af godt Selskab.

Det er forresten nogle meget brugbare Oplysninger, som F. Nielsen meddeler i Kktidn. for nærværende Tid, og de falde meget godt sammen med det som du har udviklet, saa denne Catechismusspektakel har ikke voldt de Evangeliske nogen Husvælelse eller Trøst, saavidt jeg kan skjønne. Du vil jo nu ved Eksamen faae Lejlighed til at see, om Bl. er meget elsket af de Fløjelsklædte, eller om man ikke ogsaa der holder sig lidt tilbage som for en vaad Hund, der vil ryste sig.

Iligemaade maa jeg takke dig for din Formaningstale til Anton Nielsen, thi det var da aldeles i sin Orden, at han blev stoppet i den Fart; ja det er nogle livlige Fyre, disse Halvgrundtvigianere, de kan indlade sig paa de

utroligste Ting, og trænge i allerhøjeste Grad til at have en Hovmester ved Siden, hvor de saa færdes. Jeg læser ellers ikke Folketidenden, men fik tilfældigt det No sendt fra En her i Sognet, som dit Stykke stod i; og jeg antager, at vi blive fri for den paatænkte Brevsamling, som du, efter hvad
5 jeg der saa, ikke har været ene om at fraraade.

Jeg har ellers i disse Dage været Gjenstand for en mindre smuk Behandling af min Ven Lindberg og hans Foreviser Bojsen fra Gjedved. De havde velvilligt ladet sig indbyde til at holde en Forsamling i Juletiden inde i Randlev, hvor der jo er en Snes Familier, som har løst Sognebaand hertil, og
10 som mer eller mindre har ondt i Maven af Politik. Jeg havde frabedt mig at være med ved den Svir, thi for nærværende Tid kunde jeg jo vel tænke mig til, at det løb ikke af uden megen Jammer over det Plaster, jeg har lagt paa dem; og en saadan Komodie, hvor vi var kommen i politisk Mundhuggeri og Kandestøberi med hinanden, vilde jo havet været en ren Fryd for en
15 Slags Folk at høre paa. Jeg meldte mig altsaa hjemme og haabede saa, at Fyrene af Sømmelighedsfølelse skulde holdt sig i Skindet og tiet om det, som Ingen bad dem om at tale om. Men Lindberg bruste da ud i høje Toner alligevel over min Højrepolitik (!), og erklærede, at hans Samvittighed forbød ham at tie dertil, og da han først havde brudt Isen, kom jo Bojsen
20 meget net til Undsætning, saa det Hele blev et stort Morskab paa min Bekostning.

Da jeg først hørte om denne Julestue, gjorde det mig noget ondt, thi jeg tror dog ikke, at jeg vilde vist Lindberg en lignende Tjeneste, naar jeg vidste, at han sad vanskeligt i det, saa at komme ind og puste til Ilden; men
25 senere er jeg dog bleven trøstet Noget, thi det lader til, at de kun har skadet deres egen Sag, og at Folket derhenne er bleven meget mere betænkelige ved hele den Færd, end de var i Forvejen, og jeg kunde næsten fristes til at takke dem og byde dem herind endnu en Gang for at fuldføre, hvad de saa godt begyndte. Det naaede de da nok, at de fleste Deltagere i Mødet gik hen
30 og købte min Piece, og de Faa derhenne fra, jeg siden har talt med, har jeg aldrig kunnet komme bedre tilrette med end efter den Salvelse, de der fik.

Men forresten er vor Ven Lindberg løs og gabmundet i en foruroligende Grad, og hvad jeg hørte om hans Samtaler med Socialisterne ved sidste Valg
35 er af den Art, at man har vanskeligt ved at troe det. Han skal have oplyst dem om, at Madvig vilde have siddet i Vridsløse sammen med Pio, hvis han ikke havde været Conferentsraad; er det sandt, at han har sagt dette, saa burde han egentligt ikke have Lov til at gaae løs længere. Og man kan snart troe om ham, hvad det skal være; thi i Sommer, da han var her, paastod han for ramme Alvor, at havde han ikke ifjor ved Folkethingsvalget ligget af

Podagra, saa han ikke kunde gaae, saa var han gaaet hen at stemme paa Pio mod Bille. Han er et godt Faar, men han duer da neppe til at være Hyrde i de Ulveskind, han er bleven smøget over Ørerne. Naar jeg ser ham igjen engang, vil jeg dog prøve paa at tale ham til Gemyt, om han endnu ikke
 5 skulde kunne reddes fra at gaae i Hundene, thi han vil jo ellers snart findes Arm i Arm med Søren Kjær og Bjørnbak. Det er Virkeligheden sørgeligt at høre saadan noget galt Tøj om dem, man dog ellers holder af, og der er Nogen, hvem det saa er, der har sat Magisteren dette i Hovedet, at han er en Piller i Kirken; han led jo alt af det, mens han laa og kvaklede med Kirke-
 10 tidn; og nu er han kommen mellem endnu langt mindre kræsne Beundrere. Skriver du aldrig til ham, saa du kunde lade ham tilflyde en lille Advarsel?

Jeg har faaet fat i *Strauss* sidste Bog i den gamle og nye Tro, og jeg har læst Noget i den hist og her; men jeg tror, jeg lægger den hen udyrket, thi jeg kan ikke taale det; jeg bliver saa ilde tilmode, faar Kvalme og
 15 Vammelhed; det er ikke just dette, at jeg fra Forstandens Side bliver draget ind i Tvivl, nej slet ikke; men hans gemytlige Maade at tale om det Hele, hans Villighed og friske Stil i det Hele, hans Overlegenhed og forunderlige Veltilfredshed med det tomme Tilintetgjørelsens Gab foran sig, gjør et saa vamlende Indtryk paa mig, at jeg kan ikke sove om Natten, naar jeg har læst
 20 ham om Aftenen. Han er en forunderligt begavet Mand, og efter hans egen Udtalelse maatte man jo troe, han er af Sandhed og har kun søgt den, saa man tør haabe bedre for ham i en anden Verden, naar han først har set uden at ville troe det, at der er personligt Liv efter dette. Det er græsseligt, at en saa dygtig Mand *vil* døe og gaae til Grunde, *vil* ikke "leve og see gode
 25 Dage". Og i en vis Forstand ved han bedre, hvad Christendom er, end mange af dem, der tordne over ham som Christendommens Forsvarere. Han giver atter her Apostelsymbolet Vidnesbyrd som den paalideligste Kilde til at kjende ægte, gammel Christendom af. –

I Julen fik man da igjen et Stykke ægte gammelt "videnskabeligt"
 30 Middelmaadighedstheologi, nemlig Sthyr's Udgydelse i Kalkars Tidsskrift; denne Sthyr er da den modbydeligste Flødeskjæg og Øllebrødslærd, der kan tænkes; det er dog sært, at der endnu kan trives saadanne spinkle, skrigende Vindsække. Han er noget langt Modbydeligere end Scharling; jeg synes, at de sidste 20 Aar har ikke frembragt en saa trangbrystet og opblæst
 35 Hans Kvast. Forleden var her en Tigger, som havde løbet rundt i Jylland og tigget sig en Rdl hos en Del Præster og Embedsmænd; han førte et skiddent Stykke Papir med sig, hvorpaa de havde tegnet sig, hver som gav ham. Ved at lade Øjnene løbe ned ad Siden støder jeg paa følgende: *Lic. theol. Sognepræst til N. N. V. Sthyr* – 1 Rdl. Er det dog ikke Topmaal af Latterlighed, at selv paa denne Tiggerliste kan han ikke skrive sit Navn uden at

skulle have Narretitlen foran? Han er nok ellers fornylig bleven forlovet med en Confirmand; det er en Datter af den Familie, som min Kones Søster er Lærerinde hos, og Barnet er som sagt lige confirmeret ifjor, uden Forstand eller Skjøn men med et glat Ansigt. Jeg tror nok, han i Tidskriftet
 5 ogsaa kom til at udtale sig videnskabeligt om Ægteskabet, og saa tænke sig, at han selv er saa letfærdig deri, som denne Alliance tyder paa.

Skulde du ikke, mens du er i Kbhvn., have Lyst til at see op til min Søster Maria, som er paa Enkedronningens Asyl og er Plejemoder for 6 smaa Piger der. Hun har overtaget denne Stilling i Efteraaret og vilde vist være meget
 10 glad ved at faae Besøg af dig. Hun skrev forleden Dag, at hun var ked af at høre Brandt prædike og ønskede sig noget bedre Kost, men han er jo da vel sagtens det Bedste, der er at faae i Kbhvn. Det gjorde mig ondt at høre, at medens adskillige af de Gamle i Vartov Menigheden havde haft i Sinde at give en Erklæring i dette politiske Virvar sammen med P. Rørdam, saa har
 15 Brandt og Fenger gjort alt for at forpurre det og altsaa holde Uklarheden og Vildskaben vedlige. Der lader til at være Begavelse nok hos Br. men om der er nogen rigtig alvorlig Karakter, det synes det at være Tvivl om; og den er der mere Brug for end alt Andet.

Din Indbydelse til at gjæste dig iaar takker jeg for; men der er jo længe til,
 20 og Gud ved, hvordan Alt saa ser ud; jeg har ondt ved at komme ud, og kan i det Hele ikke overkomme ret meget. Vor lille Dreng er Gud ske Tak skikkelig rask; han trives godt og er vor daglige Fryd; men vi har grumme ondt ved at være en Dag borte fra ham; vi tænke som den gamle Jakob (1 Mb. 42, 38); vi kan ikke gjøre for det. Lev nu vel gamle kjære Ven; hils din
 25 Hustru, og er du alt taget til Kbhvn, saa hils ogsaa En og Anden der, som jeg har kjendt.

Din Ven
 Otto M.

Gylling 6 Jan. 74

30

122. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Rønnebæk 14 Apr. 74.

35 Min kære gamle Ven!

Det er længe siden jeg har hørt noget fra Dig, og hvis jeg ikke fejler, er det denne Gang imod Sædvane Dig som skylder mig Brev, hvilket jeg noterer med en vis Tilfredsstillelse, eftersom det ellers altid plejer at være mig, der er Synderen. Paa dette Brev ønsker jeg imidlertid snarlig Svar, helst "med omgaaende Post".

Du husker nok at jeg engang i Efteraaret bad Dig komme og prædike ved et Konvent, som skal afholdes hos mig den 6te Maj; men dengang svarede Du intet bestemt. Nu tænker jeg, at Du kan give mig et bestemt Svar, og jeg haaber, at Du kan give mig et bestemt Ja. Det kunde dog være ret
 5 opmuntrende at ses igen engang, og det vilde utvivlsomt være meget gavnligt for Dig engang at blive reven ud af Din Hule; altsaa bør Du svare Ja. Du vil forhaabentlig træffe flinke Folk her, som Du vil have Glæde af at komme sammen med og lade Din Røst høre af.

Du har naturligvis modtaget en Taksigelse fra mig saavel som andre gode
 10 Mænd. Jeg har egentlig ikke meget tilovers for den Slags Udtalelser, der sjælden eller aldrig udretter andet hos anderledes tænkende, end at de, hvis der er mange Underskrifter, sige: det er et Attentat paa Flertalstyranni; og er der kun faa, sige de: sikke mange der glimre ved deres Fraværelse. Imidlertid betænkte jeg mig ikke paa at underskrive denne Udtalelse, for at
 15 Du dog skulde vide, at der var andre end Dagbladet og Fædrelandet, der syntes godt om hvad Du har skrevet; men havde det ikke været for Din Skyld, havde jeg neppe gjort det. –

Jeg mener, at Enkeltmands-Udtalelser i denne Sag have langt større Vægt end Adresser, eller hvad man skal kalde dem; og jeg har flere Gange haft
 20 Pennen fat for at udfærdige en saadan for mit Vedkommende (den skulde behandle Spørgsmaalet om Flertalsvælden, kristelig betragtet = en Paavisning af at Flertalsvælde opstillet som Princip er ”Lovløshed” – ἀνομία Mt. 24. 2 Tess 2); men da jeg hver Gang er bleven afbrudt, har jeg deri set et Vink om, at jeg skulde tie, og jeg har indskrænket mig til at lette mit Hjærte
 25 paa nogle Folkemøder som i Vinter har været holdte engang om Maanedn paa Brøderup Højskole her i Nærheden. – Nu er der kommen en fortræffelig Udtalelse af denne Art i Tomas R’s Vennebrev. –

En Slags Sejer vinder jo sandsynligvis ”det forenede” med det første, idet der neppe er nogen Tvivl om at Ministeriet gaar af, og at Krabbe kommer
 30 ind i det ny Ministerium, som kommer, hvem der saa end kommer til at danne det. Men det staar jo til at haabe, at denne Sejer vil blive købt med Partiets Opløsning; idetmindste mener Folk som Termansen, at en stor Del af Grundtvigianerne i det forenede Venstre kun venter paa en saadan Anledning til at træde ud af Partiet. Jeg ved imidlertid ikke om stort vil
 35 være vundet herved, uden det maaske skulde være dette, at skikkelige Folk, som nu ere aldeles umedgørlige, da noget lettere kunde kommes i Tale; men jeg frygter meget for, at den forgiftige Flertalstanke allerede har slaet for dybe Rødder til at den atter lader sig udrødde.

Hvad synes Du om Gudes Disputats? Det er mig en forunderlig Bog; ypperlige og lærerige Bemærkninger findes der mange af i den – især

glædede jeg mig ved at læse hans Udførelse af Joh. 6 og hans Sammenstilling af Bispisningen med den sidste Nadver, noget som aldrig er faldet mig ind, men som vistnok er fuldkommen rigtigt; og det skal ikke kunne negtes af nogen at der ligger et betydeligt Studium og en stor Lærdom bagved den
 5 Bog. Men det forunderlige ved Bogen er, at man (dvs. jeg) er saa aldeles kold ved at læse den; med al Forf's Fordyben sig i de hellige "Mysterier" kommer man ikke til at tro, at han selv rigtig tror paa dem eller tror paa hvad han selv ser og finder i dem. Jeg ved ikke om det kommer af, at Bogen gør et saa sært ufrisk Indtryk, ikke et Ord synes at udspringe lige fra
 10 Hjærtet, men alt er saa gennemreflekteret eller rettere saa gennemtygget, som om han 100 Gange havde vendt hvert Ord i Munden og tygget og tildannet det, inden han udsagde eller nedskrev det. Eller kommer det deraf, at han trods al Stræben efter at fremtræde som levende i sin Genstand, dog stedse stiller sig fornemt ovenover den, som det anstaar en
 15 domprovstelig Videnskabsmand? Rent naragtig er jo hans Misforstaaelse af Grundtvigs "Kun ved Badet etc"; men alligevel kunde det maaske nok være, at han derved berører hvad der er en almindelig Tanke hos troende Kristne hertillands i vore Dage, baade Grundtvigianere og andre, at man nøjes med *at* Herren ved Nadverbordet *taler til os*, uden at turde nøjere
 20 indlade sig med *hvad* han taler om, eller hvad han vil give os.

Naa, derom kunde nu være meget mere at skrive, og som jeg haaber, endnu mere at tale, naar vi med Guds Hjælp ses her i Rønnebæk til Maj. Da kan der ogsaa blive Lejlighed til at tale om Martensens Bog, hvori han synes at ikke alene fremture, men vokse i Misforstaaelse eller Mishandling af vort
 25 Stade. Om Gud vil give mig Lykke dertil, skal jeg nu til at optage min gamle Plan om at klare Martensens Stade som Reformationens Fortsætter.

Lad mig nu se, Du kommer. Men i ethvert Tilfælde maa Du svare snart; ti dersom Du ikke *kan* komme, maa jeg se mig om efter en anden Prædikant.

Hils Din Hustru venligst. Min Kone har været meget syg; hun aborterede, hvilket var ledsaget af en saa voldsom Blodstyrning, at der var stor
 30 Fare for hendes Liv. Men Gud holdt sin Haand over hende og over os, og nu er hun Gud ske Lov i god Bedring. – I Søndags har jeg konfirmeret min ældste Datter. Det er noget forunderlig rørende eller hjærttegribende i saaledes at tage Bekendelsen af sit eget Barns Mund; men Gud ske Lov, jeg
 35 er saa sikker paa hende, som jeg tror man kan være det om et andet Mske, at hun af Hjærtet mener sit Ja.

Saa Gud i Vold, til vi ses.

Din trofaste Ven
 Skat R.

123. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[15/4-1874]

Kjære Ven.

Vi hørte igaar fra min Søster, som er hos Th. Fenger, at din Hustru skulde
 5 være syg, og da jeg nu i lang Tid Intet har hørt fra dig, blev jeg bange for, at
 din Tavshed stod i Forbindelse med trange Kaar i dit Hjem. Jeg skriver slet
 ikke, for at du skal give mig Underretning om Eders Forfatning, thi jeg ved
 det godt, hvor lidt Lyst man har til at indlade sig med Andre, naar man har
 sit store Kors at bære paa selv; men jeg skriver, fordi mine Tanker atter og
 10 atter søge hen til dig alligevel, og fordi det dog aldrig kan gjøre Byrden
 tungere at høre, at Venner tænke paa En og bede med til vor fælles Herre, at
 han vil vende Alt for os i Naade til en god og salig Udgang.

Og skulde det nu være saa, at Rygtet har taget fejl, som har bragt denne
 Tidende hertil, saa er det jo saa meget bedre for dig, hvorvel vi dog aldrig
 15 har det anderledes, end at vi trænge til al Bistand, maaske mere i de gode
 Dage end i de onde, ligesom Jobs Børn ved deres Fester trængte til deres
 Faders Forbøn for dem i Hjemmet. Har du det derfor haardt, saa lade vor
 Herre sin Trøst finde Vej til dig fra de evige Boliger, hvor vi først i Sandhed
 faae Sejrfreden at smage, og har du det godt, saa bevare han dig og dine
 20 under sin Vinge i sin Frygt.

Vi har det her med jævnlig Sygdom og kan vel ikke taale det bedre; min
 Broder gaar det nedad med paa Sjæl og Legeme, og nu har hans Kone havt
 en langvarig Brystbetændelse, som hun vel har overstaet, men dog ikke
 anderledes, end at hun hoster og spytter, som havde hun en Tæring. Hun
 25 kommer maaske ikke over det, og saa ser det mørkt ud med de stakkels fem
 Børn der. Min Søster i Kjøbenhavn, der var saa glad ved, at du havde set til
 hende, er først nu til Paaske kommen i Tjeneste igjen efter den Gigtfeber,
 hun laa af siden Nytaar; hendes Liv var nok i den allerstørste Fare, og vi
 vidste det egentligt ikke før det var overstaet. Herhjemme ligger saa min
 30 yngste Søster med sin daarlige Ryg; men vi haabe dog, at det er i Fremgang
 med hende, efterat hun nu har ligget i 5/4 Aar paa sin Ryg; hun skal nu i
 næste Maaned til Kjøbenhavn for at synes af Lægen, om hun kan anses for
 helbredet. Men saa har en Søster Thea, der er Lærerinde her i Nærheden, og
 som fra Barn af har havt et tykt Knæ, nu ligget bunden i Sengen dermed
 35 siden Fastelavn; hun har store Smerter deri, og kan hverken staae eller gaae.
 Det er ikke til at see, hvad Enden skal blive derpaa; men gaae helt over kan
 det aldrig, da det er en gammel uhelbredelig Skade.

Baade jeg og min Kone har ligget tilsengs i dette Foraar, men det er dog
 bleven ved Forkølelsesfebre, som det imidlertid er vanskeligt nok helt at
 forvinde igjen. thi det er et vanskeligt Vejr for svagelige Folk. Vor lille

Dreng havde vi i Foraaret en svær Nød med, idet han var kommen til at falde og slaae sig, saa han blev meget hæftig syg, og vi var ved at belave os paa at skulle af med ham. Den Gang var Vorherre dog naadig mod os og skaanede os for den strænge Prøvelse; nu er han gnaven og urolig, og han er
 5 jo ogsaa en Del tilbage, er nu snart halvandet Aar, men har kun 4 Tænder og har lige nu faaet lært at gaae. Ja jeg kunde saadan blive ved en Stund endnu med at opregne Tilskikkelser, der ikke behage vort Kjød; og sidder du selv i trange Omstændigheder, saa var det maaske ikke værd engang at bebyrde dig med Kundskab om Andres; men det maa dog ogsaa kunne minde os
 10 om, at Vorherre er ikke anderledes mod den Ene end mod den Anden, og det maa jo have sin Grund i, at han vil ikke slippe os og kan ikke anderledes holde os fast hos sig.

Mens jeg forhen har haft ondt nok ved at forstaae, at vore Forfædre talte med Forkjærlighed om, at denne Verden er en Jammerdal, og mente, at det
 15 var tillært Pietisteri, saa lærer jeg Aar for Aar bedre at kunne samstemme deri, og ret at kunne sande med det gamle Vers: "Verden er for dine Børn vildsom og urolig", blot man saa endda altid maatte have den Trøst, at dette Kors bliver En til Nytte, at ligesaa vist som det er, at den, Herren elsker, den revser han, at saa ogsaa det Omvendte har sin Anvendelse paa os, at
 20 den, han revser, den elsker han. Men for at have denne Trøst husvalende over sig maatte man jo skikke sig langt villigere deri, end jeg gjør, villigt og troende gaae ind under sit Kors istedenfor at anvende al sin Smule Kraft paa at tigge sig fri derfor. Vorherre slippe os ikke, før han kan velsigne os tilbunds med den evige Velsignelse.

Jeg havde ladet mig sige, at du stod i Begreb med at tale et Ord i
 25 Anledning af vor folkelige Elendighed, og det har jeg glædet mig til og ventet paa nu en Tid lang; men har du Sygdom tilhuse, saa har du vel ogsaa deri Andet at tænke paa end Folkets Sygdom. Jeg har været glad ved at læse Th. Rørdams alvorlige Tale; det er af en anden Aand end f. Eks. Jakobsens
 30 Stykke i nord. Maanedskr; man skulde fristes til at tvivle om, at vi drives af den samme Aand, og vi gjør det vel heller ikke, naar vi virkelig kan fordømme og forsvare det Selvsamme.

Jeg havde i Fastetiden et Besøg af N. Lindberg men til liden Glæde; thi vi kunde nu ikke længer i Spøg gaae udenom det, som er os imellem, og vi
 35 havde dog alligevel gjort rettest i det, thi vi kunde da slet ikke forstaae hinanden i vor Forhandling derom. Jeg kunde i hvert Fald ikke forstaae ham eller troe, at han mente, hvad han sagde, og han kunde eller vilde ikke forstaae mig. Det er en pinlig Stilling at komme i over for En, man holder meget af, og det gjør jeg af Lindberg, og han fortjener, at man gjør det, hvorvel han har ingen Gave haft af den Berømmelse, han vandt som Kirke-

tidendens Redaktør, thi det skyder bestandigt op i ham, at han er en Piller, hvad han jo ikke er eller nogensinde bliver, og hvad der heller ingen Fare er ved ikke at være, naar man kun ikke paa samme Tid indbilder sig det.

Jeg har læst Gudes Afhandling om Nadveren og kun lært lidt af den, men
 5 ærgret mig desto mere over hans højtidelige Grimacer og hans uklædelige
 Efterabelser af Martensen. Den er forresten fuld af Løsheder for ikke at sige
 Dumheder, og Sandheden er dog, at han er "en ulærd Djævel", der vil
 skrive sig op til at være Noget; sagtens er vel Meningen dermed at bringe sig
 i Erindring til en eller anden ledig Bispestol, da han dog vel ikke søger
 10 Doctorgrad allene for Fornøjelsens Skyld og for at tjene Fædrelandet med
 sin Rangskat. Anderledes har jeg jo følt mig tilmode ved at læse Martensens
 Bog om Kathol. og Protest.; i en Henseende er det vistnok den bedste Bog,
 M. har skreven; den er smuk og tillige usædvanlig alvorlig; men han har i
 mine Tanker aldrig udtalt sig haardere mod Grundtvigianerne end der, og
 15 aldrig røbet sit eget Stades Vakkelvornhed saa grovt som der. Havde man
 Lyst og Tid, saa var der Noget at gjøre Noget ud af, men der hører stærkt
 Mod til at indlade sig med de Fornemme, og Martensen er forfærdelig
 fornem, ja det er, som om han helt var gaaet op i Fornemhed, saa han citerer
 ikke længer Andre end Grever og Grevinder. Imidlertid er han en dygtig
 20 Mand og sagtens den dygtigste Theolog i det mindste her i Landet.

Vor lille Bisp skrev en lille Anmeldelse i Aarhus Avis og var lige ved at
 daane af Henrykkelse, idet han sammenstillede Martensen og Brochmand
 som Paveslugere – Det er kjønt af Monrad, at han har følt sig kaldet til at
 tale et lille Ord til Bedste for gamle Fenger, og det Samme skal vel være
 25 Meningen med en Piece af Kierkegaard, der imidlertid er saa ægte Kjerke-
 gaardsk, at man vanskeligt skal sige, hvem han vil slaae og hvem han vil
 forsvare. Han er vist en Kryster, mens Monrad er en frimodig Fyr, hvorvel
 han jo er grumme letfodet og gaar hen over Alt med Harefod.

Jeg har i Vinter havt Besøg af Fr. Jungersen og S.M. Sørensen, de To
 30 som skal hjælpe Rode med den ny Højskole, han vil oprette; jeg var glad
 ved at lære dem at kjende begge to; de har hver især sin Dygtighed, men om
 de egentlig due til en Højskole, er jeg ikke paa det Rene med. Jungersen var
 her et Par Uger paa Grund af, at han var syg af Ørepine; en Aften, som vi
 sad og talte hen i Vejr og Vind, skaffede han mig en sær Fornøjelse ved med
 35 Et at give sig til paa meget skuffende Maade at tale med *din* Stemme; ja vi
 talte vel sagtens om dig, og deraf tog han saa Anledningen, men han gjorde
 det meget godt, og jeg syntes næsten, det var det Samme som et kort Besøg
 af dig.

Gid nu dette Brev maa træffe dig i nogenlunde gode Forhold; det skulde
 jo være sært, om Rygtet skulde helt lyve, men det kan jo have været en

forbigaaende Upasselighed. Hvad der gjorde mig saa bange, var det, at jeg jo ved, din Kone har maattet søge aparte Lægehjælp forhen; og det vilde da være grumme strængt for dig, om du skulde have hende syg i længere Tid. Vi har hørt saa Meget om det Kummerfulde fra Fengers, hvis Kone jo nu
 5 efter lange Tidens Sygdom er død. Gud holde sin Haand i Naade over Eder, og velsigne Eder for Jesu Skyld med Alt Godt, som I kan trænge til og taale og takke for.

Din gamle Ven
 Otto Møller

Gylling d. 15 April 1874.

10

124. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[20/4-1874]

15 Kjære Ven.

Dit Brev med din venlige Indbydelse har gjort mit Sind uroligt i det sidste Par Dage, thi jeg vilde jo grumme gjerne være sammen med dig et Par Dage, og man skulde jo synes, at det var en let Sag saa at bryde overtvært og fare over til dig; men jeg maa dog bekjende, at jeg kan ikke vinde Frimodighed
 20 til at gjøre det. Min Kone raader mig til at drage afsted, og jeg satte det ud at svare til idag, for endnu at sove en Nat paa det. Imorges tidligt var jeg næsten bestemt paa at vove til det, skjøndt min Broder ligger jammerlig tilsengs i disse Dage efter et Krampeanfald forleden Nat; og hvorvel jeg nu rigtignok slet Intet kan være ham til Nytte ved at være herhjemme, har jeg
 25 dog under disse Omstændigheder saa grumme liden Frihed i Sindet til at give mig paa Rejse, der for mig er saa uvant, og komme i Besøg hos dig paa en Dag, da der kommer saa mange for mig ukjendte Mænd. Men som sagt, jeg havde vel maaske endda taget Mod og Mandshjærte til mig; men iformiddag hører jeg, at min Moder tænker paa at ville have min Søster
 30 Thea med det daarlige Ben hentet hjem og have det afgjort, om det ikke er rettest, at hun bliver sendt til Hospitalet i Kjøbenhavn sammen med min yngste Søster Nikoline, der nu først i Maj skal derover, som jeg nok skrev, for at synes af hendes Læge Drachmann. Det har saa atter givet mig saa Meget at tænke paa, og skjøndt det jo gjerne kan være, at det kan gaae for
 35 sig eller ikke gaae for sig lige godt, enten jeg er hjemme og ved Haanden eller ikke, saa danner det alligevel en saadan Trykker paa mig, at jeg føler mig lænket mere end før.

Du vil maaske finde, at det er mig selv, der lægger Baand paa mig, og slutte, at til syvende og sidst er det min egen Ulyst til at overvinde den Smule Vanskelighed, som der er ved at rive sig ud af sine tilvante Forhold;

og der er altfor megen Sandhed deri, thi jeg erkjender godt, at var det min *Pligt* at rejse, saa gjorde jeg det strags. Men da det nu ingen Pligtrejse er, men skulde være til gjensidig Fornøjelse for os, saa kan du dog vist ogsaa sætte dig ind i, at under mine Omstændigheder kan man være saa lidt oplagt
 5 eller, hvad jeg føler, er det rette Ord, saa lidt *frimodig* til at give sig ud paa en Lystrejse, at det næsten bliver En en Umulighed. Jeg vilde i Sandhed gjerne besøge dig og see dit Hjem og din Færden i Præstetjenesten, og med Guds Hjælp kan der vel ogsaa komme de Tider igjen, da jeg kan føle mig fri og oplagt til det; men en saadan synes jeg ikke, at jeg kan faae den
 10 nærværende Tid til at blive.

Det var da godt for dig, at din Kone kom sig igjen, thi det er strængt, naar Besøgelsen gaar En saa nær, at den kommer til Kone eller Børn; og tillykke med den confirmerede Datter; ja vist maa det være rørende at confirmere sit eget Barn, men atter maa det være godt og trøstefuldt at naae til at faae dem
 15 med sig til Herrens Bord og bunden sammen med sig med det fuldkomne Baand; og igaar har I altsaa havt hende til Alters; dog der kommer jo det i Vejen, at man ikke kan dele Nadver med sine egne Børn den første Gang, naar man selv er Præst.

Men maaske din Kone har været saa rask, at hun har kunnet gaae med.
 20 Det er kjønt at see Forældre komme med deres Børn og samle dem med sig til Hjordens Centrum, men her er Præsterne i vor Kirke gjort til Stedbørn som da i det Hele, hvad deres Delagtighed i Nadveren angaar. Ved saadan Lejlighed burde Præsten have Frihed til, om han følte Trang dertil, selv at meddele sig Sacramentet; men den tvære Modstand, der ovenfra sagtens
 25 vilde rejse sig mod ethvert saadant Ønske, har vel kun sin Grund i dette at ville værne om *Embedets Højhed*.

At du har funden Noget hos Gude, har jeg lidt vanskeligt ved at fatte; du har da saa været heldigere end jeg. Den Lærdom, han giver sig Mine af, er vistnok aldeles uægte; og naar han i Indledningen gjør Undskyldning for, at
 30 han ikke har kunnet behandle Sagen saa populært, som han ønskede, paa Grund af Videnskabens Fordringer til ham, saa er det jo det rene Skaberi, thi det Upopulære i hele Skriftet ligger jo kun i Formen slet ikke i dets Indhold; men han har jo med Flid søgt at skrive sig op i dumme Talemaader, *Aliment* istedenfor Næringsmiddel, *Apparents*, *Aperception*,
 35 Altaret osv; i saadanne Gloser stikker det Videnskabelige. Jeg fandt lidt Sandhed i hans Paapegning af, at Herrens Tilstand allerede Skjærtorsdag Aften er en *Døendes*; men det er ogsaa det Eneste, jeg erindrer, at jeg lærte. Hans Jubileren over, at Wieseler har bevist, at de 5000 blev bespist en Paa-skeaften, er naturligvis noget løst Sludder, og af Saadant er der Noget paa hver Side. Hvad synes du om hans Udlæggelse af 1 Cor. 10,16: τὸ ποτήριον

– οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος osv, at det skal sige, at ved Consekrationen *træder Blodet i Forbindelse med Vinen!* Hvad kan være løsere og letfærdigere? Jeg kan være enig med dig i Alt, hvad du har at udsætte paa denne Bog, og maa kun føje til, at den er løs og uden al Lærdom men ikklædt et
5 dumprovsteligt Skin af Lærdom og Gudelighed, som gjør den ganske usmagelig.

Kan du gjøre Alvor af at tage dig af Martensen, saa gjør det nu; jeg har selv havt megen Kløe i Fingrene, men vil jo nødigt til det. Hans Maade at forbinde de to ”reformatoriske Principer”, saa at der bliver Mening i dem,
10 kan han takke Grundtvig for. Hvad han siger derom, er kun halv Sandhed i hans Mund, og kun hel Sandhed i vor Mund. At du synes at have opgivet at yttre dig i Anledning af vort politiske Uvæsen, maa jeg beklage, thi jeg er saa fuldkommen enig med dig i, at vi trænge til Enkeltmænds selvansvarlige Udtalelser og slet ikke til Fællesudtalelser; jeg fortryder, at jeg er kommen
15 med paa denne sidste, og lover mig selv ikke mere at gaae i Klynge med Andre; thi man mener dog ikke det Samme selv med de samme Ord.

Jeg kan ikke komme fra, at det er Fejghed, at de gamle af Gr^s Venner: Helveg, Brandt, Fenger, L.N. Boisen osv sidde og tie ved denne Lejlighed; nu var det Tid at vise, at de er hans Venner, thi de *kan* ikke være enige med
20 Høgsbro, Lindberg, F. Boisen og Melby; men der er usigeligt meget til af Menneskefrygt.

Lev nu vel gamle Ven og bevar Venskabet for mig, til vi engang igjen ved Guds Naade kan ses Ansigt til Ansigt. At du gik ud fra, det var mig der skyldte Brev, var da en Fejltagelse, med mindre enten Brev fra mig eller dig
25 er forulykket. Jeg skrev dig sidst til kort efter Jul og havde Intet hørt siden den Tid. Gud være naadig med dig og dine i alle Henseender til det indvortes og udvortes Menneske.

Din gamle Ven

Otto Møller

Gylling 20 April 1874.

30

125. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[8/7-1874]

35 Min kære Ven.

Hvis dette Brev skal naa Dig tidsnok, maa jeg nok skynde mig med at skrive det. – Jeg ved ikke, om de Blade, I læser i Gylling, har meldt, hvad jeg til liden Glæde for mig selv har læst her, at jeg skal ”holde Foredrag” ved Missionsmødet i Aarhus i næste Uge, hvilket jeg mig selv temmelig uafvidende er kommen til at love. Men hvad enten Du har erfaret noget

derom eller ej, vil jeg nu lade Dig vide, at jeg med Guds Hjælp kommer til Aarhus med Dampskibet paa Tirsdag Morgen den 14de; og jeg mener, at det mindste jeg saa kunde have for den dermed forbundne Møje, vilde være at jeg ved den Lejlighed kunde samles med Dig, min gamle Ven. –

- 5 Om Tirsdag Formd. Kl. 10 skal jeg til et Bestyrelsesmøde, og om Eftermiddagen engang til et lignende Møde, som jeg antager vil tage et Par Timer; iøvrigt vil jeg have den Dag til egen Disposition. Om Onsdagen d. 15de skal jeg tale, Kl. 2-3 om Eftermiddagen tænker jeg, og om Formiddagen skal der prædikes, hvad man jo maa høre. Men naar det er
10 forbi, har jeg ogsaa bestemt, at min Deltagelse i Mødet skal have Ende (det varer ellers Torsdag med). Og naar Du saa vil komme til Aarhus i de Dage, saa vil jeg, dersom Du kan udfinde en eller anden hensigtsmæssig Maade, hvorpaa jeg kan komme hjem hertil Fredag Aften, tage med Dig til Gylling, hvor vi saa kan være en Dags Tid sammen. Gaar der ikke et Dampskib fra
15 Horsens til Korsør? Jeg mindes at jeg engang satte mit Liv i Vove for at bestige et saadant i Horsens Fjord. Det har været min Agt at undersøge en Dampskibsliste for at forfare den Sag; men jeg har ej faaet det gjort. Imidlertid findes der vel nok en Maade at komme hjem paa. Men under alle Omstændigheder skal Du komme til Aarhus, hvor jeg agter at tage Logis
20 paa en eller anden Gæstgivergaard; hvor jeg findes, vil Du kunne faa at vide hos Præsten Sejdelin, som arrangerer Mødet, og til hvem jeg skal opgive min Adresse. Men jeg agter iøvrigt at tage ind paa den Gæstgivergd, som ligger nærmest for, naar man kommer med Dampskib fra Kbhvn.

- Sidst jeg fik Brev fra Dig, stod det sig noget smaat ovre hos Dig. Jeg
25 haaber at det maa være blevet noget bedre med Dine Sødskende, og at det maa staa sig helt godt i Dit eget lille Hjem. Jeg havde ventet at høre noget derom, medens jeg var i Kbhvn i Anledning af Examen, hvor jeg kunde have hørt det at din Søster Marie; men hun var ikke hjemme en Dag, da jeg var gaaet ud at besøge hende, og det var mig ikke muligt at naa ud til hende
30 senere. Jeg var i det hele saa meget paa Farten i de Dage jeg var i Kbhvn, med Besøg hos Slægtninge og Kyndinge, at Tiden løb aldeles fra mig; og jeg naaede derfor heller ikke, hvad jeg ogsaa havde bestemt den Tid til, at skrive til Dig; og siden min Hjemkomst har jeg ikke kunnet komme dertil før nu, da jeg ikke engang kan faa Svar fra Dig, hvilket jeg gerne vilde have haft.
35 Imidlertid kan Du dog, saafremt Du ikke Tirsdag Formiddag selv kommer til Aarhus, skrive mig til poste restante til Aarhus, at jeg kan vide noget om, hvorledes Sagerne stille sig for Dig mHt vor Sammenkomst. Og jeg skal til yderligere Oplysning endnu tilføje, at jeg om muligt maa se at komme til Ormslev paa Tirsdag Aften, saaledes at jeg kunde komme derfra igen til Aarhus Onsdag Morgen. Vi vil saaledes ikke kunne faa stor Fornøjelse af

hinanden førend om Onsdagen, saa det er tids nok, om Du kommer til Aarhus den Dag.

Der kunde være meget at skrive om vore bedrøvelige folkelige Forhold, som for mine Øjne stille sig sørgeligere end nogensinde, navnlig fordi der
5 ikke synes at kunne findes nogen Regering, som mægter at tage Styret efter den nuværende, som er baade træt og slap. Men det vil jeg nu opsætte, til vi med Guds Hjælp snart ses. –

Saa gik Clausen da endelig af. Jeg antager at en theol. Kand. Peter Madsen, en Bondesøn fra Vesterjylland skal være hans Eftermand, rimeligvis som Lektor for det første. Han er et meget dygtigt, kundskabsrigt og samvittighedsfuldt Mske, som i mange Henseender vil blive en meget dygtig Lærer for Studenterne; men han er en lignende smaalig kritisk Natur som Hermansen, saa han neppe nogensinde vil blive færdig med nogen Ting. Og nu har han tilmed det Uheld at have været 2 Aar udenlands; det vil
15 neppe hjælpe ham til at finde sig tilrette paa et sundt og sikkert kristeligt Stade, naar han lige ved sin Hjemkomst, førend han har faaet fordøjet de mange Indtryk udenlandsfra, skal begynde at docere.

Lev saa vel med Guds Naade til vi ses. Hils Din Hustru og Din Slægt.

20 Rønnebæk 8 Jul. 74.

Din Ven
Skat R.

Hvis Du skriver mig til, maa Du hellere adressere Brevet til Pastor Sejdelin i Aarhus, saa faar jeg det nemmest.

25

126. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[13/7-1874]

30 Min gamle Ven!

Det bliver da heller ikke dengang til noget med at vi ses; jeg kommer nemlig ikke til Aarhus, eftersom jeg slet ikke er rask. Vistnok er jeg ikke sengeliggende, tværtimod kan jeg endog uden saa megen Besvær holde det daglige gaaende; men jeg er gennemgaaende utilpas i Hoved og Lemmer,
35 og jeg frygter for at det vilde gaa galt, hvis jeg nu skulde være paa Færde fra Morgen til Aften en hel Uge i Træk, hvilket vilde falde svært nok for mig, naar jeg var rask, endsige nu da jeg ikke er det. Jeg har derfor meldt Afbud til Aarhus, og vil nu ogsaa melde det til Dig, og jeg haaber at det maa naa Dig saa betids, at det kan træffe Dig, inden Du begiver Dig paa Rejsen til Aarhus, skønt det kunde jo være, Du vilde have godt nok af at

komme ud at lufte Dig en lille Tur, hvilket Du jo kun sjælden plejer at gøre. –

Jeg havde dog for nogle Dage siden Brev fra Kirkeby, som skrev til mig angaaende en Friskolelærer og ved den Lejlighed bl. a. ogsaa fortalte, at Du havde besøgt ham, hvilket forundrede mig, da Vejen jo ikke er saa ganske kort, og jeg troede sandt at sige, at Du kun kunde trækkes ud af Reden, naar Du blev trukken efter Haarene, hvorom der intet forlød i Kirkebys Skrivelse. –

Forresten, kan det nok være, at Du har valgt, om just ikke den bedre, saa dog den fornuftigere Del ved mere og mere at nærme Dig til de Troglodyter; jeg har idetmindste en Tanke om, at det vilde bekomme ogsaa mig bedst, om jeg kunde gøre det samme, og jeg har en stærk Formodning om at min nuværende Skrøbelighed har sin fornemste Grund i, at jeg har været mere paa Farten, end jeg kunde taale. I de 14 Dage jeg var i Kbhvn i Anledning af Examen, var jeg paa Færde fra den tidlige Morgenstund af, og da jeg kom hjem, blev det ikke stort bedre, skønt jeg vel nok har afslaaet Halvparten af de Opfordringer til at komme baade her og der, som ere rettede til mig; og nu er det sagtens blevet for meget. Men derfor har jeg ogsaa det Haab, at naar jeg blot kunde være i Stilhed en Ugestid, kunde det altsammen rette sig. Og hvad der mere end alt andet kunde rette mig, vilde være om Du kunde gøre en Vending til Rønnebæk, hvilket Du skal vel betænke. Jeg tænker at Du selv inderst paa Bunden af Dit gamle Hjærte dog ogsaa er af den Mening, at det kunde være ganske lysteligt, om vi engang igen kunde tales ved; og jeg ser af et Brev fra Dig, at Din Hustru er en forstandig Kvinde, som mener det samme. Hils hende fra mig, at deri tænker hun ret, og at hun ikke let kan gøre Dig en bedre Tjeneste end at blive ved og klemme paa Dig, at Du skal rejse herover.

Saa lev vel for den Gang, min kære gamle Ven. Gud lede Dig og alle Dine paa de jævreste og lifligste Veje.

30
Rønnebæk 13 Jul. 1874. Din
Skat Rørdam

35 **127. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam**

[15/7-1874]

Min kjære gamle Ven!

Det var da ret kedsommeligt, at din Bestemmelse om at komme herover gik overstyr, og kedeligt er det jo, at Sygdom er Grunden dertil. Jeg havde glædet mig meget til at tale med dig, thi jeg havde mange Ting, vi i Forening

skulde have drøftet; navnlig et Par Bøger paa Stapelen, som jeg skulde have havt dine gode Raad med Hensyn til; men nu røg saa det Hele i Lyset. Godt var det imidlertid, at du lod mig vide, at du havde faaet Forfald, thi ellers var jeg kommen til at ærgre mig betydeligt i Aarhus. Imorges var jeg oppe
 5 Kl. 4, hvad der ikke hører til mit daglige Liv, og Kl. 5½ kjørte jeg da af Gaarde; men som jeg svingede ud af Byen, kom vor gamle Kudsk i Tanker om, at det var sikkrest, han løb ned til Posten og hørte, om han ikke skulde have noget Brev til mig; og der midt paa Vejen fik jeg da dit Afbud og kunde saa dreje om og blive hjemme, hvad jeg, som du forstaaer, baade var
 10 glad ved og ked ad paa samme Tid. Thi skjønt jeg ikke har nogen sær Smag for Missionsmøder, havde jeg dog nu spidset Øre efter at faae dig at høre, og det vilde jo nok have været godt, hvilken Sag du saa end talte for. –

Forresten har du Ret i, at jeg har selv Lyst nok til at besøge dig i Rønnebæk, og det bliver da med Guds Hjælp ogsaa nok til Alvor engang;
 15 men det vil koste mig en svær Anstrængelse at komme paa Vejen, og sagtens ogsaa betydelig Møje at overstaae Rejsen. Du ligger nu da ogsaa i en skammelig Afkrog, netop ligesom jeg selv, thi jeg kan egentligt ingen Forestilling gjøre mig om, ad hvilke Krogveje man skal naae derhen; den nemmeste Vej er vel sagtens om ad Hovedstaden, og det er et Sted, jeg
 20 allersidst har Lyst til at komme.

Du slaar nu noget paa, at jeg har overtraadt mine Grundsætninger ved at besøge Kirkeby i Sommer, og det er ganske sandt; men havde du vidst, hvilke Pressioner jeg har været Gjenstand for i denne Retning, og hvilken Samvittigheds Nød jeg led af, fordi samme Kirkeby gjennem en halv Snes
 25 Aar har med den største Trolighed besøgt mig flere Gange om Aaret, tidt flere Gange om Maaneden, uden at jeg har været istand til at gjøre ham Gjengjæld, saa vilde du forstaae, at nu, da han for anden Gang bød mig til Barnedaab og truede med, at det blev sidste Indbydelse, maatte jeg gjøre et Skridt, der kunde vise ham, hvor dybt jeg føler mig i hans Gjæld. Jeg
 30 haaber da nu ogsaa, at denne Hensigt er naaet, thi Rejsen derhen var mig overmaade besværlig, og Opholdet hos ham skaffede mig ikke meget Udbytte, da jeg dels befandt mig legemligt ilde dels traf hans Fader der, som er en gammel kedelig afskediget Præst af den grimme gamle Skole.

Hvad jeg havde snart mest Glæde af paa den Fart, var at see Viborg
 35 Domkirke, thi det er et opbyggeligt Syn; det overgik langt min Forventning og det kan slet ikke beskrives, hvor smuk den er. Der findes ikke en saadan Kirke i hele Verden, saa vidt mit Kjendskab naar, og jeg kjender dog Noget i den Retning; at bygge den kunde vist kun Danmark magte, det store Preussen da ikke. I Viborg traf jeg saa en gammel Bekjendt fra min Barndom: Laurette Schaarup, som bad mig lejlighedsvis at hilse dig, hvem

hun ved første Øjekast antog mig for; hun er paa den rette Side i alle Maader (formedelst Spleis) og bad mig som sagt at hilse dig og sige, at kom du nogensinde til Viborg, kunde du boe hos hende. Det er godt at træffe Folk, man kjendte fra Fortiden, og finde dem paa samme Vej, man selv vil frem
5 ad; det giver en Forsmag paa at træffe sine "Venner i de evige Boliger".

At du skulde forfalde til det samme Slags Liv, som jeg fører, og blive hjemme, naarsomhelst du kun kan naae det, bliver neppe til Andet end en
10 skjøn Drøm; du er i Vane med at farte ud og har saa mange Bekjendte, hvor du kommer frem. Jeg har det paa den modsatte Maade, uvant med al Slags
10 Rejsen og ukjendt paa de allerfleste Kanter, og saa har jeg saa meget endnu af min Drengenatures Undselighed, at jeg kan ikke indlade mig med Folk, jeg ikke kjender, saa at hvis jeg forvildede mig f. Eks. til et Vennemøde, vilde jeg vistnok gaae der som en Fremmed, hvis jeg da ikke fandt En, der var mægtig for at føre mig sammen med andre. Jeg er indrettet til at være
15 hjemme og tage mod enkelte søgende Sjæle, som af og til søge bort fra Verden; saaledes venter jeg paa Lørdag en Capellan Møller fra Herfølge, der har anmeldt mig sit Komme, og jeg glæder mig dertil, da jeg synes at have hørt, at han er en brav Mand. Det er mig en Fryd, naar der af og til kommer en saadan Fugl flyvende, og det er ogsaa en Guds Gave, hørende
20 med til godt dagligt Brød. –

Du skriver, at du ser mørkt paa vore indenlandske, politiske Forhold, og vel maa jeg give dig Ret i, at de ere ikke lystelige, men jeg har dog en Fø-
25 lelse af, at der er et Omslag forestaaende til det Bedre. Hvilken Regering, vi faae, er mig snart ligegyldig, thi vi faae ingen, som vil være Skraalerne tilpas; nu lader det jo til, at Fonnesbech skal danne Ministeriet, og han er vel den af de nærværende Ministre, som "Venstre" har mindst imod; men hvordan saa Ministeriet sammensættes, saa vil det ingen Vegne kunne komme, saa længe det uvorne Flertal kan holde sammen i Folketinget. Men det er mit Haab, at vore Venner snart maa falde fra det Forenede; jeg lader
30 mig sige, at paa mange Egne er man bleven betænkelig ved dette Makkerskab, og mere vilde det skaffe, hvis Flere vilde lægge alvorlige Ord i Vægtskaalen og holde de onde Samvittigheder vaagne.

Jeg kan ikke billige, at du forholdt dig tavs; vistnok har det slet Intet at sige med disse Fællesudtalelser og jeg angrer stadigt, at jeg kom med paa
35 Groves; men at Enkeltmand uden Sky giver Sandheden Vidnesbyrd, kan aldrig undlade at virke, og det kan ikke nytte, at vi sidde og give ondt af os i Krogene, men tie offentligt, thi det udlægges, som tør vi ikke være vor Mening bekjendt enten for vore levende Venner eller for den afdøde Grundtvigs Skygge. Jeg kan nok see af Folketidenden, at du tidt har talt rent ud paa Højskolen derovre i din Nærhed, og har høstet Utak derfor;

men det vilde frugtet mere, om du var bleven tro mod dit Forsæt at skrive en selvstændig lille Bog, og det er slet ikke for sent endnu; thi det gjælder netop om at forhindre Samvittighederne fra at komme til Rø. Nu har jo en hel Del Grundtvigianere af det forenede havt Ordet og søgt at klare deres

5 Stilling; men jeg har faaet akkurat det samme Indtryk af Alt, som er set fra dem, at de har en ond Samvittighed, har Noget, der trænger til Forsvar og Undskyldning, og det er aabenbart det Første, man kan vente, at de faae Følelse af deres mislige Forhold. Ikke En har ladet forstaae, at vi indlade os i falskt Forbund, eller at de ønske at være fri for vort Selskab, men de søge

10 at vadske sig selv og tigge om, at vi vil blive ved at vedkjende os dem. Det er Hovedindtrykket, jeg har faaet, og det synes jeg tyder paa, at de er ikke sikkre paa sig selv længere.

Jeg er meget glad ved, som Forholdene i denne Retning udvikle sig her, thi Politikken forsvinder, saavidt jeg mærker til det, mer og mere fra vor

15 Kreds; men jeg er glad ved, at jeg ikke sidder i en Valgmenighed, thi jeg kunde da neppe staaet saa frit overfor de første Lyster, der begyndte ogsaa her at røre sig efter at være med i denne Commers. Det kan ikke være Andet end, at det hele Jav maa dunste hen, fordi det er ubegrundet Nødskrig, og alvorlige Folk, der har Andet at bestille, kan ikke blive ved i mange Aar at

20 drive Løjer og lege Fortrykte.

Hvad du skriver om Clausens formodede Efterfølger, kom mig uventet, thi jeg troede, at det var Meningens, at Sthyr skulde nu frem; men det er da godt, at der er en bedre at vente, thi Licentiaten var da af det allertarveligste Slags. Mig interesserer det forresten saare lidet, hvem Facultetet bliver

25 rekrutteret med, thi vi ved af egen Erfaring, at man kan komme ganske godt igjennem uden at høre Nogen, og kommer der en Dygtighed derind i, saa vil han snarere gjøre Skade end Gavn; nu var det jo godt paa Veje til, at Facultetet var farveløst og overfor Livet magtesløst, og det er nok det højeste en saadan Anstalt, blot beregnet paa at danne Candidater, kan

30 ønskes at være. Det skyder tidt op i mig, at der maatte snart kunne tænkes paa en fri Præsteskole, ligesom vi har Friseminarier, og man kunde jo ikke nære Tvivl om, af hvilken Farve det vilde blive; men maaske det behøves ikke, og saa var det jo ikke værd at stille Noget op, da det altid en Stund vilde koste Meget at holde det gaaende.

35 Har du havt Lejlighed til at erfare Noget om, hvordan det forholder sig med det, som Schrøder i Askov har for og som der snakkes om, skal være en Slags Præsteskole? Jeg kjender Intet dertil og hører kun af og til Noget derom fra Folk, som selv ingen Dom kan fælde derom. Men jeg har Mistanke om, at det er noget Vindmageri, og jeg skal ikke negte, at jeg blev yderligere styrket i denne Mistanke ved at see i Kirketidenden, hvordan de

To, som skulde sendes til Amerika og som nok Schrøder havde udklækket, formaaede at udtale sig; thi det kom mig da for, at de ikke engang skrev saa godt for sig som et Par middelmaadige Seminarister. Vistnok lyder det jo ikke saa lidt, at Helveg har eksamineret dem i 4 Timer, men det har vist
 5 været maadeligt bevendt med deres Modenhed og sagtens ogsaa med deres Kundskaber, siden de ikke har formaaet at skrive bedre. Og hvad skal det til med denne "Erklæring" af dem, og endnu mere, hvad i Verden skal saadan Noget trykkes for?

Jeg læste igaar Monrads politiske Breve; de er godt skrevne og de tage
 10 "det Forenede" paa meget ømme Steder. Han er her ret paa sin Hylde, og det er nok det, han egentlig er skabt til at criticere grønne Statsmænd. Det var sært, at han ikke havde Lyst til at være Minister, thi det er dog hans Fag, og han kunde uden Tvivl nok holde det gaende en Tid med sin smidige Bugten-om.

Forresten fortjener han Tak for sit Indlæg i Catechismussagen; det var
 15 kjønt og uforsagt gjort, og Blædel kunde nok trænge til Danebrogsmændenes Hæderstegn ovenpaa alt det, han har maattet sluge. Hvad synes du om denne Plan, som Brandt har for med en grundtvigiansk Postil; det tiltaler ikke mig, thi jeg frygter for, at det bliver Viser paa samme Melodi, omtrent
 20 som den lange Række Psalmer paa tre Vers af Gr. til Tonen: Kirken er et gammelt Hus. Jeg er bange for, at Enhver vil give sit Kraftbidrag til det levende Ords Forherligelse, saa det Hele bliver mere en Tale om Ordet, end en Forkyndelse af det. Som Modvægt mod Kochs Blomsterbuket behøvedes det ikke, thi den er vist allerede vissen, da den ikke er kommen stort
 25 andre Steder end paa Præsteborde og i fine Huse, hvor den ikke læses.

Jeg tænker tidt paa, og ogsaa derom vilde jeg talt med dig, om vi to og en enkelt anden ikke kunde tage os paa at udgive et Tidsskrift, der kunde
 30 erstatte og fortrænge Budstikken; thi det er dog den sikkreste Vej at bearbejde Menigmand paa, og der er ingen Tvivl om, at Bojsen har udrettet meget Godt forhen, og nu i de senere Aar ikke saa lidt Skade med dette Blad. Og der er Mangfoldige baade blandt Skolelærere og Lægfolk, som gjerne vilde have nogen stadig *christelig* og *menneskelig* Oplysning; det giver Budstikken ikke mere, og det gjør Maanedsskriftet ikke heller; dette sidste tiltaler mig i det Hele slet ikke. Helveg er en kedelig Forfatter, og
 35 Schrøder kan jo være god nok med sine Variationer over Grundtvig, men det er ikke det, Folk har behov. Der har ikke saa Faa talt til mig om denne Sag og vist hen til dig og Th. Rørdam, saa der maa antages at være en "Forventning i Folket"; men det Værste er jo, at vi boe saa langt fra hinanden, saa at den Ene maatte tage hele *Udgiverlæsset* paa sig og det blev vel enten dig eller din Fætter. Men maaske du slet ingen Lyst havde til et

saadant Foretagende, og uden Trang dertil kunde det slet ikke gaae, da det jo ikke skulde være til Tidsfordriv eller fyldes med Fyldekalk. Jeg kunde nok bidrage Noget dertil, naar der var en Anden, der kunde egentligt "føre Forretningen", og da jeg anser det for at kunne være til Gavn i mange

5 Maader, om det kom i Gang, vilde jeg ønske, at der maatte komme Opfordringer til dig. Folket har jo en god Tro til dig og din "Lære".

Gid du nu maatte komme paa Fode igjen, og gid din Vej virkeligt kunde falde her om ad; du har jo nu en Børneflokk, som snart burde have Himmelbjerget at see, og vidste jeg, naar det gik for sig, kunde jeg faae i

10 Sinde at møde der og ogsaa see det engang. Lev vel gamle Ven og Guds Naade være med dig og alle dine og os alle.

Otto Møller

Gylling d. 15 Juli 74.

15

128. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Rønnebæk 21 Avg. 1874.

20 Min kære gamle Ven!

Det er da gaaet mig denne Gang, som det plejer, at det har trukket meget længere ud med mit Svar paa Dit Brev, end jeg havde ønsket og ventet. Nu jeg skal til at svare derpaa, ser jeg med Forskrækkelse, at der er gaaet over en Maaned siden jeg fik det; det er nemlig dateret d. 15de Juli. Dengang det

25 ankom, var jeg endnu ilde tilpas og uskikket til at skrive; men siden den Tid er jeg da Gud ske Lov kommen godt til Kræfter igen, hvortil jeg tror at det har bidraget en Del, at jeg har faaet en lille rød Hoppe at ride paa, hvilket kendelig har lettet den overflødige Tyngsel i mit Hoved. Og saa har jeg haft adskilligt andet, som jeg er bleven presset haardt for, dels et lille Stykke til

30 Kirkehist Samlinger i Anledning af en højst mærkelig gammel Fortegnelse over Præsternes Bøger i Aalborg Stift ved Aaret 1550, hvilken har taget mig adskillig Tid, da det var et for mig næsten uoverkommeligt Arbejde at læse den, dels en Anmeldelse til Kirketidenden af Gudes Disputats, som Brandt har bedet mig om, og jeg i et ubevogtet Øjeblik har lovet ham. Jeg tænker at

35 den kommer i Kirket. paa Løverdags, dvs. imorgen, derfor vil jeg ikke melde videre om den. –

Siden jeg saaledes er kommen ind paa det literære, vil jeg da ogsaa berøre Din Plan om en ny Budstikke. Jeg vilde anse det for i højeste Grad ønskeligt, om en saadan kunde sættes i Gang, ti jeg tror at der trænges i høj Grad til en saadan. Rigtignok har jeg saa at sige ikke set Bojsens Budstikke i

godt og vel et Par Aar; men da jeg sidst saa den, forekom den mig ikke saa lidt kedelig, og jeg kan ikke tro, at Bojsens politiske Umtriebe har gjort den mere morsom, langt mindre mere opbyggelig. Men jeg anser mig slet ikke for skikket til at være Udgiver af et saadant Tidsskrift; det falder mig
 5 vanskeligt at skrive let og læseligt for det menige Folk, for hvilket jo et saadant Skrift især skulde være bestemt; og en Udgiver maatte jo altid have nyttige og fornøjelige Ting paa Lager, for at kunne møde frem, naar ingen anden meldte sig. Men det har jeg ikke. Derimod kunde jeg vel nok yde et og andet Bidrag til et sligt Blad, og naar det skulde gælde om at holde det
 10 oppe, vilde jeg gøre mig al Flid for at yde saa meget som muligt dertil; men mere tør jeg ikke love.

Men Thomas R. har for flere Aar siden stærkt omgaaedes med Tanken om at overtage Udgivelsen af et saadant Blad, og det eneste der dengang afholdt ham derfra (vi talte jævnlig derom, mens jeg var i Sønderup), var at
 15 han antog at det vilde gøre Bojsen ondt saaledes at opstille en Konkurrent med hans Budstikke. Om han ogsaa nu vil lade sig afholde deraf ved jeg ikke.

Men jeg vil gøre Dig et Forslag. Kom til Vennemødet i Odense, saa skal jeg ogsaa møde der, og saa kan vi i Forening tale med Thomas derom. Jeg
 20 har igunden hele Tiden haft Lyst til at komme dertil, men det Spørgsmaal, som Bojsen og Lindberg forleden gjorde til Indbyderne, og hvoraf Meningen utvivlsomt er, at de vil have den politiske Strid rejst, for at det kan vise sig, at de har Flertallet af "det kristelig og folkelig vakte" Lægfolk med sig, det har dæmpet min Lyst; og den er ikke bleven oplivet ved Indbydernes
 25 Svar, der, hvor meget det end er sat paa Skruer, dog synes at indrømme, at Striden maa komme til Orde. Imidlertid er det maaske rigtigst, naar et Slag skal slaas, at være med dertil; skønt jeg for min Del tror ikke, at det vil føre noget godt med sig, dvs. at det vil føre til nogen Slags Fred eller Forstaaelse, og saa maa det vistnok hellere gaa som hidtil. Men det vilde være mig i høj
 30 Grad pinligt at være Vidne til eller med til en saadan Kamp, som næsten uundgaaeligt vil føre til Splid og Skilsmisse endnu bitrere end hidtildags, ikke at tale om den Græmmelse, at alle de som se skævt til os, med Triumf vil være Vidne til Spliden. – Men som sagt, vil Du komme til Odense, saa skal jeg, om Gud ikke gør det umuligt for mig, ogsaa komme der. Giv mig
 35 snart Svar herpaa, ti man skal jo, for at kunne faa Logis (hvilket jeg agter at tage paa et Hotel) melde sig inden 1ste Septbr.

Jeg er enig med Dig i Dine Tanker om den grundtvigianske Postil. Da jeg fik Opfordring til at bidrage dertil, skrev jeg til Brandt og fraaadede det; men allerede dengang var der kommet Løfte om Bidrag fra saa mange, at det ikke kunde gaa tilbage; altsaa sendte jeg ham ogsaa et Par Prædikener. Det

vil jo nødvendig faa Udseende af at man vil sige Spar to til Kochs Postil; og det kedeligste ved det hele er, hvad jeg senere har erfaret, at det igrunnen kun er en Boghandlerspekulation, af Michaelsen (forhen Iversens Boghdl). Der er altid adskillige af den Slags Folk, som bruge "Gudsfrygt som en Vinding". –

Hvad siger Du til Appels Ordination? Da jeg hørte det, blev jeg meget – jeg kunde vel nærmest sige, forfærdet derover; ti det er jo et ikke alene folkekirkelig ulovligt, men ogsaa i almenkirkelig Forstand uordentligt Skridt, at en Præst *uden Bemyndigelse* foretager Ordination. Jeg erfarede først d. 30te Juli, at det vilde ske, og jeg hørte da, at det skulde gaa for sig 8 Dage efter, medens det i Virkeligheden fandt Sted samme Dag, som jeg hørte derom. Saa skrev jeg strags til Birkedal og lagde ham saa alvorlig som muligt paa Sinde, at han skulde betænke vel, hvad han vilde gøre. Hvad jeg frygtede for, var navnlig dette, at Ministeriet vilde afsætte ej alene Birkedal, men ogsaa alle de andre Præster som havde været med at lægge Haand paa Appel (hvortil det utvivlsomt vilde have Ret), og at dette saa vilde føre til Dannelsen af en Slump Frimenigheder *udenfor* Folkekirken, og maaske til en Sprængning af denne, hvortil aabenbart Øjeblikket aldrig i de senere Aar har været mere uheldigt end nu, da al den politiske Raaddenskab, som vilde følge med over i saadanne Frimenigheder, snart vilde gøre, at disse ikke blev bedre, end enhver Sognemenighed kan være. –

Jeg fik et overraskende venligt Svar fra Birkedal, hvori han dog egentlig kun skrev dette, at han ikke havde *kunnet* gøre andet end ordinere Appel, da han blev anmodet derom, og at han selv, skønt han godt havde set det betænkelige ved dette Skridt, dog var ganske vis paa, at her var et af de Nødstilfælde, som bryder alle Love. –

Det lader jo ogsaa til at Regeringen vil lade, som om den slet ikke ved noget deraf at sige; anderledes kan det neppe forklares, at intet af de større kbhvske Blade har omtalt det, skønt det jo for længe siden har været omtalt baade i Dansk Folket. og i mange Provinsaviser. Og jeg har hørt fortælle, at Regeringen ikke har turdet lade nogen Bisp ordinere ham, for ikke at komme i Filteri med den præjsiske Regering; men jeg kan dog ikke andet end beklage, at ikke en eneste af vore Bisper havde Mod til paa eget Ansvar at ordinere Appel; det kan let drage betænkelige Konsekvenser, at en Præst saaledes uden ydre Bemyndigelse ordinerer; en hvilken som helst ilter Kapellan har jo i sig selv ligesaa god ydre Ret til at gøre det samme.

Du lader ogsaa i Dit Brev nogle Ord falde om et Par Bøger, Du har paa Stapelen; dem gad jeg nok høre noget nærmere om. – Jeg har spurgt, at Du skal have ladet Dig forlyde med, at Du vilde skrive mod Martensens Katol. og Prot., men har opgivet det igen, fordi jeg vilde skrive derimod. Jeg maa

altsaa sagtens i en Skrivelse have talt noget om, at jeg har betænkt at tage Martensens Retfærdiggørelseslære under Behandling i Forening med hans Paastand, at Grundtv. fornægter Protestantismens materiale Princip; men det er min Tanke at behandle denne Sag paa Roskilde Præstekonvent, og jeg mener at dette mere specielle Spørgsmaal slet ikke bør afholde Dig fra at behandle Martensen i det hele. –

Du skriver noget om Vanskeligheden ved at finde Vej til Rønnebæk. Intet er lettere. Enten tager Du med Dampskib fra Horsens til Kbhvn og derfra pr Jernbane til Næstved; eller om Du foretrækker Landvejen, saa tager Du fra Korsør til Næstved (Banen gaar om ad Roskilde). Og er Du ked af at køre den lange Vej paa Banen, saa skal jeg hente Dig i Ringsted, hvilket iøvrigt vil tage mindst ligesaa lang Tid som med Banen hertil. –

Det er blevet sent paa Aftenen, og jeg vil ikke nu begynde paa et nyt Stykke Papir. Ellers kunde der være mere at skrive om. Blot endnu dette: jeg vilde ubetinget foretrække et Vennemøde i Rønnebæk for et i Odense. – Gud være med Naade og Lys hos Dig og alle Dine.

Din
Skat Rørdam

20

129. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[24/8-1874]

Kjære gamle Ven.

Jeg modtog dit Brev sammen med den Kirketidn, hvori du anmelder Gudes Bog, og jeg var i Beraad med, hvilket jeg skulde læse først, men er da kommen vel over begge. Jeg er meget vel tilfreds med, som du har trakteret den nye Doctor, og navnlig har du meget godt vist, at han, som da hans øvrige Ansigt tydede paa, er paa Veje til Rom. Det vil antageligt være ham en bitter Snaps den, men han har fortjent den.

Jeg kunde ønsket, du havde oplyst ved samme Lejlighed, hvor mindre heldigt han kommer afsted med at gaae i sin Herres (Martensens) aflagte Stadsklæder, hvor fjantet han bruger det "theologiske Jargon" paa mange Steder; hvor utidigt han søger at antyde Lærdom; men i det Hele er det en meget passende Behandling, som er bleven ham til Del, og som kan køle lidt ovenpaa Offeret, som Andersen bragte ham i Kalkars Tidsskrift. De Højkirkelige kløe hinanden som Svin og gasse sig ret, naar de kan faae en Mundfuld efter deres Smag. Som sagt, jeg er glad ved, at du har holdt Grundtvig og Luther fri for at vises til Rette af denne Laps, thi Andet kan jeg ikke ansee ham for end en "gudelig Laps".

Hvad angaar dette at mødes i Odense, da er det min Bestemmelse *ikke* at komme der, baade for at blive min Skik og Sæd tro i dette Stykke, og særligt da fordi jeg føler intet Kald til at være med til den Slags Turnering. Det ser jo ud til, at det politiske Mellemværende skal til Forhandling og navnlig da, at "de Røde", som sidst græd af Glæde over, at det drev over, nu har samlet Kræfter til at tage Striden op. Jeg hørte sige, at gml. Bojsen i Gjedved havde udtalt sig saadan: "Det er bedst, at vi faae sikkert at vide, om Striden skal staae; thi saa er det bedst, vi møde saa mandstærke som muligt; thi skal der kæmpes, er det jo bedst, at vi sejre". Der skal altsaa ogsaa der sejres ved Tallet, og jeg har nu en Gang for alle en Modbydelighed for at undergive mig Tallets Dom. Discussionsmøder ere efter mit Skjøn noget betænkeligt Noget, naar det er alvorlige Sager, der skal discutes; man undergiver dog saa Sagens Afgjørelse til disse Skraalers Dom, og naar man nu ikke anerkjender dette Tals Berettigelse eller Skikkethed til at dømme, saa er det jo egentligt noget Farligt at indlade sig paa, omtrent som de Gamles Jernbyrd.

Hvad der fremdeles gjør, at jeg for mit Vedkommende slet ikke føler mig draget derhen, er den Bemærkning fra Indbyderne, at der skal forhandles under den Forudsætning, at vi er christne Brødre og enige om det Vigtigere; det er netop dette, jeg er kommen i Tvivl om; jeg synes, at de Røde gjør Alt, hvad de kan, for at berøve os dette Haab, at vi virkelig er enige om det Store, thi det har dog saare lidt at sige, at man er enige om Hvad, naar man er bunduenige om Hvorledes.

Kom jeg derover, kunde jeg vel ikke godt efter det alt Passerede Andet end give et Besyv med; og saa kunde jeg ikke undlade at tale et stærkt Formaningsord og navnlig vende det personligt til gamle Bojsen: om ikke at lyve og ikke tjene to Herrer. Jeg kan ikke antage Andet, end at Høgsbro nu lyver med Vidende, og naar saa Bojsen tager ham i Forsvar, saa er han skyldig med ham. Jeg maatte sige B., at han gjør Vorherres Sag Skade, at han undergraver det, som han giver sig Udseende af at tjene; og at Helveg, Schrøder og Fenger hæler af Fejghed og Menneskefrygt med det, som de ser, er af det Onde. Men vilde man begynde med at tale saaledes rent ud, vilde man jo lige strags blive stoppet, om ikke af Andre saa af det hylende Tal, og derfor har jeg bestemt mig til at blive hjemme og lade dem, om de har Lyst dertil, holde denne Sejrs- eller Fredsfest for egen Regning.

Jeg har ingen Tro til, at vi kan forhandle sammen, eller at de vil forstaae os, og har derfor heller slet ingen Lyst til at bidrage det Allermindste til, at det skal see saadan ud. Formodentligt kommer du der heller ikke; eller kommer du der, vil du vist komme til at erfare, at skal det kildne Punkt berøres, saa er du kommen paa urette Sted til dets alvorlige Prøvelse. – Jeg

har ingen Tro til Alvoren hos Helveg og endnu mindre hos Brandt; de vil holde det gaaende med begge Parter; og naar de saa som Indbydere skal skifte mellem de Stridende, saa vil de Røde trække det længste Straa. Vel er det bleven mig sagt, at Helveg i Sommer skal et Par Gange have udtalt sig klarere og bestemtere, end han ellers har for Skik, men saalænge han ikke offentligt tager Blad fra Munden, saa er jeg lige nær med ham. Det Ene med 5 det Andet gjør nu, at jeg, skjøndt jeg er bleven vinket ad fra forskjellig Kant, har bestemt mig til at blive hjemme, hvis der da ikke inden Mødet skulde komme andet Bud efter mig, end jeg hidtil har mærket.

10 Jeg kan just ikke billige din Mening om din egen Skikkethed til at skrive for menig Mand, thi du har i Virkeligheden gode Gaver dertil; og jeg hører jo da ogsaa den ene forundrede Udtalelse efter den anden over, saa godt du med al din Lærdom forstaar at prædike for Landsbyfolk. Du kunde derfor uden Tvivl meget vel paatage dig at styre en ny Budstikke; men føler du 15 ingen Drift dertil i dig selv, saa mangler jo det Vigtigste, som ret skulde drive Værket. Thomas Rørdam kjender jeg slet ikke, og ganske ukjendte Folk kunde vel ikke tage sig paa at arbejde samme. Men skal der gjøres Noget i den Sag, saa kommer vel ogsaa Tiden og Kræfterne dertil. –

Appels Ordination kom jo ogsaa bag paa mig, men jeg kan dog ikke sige 20 med nogen Forskrækkelse. Jeg er i det Hele meget i Uklarhed med, hvad vor Ordination betyder, og er nærmest ved at troe, at den betyder ikke Mere, end hvad der ligesaagodt kan faaes ved Forbøn af den Menighed, man skal tjene i, og de Medarbejdere, man skal tjene imellem. Gaar man nu ud fra, at den er i ingen Henseende et Sakrament, og ved man ikke af Noget at 25 sige, der ligger mellem et Sakramente og enhver anden alvorlig Tiltrædelse af en Tjeneste, saa bliver Følgen, at hvad vor Ordination har i sig foruden dette, at den er den folkekirkelige Beskikkelse, er dette, at christne Præster slutte sig med i Forbøn for deres Medtjener. Men da nu Appel slet Intet har med Folkekirke at gjøre (eller vel rettere sagt med Statskirke, thi han og 30 hans høre jo dog i Sandhed til vor Folkekirke), saa ser jeg heller ikke, hvorfor ikke hvilkensomhelst af vore Præster kunde deltage med ham i Forbøn ved hans Tiltrædelse af den betydningsfulde Gjerning, han har i Sønderjylland.

Selv i Statskirken her kan jo en almindelig Præst ordinere i Bispens 35 Forfald, og vore Bisper ere jo slet intet Andet end gemene Præster. Naar en hvilkensomhelst kan døbe, kun han selv er døbt, saa kan ogsaa enhver Præst indvie til Præst, hvis man eller vil bruge dette Ord ”indvie” her. Jeg skjønner heller ikke, fra hvad Side vor kirkelige Øvrighed skulde finde sig foranlediget til at stikke sin Næse i den klemme; vor kirkelige Lovgivning indeholder ganske vist Intet derom, tillader ikke en saadan Handlings

Udførelse; men ligesaa lidt som en dansk Præst kunde tiltales for at vie et Par amerikanske Ægtefolk, der var paa Rejse, ligesaa lidt kan han vist tiltales for, hvad Birkedal har gjort. Jeg hører, at Birkedal har sagt, at det højeste, de kan gjøre ved ham, er at tage hans Bestalling fra ham, og den Situation har han været i før.

Jeg faar nu ikke Tid at skrive mere idag, men vil ikke opsætte at sende dig Svaret, som du forlangte. Jeg skal snart lade dig høre herfra igjen og ønsker dig Guds Naade og Velsignelse i alle Maader.

Din gamle Ven

Otto Møller

10 Gylling d. 24 Avg. 74.

130. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[30/8-1874]

15 Min kære Ven!

Jeg medsender et Nr. af D. Folket., da jeg ikke ved, om Du holdet det Blad, for at Du deri kan læse et Stykke af en Holm, uden Tvivl en Student, som har været Lærer for Grundtvigs Børn. Stykket indeholder i mine Øjne den Sandhed, at det ikke kan nytte at holde Striden tilbage længer, da den drejer sig om, hvorvidt det politiske Ustyr er Djævelskab eller ej. Da jeg læste det Stykke, som uden Tvivl udtaler Tankegangen hos mange, saa tænkte jeg, at jeg ikke vilde holde mig tilbage, og jeg skrev da strags til Odense og meldte min Ankomst. Og jeg vil bede Dig gøre det samme. Skal den Sag udfægtes nu, saa bør vi, naar vi anser det forenede Uvæsen for et nederdrægtigt Ustyr, for ej at sige som Djævelskab, ikke holde os tilbage fra at aflægge et Vidnesbyrd, og saa lade vor Herre om, hvad Virkning det skal gøre, hvad han ogsaa nok vil sørge for, saasandt vi af Hjærtet giver vore Ord og vor Tunge ham i Vold. Jeg for min Del føler mig slet ikke som værende i Besiddelse af noget godt eller stort, som jeg kunde bringe; men jeg vil med Guds Hjælp give hvad jeg har, om det skulde gøres behov, dvs. hvis Striden skal gaa an. –

Altsaa gamle Ven, mød Du ogsaa. Bliver der ingen brug for Dig, saa vil jeg dog have baade god Brug og god Fornøjelse af at samles med Dig. – Endnu blot dette: jeg er slet ikke bange for at blive overvældet af Flertallet, eftersom jeg netop vilde gaa ud paa at afvise Flertallets Berettigelse til som saadant at afgøre, hvad der er Sandhed og Ret.

Saa lev vel med Guds *Fred* for den Gang; Gud styre vore Fødder paa Fredens Vej, hvor vi skal gaa.

Din trofaste Ven

Skat R.

Rbk. 30 Avg. 74.

131. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[16/9-1874]

Min kære gamle Ven!

Du skal ikke have Tak, fordi Du ikke kom med til Vennemødet, hvad jeg
 5 dog af Baagø eller Nørregaard hørte, at Du havde været en Del betænkt
 paa. Det gælder under saadanne Omstændigheder at tage en rask Beslut-
 ning; det skulde Du have gjort, saa havde vi mødtes. – Hvad selve Mødet
 angaar, var jeg i det hele godt tilfreds med det, navnlig fordi jeg, især mod
 Slutningen af Mødet, fik Fornemmelsen af, at de forenede Grundtvigianere
 10 igrunden skamme sig over denne Forening, idetmindste naar de ere i godt
 Selskab. –

Jeg selv rejste derover nærmest i den Tanke at ville være med til Krig;
 men det kom jeg ikke til; under Gudstjenesten i S. Hans Kirke kom jeg til at
 staa tæt oppe ved Alteret, og da Leth var færdig med sin Skriftetale, følte jeg
 15 mig dreven til at nyde Nadveren med, og fra den Stund af svandt alle
 Stridstanker bort fra mig, saa hvad jeg talte, blev ganske fredeligt. Jeg
 tænker, at hvis Du havde været med, vilde Du have sagt, at det var altfor
 fredeligt, og der burde været slaet haardt; men det var mig, som sagt, ikke
 muligt at gøre det dengang, og jeg tror, at vor Herre ogsaa paa den Maade
 20 har ført mig til at tale hvad jeg skulde. Iøvrigt blev der jo slaet haardt nok
 til de forenede, baade af min Farbroder og af Hammerich, men der var
 igrunden ingen af dem der var rigtig heldige dermed; den førstes Tale var
 for bred, den anden taler jo gerne paa en saadan Maade, dvs. hans udvortes
 Manerer ere saadanne, at man ikke synes om Manden selv; men begges
 25 Taler havde dog langt Overvægten over Bojsens og Bergs.

Det var igrunden ikke rigtigt at Berg fik Ordet, og det tror jeg ogsaa at
 alle følte, da han talte; ti det gjorde det ganske afgjorte Indtryk, at han
 personlig staa udenfor eller dog væsentlig udenfor baade Kristendom og
 Grundtvigs Tankegang, hvilket forbavsede mig, da jeg havde haft den Tro
 30 om ham, at han i tidligere Dage havde været hjertelig med deri – men det er
 vel et af de mange Vidnesbyrd, vore Dage kan opvise, om at der i vor Kreds
 er overmaade mange, som har meget i Munden, men grumme lidt i
 Grunden –; Helveg gjorde da ogsaa hvad han kunde for at afholde Berg fra
 at faa Ordet, men han trængte saa stærkt paa, at han tilsidst gav efter. Hvad
 35 der tiltalte mig mest ved Forhandlingen om det forenede, var ubetinget
 Birkedals Tale, der baade var varm og opvarmende, og han udtalte den efter
 mit Skøn rigtige Tanke, at denne Sag ikke kunde udfægtes paa et Venne-
 møde, hvor den altid vilde blive overfladisk drøftet; den skulde for paa et
 Kampmøde, hvor vi saa kunde ”slaa os sammen”.

Jeg mener, at dersom der kunde blive holdt et saadant Møde, hvor alle de

egentlige Politikere var udelukkede, altsaa ikke alene Folk som J A Hansen og Berg, der staa udenfor os, men ogsaa Høgsbro, der utvivlsomt staa ligesaa langt fra os, og sagtens ogsaa Termansen, Dinesen, Schjørring o. desl., hvilke, om de kom tilstede, dog ikke maatte faa Ordet –; kunde et saadant

5 Møde blive holdt, saa vilde det nok kunne bære Frugt. Det som dér skulde forhandles, maatte efter mit Skøn slet ikke være de Spørgsmaal, som har været for eller kan komme for i Rigsdagen (og hvis slige Rigsdagsmænd fik Ordet, vilde de uundgaalig drage Forhandlingen over til saadanne Spørgsmaal, og det hele vilde ende i Pindehuggeri); men der skulde drøftes det

10 folkelige og menneskelige Grundspørgsmaal om Flertalsvældens mskelige Sandhed og Ret. Den Sag maa kunne drøftes saaledes, at den kunde blive forstaaelig for ethvert *Mske*, og en saadan Drøftelse kunde uden al Tvivl bære god Frugt. – Imidlertid anser jeg det for temmelig tvivlsomt, om der er nogen Stemning herfor hos dem der plejer at være Indbydere til Vennemø-

15 derne, navnlig Brandt, Helveg og Schrøder. Men jeg haaber at den Tanke, Birkedal kastede ud, vil ligge og gro, indtil den bliver moden til Udførelse; saa kommer der vel ogsaa dem, der vil indbyde til et saadant Møde.

Det som jeg iøvrigt især skriver Dig til for idag, er dette, at Nørregaard sagde mig, at Du for en Tid siden havde været ivrig ifærd med at skrive imod Martensens sidste Bog, men havde lagt det tilside, fordi jeg vilde tage ham under Behandling. Du maa endelig ikke af mig lade Dig afholde fra at skrive imod ham; hvis jeg faar Lykke til at skrive eller tale imod ham, bliver det i alle Fald kun det enkelte Punkt om Retfærdiggørelsen, som jeg tager fat paa, og det kan jo godt drøftes af flere, navnlig naar Du tager mere med.

25 Derfor vil jeg bede Dig fastholde Din tidligere Plan og ikke opgive hvad Du har begyndt i den Sag.

Jeg er noget spændt paa at se, hvad Udfaldet vil blive af den Appelske Ordinationssag. Jeg hører, at Ministeriet har afkrævet Bisperne deres Erklæringer derom, og der vil jo nok blive nogle af disse, som har baade

30 Næb og Klør. Iøvrigt er det for mig utvivlsomt, at man har faret temmelig letsindig frem i denne Sag, hvilket end mere bestyrkedes ved hvad Schrøder oplyste paa Vennemødet, at den første Foranledning hertil er kommen, ikke fra Sønderjyderne, men fra Birkedal, som af egen Drift for længere Tid siden (jeg tror han sagde: et Par Aar) tilbød Appel at ordinere ham, om det skulde blive nødvendigt, at han blev Præst for de Danske dernede. Det

35 synes mig, at en meget væsentlig Drivkraft i hele dette Værk har været en Lystenhed efter at danne en grundtvigiansk Kirke udenfor Folkekirken; og jeg synes dog ellers, at det eller de sidste Aars Erfaringer maatte danne en temmelig stærk Modvægt mod den Lyst. –

Hvad selve Sagen angaar, saa har det saavidt jeg ved aldrig nogensinde i

den gamle Kirke været tilladt, at en Præst *uden Beskikkelse dertil* maatte foretage Ordination; og dertil synes det mig at der er meget gode og nærliggende Grunde. Heller ikke har dette været tilladt i vor Folkekirke; altsaa bliver det baade i folkekirkelig og almenkirkelig Forstand en ufor-

5 svarlig Selvtægt, at en Præst *uden Nødvendighed* foretager en slig Ordination; og saalænge man ikke med en Stavelse har forhørt sig, om nogen af vore Bisper var villig til at ordinere Appel, var det unødvendigt, at en Præst skulde gøre det. Og denne Unødvendighed bliver saa meget mere indlysende af hvad Appel fortalte paa Mødet, at han havde forespurgt sig hos den

10 prøjsiske Øvrighed, hvorvidt han vilde blive anerkendt som Frimenighedspræst, eller hvorledes en saadan Frimenighed vilde blive betragtet, og Svaret lød omtrent paa, at det var Regeringen aldeles ligegyldigt, enten han var ordineret eller ej, m. a. O. at hans Menighed vilde blive betragtet som en Sekt. Og naar dette er saa, vil det jo ogsaa være den prøjsiske Regering

15 ligegyldigt, enten han er ordineret af en Bisp eller en Præst, blot at den danske Regering ikke beskikker ham. –

Forresten hørte jeg i Odense ymte om, at der skal være Tale om, at Appel ved Lejlighed vil ordinere Lærer Povlsen fra Bovlund (som talte den første Dag paa Mødet og oftere har talt paa tidligere Vennemøder) – en, saavidt jeg

20 kunde skønne, temmelig løs og uvederhæftig Person. – Der er vist ingen Tvivl om, at Kirkestyrelsen er i sin lovlige Ret ved at afsætte baade Birkedal og de andre Præster, som deltog i Appels Ordination; men jeg haaber dog, at den ikke vil gøre det, at den vil skyde sig ind under den Omstændighed, at Appel er en Udlænding og skulde være Præst for Udlændinge, og jeg

25 haaber, at ”Fædrelandets” Udtalelser i den Retning vil hjælpe den dertil.

Der var meget, jeg kunde ønske at tale med Dig om, navnlig f. E., om Du kunde give mig et godt Raad om, hvorledes man skal hjælpe kristne Msker, der kukelurer hver i sin Krog, til at holde sammen. Saaledes er det nemlig her. Inden Brandt kom til Rbk., var her en Del ”Opvakte”, der holdt

30 broderlig sammen; men Br’s Forkyndelse har ej alene gjort, at nogle pietistisk-sindede skilte sig skarpt fra Flertallet, som sluttede sig om ham, men ogsaa at Sammenholdet mellem disse sidste hørte op og i Grunden er helt borte nu. Jeg har gjort nogle Forsøg paa at samle dem, men de synes kede af hverandre, skønt jeg dog tror, at de enkelte mener det ærligt med

35 Vorherre. Men det er ikke let at drøfte sligt skriftlig. – Derfor maa Du nu have nok for denne Gang. –

Gud være med Dig og Dine til Glæde og Velsignelse i alle Maader. Hils Din Hustru og Din ganske Slægt.

Rønnebæk 16 Sept. 74.

Din
Skat Rørdam

132. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[7/10-1874]

Kjære Ven.

Du var da saa alligevel med ved Vennemødet uden at tage Del i den politiske
 5 Trætte, og har, som jeg maa antage, baade havt Glæde deraf og glædet
 Andre med det, du sagde; de Folk her fra Egnen, som var derovre, havde da
 mest Udbytte af dit Foredrag; de finde, hvad du siger, saa hjemligt, saa jeg
 maa antage, at der er noget Fælles i vor Maade at tiltale Folk paa, skjøndt
 jeg aldrig har hørt dig tale. Jeg har nu ellers hørt dette Møde omtale fra
 10 forskjellig Kant, dels af Deltagere her fra Egnen, dels af dit Brev, og dels af
 Schrøder fra Askov, som var her for en halv Snes Dage siden, og hvad den
 Ene har følt sig glad ved, har den Anden følt sig forarget ved. Der var En
 her, som især var saa glad ved Berg, hans milde og sømmelige Optræden, og
 man maa jo sige, at Lidt kan fornøje Børn. Den almindelige Mening er jo
 15 ellers, at Hammerich kom ikke godt fra det, og det er jo uheldigt, at
 Menneskene saa tidt troe sig kaldede til det, de alligevel ikke due til; jeg
 antager, at det vilde gaaet langt bedre, om du havde faaet den Bestilling at
 rage op i Bremsereiden; men det skulde jo nu ikke være, kan man sige,
 skjøndt jeg har vanskeligt ved at forestille mig, hvordan det gaar til, at man
 20 rejser med en Bestemmelse og fatter en anden, naar man kommer paa
 Aastedet.

Men da jeg nu ser, at Kampen alligevel ikke skulde staae eller Bruddet
 skee, saa finder jeg, at det var heldigt, at jeg ikke kom der; thi skulde jeg
 med, saa skulde det været for at rive Hul i Bylden. Det tænkte jeg jo nok, at
 25 de "Gamle" vilde forhindre det, og som jeg hørte af Schrøder, vilde jo
 Hammerich heller ikke faaet Lov at tale, naar han ikke havde truet med, at
 han ellers aldrig kom der mere; men under et saadant Tryk af de "Ældste"
 kan en Sag ikke forhandles, og jeg giver dig endelig fuld Ret i, at den slet
 ikke kan forhandles paa et Vennemøde, men at det maatte være paa et
 30 saadant, som Birkedal foreslog. Og derfor er jeg som sagt vel fornøjet med,
 at jeg blev derfra, thi jeg vilde ingen Glæde havt af at høre paa de Tvetydige,
 som Brandt, Hostrup og Helveg er, og ligefrem været modbydelig mod at
 høre den væmmelige Berg og den gamle Kokette Bojsen. De maa for mig
 have deres for dem selv, blot de vil holde dem fra vore Enemærker, thi jeg
 35 er nær ved at føle det nu, at vi har ikke den samme Aand.

Forresten holdt jeg Vennemøde herhjemme ganske uventet den Dag eller
 de to Dage, I var i Odense; jeg var den første Dag henne i et andet Sogn hos
 en Sognebaandsløser og berattede dem, og da jeg kom hjem, var Huset fuldt
 af Folk; Lindberg med sin Familie og Broder sad der og ligesaa en Capellan
 Mathiesen her fra Herredet, og de blev saa begge Dage, saa vi havde det ret

godt, idet Lindberg jo viselig tav stille med hele sin Fylde af rød Materie. Vi havde det for saavidt rigtigt morsomt, naar undtages dette, at vi ikke kunde udtale vor hjærtelige Harm fra nogen af Siderne; men vi har jo saa meget gammelt Mellemværende at opfriske, og dernæst er jo Lindberg i alle andre

5 Henseender saa rettænkende og billig, at man altid kan have en glad Dag sammen med ham.

Ligeledes havde jeg Glæde af Schrøders Nærværelse her; han kom jo ikke for min Skyld men hidkaldt af de Mange, som fra denne Egn søge hans Skole, og det gav jo ogsaa vort Forhold til hinanden noget Trykkende, som

10 alligevel efterhaanden fortog sig; og han er en interessant Mand at tale med. Hans Livsopgave er jo at fremstille, hvad Grundtvig mente om allehaande Ting, og der ligger ham tilsyneladende langt mindre Vægt paa, om Gr. mente det med Rette, men kun, hvad han mente, idet man samvittighedsfuldt sammenholder hans Udtalelser fra her og der. Han ser Sagen fuld-

15 komment *historisk*, og synes at forholde sig uhildet dertil, mens han jo i Virkeligheden lever allene i Grundtvigs Tanker og Ord. Men han tager sig med Dygtighed af det, han anser for sit Kald, og begrænder sig paa det skarpeste inden derfor. Vil man tale med ham om Noget, som ligger udenfor denne hellige Verden, saa er han tavs, og er ikke til at bringe til at

20 tage Parti, thi har Gr. ikke udtalt sig tilstrækkeligt derom, synes han at ansee det for noget transcendent. Man kommer derfor ofte til at gaae om i en anden Gade med ham; i det Mindste gik det mig saaledes, at jeg indlod mig paa mange Ting, som han slet ikke værdigede mig at gaae ind paa. Men jeg havde Glæde af at see ham; han vil Noget og vil det for Alvor.

25 Et fuldstændigt Modstykke til ham havde været her lige Ugen i Forvejen, nemlig vor gamle Bekjendt Branth, der er Præst oppe ved Frederikshavn; jeg havde ikke set ham i 16 Aar, men han havde ikke forandret sig til sin Skade. Han er jo nu en anset Botaniker og i det Hele Naturforsker; i en enkelt Gren af Botaniken er han No 1 i dette Land, og han er en afgjort

30 Modstander af det Darwinske som da i det Hele af det naturvidenskabelige Fritænkeri. Men han er bleven fuldstændig Reformert, vedkjender sig det ligefrem og taler stadig haanligt om "I Lutheranere", hvormed han imidlertid ikke mente mig, hvem han erklærede for hel Kjetter; han mente, at den eneste, han kjendte, der i nogen Maade kunde tilkomme Navn af Lutheraner, var dig; men det var ingen anbefaling i hans Øjne; ti det Lutherske i

35 det Hele var ham imod, og det Grundtvigske i Særdeleshed.

Imidlertid blev mit gamle Venskab med ham ikke forstyrret, thi det er Alvor for ham, og han synes i det Hele at tage sin Gjerning paa alvorlig Maade og ikke at stikke under Stol, hvad han mener og lærer. Kjerkegaard havde udtalt til ham, at han ikke fandt Anledning til for Øjeblikket at

foretage Noget til hans Fjærnelse, hvilket Br. havde taget meget fortrydeligt op og foreholdt Kj., at han sagde rent ud, hvad de Fleste maatte mene, hvis de tænkte Tingen til Ende. Kjgrd. havde da ogsaa stiltiende funden sig i de Forandringer, han har foretaget ved Gudstjenesten i det Hele som da ogsaa
 5 baade ved Daab og Nadver. Det er jo en jævn Vej til Præstefriheden, og naar Kjgrd anerkjender den i Praksis, saa burde han ogsaa være for dens Lovhjemling.

I Modsætning til Branth har vi faaet en Nabo, som i Grunden er Papist. Det er Præstens Søn paa Alrø, en Brockdorff, som er kommen hjem og skal
 10 være Capellan, men han har havt saa meget med de Katholske i Kbhvn at gjøre, at er han Noget, saa er han Papist; hans Hovede er da papistisk, men han siger, at hjærteligt kan han alligevel ikke troe derpaa; men Meget er hængt ved ham, som han aldrig slipper; forresten er han langt morsommere end de gængse, der hverken er det Ene eller Andet.

15 Hvad Appels Ordination angaar, da kan jeg ikke see, at der *christeligt* kan være Noget at sige dertil; naar Menigheden vil have ham til Præst, og han er skikket dertil, som han jo vel er, saa kan jeg ikke see, hvad der kan siges mod, at hans Venner i Forening med ham beder om Guds Velsignelse dertil. At der fra den *folkekirkelige* Øvrigheds Side behøver at gjøres Allarm i den
 20 Anledning, kan jeg kun see som en Misforstaaelse, idet man gaar ud fra, at han er ordineret, mens man folkekirkeligt naturligvis maa benegte det. Naar man kun tager Sagen ganske sindigt, og husker paa, at Appel ikke er mere Præst nu, end han var før, at han slet ikke hører under vor enten borgerlige eller gejstlige Øvrighed, saa synes mig, man kunde tage sig den Sag ganske
 25 let. At det Hele er foregaaet med langt mere Ostentation end fornødent, at man gjerne kunde forhørt sig hos vore saakaldte Bisper osv, som Fædrelandet gjør gjældende, kan gjerne indrømmes, men til Syvende og Sidst gjør det vist hverken fra eller til.

Naar nu dertil kommer, at man ikke kan afsætte de 13 Præster og derfor
 30 maa nøjes med at give dem en Næse, som de ikke bryde dem om, saa synes mig, der var end mere Grund for Øvrigheden til ikke at brænde sig paa den Nælde; thi en Erklæring om, at man ikke vil tage en saadan Ordination for gode Varer her i Landet eller i Folkekirken, er ikke blot overflødig men meningsløs, da jo Ingen kan blive Præst i Folkekirken uden forudgaaende
 35 kongelig Beskikkelse. Hvad skal det til at indskærpe, hvad Alle er enige om og nødt til at være enige om fremdeles? Men forfærdeligt er det dog at læse om, at dernede i Rødding betragter Øvrigheden deres Gudstjeneste som Bal eller Væddeløb, der ikke maa holdes paa de hellige Tider; det er i mine Tanker det Groveste, der endnu er budt de Danske, og jeg synes, det er himmelraabende Misbrug af Sværdet, som er dem betroet; her kan jo ikke

være Tale om Andet end at udsætte sig for Martyriet, hvis det da er Alvor med Folkene. Det er grueligt, som Vold og Uret dog lykkes for dem, thi skal det saadan blive ved, saa kvæle de jo Alt; det er jo, som Herodes i Betlehem.

- 5 Jeg har læst Fengers Udkast til en ny Alterbog og kunde vel nok finde den bedre end den gamle, men maatte dog ønske ikke saa lidt mere forandret, hvis den skulde være tilfredsstillende. Bønnerne er jo vistnok i det Hele bedre end de forordnede, men man føler dog, at de gamle vist har været bedre for deres Tid, end disse er for vor. Men der er vel neppe nogen
- 10 Udsigt til, at den skulde kunne blive tilladt, saa det har kun lidt at sige, om den tilfredsstillende eller ikke.

Den begyndte Prædikensamling af Gr. har jeg havt megen Glæde af; det er af den Art, vi skal have det; det er Læsning, som er Værd at lægge sig efter, og hvor der er sat Bønner foran Prædiken, finder jeg, at de er det

15 allerbedste; der er han en Mester til at sige det paa den lifligste Maade, saa det løfter virkeligt op for den Højestes Throne. Schrøder havde med her et Manuskript af Grundtvig, temmelig stort, vist c. 200 Sider, der hed: Dansk Ravnegelder; det var et Tilbageblik paa Fortiden og et Fremsyn over Danmarks tilkommende Lykke; hvad jeg hørte af den sidste Del, tiltalte

20 mig slet ikke, men den første Del, en versificeret Bibel og Kirkehistorie, var udmærket smukt, noget af det Smukkeste, Gr. har skreven, det Hele bliver formodentlig trykt; det skal være skreven omkring 1860. De Højbenede gjorde bedst i at see at faae Segl sat for hans Grav, thi han kan tale endnu efter sin Afgang, og det Sidste blive ligesaa slemt som det Første.

- 25 Hvad det angaar at skrive mod Martensen, da er jeg ganske kommen bort fra det. Nørregaard var her, just som jeg havde læst Ms Bog og havde gjort Optegnelser under Læsningen, af hvad der var Hager ved; jeg havde dengang stærkt Mod paa at vise, at hans Betragtning er ligefrem laant fra Grundtvig, thi som han sætter de to reformatoriske Principer i Forhold til
- 30 hinanden, maa han konsekvent ende hos Gr. Men da du lige paa samme Tid skrev, at nu haabede du endeligt at faae Ram til Martensen, saa lod jeg den Fugl flyve, dels fordi jeg var vis paa, at du vilde kunne gjøre det bedre end jeg, om du tog dig det paa, dels fordi der ligger saa saare liden Vægt paa vort Mellemværende med Martensen. Han og hans har i mine Tanker slet ikke
- 35 nogen Livsmagt, hans Angreb ere ufrugtbar; det Eneste, man derfor kunde haabe paa, var at vinde ham for den kirkelige Betragtning, men det er jo et forfængeligt Haab. Han selv staar altfor højt over os til at høre vor ringe Røst, og i en anden Forstand er han for langt borte fra det virkelige Kirkeliv, til at det har mindste Betydning, enten han bliver modsagt eller gjendreven eller ikke. At skrive mod ham er i mine Tanker et af de mindst

lønnende Arbejder, og derfor bruger man hellere sin Tid til noget Andet.

Jeg længes efter at see, hvordan Worsaae, den Laps, vil bære sig ad i Rigsdagen; jeg har i lang Tid havt saa meget imod ham, at jeg kan ingen Medynk have med ham, om han kommer til at sidde paa sin bare Ende.

- 5 Men fra en anden Side set var det jo ønskeligt nok, at der endeligt igjen kunde komme lidt Mening ind i vort Rigsdagsliv, og for saa vidt maatte man jo ønske ham og hans Fæller Held og Lykke til det, som deres Forgængere ikke naaede. Jeg læser idag Kongens Tale ved Rigsdagens Aabning, og jeg synes, at den er meget smuk og passende; det er sært, at han kan blive ved at
- 10 omtale den sønderjydske Sag, som han gjør; thi høres det i Berlin, maa det jo lyde ilde i deres Ører, især i denne Tid, da de ogsaa plages af Mindelser fra andre Kanter. Det ligger mig stærkt paa Hjærte, at Vorherre dog snart vilde see en Udvej for os af den Elendighed dernede; men det er af de Ting, hvorom man intet fast Haab kan have, da det jo saa aldeles afhænger af,
- 15 hvordan vi selv vil berede os til at hjælpes, og hvad Brug vi vil gjøre af hans Hjælp, og her er der saa Lidt at bygge sit Haab paa. Men kommer Hjælpen ikke snart, saa kommer den vist for silde, thi de danske er altfor bløde til at modstaae det Tryk, der nu lægges paa dem; det skulde der jo Israelitter til. –

- Imellem drømmer jeg en Drøm om, at du og din Hustru og en Flok raske
- 20 Børn kunde faae i Sinde at gjøre en Tour herover til Jylland og ogsaa være nogle Dage hos os; men det er vel kun en Drøm; kunde du derimod blive Bisp i Aarhus, saa kom vi da hinanden saa nær, at vi kunde komme tilsammen og vore Koner see hinanden; og dette Sidste vilde jeg gjerne see sat i Værk. Nu er jo Brammer aflægs, og saa er du ligesaa nær til hans Stav
- 25 som Gude eller Fog. Jeg hørte forleden, at gamle Clausen skal helt være sunken sammen; det gjør mig ondt, thi han har ellers holdt sig stiv til det Sidste, og kunde, synes mig, fortjene en Alderdom som Grundtvig.

Lev nu vel gamle Ven; Gud velsigne Alt for dig og give dig bestandigt rigere Anledning til at sige ham *Tak* for alle Ting i Jesu Navn.

- 30 Gylling 7 Octbr. 74.

Din gamle Ven
Otto Møller

- 35 133. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[6/11-1874]

Kjære Ven.

Jeg har netop idag læst din Tale fra Sorø i Kirketidn; det var ved Posthusets Forsømmelse, at jeg først idag fik dette No; jeg er ganske vel fornøjet derved, thi det er godt, at der kommer lidt Ballast i Skibet under den megen

Blæst, som Sejlene fyldes med. Der føres megen løs Tale om Skolen, og det synes mig, at Hostrups Udtalelse slet ikke er paa sit Sted; kan det endogsaa forsvares, hvad han sagde, og er det end Misforstaaelse, hvad Læreren fra Latinskolen slap fra sig, saa er det ligefuldt ubetimeligt og kun til at kildre

5 Ørerne paa Skraalerne; og jeg er snart væmmelig ved at høre alle disse Seminarister og deres Fæller tale om Latinens Forbandelser, thi saa stor en Sandhed der var og er i Grundtvigs Angreb paa Latinen, saa er dog nu de Forhold ikke mer tilstede, som han havde for Øje og af Erfaring kjendte, og

10 hvad der har meget mere at sige, er, at de, der aldrig kjendte Latin, kan ikke erstatte den med noget Bedre. Seminaristdannelsen og Højskoledannelsen hidtil er Overfladiskhed og Raahed, som har sit kjedeligste Udslag i Folk som Berg og Th. Nielsen, og Gud hjælpe os for Dannelse, de skal rydde Vej for og grundlægge.

Ved et Skolemøde i Thestrup i Sommer kom jeg til at røre lidt ved

15 Højskole- og i det Hele Skolelærervæsenet, men det faldt ikke i god Jord. Jeg mente, at det var bedre at faae og beholde lidt velberedt Føde end at oppustes af det meget Fyld i Skikkelse af idelige Foredrag; men Nørregaard blev rød i Hovedet som en Hane, og det var nær kommen til et livligt Sammenstød, hvis ikke Præsten Pontoppidan fra Randers havde forhindret

20 det. De gode Folk mener, at det Hele ligger i en "Overhaling", i at gjennevvarmes og gjennevvarmes tilgavns, og lægge slet ingen Vægt paa, at Noget beholdes, tilegnes og fordøjes; og derfor har man saa ofte kun Sorg af dem, der har været paa disse Skoler; dels er de usundt ophidsede, tale højtravende om, at de skal "ud i Verden for at kæmpe mod Ormevnglen"

25 (vel at mærke rundt om dem, ikke i dem selv); dels duer intet Andet end netop det, de er bleven opflasket med, enten de saa har været paa Thestrup eller Askov eller andensteds; hver er forgabet i sin Profet.

Nu kan det jo ikke nytte at see sig gal paa Mislighederne; "man maa taale Røgen for Ildens Skyld"; men det var at ønske, at den Tanke, som Rode har

30 fattet, maa faae Fremgang, at vi kunde faae lidt Selvarbejde ind i Højskolen og noget mindre af den hidtidige Tylning med Verdenshistoriens Filosofi og de gamle Hedningers Dogmatik; thi paa samme Tid man er imod den christl. Dogmatik, er man rent gal efter den hedenske og systematiserer ret af Hjærtens Lyst over de gamle Myther, betragtende hele Læsset som en

35 hellig, sammenhørende Overlevering, ganske som Theologerne stille sig over for den hellige Skrift. Mere historisk Ædruelighed, mindre Oppustelse hos Eleverne og mere Selvarbejde maa der til, om ikke vore Højskoler skal opbløde istedenfor at hærde Ungdommen. –

Af dit Foredrag fik jeg det ud, at du egl. holdt paa, at Universitetet skulde beholde Ret til at holde Embedsprøverne altsaa ogsaa theol. Attestats; men

at det skulde staae Candidaterne frit at forskaffe sig deres Kundskaber og Dannelsen, hvor de vilde. Dette kan nu forstaaes paa forskjellig Maade, og jeg er ikke klog paa, hvad der egentligt er din Mening; skal Fordringen om Studentereksamen falde, om at have hørt Forelæsninger ved Universitetet, at
 5 have taget Prøve i Patristik? saa er du meget radikal, og saa ved jeg i Grunden ikke, hvorfor Embedsprøven skal ligge hos Universitetet, og ikke ligesaa godt hos en Commission. Og mener du ikke mere end, at man skal fritages fra Forpligtelsen til at høre Forelæsninger, da er det jo intet Nyt, da det jo alt finder Sted, idet vist Ingen afvises fra Examen, om han saa aldrig
 10 har hørt en eneste Forelæsning.

Den radikale Betragtning at aabne alle Bomme foran den theologiske Embedsexamen tiltaler mig mest, men jeg vil da saa holde paa, at Fakultetet fritages for den Bestilling at stemple Folk, der maaske aldrig have sat deres Fod paa Universitetet. Det kommer mig for, at jeg har set din Mening
 15 opfattet saaledes, at du vilde have givet Tilladelse for Enhver, Student eller ikke Student, til at indstille sig til Embedsexamen; men dels synes dette mig at klinge vel muntert fra dig; dels har jeg, skjøndt jeg fra en Side føler mig mest tiltalt deraf, alligevel visse Betæneligheder derved, og mener, at der da maatte til Præsteexamen knyttet Fordringer om Bevisligheder for, at
 20 Vedkommende besad *almindelig Dannelse*, altsaa Fordringer i Lighed med dem til Studentereksamen. Vistnok er "almindelig Dannelse" et Begreb, som det er meget vanskeligt at bestemme nærmere, men ikke desto mindre er det dog vist, at der er Noget, som hedder "alm. Dannelse" og som det ikke er ønskeligt, at Præster skulde savne.

Der er Noget ved en Seminarist og ofte ogsaa ved dem, der som ældre ere privat dimitterede til Universitetet, der gjør, at de ikke kan være Præster for Alle i vore Dage; der er en Snæverhed i Synsmaade, en Bonerthed, en aandelig Uopdrægethed, en Klodsethed, som de aldrig frigjøre sig fra, og som en Præst er meget ilde faren med. Vi maa jo haabe, at Højskolen skal
 30 kunne udvikle sig til at yde her, hvad den latinske Skole forhen gav; men for Øjeblikket er der end ikke Antydninger dertil, og naar den til at give det, maa de, som have søgt den og paa dette Dannelsesgrundlag indstille sig til Præsteexamen, ogsaa gjøre Rede for, at de har det inde. Men som sagt, at lægge til Præsteprøven tillige en Prøve i almindelig Dannelse, om overhovedet en saadan Prøve kan foretages og hvori den saa skulde bestaae, det vil
 35 formodentligt ligesaa lidt tiltale som det nærværende.

Jeg er i den senere Tid kommen til den Erkjendelse, at det Vigtigste, som Reformationen virkede, var at den løftede *Borgerstanden*, og at det er denne Stand, der lige siden Reform. har baaret vor Udvikling og været Ihændehaver af Magten. Vistnok er det Kongerne, der havde Magten, men de havde

og øvede den formedelst deres Embedsmænd, der alle saa at sige udgik af Borgerstanden. Hvad der imidlertid satte Borgerstanden istand dertil, var Latinskolen, der jo derfor ogsaa er Reformationens Værk, og egentlig kan siges at være *Borgerstandens Skole*, den Skole hvorigjennem Borgerne
 5 rustedes til at være "de Dannede", der bar det Hele. Er nu Tiden kommen, da Bondestanden skal løftes, som Borgerstanden blev det ved Reformati-
 onen, til at bære Udviklingen, da bliver det kun til Virkelighed, hvis den
 formaar at skaffe sig en Skole, der kan yde den den samme Beredelse og
 Udrustelse, som Latinskolen ydede Borgerstanden. Det maatte jo være
 10 Højskolen og det er aabenbart ogsaa Grundtvigs Tanke og Forventning;
 men for at kunne dette, være for det hele Folk, hvad Latinskolen var for
 Borgerstanden eller Kjøbstadfolket (thi det var jo Undtagelser, at Bønder
 slap ind i den, og de hørte da øjeblikkeligt op at være Bønder), – saa maa
 den være noget helt andet, end den nu er; være baade en Dannelsesanstalt
 15 og en Kundskabsskole, mens den nu kun vil være en *Vækkelsesanstalt*, eller,
 som Kold sagde "til Oplivelse".

Skjøndt det nok er bleven noget vrøvlet dette, forstaar du vel nok, at jeg mener, at Præster maa være i Besiddelse af almindelig Dannelse og ikke blot kunne stympre sig igjennem de egentlige Præstefag; men forat denne
 20 Dannelse skal kunne naaes ved Højskolen, maa denne helt omskifte sin
 Natur, blive i det Mindste 4aarig, og ende med en Prøve, eller i hvert
 Tilfælde Candidater til Præstegjeringen aflægge Prøve deri. Men jeg er
 enig med dig i, at i den ene som den anden Henseende er der ingen Udsigter
 endnu til det Nye, der skulde afløse det Gamle, og det er ikke værd at faae
 25 det Gamle afskaffet, før man kan faae det afløst, om det endda kun var med
 Noget temmelig Tvivlsomt; men for Tiden viser der sig for mine Øjne slet
 Intet, som kan afløse. Hvor jeg kan see Lejlighed til det, søger jeg at
 forsikkre Folk om, at der fordres slet ikke Andet til theol. Embedsexamen,
 end hvad enhver Menighed i Forstaelse af sit eget Tarv vilde kræve af sin
 30 Præst, naar undtages de almindelige Løjer med Hebraisk; ellers fordres der
 snarere for Lidt end for Meget; der kan slippes igjennem med saadanne
 Stumper, som det ikke burde være Tilfældet med.

Vore Præstelønninger skal langt ned, langt under det af Venstre foreslaaede, før der behøves at slaaes af paa disse Fordringer; et ganske Andet er jo,
 35 at Facultetet kan gennemføre disse Fordringer paa en enten smaalig eller
 aandløs og overfladisk Maade; og noget helt udenfor Regelen er det jo, som
 ogsaa du bemærker, at en ældre, christelig erfaren Mand, som Appel, kunde
 faae Lov til at komme frem ad en anden end den almindelige Vej, naar der
 var en Menighed, særligt en Valgmenighed, der ønskede ham og var tilfreds
 med ham i hans videnskabelige Undermaal.

Venstre stiller sig da an i Rigsdagen som sædvanlig; levede man nogle hundrede Aar før i Tiden, kunde jeg ønske, at en eller anden kjøbenhavnsk Patriot vilde tage sig paa at befrie Fædrelandet fra disse modbydelige Kroppe, dette "Folkudskud". Uden at opgive Haabet for Danmarks Fremtid kan man godt see det Rystende i, at der ligefrem leges med Fædrelandets Ve og Vel af de mest uvederhæftige og samvittighedsløse Folk; at Folkets store Flertal er saa blindt, at det lægger sit og Alles Vel i Hænderne paa dem, man ikke vilde betroe sine Sparepenge; det er jo de allerløseste Personer, under Middelhøjde allesammen, Folk man nødigt vilde have som sine Gjæster; men at Folkeflertallet betror sig til dem, forudsætter, at det i Grunden endnu ikke ved af, at det er selvansvarligt for Styrelsen; det sidder endnu i den Tro, at "Regeringen" styrer det Hele, og at man kun skal see den paa Fingrene og fortrædige dem.

Det er en kummerlig Tilstand; men med alt det kan man jo ikke tabe Haabet, ja i Grunden ikke tvivle om, at det maa lysne paa en eller anden Maade; thi Folket er paa ingen Maade fordærvet og skadefro, ærgjerrigt og samvittighedsløst som Førerne er det. Mit Haab staar nærmest til, at fler og flere af Grundtvigs Disciple vil komme til at see det Hele og Raadne i den nærværende Venstreretning, og at der vil foregaae en dyb Spaltning indenfor vor Lejr, saa at de, der staae og trippe som Hønen ved Dammen, kan endeligt tage en Beslutning og komme til sig selv igjen, forstaae, at vort Kald er et ganske andet end at politicere, nemlig at løfte Folket med aandelige Midler op over Selvsyge og Kjødsløst; og saa tør Omslaget til det Bedre komme, før man aner det, og denne Forvildelse, der er Tidsspilde hvis den ikke er noget Værre, afløses af en alvorlig Tjeneste i Aand og Sandhed, som den navnlig viste sig i Grundtvigs kraftige Dage.

Der er noget foryngende ved at læse hans nu udkommende Prædikener, thi dem er der Alvor i; de tale paa det lydeligste mod dette, som han ikke selv tilsidst var uden Skyld i, at han og hans Venner ikke ved, hvad Synd er. Gid de dog ikke skulde blive betragtede som historiske Actstykker, som Vidnesbyrd fra et tilbagelagt Stadium; jeg ser meget mere i dem som en Røst fra Gr^s Grav om at vende tilbage til det, han selv ligesom var paa Veje til at afdøe fra, men som det paa ingen Maade gaar an, at hans Lærlinge *begynde* med at lægge bag ved sig.

Men jeg kommer herved atter tilbage til, at vi trænge til et Tidsskrift, du kunde samle og bringe Forbindelse til Veje mellem dem af Gr^s Disciple, der har i Sinde at løfte hans Arv i Modsætning til dem, der kun vil lege med hans Krykker og Ris. Tænk paa det, om du ikke skulde føle Kald til at tage fat.

Jeg har i denne Tid læst en lille Bog af Dr. Hornemann, om Menneskets

Tilstand kort før Døden; det er noget af det Bedste, der er falden i mine Hænder i lang Tid; har du ikke set den, vil jeg anbefale den til dig; den koster kun Lidt men er mere værd en[d] mange Prædikener, thi der har man en Mand for sig, der taler paa eget Ansvar. Ligeledes har jeg havt Glæde af
 5 Paludan Müllers Bog om de oldenborgske Konger; vistnok er han tør ved Siden ad Allen, ja fattig; men han er ellers en tænksom Mand, og der er navnlig to Puncter, han kaster ejendommeligt og vistnok sandt Lys over, nemlig Christian 2.^s Bevæggrunde til Blodbadet i Stokholm, og dernæst hele den Udvikling herinde, som betingede den fuldstændige Magtesløshed,
 10 den katholske Gejstlighed ved Reformationen sad fast i.

Jeg læste igaar det 1ste Hefte af Godets Lukas Ev; men jeg fik ikke Stort ud deraf; kun en lille Bemærkning om, at de 20 Engle, der fulgte Herren i Besøg til Abraham, kan have været Gabriel og Mikael; der er ikke Lidt, der taler for det. Men ellers er han en løs Person, sagtens som vore "Evangeliske", usikker i Troen, og aldeles confus i Vurderingen af Evangelierne
 15 indbyrdes.

Derimod er jeg bleven aldeles skuffet ved at læse Darwin Menneskets Oprindelse; jeg troede, det var tør Videnskab, og saa er det en Samling af de allerløseste Anekdoter om Abekatte, som var kloge, og Hunde, som var troe osv. Hvor det dog er noget jammerligt Pindeværk, løse Slutninger af løse Antagelser, altsammen smagende af, at man ved i Forvejen, hvor han vil hen, og griber og gramser saa efter de Halmstraa, der kunne synes at benyttes til at pege derhen. Efter det 1ste Hefte at dømme er det da noget elendigt Tøj; nej saa var gamle Strauss da en anderledes Mand. –
 20

Idag ser jeg i Fædrelandet, at Vahl har givet sit Besyv med i Appels Sag; hvor er det dog ikke forunderligt, at en Mand kan vaase, som han gjør, tale op og ned om Bispers Velsignelse og Uundværlighed og jubilere over, at vi ikke helt har mistet Følelsen derfor, paa samme Tid han saa maa vide, at det Hele, vi har, er *Navnet*, det blotte bare Navn? Hvad kommer saa hele
 30 denne Sladder den Sag ved? Han er vel sagtens af sin megen Omgang med de Engelske bleven forelsket i Bispestaven, og maaske der ogsaa kan hænge Noget ved den; men latterligt er det da, at regne vore Bisper det til Gode, de der jo ikke er kirkeligt mere Bisp end Vahl selv. Jo mere jeg tænker over denne Appelske Sag, jo mer staar det klart for mig, at Regeringen har
 35 handlet dumt ved at røre ved den, og jeg kan ikke vide, om ikke Højesteret tilsidst kunde fornøje Bisperne med at afvise hele Sagen. Worsaae synes mig i det Hele at gjøre i Nelder, og jeg under ham det, det storagtige Ting; han vil ikke gjøre Lykke i Rigsdagen, og faar neppe noget af Sit fremmet der; men han sidder vel saa længe, til han kan faae den store Pension.

Vi har det her ved det Gamle, baade det Sørgelige og det Glædelige; min

Moder er jævnlig syg, og vor lille Dreng var forleden Dag slemt i Fare, idet han faldt og forbrændte sig paa en Kakkellovn paa begge sine Hænder og den ene Arm; men nu er det dog Gud ske Lov bedre med ham. Det er sært nok, som Børn kan vænne sig til stor Pine og ligesom blive hjemme i den.

5 Gud være naadig mod Eder alle.

Din Ven

Gylling 6 Novbr. 1874.

Otto Møller

10

134. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[18/1-1875]

Kjære Ven!

I lang Tid har jeg Intet hørt fra dig, men antager, at du har og har haft det
 15 godt, thi det kommer mig for, at under saadanne Forhold er man mest
 tilbøjlig til at holde sig inde og tie stille. Vi har det da ogsaa taaleligt,
 hvorvel vi før og efter Julen havde nogen Sygdom at holde Hus med. Kort
 før Julen var vor lille Dreng meget syg, men kom da paa Benene til Festen;
 saa havde vi det godt i vor Enlighed i Juledagene, men derefter var min
 20 Kone sengeliggende en Uge, og er først nu ret kommen i Rigtighed igjen.
 Saa lidt som vi holder af disse Besøg, saa lidt maa vi jo kunne undvære dem,
 og det er da ogsaa godt, naar det er overstaaet; man har det, som naar man
 efter Hunger har faaet god Mad, og føler sig stemt til at takke Gud, skjøndt
 det jo altid er overmaade fattigt dermed. Men godt har vi det da nu for
 25 Tiden, og kan ønske dig og dine et godt og glædeligt Nytaar i Vorherres
 Navn.

Hovedhensigten med dette Brev er ellers at spørge dig, om du skulde
 kunne finde Tid til at gjennemlæse en Bog, som jeg vilde have befordret til
 Trykken. Den er paa en Maade en Arv efter min Fader, det vil sige, at den
 30 Sag, den afhandler, har han talt med mig om saa langt, jeg snart kan huske
 tilbage. Det er om Rækkefølgen af Begivenhederne i Herrens Liv; Orde-
 nen, hvori alt her skal stilles, har jeg i alt Væsentligt fra ham, og Begrundel-
 sen af denne Orden er ogsaa indsamlet i Samling med ham. Han satte mig,
 alt mens jeg gik i Horsens Skole, ind i disse sine Meninger, og vi talte jo
 35 siden tidt derom; i de sidste Aar, han levede, tog jeg mig saa for at
 udarbejde en Fremstilling af denne hans Anskuelse, og han var meget glad
 derved og ved at tænke sig, at det kunde udgives til Andres Nytte; men jeg
 fik det ikke færdigt saaledes, at han kunde selv gjøre sig bekendt dermed,
 saa den hele Udførelse har jeg selv Ansvar for; men ellers betragter jeg det
 som Arvegods fra ham, og derfor er det mig om at gjøre, at jeg ikke skal

lade det gaae ud i en saadan Skikkelse, at den Nytte, han ventede deraf, skal forspildes; og jeg ved godt, at en stor Del af Begrundelserne vilde han ikke syntes om, især i hans ældre Aar, da han blev mere sagtfærdig.

Jeg vilde derfor grumme gjerne have dig til at læse det igjennem, saaledes
 5 som jeg nu er bleven enig med mig selv om at forme det, dels for at du kan sætte Mærke ved *Oversættelsen* af Evangelierne, hvor du mener, at der kan være grundet Tvivl om Rigtigheden af det, jeg har skreven, dels for overhovedet at bide Mærke i, hvad du mener, muligt kunde give ufor-
 10 nødent Anstød; thi at der maa vækkes Anstød, det er jeg sikker paa, men man skulde jo undgaae det, hvor det er ufor nødvendent. Jeg har anvendt ikke faa Dage af mit Liv derpaa, og jeg saa det helst udgivet, mens jeg selv kan gjøre det, og man har jo ikke Brev paa, hvorlænge man skal leve; hvad jeg forlanger af dig, er ingen ringe Ting, thi det er jo ikke læst igjennem paa en
 15 Dag, naar det skal nytte Noget; men jeg tænker, at hvis du kan, saa gjør du det. Du har vel nu en af Dagene Eksamensvæsenet fra Haanden, og kan saa svare mig, hvad du tror at kunne indlade dig paa.

Min eneste Omgang her paa Egnen er jo Nørregaard, men det begynder at blive lidt knudret mellem os, og Grunden dertil er jo baade den afskyelige
 20 Politik og saa tillige, at jeg faar mer og mere ondt ved at finde mig i den lette Omgang med og Behandling af Grundtvigs Tanker, som ogsaa han, paa Embeds Vegne næsten, er inde paa. I Julen var vi sammen ved et Skolemøde hvor vi kom til at støde temmeligt haardt sammen, saa haardt, at vort Venskab sagtens ikke taaler mange lignende Sammenstød; det var et saa-
 kaldet Skolemøde, og handlede egentligt om, hvorvidt der i Skoler skal
 25 læres Noget, eller man skal nøjes med *Indtryk*; vi kom saa videre ind paa, om den mundtlige Fortælling kan være tilstrækkelig, eller om ikke *Bøger*, Lærebøger, kan anvendes med Nytte, og der er det min Mening, at Børn i Alderen 11-14 Aar godt kan benytte Bøger til at lære Noget af, at man ikke kan undvære disse Bøger, uden at hele Undervisningen bliver løs, Børnene
 30 holdes i en doven Magelighed, og i det Hele Færdigheden i at bruge Bøger med Forstand undgaaes tilegnet. Det er en overtroisk Rædsel for Bøger, som slet ikke er grundtvigsk; der er en Frygt for at sætte Børn i Arbejde med Andet end, hvad de har *Lyst* til, som aldrig kan føre til noget godt, tilmed da deres Lyst i de senere Skoleaar er alt andet end lystelig.

Følgen af denne Maden med Indtryk istedenfor Anvisning til et eget
 35 Arbejde i Tilegnelse og Fastholden er en aandelig Forlystelsessyge og den tykke Uvidenhed, som vi see de sørgelige Følger af rundt om blandt de yngre af den grundtvigske Vækkelse. Dette hersens smager nu ikke Nørregaard og i det Hele dem, der leve af de Ører, der skal kløes; og vi var som sagt nær ved at blive Uvenner; men jeg kan ikke tie til det Lefleri med det

Slette, Dovne, Nydelsessyge, Forkjælede; og allerede i Børneskolen maa der tages fat med Alvor, om der skal komme Noget ud af det. Jeg kan heller ikke lide denne kjække Bansættelse af den "gamle Skole", som *vi* har gaaet i, og dog der lært Et og Andet, som det maaske ikke var af Vejen, at Folk nu
 5 tildags ogsaa lærte. Men det skal jo afvises som stridende mod det ægte grundtvigske, som "Tugthus og Spændetrøje", og disse Poeter som Hostrup har gjort os ikke ringe Skade, thi enhver Papegøje kan synge deres Viser.

Det er da en farlig Støj, der gjøres af den unge Grundtvigs smaa Vers; det
 10 er snart Synd mod den unge Mand, thi han skyder ingen af Rævene med sine Spurvehagel. Jeg synes, at han burde være raadet fra det, og hellere Svend Grundtvig taget sig af sin Faders Eftermæle; men det gaar jo ret i de national-liberale Blade som friskt Kjød.

Rundt i Landet har man nu travlt med Adressen fra Sorø, og den er da
 15 ogsaa sendt hertil; det var min Hensigt at lade den ligge, thi jeg afskyer alt Adresse skrivenunder og har forsoret at sætte Navn under, hvad Andre har skreven; men saa blev jeg oprørt over Sveistrups Adfærd saavel som over Venstres Forsøg paa at kyse os fra saa uskyldig en Ting, og har da nu skreven den under, men Intet foretaget for at hverve Andres Underskrift,
 20 thi hvervede Navne har slet intet Værd. Mon den Tid dog skal være langt borte endnu, da vi faae et Ministerium (højre eller venstre, mig lige kjært), der ved, hvad det vil, og tør vove alt paa det, det erkjender for at være til Landets Tarv? Det er ynkeligt at høre dem klynke inde i det Folkething, og ynkeligt er da nok ham, der er Cultusminister.

Jeg har min stadige Glæde af Grundtvigs Prædikener, som Brandt
 25 udgiver; dem er der Mening i, og det er den rette gamle, ægte Gr., vi der har med at gjøre; Ulykken er, at saa faa af os er mægtige for at følge i hans Fodspor, mens der er Nok, der var indøvede i at snakke ham efter Munden i hans Alderdom. Men den maa vel vokse til, der kan løfte Stenen fra hans
 30 Sværd og Sko.

Lev nu vel kjære Ven for denne Gang; hils din Kone fra os, og Guds Naade være med Eder.

Gylling 18 Januar 1875.

Din
 Otto M.

135. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[4/2-1875]

Min kære gamle Ven!

Nu har jeg faaet tre Breve fra Dig, uden at have svaret Dig, og dog har jeg
 5 hele Tiden haft en god Vilje til at svare, men der er altid kommet noget
 ivejen, især først Juletiden med dens Travlhed, saa Examenstiden, som er
 endnu værre. Dit sidste Brev modtog jeg, mens jeg var i Kbhvn, men jeg
 kunde ikke faa et Øjeblik Tid til at svare derinde, og siden jeg er kommen
 hjem, hvilket iøvrigt kun er 5 Dage siden, har jeg været optaget dels af
 10 meget som laa og ventede paa min Hjemkomst, dels af at se til en Masse
 Syge, da der er en slem Tyfusepidemi i Byen for Tiden. Og jeg synes dog at
 jeg skal have nogenlunde Tid til at skrive til Dig. –

Allerførst vil jeg da svare paa Din Anmodning om at gennemlæse
 Manuskriptet til Din eller Din Faders Evangelie-Kronologi, at det skal jeg
 15 med Glæde gøre, men om det vil blive til nogen Gavn, er tvivlsomt nok, da
 jeg aldrig har haft sønderlig Interesse for de Undersøgelser og derfor aldrig
 har været meget forfaren deri; og hvad jeg ikke *har* været, det er jeg end
 mindre bleven, siden jeg er bleven Præst, hvor en hel Del af hvad jeg
 fordem vidste derom, er blevet udvisket af min Hukommelse. Men i hvert
 20 Fald vil Manuskr. neppe have Skade af at jeg læser det igennem, især da det
 vel ikke har nogen presserende Hast med dets Udgivelse. Hvad Oversættel-
 sen angaar, vil jeg sagtens bedre komme til Rette med den; men hvilken
 Tekst har du brugt? Jeg haaber da, at Du ikke er inde paa Grundtvigs Tanke
 om Komplotenseren, hvori jeg ikke kan se andet end et værdiløst Indfald.
 25 Efter min Mening bør Tischendorfs Text i alt væsentligt følges.

Jeg er, som Du vel kan vide, ganske enig med Dig i hvad Du skriver om
 Bøgers Brug for Børn, der har traadt deres første Børnesko. I det hele
 mener jeg, at det med Hensyn til Maaden hvorpaa Børns Undervisning skal
 tages, gør en overmaade stor Forskel, om de er gaede ud fra et Hjem, hvor
 30 Forældrene har talt med dem og fortalt dem noget, kort sagt hvor de har
 faaet nogen aandelig Føde, der selvfølgelig næsten udelukkende er bibragt
 dem gennem Øret, – eller om de intet har faaet i Hjemmet uden Mad og
 nogle tørre Leveregler. I sidste Tilfælde tror jeg nok at Børnene indtil 14
 Aars Alderen uden Skade kan faa deres Undervisning væsentlig gennem
 35 Øret, mens de dog aabenbart heller ingen Skade har af at bruge Bøger ved
 Siden deraf.

Men i første Tilfælde er jeg temmelig sikker paa, at Børnene vil have ondt
 af det blot mundtlige. Dels vil de i de fleste Tilfælde forfalde til ørkesløse
 Drømmerier eller Uglspilstreger i Skolen, fordi det skal være en sjælden
 Lærer, der kan fortælle saa fornøjeligt for Børnene som deres Forældre, og

de vil altsaa kede sig i Skolen. Dels vil deraf avles en aandelig Blødagtighed, Mangel paa Evne til at tage sig sammen, Nydelsessyge og anden lignende Elendighed, som mange Grundtvigianeres Børn ere bedrøvelige Exempler paa. Efter hvad jeg kender til Friskolerne – de kold-grundtvigske – vil
5 Børnene derfra ogsaa kunne opvise adskilligt af den Slags, og ad den Vej opelskes visselig ikke de 12aars Dreng, med hvilke Holger Danske skal frelse Danmark. –

I det hele finder jeg en sørgelig Mangel paa sædelig Alvor og Kraft hos mange unge Grundtvigianere, og jeg synes det truer med, at det vil blive
10 ringere og ringere dermed, jo mere den opvoksende Slægt faar Skæg paa Hagen. Et Træk deraf er da ogsaa dette, at nu har atter en af Birkedals Døtre slaaet op med sin Kæreste; det er nu den tredje, som har gjort det Krumspring. Det følger jo af sig selv, at naar man har 7-8 Døtre, kan én af dem nok gøre sligt; men naar saadant var sket én Gang, skulde man synes,
15 at der i et kristeligt Hus maatte blive taget med saadan Alvor paa de Sager for Eftertiden, at det ikke gentog sig. –

Det er aabenbart, at der maa være noget forkert i den Maade, hvorpaa Grundtvig tog paa Skole og Opdragelse, dvs. hvorpaa han talte derom; ti idetmindste i sine Velmagtsdage tog han nok selv en hel Del anderledes
20 derpaa, ialfald hvis den er sand, den Historie jeg hørte for nogen Tid siden, at medens Johan og Svend Gr. var Dreng, skiftedes de til at staa paa højre Side, naar de skulde op med deres Lexer hos deres Fader, da den der stod for hans højre Haand, kunde være nogenlunde sikker paa at faa Bogen om Ørerne. – Men hvori stikker det forkerte? Først, hvad Friskolen angaar,
25 kan der nok ikke tvivles om, at Kold ikke har bragt noget sønderlig godt, eller ialfald, at det gode han har bragt frem, har været forbundet med saa meget daarligt, at dette helt overskyggede hint. Dernæst, hvad Opdragelsen angaar, tror jeg ikke, at den Grundtanke, at Barnets *Natur* skal vokse uhindret, paa nogen Maade lader sig hverken kristelig eller mskelig for-
30 svare. Han som vel er den egentlige Fader til denne Tanke, nemlig Rousseau, skal da heller ikke gøre den tillokkende.

Om der er mere, hvori Fejlen stikker, ved jeg ikke; men at der er noget galt, bliver Dag for Dag mere aabenbart, ti Lydighed læres ikke i de grundtvigianske Skoler, og jeg er ganske enig med Dig i det, Du i et af Dine
35 Skoleforedrag har udtalt, at dette er det allerførste og vigtigste, et Barn skal lære, fremfor alt fordi det er en nødvendig Forskole for ”Troens Lydighed”. – Jeg antager iøvrigt, at Du selv, belært ved Tidernes Tegn, har skiftet mening angaaende Opdragelse og Undervisning; ti jeg mindes at Du for en halv Snes Aar siden skrev et Stykke i Budstikken, hvori Du med stort Eftertryk forkastede enhver Overhøring af Børn. Det Stykke huede mig

aldeles ikke dengang, og det har vel ogsaa gjort nogen Fortræd. Men det maa Du nu altsaa være kommen bort fra.

Siden vi taler om Skolen, vil jeg nytte Lejligheden til at klare en Misforstaaelse i et af dine tidligere Breve, som jeg ej har svaret paa. Det var
5 i Anledning af hvad jeg talte i Sorø om Præsteskolen. Min Mening er den, at først og fremmest Embedsexamen bør skilles fra Universitetet; naar det sker, vil vistnok det hele udvikle sig af sig selv. Dels vil nemlig den enkelte da kunne søge sin Uddannelse, hvor og som det tjener ham bedst, dels vil der da blive adskillig Sandsynlighed for, at Universitetsstudiet da vil
10 blive bedre betjent end nu, eftersom ubrugelige Docenter ikke vil kunne hævde deres Plads, og der vil blive Lejlighed for Privatdocenter til at komme frem, idet de da kan tage Betaling for deres Forelæsninger, hvilket nu er umuligt.

Det andet som jeg gjorde gældende, er, at det vilde være en stor Vinding
15 for Præsterne at have Uddannelse tilfælles med den bedre Del af Folket, dvs. at have faaet Del i Højskoledannelsen. Om de nødvendigvis skal have Artium, ved jeg ikke, og jeg tror ikke det er fornødent; de bør naturligvis have "almindelig Dannelse"; men der er utvivlsomt den væsentlige Mangel ved *den* alm. Dannelse, som faas ved at læse til den nuværende Artium, at
20 de ikke ved den faar noget levende Syn paa Mskelivet eller Historien, og dette gør atter Præsterne uskikkede til at være til Glæde for de Mske, som de senere skal færdes iblandt. Imidlertid er det jo sikkert nok, hvad Du siger, at Højskolen endnu er langt fra at give noget, der kan erstatte hvad der faas ved at tage Artium, fremfor alt er den vist meget langt, længere end
25 den behøvede at være, fra at give den Impuls til Viljesanspændelse, som et ungt Mske har saa usigelig godt af at lære, og som i Regelen vil læres af de bedre ved at tage en Examen. –

I det hele forekommer det mig, at hvad det fremfor alt skorter vor Tid, og ikke mindst Grundtvigianerne, paa, det er Vilje, dvs. en personlig selvbevidst Vilje, som véd hvad den vil; og dette hænger naturligvis uadskillelig
30 sammen med den store Nydelsessyge som gør sig gældende paa alle Omraader, ikke mindst paa det aandelige og kristelige. – Hvis et Tidsskrift kunde hjælpe derpaa, vilde et saadant ganske vist være i højeste Grad ønskeligt. Men jeg for min Del føler mig slet ikke mægtig til at holde et
35 saadant gaende, og jeg vilde aldrig begynde derpaa, førend jeg med mig selv var vis paa at kunne eller skulle magte det.

Men dertil kommer endnu, at jeg har stor Tvivl om, hvorvidt Tiden er kommen til et saadant Tidsskrift. Den store Mængde befinder sig jo i deres forenede Uvæsen som Fisken i Vandet, og der vilde ikke behøves mere, end at Høgsbro udpegede et saadant Skrift som højreagtigt, til at det snarlig

maatte dø af Sult. Der vil vist endnu gaa nogen Tid, inden Sandheden kan faa Ørenlyd hos dem der har ladet sig rive med af Strømmen, og saa længe disse ikke kan høre de advarende Røster anderledes end som Fordømmelsesdomme, ej som Advarsel, ved jeg knap, om det er Tid at tale til dem.

5 ”Paa denne Tid skal den forstandige tie, ti det er en ond Tid”, siger Amos (5. Kap.). Saaledes har det staaet for mig i nogen Tid. Men fast i denne Tanke er jeg iøvrigt ikke.

Nogle Uger før Jul mente jeg tværtimod at burde aflægge et Vidnesbyrd om den omsiggribende ”Lovløshed” i Skikkelse af Flertalstilbedelsen, og jeg skrev en Betragtning over Koras Oprør, som jeg indsendte til D. Kirket.
10 Mig forekom den skreven i en meget ikke-udæskende Tone, og Hensigten dermed var slet ikke egentlig at angribe, men kun at advare dem der vilde lade sig advare. Brandt vred sig imidlertid meget ved at optage det, han vilde nok, naar jeg endelig vilde have det, men han vilde dog helst være fri derfor,
15 og derfor tog jeg det tilbage i den Tanke at ville udgive det særskilt. Men saa faldt det mig paa Sinde, at vor største politiske Ulykke i Grunden er den, at vi ikke har noget Sted, nogen Lejr, at vise Folk hen i; vi kan nok faa skikkelige Msker til at erkende den megen Raaddenskab i det forenede, men naar de saa vilde spørge: kan vi da følge de nationalliberale, Fædrel. og
20 Dagbl.? saa maatte jeg sige nej. Og hvor ellers skal vi gaa hen? – jeg ved det ikke. Schjørring og ligesindede er dog ikke Mændene. Det er jo næsten saaledes, at det eneste, man kunde sige af Hjærtet, var: befat dig slet ikke med det politiske. Derfor har jeg hidtil holdt dette Stykke tilbage, og gør vel ligesaa fremdeles, da jeg ikke føler noget sært Kald til at være den
25 nuværende Regerings Talsmand. –

Til at holde mig tilbage i saa Henseende har jeg ogsaa netop nu en god Grund, nemlig at jeg søger Herlufsholm, og skulde jeg faa det, hvad der synes at være adskillig Sandsynlighed for, saa vilde jeg overmaade
30 nødig, at det skulde faa Udseende af at være Vederlag for saadan god Tjeneste. Du vil sagtens finde det noget besønderligt, at jeg nu atter søger Forflyttelse, og det vil vistnok se saaledes ud for de fleste eller alle, som ikke er kendte med Forholdene. Men Sagen er, at den bedste Del af dem der har søgt til Rønnebæks Kirke, er de udensogns, navnlig fra Næstved og fra Herlufsholm Sogn, hvorimod der slet ikke er noget egentlig oplivende ved Menighedsforholdene i Rønnebæk og end mindre i Annexet
35 Olstrup, der er saa at sige stendødt. Og jeg kan saaledes sige at jeg ved en saadan Forflyttelse snarere vilde flytte til end fra min nuværende Menighed.

Hertil kommer endnu at Herlufsholm fra gammel Tid af har staaet for mig som det yndigste Sted i Landet at være Præst paa, og der er blandt

Lærerne ved Skolen nogle sjælden elskværdige Msker og Familier, med hvem baade min Kone og jeg kan være fælles om det meste baade kristeligt og mskeligt. Saa er der ogsaa den Fordel ved den Forflyttelse, at jeg efter al Sandsynlighed vilde tabe i Indtægter ved Byttet, saalænge Formanden lever, og da han er en ualmindelig rask Mand, af en Familie som plejer at blive
5 90-100 Aar gl., medens han nu kun er 73 Aar, saa vil neppe nogen kunne sige, at jeg ønsker Byttet for Vindings Skyld. Hermed maa det nu imidlertid gaa, som Gud vil; jeg vil være glad, hvis jeg kommer dertil, men i grunden ligesaa glad, hvis jeg ikke kommer der.

10 Angaaende Fr. Grundtvigs Piece, synes jeg en hel Del bedre om den, end det lader til at Du har gjort; jeg glædede mig i det hele over den, fordi jeg aldrig havde ventet noget nær saa godt fra hans Haand, men den bærer aabenbart Vidnesbyrd om at der er ikke ringe Kræfter i ham. Et Uheld er det for ham, at han er bleven hævet saa højt af de nationallib. Blade; men
15 dette Uheld har han jo tilfælles med alt hvad der fra vor Side kommer frem mod det forenede, hvori jeg forresten ser et Vidnesbyrd om, at de har en Fornemmelse af, at Grundtvigs Tanker er den Aandsmagt, som efter sit Væsen havde Ret til og var kaldet til at være den styrende i Folket. Desværre er dette Væsen for Tiden overvældet af det meget Uvæsen, som
20 nu fører det store Ord, og der maa maaske foregaa en grundig Spaltning førend det kan komme til Orde igen. –

Bjørnsøns Skrivelse om Fr. Grundtvigs Bog finder jeg vederstyggelig, især derved at han kaster ham i Næsen, at hans Fader var 70 Aar da han avlede ham. Idethele bliver Bjørnsø mig stedse mere modbydelig; denne
25 Blanding af Hedenskab og en Slags Kristendom, som paa mig altid gør Indtryk af noget i egennyttig Hensigt paataget, – af tilsyneladende Djærvhed og Fiffighed eller Lurendrejere, – det er yderst ækelt.

Du har da vel læst Din Nabo Clausens Bog om Kirkespejlet. Hvad synes Du om den? Jeg kan ikke andet end give ham Ret i adskilligt, nemlig i hvad
30 han skriver om den Maade, hvorpaa Grundtvig der taler om den græske Kirke og dem der ikke fastholde Daabspagtens Ordlyd. D. v. s. jeg kan ikke se rettere end, at Gr. i Kirkespejlet paa sine Steder har forladt, hvad han tidligere paa mange Steder og Maader har udtalt, at hans Anskuelse er en Oplysning, ikke nogen Trossag. Ellers vilde han umulig kunne sige f. E. at
35 den græske Kirke døber til *en anden* Jesus end vi o. lign., fremfor alt da hverken Grundtvig eller nogen troende Kristen vil negte, at hvad der i Nicænum udsiges om Jesus Kristus er den rette kristne *Lære* om hans Person. – I det hele er der i mine Tanker i Kirkespejlet adskillige Positioner, som jeg ikke kan være med til at holde, og som jeg ikke tror at nogen kan holde, til hvilke jeg især henregner den med den uforsvarlige Oversættelse

af Ap G. 1. βαπτισθήσεσθε sammenhængende Mening om at Jesus selv skulde have døbt Apostlene paa den samme Tro, som vi er døbt paa, – ret som om den personlig tilstedeværende Jesus Kristus skulde behøve at sætte et Ord i sit Sted. – Men det vilde blive for vidtløftigt nu at skrive videre
5 herom.

Jeg har i Julen haft Besøg af den nye theol. Docent P. Madsen, en af mine gl. Manuducender. Han er et ualmindelig fornøjeligt Mske at tale med, et sjælden klart og dygtigt Hoved, og i høj Grad samvittighedsfuld, saa han siger intet for at snakke nogen efter Munden. Men han har haft et Uheld: at
10 han lige er beskikket til Docent efter at have været to Aar udenlands; det vilde have været en stor Vinding for ham, om han kunde have gaaet et Aarstid eller to og i Ro fordøjet det meget, han dér har faaet. – Et oprigtig troende Mske er han; men Grundtvigianer er han langt fra at være; der var en Tid inden han rejste, da han var nærved at blive det, men nu er han
15 længere derfra end nogensinde. Men han stiller sig ligesaa kritisk overfor alle andre Retninger, og faar han nogensinde fast Grund, saa bliver det paa hans eget Standpunkt.

Mens jeg var i Kbhvn, besøgte jeg Din Søster Marie. Hun fortalte mig, hvad jeg da ogsaa har sluttet af Dine Breve, at Eders lille Søn er meget
20 svagelig, og navnlig at han intet vil spise. Da jeg kender dette sidste rigtig godt af egen Erfaring, eftersom alle vore Børn paa et Par nær har haft samme Grille, ikke at ville spise, kan jeg give et godt Raad i saa Henseende. For det første maa I paa ingen Maade give efter herfor; han skal spise; og dette kan med nogen Taalmodighed opnaas lidt efter lidt, navnlig ved at
25 fortælle ham en Historie, mens han faar sin Mad, saaledes at den (Historien) kun fortsættes, efter som han fortærer den Mundfuld, der holdes hen til ham. Naturligvis maa Historien være saa interessant som muligt, saa Knekten kan finde at det kan betale sig at høre den til Ende. Du kan vel ellers nok selv finde paa slige Historier; men hos os har Fortællinger om
30 Grise, Duer, Pipfugle, Mus o. l. vist sig meget hensigtsmæssige. –

Dernæst skal han have saa nærende Mad som muligt, Æg, helst raa, ialfald saa godt som raa, sød Mælk, lige fra Koen, raat Kød. Vor mindste Dreng var et ubeskrivelig svagt Barn, da han blev født, han vejede kun lidt over 4 Pund, mens han fik Bryst trivedes han ret godt, men efterat være
35 bleven vænnet fra, faldt han tilbage, havde temmelig stadig Diarrhoe og trivedes ikke. Da gav vor Læge, som er en Mand af den fornuftige Anskuelse, at sliig Sygdom skal helbredes med god Næring og ikke med Medicin (= Forgift), det Raad at lade ham leve af raat Kød og sød Mælk (det raa Kød skræbes ligesom til Boeuf, saa alle Sejer komme bort; vor lille Hemming spiste det med største Velbehag); og da han havde gjort det en 6

Ugers Tid, var han helt rask. Et Par senere Tilbagefald ere kurerede paa samme Maade, og nu er han den raskeste rødmussede Dreng, man kan se for sine Øjne. Brød, navnlig Rugbrød, bør et saadant Barn om muligt slet ikke have; det fylder og hindrer Appetiten, men nærer ikke, fordi Maven er
 5 for svag til at tage Næringen deraf. Prøv nu det, og Du skal se, Du skal faa Glæde deraf.

Og saa lev vel for denne Gang, gamle Ven. Gud se i Naade til Dig og Dit Hus, saa det kommende Aars Dage maa blive lyse og blide, med rig
 10 Anledning til at takke ham i Jesu Navn.

Rønnebæk 4 Febr. 1875.

Din
 Skat Rørdam

15 **136. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam**

[5/2-1875]

Kjære Ven.

Idet jeg takker dig for din Villighed til at tjene mig med Gjennemlæsningen af medfølgende Papirer, skal jeg allerførst give dig den Oplysning, at jeg har
 20 fulgt Complutenseren og ikke kan gjøre Andet efter min Forstand paa de Ting; imidlertid har dette i en Bog som denne kun Lidet at betyde, da den jo ikke skal tjene som Bibeloversættelse. Jeg antager, at du vil gjøre rettest i at læse 2den Del først; jeg har tænkt at lade det udkomme i to Hefter, der hvert kan sælges særskilt, da Nogle kan have Lyst til at see det ene, Andre
 25 det andet. Saa snart du kan blive færdigt med det, har jeg tænkt at vende mig til Boghandleren dermed.

Ja tilvisse overrasker det mig, at du tænker paa at flytte; men jeg kan jo ogsaa efter dine Oplysninger forstaae, at der er Mening deri, og ønsker dig
 30 Flytten, thi ellers bliver du jo snart et Vidunder for Folk i ikke at have "blivende Sted".

For dit Raad med Hensyn til vor lille Dreng takke vi dig; vi har forresten fulgt netop de samme Regler, naar undtages den med det raa Kjød, og ogsaa
 35 naaet, han har begyndt lidt friskere at stikke paa Varene. Forresten har Maria nok afmalet Sagen for stærkt for dig, thi vi er dog ret trøstige ved hans Hælbredsstand, og kunde den end være bedre, saa kunde den ogsaa være meget ringere. Imidlertid skal vi ikke forsømme at beværte ham med det omtalte Kjød.

Hvad du skriver om Friskolen, kan jeg ganske samstemme med dig i; jeg har ogsaa i Tiden lært at tale forsigtigere om denne Sag, uden at jeg dog har

skiftet Mening i Henseende til den Sag, du hentyder til, at jeg udtaler mig om en Del Aar tilbage. Jeg skrev ikke mod men anbefalede tværtimod Overhøring; men jeg fraraadede den moderne Gjenfortælling, der fører til Usandhed og Komodispil. Men ellers er der mange Retninger, i hvilke man lærer at passe paa sin Mund anderledes end forhen, naar man nemlig oplever, at det man sagde i en god Mening, ogsaa kan siges i en ond.

At Brandt ikke vilde optage din Udtalelse i Kirketidenden, naar der var noget mærkeligt Bid paa den, forundrer mig ikke; jeg kan ikke komme fra, at Br. er en Filur, eller at han vil holde det gaaende med alle Parter; han ser nok det Gale i det politiske Djævleri, men han mener vist, at han skal indtage en Plads omtrent som Grundtvig selv, holde sammen paa det Urolige, og saa hykler han. Jeg synes næsten allermindst om disse kloge Folk, der kan bære Kappen paa begge Skuldre; saa snart hellere Folk som vor Ven Lindberg, der troe paa det Slette, og er ikke lunkne men varme for Alvor. Og som Brandt stiller sig, saa gjør Helveg og Schrøder og i Grunden alle de anerkjendte Høvdinger, og denne Værdighed tør de ikke sætte paa Spil; anderledes kan jeg da ikke see det.

Jeg har forresten ogsaa faaet bedre Mening om F. L. Gr. navnlig ved at læse hans "et Ord til Bjørnson"; der siges Tingen med rene Ord, og det synes mig umiskjendeligt, at han er en Søn af den gamle Gr. Men det forekommer mig, at det er flovt for Grs gamle Venner og hans gamle Sønner at lade den yngste gaae i Kamp for at værne hans Ære; men paa den anden Side kan da heller Ingen frakjende ham Retten dertil, og man kan saa godt fatte, hvor harmeligt det maa være for ham at see hans Faders Navn misbrugt som Skjærm for det Ene værre end det Andet. Hvem ved, om han ikke kunde vokse op til virkeligt at feje for den Dør. –

Dr. Clausens Bog finder jeg, nærmest kan kaldes et Opkog af allehaande bekjendte Sager imod Gr; jeg kan gjerne give dig Ret i, at Kirkespejlet er rigt paa overdrevne Pastande; men det maa jo da tages i Sammenhæng med Grs tidligere Udtalelser og fremfor alt ikke tages som en Kirkehistorie, hvad det ikke er, men som en "Rejse med Gr. gennem Kirkehistorien", en Forfølgning af den Strøm, der har ført Livet til *ham* og med ham til os. Jeg har aldrig følt mig ansvarlig for Grs enkelte Paastande, og føler mig derfor heller ikke truffen af disse Angreb, der iværksættes ved at samle stærke og nutidige Ord af ham ud og deraf danne hans Anskuelse. Den Maade at angribe ham paa, synes jeg, ligner at »vrænge Mund og række Tunge», som jo ogsaa er et yndet Vaaben af dem, der intet andet har. Jeg skal forresten i denne Maaned ud at holde Foredrag i Horsens om Grundtvig; de har der en af de moderne Foredragsforeninger og har klemmt mig til at tale der om dette Emne, sagtens for at kjøle Clausen lidt.

Du har vel set det lille Skrift: "Hvorfra skal Hjælpen komme"? Jeg gjætter, at det er af Leth i Middelfart, og finder, at der er adskillige gode Tanker deri; jeg kan derfor heller ikke Andet end finde Plougs Angreb derpaa mislykket; thi "Præsten" vil jo ikke have et grundtvigiansk Ministerium, men kun sige, at i Gr.s Arv der gror Fremtiden, og det beholder han dog nok Ret i. –

Det er pinligt, til hvad Side man saa vender sine Øren; fra den forenede Lejr lyder Alt som Løgn eller smittet af Løgn; ja selv Bojsens Budstikke lyder mig som Løgn og Hykleri. Og fra den anden Side, fra "Fædrelandet" lyder Vantro, Fortvivlelse og Hovmod, krampagtig Holdenfast ved den Tømme, man alligevel ikke forstaar at stramme. Saa kommer Birkedal nu med sin "Enkeltmands Adresse", men jeg kan heller ikke føle mig rigtig godt stemt ved dette overstilte, himmelfarende Væsen, denne stakaandede Pusten. Det er bedrøveligt, hvor man saa ser hen, og der er intet Godt at vente uden fra Vorherre allene; men hans Hjælp kommer sagtens gennem Trængsel og Ydmygelse, blot den endda maatte komme, før det er forsilde.

Jeg fik lige igaar Monrads Bog om Laurent. Valla, men har ikke faaet noget læst i den; det maa vel være en Afleder for ham at give sig af med Sligt for ikke at fristes til at drages ind i det Politiske. Jeg venter mig forresten nogle behagelige Timer med den Bog.

Naar jeg nu faar Papirene tilbage fra dig, saa skal du nok høre noget omstændigere herfra. Imidlertid Tak for dit gode Raad med vor Dreng og for det gode Ønske for os i dette Aar; Vorherres Naade være med dig og dine.

Din
Otto M.

Gylling 5 Febr. 75.

137. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam [15/4-1875]

Kjære Ven.

Jeg haaber, at du for godt et Par Maaneder siden har faaet mine Papirer, som jeg da afsendte til dig; men imellem bliver jeg dog lidt urolig for, at de maaske kunde være gaaet fejl i Byen, da det var under det stærke Islæg, jeg sendte dem afsted; dog trøster jeg mig saa igjen med, at du har vel travlt med Andet, saa det derfor trækker i Langdrag med, at du lader høre fra dig. Men kedeligt vilde det være for mig, om Pakken skulde være forkommen, da den for mig havde ikke liden Værdi, og jeg sagtens ikke mere kunde overvinde mig til at foretage det Arbejde, som det har kostet

5 mig at skrive det sammen. Skulde du nu ikke have faaet noget Manuskript
 tilsendt, saa hører jeg jo nok fra dig, da jeg saa endnu kan gjøre
 Forespørgsel hos Postvæsenet; men er det velbeholdent hos dig, saa kan
 du jo forholde dig ganske rolig, til din Tid tillader dig at sende mig det
 igjen. –

10 Naa, du kom da altsaa alligevel ikke til Herlufsholm, skjøndt jeg ønskede
 det for dig og syntes ogsaa, at du havde Grund til at vente det og Ret til at
 søge derom; men det maa jo saa være bedst, at du blev fri derfor, og man
 ved jo aldrig forud, hvad Farer der kan ligge for En der, hvor man gjerne vil
 15 hen. I de Hele er du saa temmelig vant til dette at see dine Forhaabninger
 gaae i Lyset, og er vel saa ogsaa øvet i at stole paa, at det er en Naade. Det
 undrede mig, at du ikke kom der, og det undrede mig da ogsaa, at Munch
 kom dertil; thi ham har man Intet hørt om, der forklarer, hvorfor han
 skulde paa saa grøn en Gren; men maaske han er fra Herlufsholm, saa hans
 20 Adkomst ligger deri; thi ellers er han jo ikke faa Aar yngre i Tjenesten end
 du. Min Ven Kirkeby søgte ogsaa derhen og meldte mig, at han i den
 Anledning havde skreven til dig; det er jeg glad ved, at han ikke naede sit
 letsindige Ønske, thi det havde han tilvisse ikke passet til, og Intet er
 25 uheldigere for et godt og videnlystent Menneske end at komme paa en
 Plads, som han ikke kan fylde ud. Og er, som jeg tænker mig, Herlufsholm
 en lille lærd Rede, et Miniaturakademi, saa var Kirkeby der slet ikke paa sit
 Sted. Han og jeg og vore Lige vi skal blive blandt Bønderne og helst i
 Jylland, hvor vi er groet, thi kan vi gjøre lidt Tjeneste, saa maa det være her;
 at troe sig dygtig til noget Større, som til Kjøbstad eller Sligt, er at berede
 sig selv bittre Skuffelser.

For nylig er der kaldet en Provst Gudme til Ormslev, og det er af ikke
 ringe Betydning; hvad Gudme nu er, ved jeg ikke; i Kjøbenhavn var han
 ingen Ting; man siger, at han har slaet sig til den indre Mission, men enten
 det er saa eller ikke, saa er han ikke paa sin rette Hylde i Ormslev.
 30 Formodentlig er han kommen dertil, fordi det nok var lutter obscure
 Personer, der søgte det, idet det jo var temmelig bekjendt, hvilket Forhold
 Teilmann der staar i. Følgen bliver nu uden Tvivl, at der bliver en
 Frimenighed, og det kan man paa ingen Maade see paa med lutter Haab og
 Fortrøstning. Man var jo der opsat paa Frimenighed, hvem der saa end
 35 maatte komme, naar det da ikke blev Jørgen Teilmann, og man udtalte
 ligefrem, at hvis han ikke fik det, ønskede man en saa daarlig som mulig. Et
 saadant Ønske, hvis det da ikke er udtalt helt løst hen, tyder jo paa
 Forhaand ikke godt, thi det forraader jo, at man ikke har saa farlig god Tro
 til hinanden.

Nu kommer dertil, at Vækkelsen der omkring er ung, er jo afstedkommet

af Teilmann og vel tildels Nørregaard, og udmærker sig af den ene som den anden Grund neppe ved sin Dybde og Alvor. Vistnok er det jo af de Ting, der ere vanskelige at dømme om, men Rimeligheden er dog for det Grønne. Fremdeles er man uden Tvivl i hele den Kreds meget politisk, formodentligt
 5 endogsaa Bjørnbakker, og Jørgen T. er visselig selv en meget rød Venstre-
 mand; og endelig er han som Præst jo ikke nogen sært klar eller udviklet
 Personlighed, snarere en kantet, ensidig og stædig Fyr. Alt dette kan jo nok
 forklare, at de for Tiden ikke vil skilles fra hinanden, men det giver intet
 stort Haab om, at deres Samliv i Skikkelse af Frimenighed vil føre til noget
 10 Glædeligt. Derfor ser jeg ikke med nogen videre Fortrøstning hen til, hvad
 de deroppe har i Værk; og dette Tilfælde ligner forresten for en Del det i
 Sydfyen og paa Mors saavel som sagtens i Kjerteminde, hvor de vist mere
 saa paa, at deres Præst er rød og ikke for "lærd", end paa, at han ved Noget
 og vil Noget. Det er "folkeligt" nok, men det tegner ikke saa meget godt
 15 for Frimenighedsvæsenets Fremtid og Frugt.

Jørgen Teilmann har en Broder, der hedder Samsø Teilm. og som er Landmand og en flink Mand i alle Maader; han kommer gjerne herved en Gang om Aaret, og da han sidst var her og talte om dette, som jo allerede den Gang var under Overvejelse, da erklærede han, at han ikke vilde
 20 være med dertil, idet han mente, at det savnede Hold og indre Alvor. Der
 er jo nok en Del velstaaende Folk med, som kan skaffe Pengene tilveje,
 i det Mindste til at begynde med, men der skal jo mere til end det. Nu kan
 det jo gjerne være, at Gudme er saadan, at Samsø T. ikke kan bruge ham
 og altsaa maa slutte sig til Valgmenigheden, naar den kommer; men det har
 25 for mig havt Meget at sige, at denne, der stod det saa nær, ikke kunde
 have anderledes Tro dertil. Hvorvidt det kan have havt nogen sær
 Indflydelse paa hans Stilling, at han afgjort er mod deres Venstrepolitik,
 skal jeg ikke kunne sige, men det har dog vist ikke ene kunnet gjøre
 det.

Da jeg sidst skrev til dig, havde jeg lige faaet Monrads Bog om Valla osv.
 og ventede mig megen Glæde af den, som jeg da ogsaa fik; det er længe
 siden, jeg har læst noget saa morsomt; og det kommer mig for, at Monrad
 vist hidtil har forfejlet sit Kald, thi han skulde have været Professor og
 arbejdet i historisk Kritik. Men det gaar ham vel med dette som med alt
 35 Andet, at han har ikke Stadighed til at blive ved Noget; blot han nu endda
 vilde indfri det Løfte, han giver om Fortsættelse angaaende Østerlænder-
 nes Forhold til den apostolske Tro.

For faa Dage siden læste jeg Grüders Skrift mod Martensen, og hvad der
 saa end kan siges derom, kedeligt er det ikke. Jeg kan heller ikke see Andet,
 end at han har taget Martensen paa adskillige ømme Steder, som han ikke

taaler at berøres paa, at han med andre Ord har skarp Blik for Martensens svage Punkter. Men dels virker han vel ikke Noget dermed af den Grund, at Martensens Beundrere ikke læse ham, samt at Martensen klogeligt tier; dels er hans Skrift jo som Strøbemærkninger i Sammenligning med Martensens
 5 helstøbte, smukke Afhandling. Om man endogsaa sætter Mærke ved alle de logiske Spring, alle Tilsnigelserne og Forvrængelserne i Grüders Bog, og der saare Meget af den Art, saa bevarer man alligevel ved Enden af Læsningen Indtrykket af en *ønskelig Sikkerhed*. Han har sit sikre Svar overalt, der er Intet, der er tvivlsomt for ham, og i dette Spørgsmaal om
 10 Princippet for Troen er jo Papisterne heller ikke saa vanskeligt stillede som i mange andre. Deres Lærdomme kan i det Hele, naar de kun skal tjene til at angribe et vakkelvornet protestantisk Stade med, gives et meget uskyldigt Udseende.

Men hvad der støder mig mest hos ham, er ikke denne eller hin enkelte
 15 Lærdom, men det er det hele Juristeri; det, som han er saa stolt af, denne "strænge logiske Følge" mellem alle deres Paastande, saa han jo ligefrem paastaar, at den papistiske Christendoms Sandhed kan bevises for ethvert forstandigt og ærligt Menneske, det er det, synes mig, der frastøder allermost. Man savner helt igjennem den Uro, som er i den stridende Tro;
 20 alt stivner i den sikre Bevisen og Ordkløveriet. Og den Brug, han gjør af Luther, hænger da ogsaa sammen dermed, thi det er omtrent stadigt Luthers ydmyge Bekjendelser om sit eget Værks Skrøbeligheder, Luthers Aabenhjærtighed i denne som i alle Henseender, han benytter som Bevis for, at hans Samvittighed bebrejdede ham Affaldet fra den sande Kirke. Der
 25 er Noget ved Papisteriet, som kan lokke og friste: det Grundmurede, det Sammenhængende, det Selvsikre; men atter det Samme er frastødende og modbydeligt, da man savner den varme og kæmpende Tro, den personligt tilkæmpede Overbevisning.

Det er et *Vrægebillede* af den sejrrige Kirke, hvor al Strid er endt, alle
 30 Spørgsmaal besvarede; det er en indbildt Fuldendelse, som enhver Kirke, der vil vælge sig et ufejlbart Hovede, kan naae til; men man kan ikke skjønne, der er vunden Andet derved, end at man kan sove ind; man kan ikke tænke eller handle selvansvarligt mere. Jeg finder, at Martensen i det Hele har angreben Papisterne mesterligt, men han har blottet sig selv paa
 35 den allerbetænkeligste Maade, og derfor er Papistens Formaal jo ogsaa meget mindre at føre Forsvar for Sit end at rette et dødeligt Stød mod Martensens bare Bug; og det er ham for mit Vedkommende vel undt, thi jeg vil ligesaa gjerne staae under Pave Pius som under Martensen.

Jeg saa forleden Dag en lille Piece af en Catechet Holst om Præstedannelse; det er i det Hele rigtigt, hvad der i den er sagt, men det er sagt paa en

saa tam Maade, at det intet Indtryk gjør. Der skal anderledes skarp Lud til de skurvede Karle. Det er en Indbildning, at man ved Sagtmodighed og Høflighed kommer nogen Vej med vor Tids Radicale; deres Uvidenhed og Raahed sætter dem ud af Stand til at paavirkes fra den Kant. Der er nu
 5 ligesaa Johannes Clausen i Ryslinge, som ligger og lirker, og vil vise Retfærdighed mod Venstre, og naar ikke Andet end at skaffe sig selv nogle drøje Ris. Der er noget Sært ved samme Clausen; naar han skriver anonymt, som han jo af og til gjør, saa synes jeg, det er ganske godt; men
 10 naar han kommer med Navn, saa forekommer han mig saa sær blødsøden; jeg ved ikke heller, hvorfor han saa tidt føler sig kaldet til at optræde som en af Landets ledende Mænd, skrive i Fædrelandet osv; han faar kun Utak fra alle Sider; mon han ikke er lidt fra sig selv der i Birkedals umiddelbare Nærhed.

Vi har atter havt nogen Sygdom i denne sidste Tid. Min Kone har været
 15 ret syg omtrent i hele Marts Maaned, og er først nu nogenledes paa Fode igjen. Det hører til vort daglige Brød næsten, og det kommer mig for, at jeg er øm af det ene Stød, naar det næste kommer. Men vi *ved* det jo, at vi faae ikke mere end vi højligt trænge til, blot vi maatte lære, trøstigere at *troe* det. Vor lille Dreng er, Gud ske Tak, rask i den senere Tid, og det er en
 20 egen Glæde at see ham forfremmes som i Alder saa i Forstand; men der hører stor Guds Naade til at gribe det Rette, at han ogsaa maatte forfremmes i Naade for Gud; det er en let Sag at tale om Børneopdragelse, ræsonnere og foreskrive, men det er vanskeligt at praktisere det. Baade din og min Fader var stærke i det, som vi er svage i, at være den hellige Lov for
 25 Børnene; og gik de end for vidt i denne Henseende, eller vel rettere lagde al Vægten derpaa alene, saa var der mindre Fare forbunden dermed end med at gaae til den modsatte Side. Men det ligger vist aandeligt talt i Luften med den forskjellige Opdragelsesmaade, thi hvad der faldt dem let, falder os svært, og hvad vi har let ved, havde de slet intet Greb paa eller sagtens
 30 Trang til. –

Vi har sommetider nogen Frygt for Hundegalskaben, som grasserer her rundt om os, og som der ikke fra det Offentliges Side bliver gjort noget ret Tilfredsstillende ved. Det bliver ikke til Noget, før vi faae en følelig
 35 Hundeskat, der kan kvæle alle disse væmmelige glubske Hunde, som enhver Menneskebolig her er befængt med.

Lev nu vel min gamle Ven, og skulde din Vej iaar føre dig paa jydsk Grund, saa stoler jeg paa, du ikke drager os forbi. Vorherre velsigne dig og dine med alt Godt for Jesu Skyld.

Din Ven
 Otto Møller

15/4 75.

138. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[15/6-1875]

Min kære Ven!

Hermed sender jeg Dig nu endelig første Del af Dit Skrift om Evangelierne.
 5 Du har vist ventet paa det baade med Længsel og Bekymring, ret som en
 Moder der gerne har mest Bekymring for og af sine *sletteste* Børn; men naar
 jeg ikke har sendt det før, da er det dels fordi jeg mente, at det ikke havde
 nogen Hast med dets Udgivelse, og at det vilde være bedst, om der kunde
 10 gaa nogen Tid, inden Du læste det igennem igen, – dels at jeg har i dette
 Foraar haft en paa mangehaande Maader forstyrret Tid, som har virket, at
 jeg vanskelig kunde finde den fornødne Ro til at læse dette Arbejde, og
 næsten end vanskeligere kunde faa Sind til at give mig til det pinlige
 Arbejde, som det har været mig at læse det. Ti det har været mig et pinligt
 15 Arbejde, og jeg vil strags begynde med at bede Dig saa indstændig som jeg
 kan, at Du *aldrig* maa tænke paa at udgive det som det er; ti som det er, kan
 det umulig gøre andet end Skade, vil ikke blive til Glæde for nogen uden
 vor Herres Fjender, og vil kunne blive til Anstød for mange af hans *smaa*
 Venner. –

Du skriver, at Du navnlig ønskede det som Læsning for den danske
 20 *Lærerstand*, hvilket jeg tænker er = Skolelærere. Men hvor kan Du dog
 tænke paa at byde dem en saa *usund* og *utillavet* Føde? Hvis jeg ikke af
 Dine Breve vidste, at Du i mange Aar havde syslet dermed, vilde jeg intet
 Øjeblik betænke mig paa at erklære det for et utilbørligt Hastværksarbejde,
 hvor Du ikke havde givet Dig Tid til at bearbejde hverken Stoffet eller Dine
 25 egne Tanker derom. At de sidste ikke er bearbejdede, eller rettere sammen-
 arbejdede, fremgaar klart nok ved Smlign. mellem det Afsnit, som handler
 om Forskellen mellem Matt. – Mark. – Luk., og det om de ikke-apost.
 Evangeliers opbygg. Værd.

I det første skildrer Du navnlig Lukas, hvem Du her (rimeligvis af
 30 Opposition mod Schejerm-Clausen) forfølger med et uudslukkeligt Had,
 som Markus først i de sidste Kapitler ogsaa faar en Part af –, som det
 elendigste Makværk, der tænkes kan (mine Ord er aldeles ikke overdrevne);
 og i det sidste gøres han til en komplet Mester i Fremstilling og Sandheds-
 kærlighed, strengt taget rigtignok kun i de Stykker, som han er ene om at
 35 fortælle; men det er da en saa urimelig og umenneskelig Tanke som vel
 mulig, at en Forf. i det ene Vers kan skrive som en elendig Fusker, i det
 næste som et af Aandens mest udvalgte Redskaber, i Virklh en ligesaa
 umskelig Tanke, som den om Pavens Ufejlbarhed paa det dogmat. Dom-
 mersæde, sammen med hans Fejlbarhed alle andre Steder; og at Du
 forsikrer, at saaledes *maa* Kristne tænke om denne Sag, vil jo endog de

5 yngste af "den danske Lærerstand" kunne gendrive med den Bemærkn., at Kristne ligesaa lidt som Hedninger *maa* tænke Selvmodsigelse, men man *maa* tænke, at den som ukaldet og ubeføjet har indladt sig paa et Arbejde, han ikke magtede, og som derfor har skrevet derefter i de fleste Tilfælde, han *maa* have skrevet ligedan i alle; kun uforvarende kunde han slumpe til at komme bedre fra det paa enkelte Punkter. –

10 Og Du kan her ikke undskylde dig med, at naar Du skriver saa overdreven nedsættende om Luk. og Markus, er det kun fordi mange andre har talt altfor store Ord om dem, og med dem nedsat Mattæus; ti fordi min Sidemand falder i Grøften paa højre Side af Vejen, skal jeg dog ikke smide mig i den paa venstre Side, sømmeligst bliver det altid at følge midt ad Vejen, og der farer man bedst frem til Maalet; og Overdrivelser er *altid usande*; men Du vil jo dog ikke fortælle Usandhed. Allermindst forstaaer jeg, hvorledes Du kan tænke at saadanne Overdrivelser kan være sund Føde
15 for Skolelærere og Seminarister (tilmed da disse vel aldrig har hørt noget til Schejerm's Schriften des Lukas eller kender det mindste til de herhen hørende Undersøgelser; der er Stykker nok, hvori disse løbe med halv Vind og usande og overdrevne Forestillinger, saa jeg synes at der ikke i vore Dage er nogen Opfordring til at øge disse Stykkers Tal; for en halv Snes Aar siden kunde man kanske tænke, at naar man blot bragte Fut og Bevægelse ind i Lærerstanden, kunde den blive Kirke- og Folkelivets Grundpiller, nu mener jeg at Fristelsen til slig Tanke er noget mindre, og at man *maa* have set, at de fremfor alt trænge til solid Føde, der kan mætte og ikke blot bringe Mundene til at gabe.

25 Og at *Stoffet* ikke er tilstrækkelig bearbejdet, er især klart paa ett Punkt, som er det Hovedpunkt, hvorom det hele drejer sig, nemlig den apostoliske Oplysnings specifikke Forskel fra al anden. Du taler store Ord (større end Herrens egne Forjættelser) om denne, om hvorledes den ufejlbare Sandhedsaand har mindet dem om "alt Herren betræffende", og om hvorledes alle Kristne *maa* kunne forstaa, at alle andre Skribenter *maa* være Fuskere i Smlgning med dem, om hvor meningsløst eller hvor lumskelig man har indskrænket Inspirationen til det der angaar Guds Rige o. desl. Men naar saa disse store Ord skal til at staa Prøve ved den i det enkelte gennemførte Paavisning af Forh. mellem de apost. og ikke apost.
35 Evangelier, hvor bliver saa denne Aandens Gerning af? – sporløst forsvunden! Mattæus *maa* opfriske sin Hukommelse ved at læse et selvkaldet "Makværk", er tilmed saa begærlig derefter, at han skaffer sig det, mens det endnu er i Kladder; Johannes har meddelt flere af Jesu Taler, fordi han *menneskelig talt* havde bedre Opfattelse og Erindring af saadant, og overalt hvor Mattæi Fortrin i Enkeltheder fremfor de to andre skal bevises,

rekureres der til, at han som Øjenvidne (altsaa ogsaa ”mskelig talt”) maatte vide bedre Besked.

Naar Du vil tage Dit Udgangspunkt fra den apostoliske Inspirations Ypperlighed, saa kan det slet ikke nytte, at Du fortaber Dig i tomme Deklamationer (ti andet er det ikke) om, hvilke snedige Hensigter de lærde har haft med at indskrænke Inspir. til ”det som angaar Guds Rige”; men Du maatte først og fremmest forklare, hvorledes Du selv tænker den apostoliske Insp., og *det har Du ikke gjort*. Ti at bekæmpe og forkaste en formentlig falsk Anskuelse er endnu meget langt fra at fremsætte den sande.

10 Der er ikke noget Mske, som vilde være istand til efter nok saa omhyggeligt Studium af Din Bog at sige, hvad Du mener om Inspir.; men hvad enhver vil sige, er jeg sikker paa bliver dette, at Du har bekæmpet Lukas og tildels Markus med saadanne Vaaben, at man blot behøver at vende dem imod Mattæus, for ogsaa at faa hans Evangelium erklæret for et ”maadeligt

15 Makværk”.—

Altsaa det første Du vilde have at gøre, er at give en klar og bestemt Besked om, hvorledes den apost. Inspir. efter Din Mening er beskaffen, men NB. ikke, hvorledes den ”maa være” og ”maa tænkes af Kristne”, men hvorledes den *er*, og hertil vilde der bl. a. ogsaa høre Forklaringen af, ej

20 alene hvorledes Matt. f. E. kan skrive Jeremias for Sakarias (Mt. 27), men ogsaa af det forunderlige Fænomen, at en Mand som er mindet om alt Herren betræffende, er saa aldeles fremmed for alle Tidsbestemmelser, at han, saavidt jeg mindes, kun et eneste Sted (17, 1) foruden den sidste Paaske har nogen bestemt Tidsangivelse, hvorfor man kunde ved at presse de

25 Smaaord, hvormed han knytter den ene Fortælling til den anden, faa ud, at det hele havde tildraget sig i nogle faa Uger, Slag i Slag. Dette Fænomen har Du aldeles overset, og dog kan der deraf udledes ganske mærkelige Konsekvenser, ikke alene for Inspirationsbegrebet, men ogsaa for den rette Opfattelse af de kronologiske Afbigelser hos Mark. og Luk., eller rettere

30 sagt deraf, at de stille en Fortælling paa *en anden Plads* i deres Bøger, end Matt. har den i sin. Sagen forholder sig nemlig saaledes, at hele Mattæi Tidsorden blot er *antydnet* ved den *Plads*, hvorpaa han har stillet Begivenhederne, men saa at sige ingensteds *angivet* (som hos Johs. — Og denne ”Pladsorden” vil Du dog ikke engang fastholde Mt. 14 og 26); men dette

35 viser tydelig nok, naar man ellers kan og vil se, at Tidsordenen var for ham noget aldeles underordnet, men Xi Ord og Gerninger var ham Hovedsagen.

Men det samme gælder jo akkurat Markus og Lukas, som heller aldrig have lovet at skrive i Tidsorden. Nu kan det gerne være, og forekommer mig meget troligt, ligesom det ogsaa paa Forhaand er sandsynligt, at den

Orden hvor Mattæus har anbragt Fortællingerne, nærmere svarer til Tidsordenen, end baade Mark's og Luk's; men det staaer uomstødelig fast, at Mattæus *ikke* har givet nogen tidsordnet Beretning om Jesu Liv, hvorfor man ogsaa først af Johannes faar nogen Vejledning til at skønne noget om
 5 den Tid, paa hvilken Begivenhederne hos Matt. falde. Men naar dette er saa, er der saa nogen fornuftig Mening i disse uafledelige Sigtelser for Meningsløshed, Selvmodsigelse, Makværk, og jeg ved ikke hvad, hvoraf Din Omtale af Luk. og Mrk. vrimler, fordi disse have stillet Fortællingerne paa andre Pladser end Matt.

10 Og hvad er Følgen af en saadan Behandlingsmaade? Naar man, som Du, siger, at man først da kan faa noget klart Billede af Jesu Liv, naar man ved Rede paa den kronolog. Orden i dettes Tildragelser, saa er der derfra kun ett Skridt til at sige, at vi aldrig af de 4 Evangg. tilsammen kan faa noget klart Billede af hans Liv, ti dertil vilde høre, at man kunde følge ham fra
 15 Dag til Dag eller dog fra Maaned til Maaned, hvilket som bekendt er plat umuligt. Nej, det fremgaar klart nok af Evangelisternes Levnedstegninger, at ligesaa lidt som den kristne Tro, der glæder sig ved at kende Herren, har nogen levende Brug for Dag og Datum for hans enkelte Gerninger og Ord, ligesaa lidt har Evangelisterne lagt nogen Vægt derpaa; havde de gjort dette,
 20 maatte man sige, de var de ubehændigste og uheldigste Stumper til at udføre deres Opgave, Johannes iberegnet. Men naar de have opfattet deres Opgave saaledes, som de har gjort, saa er det i mine Øjne saa forkert og saa uberettiget, ja saa stor en Misforstaaelse som vel muligt, at bygge en
 25 Sammenligning mellem Evangg. næsten udelukkende paa det kronologiske, saaledes som Du har gjort.

Som jeg ovenfor har vist, at der ikke er nogen Sandhed i den Maade, hvorpaa Du sigter Lukas og Mk. for alt det onde, der kan siges om en historisk Skribent, saa er der ogs. paa mange Steder meget ringe Sandhed i de Uoverensstemmelser, Du fremhæver. Naturligvis, vil man gaa paa Jagt
 30 efter saadanne og fange dem til enhver Pris, saa har Strauss lært Verden, hvorledes sligt skal opføres; men Æren derved er grumme ringe, og det Gavn, man gør derved, mindre end intet. Ligesaa lidt Sandhed er der i adskilligt andet, saasom i Skildringen af de Motiver, der har bevæget Teologerne til [at] anse Luk. og Mk. for ligesaa troværdige som Matt. eller
 35 til at erklære Inspir for at gælde "det der angaar Guds Rige", og flere andre Punkter. Det er naturligvis en let Sag at slaa den Modstander, man selv har lavet, af Marken; ti saa kan man afpasse hans Modstandsevne efter sine egne Vaaben; men de Sejre man paa den Maade vinder, er sjældnen af større Værd, end hin gamle spanske Riddersmands.

Og kan man end muntre sig selv ved at slaa slige luftige Kæmper ihjel, saa

kan man paa den anden Side ogsaa gøre en hel Del Fortræd, som langt overvejer hin private Muntrelse, idet man derved giver de ukyndige (ogsaa blandt "den danske Lærerstand") adskilligt at løbe med, som de nok paa deres Vis kan bruge, men sandelig hverken til eget eller Andres Gavn. Vi har set nok i vore Dage af, hvad Fortræd det gør, naar livlige Aander kan give gabende Ungersvende nogle skrækindjagende Billeder at løbe med, af alt det græselige der kommer af den lærde Dannelse, Videnskaben, Teologien, den sorte Skole o. l., saa jeg synes Du burde have lært nogen Forsigtighed i Valget af Dine Ord.

10 Ja der kunde være meget mere at sige herom, men i Øjeblikket kan jeg ikke samle mere, og det fornødne vil Du sagtens ogsaa finde omspredt i de Enkeltheder jeg har gjort Bemærkninger ved, hvilke medfølge. Men jeg vil ende, som jeg begyndte: Du *maa ikke* udgive denne Bog, det vilde være en Forsyndelse mod *Sandheden*, mod *Menigheden* og mod *dit eget gode*
 15 *Navn*. Bogen *kan* blive god og nyttig for dem, der giver sig af med slige Undersøgelser, naar *hele* den første Del indtil S. 87 bliver *skreven helt om*, og da maa Du ikke være nænsom over Dig selv, men uden Barmhjærtighed skære bort *alt*, hvad Du ikke kan staa ved, og deraf vil Du finde meget. Saa vilde jeg i Dit Sted heller ikke paatage mig saadan en Reformatormine. Der
 20 har været Kristne før Dig, som med dybeste Kærlighed og Sandhedskærlh har gransket Herrens Liv i Kødets, Kristne, som baade Du og jeg staar os vel ved at bøje os dybt for.

Men saa sømmer det sig ikke at tale om *alle*, der er og har været af anden Mening end Du, som om de enten var komplette Idioter eller snedige
 25 Forførere; og anderledes kan Du ikke tale om dem. Man faar sjælden Tillid til en Sags Sandhed, naar dens Talsmand tager Munden saa fuld; Sandheden staar sig altid bedst ved at trænge igennem ved sin egen Magt, og den behøver hverken Trusler eller Skældsord eller falske Beskyldninger til at overvinde Løgnen og sprede Mørket hos dem der er af Sandhed. Og andre
 30 kan det slet ikke nytte at skrive for; ti man kan dog aldrig, om man end skriger nok saa højt, stoppe Munden paa Løgnen. En Godtgørelse af, at Ordene hos Matt. ubetinget fortjener Fortrinnet for de to andre, kan være meget nyttig for *de lærde*, hvorimod Menigheden, som Du selv under mange Vendinger har paavist i Afsn. om Evang's opbyggl Værd, har saa at
 35 sige slet ingen Interesse eller Gavn deraf, saa lidt som den har nogen Forstand paa ell. Kundskab om de derhen hørende Spørgsmaal. Derfor er en Indankning af denne Sag for Menighedens Domstol, som Du i Virklh. gør (med Undskyldning for at Du af og til nødes til at indkige i det lærde Paradis), baade uretfærdig og meningsløs.

Men vil Du skrive en Bog, som skal være overbevisende for nogen, som

kan dømme om Sagen, saa maa den være holdt i en ganske anderledes rolig Tone og ikke stadig paa Kogepunktet af Raseri. Enhver sindig Læser maa jo nødvendig slutte, at en Forf. der skriver i en saadan Varmegrad, enten maa være en Daare eller ikke farer med Sandhed; ti *Sandheds Erkendelse fører* 5 *aldrig* til ”Skrigen og Bespottelse” (Ef. 4.).

Og nu, kære gamle Ven, maa Du ikke blive vred eller fornærmet, for hvad jeg her har skrevet. Jeg ved med mig selv, at der ikke er ret mange Msker, jeg nødigere vil fornærme, end Dig. Men hellere vilde jeg dog fornærme Dig saa haardt det skulde være, tror jeg, end være medskyldig i, 10 at Du skulde sætte Dit gode Navn overstyr og gøre Kristne den Sorg at udgive en saadan Bog. Og jeg er da ogsaa vis paa, at Du har den Tillid til mit oprigtige Venne- og Brodersind, at selv om Du, hvad jeg dog ikke kan forestille mig, skulde finde, at alt hvad jeg har skrevet herom, er ubeføjet, at Du dog vil være vis paa, at jeg har skrevet saaledes, fordi jeg mener Dig det 15 saa godt, som det ene Mske kan mene det med det andet, og jeg kan sige, at det har været mig en næsten stadig Sorg at læse Din Bog, saa nær som en Del af de sidste Afsnit. – Derfor tror jeg ogsaa at Du vil følge mit Raad og min Bøn, ikke at udgive den, som den nu er.

Der kunde være meget andet at skrive om, ti det er længe siden jeg skrev 20 til Dig; men dels har jeg ikke sønderlig Tid, da jeg endnu har en Del ulæste Examensafhdl. tilbage, hvilke skal være færdige imorgen Aften, dels har jeg efter dette Brev ikke megen Lyst til at skrive om andre Ting, – Du vil sagtens heller ikke have megen Lyst til at læse derom. Men naar jeg paa Torsdag (overmorgen) kommer til Kbhvn, hvor jeg skal være en 14 Dages 25 Tid, haaber jeg at kunne skrive et mere fornøjeligt Brev. Imidlertid vil jeg dog bede Dig blot med nogle faa Ord, om saa skal være, at lade mig vide, hvorledes Du har optaget dette Brev. Min Adresse er ”Hotel Tre Hjorte, paa Vestergade”.

Saa lev vel; Gud være med Naade og Velsignelse med Dig og alle Dine.

30 Rønnebæk 15 Jun. 75. Din trofaste Ven
Skat Rørdam

Den anden Del af Din Bog beholder jeg en lille Tid endnu, da jeg nok vil 35 gennemgaa Din Overs. nøjagtig.

139. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[19/6-1875]

Kjære Ven.

Sandt at sige kom dit Brev over mig omtrent som en Spand koldt Vand over
 5 En, der sover sødt; thi jeg var ganske uforberedt derpaa og havde lige spist
 til Middag, siddende for at nyde en Time i Ro. Jo længere jeg læste, jo
 hedere blev jeg om Ørerne, bogstavelig talt, og trøstede mig i min Befip-
 pelse ved, at det var da en sand Lykke, at jeg ikke fik det Kram udgivet; thi
 vel er jo Tanken slem men Gjerningen selv dog værre. Da jeg var færdig
 10 med Brevet, trak jeg Vejret meget dybt, "omtrent mellem lee og græde".

Din Frygt for, at jeg skulde blive fornærmet, kunde du nu sparet; thi jeg
 kjender dig bedre end dertil; man bliver ikke vred, fordi Ens gode Venner
 slaae, det er langt værre at taale deres Spot; men forresten er jeg med Aarene
 bleven noget haardhudet, saa det anfægter mig ikke saa grumme meget, om
 15 man mener, at jeg er en Daare og tilmed en opblæst Daare, naar jeg selv er
 overbevist om, at jeg i Hovedsagen har Ret. Det er en Trøst, som jeg vil
 ønske dig Part i, hvis du faar den behov, at naar man er kjørt til Vands for
 Alvor, saa er det godt at huske paa, at man jo da ikke selv er mere
 Faarehoved, end at man kan dømme om, om det er *med Rette*; og er man
 20 vis paa, at man har Retten med sig, saa er det jo en Fordel at see, at den kan
 udtales endnu bedre, end man bildte sig ind.

Det som nu idag gjør mig mest ondt er, at du har havt *Sorg* af at læse mine
 Tanker, at det har været dig et *pinligt* Arbejde; thi havde jeg vidst det forud,
 saa vilde jeg forskaanet dig derfor, men dog nødtigt undværet dine Raad, thi
 25 det kan jo godt være, at du har Ret i Meget. Det er min alvorlige Mening, at
 det gjør mig ondt, at jeg har krævet Noget af dig, som har forvoldt dig Pine,
 og du vil nok troe mig, at det er jeg kommen til uden at ville det; thi vel
 kunde jeg jo nok tænke, at Adskilligt kunde ikke smage dig, som du nu en
 Gang er, men *pine* dig, det havde jeg ikke tænkt, det kunde.

Naar jeg nu efter løseligt at have set dine Bemærkninger igjennem, er
 tilbøjlig til at troe, at du kan have Ret i Meget, og er dig virkelig taknemlig
 for at have gjort mig opmærksom paa virkelige eller tilsyneladende Modsi-
 gelser, saa er det dog ikke min Mening, at du har Ret i, at det Hele er noget
 Juks, thi det kan jeg fornemme, at det slet ikke er; jeg er vis paa, saa vis som
 35 vi Mennesker kan være i saadanne Ting, at jeg har Ret i det Store, i
 Hovedsagen, og at denne store Sandhed, Apostelevangeliernes ubetingede
 Fortrin, har jeg fremstillet saaledes, at Læserne kan forstaae den.

At der kan være Fejl, Uvidenhedsfejl, Skødesløshedsfejl, unødige Kaad-
 heder, løse Sidehug osv. kan godt være, og jeg er dig *meget takskyldig* for,
 at du har sat Mærke ved dem; det var derfor jeg sendte dig det, og havde du

ikke paapeget mig dem, vilde jeg have fortrudt, at jeg havde bebyrdet dig med denne pinlige Sorg; men over disse Biting, som kan rettes eller fjærnes, maa man ikke glemme, at Hovedsagen er saa lidt anerkjendt og ligger saa langt fra det, som vor Tid synes om, at den maa siges tidt og skarpt, om den skal blive agtet. At man selv kanske faar Utak for sin Tjeneste med at hjælpe den til sin Ret, kan jo gjerne ventes; men kan man ikke i vor Tid og i denne Verden vente det som en almindelig Regel; og fik man noget Uvæsen belyst tilbørligt, naar man ikke turde udsætte sig for en Del Anfægtelser paa hvad du kalder Ens "gode Navn". Jeg kan ikke lade være at smile ad din Appel til mit "gode Navn", idet jeg tænker paa, hvordan det samme Navn er trakteret baade her og der, blandt Andet i Kalkars Tidsskrift. Her er ikke Meget at sætte til af. –

Mit gode Navn faar det gaee med, som det kan, men at skade den gode Sag, bedrøve de Christne og glæde de Kaade og Onde, det vilde jeg jo da nødigt gjøre, og blev det den eneste Frugt, saa var det tilvisse mere lønnende at brænde det Papir som saameget andet. Som sagt, du har formodentlig Ret i mange af dine Bemærkninger; du har ganske Ret i, at Afsnittet om de ikke-apostl. Evangg' opbyggelige Værd er skreven for nylig, og uden at jeg huskede det andet, som er skreven for flere Aar siden. Det var Nørregaards Skyld, at jeg føjede dette til; han havde læst det øvrige Manuskript og fandt det helt godt, men savnede en Anerkjendelse af Marc' og Lukas' Værd for Menigheden til Opbyggelse; selv fandt jeg nu egentligt dette ufor nødent, thi man kan ikke sige Alt paa en Gang; men jeg skrev da saa alligevel dette Stykke, som jeg nu nok ser, maa efterses for ikke at modsige det Første.

I dette Punkt og i mange andre kan du have Retten med dig, og naar jeg faar Ro til at tage fat paa Tingene, tager jeg vel ogsaa de fleste af dine Bemærkninger tilfølje; men jeg har en Fornemmelse af forud, at det kan godt lade sig gjøre, uden at jeg behøver at fravige, hvad jeg mener i Hovedsagen, og uden at kassere helt den Part, som jeg synes at erindre, er den morsomste og varmeste; thi du kan nok vide, at jeg ikke kan anerkjende, at jeg har været ved "Kogpunktet af Raseri" osv. Det kommer mig for, at du har Fristelse til at kaste Barnet ud med det skidne Vand, thi jeg skulde næsten mene mellem Linierne at kunne læse mig til, at du er enig med mig i adskillige Ting og maaske helt i det, som er Hovedsagen. Og hvem kan undvære den Tillid, at Læsere vil optage om ikke Alt saa dog det Meste i den bedste Mening.

Dette nu for at trøste dig og takke dig saavel som for at berolige dig, at du ikke maa troe, jeg helt er knust og tænker paa at gaee hen og hænge mig efter denne Forsmag paa, hvad "de Lærde" vil sige. Jeg ved, du har en Rem

af Huden og holder dig Noget til Gode; og da jeg selv er alt Andet end lærd, tværtimod en ”meget ulærd Djævel”, som Holberg siger, saa har jeg ikke saa ondt ved at vises i en Skammekrog for min Uvidenskabeligheds Skyld; jeg søger saa at tørre mine Sko af og prøver at komme for Lyset igjen.

5 Summa: havde du ikke havt Sorg og Pine af din Tjeneste, saa vilde jeg havt Gavn deraf uden tillige at have Græmmelse og Anger.

Vi har fornylig havt et Besøg af Birkedal, som var os til en ganske særegen Glæde; han er min Beundring og har været det i mange Aar, og vor Sag er i gode Hænder, saa længe Vorherre vil lade ham leve blandt os. Han er første
10 Mand til at møde, naar der er ”Skidt i Sprøjten”, han tager Stødet af for mange, mange Andre. Og han er saa uendelig morsom at høre paa, saa fuld af Spidser og Bid, og dog saa mild i sin Dom om Andre. Hvor var det nu ikke godt, som han viste Jungersen til Rette; det kunde, synes mig, ikke gjøres bestemtere og dog venligere. Vi havde den Glæde at være enige i
15 Kjærlighed til dig, og fik vore Følelser udvekslede i den Retning. Der er kun en lille Fejl ved ham, at han ikke godt kan forhandle roligt med En om det, hvori han er af en anden Mening; han er saa hastig i sin Tankegang og Slutning, at man ikke kan vinde med ham; vi kom ellers godt til Rette og her havde vi ublandet Glæde af hans Besøg.

20 I morgen kommer Kirkeby her i Besøg, og derfor jager jeg til at skrive dette lille Brev idag, da jeg ikke faar Tid de første Dage, mens han er her. Lev nu vel gamle Ven og tro mig, at jeg er taknemmelig for dit Raad; jeg skal nok følge det, saavidt det kan lade sig gjøre (men jeg indlader mig ikke paa at definere Inspiration eller udvikle dens Begreb, jeg vil ikke ind i
25 Vrøvlet). Du faar vel Lejlighed til at see ind til min Søster, mens du er i Kbhvn.

Gud give Eder at have det godt i alle Maader; min Moder har været syg og sengeliggende tre Uger, men er nu lidt i Bedring. Lev vel min gamle Ven, Gud være med dig.

30 Otto Møller

Gylling 19/6 75

35 **140. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller**

[16/7-1875]

Min kære gamle Ven!

Det har i bogstavelig Forstand været mig umuligt at faa Tid at skrive til Dig, som det har været min Hensigt lige siden jeg fik Brev fra Dig i Kbhvn. Det var nemlig min Agt, naar jeg skrev, at skrive udførligt om flere Ting, bl. a.

da ogsaa angaaende Din Bog om Evangg., og det skal der jo dog nogen Tid til. Nu maa jeg nøjes med ved dette Par Ord at melde Dig, at jeg med Guds Hjælp kommer til Frederits paa Mandag d. 19de, hvor jeg agter at bo paa den Gæstgivergaard, som ligger midt i "Strandgaden" – eller Vendersgaden, 5 tror jeg den kaldes nu. Jeg skal nemlig prædike ved Missionsmødet der paa Tirsdag, og jeg mener at det kunde være fornøjeligt, om vi kunde mødes og tales ved. Jeg rejser hjem paa Onsdag Formiddag.

Lad mig nu se Du kommer, om Du kan, og lev saa vel, til vi ses.

Din

10 16/7 75.

Skat R.

141. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[23/7-1875]

15 Kjære Ven.

Ja du gik vel og ventede lidt efter mig i Frederits, hvis du da ikke selv gjorde den Regning, at jeg vel ikke kom. Jeg vilde naturligvis gjerne være truffen sammen med dig, men det forekommer mig, at det vanskeligt kan skee under uheldigere Forholde, end hvor jeg Intet har at gjøre, og hvor sagtens 20 Alle flokkes om dig; jeg vilde der kun været i Vejen, naar undtages selve Natten, og jeg foretrak derfor at blive hjemme.

Hertil kom nu, at da jeg af Avisen saa, at du kom til Missionsmødet, og tænkte, at du muligt kunde faae i Sinde at gjøre Alvor af, hvad du forleden Aar havde besluttet at gjøre fra Aarhus af, at lægge din Vej herom ad, saa 25 havde jeg forat have Tiden fri henlagt en Begravelse og en Sygeberettelse til Tirsdag, som ellers skulde have været om Onsdagen, og havde saaledes bunden mig selv. Dit Brev fik jeg først om Søndagen, da jeg Intet Valg længere havde; og saaledes gik det altsaa til, at jeg ikke kunde, selv om jeg havde villet, komme til Frederits, saa at jeg kunde hørt din Prædiken, og 30 den havde vel sagtens bleven det Meste, jeg havde faaet ud af Rejsen.

Jeg var forresten for kort Tid siden nede lidt syd for Frederits i en By, der hedder Højrup, og det var mig en besværlig Rejse; jeg drog hjemmefra Kl. 5 om Morgenen og kom igjen Kl. 12 om Aftenen, og var dog kun paa Mødestedet godt et Par Timer, hvilke for det Meste gik med at holde Tale. 35 Hvad der egentligt drev mig, var Haabet om at træffe sammen med Leth fra Middelfart; det var hos Folk, der have løst Sognebaand til ham, at Mødet var, og han havde lovet at komme men udeblev, som man mente paa Grund af Sygdom. Et Par Mænd dernede fra havde været heroppe for at presse mig til at see ned til dem; men jeg fik kun liden Glæde og megen Besvær ud deraf, saa jeg neppe saa snart igjen indlader mig paa dette: at feje for Andres

Dørre, hvad jeg ogsaa i længere Tid har ment, er et temmeligt ørkesløst Arbejde. Man kan have ondt nok ved at røgte sit Eget, og Gaden bliver hurtigst ren, naar hver fejer for sin egen Dør.

Jeg kan ikke ret Meget, og maatte derfor for et Par Dage siden afslaae en
 5 Opfordring, der stilledes fra en Del Lærere fra Vejleegnen om at holde Skolemøde her først i August; jeg maa have en fredelig, uforstyrret Forberedelsestid til Saadant, og den kan jeg ikke skaffe mig med Sikkerhed, naar jeg kun har en halv Snes Dage at løbe paa. Ellers var der jo nok Noget, der
 10 med Grund kunde siges Lærerne for Øjeblikket, naar man ret følte sig kaldet til det; men dette Sidste skal ogsaa til, naar det skal blive til noget Rigtigt i en saa mislig Tid som den nærværende. Jeg føler ingen rigtig Drift og sætter det derfor ud til et andet Aar, om man da lever og kan det bedre end nu.

Forleden Dag kom min Søster Maria hjem og havde lagt sin Vej om ad
 15 Odense, hvor hun var om Natten. Der havde hun for ganske sikkert hørt, at Kjerkegaard havde været hos Helveg fornylig for at formaae ham til at være hans Eftermand i Aalborg Bispesæde. Der har jo været megen Tale om, hvem der skulde tænkes paa til den Plads, og i Almindelighed hørte jeg, at Tankerne vendte sig til Blædel eller Clausen i Horsens som dem, der
 20 begge i de sidste Tider har gjort sig fortjente af den lutherske Kirke i Danmark. Det kom ogsaa mig for, at det vel maatte blive en Mand af saadan graaagtig Farve, og jeg har aldrig tænkt paa Helveg.

Men nu kan jeg godt forstaae, at han vel er den, som Kjerkegaard kunde ønske efter sig, og det af mere end en Grund; Kkgrd. vil jo uden Tvivl
 25 gjerne have En, der er noget aandeligt i Slægt med ham; men jeg tænker mig, at han tillige har havt den Plan bag ved: at redde Helveg, drage ham løs fra det Røde, han er paa Slæb med, og sætte ham fast i en Bispestol, thi det er ganske afgjort, at Ingen kan ærligt gaae ind i den Stilling uden med det Samme at føle sig kaldet til at holde omtrent paa alt det Bestaaende. Det var
 30 jo saa at slaae to Fluer med et Smæk: baade at faae en alvorlig Mand af den grundtvigske Retning til Efterfølger og faae en af denne Retnings bedste Mænd reven ud af Maskepiet med Venstrestyret. Har hans Tanker været disse, saa kan jeg ikke Andet end billige dem, og ønske, at det maa lykkes ham at gennemføre sin Plan.

35 Det kunde nu ogsaa blive en behagelig Bestilling for Martensen at komme til at indvie Helveg, som han vist aldrig har kunnet lide, og indvie ham til Bisp paa samme Tid, han er under Retsforfølgelse for at have havt Finger med i det formentlige Indgreb i Bispebestillingen. Jeg kunde unde Martensen denne Fornøjelse og de andre stramtandede Bisper den Overraskelse at faae Helveg ved Siden ad sig; ligesom det da uden tvivl heller ikke vilde

blive ganske uden Betydning for den kirkelige Styrelse herefter, at en saa afgjort Frihedsmand kom ind i Bispeaaedet, Helveg kunde jo da vist ikke som Kjerkegaard saa omtrent fornegte sin Fortid og blot og bar være Bussemand for de yngre Grundtvigianere. Om der nu er Noget i det Hele, vil jo vel Fremtiden snart vise, og maaske du allerede ved Besked derom.

Jeg har forresten ogsaa tænkt, om der ikke vilde blive Tale om dig til denne Bispestol, men har tænkt, at du vilde holde dig tilbage, til Aarhus Bisp gaar af, hvis du da ellers vil have med Sligt at gjøre og kan staae ved at tage mod den knebne Løn, som en Bisp faar; thi det er nok slet ikke let for dem at komme ud af det med den. Fra alle Kanter hører jeg, at Gude er udset til Martensens Efterfølger; men jeg har ondt ved at troe, at det kan være saa; han er vel ikke saa meget yngre end Martensen, og jeg kan ikke forstaae, at M. skulde ville selv pege paa ham, med mindre han delte det Ønske med andre Selvherskere at faae en slet Efterfølger for at savnes desto dybere. Birkedal havde nogle meget morsomme Historier om Gude, navnlig fra hans Omgængelse med Tolstrup, da denne kom til Roskilde og ikke var ganske villig til at tage Gude til sit Forbillede.

Jeg var for en Uges Tid siden henne hos vor gamle Ven Lindberg; jeg maatte holde Kirketjeneste derhenne, da de havde Barn i Kirke og gik til Alters. Det er vanskeligt at holde det gaaende med den Omgang, og jeg forstaaer heller ikke, hvorfor han vil blive ved at presse mig saa haardt derfor, da jeg ingen Skjul lægger paa, at det er mig pinefuldt. Det er ikke dette, at jeg ikke holder af Lindberg og hans Kone, thi det er hjærtens gode *Mennesker*; han er ganske den samme, han altid har været; og han vil saamænd ikke med Villie gjøre en Kat end sige mig Fortræd; men tidt kan det være, at naar han er mest kaad af Glæde, kan jeg faae den allerpinligste Fornemmelse af dette Mellemværende mellem os, som vi ikke kan røre ved, og af hans Letsindighed i de Ting, som for mig ere meget alvorlige. Naar han er mest oplagt til at lee ad Tingene, saa fristes jeg næsten til at græde; thi det er mig en saa uforstaaelig Glæde. Saa kommer man jo ogsaa der i et aparte Selskab, som man umuligt kan være glad i, da man ikke er mellem sine Egne i nogen Maade; der var nu sidst ikke blot Konradsen og Bojsen, men Niels Rasmussen Lisberg Torp, Folkethingsmand N. Hansen fra Fyen og nok en politisk Bonde fra Sjælland; og de see jo alle paa En med nogle sære skjæve Øjne, og kan umuligt være velfornøjede med helt at skulle tie om det, som deres Hjærte er fuldt af; thi der blev ikke, mens jeg var der, rørt ved Politik; men en saadan Dag maa jo for dem være en slem Fastedag, omtrent som for en Dranker, der ingen Brændevin maa faae.

Den eneste, jeg ret kunde med, var Fru Lindbergs gamle Fader, Provst Monrad, en rigtig pen gammel Mand, men som jeg syntes, at Lindberg gik

lovlig nær med sin Spøg imellem. Fru L. sagde, at han befandt sig ilde ved Lindbergs Politiceren, men desuagtet gjorde L. flere kejtede Forsøg paa at være morsom over den "gamle Højremand". Det er noget forunderligt Virvar at være med i, og underligt at tænke paa, om det stedse skal saa blive ved; det er galt, hvad der saa end kan siges om det, at Christne skal føle sig saa trykkede sammen med hinanden; og det kan heller ikke blive saadan ved, men der maa komme en Splittelse; det er den rimeligste Udgang, man kan vente; og den er alligevel sørgelig. Men hvem kan sandt længere finde sig i den gamle Bojsen med hans Martyrer; det er det Vamleste, han endnu har budt sine Venner, og dog tie de. –

Det var da noget ganske forunderligt Noget, som Jungersen kom med; Birkedals Indsigelse var klar og varm, men Jungersens Svar igjen noget haltende Noget. Der er saa et Vrøvlehovede Engberg eller hvad det er, han hedder, som kom med Noget, der var snart misligere endnu end Jungersens; men man ser deraf, hvad man kan vente og skal vogte sig for fra R. Nielsen, thi han siger jo i sin Religionsfilosofi det Samme som Jungersen. Jeg skrev strags til Jungersen, da hans Bog var udkommen, at han var kommen paa en slem Galej; men da var han høj i Hatten og opfordrede mig til at gaae i Kreds med ham i Dansk Kirketidende; jeg var ikke oplagt dertil, og fandt, at da Birkedal havde talet, saa behøvedes der heller ikke mere, om jeg end vilde have taget Sagen noget anderledes og søgt at vise, hvordan den christelige Tanke kan, naar den vil, forlige sig med Forsoningen. Jeg brænder nu sagtens inde med Mit og det er der vel heller ikke noget tabt ved, da jeg jo ikke kan siges at være af "ren Lære". Men havde du ikke tænkt paa at gjøre opmærksom paa, at dette ikke er Christendom?

Hvad angaar Skriftet om Evangelierne, da ligger det ganske stille, og kommer maaske til at ligge længe, da jeg helst vil see at være saa kølig som mulig, om jeg gjør Alvor af at gjøre det istand til Udgivelse. Bliver det ikke ved at staae for mig som et nyttigt Arbejde at lægge den evangeliske Historie til Rette for de Mange, der give sig af med at fortælle den, og at det ikke kan skee væsentligt anderledes, end jeg har gjort det eller lært det af min Fader, da vil jeg ikke ulejlige mig for at naae en tvivlsom Ros eller, som du synes, en vis Skam og Skjendsel. Jeg har i det Hele mest Lyst til at holde mig i Stilhed og paa min egen Grund.

Men Et vil jeg dog bemærke, at naar jeg lod forstaae, at jeg havde mest tænkt paa *Lærerne*, og du mente, at det var dem, det mindst vilde egne sig for, da havde jeg naturligvis væsentligt tænkt paa selve den evangeliske Historie og ikke det critiske Tillæg; thi for dette sidste har de jo ingen Brug i deres Arbejde; men man kan jo ikke formene dem at tage det i Hænde, og skulde de ogsaa faae Noget af det galt i Halsen, det var dog af mindre

Betydning, naar de ellers fik Magt over selve Levnetsløbet, som det er os meddelt af de sande Vidner. Men som sagt, det kan nu være, hvad det er, til en anden Gang; jeg er slet ikke forhippet paa at komme i Folkemunde mere, end jeg er.

- 5 Vi har det nogenlunde godt; min Moder har været syg en Maanedstid, men er dog nu gaaende igjen. Vor lille Dreng er ikke rigtig vel i disse Dage, og jeg er sjældent ved ret godt Mod, naar der er Noget i Vejen med ham; men Vorherre har hjulpen os over Meget og kan ogsaa gjøre det fremdeles. Lev vel gamle Ven under Guds Naade.

10
Otto Møller
Gylling Pstgrd. 23 Juli 1875.

142. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[5/8-1875]

- 15
Min kære Ven.
Endelig begynder jeg at kunne trække Vejret efter min Hjemkomst fra Frederits, saa jeg kan ialfald begynde at skrive Dig til. Jeg var igrunden ganske godt tilfreds med at Du ikke kom til Frederits, da vi kun vilde have
20 faaet megen liden Tid til at tale sammen, eftersom jeg ikke godt kunde undgaa at være paa Farten uafladelig, ikke dog saa meget paa Missionens som paa gammelt Venskabs og Bekendtskabs Vegne; der var mange som søgte mig, og mange som jeg søgte, og dermed gik Tiden Slag i Slag indtil jeg rejste, hvilket jeg maatte gøre endnu inden Mødets Slutning, da jeg
25 skulde have en Begravelse her hjemme, som jeg nødig vilde udeblive fra. Men siden den Tid har jeg været uafladelig i Tøjet, dels med Møder, dels med at modtage Gæster, af hvilke der kommer mange saadant et Sted, som ligger saaledes paa Routen som Rønnebæk, dels med at udarbejde til Trykken min Prædiken i Frederits, og et Foredrag, som jeg et Par Dage
30 forud holdt i Roskilde Konvent, om Nøglemagten, hvilket nu bliver trykt i Kirketidenden, og som jeg antager og haaber at Du vil synes vel om. –

- Jeg hører nu – af Præst Lorentzen fra Gislev, den gl Provst Knudsens Kapellan, som var her igaar –, at Lic. Lind i Sæby for sikkert skal være
35 bleven Kierkegaards Eftermand. Han er en skikkelig og hæderlig Mand, meget retsindig og meget højkirkelig og meget lidet gunstig stemt mod Grundtvigianerne, men vil forresten neppe kunne udfylde en Bispestol i nogen Henseende. Hvis Du har 3dje Samling af Brammers Lejlighedstaler, kan Du der læse en Konfirmationstale af ham om Opdragelse i videre og snevrere Forstand, som viser, hvilket uhyre Nedfald det vil blive fra Kierkegaard til ham. Jeg antog forresten som temmelig afgjort at Johs

Clausen vilde være bleven Bisp, og Embedet er uden al Tvivl blevet ham tilbudt. Ogsaa har jeg hørt adskillige fortælle, at det skulde været mig tilbudt, men har intet mærket dertil.

5 Løvrigt er der neppe nogen Mand, som man maa have mere Medlidenhed med end Kierkegaard. Hans Søn, som har været sindsyg, er nu paa en Maade nok helbredet, men er en fuldstændig Spotter og Fornegter af alt baade mskelig og guddommelig helligt og godt, og duer ikke til nogen som helst Ting, saa der synes ikke at være anden Udsigt for ham end at gaa fuldkommen tilgrunde ogsaa udvortes, naar hans Fader dør. Hans Kone har
10 Du vel nok hørt om, hvorledes hun er en uafsladelig Plage for sine Omgivelser og sig selv med. Hans engang betydelige Formue er aldeles opbrugt paa disse to, saa det bliver virkelig en sørgelig Alderdom, han ser imøde, naar han foruden den daglige Byrde at have to saadanne Msker om sig eller i sit Hus, ogsaa skal have Næringsssorger at kæmpe med. Det som
15 bringer ham til at søge sin Afsked, er netop disse huslige Forhold, ti han kan ikke komme ud af ved hver Ordination at sige, at en Biskop skal have troende og lydige Børn og vel forestaa sit eget Hus.

Jungersens Teologi er jo slet intet andet end ægte gammel Rationalisme, hvad jeg ogsaa ser at A C Larsen i en Anmeldelse af hans Bog i "det 19^{de}
20 Aarhundrede" har hilset den som. Det er den første modne Frugt af den anden Alliance mod Naturen, som vor Tid har set, den mellem Rasm. Nielsen og Grundtvigianismen. Men Antydninger af hvad der var at vente, har man dog allerede kunnet spore baade i adskillige Artikler i For Ide og Virklh. og i Jungersens Dansk Protestantisme. Hans Svar til Birkedal var i
25 mine Øjne noget uklart Tøjeri, som synes mig at kunne sige alting eller ingenting, alt efter Behag. Det kuriøseste ved det hele, eller det sørgeligste, er dog igrunden dette, at Jungersen selv aabenbart ikke har haft Anelse om, at hans Lærdom var andet end god Kristendom.

Det fik jeg klart at se, mens jeg var i Kbhvn, da jeg var bleven indbudt til
30 et Møde med endel gamle Vartovstemmer, havde jeg nær sagt, d. v. s. Handskem. Larsen, Vestberg, Ketelsen, og alle disse gamle fra Vartov Menigheds Velmagtsdage, i Anledning af det frivillige Fattigvæsen i Vartov Menighed og lignende Sager. Jungersen var der ogsaa. Her blev bl. a. Tale om, hvorledes Sammenholdet i Vartov Menighed var blevet løsere i de
35 senere Aar, hvoraf jeg tog Anledning til at udtale, at den væsentlige Aarsag dertil var, at Kristendom i det hele og Vartov Kirke i de senere Aar har været paa Moden, hvoraf Følgen var bleven, at mange søgte til Vartov, om hvilke man ikke kunde have nogen egentlig Tro om, at de vilde høre vor Herre til, og at adskillige urene Elementer fandt Behag i at gaa under grundtvigsk Flag, skønt de i Virkeligheden fornegtede, hvad Grundtvig

altid har kæmpet for; herhen hørte de R. Nielsenske Teorier, og hvad Frugt de kunde bære og vilde bære, mente jeg Jungersens sidste Bog var klart Vidnesbyrd om.

Dermed var jo Luntten sat til Krudttønden, og Jungersen før op med en
 5 Confessors krænkedede Værdighed og forsikrede, at han holdt fast ved Troens Ord saa godt som nogen, men det var kun teologiske Anskuelser, han havde udtalt sig imod o. desl. Men da saa alle de tilstedeværende, som ikke kunde mistænkes for teologiske Smitte, udtalte sig imod ham, tildels med stor Forfærdelse, og han saaledes opdagede, at det dog kunde være
 10 noget mere end teologiske Spidsfindigheder, Sagen drejede sig om, saa sank hans Mod; og deraf er fremgaaet, at han nu beder Menigheden om Forladelse for et og andet, af hvad han har skrevet. Men dette at han saaledes maa henregnes til dem, der ikke vide hvad de gøre, synes mig at give Haab om, at han trods Fortroldelse for Tiden, dog med Tiden kan
 15 komme paa ret Køl igen. Men beklageligt er det, at han nu er kommen ind paa dette, hvilket han naturligvis ikke forsømmer at docere for de unge paa Rodes Højskole; det var ellers en Skole, som jeg havde ventet mig en Del af mHt. de vordende Friskolelærere, men saa længe han er der, vil jeg da ikke vise nogen derhen.

20 Jeg hørte af Grove, som havde været derude og hørt et Foredrag i "Bibelkundskab", hvori han (Jung.) forklarede Syndefaldshistorien, at det var "noget underligt noget" han der kom med, holdt i en saa raillerende Tone – uden at vedk. dog kunde gøre mig nøjere Regnskab for, hvad det underlige var. – Og endnu beklageligere er det, at efter Sigende mange af de
 25 unge teol. Studenter, særlig de af Grundtvig berørte, ere aldeles hentagne i den jungersenske og engbergske Teologi. – Jeg har lovet Brandt at skrive et Stykke i Kirket. om og mod Jungersen; – naar jeg nu maatte faa Naade til at gøre det paa rette Maade, saa Sandheden kunde faa Æren. – Hvis Du skulde faa høre, hvad mig er fortalt her i Rbk, at jeg ved hint Møde i Kbhvn havde
 30 trumfet Bordet og kaldte Jungersen en Hedning, skal Du dog vide, at det ikke er sandt: jeg sagde at dersom han var af den Mening, at hans Lærdom stemte med Grundtvigs Tankegang, saa skulde han vide, at den tværtimod førte til Tilintetgørelse af alt hvad Gr. havde kæmpet for sin Livstid.

Hvad Din Evangeliekritik angaar, da vil jeg til yderligere Forstaaelse
 35 bemærke, at det slet ikke har været min Mening at bekæmpe Dig i Hovedsagen: at den rette Tidsorden faas ud (og maa faas ud) ved at følge Mattæus og Johannes. Dette er bestemt en god og forsvarlig Tanke, som ikke burde gemmes i en Pult. Men Hovedtanken i en Bog kan godt være baade rigtig og gavnlig, og dog kan Udførelsen være saadan, at den ubetinget skader baade den gode Sag og selve Hovedtanken. Og det er jeg

ganske vis paa, at Din Udførelse vil gøre. Ti naar Du angriber og bekæmper (ti det gør Du) Mark's og Lukas's Troværdighed med saadanne Vaaben, at man blot behøver at vende dine egne Ord mod Mattæus for at faa ham reduceret til det samme Nulpunkt som hine, saa har Du unegtelig gjort
 5 ogsaa Matt. al den Skade Du kan. Og naar Du gør Luk. til en fuldstændig uvederhæftig Makker i alle de Beretninger, han har fælles med Mattæus, saa maa han efter al mskelig og guddommelig Logik være ligesaa upaalidelig i alt andet hvad han har skrevet; men hvor meget Menigheden (og den gode Sag) vil tabe derved, har Du selv erkendt i det ny-tilkomne Afsnit om hans
 10 opbyggj Værd, – ej at tale om, hvorledes hele Acta bliver kastet i Ovnens som Hø og Straa med det samme.

Og naar Du forkaster den Opfattelse af Inspirationen, at den kun angaar det der hører til Guds Rige (hvilket i Virkeligheden ikke siger andet, end at hvad der er skrevet og talt udaf Helligaandens Oplysning, maa bedømmes
 15 aandelig og under Vejledning af den samme Aand, som har baaret hine; jfr. $\delta\iota\alpha\kappa\rho\iota\varsigma\ \pi\nu\epsilon\upsilon\mu.$ 1. Kor. 12 og 14; medens det naturligvis følger af sig selv, at denne Sandhed, som al Sandheden, kan misbruges af dem der ikke have Aanden eller bøje sig for hans Tugt, til at kassere alt, hvad de ikke synes om) – altsaa naar Du forkaster dette, uden at turde vedkende Dig den
 20 umulige gammel-ortodokse Teori om Verbal-Insp., og uden at kunne i mindste Maade klare eller blot antyde, hvad da Apostlenes Inspir. var (i Din Karakteristik af Mattæus bliver hans Insp. aldeles borte): saa er det unegteligt, at Du søger at nedbryde uden at kunne opbygge; og har vi aldrig vidst det før, saa mener jeg da at vi, og særlig Du, maa have lært det i vore
 25 Dage, at det er noget af det skadeligste der kan gøres mod den gode Sag; ti det tjener kun til at opblæse og fylde Mundene med store Ord, der optage Pladsen for Sandhedsordet.

Du har selv med stor Fynd gjort gældende, at det gamle falder ikke betimelig, før det falder af sig selv; og det ved Du vel nok, at jeg er ganske
 30 enig med Dig i; men Du er bestemt ogsaa enig med mig i, at det gamle aldrig falder uden paa samme Maade som Risbøgens Blade om Foraaret: naar de nye Blade skyde dem af. Derfor *turde* jeg for min Del ikke bekæmpe noget – ialfald ikke offentlig eller paa Prent – uden jeg følte mig istand til at sætte noget nyt og bedre i Stedet, – d. v. s. ikke noget som har Betydning for
 35 Livet; og at Skriftens Inspiration har dette, er for mig aldeles utvivlsomt. – Naa, nu faar det være nok herom. Men jeg vil dog bede Dig, ikke at give Dine Tanker om Evangelierne i Trykken, om end omredigerede, uden at lade mig læse dem først. – Fremdeles mener jeg, at Du vilde gøre ret i at skrive mod Jungersen; er der noget Punkt, hvor Indsigelse er paa sit Sted, ja er Pligt for dem der har noget at sige, saa maa det da være der.

Her har vi det i det hele godt, og har megen Aarsag til daglig at takke Gud. Men min Kone er desværre ikke saa rask som ønskes kunde, hvilket af og til gør Livet tungere, end man er glad ved. Gid det maa være blevet godt igen med eders lille Søn, og at det maa blive bedre med Din Moders
5 Helbred. Gud gøre det lyst og glædeligt for Dig og eder alle.

Rbk. 5 Avg. 1875.

Din trofaste Ven
Skat Rørdam

10

143. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[30/11-1875]

Min kære gamle Ven!

15 Det er nu meget længe siden jeg har hørt fra Dig; Dit sidste Brev er af 23 Juli, og denne Gang er det imod Sædvane Dig, der er mig Svar skyldig.

Jeg sender Dig nu Din Oversættelse af den evang. Historie med de Bemærkninger, hvortil jeg har fundet Anledning. Kun vil jeg til disse i det enkelte gaaende Bemærkninger føje disse almindelige 1) Du oversætter
20 aldeles gennemgaaende Aorist ved Imperfekt paa Dansk, hvilket i det hele er rigtigt, men kun udfra græsk Tankegang; og da Du jo ikke vil fremstille, hvorledes Grækerne tænkte sig den eller hin Tidsforbindelse, men vil
30 *gengive* det græske Udtryk paa Dansk, maa Du paa mangfoldige Steder oversætte Aoristen ved Perfektum og Plusqvpf. (hvorom Du kan finde god
25 Oplysning i alle græske Syntaxer – f. E. Winers). Enkelte Gange har Du ogsaa følt Dig nødt til at gøre dette, dog uden at jeg har kunnet opdage nogen fast Regel derfor. –

2) Der er paafaldende Uoverensstemmelse i den Maade, hvorpaa Du behandler Uoverensstemmelserne mellem Evangelierne for de 25 første og
30 de 3 sidste Kapitlers Vedkommende (af Mattæus), d. v. s. i Jesu Levnedshistorie *indtil* hans Lidelse og *i* hans Lidelses- og Opstandeshistorie. Medens Du nemlig i det første for det meste helt forbigaar Forskellighederne og ialfald kun berører dem, hvor Luk. eller Markus indfører et helt
35 nyt Træk, der da indføres saaledes: Mrk. eller Luk. vil her vide e. l., kort sagt paa en saadan Maade, at man tydelig læser mellem Linierne, at Du anser det for et apokryft Tillæg –: saa sammenarbejdes i Lidelses- og Opstandeshist. saagodtsom alt hvad der staar i alle 4 Evangelier paa samme Maade, som de gl. Harmonister har gjort f. E. med Lideshistorien i vore Salmebøger, – dog saaledes, at der uden nogen kendelig Grund er oversprunget snart et, snart et andet Træk. –

Hvis Du nu mener, at Behandlingsmaaden af denne sidste Del er historisk-kritisk forsvarlig, saa maa Du, synes mig, uundgaelig føres til at lade alt det øvrige ske lige Ret; men dette vil da atter føre til saa betydelige Modifikationer af Dine Anskuelser som Du har udtalt i den kritiske Del af
5 Dit Arbejde, at det næsten maa blive noget helt andet, end det nu er.

Jeg har i denne Tid læst det meste af den nys udkomne Samling af Mynsters Breve osv. Han har dog været en ganske forunderlig Mand. At han havde store Gaver og en stor Forstand, er unegteligt, og det er fornøjeligt at se Hjærteligheden bryde igennem det Højærverdighedens
10 Skind, som Manden ellers er svøbt i, – især hans Breve til Rahbek og hans Kone –; men forunderligt og for mig ufatteligt er det, at en Mand, som virkelig var en Kristendommens Forkæmper paa en Tid, hvor den var alt andet end paa Moden, dog stiller sig saa afgjort fjendtlig (ikke blot surtseende) til enhver Skikkelse af Menighedsliv, som begyndte at røre sig.
15 Jeg er saa ofte bleven mindet om Søren Kierkegaards Dom om ham efter hans Død, og finder at den ikke har været for haard. –

Hvad der var Ulykken for Mynster, var jo utvivlsomt dette, at han vilde have baade i Pose og i Sæk, skumme Fløden af Samtidens hedenske Kulturliv, og ved Siden deraf være en Kristen paa Prædikestolen (og i
20 Lønkamret); og hans Forkyndelse gik vel ogsaa i sin dybeste Grund derudpaa: Kristendommen er den dybeste Sandhed og den højeste Sædelighed; naar I kun vil anerkende det, kan I godt beholde ved Siden deraf eders Filosofi, Poesi og hele eders øvrige verdslige Liv som et uundværligt Kryderi paa Livet, ti der er Sandhedsspirer eller -gnister i det altsammen.
25 Og det er godt forstaaeligt, at han ud fra dette Synspunkt aldrig kunde forliges med Grundtvig, som fæster Øjet paa, hvor Brugten af al denne Verdslighed *bar hen*. –

Men er der ikke i vore Dage (og har alt i en Række af Aar været) en Tilbøjelighed hos Grundtvigs Disciple, idetmindste dem der kalder sig saa,
30 til at stille sig i samme Forhold til Verdsligheden, ikke til Filosofien og hvad der kræver aandelig Anstrengelse, men til Nydelsen og det verdslige Liv i det hele? Og er det ikke, ligesom Mynsters Forkyndelse kun var for de dannede, men saa det menige Folk over Hovedet, – saaledes ogsaa med Forkyndelsen hos mange fra vor Side, at den er kun for den velstaaende
35 Middelstand, lad os sige Gaardmandsklassen, mens den ser Smaakaarsfolket og *de fattige* over Hovedet? Det er i det hele noget som ofte falder mig tungt paa Sinde, at medens det i Herrens og hans Apostles Dage var de fattige, Evangeliet forkyndtes, og der var ikke mange ædelbaarne, vise eller mægtige, som vilde have med det at gøre, saa er det nu her til Lands næsten omvendt.

Saaledes var det ikke for et Par Mskealdre siden i "Opvækkelsens" Dage, men nu er det unegtelig saaledes mange Steder – og ikke mindst hvor der er grundtvigske Præster – at de fattige som saadanne baade af dem selv og andre, om just ej *betragtes*, saa dog *føles* som staaende udenfor Brodersamfundet. At dette er rent forkert, er sikkert nok; men hvor er Roden til denne Skade? til at Kristendommen i vore Dage er bleven en *formem* Kristendom? Lad mig engang vide Din Mening herom.

Saa blev da altsaa Lind Biskop i Kierkegaards Sted. Jeg tænker, at de Aalborg Præster vil faa en Fornemmelse, naar de lærer Forandringen at kende, som en der kommer fra Dynen ud paa den bare Landevej. Iøvrigt er han en særdeles hæderlig Mand, naturligvis meget imod enhver Rørelse i grundtvigsk Retning; men det er jo saa mange ellers skikkelige Folk. –

Til hans Eftermand som Censor ved Examen har vi faaet den meget højærværdige Domprovst Gude, som jeg tænker vil se paa mig med temmelig sure Øjne. Jeg havde ønsket og haabet, det skulde være blevet min Nabo Paludan-Müller, som vilde have været en ikke ringe Vinding, og ikke mindre Fornøjelse for mig, medens det nu skete Valg er modsat i begge Henseender. Samme P. Müller er en Mand, som jeg har ikke saa lidt Fornøjelse af at tale med; han har altid Ideer i Overflødighed, ikke altid saa overmaade fint funderede, men han ved stedse at fremstille dem paa en levende Maade, saa man faar altid noget Udbytte af at tale med ham.

Nu skal vi til at trækkes med Rigsdagskævlerier igen. Jeg venter ikke noget godt derfra, hverken fra venstre eller højre Side. Den sidste synes jo ikke at kunne eller ville andet end kaste sig i Godsejernes dvs. Reaktionens og Ufolkelighedens eller Umskelighedens Arme (den Moltke, de valgte her i Næstved for en 8 Dages Tid siden, skal være en skikkelig Mand, men uhyre lad og om muligt end mere umælende, end hans afdøde Broder). Og Ministeriet repræsenterer vel et mindst ligesaa egennyttigt Standpunkt som Venstreførernes, dvs. Redning af Godsejernes Pung. Jeg synes at der ikke øjnes noget Hvilepunkt, ihvor man ser hen i det politiske Liv. –

Her i Huset har vi det efter Omstændighederne godt, men har haft et trangt Efteraar. Min Kones yngste Søster, som var Enke efter Peder Hejberg (alias Viktor Norfelt) endte selv sine Dage i September, – hvilket er grueligere end man kan forestille sig, naar man ikke har oplevet det –, og siden den Tid har min Svigermoder, som ialt deler Anskuelse med de bortdøde, været i Huset hos os. Det er ikke ganske let; men det kunde ikke være anderledes. –

Lev saa vel med Guds Naade, gamle Ven.

Rbk. 30 Nov. 1875.

Din
Skat Rørdam

144. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[22/12-1875]

Kjære Ven.

Jeg maa allerførst takke dig for den Ulejlighed, du har havt med mine
 5 Papirer, og jeg vil haabe, at dine Bemærkninger maa komme mig til Gode; jeg har ikke gjort mig ordentligt bekendt dermed endnu, da jeg har travlt med andre Ting, kommer vel heller ikke til det med det allerførste; men naar det sker, at jeg tager fat paa samme Skrift igjen, skal jeg tænke paa dig ved omtrent hver Side, saavidt jeg kan see. Det var jo meget bedre at
 10 kunne tale sammen end føre saa vidtløftigt Skriveri, og jeg vil neppe en anden Gang bebyrde dig dermed; men naar man sidder helt ene uden et eneste Menneske at tale med om den Slags Ting, saa er man langt fra sikker paa sig selv; og jeg ser jo ogsaa, at du har funden, jeg ikke havde Grund dertil.

15 Af ganske enkelte blandt dine Bemærkninger kan jeg see, at du vistnok ikke kjender Meget til Madvigs græske Syntax; og jeg kan ikke negte, at jeg har noget mere Tillid til ham end til Winer. Jeg har som sagt kun set ganske enkelte af dine Bemærkninger, men en kom jeg dog til at smile ad; du vil hævde, at der Luk 18, 11 skal oversættes som forhen: ”stod for sig selv”;
 20 mon du nogensinde ellers har truffen $\pi\rho\sigma\ \acute{\epsilon}\alpha\upsilon\tau\omicron\nu$ i den Betydning? Jeg gad nok vide, hvor i Verden det skulde være. Jeg ser, du drager i Tvivl, at Bøn *til* En kan være udtrykt ved $\pi\rho\sigma\ \tau\iota\nu\alpha$ men saa har du glemt, hvad der staar foran v. 7. Endelig mener du, at Oversættelsen: ”bad til sig selv” er meningsløs; men mig kommer det dog for, at hans hele Tale var
 25 ”Selvtilbedelse”, uden at der er iblandet selv den svageste Lyd af Bøn til Gud. Imidlertid er det ikke her Stedet at indlade sig i Strid, da jeg dels kun har set en lille bitte Del, dels er meget villig til at give dig forlods Ret overalt, hvor jeg ikke har tilstrækkelige Grunde for mit eget. Og dermed siger jeg dig saa endnu engang Tak for din betydelige Ulejlighed; jeg faar vel
 30 ikke let Lejlighed til at gjengjælde dig den.

Hvad du skriver om Mynsters Breve, er jeg aldeles enig med dig i; jeg forstaar ikke, hvor hans Beundrere har nænnet til at sende dette Billede af ham ud i Verden. Man faar et ganske smukt Indtryk af Fru Rahbæk, og et meget smukt af Mynster i Forholdet til hans Kone; men ellers har du Ret i,
 35 at det Øvrige kun tjener til at stadfæste Kjerkegaards træffende Dom om ham. Jeg har tilfældigt i den senere Tid gennemlæst Kkgs Bladartikler og Øjeblikket, og det synes mig nu, at han *principielt* har Ret over alt; hans kaade Spotterier og hans bevidste Overdrivelser gjorde, at han Intet udrettede, men i Sagen selv, i hans Angreb paa det hele Officielle som saadant maa han nok beholde Ret, navnlig for saa vidt hans Fordring gaar

ud paa "Redelighed". Overfor Mynster og Martensen som det Officielles bestaltede Værger har han derfor Ret endog i overvældende Grad; Modstanden mod ham var, som han sagde, en "Misforstaaelse".

Det var latterligt med Opstillingen af Mynsters Buste ved Kirken; han havde sin Plads ved Universitetet; han var en dygtig Theolog, det er hans Ære; han har kan man see, ogsaa været en god Ægtemand og Fader; men han har været en slet Biskop, og overfor Grundtvig og det christelige Liv i det Hele tjent dets Fjender; ja set fra den Side kan han næsten komme til at see ud som en ond Mand, besat af en Djævel. Der er bleven ymtet om, at Grundtvigs Buste skulde opstilles ved Siden ad Mynsters; skulde det blive til Alvor, at der gjordes Anstalter dertil, saa vilde jeg ikke blot ikke give en Skilling dertil, saalidt som jeg da har givet noget til Mynsters, men jeg vilde være med til at nedlægge den alvorligste Indsigelse derimod. Det eneste værdige Mindesmærke for Gr. er og bliver "Højskolen i Soer", og var det ikke paa Tide at begynde et Arbejde for, at det kunde blive Alvor dermed til 1883? Jeg ved ikke ganske, hvordan den Sag skulde gribes an, men jeg synes, at hans Disciple har egentlig ingen nærmere Opgave efterladt af ham end at stride derfor. Der var dog vist muligt, at de "Folkelige" endnu kunde vindes for den Tanke, der sigter paa deres egen Redning; de Lærde har jo aldrig villet vide af det Raad at sige, og blive sagtens heller aldrig stemte derfor, før det er bag efter, og Folkeskaden er uoprettelig.

Du skriver om din Svigermoder, som er i Huset hos Eder, at hun hylder "den frie Tanke"; jeg havde hørt det for en Tid siden fra Nyhedskræmmeren, som havde det fra Paludan-Müllers, men jeg fæstede ingen Lid til det, da det syntes mig altfor unaturligt for en ældre Kone at være med paa den Galej. Men er det sandt, saa er det da ogsaa sørgeligt, hvis du ikke kan faae Held til at faae Bugt med hende; jeg synes næsten, hun maatte være umenneskelig, naar hun kunde holde ud at være i et christeligt Hus og hos sin egen Datter, uden at maatte virke ind paa hende, saa hun kom til sig selv. Gud give Eder Naade til at komme vel igjennem dette, som nok er af de vanskelige Kaar at stedes i.

Jeg maa sige, at jeg mærker slet Intet til denne frie Tanke, thi jeg holder ikke "det 19. Aarh.", eller hvad Tidskriftet ellers hedder, og læser lige saalidt Bøger af Brandes eller Drachmann; det falder ikke paa min Vej, og af Nysgjerrighed vil jeg ikke indlade mig dermed; jeg tror heller ikke, det har nogen saadan Fremtid her i Danmark, at man paa "Embeds Vegne" behøver at følge med. Jeg læste i sin Tid Victor Norfeldts om Folkekirken Ophævelse, men den var meget sømmeligt skreven, og behøvede jo for den Sags Skyld slet ikke at være af en Christendomsfjende. Jeg ser idag, at Prof. Brøchner er død; han var vel den egentlig videnskabelige Del af denne

Verden; men jeg har tænkt mig, at han alligevel var for alvorlig en Mand til at synes om den frie Tankes unge Apostler; thi det er nok ikke nær saa meget den frie Tanke som det frie Kjød, de prædike for, og selv en grov Fritænker kan dog vel være en sædelig Mand. Jeg har set nævne Heegaard som hans formodede Eftermand; jeg har ikke megen Tro til Hr. H., hvilket dog just ikke ligger deri, at vi er Studenter sammen, skjøndt jeg har lagt Mærke til, at man har vanskeligt ved at vente noget Stort af dem, man har kjendt som Unge; det er vel det gamle om Profeter i deres Fædreland.

10 Du skrev til mig, at paa din Egn omfatter Menighedslivet egentligt kun de Dannede eller dog Velstaaende, men at Smaafolk og Fattigfolk ligesom holdes eller holde sig borte, at Christendommen ligesom truede med at blive aristokratisk. Jeg kan ikke sige, at jeg har gjort saadan sørgelig Erfaring her; vistnok kan jeg ikke negte, at jeg for min Del i Almindelighed har mest Glæde af Omgangen med enkelte af Gaardmændene og Lærerne, men det ligger jo naturligt i, at de har bedst Tid og Evne til at læse Et og Andet, og naar man skal kunne omgaaes noget hyppigere, maa man jo have Noget at tale med hinanden om. Men ellers kan jeg da sige med Glæde, at Husmænd og Fattigfolk her ikke blot er de Fleste af Kirkefolket, af Friskolefolket osv, men at de ogsaa blive fuldkomment behandlede som Ligemænd af de Andre. Blive budne ud, saa træffe vi dem som Gaardmændenes Gjæster overalt, og byde vi nogle sammen hos os, saa er vi nødte til at tage dem med; da vor lille Dreng blev døbt, havde vi en Husmand til Fadder, og navnlig er der en Husmandsfamilie her i Sognet, som endda smager lidt af "Venstre", der stadig er med hos os.

Jeg maa derfor sige, at hidtil har vi ikke mærket Noget til det Skjær her paa denne Egn, og jeg skal tillige sige dig, hvad jeg tror, har hjulpen os uden om det. Vi har slet ingen anden Omgang end saadan, hvor en ringeklædt Husmand kan komme ugenert; der kommer slet ingen fine Fremmede hos os; naar jeg undtager Nørregaard og Baagø og Capellan Matthiesen, kommer der ikke et "dannet" Menneske hos os, og hine er jo principmæssigt nødte til at lugte Bønder og finde Lugten god. Det er i mine Tanker en meget vanskelig Sag for Præster med fin Omgang; lad disse "fine" mene det nok saa godt og være nok saa nedladende, de skræmme alligevel de Smaa og Fattige fra Præsten; det Samme er Tilfældet med de Lærde og Dannede, thi de høre jo altid helst sig selv, og Smaafolk har Intet ud af den Skueret. Vi er saa heldigt stillede, at der her paa Egnen ingen fine Folk er, som holder til med os; kommer der nogle enkelte i Kirken, de komme aldrig indenfor vore Dørre.

En Mils Vej herfra bor Jægermester Neergaard paa Aakjær; hans Kone og

Datter har i de sidste Aar temmeligt stadigt søgt Kirken, men ikke kommen til os; for en fjorten Dage fik jeg Brev fra Neergaard, at han ønskede at løse Sognebaand hertil; men da han er en Snavskarl, saa maatte jeg skrive til ham, at jeg kunde tage mod hans Kone og Datter men ikke ham selv, og
 5 dermed er jeg nok dem ledig, thi jeg har ikke set dem siden. Som sagt, der kommer Ingen hos os, som Smaafolk og Fattigfolk behøve at gaae af Vejen for, og det tænker jeg mig virker ud ad, thi Menighedssamfundet dannes dog fra først af af Præstens Omgangskreds. Nu forestiller jeg mig, at din
 10 Formand, den gode Brandt, var en fin Mand, som havde Smag for Dannelse, Lærdom, Konst osv; saa fik han vel sin Omgang indrettet derefter, og til dem kunde vel ingen Andre slutte sig end de, der baade havde nogen Smag for Sligt og ikke lugtede for meget af Bonde.

Der har du mine Tanker om denne Sag; men Raadet derimod maa blive, at Præsten gaar foran med at drage de Smaa frem, byde dem til sig til
 15 Smaagilder om Helligaftener osv, saa komme de Andre vel bagefter. Jeg kan ikke sige Andet, end at vi er velfornøjede i det Hele med vore Vilkaar i denne Retning, kan vel nok imellem savne lidt Omgang med ”dannede Mennesker”, men kan dog godt see, at denne Fornøjelse let kunde blive for dyrt kjøbt i flere Maader. Jeg tænker mig, at du her har en Arv efter Brandt
 20 (efter hvad jeg ellers har hørt om ham), som det slet ikke bliver saa let at slippe fra eller tage Virkningen fra i hele Omegnen.

Dit Mellemværende med de udsøgte Grundtvigianere, til hvilke jeg ser, at Christiani slutter sig, er jeg gaaet temmeligt let hen over. Jeg synes, at du vel nok har Ret, men jeg tror ikke, det have været værd at indlade sig med
 25 disse Pindehuggere. De vil, om jeg ser ret, blive nødte til at faae det Meste navnlig af Apostl. Gjerninger omredigeret, thi der maa efter deres Talebrug være en hel Del Udtryk, som hellere skulde lydt anderledes. De gode Grundtvigianere skulde holde deres Mund og tage sig for at læse Grundtvigs Skrifter forfra, Rub og Stub *om igjen*. Man kan ikke saadan løbe med et
 30 Stykke af Gr., mindst med Halen af ham; han forstaaes ikke, uden han forstaaes *helt*; men de ere meget Faa selv af de Store, der *kjende ham helt*, og det maa man dog gjøre, før man kan forstaae ham.

Jeg har i dette Efteraar forfulgt hans Udvikling gj. alle hans Skrifter, og er nu i Øjeblikket ved 1844; saa ser man til Gavns, at den Mand var ingen
 35 Tosse, og at disse Tossierier, som siges efter ham og skal gaae for hans, dem har han selv villet lee mægtigt ad. Jeg har i disse Dage læst en *morsom* Bog af Schröder om Bjovulf; men den Schr. har et stort Stykke af Loke i sig; han maa man være forsigtig med. En anden særdeles fornøjelig Bog er ”hist. Skitser” af Tr. Lund; det er en begavet Mand, forresten en Skræddersøn fra min Skole, om jeg ellers er ret underrettet.

Nu lev vel gamle Ven; Vorherre giver Eder og os alle en glad Jul; gid vi maa faae Naade til at takke og bede, som det hed i Epistelen i Søndags; thi vi har Meget at takke for og mere endnu at bede om.

Din gamle Ven

Otto M.

5 Gylling 22 Decbr. 75.

145. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[29/2-1876]

10

Kjære Ven.

Jeg har i den sidste Halvsnes Dage havt Lejlighed til at tænke paa dig Dagen igjennem, idet jeg har siddet og gjennemlæst og betænkt dine omstændelige Bemærkninger til mit ulykkelige Skrift om Evangelierne. Jeg har i Grunden
15 havt megen Glæde deraf, hvor vred du end til sine Tider har været, thi jeg har dog stadigt kunnet kjende dig midt i din olympiske Vrede; og jeg føler derfor Trang til at skrive til dig nu, da jeg er kommen til Ende dermed, og sige dig Tak for den megen Ulejlighed og for de mange gode Raad, der dog alle smage af en god Ven, om de endog tidt smage af en enevældig Ma-
20 nufactør. Jeg kan nu sige dig, at jeg hvad Oversættelsen angaar, hovedsageligt allevegne har fulgt dit Raad, selv om jeg endda ikke var vis paa, at du havde Ret; thi naar jeg ikke var *vis* paa hos mig selv, at mit Eget var rigtigt, saa foretrak jeg at blive ved det Tilvante, da det nu i og for sig har meget mindre at sige (min Sag angaaende) om det Hele var skreven ud af
25 den autoriserede Oversættelse.

Jeg har saaledes efter dit Raad ladt være at oversætte Aorist ved det, der plejer at skee, skjøndt jeg har Madvigs Ord for, at det ikke er ualmindeligt i Græsk, at den bruges saaledes ("om det, der er sket mangan en Gang og altsaa plejer at skee"). Jeg synes navnlig i Bjergprædikenen, hvor Herren
30 aabenbart tager Hensyn til en officielle Forkyndelse ("I have hørt"), at det giver den rette Mening at sige, "I pleje at høre" (af Eders Skriftkloge); men, som sagt, jeg har ikke anset det for værd at gøre Vrøvl om det, og har rettet det til det Gamle. Jeg har gjort det Samme overalt, hvor du har sigtet mig for "Folkelighed" eller for at ville sætte Nyt ind, thi jeg finder ingen Smag i
35 den Bestræbelse. Jeg har som sagt rettet mig efter dine Raad i 9 af 10 Tilfælde, tror jeg; men af og til synes jeg ikke at kunne komme fra, at jeg har Ret alligevel, og er derfor bleven ved min Mening. Jeg husker, at du er meget fornærmet over "tygge" Joh. 6, og spørger, om jeg selv ikke synes, at det "lyder ilde"; jeg kan dertil ikke svare Andet end, tror du ikke selv, at τρώγειν "lød ilde" (jfr. Joh. 6, 60); der skal jo bruges et Ord, som er

stærkere og mere forargeligt end ”æde”, og hvad skal man saa vælge, naar man ikke vil sige: ”knase”, som Ordet vel egentligt betyder.

Jeg vil forresten ikke her gennemgaae alle de Steder om igjen, hvorom der kan tvistes; det er jo heller ikke af saa stor Vigtighed i Almindelighed; 5 men det falder mig dog ind, at du Luk 18, 11 vil blive ved den autoriserede Oversætt: stod for sig selv og bad, eller maaske stod og bad hos sig selv; men hvordan kan *προς ἑαυτον* faae den Betydning; har du ellers noget Eksempel paa det, at *πρ.* med Accusativ kan betyde *hos*; jeg troede, det saa altid stod med Dativ. Vistnok ved jeg intet Eks. paa, at *προσεύχομαι* 10 bruges med *πρός* om dem, der beder til; men at der Intet er derimod at sige, slutter jeg af Udtrykket Acta 12, 5: *προσευχή – πρ. τὸν θεὸν*. Hvad jeg nu lægger Vægt paa, er, at hin Farisæer slet ikke *bad til Gud* (han beder Intet om), men han tilbad sig selv, han stillede sig selv op som den Bedste, der Intet trængte til. Jeg mener derfor, at han[s] saakaldte Bøn kom ingensteds 15 men vendte sig mod ham selv og dømt ham til at være uden Naade hos Gud. –

Men som sagt, jeg har i Sinde at give efter overalt saa at sige, for at have en god Samvittighed, og saa antager jeg, at du maa være enig med mig i, at den første Del = den ligefremme Fortælling af Herrens Liv efter Evang. kan 20 være *uskadelig*, selv om der endda kan være Grund til at drage i Tvivl, hvad Nytte den vil blive til. Det er forresten denne Del, jeg har tiltænkt Seminaristerne, og bliver ved at troe, at den kunde komme dem til Gode, naar de fortæller om Herrens Liv. Derfor har jeg tænkt mig hver Del trykt for sig, forat sidste Del ikke nødvendigt skulde komme i urette Hænder. –

Ved denne anden Del er det jo forresten, at du har været mest harmfuld, 25 og tidt kan jeg ikke ret forstaae det, thi jeg tror endnu, at sad vi sammen og talte om disse Ting, saa vilde du ikke indvende Stort mod det, som du nu kniber din Mund sammen over (jeg kan see dig gjøre det). Hvad du kalder ”Raseri paa Kogpunktet”, vilde jeg hellere betegne, som du ogsaa gjør det, 30 som ”privat Muntrelse”, og det gjør ikke saa lidt, hvad Navn man giver det; men da jeg nu er overbevist om, at Sagen selv lider Intet ved, at denne Muntrelse gaar tabt, hvorvel jeg just heller ikke kan indsee, at Sagen led ved, at den velvillige Læser fik Part med i samme Muntrelse, saa har jeg fulgt dit Raad og udslettet alt det, du har sat Mærke ved som havende denne 35 Bismag. Jeg har slettet noget paa hver eller hveranden Side, selv om det Hele bagefter smager betydeligt slapt.

I Sammenligningen mellem Matth. og Lukas (og Mark.) har jeg slettet alt det (eller næsten alt), som du har taget Forargelse af, ikke fordi jeg kan erkjende, at jeg har gjort Uret (og du maa dog nok ogsaa mene, at Matth. har *altid* Ret, og de Andre *altid* Uret og tidt storlig Uret); men jeg har fulgt

dit Raad her, fordi jeg godt kunde det og naae, hvad jeg vil, alligevel, nemlig vise, at Matth. uden Hensyn til, om han er Apostel, har afgjort Fortrin for de to andre, og at disse selv røbe, at de ikke altid er rigtigt underrettet. Naar jeg har strøget Alt, som du har stødt dig over, saa er der Nok endda, som fører til det selvsamme Resultat; og det er mig om et stort Princip at gjøre og slet ikke om Enkeltheder hist og her. – Indfaldet om Lukas' Ufejlbarhed i Alt det, han er ene om, har jeg helt strøget ud, thi det var uholdbart, som du siger; (inderst hos mig selv er jeg nær ved at troe, at det er saa alligevel; men det er jo i egentligste Forstand en privat Muntrelse).

10 Naar du saa endeligt bliver ved dit først og sidst, at jeg skal fremsætte "Inspirationsdogmet", som det passer paa Apostelskrifterne, da siger jeg atter og atter: nej Tak; lad dem om det, som har lavet dette; vi er ikke forpligtede til nogen Inspirationslære; jeg har kun at gjøre med det, Herren har lovet sine Apostle, at "Aanden skal lære dem Alt og minde dem om Alt, 15 hvad han har sagt dem, vejlede dem til hele Sandheden"; hvordan dette formuleres i Dogme, og hvordan dette Dogme atter tilpasses, saa det kan passe paa alt i det ny Testamente, det bliver Andres Sag og ikke min. Vi har kun at holde fast, at hvad Herren har lovet, har han holdt, som han lovede det; men han lovede Intet om, at Aanden skulle inspirere Bøger; kort sagt, 20 jeg vil ikke have Noget at gjøre med et Urede, som jeg mener, vi uden Skade helt kunde være fri for. –

Det falder mig ind, at du ikke kan lide min Tale om det 4de Aarhundrede; det er mig et modbydeligt Tidsrum dette fra Constantin og til det 5te Aarhundrede; alle deres Spidsfindigheder, alle deres Symbolfabrikationer, 25 al deres Menighedsmishandling er mig imod i mit Inderste. Og jeg kan ikke forstaae, hvad du kan have imod, at det var denne Tid, der *afsluttede* og *fastslog* Kanon. Jeg mener jo ikke, at man ikke før havde og brugte Skrifterne, havde ogsaa Samlinger af Skrifter; men jeg ved ikke rettere, end at det virkelig var med det 4de Aarh. man i Østen kom til Ro ved *den* 30 *hellige Skrift* i Betydning af det ny Testamente i dets nuværende Skikkelse. Det er jo Grundtvigs stadige Tale, at med Origenes begyndte man i Østen at sætte Skriften som Pave, og denne Skrifttheologi satte sin mest pralende Blomst i sidste Halvdel af det 4de Aarhundrede og fortsatte med at stinke værre og værre. Men nu faar det være nok herom; jeg ser, det gaar mig, som 35 jeg saa ofte forarges over at see Andre komme afsted, at jeg ogsaa taler mest om mine egne Sager. –

Det var da et mægtigt Skrald, Professor Steen slog i Efteraaret; man bliver jo ved at høre Ekko af det endnu. Efter min Forstand skulde Hammerich hellere tiet stille eller overladt Indsigelsen til en Anden, thi han kom ikke vel fra det; han har ingen Gaver til at udrette saadan Noget; men der var vel

sagtens ingen af de Andre, der kunde gjøre det bedre; synes du da ikke, at det er et jammerligt Facultet, som de sidde med Fingrene i Munden? Saa kom jo Monrad og lagde en meget tung Sten på Vægten; navnlig dette om de tre nye Navne, som de paa Steens Side maa see at finde paa, det synes

5 mig helt udmærket sagt; det er der Alvor i, og det er det, der gjør Monrad stærk, at han er kommen til personlig Tro paa det Navn, han er døbt i. Ogsaa fandt jeg, at Thomas Rørdam godt nok viste Steen til Rette med, at han ikke skal kalde sig Christen; og jeg vil helst troe, at det er grov Uvidenhed, der forleder Steen til at gjøre Fordring paa det Navn, som han for-

10 resten kan være ligesaa nær til som mange, der gik i Præstekjole og hørte til Facultetets Prydelser i sin Tid. Men ligefuldt havde Rørdam Ret, og Monrad da ikke mindre i, at Facultetet har baaret sig galt ad med den Bestemmelse, det i sin Ophøjethed har taget, idet det nu maa sidde uroligt paa Sædet ved hveranden Lejlighed, naar Talen begynder at skele efter den Side.

15 Men ellers kan jeg ikke negte, at jeg synes, Steen i Grunden har Ret, at den christelige Theologi har Intet at bestille ved Universitetet; der kan jo vel nok trives en Theologi, som er i Forstaaelse med *Videnskabens* Forudsætninger og Resultater, men den bliver ikke christelig; Christendom kan ikke komme i Forstaaelse med Verdens Videnskab, jeg kan ikke skjønne Andet,

20 end at Menigheden har havt Skam og Skade af alle de Forsøg, der ere gjorde paa at faae dens Lære fremstillet videnskabeligt; og hvad der er gaaet galt i saa mange Aarhundreder, er der mindre Udsigt til nu, da *Videnskaben* er vanskeligere at tale sig til Rette med end i gamle Dage.

Hvordan det skal gaae til, at Theologien flytter ud fra Videns Tempel, det

25 ved jeg ikke; men jeg synes, det var ikke værd at lade sig vise Døren mer end én Gang. *Vor Tro* kan ikke læres der; den taber selv mest ved at snylte sig ind. Hvor saa Præsteskolen skal være, og hvordan den skal være, og hvordan Staten vil sikkre sig, at dens Candidater blive præparerede, det faae de om, der har med det at gjøre; men jeg kan ikke see Andet, end at den christelige Theologi hører ikke hjemme der. At beraabe sig paa, som "Fædre-

30 landet" gjør, at Staten skal understøttes Folkekirken og altsaa ogsaa oplære dens Præster efter Folkekirkens Lære ved dens Højskole, er noget flovt Snak; det kommer ikke den Sag ved, som Steen fører; han vil jo kun have *Videnskabs*begrebet og *Videnskabs*skolen holdt rene; og ligesaa godt som

35 der kan taales et theologisk Facultet, kunde der taales et mythologisk F. eller et Eventyr-Facultet; fra Videnskabens Synspunkt maa det jo alt komme ud paa Et, fordi det alt ligger udenfor Videnskaben, uden forsaavidt som det alt falder ind under det *historiske*, eller Menneskeslægtens Forvildelser.

Det er jo nu det, som R. Nielsen har kaglet over i saa lang Tid, at Tro og Videnskab skulde forsones; nu skulde han komme frem som Forsoner; men

han tænker vel: lad Facultetet klare for sig selv; og Hjælpen fra ham vilde vel ogsaa være at betakke sig for. *Videnskab* er Noget, *Alle* kan være med til; den er almenmenneskelig; studerer man den, saa maa man sige Ja til dens Resultater, hvis de ellers ere videnskabelige; dette er det Fælles for alle
 5 Videnskaber, at de ere almentilegnelige for alle sundt dannede Hoveder. Men Theologien kan ikke slippe ind i dette Samfund, at sige, den christelige, der har Troen som Forudsætning; thi Troen er ikke Alles.

Jeg ser idag, at Christiani har følt sig generet ved, som du har taget paa ham. Han har dette for Skik, naar han ikke kan stikke en Trumf, at blive
 10 gnaven og bruge Ukvemsord; han har engang for mange Aar siden svaret mig paa selvsamme Maade. Jeg har ikke lagt saa nøje Mærke til de Udtalelser, der er faldne; men jeg kan ikke vide, om du har sagt, at *Forkyndelsen er Guds Ord*; det lader det til, han vil paadutte dig; at Apostlene og vi efter dem *forkynde Guds Ord* er jo nytestamentlig Tale-
 15 brug; men deraf følger ikke, at hverken vor eller deres Forkyndelse bliver = Guds Ord; vi forkynde Christus, men derfor er vor Forkyndelse dog ikke Christus. Forresten er Christiani nok bleven mest vred over det om "gemytlig Snak", thi det har han sagtens ment, skulde sigte til ham.

Forresten har du nok en noget vanskelig Opgave med at forsvare hint
 20 Eksamensspørgsmaal, thi du vilde dog nok ikke selv stillet det saaledes; og det er vist i det Hele en mindre behagelig Stilling at skulle gaae i Spænd sammen med disse Videnskabsmænd, hvoriblandt jo nu ogsaa Gude er optaget. Var jeg i dit Sted, saa meldte jeg mig ud af Legen; men det kan jeg jo sagtens sige, mener du maaske, da Ingen har budt mig at være med. Der
 25 stod forleden et godt Stykke i Kirketidn. om *Socialisme* af Uhlhorn; af saadant skulde vi have mere. I Kalkars Tidsskrift var der et grimt Stykke af Fich om Fengers Forslag til en Alterbog; denne Fich er vel ogsaa en Videnskabsmand snart ligesom Clausen i Horsens, nu Aspirant til en Bispestol eller er Ridderkors.

Jeg saa forleden flygtigt Landemodesacten fra Viborg; der har Laub holdt et uhyre Foredrag til Belæring for min Ven Kirkeby, og jeg er nær ved at troe, at hele Landemodet har til Syvende og Sidst drejet sig om min Ringheds ringe Meninger. Det er næsten til at lee ad; jeg lod mig sige af min Nabo Thomsen, Laubs Ven, at Laub havde faaet Takskrivelser fra alle Sider
 35 for dette Hærværk, fra Kjerkegaard og Martensen osv.

Lev nu vel gamle Ven; gid vi kunde engang træffe hinanden ved en Pibe. Gud velsigne dig og dine.

29/2 76.

Din Ven
 Otto M.

146. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[3/3-1876]

Min kære gamle Ven!

Om Du har set rigtig i Aanden, dengang Du skrev Dit Brev, som jeg idag
5 modtog, og i hvilket Du melder at have set mig knibende Munden sammen
(hvilket formodentlig skal betyde: med en meget arrig Mine) –: det ved jeg
ikke; men det ved jeg, at kunde Du se mig nu, da vilde Du se mig med den
allermest usammenknebn Mund og med det letteste Hjærte, som jeg i lang
Tid har haft. Min kære trofaste Hustru har nemlig for 3 Dage siden (d. 29
10 Febr. – en sjælden Fødselsdag) født en Søn til Verden, hvilket har gjort
Himlen langt mere blaa og Solen langt klarere og alting langt lysere, end det
længe har været.

Min Kone har nemlig i hele det sidste Halvaar været saa overmaade
afkræftet, saa vi med stor Bekymring saa hendes Time imøde; og saa da den
15 kom, gjorde Gud alle Ængstelser til Skamme og hjalp hende rigtig godt
over det hele, og hun har lige siden den Stund været saa rask og glad, som
det Omstændighederne er muligt. Altsaa kan Du nok forstaa, at jeg nu er
glad, saa jeg kunne favntage alle Msker, allermest saadan en gammel
trofast og skikkelig Ven som Dig; og jeg vil slet ikke skændes med Dig idag,
20 ti jeg kan ikke blot, som Pavlus formaner de Korinter, holde Dig en liden
Daarlighed tilgode, men ogsaa meget store dito – ja selv om Du havde været
gnistrende som en Christiani, skulde jeg have taget det med Engle-Sagtmo-
dighed.

Løvrigt har jeg allerede expederet et lille Svar til samme Christiani, hvilket
25 ogsaa efter min Mening var meget sagtmodigt; men jeg havde rigtignok
skrevet det omtrent færdigt, inden denne Glæde timedes vort Hus, ellers
havde jeg vistnok ladet ham beholde det sidste Ord. Det fornøjede mig at se
Din Sammenstilling mellem at ”forkynde Guds Ord” og ”forkynde Kri-
stus”, hvilken jeg ogsaa har benyttet: saaledes kan Aanderne mødes.

30 Jeg var ikke sønderlig vel tilfreds med Hammerichs første Stykke imod
Steen; den sidste lille Bemærkning var ikke saa lidt bedre. Men jeg glædede
mig dog over, at den eneste af Fakultetet, som kunde lukke Munden op, var
en af vore. Du har aldeles Ret i, at Fakultetet er jammerligt; – men naar har
det igrunden været bedre siden Brochmands Dage, med Undtagelse af de 14
35 Aar, da Martensen var Solen deri? Og noget stærkere Bevis paa Jammerlig-
hed end den Beslutning at rejse sig og gaa sin Vej med en højtidelig-
fornærmet Mine, skal man ikke let kunne finde. Har Du ellers læst, jeg
havde nær sagt: Fakultetets, men jeg mener Henrik Scharlings nyeste Opus:
Min Hustru og jeg? – et værdigt Arbejde for en teologisk Professor i vore
Dage, rigtig Pjat fra en Kakelovnskrog. Man sagde i Kbhvn, at hans Fader

havde grædt sine modige Taarer over samme Bog: han havde i to Aar afholdt Sønnen fra at udgive den; men saa kunde han ikke holde den længer tilbage. –

Angaaende Teologiens Plads ved Universitetet er jeg forresten ikke enig med Dig i, at en *Videnskabsskole* maa udelukke Teologien, heller ikke i, at Videnskaben er almenmskelig. Jeg mener tværtimod 1) at er Troen ikke alles, saa er langt mindre Videnskaben alles (vi se jo allerede ”Videnskabsmænd” som Renan o.a. med stor Fynd gøre gældende, at Videnskaben er kun, og kan kun være enkelte udkaaredes Ejendom). ”Alle” kan vistnok faa en Slags Del i Videnskabens Resultater; men medens kun ganske enkelte besidde disse paa videnskabelig Maade, maa den store Mængde (= ”alle”) nøjes med at optage dem aldeles uvidenskabelig, paa Tro og Love.

Naar nu Statsmagten understøtter den eller den Videnskab til at producere sig ved Universitetet (Videnskabsskolen), er dette ikke fordi Statsmændene ere Videnskabsmænd nok til at forstaa den paagældende Videnskab, men fordi de have en Fornemmelse af, eller en Tro om, at der er en aandelig Magt i den, som er berettiget til at gøre sin Indflydelse gældende i Folket. Og heraf følger saa, 2) at da hidtildags intet har udøvet større Indflydelse paa Folket i dets Helhed, end den kristelige Lære (der ogsaa har stor Indflydelse paa dem, der staa meget fjernt fra den kristne Tro), saa ser jeg ikke rettere, end at det ligefrem er Statsmagtens Skyldighed at sørge for, at denne faar sin Plads ved dens Højskole, hvor alle berettigede Aandsmagter i Folket bør komme til Orde. Allermest bliver dette Statens Skyldighed, saalænge vi har en Folkekirke, som Kongen *skal* tilhøre, og som understøttes af Staten.

Hvis det derimod var saaledes som i Amerika, at al Religion var erklæret for en ganske privat Sag, saa *kunde* Staten vistnok lade Teologien skøtte sig selv, og blev vel nødt dertil, da man ikke let kunde afgøre, hvilken Slags Teologi der var berettiget til at komme til Orde ved Højskolen. Men i sig selv synes det mig ubestrideligt, at saa længe det religiøse er en afgjort Aandsmagt i Folket, saa bør Staten aabne Plads for det ved Universitetet. Og jeg mener, det følger af sig selv, at skulde nogensinde en ny Mytologi, f. E. Spiritismen eller noget sligt, blive en saadan raadende Magt i Folket, at den maa erkendes som saadan, saa vil (ja bør) der ogsaa gøres Plads for den. –

I Anledning heraf falder mig ind, at jeg for en Tid siden læste et Stykke i Kalkars Tidsskrift af Præst Schjøtt i Ringkøbing om Kirke og Stat; det indeholdt noget Snak om Teologien som skullende være berettiget ved Universitetet som den mest udfarende af alle Videnskaber, men det indeholdt ogsaa adskillige gode Bemærkninger, som jeg forbavsedes over fra den Kant.

Du mener at Du vilde melde Dig fra at være Censor, om Du var det. Det tror jeg dog ikke Du gjorde, ti det er et ganske morsomt og lidet anstrengende Arbejde. D. v. s. det er ingenlunde morsomt at høre paa Kandidaterne, saa lidt som paa Examinatorerne, men det er ganske morsomt saaledes ex officio at skulle til Kbhvn en 14 Dages Tid ad Gangen og at faa Arbejdet godt betalt. Ved den Lejlighed kan man komme op paa Bibliothekerne og se hvad nyt der er kommet ud o. m. dl. alt sammen ret opfriskende. –

Forøvrigt er vi Censorer komne aldeles paa Kant med Fakultetet. Ifjor fik vi Ordre af Ministeriet til at udtale os om, hvorvidt en Examenskommission var ønskelig, hvilket vi enstemmig besvarede med Ja. Dette har været Fakultetet meget ubehageligt, og de har alle saanærsom Hammerich indgivet til Ministeriet en Betænkning i Anledning af vort Svar, hvor de bl. a. sige, at vor Mening er udsprunget deraf at alle Censorerne var Grundtvigianere (tænk Dig: Kalkar, Sthyr, Lind! – mageløs Plaser for mig!) og andre lignende Behageligheder. Nu har vi faaet lavet en ny Erklæring i Anledning heraf, og jeg tænker den vil være endnu ubehageligere for dem. Men ved den Lejlighed bliver Venskabet naturligvis ikke varmere. – Du kan vel vide, at jeg ikke var sønderlig glad ved at Gude blev Censor – jeg havde gjort hvad jeg kunde for at faa Paludan-Müller –; men forøvrigt er han ikke saa ueffen paa den Plads; og i det hele tror jeg at det skulde være et underligt Mske, som ikke efter at have været Censor ved et Par Examener kom til at stille sig i en vis Modsætning til Fakultetet.

Viborg Landemodesakt har jeg endnu ikke set; men jeg skal dog se at faa fat paa den, for at se, hvad Laub har mod Dig at sige. Hvis det er mod Dit Genfødselsbegreb, saa mener jeg rigtignok, at der kan siges adskilligt godt og berettiget derimod. –

Men nu nok for denne Gang. Ved Lejlighed skal Du høre noget i Anledning af hvad Du skriver om Evang. Gud glæde Dig og alle Dine. Hils Din Hustru.

Rønnebæk 3 Marts 1876.

Din
Skat Rørdam

35 147. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[31/8-1876]

Kjære Ven.

Det er nok da ellers en skammelig lang Tid, jeg har ladet hengaae, siden du skrev til mig; jeg ved ikke engang, hvor længe det er, men det er vist lige siden du meldte om, at I havde faaet en lille Dreng, om jeg husker ret; og du

var saa glad over, at Alt var gaaet saa vel, skjøndt din Kone var svag. Gud give, at det nu maatte gaae os ligesaa i dette Efteraar, thi det nærmer sig ogsaa for os, og min Kone er ogsaa og har forresten den meste Tid været daarlig; somme Tider har hun maattet ligge flere Dage i Rad, og hun magter
 5 i det Hele grumme lidt. Vi er beknyttede i det; og dertil kommer, at vi skal see at faae Spor paa en Amme, og den Slags Mennesker er ikke gode at faae og heller ikke gode at have, thi man maa gjerne nøjes med saadanne som En, vi har Tilbud om langt hende fra, der skal have sit tredie Barn, og det er jo ingen Anbefaling. Naa, vi faae give os Gud i Vold, men vi er jo bange, fordi
 10 vi ikke ved, hvad han har tiltænkt os, men ved saa godt, hvad vi ønske selv. –

I det hele har vi det uafsladeligt med Sygdom her; min gamle Moder har været syg næsten hele Aaret og var først i Sommer Døden nær; hendes væsentlige Lidelse er chronisk Bronchitis. Nu har min ældste Søster ligget
 15 en 14 Dage og længere af heftig Blødning fra Livmoderen, og Lægen er ikke istand til at faae det standset. Har vi lidt Pusterum herhjemme, saa har vi det udenfor; min Søster, som er hos Fenger, har været syg det hele Aar og har ligget inde paa Hospitalet i Kbhvn. Der er ved al denne Sygdom noget Afkræftende; baade bliver man underlig sløv derved, og tillige bliver man
 20 nervøs, saa man aldrig er tryk; skjøndt der jo nok er en Modsigelse heri, saa kan man dog virkelig gaae i en stadig Uro, og den bliver næsten til Natur, og derfor er den sløvende. Imidlertid trøster jeg med ved, at Vorherre under alt dette har sin naadige Gjerning iblandt os, og at han ikke kan udrette til sit eget Velbehag under andre Vilkaar; men denne stadige Besøgelse eller
 25 Hjem søgelse gjør dog ogsaa forknyt, thi den minder dog saa stærkt om, at han maa finde meget haardnakkede Forhindringer hos os. Hermed vil jeg nu lade det være nok med Jeremiader. –

For ikke længe siden hørte jeg lidt om dig fra en Friskolelærer Søren Sørensen fra din forrige Egn ved Slagelse; han stammer egentlig her fra
 30 Egnen, men blev ved Kolds Hjælp forket over i Friskolen, og tænkte endog en Tid paa Højskole; jeg har haft megen Sorg af ham, som jeg da i hans Opvækkelsestid havde megen Glæde af ham; da han nu sidst var her, syntes jeg, han var paa Veje til at komme til sig selv igjen, hvad jeg ogsaa sluttede deraf, at han fortalte, han havde været nede og besøgt dig, og var egentlig
 35 først kommet til at skjønne paa dig nu. Det var for mig Vidne om, at han nu begyndte igjen at kunne høre og lære, thi det havde Kold vænnet ham af med. Jeg har engang skrevet til dig og spurgt om, hvordan det gik ham; men jeg tror, at du ikke svarede paa det. Han fortalte ellers, at du var ene, da han var hos dig, da hele Familien laa paa Bad; og det tyder jo heller ikke paa, at I er overvættes raske; jeg tænkte mig imidlertid, at det vel var din Kone, der

skulde forfriskes, og at du nu har faaet hende styrket hjem igjen. Thi det er ikke godt at være ene, og jeg kan neppe fatte, hvordan du kan med Glæde hvert Halvaar være mange Dage borte fra dem alle; thi det kan jeg ikke; jeg har kun Ro paa mig herhjemme og endda fattigt nok. –

5 Forresten maa jeg da bekjende, at jeg mer og mere føler Trang til engang at naae til at tale ordentligt sammen med dig, hvordan det saa end skal lade sig gjøre. Ved Aar efter Aar kun at mærke til hinanden gennem Breve kommer der noget skjævt frem; thi man forholder sig jo egentlig til et Menneske, som var for længe siden. Jeg kunde nok have Lyst til at see det
10 Sted, hvor du bor, og hvordan dine Børn see ud, og om du ikke selv bliver graahaaret; men jeg indser ikke, hvordan det skal lade sig gjøre; jeg var jo engang bleven mandet op, saa jeg var ved at tage over til dig; men et Tilløb, som ikke bliver til Noget, er snarest et Nederlag, saa jeg nu næsten ikke kan forestille mig, hvordan jeg skulde kunne vinde til Rønnebæk. Ja kunde man
15 tage Reden med sig, men den er aldrig i saadan Orden, at den i sin Helhed er mobil. Jeg tænker derfor stedse paa, om ikke Brammer kunde være saa betænksom at søge sin Afsked og du saa kunde komme i hans Sted, thi saa stoler jeg paa, at man fik dig at see noget oftere, end naar du kom paa Visitats.

20 Brammer var ellers her ude i Herredet i Sommer, men til os kom han ikke denne Gang; jeg var med et Par Steder og hørte paa ham, og han er ganske usvækket, og gjør i det Hele sine Sager upaaklageligt; han maa jo ogsaa nødvendigt tage sig ud ved Siden ad de gamle Fyre, som her vegetere; han var ogsaa hos Provsten her: Mygind; men aldrig har jeg dog hørt Mage til
25 noget saa elendigt, som det, han mødte med; og han er nu for nylig blevet Ridder, og Bispen udtalte sin store Glæde over ham; thi han er en rolig Mand; der er i Almindelighed tomme Kirker i hans Sogne. Men kom Brammer bort, saa kom vel flere bort med ham; thi hvem saa den nye blev, saa vilde han dog vist see lidt bedre efter. –

30 Forleden havde jeg et Besøg af Candidat Sørensen fra Rodes Skole; det var da en sørgelig Skildring, han gav af Forholdene der; det kan jo snart ikke være værre, end det er; og mens Folk vel i Almindelighed vil lægge hele Skylden paa Konen, som der vel sagtens heller ikke er Andet end noget indbildt Storhed, saa kan jeg dog ikke overse, at Rode ogsaa er en sølle
35 Mand, der lader det gaae saadan over Hovedet paa sig. Han fortalte da tillige, at Jungersen er afskediget, idet Rode ikke kan finde sig i ham mere; det kan jeg nu ikke troe Andet end er ham indgivet udenfra af en nidkjar Retroenhed, thi selv er han vel sagtens ikke saa rettroende en Sjæl. Der kan gjøres altfor meget Væsen af Jungersens løse Snak; hans største Fejl er, at han tror, han er kaldet til at øve en sær Indflydelse i Menigheden; denne

hans Indbildning skal ikke kommes imøde, og det gjør man ogsaa noget til, naar man gjør saa stort Væsen af, at han hylder nogle urigtige Meninger, der da nu vise sig at sidde meget løst hos ham. Hans Tilbagekaldelser og Forklaringer giver jeg ikke meget for, thi man kan mærke hele Tiden, at han har ondt ved at sige det, som egentlig skulde siges; men han kunde tie bomstille, thi der er Intet, der falder, fordi han snubler. Det blev gjort altfor meget Væsen af det, som om Kirken næsten var i Fare; det har Jungersen ondt af, som det i det Hele er hans Orm at have store Tanker om sig selv. Han er ellers et godt Menneske, naar han blot ikke gik og tænkte saa meget paa de Bøger, han har skrevet, og den Betydning, han derved har vundet; og det, der er overgaaet ham, er nok en Guds Tilskikkelse, for at han ikke skal puste sig op og revne af det.

Nu søger han at blive Præst, og jeg vil da haabe, at Martensen ikke skal finde paa at lægge ham Hindringer i Vejen ligesom han gjorde med Kragballe; thi det er taabeligt; Jungersen kan blive en meget god Landsbypræst, ja maaske endnu bedre Kjøbstadspræst, og han er alle Dage ligesaa rettroende som de fleste Præster, ja som de fleste Grundtvigianere. Men maaske Martensen heller ikke faar Noget med det at gjøre, hvis Jungersen nemlig søger udenfor Sjælland, saa Martensen ikke skal ordinere ham; de andre Bisper følge maaske ikke engang med Tiden, saa de huske, at der har været Noget i Vejen med ham. Jeg for mit Vedkommende vilde gjerne have ham til Nabopræst, eller da i Nærheden, saa man kunde see ham, thi som sagt han er et rart Menneske. Forresten ender det vel med, at Rodes Skole gaar i Stykker; thi dels er han selv vel lammet af den undvegne Kone, dels er Sørensen med sine adskillige Gaver alligevel for let til at være hele Aanden i det; Jungersen skulde jo været Hovedet mellem dem, og nu staae de egentlig uden Hovede. –

Højskolerne gaae vel i det Hele en Prøvetid imøde; min Ven Nørregaard sidder noget knebent i det; det mangler vel endnu ikke paa Elever, men rimeligt vil det dog snart til at tage af. Venstre kan jo ikke bruge ham; de allerfleste af dem, der kaldte ham over til Testrup, har vendt ham Ryggen; det ligger dels i, at han ikke vil dele deres Bjørnbakkeri med dem, vel ogsaa i, at han ikke har villet træde ind i deres Valgmenighed; jeg mener, at han har handlet rigtigt i det Sidste som i det Første.

Men nu kommer dette, at Venstres Modstandere heller ikke rigtigt tør stole paa ham; de ivrige Højremænd lugte til ham ligesaa stærkt som Venstre; og han er ikke saa klog som Schrøder at kunne holde sin Mund; thi nu forleden i Aarhus kunde han jo da have tiet stille og undgaaet Utak fra alle Sider. Vistnok var det, han sagde, ikke saa galt, som Aviserne sagde, og det lod sig vel nok forsvare; men hvad vil han i det Selskab, naar han da ikke

vil rent ud imødegaae dem. Det var egentlig hans Kone, der fik ham til at tale derude sidst; men hun vilde have, han skulde sagt det Samme, han nogle Dage før havde sagt paa Højskolen; det gjorde han imidlertid ikke, da han først fik Lov til at kvæde, saa hun aabenbart bag efter fortrød, at hun havde
 5 ført ham i Ilden. Men Enden paa det kan jo let blive, at han kommer til at sidde mellem Stolene, da han nu engang ikke kan lade være med at blande sig i Politikken.

Schrøder har jo ganske anderledes Vinden med sig endnu; ja jeg ser af Kktidenden, at Leth er bleven helt løftet af ham og hans "mægtige"
 10 Foredrag, som han ønsker, de theologiske Studerende maatte høre; men dels er Leth rimeligt noget hastig i sin Rørelse, dels er Schrøder lun, og han har mere end en Røst at tale med. Venstre vil mer og mere pine ham for, at han skal velsigne dem, og vil han det ikke, saa vil de ogsaa vende ham Ryggen. Men han vil jo nok holde sig længst ved Hjælp af sin Tavshed.

15 I forrige Uge havde jeg Besøg af Lindberg, og han kommer her vel nok en Gang endnu, inden han drager til Kjerteminde. Han sad daarligt i det i Gjedved og var kommet i ikke ringe Gjæld; thi de gode Venner, som kaldte ham derover og lovede at sørge for ham, glemte det, da de havde faaet ham; de var ikke heller fornøjede med ham, fordi de mente, han gjorde sig ingen
 20 Flid med sine Prædikener. Det var da nok paa Tide, at de kom fra hinanden, og nu skal han saa over til sine Hjærtensvenner; men Hagen skal dog blive der alligevel og være Præst for en Del af dem, der holde med ham. Det har han bedt Lindberg om og han er gaaet ind paa det, som jo da ogsaa rimeligt er. De har lovet Lindberg en ganske god Løn, omtrent 4000 Kr. og fri Bolig
 25 og Hestehold, saa at vil de holde det, saa er det jo en god Forandring for ham.

Samme Lindberg er og bliver, hvad han altid har været, en rar Fyr; vi har det godt sammen, naar vi lade Politikken hvile, og helst da ogsaa Theologien; thi der har han ikke faa aparte Meninger, mest grundede i mangelfuld
 30 Viden, og han har nu den faste Tro, at der er Ingen, der ved saa meget som han. Men naar vi som sagt holde os ved den jævne Jord, saa er han flink og retskaffen som faa. –

Forleden fik jeg en Mundfuld sød Theologi; ja først kan jeg da nævne en Anmeldelse af Sthyr over Monrads Laurentius Valla; hvor man dog kan
 35 beholde den væmmelige Smag længe i Munden af sligt opblæst Taabelighed. Han er, synes mig, et grimt Eksempel paa de gamle grimme Theologer. Men saa fik jeg en Bog fra Norge om Christi Opstandelse af en Bang; det er af det ægte Slags, i Smag med Gude. Skjøndt det Meste eller da Hovedparten af Bogen indeholder Sandhed nok, er den dog modbydelig; det gaar mig her, som Lessing siger, at naar han læser Forsvar for Christendommen,

kommer han til at tvivle, og naar han læser Angreb, saa kommer han snarere til at troe. Forsvar som Hr. Bangs ere afskrækkende; saa vil jeg dog hellere læse R. Nielsens Løjer; thi man er fri for den harske Eftersmag. Men Bang er lærd, som det var Skik i Fortiden; og jeg fatter ikke, hvorfor han har
 5 ulejligen sig saa overvættes, naar det ikke var hans Mening at naae en Grad dermed; men det forlyder der Intet om paa Titelbladet. Ak, hvor Verden er fuld af Narre, som skrive sligt og undre sig over sligt.

Jeg fik forleden det første Hefte af Godets Johannes Ev; det er en fornøjelig Bog at læse, som da ogsaa hans Lukas Ev. var; han er en dygtig
 10 Mand og vel ogsaa en christelig Mand. Men du kan vel tænke dig, at der er ikke saa lidt, der falder mig for Brystet hos ham; jeg siger som Manden hos Hølberg: "Hvis Churfyrsten var her, skulde jeg hviske ham Noget i Øret". Thi det er dog mærkværdigt, som den arme Matthæus skal i Skammekrogen; det havde Mynster dog Ret i at spørge om: "hvorfor skal Matth. altid
 15 have Uret"! men en blind Høne finder jo ogsaa et Korn, og det kan man ikke negte, at Godet sommetider gjør. –

Ved du ikke et billigt Skrift, hvori man kunde finde en handelig Oplysning om, *hvordan de Lærde* er kommet efter at læse Kileskriften? Det gad jeg nok kjende lidt til, thi er det ikke helt Løgn, hvad de læse, saa er det dog
 20 en Triumf, Sprogvidenskaben har fejret, større end Astronomiens, da man fandt den sidste Planet.

Lev nu vel min gamle kjære Ven. Give Gud, at I alle maa have det godt inden Dørre; nu stunder Efteraaret til; det er idag saa slem en Regn og Kulde allerede; man ved ikke, hvor den Sommer er bleven af; saa er det
 25 dobbelt godt at sidde i Fred, i Fred med Gud og alle Mennesker. Lad mig høre fra dig, og glem det, at jeg saa længe lod vente. Maaske du selv var Skyld i det ved at *bebude, at jeg snart skulde høre mere fra dig*.

31/8 76.

Din gamle Ven
 Otto Møller

30

148. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[1/9-1876]

35 Min kære gamle Ven!

Det er meget længe siden jeg har hørt noget fra Dig, eller skrevet til Dig, det er næsten et halvt Aar siden, skulde jeg tro; og denne Gang er det da nok ogsaa mod Sædvane mig, som har skrevet sidst til Dig uden at faa Svar. Og da jeg dog nødig vilde, at vort Brevsamkvem skulde gaa aldeles i Staa, vil jeg bruge noget af denne Eftermiddag til at lade Dig vide at jeg endnu er til og

efter Omstændighederne har det ganske godt. Det har været en meget urolig Sommer for os her i Huset, idet min Kone og alle Børnene har været 7 Uger borte, i Hellebæk, dels for at bruge Søbadene, dels og især for min Svigermoders Skyld; men nu har vi dog atter været alle samlede herhjemme

5 en Maanedstid.

Hvad mig selv angaar, har jeg i den sidste Tid været noget skrøbelig, saavidt skønnes kan, af den samme Daarlighed, som gjorde Ende paa min Faders Liv, en Svækkelse i Blæren, som har en meget slappende Indflydelse paa hele ens Virkelyst; men med Guds Hjælp kan denne Daarlighed dog

10 endnu overvindes. –

For nogen Tid siden blev jeg mindet om Din Tilværelse ved at se en Bekendtgørelse fra Nørregaard om et Lærermøde paa Testrup Højskole, hvor Du lovedes at komme ved, dersom dit Helbred tillod det. – Jeg vil inderlig ønske at dette Dersom ikke maa være stort andet end en Slags

15 Talemaade, som Udtryk for en øjeblikkelig Gnavenhed eller Frugt af en forbigaaende Krakilskhed af Din Mave, og at det ikke har noget alvorligt at betyde, skønt Din langvarige Tilbageholdenhed med Hs. til Breve tyder heller ikke rigtig godt. Nu maa Du ikke lade for lang Tid gaa hen, inden Du lader mig noget vide om, hvorledes det staar sig med Dig.

Hvad de ydre Anliggender, d. v. s. vort Fædrelands offentlige Anliggender, angaar, tænker jeg at Du er omtrent enig med mig om, at de ere temmelig bedrøvelige. Jeg læste forleden Dag i en Avis et Citat af Morgenbladet for 16de Avgust, saa lydende: ”i et frit Land hviler hele det offentlige Liv paa en gennemført Mistænksomhed”. Bladet selv har jeg ikke læst, da

25 jeg saa at sige aldrig ser det Blad; det er jo derfor muligt, at disse Ord kan tage sig noget anderledes ud, naar de læses i deres sammenhæng, men der er desværre al Sandsynlighed for, at de ere et nøjagtigt Udtryk for Venstreførernes ledende Grundsætning, og for en stor, eller den største Del af de forenedes. Denne gennemførte Mistænksomhed er jo – idetmindste her i

30 Sælland – den værste Pest hos det store Flertal af Bønderne, – ingenlunde, som det ofte siges, som en Mistænksomhed mod de kjoleklædte alene, nej de er i Virkeligheden ligesaa mistænksomme mod hverandre indbyrdes, en ligefrem Følge af at de ikke tro selv paa nogen evig Sandhed, men egen Fordel er for dem det højeste; og hvor Egennyttens er højeste Leveregel eller

35 Livsvisdom, maa selvfølgelig Mistænksomhed mod alle andre blive Grundsætning; en Grundsætning som kun kan træde i Skygge overfor dem, hvis Egennytte antages at føre dem til at have samme Formaal som ens egen Fordel. Men skal nu denne egennyttige bondesnu Mistænksomhed ophøjes til Grundsætning for det offentlige Liv – et slaaende Vidnesbyrd om, at Venstre lever af at egge de ”onde Instinkter” – saa ser det visselig sort ud for

Fremtiden, navnlig fordi det saakaldte Højre, saavidt jeg kan se, stedse mere viser sin Afmagt til at føre noget frem, som kan samle de gode Kræfter om sig. – Det forekommer mig undertiden, at det eneste man kan haabe noget af for Fremtiden, er at det efterhaanden bliver galere og galere, saa der
5 maa komme en gruelig Omvæltning og Trængselstid, hvorigennem vor Herre vil ”føre sin Haand tilbage over de smaa”. –

Jeg har i denne Tid læst de apost. Fædre og en hel Del af Tertullian og Cyprian. Det er forunderligt at se, hvorledes den senere Gerningshellighed skyder sine Spirer frem allevegne saa nær op til Apostlenes Dage, saaledes
10 som dette ej alene giver sig tilkende i den stærke Anprisning af gode Gerninger som Fyldestgørelse for de efter Daaben begangne Synder, men især deri at der saa at sige ikke er Spor af, at Daabens *Naade* har nogen Betydning for Livet, ialfald ligger dette udenfor den Tids *Tankegang*, (maaske ej udenfor dens *Praxis*), som egentlig kan udtrykkes saaledes:
15 Daaben har den Betydning, paa ett Brædt at udslette alle de forud begangne Synder (dette er Daabens *Naade*), og dernæst at *forpligte* til at leve uden Synd herefter; synder et Mske alligevel, maa han gøre det godt ved gode Gerninger, eller ved taalmodig at bære de Lidelser, Gud paalægger ham derfor. Og det er kun uforvarendes, at der af og til kan dæmre frem en
20 Følelse af det rette, at Daabens *Naade* stedse staaer for den døbte. I den Henseende skal vi vel ikke lære noget af disse Folk; hvad vore Dage derimod nok kunde lære noget af og trænge til at lære, det er den dybe sædelige Alvor, der gaar igennem alt hvad vi har fra de første Aarhundreder, den alvorlige Tugt, de udøvede over sig selv og deres egen syndige
25 Natur, og krævede at alle oprigtige Kristne maatte udøve. Den moderne Tale: det er nu *min* Natur, og: det ligger ikke for mig etc., den fik i de Dage Lov til at gælde for hvad den er: et uomvendt Mskehjertes Forsøg paa at undskylde sine Synder, og det faldt neppe nogen ind, at det engang skulde kunne bruges som et ret Udtryk for kristl. Frihed. –

Jeg mener at en stor Del af den Elendighed, som nu aabenbarer sig i vort Folkeliv, d. v. s. deri at saa mange af Grundtvigianerne har kunnet gaa med Aandsfornegtelsen, og at denne derfor har kunnet faa saa stor Magt, det har sin Hovedgrund i, at dette hedenske ”det er nu min Natur”, har faaet Lov til som oftest at gælde uden Indsigelse. Der er vist ingen Tvivl om, at det
35 navnlig er Kold, som har bragt denne Retning i Kurs i Livet; men ligesaa utvivlsomt forekommer det mig, at Grundtvig selv har ikke liden Skyld deri (cfr. f. E. den Samtale om den kristl Børnelærdom, der stod i Dansk KT. i Sommer, hvorefter denne igrunden kun gik ud paa at lade Børnene gro op, som de vil og kan, – mens vore Fædre sagde: vri Vidjen, mens den er grøn), ligesom han da, mig vitterligt, aldrig har udtalt sig derimod. – Maaske er det

vor Herres Mening nu at give dem der er af Sandhed, et alvorligt Kursus i den Lærdom, at Mskets Natur er syndig, og er den end ej absolut ond, saa har dog det onde en saadan Magt deri, at hvis det ej bliver korsfæstet, saa ender den med at korsfæste Kristus paany. –

- 5 Jeg har undret mig over, at ingen af dem der tidligere har skrevet mod Jungersen, har føjet nogle Bemærkninger til hans Bekendelse og Redegørelse, og jeg tænker derfor at jeg med det første vil fremføre nogle saadanne. Han har aabenbart ingen Anelse om, at ”Jesu Kristi *Guds Søns* Blod renses os”, men Xi Forløsningsgerning er ham lige af samme Art som det, andre mskelige Stormænd kan gøre for deres Medmsker, hvilket utvivlsomt atter stammer fra hans (i Virklh. arianske) Anskuelse om Kristi Person, som han uheldigvis har fundet Støtte for i Grundtvigs meget uoverlagte Udtryk i Kirkespejlet, at hvad Sønnen har, er en Kærligheds-Gave fra Faderen. – I de sidste Uger har jeg imidlertid manglet aandelig Kvikhed til at skrive om
- 10 denne Sag, og det staar jo i Guds Haand, om jeg faar den for det første.

- Saa blev da Lindberg Frimenighedspræst; Gud give, at det maatte blive godt baade for ham og for dem. Jeg har ikke kunnet overkomme at læse hans Bog om Grundtvigs politiske Stade; det lidet, jeg læste deraf, eggede mig altfor meget til Modsigelse og Ærgrelse, og jeg ejer ikke Rigsdagstidenden, saa jeg kan ikke kontrollere, hvorvidt de mange Citater ikke kan ledsages af ligesaa mange, der kunde sige det modsatte. Er det sandt, at Holger Drachmann i Vinter engang har været en 8 Dages tid i Gedved og holdt Foredrag for Seminaristerne der?

- Saa lev vel for denne Gang, min gamle Ven, og lad snart høre fra Dig.
- 25 Gud opholde og glæde Dig og Dine, saa I altid bedre af Hjærtet kan sige: Han har gjort det godt altsammen.

Din

Rbk. 1 Sept. 1876.

Skat Rørdam

30

149. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[4/9-1876]

Min kjære Ven.

- 35 Skjøndt et Brev fra mig har krydset dit og du sandsynligt alt har faaet det i Hænde paa samme Tid, som jeg nu har læst dit, saa føler jeg dog en vis Trang til strags at sende dig et igjen, da jeg synes at kunne forstaae, at du har det ikke ret godt. Ikke blot er det jo slemt med dit Helbred, og jeg har intet Kjendskab til, hvad det kan have at sige med en saadan Daarlighed i Blæren, som jeg ikke ved at have truffen paa uden hos meget brystsvage Folk; men

du har jo vel Adgang til de dygtigste Læger, vi har, og forsømmer vel heller ikke at søge dem, og endeligt er det da Noget, som du ikke selv kan gjøre fra eller til i, saa du saa meget trøstigere kan sætte det i Guds Haand.

Hvor slemt det nu end kan være, – og det gaar mig nær, at min ældste
 5 Ven har det ilde –, saa synes jeg dog, at det paa en vis Maade er værre, at du ser saa mørkt paa vor hele Tilstand, som du gjør, hvis det da ikke ogsaa hænger sammen med et sygt Legeme. Jeg kjender jo sagtens ogsaa nok det, som du er forknytt over, thi vi leve ikke i Landets bedste Egn, men jeg ser dog Gud ske Lov ogsaa Meget, som lover bedre. Hvad der staar i disse
 10 forbandede Aviser, ser jeg ikke til, thi jeg mener, vi har ganske andre Ting at gjøre end læse Aviser og korse os over deres Løgne og Lumpenheder; og jeg tror, at der er Mange, Mange, der slutte som jeg, ogsaa blandt Bønderne, som Løgnene vel især er beregnede paa. Men det, at det ser ilde ud, at det Onde viser sin grimme Brod, er dog ikke nogen Anledning for mig til
 15 at tabe Haabet; jeg venter mig ganske vist ikke Noget af det *nærværende* Venstre, men alle Dage lige saa lidt af Højre, og lad saa disse *Partier* rive hinanden op, thi den langt største Del af vort Folk staar dog i Virkeligheden udenfor disse Partier, og vil, naar dette Partirabalder er til Ende, med Guds Hjælp stile paa Folkets Vel.

At det for Øjeblikket ser sort ud, kan ikke nedslaae men snarere styrke mit Haab om, at Vorherre maa nok vide Raad for os og snart sætte dem i Værk. Han *har besøgt* os, det er vist, og vi maa ikke blive saa modfalden, at vi glemme det; der er ogsaa virkeligt Mange, som har *kjendt* denne Besøgelse, om de end ikke endnu er fuldt rustede til at stille til Kamp og
 25 Tjeneste, og vi maa ikke blive saa ubillige, at vi lukke Øje for denne Herrens Menighed; det er hans Ære, som vi ikke maa tage fra ham. Det kan være fattigt nok med denne Menighed i mange Maader, men jeg tror ligegodt, at det er Løgn med den; og Vorherre ser jo dog langt mindre efter, hvor forstandige og dygtige vi er, end hvor trængende vi er. Jeg kan derfor
 30 paa ingen Maade slippe Haabet om, at det skal Alt faae en god Udgang, og at hvad Grundtvig tjente til at begynde, skal ikke blive ødt; at opgive dette Haab synes jeg er Synd og Utaknemlighed mod Gud; men jeg synes ogsaa, det er Synd mod Folket at troe det til det værste, thi som jeg kjender det fra mange Egne, saa *vil* det dog noget Godt.

I det Hele synes jeg, det er vor Pligt at tvinge os selv til at see det, som tyder godt, og man ser det ikke, naar man ikke ser sig om efter det; men jeg, som omgaaes egentligt kun med Bønder, og ser forresten Bønder fra mange Kanter af Landet, jeg ser meget godt, og lader mig sige, at der paa mange Steder er i Værk en forstandig Reaction imod Uvæsenet. Jeg vilde ønske, at du kunde komme til at see og høre lidt herfra og fra Jylland i det Hele, thi

vel har vi de værste Bjørnbakkere her, men vi ved ogsaa bedst, hvad Karle de er. Kom her over og bliv lidt frisket op!

Men hermed vil jeg nu paa ingen Maade sige, at Alt er Godt, eller, at der ikke er Meget, der er, som det ikke skulde være, og som absolut maa blive
5 anderledes; dette skal vi ikke oversee, og, naar vi ser det, saa ogsaa sige det. Se derfor tog jeg da ogsaa hen til Testrup og sagde de mange Lærere der adskillige Sandheder Dag efter Dag; det er der ogsaa noget forløsende ved, naar man saa ser, at de tage alvorligt mod en alvorlig Tiltale, og det gjorde de, og Nørregaard stillede sig mandigt ved min Side.

10 Nu har jeg sendt disse Foredrag i Trykken, fordi de alle forlangte, jeg skulde gjøre det; jeg venter ikke at høste stor Tak for dem enten af Ven eller Fjende; og det faar nu ogsaa være; men man føler sig alligevel frigjort, thi det mest fortærende er at gaae og see sig arrig paa Noget, der gaar skjævt, og ikke gide overvinde sig til at tage en Haand i med, hvor man kan komme til.
15 Og det er nu egentligt det, som gjør mig ondt, at du fremfor Alle og at dine Ligesindede med dig *tie stille*; hvorfor tie I? Er det Magelighed eller Fornemhed – naa det tror jeg ikke om dig; eller er det Vantro og Haabløshed, som kunde det ikke nytte Noget; det har vi da ikke faaet Anvisning til af Grundtvig: at tie, fordi kun de Færreste vil høre; men man tier og tier sig
20 selv forknyt, gnaven, mørk og fortvivlet. Gamle Ven, tag Blad fra Mund og slaa til Noget af Uvæsenet; der er Nok at slaae efter, og du vil strags føle, at du faar mere Plads omkring dig, mere Frigjørelse.

Det tror jeg nok var bedre end at komme efter Jungersen, som er en forknyt slagen Mand; han har vist ikke en eneste Tilhænger, lad ham svede
25 sit ud i Rø. Vist er det galt bevendt med hans Retractationer, men det er det nok altid med Retractationer. Jeg kan forresten ikke lide, at du drager Grundtvig med ind i den moderne Slaphed og Vildskab, thi Gr. skal ikke skjæres istykker men tages hel og holden, fra Begyndelsen til Enden, han blev gammel og stille, men han var dog den samme, som havde været ung og
30 voldsom; tag det Ene med det Andet, og læs om igjen til Glæde, hvad han skrev fra 1812 til 1840; det fortjener dog ogsaa at høres og paaskjønnes, og vi skal netop ikke, som Schrøder gjør, holde os allene til den gamle Forstands-Grundtvig. Det har sin Rigtighed, at Drachmann med, jeg ved ikke hvem, har opholdt sig paa Gjedved og fortalt Noget om en Rejse i
35 Holland; men det Hele har vist ikke Noget at betyde Andet end, at Bojsen der er, som han altid har været, en meget tør Fætter, som altid har kunnet omgaaes med alle Folk. –

Her ser det omtrent ligedan ud med vor Helbredsstand, men det er dog ikke bleven værre. Vi havde igaar Besøg af Baagøs Familie fra Testrup; det er nogle gode Mennesker, som man bliver oplivet af mange Gange om

Aaret; det var stort Tab for mig, om han og Nørregaard ikke var der og saa troligt skiftedes til at komme herind. Du kan tro, jeg blev ganske overrasket og fornøjet ved igaar at faae sendt fra Nørregaard 40 Flasker fin Vin i Anledning af, at jeg henne ved Skolemødet havde min gnavne Mave med og
5 ikke kunde faae den til at være skikkelig. –

Jeg har skrevet efter Dr. Horns Afhandl. om Retfærdiggj. og Forsoning; efter Anmeldelsen i Kalkars Tidsskrift lader den til at handle om Ting, som jeg nok kunde være enig med ham i adskilligt af. Jeg har Smag paa Alt, som vil den gamle Dogmatik tillivs.

10 Naa lev nu vel; Gud velsigne dig til Legeme og Sjæl og i Tro til den *gamle Gud*, der *har* gjort Alt godt hidtil.

Din Ven

Gylling 4 Avg. [Sept.] 76.

Otto Møller

15

150. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[20/9-1876]

Min kære gamle Ven! –

20 Da jeg skrev til Dig sidst, faldt det mig ind, at det maaske vilde gaa som nogle Gange tidligere, naar der har forløbet en lang Tid mellem vore Breve, at vore Breve, naar de endelig bleve satte i Værk, krydsede hinanden, eller at vore Tanker mødtes i fælles Trang til Udtalelse; – og saaledes gik det da ogsaa denne Gang. Dog, det var ikke for at fortælle dette, at jeg nu vilde
25 skrive, men for at takke Dig for Din Skikkelighed, at Du strags satte Dig til at skrive igen, for at gøre Dit til at hjælpe mig paa Fode. –

Jeg antager forresten, at mit Brev har syntes en hel Del mere sort, end det var ment; ti jeg gaar dog ellers i det hele ikke og ser sort paa Tilværelsen og paa Livet i vore Dage, men kan Gud ske Lov godt se, at Herren *har besøgt*
30 sit Folk iblandt os, og at han *har* et Folk iblandt os, som ikke vil lade sig rive med i den politiserende Egennyttens Malstrøm, – eller rettere Nydelsessygens; ti det er vel egentlig den Skikkelse det onde i vore Dage ret er oppe i. Og Du maa heller ikke forestille Dig, at jeg gaar tavs omkring og lader Ærgrelsen over det daarlige, der rejser Hovedet trindtom, æde Hjærtet udaf Livet paa mig; tvært imod taler jeg stadig derimod baade paa Kirke-
35 og Folkeforsamlinger, som vi har nok af paa denne Egn, og jeg tror ikke at jeg her paa Egnen gælder for en haabløs Mand.

Men det som stedse vender tilbage for mig, naar jeg *for mig selv* overvejer, hvordan Sagerne udvikle sig, det er det Spørgsmaal, hvor det kan være, at saa stor en Mængde af Grundtvigs Venner har kunnet lade sig rive

med af Strømmen og endda mene sig i fuld Overensstemmelse med Grundtvig. Og der kan jeg ikke se andet, end at der [er] noget, og det noget meget væsentligt, som han har overset, eller dog mig vitterligt aldrig udtalt med nogen Fynd, at den syndige Mskenatur trænger til Tugt og Ave, ikke saa
 5 meget af andre, som af os selv. Maaske kan man i hans tidligere Dage finde Antydninger af noget saadant; og jeg vil helst tro, at Grunden til hans Tavshed i det hele herom er den i sig selv rigtige, at denne Ave maa ikke være en udenfra paalagt eller paataget, men en saa privat Sag som muligt, en Sag mellem Gud og os selv alene (jfr. Matt. 6, vor Herres Ord om Fasten);
 10 men lige vist bliver det, at denne Sag træder i utilbørlig Grad i Skyggen hos ham.

Deraf kommer det vel ogsaa, at Schrøder, der skal være mere inde i Grundtvigs Tankegang end de fleste, saavidt jeg kender til hans Skrift, er Talsmand for en helt græsk Livsbetragtning, som om man kunde leve af idel
 15 Syner (en Bemærkn., som jeg har lært af en forresten meget uklar Person, Hr. Harald Engberg i D. Kirket.). Men forholder dette sig rigtig, saa har vi aabenbart deri Grunden til, at den store Masse af Grundtvigianerne har kunnet lade sig rive med af Strømmen, og at den aandelige – kanske ogsaa kødelige – Nydelsessyge og Blødsødenhed har faaet saa stor Magt, ret som
 20 om man kunde sove sig til at dele det godes Sejer, naar man kun i Drømme kan forlystes ved skønne Syner; medens det derimod gælder i Mskelivet som i Kristenlivet, at ingen krones uden han kæmper lovlig, og for den der har et højt Maal bliver Vejen dertil aldrig at sove den retfærdiges eller den uskyldiges eller den druknes Søvn, men at stride Troens gode Strid. –

Jeg er vis paa, at Du i dette Stykke er væsentlig enig med mig; det slutter jeg ikke alene aus dem Tiefen meines sittlichen Bewusstseins, men ogsaa af det korte Referat af Dine Testrup-Foredrag i D. Folket., navnlig det om Børneopdragelse, eller hvad det hed. Men her er rigtignok noget, som jeg i Ordets egentlige Forstand brænder inde med; ti jeg kan ikke (eller vil ikke)
 30 overvinde mig til at sige offentlig, hvad jeg mener og for Dig (som jeg véd, ikke vil tage Forargelse deraf, selv om Du mener det er galt) har udtalt om Grundtvigs Forhold hertil; fremfor alt den Gr., som jeg ikke med Dig vilde kalde den gamle Forstands-, men den gl. Fantasi-Grundtvig.

Jeg vilde ogsaa rigtig ønske, at jeg kunde komme over til Dig, baade for at snakke gammelt og venligt, og forat kunne skælde og smelde af Hjærtens Drift; begge Dele gaar bedst mundtlig, og det sidste bliver ubetinget mest ”förløsende”, naar man finder Modsigelse, som jeg tænker Du ikke vilde lade det mangle paa, om ikke for andet, saa for at jeg ikke skulde være ene om Ordet. Imidlertid maa jeg for denne Sunde lade alle Rejsetanker fare, ti vel har Lægen nu givet mig godt Haab om at blive fuldkommen helbredt for

min Daarlighed, og jeg haaber det selv, ti det er blevet meget bedre, men jeg maa i den nærmeste Fremtid bruge stor Forsigtighed for ikke at faa Tilbagefald, saa dette er Grund nok til at holde mig i Stilhed.

Og jeg skønner nok af hvad Du skriver om, hvorledes det staar sig i Dit
 5 Hjem, at der ligesaa lidt kan være Tale om at Du kan komme herover i dette Efteraar; og naar først Vinteren kommer, vil der naturligvis end mindre blive Tale om, at en saa fastgroet Hjemmesidder som Du kan bryde op. Desuden kan jeg godt forstaa, at den megen Sygdom, I har der hjemme, gør det dobbelt vanskeligt for Dig at komme bort. Gud gøre det godt for Eder i
 10 alle Maader, og fremfor alt vil jeg ønske, at den for Din Hustru forestaaende Trængsel maa faa en velsignet Udgang baade for hende og Dig, som ogsaa at I alle maa opleve, at Gud Fader fremmer sit Kærligheds-Raad med Eder under Trykket. Det er jo let nok at sige dette til de bedrøvede, men det er ikke let at tro det = være vis derpaa, under Bedrøvelsen; men des større
 15 Glæde er det saa at opleve, hvad man gerne vilde, men daarlig kunde tro. Og det lade Gud os dog undertiden erfare, – jeg tænker, ligesaa tidt som vi kan taale det.

Angaaende Kileskr.'ens Opdagelse ved jeg ingen bedre Beretning end af Westergaard "om den 2den Art af de akkemænid. Indskr." 1854 i Vidensk.
 20 Selskabs Skrifter, den histor Afdeling 5te Række 2 Bd., – ogsaa særskilt trykt. Jeg vil ikke foreslaa Dig at købe samme Bog, da det kun er Indledningen Du kan have Brug for, men Du vil vist kunne faa den paa eders Stiftsbibliothek, ellers skal jeg sende Dig den. Det er ganske vist en af de største Triumfer for Sprogvidsk. at den har lært at læse Hieroglyfer og
 25 Kileskr., og lidt efter lidt er nu de lærde bleven omtrent enige om Læsningsen. –

Nu maa det være nok for dengang. Gud være med Dig, gamle Ven, og gøre det i alle Maader godt for Dig og alle Dine, til glad Taksigelse i Jesu Navn. Lad snart høre fra Dig.

30 Rbk. 20 Sept. 1876. Din
Skat Rørdam

151. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[26/10-1876]

35 Kjære Ven.
 Hermed sender jeg dig en lille Bog, som jeg haaber, du vil læse uden altfor store Anstød; jeg ved, at du vil være enig med mig i Hovedsagen, om der end og kan være Enkeltheder, som du ikke kan give Medhold; saaledes kunde jeg vel tænke mig, at du paa Videnskabens Vegne kan have Noget at

indvende mod mine Tanker om, hvem de Kaldte og Udvalgte er, men neppe dog imod den Anvendelse, som jeg har gjort af min Opfattelse af dette vanskelige Ord. Faar du engang Lejlighed, kunde du dog skrive mig til, hvordan du tager det og forstaar det indledende ”γαρ”. –

- 5 Jeg har da, siden jeg sidst skrev til dig, læst Horns Skrift om Forsoningen, men maa sige, at jeg vanskeligt nogensinde er blevet mere skuffet end ved Læsningen deraf. Anmeldelsen i Kalkars Tidskr. havde givet mig store Forventninger, og den første Del af Bogen satte ogsaa mange Tanker i Gang, som syntes at maatte kunne føre ind i frugtbare Spor; men saa slaar han sig selv fra det igjen og ender i den rene Pelagianisme, thi i Virkeligheden bliver Forsoningen overflødig og unyttig, og Retfærdiggjørelsen Menneskets eget Værk. Ja han benægter tidt nok, at det maa blive Enden paa det; han bruger store og vældige Ord, men det er ogsaa kun Ord; thi han ender med at erklære, at om Adam og Eva kunde angret deres Synd, saa havde de dermed havt Forsoningen, og det, synes mig, er nok. Jeg tager mig det ikke saa nær, at han paa hveranden Side er inde paa et eller andet vrangt og kjættersk; thi der er Kjættei hos Alle; men han fornægter i Grunden til syvende og sidst den forsonende Kraft i Christi Død. Ligefuldt er der Meget hos ham, som nok er værd at betænke, og som forfulgt med Konsekvents vel kunde føre til bedre Resultater; men selv er han nok kun en *kritisk Rationalist*, som kan see Mangler ved det Gamle og rive ned uden at sætte noget Bedre isteden. Han har ogsaa det Uheld tidt at modsige sig selv, slaae Noget forfærdeligt fast for senere hen at røbe, at han dog ikke rigtig mente Noget dermed.
- 25 Saa har jeg havt langt mere Glæde af et andet Skrift: ”Religiøse Studier”. Den grimme Titel afskrækkede mig i sin Tid fra at indlade mig med den; men Warburgs Anmeldelse gjorde mig opmærksom paa, at det dog nok var Noget; og jeg havde megen Fornøjelse og Opbyggelse af at læse denne gamle Særlings Tanker; vel er han saa langt som muligt fra at være rettroende, men han er desto alvorligere og frimodigere. Der er noget overmaade friskt ved hans Tanker; de ere ikke fortyggede, men vælde lige op af et grublende Sind, som i sin Afkrog har ”søgt Herren”; og er han kommen ind i et Spor, saa forfølger han det til Enden uden at lade sig skræmme af de glubende Uhyrer langs Vejen. Og midt i hans forunderlige Fantasterier kommer han saa med nogle saa troskyldige, dybe, sande Bemærkninger, at man let tilgiver ham hans Dumdristigheder. Han er ganske vist ikke nogen *kirkelig* Mand, men jeg tør ikke sige, at han ikke er en *christelig* Mand; hans Meninger ere meget underlige, men hans Tro synes at være meget barnlig. Ved du Noget om, hvem Forfatteren er; han kan vel ikke i Længden forblive helt skjult. –
- 35

Jeg ser i sidste Hefte af Kalkars Tidsskr., hvorledes I gode Censorer er bleven satte i Skammekrog af Fakultetet; hele denne gamle Skjændepreken ligner aldeles Clausen, men jeg troede, at han forlængst var skrinlagt; hvem er det saa, der kan tale saa store Ord og see saa bister ud! Skjøndt jeg nu er enig med dig eller Eder i, at det vel nok vilde blive til Gavn for Studiet, om Examinationen blev frataget Facultetet og overdraget en Commission, saa maa jeg dog bekjende, at jeg nærer megen Tvivl om, at der er Mænd til stadigt at fornye denne med. Der hører ikke Lidet til at foretage denne Prøve, naar det skal gøres forsvarligt og frisindet; er Examinator ikke grundigt hjemme i hele Theologien (ikke i et enkelt Fag, som jo heller Ingen kan være hjemme i og uvidende i de andre), saa bliver hans Examination en Plage, idet han slet ikke kan forstaae eller indlade sig paa Andet end det, han har læst over paa.

Jeg ser, at Kalkar udendvidere tager sig paa at nævne en ikke ringe Række af Mænd, som han kaverer for, var mægtige for at overtage Bestillingen; men jeg er ikke saa sikker paa, at ret mange af dem duede til det. Hvordan mon det vilde gaae den, der skulde examineres af Kierkegaard, eller af Gude; eller mon Blædel kunde magte det, eller Hr. Fich? Jeg har den Tro, at kun Faa af de nævnte kunde skille sig forsvarligt ved det; maaske der i Almindelighed kunde findes dem, der nogenlunde kunde holde Prøve i det N. Ts Exegese; men Dogmatik, Ethik, selv Kirkehistorie og fremfor Alt da Hebraisk, hvordan vilde det dog gaae dermed, da jo Candidaten maatte opgive, hvad han vilde i G. T.?

Jeg tror som sagt, det vilde have sine store Vanskeligheder at faae en anstændig Besætning at begynde med og endnu større at faae den fornyet, da den dog vel ikke skulde være valgt paa Livstid. De, hvis Livsgjerning det er at docere et bestemt Fag, de bør jo kunne være saaledes hjemme i det, at de staae frit overfor Enhver, der vil tage Prøve; men selv om der var Enkelte af Præsterne, der fra først af havde Evne til at erhverve den samme Dygtighed, saa kan jeg ikke troe Andet, end at de livligste og dygtigste blandt dem snart vil finde hver især sit Yndlingsfag, som de saa fordybe sig i for egen Fornøjelse og ikke for at kunne examinere deri; og det var jo ikke at ønske, at det skulde blive et lille Levebrød, som der læstes til; thi saa blev det jo kun Læsehestene, der lagde sig efter det. At du kan selv overtage en saadan Bestilling, er jo en Følge af din lange Tjeneste som Manuductør, Professor-
 aspirant, Censor osv; men hvor Faa er dog de, som føres ad en saadan Vej, som du er ført ad; det var da ikke godt, at Mange skulde drages til og stødes fra saa haardt.

Nu ser jeg, at gamle Scharling er gaaet fra; og da man siger, at Hermansen ogsaa er udtjent, saa er der jo atter ledige Pladser; nu kan jo unge Scharling

blive summus theologus, før man ved af det, og have udmærket sig ved Romaner og Rejsebeskrivelser allene; om hans Historiens Filosofi duer Noget, har jeg ingen Mening om, da jeg ikke har gidet købe eller læse den. Jeg var forleden temmelig opsat paa en Beskrivelse af det hellige Land, som
 5 Koch udgiver; men da jeg saa 1ste Hefte, fik jeg nok af det; det er maadelige Billeder og vel saa i det Hele et Speculationsværk; jeg lod da den Fugl flyve igjen. –

Stakkels Lindberg maatte da friste en stor Sorg forleden Dag med at miste sin ældste Søn. Han var her for nogen Tid siden og sagde Farvel; han var
 10 meget glad til det, som nu forestod ham. De vilde rejse med egen Vogn fra Gjedved til Kjærteminde i smaa Dagsrejser og tage ind hos Godtfolk paa Vejen; men den første Rejsedag blev to af Børnene syge, og de maatte lægge dem ind i Horsens, hvor den ældste døde samme Dag; det var vel sagtens den ondartede Halsyge. Hans Kone maatte blive der med Børnene, hvoraf
 15 i det mindste et var meget sygt, medens han selv drog forud, da han nok skulde hjem til Forretning. Det er saare tungt for dem de Stakler saadan at overfaldes midt paa Vejen, midt mellem Fremmede. –

Nu forlyder der jo Noget om, at de vil oprette Valgmenighed i Gjedved, og at det skulde være den gamle Bojsen, der skulde søge sin Afsked og tjene
 20 sin Aftentime der; jeg tror ikke, at det kan blive til Noget, da de er meget løse i det og neppe vil bære de Byrder, som følge med et saadant Foretagende; jeg vilde ogsaa nødigt, at Bojsen kom saa nær op til os, thi han er ikke god at være enten Ven eller Uven med, og en af Delene skal man vel være. –

Medens jeg har skrevet dette Brev, har Vorherre givet os en lille Datter, og Alt gik ved hans Naade vel. Min Kone er jo nok noget medtaget, men han, som har gjort det godt hidtil, vil visselig ogsaa holde sin Haand over os fremdeles. Jeg skal nu til at skrive Breve til hendes hele Slægt her og der og beder dig derfor være takket, fordi du vel ogsaa har bedet for os i denne
 30 strænge Ventetid.

Lev vel, min kjære Ven; Gud velsigne os alle efter sin store Barmhjerlighed.

Gylling d. 26 Octbr 1876.

Din
 Otto Møller

152. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[11/12-1876]

Min kære gamle Ven! –

Først vil jeg sende Dig og Din Hustru min hjertelige Lykønskning i
5 Anledning af Eders Datters Komme. Gud give, hun maa vedblive at være
Genstand for en ligesaa taknemmelig Glæde, som ved hendes første
Komme. Jeg haaber at Din Kone forlængst har vel overstaaet alt. –

Saa Tak for Dine Foredrag, som jeg og mit Hus har læst med megen
Glæde, og Du formoder ganske rigtig, at jeg er enig med Dig i Hovedsagen,
10 og jeg kan tilføje i næsten alle Bisager. Af det der særlig har glædet mig, kan
jeg nævne Dine Bemærkninger om Forholdet mellem Nr. 1 og Nr. 2 (jeg
tror det er i det første Foredrag, i Anledning af Mt. 6: søger først Guds Rige
etc). Jeg kom derved til at tænke paa, at dette Ord, saavel som Forholdet
15 mellem Nr. 1 og 2, ogsaa har en videre Anvendelse, nemlig paa Forholdet
mellem det kristelige og det folkelige. Det folkelige er aabenbart ogsaa Nr. 2
i Forhold til det kristelige; men det er vel netop Grunden til, at saa mange
Grundtvigianere i vore Dage løbe avet = venstre om, at de vil have dette
Nr. 2 først og uden det kristelige. Men er ikke paa denne Maade (dvs. naar
20 det folkelige hører med til "alt dette", der kun er som Nr. 2 overfor Guds
Rige) Staven brudt over hvad Grundtvig ellers altid har hævdet, at det
folkelige maatte være levende og vaagent, *førend* der kunde være nogen ret
Modtagelighed for det kristelige?

Jeg synes nu ogsaa, at de senere Aars Erfaring har modbevist denne
Anskuelse, d. v. s. de har bevist, at Folkelighed uden Kristendom er i
25 højeste Grad udsat for at løbe ud i en Egennyttens Politik, og andet staar i
sig selv ikke til at vente, ti og end det naturlige Mskehjærte for en kort Tid
kan begejstres til uegennyttig Selvopofrelse og til at glemme sig selv, saa kan
den uegennyttige Begejstring dog ikke holde sig i *Længden*, uden hvor vor
Herres Ord holder den i Live. Det var nok ogsaa Grunden dette, Du i sin
30 Tid udtalte i Din "Politik og Kristendom", at Friheden nødvendig maatte
have Kristendommen som Ballast, hvis den ikke skulde løbe vild. –

Hvad Din Udlægning af de kaldede og udvalgte angaar, da er jeg tilbøje-
lig til at tro, at den maa være rigtig, navnlig passer den overmaade godt i
Lignelsen om Arbejderne i Vingaarden, og i ethvert Fald er Anvendelsen
35 utvivlsomt baade sand og god. – Skulde jeg nævne noget som jeg ikke
billiger, saa er det, at Du – efter gammel Vane – fæster Øjet saa udeluk-
kende paa den ene Side af Sagen, at Du overser den eller de andre derover.
Dette gælder især Din Tale om Friskolen, hvor Du saa let kunde have ladet
indflyde nogle opmuntrende Ord til eller om dem, der stræbe at gøre deres
Sager samvittighedsfuldt og godt. Som det nu staar, ser det ud, som om Du

vilde bryde Staven over det altsammen, baade den gamle Almueskolen og Friskolen, og Du har upaatvivlelig Ret i alt hvad der siges om den sidstes Daarlighed og Blødagtighed; men Du har holdt Dig saa udelukkende til det negative uden nogen egentlig Paavisning af, hvorledes det skulde gøres bedre. Dette vil uundgaelig sætte ondt Blod hos mange, som omtrent paa Forhaand vil være tilbøjelige til at optage Dine Ord i en ond, maaske den værste, Mening.

Det samme gælder ogsaa enkelte uforsigtige Ytringer, som at Barnet skal *indøves i Lidelse*, hvad Du naturligvis slet ikke mener. Dine ord kan nemlig i sig selv tage ej betyde andet, end at vi skal se at opfinde Lidelser til Barnet, (paa lignende Maade, som Biskop Kierkegaard fortælles at have gjort for sin stakkels Søn); men jeg for min Del er ganske sikker paa, at Du aldrig har ment sligt; Du har ment *Selvovertindelse* (hvilket jeg ogsaa antager Du mener med hvad Du kalder *Selvfornegtelse*; jeg tror at et Barn, som vokser op i et godt og alvorligt og kristeligt Hjem, ikke vil faa nogen Anledning til *Selvfornegtelse*, det vilde da blive rent undtagelsesvis; ti selve det gode Hjem fornegter det onde for Barnet; men vel skal Barnet øves i at *overvinde* sig selv, overvinde sin øjeblikkelige Lyst til Leg og Kommers, for at kunne gøre det som Forældrene vil, og som Barnet selv *derfor* inderst inde ogsaa har Lyst til. Selvfornegtelsen kommer først med den voksne Alder, naar man skal tage sit Kors op).

Saadan kunde jeg nævne flere Enkeltheder, hvor Du ej har faaet Din Mening udtrykt saa heldig, som jeg havde ønsket for Din og den gode Sags Skyld. Men nu maa det være nok hermed; og Du har vel ogsaa faaet nok. Jo, dog ett endnu. Jeg vilde ogsaa være noget betænkelig ved at bruge S. Kierkegaard, som Du gør i Dit 3die Foredrag. Du er dog enig med mig om, at med alle de sande og alvorlige kristelige Tanker, som findes hos ham, saa er dog hans *Princip* absolut forkasteligt, baade at han opfatter Troen kun som et *Forstandens* Martyrium, og at hans Kristendom i det hele er en blot Skildring af Idealet i sin blændende Glans, i "et Lys, som ingen kan komme til", eller nogensinde er naaet til. Jeg kan godt finde mig i at citere K. som Du tidligere gør i Anledning af de blødagtige, som ej skal arve Guds Rige (hvorved dog er at mærke, at *μαλακοί* er = Onanister, Tyskernes "Schwächlinge"), ti saaledes kunde Du ogsaa have citeret Plato eller en anden Tænkner udenfor Kristendommen. Men at stille K. Side om Side med Grundtvig, – ja det er jo for Tiden paa Moden, men jeg kan dog ikke tro, Du virkelig vil gøre det. – Det Foredrag, jeg har glædet mig mest over (men jeg har forresten haft rigtig megen Glæde af dem alle) er det sidste: Indøvelse i Sandhed. –

Jeg medsender nu til Dig et Foredrag, jeg har holdt og udgivet, ingen-

lunde, som det kunde se ud, for at konkurrere med Dig, men som et Slags Selvforsvar. Vi har nemlig et yderst gement Venstreblad her paa Egnen, som har gjort adskillige Numere udaf dette Foredrag og fordrejet mine Ord efter bedste Evne; og derfor vidste jeg ikke nogen bedre Maade at forsvare mig paa, end ved at udgive hvad jeg har sagt. Det er altsaa nærmest et Slags "Manuskript for Venner" dvs. til Læsning for Folk som kende mig her paa Egnen. –

Har Du læst Steins Foredrag: hvad vil den Indre Mission? Hvis ikke, bør Du se at faa dem at læse; det er en virkelig fornøjelig Bog, hvilket var mig meget overraskende, da samme Stein det Par Gange jeg har set ham, har forekommet mig saa højtidelig og højærværdig, at jeg ikke ventede noget godt at komme fra det Nazaret. Men denne Bog er rigtig levende og varmt skrevet uden alt opstyltet Væsen; det er tydeligt, at Forf. lever for den Sag, at ophjælpe de elendige. Og dette er jo ogsaa ikke alene en god Sag, men ogsaa en højt nødvendig Sag, baade i kristelig og folkelig Forstand. Hvad han fører frem, er i Virkeligheden et Supplement til Højskolesagen, der kun vender sig til, eller dog kun naar til de forholdsvis lykkelig stillede i Samfundet. –

Jeg har i denne Tid læst en meget mærkelig Bog, indeholdende de assyriske Sagn om Verdens Skabelse, Syndefaldet, Syndfloden m.m. kort sagt hvad der svarer til Genes. 1-10 Kap., udgivet efter de i Niveve fundne Kileskrifter af en Englænder George Smith (selv en mærkelig Person, som nu desværre iaar er død, – han var Bogtrykkersvend, og kom til at sætte de første Kileskrifter, som blev trykte, derved lærte han at læse dem, og en skønne Dag dukkede han op som dygtigere til at læse Kileskr. end nogen af de lærde; han har udgivet flere Ting, men hans mærkeligste Skrift er dette, som udkom 1875).

Det er forunderligt at se, hvorledes de havde de selvsamme Sager, som Bibelens, men udførte og udsmykkede polytheistisk – et stort Vidnesbyrd mod dem der erklære Biblen for Myte, ti i den har vi aabenbart den sande Kærne, og skønt disse assyriske Sagn rimeligvis fra først af er opskrevne ligesaa tidlig som Mose Bøger, saa er de dog indhyllede i et helt hedensk Væv. – Forf. til Relig. Studier er uden Tvivl en Broder til Pstr Warburg i Kbh. en gl. Pebersvend, som er Strømpehandler af Profession.

Saa maa Du leve vel for den Gang, gamle Ven. Lad snart høre fra Dig. Gud give Dig og Dit Hus og Din Slægt en glædelig og velsignet Jul, hvor I maa være fri for Sygdom og anden Trængsel. Hils Din Hustru, samt Din Moder og Dine Søstre, dem som kende mig.

Din trofaste Ven
Skat Rørdam

Rbk. 11 Decbr. 1876.

153. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[2/2-1877]

Kjære Ven.

Du har i lang Tid havt baade Brev og Tak tilgode fra mig, og nu da jeg har
5 faaet alt dette kedsommelige Nyaarsindberetning fra Haanden, skal jeg
heller ikke udsætte det længere.

Jeg har med Glæde læst din Tale om Tidens Alvor, og jeg synes, at du
endogsaa har udtalt dig med overdreven Forsigtighed, saa Folk derovre maa
jo være ligesaa ømskindede, som de er her, siden der er taget Anstød deraf.
10 Men det vilde være godt, om der uden Ophør lød saadanne formanende og
dæmpende Røster, og jeg er derfor endnu af den Mening, som jeg nok før
har yttret for dig, at der burde udgives et lille Tidsskrift af saadant Indhold,
som kunde danne en Modvægt mod Budstikken og maaske i Tiden helt
fortrænge den. Jeg kunde nok hjælpe til med at holde det i Gang, men jeg
15 kan ikke selv staae i Spidsen derfor, da jeg er saa ubehjælpelig, enlig og saa
langt fra et Trykkested.

Men for nu at blive ved Sagen, saa er jeg dig ikke mindre Tak skyldig for
dit Stykke i Kirketidn. om Bøn for Kongen; det var i sig selv meget godt, og
det drog en ikke mindre god Udtalelse efter sig af H. Bech. Jeg for min Del
20 havde Brug derfor og har taget Hensyn dertil i de Ord, hvormed jeg i
Kirken beder for Konge og Øvrighed, har ogsaa havt Sagen til Gjenstand
for en Tale ved en Maanedsforsamling og lagt Folk det alvorligt paa Sinde
for deres eget fredelige Livs Skyld at bede for Kongen.

Derimod er jeg ikke enig med dig i din Betragtning over den blodsottige
25 Kvinde; ligestrags jeg havde læst den, var jeg tilsinds at skrive et Stykke
derimod; men jeg begav det igjen, fordi det lader ilde, at de kives om
Smaating, som høre sammen i de store. Men ligefuldt maa jeg mene, at du
ser helt urigtigt paa denne Kvinde, og at dit Hensyn især til Lukas's
Fremstilling ikke er uden Skyld deri; naar man holder sig allene til den
30 apostoliske Beretning hos Matthæus, der var traadt i Tjeneste som Apostel
samme Dag, det tildrog sig, og derfor nok har havt sine Ører og Øjne med
sig, og dernæst betænker, at hendes Sygdom var af den Natur, at hun kunde
ikke tale højt om den, ja jo endog gjorde uren ved Berøring, saa ser jeg slet
intet stødende i, at hun gik den Vej, hun gjorde, kun maa lægges Vægten
35 paa det rette Ord i hendes Udtalelse: "dersom jeg kun rører ved *hans*
Klædning". At saa Herren ikke vil, hun skal gaae, som hun var nødt til at
komme, men holder hende tilbage, saa det kan blive vitterligt, hun har faaet
Hjælp hos ham, det er jo ganske vist til hendes eget Gavn og Frelse; men det
kan ikke bevise, at hun kom i Overtro, ligesaalidt som man kan sige det om
de 10 Spedalske, der søgte ham.

Medens du har villet uddrage af Historien den nyttige Lærdom, at vi skal holde os til Vorherres eget Ord og ikke blive staaende ved Talen om ham, hvilket jo i og for sig er en meget god Lærdom, saa vilde jeg uddrage deraf, at vi skal tage os iagt for at tage Ordet af hans egen Mund som en Remse, thi
 5 saa er det kun den Klædning, han har brugt, og saa er vi inde paa Overtroen, men derimod søge *ham selv* i dette Ord og *bekjende* ham dermed. Jeg mener ikke dermed, at Kvinden tog saaledes fejl af ham og hans Klædning, som saa mange nu gjør af ham og hans Ord; men havde Herren ikke holdt hende an, saa var hun vel kommen til det, og det er Fristelsen
 10 blandt Grundtvigs Venner, at de blive hængende i Klædningen, at det bliver Ramseri, hvad deres løse og vilde Liv noksom viser. Jeg er derfor enig med dig i, at hvis Herren ikke havde nødt eller hjulpet denne Kvinde til Bekjendelse, saa havde hendes Tro taget en skjæv Retning; men jeg er ikke enig med dig i, at der allerede var noget Skjævt i den, som hun kom med den; og
 15 jeg tror, at Lukas er ikke uden Skyld i, at du er kommen til at see saaledes paa hende. Dog fører det nu ikke til Noget at fortsætte Skriveri derom, det kunde kun klares, om vi kom til at tale sammen derom.

Vi har det da ellers for Tiden af Guds Naade saare godt; vore smaa Børn er raske, og den Mindste trives saa særdeles vel; vi har faaet en saa ganske
 20 udmærket rar Amme, som vi rigtignok var noget bange for at tage imod, da hun havde faaet 3 børn; men hun er den bedste af alle de Piger, vi har haft i vort Hus endnu; og det er ikke til at sige, hvad det betyder, at have en godmodig, paapassende, flittig Pige i den Bestilling. Min Moder har ogsaa
 25 havt det bedre hele denne Vinter, end hun havde det i Sommer, saa hun da næsten stadigt kan være oppe, om hun end ikke kan komme ud. Min Kone er da ogsaa taalelig vel, saa hun endogsaa i den haarde Vinter gjorde en besværlig Rejse over til Fyen, hvor hun har en Stakkels Søster, der ligger for
 30 Døden af Polyp i Næsen; og denne Fart kom hun dog vel fra. Blot vi derfor ret kunde paaskjønne denne lyse Tid, at Vorherre ikke skulde nødes til igjen at tage den fra os.

Stakkels Lindberg bliver derimod, efter hvad jeg hører, ved at hjemses med Sygdom; nu har de igjen mistet en lille Dreng, og den tredie Dreng ligger farligt syg; ham har jeg svært ondt af; det er som om al deres Lykke forlod dem, idet de tog fra Gjedved til Kjerteminde; og dog maa man
 35 jo troe, at det er Udtryk for, at Guds Naade er fulgt med dem; blot de maatte kunne troe det og lære deraf. Jeg har skrevet ham til en Gang, men han har ikke svaret, saa jeg ved ikke, hvordan han sidder i det; trangt er det jo sagtens, enten han saa kan bære det paa den ene eller den anden Maade. –

Steins Bog, som du skrev om, havde jeg læst, og fandt ogsaa, at der var

Noget eller meget deri; men dels har den Slags Folk mange flere Jern i Ilden, end de kan passe, dels har de nu sær Lyst til at ”organisere” Andres Arbejde, paatage sig at lede, hvad de skal have Andre til at udføre. I Aarhus har der, som du vel har set, dannet sig en Forening med et meget stort Navn
 5 for at tage alle disse Sager i deres Haand; forleden kom der Brev til mig fra Formanden, om jeg ikke vilde give Møde i Vejle den og den Dag og føre Ordet for Dannelse af Ynglingeforeninger, hvortil han var saa god at mene, at jeg var den ”rette Mand”. Men jeg, som ikke er Medlem af Foreningen, som slet ikke kjender det Mindste personligt til Nogen af dens ledende
 10 Aander, turde da ikke saaledes uden videre stille mig til Disposition.

Det gaar ikke paa den Vis; først skal man feje for sin egen Dør, og dernæst skal man ikke række sig længere, end man kan naae; men hvor godt disse Mænd end kan mene det, saa vil de paatage sig meget mere, end de kan magte. Jeg kan ikke have Noget med det at skaffe; selv dette, som jeg nu
 15 ser, at Th. Rørdam rører op i Fædrelandet, om den offentlige Liderlighed, har jeg ingen begrundet Mening om; det er vist ikke saa rigtigt, at Mænd, som egentlig ere uden al Erfaring paa dette Omraade, tale saa stærke Ord; lad Enhver feje ved den Dør, hvor han er sat. Det er en Følge af at boe saa afsides og afsondret, som jeg gjør, at man ingen begrundet Mening kan have
 20 om slige Spørgsmaal, før lang Tid er gaaet hen og Resultatet er blevet alles Eje.

Nu læser jeg for Tiden om denne Børresen baade her og der; jeg kan ikke fragaae, at det Hele staar mig ikke an; jeg ved ikke, hvad Sikkerhed man har for, at det ikke for en stor Del er Humbug; jeg synes, at hans Talen i
 25 Kbhvn. gjør et sært, frastødende Indtryk, fuld som den er af gudelige Taalemaader, af Veltilfredshed med sine egne Bedrifter og Selvklogskab overfor Andres Raad. Blot det ikke skulde være saa, at han tage Folk ved Næsen. Der var forleden Tale om, at Folk her paa Egnen kunde faae i Sinde at byde ham herover for at høre paa ham; men jeg tør ikke være med til det, saalænge jeg ikke er vissere paa, hvordan der forholder sig med det Hele.
 30 Thi det var da flovt, om det skulde ende med dette, som i sin Tid den megen højrøstede ja næsten paatrængende Tale endte om Karenerne. Bare der bliver anvendt fornøden Forsigtighed ikke blot overfor Børresen, men ligesaavel overfor Hr. Løventhal, som jeg ogsaa har hørt Meget om, men
 35 hvis Breve i Budstikken ikke staae mig rigtigt an. Det lader næsten til, som han vil til at indføre Massechristendom der, liste dem til Kastevis at gaae over til Christendommen, omtrent som det i sin Tid gik til med Islands Christning. –

Jeg har i denne Tid haft en meget ubehagelig Historie her med en Sognebaandsløser. Det er lang Historie tilbagead, og Gud ved, hvad Enden

paa den skal blive. Jeg har i et Aars Tid maattes trækkes med ham om mange Ting (dog slet ikke om Politik, som vel er); men jeg har den Tro, at han er forvirret i Hovedet; han har absolut villet holde Tale i Forsamlingerne, og da jeg er bleven ved at fraraade ham det, fordi han ikke havde

5 Noget tjenligt at sige, saa er det endt med, at han har fattet den voldsomste Vrede imod mig. Forleden Søndag holdt han et offentligt Møde i sin Gaard, hvor han holdt Tale i 2½ Time for en Forsamling af alle Slags Folk, og Omkvædet paa Talen var, at Præsten i Gylling er "en stor, sort Løgner". Dette har jo vakt en forfærdelig Opsigt i Egnen og kan maaske afsted-

10 komme mange forargelige Optrin.

Folk raadede mig til at sagsøge ham; men det kan jeg ikke faae Sind for; det vil jo enten føre til, at han faar en haard Straf, eller ogsaa at han bliver dømt til Daarekisten, og ingen af Delene har jeg Lyst til at være Anledning til. Man ymter noget om, at mine Uvenner, som man jo altid har Nogle af,

15 har ladet sig forlyde med, at de vilde klage over, at jeg lader en saa grov Beskyldning sidde paa mig; og de mener jo, at enten skal jeg fralægge mig det eller ogsaa tage Afsked. Dog det kan jo være, at det driver over; og det saa jeg helst, thi et Menneske, som jeg har havt saa meget med at gjøre, har offret saa meget for i mange Maader som for ham, og som jeg kun kan ansee

20 for sindsforvirret, vilde jeg dog saare nødtigt tvinges til at forfølge med Rettergang. Jeg kan ikke sætte dig skriftligt ind i denne lange og forunderlige Sag, thi jeg skulde saa fylde mange Ark; men den har voldet mig mange Bekymringer, og Enden er ikke endda. Hans Kone og Sødskende tildels holde med ham og mene vel, at han er en Slags Profet.

Vil du ikke ved Lejlighed sige mig din Mening om, hvordan man har det med Folk, der har løst Sognebaand til En, om man kan sige sig løs fra dem, naar man er ked af dem, eller om man er bundet ved dem, saalænge de ikke selv vil gaae andensteds hen. Jeg er bange for, at det Sidste er Tilfældet, naar man en Gang har taget imod dem; men det er jeg først i den senere Tid

30 kommet i Tanker om, ellers vilde jeg vel have set mig noget bedre for med de Mange, der er strømmet hertil, uden at jeg kjendte dem ordentligt i Forvejen.

Vil du ikke ogsaa sige mig, hvilken *Haandudgave* af Tischendorffs N. T. man kan kjøbe; jeg er ukjendt med saadanne Ting, ser aldrig nogen hos

35 Andre, og vilde dog nok see, hvordan det nu skal være for at være complet efter Pastor Schjøtts Mening. –

Du søger da vel ikke det ledige Professorat? Fr. Nielsen maa vel adspirere til at efterfølge Hammerich; hans Bog om Romerkirken er meget behagelig at læse og lader antage, at han nok kunde være den Gjerning voksen. Jeg kommer i Tanker om, at jeg har en hel del Breve fra din Fader og Bedstefa-

der til min Fader; om der nogensinde skulde blive Brug for dem, saa ved du, at jeg har dem.

Lev nu vel kjære Ven og Gud velsigne Eder i alle Maader i det Smaa og Store for Jesu Skyld.

5 Din Otto M.
2/2 77.

10 **154. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam** [2/6-1877]

Kjære Ven.

Det forekommer mig at være en usædvanlig lang Tid, siden jeg har hørt
Noget fra dig, men jeg tænker, at du har det vel godt; det bestyrkedes jeg i
15 ved at træffe sammen for ikke længe siden med G. Heiberg i Testrup, thi
han ved alle Ting og havde rimelig ogsaa vidst, om der var Noget i Vejen i
dine Forhold. Vi har det her tiljævnns med Sygdom; min gamle Moder har
ligget siden før Paasken, og sommetider er jeg bange for, at hun ikke mere
kommer op; mine Søstre, som jo ogsaa blive tilaars, skranter tidt og Anna
20 ligger ofte i flere Uger. I den sidste Tid har jeg selv lidt af en langvarig
Halsdaarlighed, som gjør, at jeg maa søge Hjælp til at faae Tjenesten
forrettet i Kirken; og det vilde være meget slemt for mig, om jeg ikke kunde
faae det til helt at skride bort, thi man har jo næsten mest Brug for sin Hals.

Dertil kommer saa fra anden Kant adskillige Bekymringer; min Kone har
25 en Søster, som i det sidste halve Aar har ligget for Døden af en Polyp i
Næsen, og dette virker jo paa min Kone: stadigt at vente paa Enden paa det;
hertil kommer Vanskelighederne, som hendes Broder i Skjoldborg er kome-
men ind i; og som jo ikke kan faae anden end en daarlig Ende. Han er ved
denne Lejlighed naaet til en sørgelig Navnkundighed; det ender jo vel
30 sagtens med, at han bliver kaldt sindsforvirret, skjøndt jeg ikke tror, hans
Hoved er anderledes, end det har været al den Tid, han har været Præst.
Han er en fantastisk Sværmer, som kan sige mangfoldige sære Ting, og nu
har han taget alle disse Venstretalemaader for Alvor, mens de for de Fleste
kun er Fraser. Jeg synes i Grunden, at han bærer sig langt mere ærligt ad,
35 end Bojsen, Lindberg og alle de Andre, der sige det Samme i Smug men vil
ikke rykke frem med det, hvor der er nogen Fare ved det.

Skulde imidlertid Holm blive dømt fra Samlingen, saa er jeg bange for, at
han ogsaa helt gaar fra den, thi hans Hovede taaler ikke meget; men kunde
han slippe med at miste Embedet, saa kunde han maaske dog ved f. Eks. at
tage til Amerika, hvor han har en Broder ovre, komme paa Fode; og da han

er ugift, har det jo ikke saa meget at sige for ham som for mangen Anden, om han blev afsat. Selv er han fast bestemt paa, at hans Sag skal til Højesteret, og naar han ikke det, saa tror han, det er, fordi Øvrigheden ved, at han har Ret; at tvivle om, at han er ved sin Samling, anser han kun for en
 5 lumsk Udflugt for at slippe fra en vanskelig Sag. Han er nu sendt til Observation paa Aarhus Sindssygeanstalt, og jeg vil gjerne troe, at det er Medlidenhed med ham hos de Overordnede, der har ført dertil; men de gjør ham den allerdaarligste Tjeneste, om de faae ham friet fra Ansvar paa denne Maade. Imidlertid, det gaar os nær ind paa Livet her; vi har Intet kunnet
 10 virke til at faae ham bort fra disse Fantasier, thi han lader sig ikke paavirke uden fra den radikale Side; til mig har han slet ingen Tillid mere.

Som du maaske har lagt Mærke til, er gamle Gjerløff i disse Dage ansat som Præst i Randlev tæt herved. Der har for mig ikke liden Betydning, hvordan det har sig med ham nu, og derom gaar der forskellige Rygter.
 15 Han er jo vel sagtens ikke bleven, hvad man i gamle Dage i Kjøbenhavn ventede af ham; thi var han det, saa havde man da uden Tvivl hørt Noget fra ham ved en eller anden Lejlighed. Men at det helt skulde være gaaet ud med ham, det kan jeg da heller ikke troe, og er nu meget spændt paa hans Komme. Fra de Sogne, han kommer til, er der nemlig mange Sognebaands-
 20 løsere her til Gylling, og jeg vilde saare gjerne, at han maatte kunne hjælpe mig af med dem, da jeg har ikke saa lidt Ulejlighed af, i det Mindste en Gang hver Maaned at tage derover og holde Tale, foruden de Forretninger, der ellers kunne falde. Om Vinteren især falder det mig ofte besværligt, og det var jo ogsaa godt for Folkene derhenne, om de kunde finde deres
 25 Nødtørft hos deres egen Præst, thi Smaafolk har i Længden ondt ved at komme over de lange Veje, og flere af dem har ikke langt fra to Mile hertil.

Det vilde jo endelig være mig en stor Glæde at faae en Mand i Nærheden, som man kunde have Glæde af at omgaaes med; jeg gjorde Forsøg paa at faae Jungersen og Dam til at søge dertil, men ingen af dem vilde, ligesaa lidt
 30 som min gamle Ven Kirkeby, og jeg har Grund til at troe, at hvad der holdt dem borte, er min ringe Nærhed; saadan er vi Mennesker; de svarede mig, enten, at de ikke troede, at Vorherre vilde have dem dertil, hvad jo vilde bleven afgjort, om de havde søgt det, – eller, at der maatte en Mand til med større Kræfter osv. Vi Mennesker har alle vore Skrøbeligheder, og dertil
 35 hører ogsaa den helst at ville være ene Hane paa sin nærmeste Mødding. Nu kan det jo maaske være bleven ordnet paa allerbedste Maade med Gjerløff, og gid, det maatte det.

Paa den anden Side af Randlev igjen er der til Saxild kommet en Capellan Fenger, Søn af Ferd. Fenger; det er en ganske flink Mand, men saa paafaldende forsagt, at han næsten ingen Ting tør vove til, af hvad den gamle

Præst ikke synes om; og han synes ikke om Noget af det, der trængtes til der. Ogsaa for ham vilde det være til Gavn, om Gjerløff som hans Nabo kunde sætte lidt Fart i ham.

Endelig har der hele Vinteren været rumlet henne i Egnen omkring
 5 Odder om en Frimenighed; det kan nu ikke blive til Noget alligevel; men Snakken frem og tilbage er dog til Skade; kunde nu Gjerløff fylde sit Sted nogenlunde, saa vilde det ogsaa føre til, at denne Flyvegrille døde hen, og de, der er Noget ved, igjen kom til Ro. Nogle vilde og urolige Hoveder er der, og de faae vel ikke Fred, før de alle komme hen til Tejlmann, thi han er
 10 jo Venstremænd og i det Hele, som de vil have en Præst, = ikke fastere, end at de kan komme til Rette med ham og det Meste. Jeg har læst i den senere Tid en tyk Bog af Chr. Bang om H. N. Hauge; jeg maa give Bjørnson Ret i, at det er en overmaade slet skrevet Bog, omtrent ulæselig; men der kunde udaf den laves en udmærket Folkelæsningsbog, naar En, der forstaar at
 15 fortælle livligt og samle det Charakteristiske tog sig Arbejdet over. Jeg har tænkt paa at skrive til flere derom, men jeg ved ikke, hvem det ret skulde være; vi har jo nok en Del fortællende Lærere, men om de har Stadighed og Villie til at gennemrode en saa besværlig Bog som Bangs, det er der Grund til at tvivle om. Somme har nævnt Termansen, men jeg tænker, at han har
 20 vel daarligt Tid dertil, er maaske ogsaa for følsom eller sentimental. Imidlertid vilde det være en god Gjerning, thi samme Hauge har været en meget mærkelig Mand, og hans Liv og Gjerning er i mange Henseender saare lærerigt, fremfor alt lærerigt til at vise, hvor forfærdeligt dog et Præsteskab kan bære sig ad, hvor det i sin Helhed kan tjene Løgnen og det Onde og paa
 25 samme Tid dog med en vis Ret kaldes en "meget hæderlig Stand". Præsteskabet som saadant er altid noget gruligt Noget, "Gejstligheden" er noget Djævelskab.

Herved kommer jeg til at tænke paa en ligeledes ny Bog: Bungeners Calvin, som ganske vist er en let læselig Bog, – og det er jo de franske
 30 Bøgers Fortrin, at de ere lavede til at læse med Velbehag; men man skal ikke komme til at elske Calvin af den Skildring; der er alligevel en dyb Kløft mellem os og de Reformerte, og Grundtvig havde nok ogsaa her den rette Følelse, naar han altid følte sig frastødt af Calvin i samme Forhold som han følte sig tiltrukket af Luther. Men Protestantismen i det Hele gaar meget
 35 mere i Kalvins Spor end i Luthers, og derfor kan vi heller ikke nogensinde komme til Forstaelse med de "Evangeliske", de har næsten en anden Aand. –

Jeg undser mig næsten ved at vedgaae, at jeg har haft megen Interesse af at læse Brandes om S. Kierkegd; han har vist givet saa sandt et Billede af ham, som han formaaede, og der er visselig ogsaa ikke liden Sandhed i det;

at der mangler Noget, som Br. ikke har forstaaet sig paa, tvivler jeg ikke om, men jeg kan ikke afgjøre, hvormeget der mangler, thi S. K. var en gaadefuld Fyr. Men jeg fik en Fornemmelse af, at der vist er sket Br. Uret, og at han kunde blevet til noget Andet, naar der var bleven taget anderledes

5 paa ham. Han har en mærkværdig Begavelse og denne Bog, den eneste af ham, jeg har læst, viser ikke, at han ikke søger Sandhed eller *vil* tjene Kjødet. Men fra mange Kanter er man jo efter ham; han blev forhindret i at blive Professor; i Norge vilde man ikke laane ham "videnskabeligt" Hus; alt saadant sætter ondt Blod, er en Kamp med uheldige Vaaben, ligner

10 Calvin i det Hele, smager af "Gejstlighed". Jeg kan ikke vide, om han ikke paa denne Maade gjøres mere giftig, end han er af Natur, thi han bilder sig vel ind, at hans onde Skjæbne er Christendommen Skyld i, og det er dog nok ikke helt grundet.

Nu venter jeg stærkt efter at see Clausens Optegnelser om sit Liv; men

15 faar vel sagtens ikke Noget at vide, som man ikke vidste før, og der er vel ikke saa lidt af simpel Nysgjerrighed i denne Lyst at kige i Levnetsbeskrivelser; men det kommer mig dog for, at man vil der komme til at mødes med Clausen i en mere elskværdig Skikkelse, end han lige til det sidste viste sig i sine broddede Udtalelser. Mynster bliver man ved at gjøre indbringende til det yderste; nu kom der igjen forleden Dag nogle Billinger til hans

20 Ihukommelse, og i mine Øjne tjene de kun hans Forringelse; der kan da vist nu ikke koges mere Suppe paa ham. Jeg ved ikke Noget om, hvorvidt Martensen har ligedan Slægt, der efter hans Afgang kan leve af at udmynte ham; og ham er der dog mere Kjød paa end paa Mynster.

25 Herovre mærke vi kun saare lidt til de politiske Lamentationer; vor Lykke er paa en Maade, at vi har G. Winther til Rigsdagsmand og kan ikke blive ham ledig; thi det medfører, at vi alle her i den sydlige Del af Valgkredsen kan forholde os aldeles rolige og ikke behøve at bedrøve hinanden med den Slags Sager. Vi mærke da derfor heller ikke noget til

30 Larmen, uden naar en Fremmed længere fra en Gang imellem besøger os. Saaledes har jeg en Bekjendt nede fra Eggen syd for Vejle; han kommer herop nogle Gange om Aaret og sætter mig saa gjerne a jour med, hvordan Sagerne gaae, samt giver mig et lille Indblik i Fremtiden ved Hjælp af hans Ven Th. Nielsens Aabenbareelser. At regne efter dette Barometer er der et

35 heftigt Had til dette Ministerium, et Had, som vist ikke er til at slukke; men der er vist ingen Tro til, at man vil sejre i Kampen mod det alligevel. Man gjorde altsaa klogest i jo før jo hellere at komme til et Forlig; men det er i mine Tanker det Dumdristige og Halsløse ved det forenede Venstre, at det uden Tro paa sin Sag alligevel vil drive den til det Yderste. Man har efter samme Referents Sigende lagt Plan om flere Ulovligheder, som Ministeriet

skal drives til at begaae, og man haaber vel paa tilsidst at faae dem til at overskride Grændsen for det Taalelige; men jeg kan ikke troe, at en Landbefolkning virkelig kan drive det til Revolution, og naar man ikke har den i Baghaanden, saa er det dog altid haabløst med denne Kamp. Men det har
 5 vist lange Udsigter, før vi komme ud af Uføret; og Grundtvigs Disciple komme nok til at angre deres Leflen. Det har moret mig at see Brandt lidt mellem Negle i den senere Tid; thi han har ogsaa gjerne villet klappe lidt til alle Sider, og det er ham tjenligt at erfare, at det fører til grov Utak.

Lev nu vel gamle Ven. Gud give Eder at have det godt og trøstigt i alle
 10 Ting. (Jeg spurgte dig engang om Raad til at slippe Sognebaandsløserne; nu har jeg selv fundet det i Skibsteds Rescripter, saa du kan spare dig at snuse efter det). Gid vi kunde komme til at tale sammen en Gang igjen.

Gylling 2 Juni 77.

Din gamle Ven

15

Otto M.

155. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Rønnebæk 20 Juli 1877.

20 Min kære gamle Ven!

Dit sidste Brev gik ud fra eller begyndte med at omtale Din Formodning, at det var længe siden Du havde hørt fra mig. Det var det ogsaa dengang, og længere er det blevet siden den Tid, ikke dog paa Grund af nogen Uvilje til at skrive, men jeg har stedste ment, at netop fordi Tiden var gaaet saaledes i
 25 Langdrag, burde jeg skrive et ordentligt Brev til Dig, og det har stedse faldet mig vanskeligt at faa den fornødne Tid dertil.

Jeg har hele Vinteren og indtil nu været meget optaget af Læsning i Gl. Test., og Grunden til at jeg saa særlig har kastet mig derover, er at det bestandig spøger om, at jeg skulde være Hermansens Eftermand. Forhand-
 30 lingerne derom have staaet paa siden sidste Efteraar; det var Hammerich som fik mig til at sige ja dertil, hvorved jeg havde nogen Betænkelse, ikke paa Grund af Mangel paa Lyst, ti Lysten til at være Universitetslærer har jeg altid haft, og skønt jeg kan sige, at Gud har givet mig over Forventning stor Velsignelse i min Præstegerning, saa har det dog altid
 35 forekommet mig, at jeg kunde have gjort nok saa god Gavn som Lærer for Studenter. Hermed ikke sagt, at jeg nogensinde har været misfornøjet med at være Præst, eller med at være bleven det; tværtimod er jeg ganske paa det rene med, at den i adskillige Henseender noget tornede Vej jeg er bleven ført ad, har været mig personlig til stort Gavn. Men alligevel tænker jeg, Du vil forstaa, at gammel Kærlighed ruste ikke; og medens jeg stedse bliver

friskere og gladere, jo mere maa arbejde og granske saa har den Paaskønnelse jeg har vundet som Præst, som den har vist sig i, at Folk vil have mig med allevegne, til at tale ved Møder o. l., og endnu mere det stadige Overløb af Folk som rundtomkring fra kommer for at tale med mig etc., –
 5 denne Paaskønnelse, som i sig selv jo burde være til stor Opmuntring, har været mig overordentlig byrdefuld og trættende, mangengang i det mindste. Dette og andet mere synes mig noksom at vise, at min ”Hylde” egentlig ikke er en Præstegaard.

Men alligevel havde jeg ikke saa lidt Betænkkelighed ved at svare Ja til at
 10 gaa til Universitetet, især fordi jeg frygtede og frygte, at mine Kundskaber ikke mere vil slaa til, og at jeg nu er bleven for gammel til at *begynde* paa en saadan Gerning. Dersom der havde været nogen af de yngre, som kunde tænkes nogenlunde at kunne udfylde denne Plads, saa vilde jeg ikke have betænkt mig paa strags at svare Nej, – tænkende at hvad der end oprindelig
 15 kan have været min Hylde, saa er jeg dog nu kommen saa langt bort fra den, at jeg ikke længer kan flyttes tilbage dertil –; men der er af de yngre kun to, der var Tale om, to nye Kandidater Buhl og Levinsen, af hvilke den første er komplet Nyrationalist (i alle Maader et Barn af Prof. Mehren), den anden (har tidligere været 2den Lærer et Aarstid i Ranum) skal være et meget
 20 skikkeligt Mske men intet stort mere. Nu er rigtignok ogsaa ”den lille Volf” ved Stefanskirken kommen til, og han blev da utvivlsomt den bedste; men jeg vilde dog anse det for temmelig tarveligt, om han blev Professor. –

Nu er det imidlertid saa heldigt, at jeg kan ”begære et Tegn” paa, om jeg skal være Professor eller ej, idet det er mig umuligt at kunne leve i Kbhvn af
 25 en Professors Begyndelsesgage (3200 Kr.), hvad Du let vil kunne forstaa, naar Huslejen er saadan, at hvert Værelse i en Lejlighed beregnes til henved 200 Kr. aarlig; altsaa har jeg forlangt et Tillæg af 1000 Rdl, og det maa nu blive Ministerens Sag, om han kan skaffe dette tilveje paa lovlig Maade (han havde foreslaet mig forskellige, jeg havde nær sagt Krogveje, at faa dette
 30 Tillæg paa; men det vilde jeg ikke gaa ind paa); og dertil er der jo under vore nuværende ”provisoriske” Tilstande ikke synderlig megen Udsigt. Foreløbig sidder jo endnu Hermansen i sit Embede; han venter selv stadig at blive rask om kort Tid, men er fuldkommen aflægs, fremfor alt legemlig, men ogsaa aandelig, saa det er øjensynligt for alle andre end ham selv, at han ikke
 35 mere kan rette sig; det vilde da være et fuldkomment Mirakel. –

Men disse Forhandlinger have gjort, at jeg har anvendt al den Tid, jeg kunde overkomme, paa at opfriske og udvide mine Kundskaber i Gl Test og hvad dertil hører, et Arbejde, som jeg haaber i alle Fald ej skal være spildt, selv om det ikke fører til det Maal, det nærmest har haft for Øje. Og da min Tid her i Rønnebæk sædvanlig er fuldt besat, saa tænker jeg, Du vil forstaa,

at den er bleven end mere optaget. Og deraf er da min langvarige Ikke-Skriven kommen.

Du kan ellers Tro, at det er en forunderlig Forandring, nu at være sammen med det teol. Fakultet, som efter i Mands Minde stadig at have været et Gerusia, nu pludselig er blevet saa ungdommeligt, at de to Medlemmer ere mine Manuducender, og den tredie er det ikke, fordi han er for ung dertil, og alle er de ikke saa lidt yngre end jeg. Men iøvrigt har Examen aabenbart vundet ved Byttet, den er ikke saa lidt bedre end før. Nielsen haaber jeg, skal udfylde sin Plads godt; han er et meget arbejdsdygtigt Mske, men rigtignok ikke nogen stor Aand; og Sthyr, som er kommen i gl. Scharlings Sted, vil ialfald baade som Docent og Examinator langt overstraale denne; men han har jo visse iøjnefaldende Skrøbeligheder, som neppe vil gavne hans Gerning.

Der er endnu en Ting, som har bidraget sit til at overvinde mine Betæneligheder ved at komme til Universitetet, det er, at saaledes som ”Ny-Grundtvigianismen” i de senere Aar har udviklet sig, – hvorom ogsaa den berømte Bjørnsonske Artikel er Vidnesbyrd – har jeg faaet stor Betænelighed ved Tanken om en fri Præsteskole, og ved at gøre noget, som kunde vælte det ganske overende før Tiden. Forøvrigt har disse Forhandlinger om Universitetet i den sidste Maanedstid kommet mig noget paa tværs. Hvis nemlig de ikke havde været, vilde jeg af al Magt have søgt at blive Stiftsprovst i Aarhus, et Sted som altid har forekommet mig saare tiltalende; men nu har jeg ment at burde slaa det af Tankerne, og derved er jeg da let kommen ud over den Vanskelighed, som der sagtens vilde have rejst sig fra Brammers Side mod at jeg skulde komme til Aarhus.

Du skriver i Dit sidste Brev, at Du har lidt af en langvarig Halsdaarlighed; jeg vil dog haabe, at Du nu med det milde Sommervejr har faaet Bugt med den. Det er ellers en slem Sygdom – jeg formoder, at det er den saakaldte Præstesyge – og det er nødvendigt at tage den alvorligt, om den skal overvindes; men der er jo mange Præster, som baade har haft den og er bleven helbredte for den, saa der vil med Guds Hjælp ogsaa være Raad for Dig, naar Du kun ikke vil undlade at følge dem; det virksomste, som Du formodentlig ogsaa har faaet, vil jo upaatvivlelig være et Ophold i Ems i nogen Tid. Men som sagt, Du bør tage den Sag alvorlig. Jeg beder Dig at gengælde ondt med godt og snart lade mig høre fra Dig, om det er blevet bedre med Dig. –

Nu ser jeg af Bladene, at Din stakkels Svoger er kommen tilbage igen til sit Embede, eller vel rettere til sin Præstegaard, ti han er naturligvis stadig suspenderet. Under saadanne Forhold ser man, hvad Skade Aviser kan gøre, ti det kan da umulig være andet end at det maa gøre ondt værre, naar

Aviserne stadig melder saa at sige hvert Skridt han gør, ialfald hvis han læser det eller hører derom. Jeg for min Del har ikke noget Øjeblik tvivlet om, at han har ment det i fuldeste Ærlighed med hvad han har gjort, og det er jo fra én Side set i høj Grad respektabelt at han kommer offentlig frem med hvad
 5 andre hviske i Krogene, eller dog udtale paa saadan Maade, at de ikke kan tiltales derfor; men det er meget sørgeligt at et Mske, et kristent Mske, lader sig drive saavidt af en Iver eller en Fanatisme, som det neppe er tænkeligt andet end at den er doktrinær fra først til sidst.

Det forekommer mig i det hele, og jeg bliver stedse mere vis derpaa, at
 10 det som driver de nogenlunde oplyste blandt Grundtvigianerne over i Venstres Rækker, er ikke nogen egentlig Overbevisning om at Venstre kan føre Danmark til Hæder og Ære, men en ganske doktrinær Anskuelse og Gennemførelse af Tanken om den Ret, der skal være givet ”det menige Folk” ved Grundloven. Der er vel ikke ret mange der betragter vort
 15 nuværende Ministerium med nogen Glæde eller sønderlig Tillid; men jeg kan dog igrunden ikke forestille mig, at nogen Venstremand, der mener det ærlig og uegennyttig, kunde have Tillid til et Ministerium dannede af Venstres Førere; og jeg har heller aldrig truffet nogen der udtalte dette som sit Ønske; men Maalet synes at være et Ministerium der vil lade sig lede af
 20 Venstreførerne, hvilket naturligvis i Virkeligheden kommer ud paa det samme, men dog er Vidnesbyrd om en Bevidsthed eller en Følelse af, at disse Førere ej er vederhæftige Folk. –

Og hvad skal nu de Kunster til, at Højskoleforstandere lade gøre vitterligt, at de ikke vil søge Understøttelse hos Ministeriet. Det er i mine Øjne
 25 en væmmelig Leflen med et Parti, hvis Fremfærd de dog ikke vil billige, en Bæren Kappen paa begge Skuldre, Tjener to Herrer, der dog her som allevegne maa ende med at blive Træl under den sletteste Herre. Jeg tænker Du er enig med mig i, at de mange Adresser til Ministeriet aldrig burde have været satte i Gang (jeg selv har ikke underskrevet nogen saadan; men jeg har
 30 paa den anden Side dog heller ikke fraraadet nogen der lytter til mine Ord, at gøre det – her i Kredsen er dog vel omtrent en Snes saadanne –, hvilket maaske ikke var ret gjort, men jeg kunde ikke overfor Venstres tyranniske Optræden overvinde mig selv til at gøre noget *mod* Adresserne) – ti en saadan provisorisk Finanslov er altid, hvad der saa har foranlediget den, en
 35 Ulykke, som man ikke kan glæde sig over, men i bedste Fald kun betragte som en sørgelig Nødvendighed; at den i dette Tilfælde har været dette, synes mig ubestrideligt, men derfra er et uhyre Spring til at hilse det Ministerium, der er kommet i denne Nødvendighed, som Fædrelandets Frelser.

Men naar nu Højskoleforstanderne – blandt hvilke, efter hvad jeg fra god

Kilde har hørt, idetmindste Nørregaard skal have udtalt sig bestemt for Nødvendigheden af en slig Lov – komme og fortælle, at de ingen Penge vil søge etc, saa stille de sig jo ganske paa Venstres Side. Jeg kan ikke tænke andet end, at nu én har begyndt, saa har Frygt for Folkesak o. desl. 5 kujoneret de andre til at synge Visen med, hvilket iøvrigt synes mig at være en Ytring af den samme Frygt for at støde Bønderne fra sig, som ogsaa har vist sig i en Ængstelighed ved at fortælle de unge paa Skolerne nogen Sandhed, der kunde være dem ubehagelig eller nærgaaende at høre, og i det hele ved ret at modvirke den egennyttige Mistænkksomhed, som altid er 10 Udannedhedens Grundskade, og hvis Frugter bl. a. ogsaa kendelig spores i det forenede Venstres Historie. Dog nu nok herom. Jeg vilde kun ønske at kristne Folk i vore Dage ret vilde lægge sig efter at læse de gamle Profeter, sær Jeremias og Hoseas, som ret er skikkede til at kaste Lys over vor Tids Forvirringer, – men rigtignok ikke give Haab om en god Udgang derpaa, 15 hvis ikke Folket dvs. den troende Del deraf, kommer til en grundig Omvendelse.

Jeg tænker at Du nu har faaet Clausens Levned læst, og at det er gaaet Dig som mig, der har fundet den at være en meget læselig Bog, men af den Art at naar man engang har læst den, maatte man være stædt i fuldkommen 20 Hungersnød for at læse den igen. Man faar jo en hel Del Smaahistorier at vide om den omhandlede Tid, og om Clausens Virksomhed i den, men tillige et stadigt Indtryk af, hvad han har været for en underlig ufrugtbar, gold-kritisk Aand. Forunderligt ogsaa at se, hvad man da forresten nok paa Forhaand kunde tænke, – hvorledes han betragter hele Bevægelsen 1825 25 som et nederdrægtigt Angreb af nogle lumpne, misundelige Paskvillanter og intet andet. Jeg hørte, mens jeg var i Kbhvn, af Pstr. Schepelern, der havde talt med Martensen om Bogen, at denne skulde have sagt: man skulde tro, naar man læser Cl's Levned, at Grundtvigs Opposition mod hans Bog kun drejede sig om nogle ubetydelige Spidsfindigheder; men vi som levede 30 dengang, vi ved godt, at det var Kampen mellem Tro og Vantro. –

Det eneste i hele Bogen, som interesserede mig, eller vakte min Opmærksomhed, var Fortællingen om, hvor snart Kirkens Genmæle kom ud efter ”Katholicismen og Prot.”; Clausen vil jo hermed antyde, at Grundtvig ad uhæderlige Veje var kommen i Besiddelse af hans Bog, inden den var 35 kommen i Boghandelen, hvilket skulde være sket derved, at gl. Lindberg havde faaet Korrekturarkene fra Bogtrykkeren, eftersom de blev trykte, en Fremgangsmaade, som jo ikke var Lindberg ganske ulig. Dette skal som sagt have været Clausens Mening; men hvorledes det egentlig hænger sammen, har jeg forgæves søgt Oplysning om, baade hos P. Fenger og Brandt. Og det er vel nu næsten umuligt at faa den Sag oplyst, naar ej P.

Fenger ved noget derom, da saavidt jeg ved alle de andre gamle, der kunde oplyse den, ere døde. Den eneste skulde da være Katoliken Muus. Jeg har sat Brandt ud paa at søge den oplyst. – Iøvrigt fortalte han (Br.) det ganske morsomme Sagn om Kirkens Genmæle, som han fra sin Ungdom havde hørt: at Grundtvig havde skrevet den ”i ett Sæde” dvs. ikke havde rejst sig op, eller ikke afbrudt Skrivningen, fra den Stund han begyndte derpaa, til han blev færdig.

Hvad Brandes angaar, da er han ganske vist en interessant Forf., der til en sjælden Grad af Fuldkommenhed forstaar at ”gruppere sin Fortælling”. Men jeg betænker mig derhos ikke paa at sige, at dersom det er muligt at Djævelen kan laane et Mske noget af sin Kraft til at besnære og forføre dem, der er begyndt at komme paa Glatiis, da har han laant Brandes dem. Jeg kender ham ganske godt, da han i de senere Aar ikke sjælden kom i mine Svigerforældres Hus, hvor har han gjort stor Ulykke. Har du ikke læst en lille Bog, eller en Række Artikler i det norske Luth. Ugeskr. af Pstr. Heuch, om Brandes’s Polemik mod Kristd.? Det er en mærkværdig træffende Skildring af ham, og navnlig er det uomstødl. sandt, at Drivkraften i hele hans literære Færd er det mest brændende og fanatiske Had til Kristendommen, saa at han meget mere maa betragtes som en Ateismens Apostel end som Literærhistoriker. Men af denne Grund mener jeg ogsaa, at han med Rette er lukket ude fra Professoratet i Æstetik, ti han vilde jo øjensynlig kun bruge dette til at gøre Propaganda for sine ateistisk-materialist. Anskuelser.

Hvad siger Du om Thomas R’s Kirkeblad? Jeg havde ventet og haabet noget mere deraf; navnlig syntes de første Numere mig at være af et ubehageligt sødligt Tonefald, som dog senere har rettet sig noget. Men saameget er da klart, at som det nu er, er det ej istand til at fortrænge Budstikken, hvad der vel egentlig har været Meningen. Imidlertid mener jeg, at man gør vel i at støtte dette Blad, saavidt man kan, og jeg er selv betænkt paa med det første at sende et Stykke dertil, hvad ogsaa Du bør have for Øje. –

Du spurgte engang om en *Haandudgave* af Tischendorff N. Test. Der er ingen anden end de sædvanlige smaa, af hvilke jeg tænker at nu den 8de er den sidste (saa er der ogs. den store kritiske i 2 Bd., som er dyr, 12 Rdl tror jeg); naar Du forlanger N. T. Græce, ed. T. sidste Udgv., vil Du faa det attraaede. –

Saa lev vel, min gamle Ven, og fortryd ej paa min Dovenskab med at skrive. Gud mildne Luften for Dig og Dine i alle Maader, saa I ret maa kunne takke ham. Her har vi det Gud ske Lov godt inden Døre; men vi har nogen Bekymring af at min Svoger (og nu min Søster) som senest har haft et

Jern-Sav- og desl. Værk i Sverrig, er gaaet fallit, havende sat baade sit eget og mange andres Gods overstyr ved uheldige Spekulationer. Min Søster og 1 Barn er nu hos os, og han i London for at bryde sig en ny Bane. – Gud være med Eder og os alle.

5
Din
Skat R.

156. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[1/8-1877]

10
Min kjære gamle Ven.
Jeg ser, at du har været bange for, at jeg skulde have været i sær Fare med Hensyn til min Hals, og jeg vil derfor strags melde dig, at det er lykkeligt gaaet over. Da jeg havde faaet lidt Hvile og drukket noget Emservand, fors vandt Daarligheden, saa nu er jeg i den gamle Orden igjen i den Henseende. Jeg er glad derved, thi det var strængt, om man skulde blive sin Mund forment; saa ved jeg snart ikke, hvad jeg skulde være til, det kan være til liden Nytte nok, jeg er med den til Tjeneste.

20
Ellers kan jeg da ikke sige, at jeg blev videre glad ved at høre, at du igjen er i Fristelse med Universitetsstillingen; thi medens jeg naturligvis vilde være glad ved, om du virkelig kunde komme paa din Hylde og faae dine mangeaarige Ønsker opfyldte, saa har jeg saa lidt Tro til, at det vil gaae, som du synes at haabe. Dels vilde det gjøre mig meget ondt, om du endnu en Gang skulde gaae den Skuffelse igjennem at blive vraget; du har prøvet nok af den Modgang, og du kan vel takke Clausen for, hvad du har maattet drikke af den Slags bitter Drik; jeg vil da ret ønske, at det ikke skal falde i din Lod endnu en Gang, men jeg er bange for det, da jeg vanskeligt kan tænke mig, at den nærværende Cultusminister skulde kunne bevæge Folkethinget til at yde saa stort et Tilskud. Til dig vil vel Venstre nødig give
25
Lidt end sige Meget; men naar det er Fischer, der forlanger det, saa synes mig Udsigterne slet ingen. Hvorfor mon dog ikke Estrup skiller sig af med denne Fischer, thi han er et Anstød til alle Sider?

30
Og endelig vilde jeg da ønske dig andre Fag at arbejde i ved Universitetet end dem, du skal tage efter Hermansen; den hebraiske Eksegese er det mindst lønnende af alle Disciplinerne, ja næsten ufrugtbar; var det endda det ny Testamente, du skulde læse over, saa var det en anden Sag. Nu kan du jo nok sige, at er du der først, saa kan du holde Forelæsning over hvad du vil; sandt nok, men du skal bruge din meste Tid og bedste Kraft paa det, som kun to eller tre vil lære Noget af. Min Frygt er derfor, at du skal istedenfor at komme paa din Hylde, aandeligt forstaaet blive "lagt paa

Hyliden", komme til Intet at udrette. Og naar nu Sandsynligheden vel er for, at det theologiske Facultet har havt sin Tid og mer og mere bliver sat udenfor Spillet, saa kom du jo til at hugges op med det, naar du en Gang var koblet sammen med det. Jeg frygter for, at det er en Fristelse, du atter er
5 ledet ind i og skal igjennem med en Lidelse, og den vilde jeg dog saa gjerne, du maatte skaanes for.

Jeg kan ikke troe Andet, end at du er paa en god Hylde, hvor du er, blot du vilde tage dig paa at udgive et Tidsskrift, hvor du meddelte os det, som du mener at ville føre frem ved Universitetet; dertil synes jeg, Vorherre har
10 opdraget og oplært dig, at du skulde være os en Skriftlærd, der tog frem af sin Skat Gammelt og Nyt; og det kunde du gjøre til langt større Glæde og Velsignelse der, hvor du er, end hist, begravet i en dræbende Trælletjeneste, som da aabenbart Hermansens har været. Det er nu mine Tanker om den Sag, men Udfaldet vil jo vise, hvad Vorherre vil have dig til, og det er dog
15 ham, der har tilladt det hidtil, at du, som i de sidste 20 Aar har havt de bedste Adkomster til en theologisk Lærestol, stedse er bleven holdt borte fra den og det ingenlunde paa en mild Maade. I dit Sted tror jeg, at jeg ligefrem vilde være bleven bange for at bide paa den Krog mere; men det er jo ikke muligt at sætte sig i Andres Sted. Gid derfor vor Herre vil styre det
20 saaledes, som det bedst kan blive dig til Gavn og Glæde, og som du bedst kan blive Menigheden til Nytte.

Jeg er aldeles enig med dig i, hvad du skriver om Th. Rørdams Blad; jeg har skrevet det Samme rent ud af Posen til ham, da han forleden skrev mig til og opfordrede mig til at tage Haand i med ham. Skjøndt jeg nu længe har
25 ønsket mig et saadant Sted, hvor jeg kunde give Et og Andet Luft, som rører eller har rørt sig i mig, saa har jeg dog ikke rigtig Mod paa at indlade mig med ham, saalænge jeg ikke personligt kjender ham og saalænge jeg ikke ser, at han selv stiller sig noget anderledes. Jeg bad ham om at gjøre en lille Rejse herover, at vi kunde see hinanden og skjønne, om vi kunde
30 komme til at gaae i Spænd sammen, men det mener han, han ikke kan faae Tid til, i det Mindste ikke for det Første. Jeg synes, at Bladet skulde udvides til det Dobbelte, altsaa være et Ugeblad, og saa mere tage Sigte paa det Oplysende, Formanende osv. end paa det Rørende og Sødladne. Der er vist ingen Tvivl om, at det nok skulde gaae, men man skulde jo være en tre, fire
35 stadige Medarbejdere og kunne holde det gaaende uden at trænge til den tilfældige Hjælp, der skal pines ud af Fjærnerestaende. Er det til nogen Nytte, at jeg kommer med i det Værk, saa gjør vel Manden nok Rejsen herover, saa vi kan blive ens om, hvad Spor det skulde ind i; som det nu er, har det mig altfor megen Eftersmag af Budstikken.

Med Budstikken kommer jeg til at tænke paa, at jeg forleden saa, at min

Ven Balling havde stillet en beskeden Forespørgsel til dig angaaende Nødløgn; du maa vel ikke have set den, siden du ikke gav ham Svar; han er ellers en meget god Mand og burde have en anden Mark at arbejde paa end Budstikkens Fælle; men han skriver for at tjene Lidt derved (eller da ogsaa af den Grund), og derfor kan vel Th. Rørdam ikke tage ham til sig, thi han kan formodentlig ikke betale Noget for, hvad der sendes til hans Blad. Balling var ellers som selvskreven til at gaae i Aag sammen med ham.

Jeg er ikke ganske enig med dig i din Dom om Clausens Levnetbeskr. Paa mig har den gjort et vemodigt Indtryk, jeg er kommen til at holde af ham; havde han skrevet saa for 20 Aar siden, saa vilde jeg neppe været med til at slaae efter ham, hvad jo Grundtvigs Venner ofte har begyndt deres Bane med. Hans Tale her om Gr. er da langt, langt kjønnere end Mynsters baade i hans Erindringer og i hans Breve; Clausen har alligevel været en ædlere Mand end Mynster. Hans bittere Erindringer fra 1825 ligger jo i hans fuldstændige Blindhed for, hvad det var, der foregik; og naar man hører, hvordan hans Vej havde været til da, kan man ogsaa nok forstaae, at han vel ikke kunde see anderledes; var han nu en Gang kommen ind i det paa Hovedet, saa falder det jo saare vanskeligt at faae anderledes Syn nogen-
sinde, særligt da han jo netop ved den samme Lejlighed blev saa skræmmet, at han vel aldrig siden personligt turde indlade sig med Nogen, der kunde hjulpet ham til et andet Syn.

At Martensen ikke synes om denne Bog, kan jeg sagtens forstaae, thi han gaae heller ikke Ram forbi; i det Hele synes mig Clausens Domme meget sunde og skarpe, og jeg venter mig ikke mindre Glæde af den tilbagestaaende anden Del. Det synes mig saa, at medens Mynster har tabt sin Glands Stykke for Stykke ved, hvad der er kommen ud fra ham efter hans Død, saa har Clausen vunden ligesaa meget; og under andre Sole vil han udentvilt lettere lære at synge i Chor med Grundtvig, end enten Mynster eller selv Martensen vil det.

Clausens Bemærkninger om Forholdet mellem hans Skrifts Udgivelse og Kirkens Gjenmæle maa vistnok beroe paa en Hukommelsesfejl; Fortalen til Cl. Bog er fra Juli og den er rimeligt (som ogsaa Barfod siger) udkommet først i Avgust. Angaaende Kirkens Gjenmæle fortalte min Fader, jeg husker ikke efter hvem, at da Gr. havde det færdigt, viste han det først til Münter, før han gav det i Trykken, og erklærede at ville holde det tilbage, hvis Bispen vilde træde op mod Clausen; men da Münter undslog sig, saa gik han til Værket. Jeg gad vidst, om dette forholder sig saa. –

Du har vel nok Ret i, at som Brandes nu er, er han en farlig og skadelig Person; men mon han dog ikke skulde kunnet vindes ved en bedre Omgang. Jeg har kun gjennembladet Heuchs Bog, traf nok paa Bemærkningen

om, at hans Christushad hang sammen med hans Jødiskhed; men jeg havde tidligere truffen denne Tanke meget bedre udviklet i Godet's bibelske Studier, hvor han taler om Antichrist og viser, at han maa være en Jøde, da intet andet Folk kan afgive Stof til en saadan Person. Har du ikke lagt

5 Mærke til dette hos Godet, da er det ellers noget af det Bedste.

Jeg har i disse Dage læst i Hertels Bog om den Børresenske Mission. Fra først af nærede jeg store Betæneligheder ved denne Sag og var meget bange for, om ikke det Hele var Humbug, som der jo har vist sig saa meget af paa Missionsmarken. Hvad der ogsaa gjorde mig betænkelig, var, at Kalkar i sin

10 Tid saa afgjort havde vist ham fra sig; mindre endda, at han ved Mødet i Kbhvn. viste sig at være ganske forvirret. Men efter Læsningen af denne omstændelige Beretning er jeg bleven overbevist om, at hvad Brøst der end maatte klæbe ved denne Gjerning, den er god og er af Gud, og at det er

15 Noget, vi maa see til at støtte; det er da noget ganske anderledes alvorligt end det, som Løventhal prøver til med. Nu lader det jo til, som Børresens Øjne ogsaa gaae op for, hvad Godt Gud har givet os herhjemme, og kan han tilegne sig dette og føre det med til Indien, saa er vi jo aandeligt forpligtet til ham.

At han har faaet en theologisk Candidat til at drage med sig, synes mig

20 det Allerglædeligste; thi da denne jo vel nok maa være fortrolig med den kirkelige Betragtning, saa kan det ikke fejle, at det muligt Skæve i Begyndelsen hist ovre vil blive rettet. Nu vilde jeg gjerne have Børresen til at komme herom til os; men nu er han jo saaledes i Vinden og i Vælten, at det vel ikke kan blive til Noget. Fremfor Alt synes jeg godt om Børresens Kone; det er

25 vist den bedste og sundeste af dem; jeg vilde ønske, at Børresen vilde lade være med at synge Santalisk her i Landet, thi det er noget usyngeligt Gøgleri (jfr. 1 Cor. 14) samt tale mindre eller slet ikke om det Mirakuløse, som han mener, har ledsaget deres Virksomhed. Vi due ikke til at høre om Mirakler; jeg hører, at han i Horsens skal have fortalt noget om en Bjørn,

30 og at Borgmester Jessen skal have spurgt Dr. Clausens Kone: "tror De ogsaa den"? Men med alt dette er han vist alligevel en dyb alvorlig Mand, som Gud har villet bruge til en god Tjeneste.

Lad mig ikke glemme at takke dig for dit Foredrag, som var meget godt; "idelig Tagdryp udhuler Sten" maa vi trøste os ved; ellers var det jo

35 trøstesløst at holde saadanne Foredrag og udgive dem. Jeg tror, at du ser noget skjævt paa Højskolelærerne i Anledning af, at de lade være at søge Hjælp hos Fischer. Nørregaard har vel Intet gjort for at udbasune det, uden dette Nødvendige at lade Folk vide, at de maa betale mere af den Grund. Jeg er nær ved at være enig med ham i, at jeg heller ikke vilde søge Hjælp hos den Fyr. I ethvert Tilfælde er Nørregaard en god Mand, der har lidt

mere for sin Overbevisning end de Fleste, ogsaa lidt ikke lidt Ondt, fordi han lod mig tale hos sig ifjor. Naar han nu er af Princip venstresindet, kan man jo nok vide, at han kan ikke forlige sig med dette Provisoriske, hvad jeg da endelig ogsaa har ondt nok ved, da jeg slet ikke har noget tilovers for
 5 det nærværende Ministerium.

Lev nu vel kjære Ven og Vorherre styre alle dine Veje til Velsignelse; var du kommen til Aarhus, saa var vi kommen nærmere til hinanden; men Brammer havde vel ikke taget dig, skjøndt der trængtes rigtignok til dig. Men hvor du saa er, saa være Guds Velsignelse med dig.

10
 1/8 77

Din
 Otto Møller

157. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[10/10-1877]

15
 Min kære gamle Ven! –
 Det var med Vemod, at jeg i Bladene saa Bekendtgørelsen om Din Moders Død. Jeg havde ikke længe forud af Nørregaard og hans Kone hørt, at hun var meget svag, og at hun neppe kunde leve længe, men det kom mig dog
 20 overraskende, da jeg saa det i Fædrelandet.

Naar jeg mindes Din Moder, maa jeg altid tænke mig hende, som jeg saa hende i min Barndom, hvor jeg altid, sagtens uden at vide hvorfor, ansaa eller rettere, beundrede hende som det frommeste og ydmygste Mske der var til, og jeg kan huske at jeg tidt følte mig saa ydmyget, naar jeg saa paa
 25 hende, eftersom jeg vidste med mig selv, at jeg slet ikke var from, hvad jeg dog følte jeg burde være. Jeg tror, at den Følelse jeg saaledes havde som Barn, var rigtig, og at Din Moder var et sjældent fromt og ydmygt Mske, og af vor Herres Naade er bleven det mere og mere; og hun har visselig været en god Moder for Eder alle, som I af Hjærtet kan takke Gud for, og om
 30 hvem I kan tage et velsignet Minde med Eder. Gud glæde hendes Sjæl i Himmerig. –

Jeg antager at Du, kære Ven, føler Dig selv som bleven meget ældre, nu da begge Dine Forældre ere kaldte bort, og Du er bleven den ældste i Kredsen der hjemme. Det er forunderligt at mærke dette at man bliver
 35 gammel, eller rettere at se det derpaa, at den ældre Slægt lidt efter lidt bliver borte, og den Slægt, som vi selv har avlet og baaret paa vor Arm, bliver stor og voksen. Indvortes synes jeg ikke jeg føler mig gammel, og heller ikke føler jeg nogen legemlig Alderdoms-Svækkelse; om jeg end har adskillige Skrøbeligheder, saa kan jeg dog ikke skønne at de er Alderdoms-Skrøblh. Men naar jeg ser hvorledes en efter en af de gamle gaar bort, og hvorledes

mine egne og mine nærmestes Børn ere store og fuldvoksne – jeg har nu to konfirmerede Børn, og en Datter, som gaar til Konfirmation –, saa nødes man til at se at man bliver gammel, – ja og til at blues over, hvor lidt godt man har udrettet, skønt Gud har bevist en saa usigelig meget godt.

5 Jeg føler mangan Gang ikke liden Trang til at kunne tale med Dig om nyt og gammelt, og var det ikke dels fordi her paa Egnen stadig kaldes paa mig til det ene og det andet, dels og især fordi jeg gerne har en lang og trang Strid med min Mave, naar jeg har foretaget en længere Rejse, især om Efteraar og Vinter, saa var jeg kommen en Tur til Gylling i den forgangne
10 Maaned. Om Sommeren er det mig ikke godt muligt at slippe bort, dels fordi jeg da er en 3 Ugers Tid borte i Anledning af Examen, dels fordi vi næsten altid har fremmede i Huset. Men Du har ogsaa i Dine senere Breve ladet noget forlyde om en Tilbøjelighed til at vi skulde ses og tales ved –: kan Du ikke komme til Rønnebæk? Du har ingen Examener at passe, og
15 Vejen hertil er akkurat ligesaa lang som herfra til Dig. Jeg skal hente Dig, hvor og naar Du vil have det, og Du skal blive beegnet med alle de Hensyn som Dine Skrøbeligheder gøre Fordring paa. Tænk paa det, og *gør det*, gamle Ven. – Det kunde dog være kvægende at tales ved i denne bedrøvelige Tid. –

20 Jeg kan ikke se Tegn til Bedring i Tiden; kan Du, saa gør Du vel i at meddele dem, ti jeg vil gerne se dem. Men der er iøvrigt i senere Tid faldet mig noget paa Sinde, som maaske har den allerstørste Del i vor Elendighed, det er at *Taksigelsen* for alle de store Velgerninger, som Gud især i den sidste Mskealder har bevist os og vort Folk, at den har været saa saare fattig.
25 Der har jo lydt ”Lovsange” nok og glædelig nok; men hvor ofte er disse vel ej bleven sungne blot fordi man forlystedes ved den frydefulde Tone, ikke fordi Hjærtet var fuldt af Taknemmelighed for den store Naade og de mange Velgerninger. Og det er dog aabenbart, at kun det taknemmelige Hjærte kan bruge Guds Velgerninger uden at misbruge dem – som M.
30 Luther udtaler det i sin Katekisme i Forkl. til 4de Bøn i Fader vor –.

Der kan jo heller ingen Tvivl være om, at kunde vore Venstre-Grundtvigianere lære at takke for hvad de har, saa vilde al denne endeløse Misfornøjelse snart forstumme og forsvinde. Men paa den anden Side er der da heller ingen Tvivl om, at Venstremændene lære det ikke, førend vi, der ej er enige
35 med dem, først har lært tilgavns at takke. Dette prædiker jeg nu stadig om i denne Tid, baade i Kirker og Huse og først og fremmest for mig selv, om jeg kun ret kunde lære det. – Tænk over den Sag. Det onde, som i vore Dage er oppe paa det politiske og folkelige Omraade, er efter min Erfaring af den Art, at det er aldeles frugtesløst at ville faa Bugt dermed ved at tage Tyren ved Hornene, men det gælder om at underminere det, kunde jeg sige,

eller rettere sagt, om man kunde give Folks Hjærter noget at tage vare, der kunde tage Magten fra det onde.

Du har da sagtens læst Grundtvigs Mands Minde. Det lader til at ville blive en morsom Bog, mest naturligvis for dem der kan noget mere af deres
 5 ”nyere Historie” end f. E. jeg – man bliver sagtens nødt til at repetere den først – imidlertid er der mange ypperlige og fornøjelige Ting i det alt udkomne Hefte. Jeg ser at Dansk Folketidende allerede har begyndt at udbytte den for sin Pose; men jeg tænker forresten at der vil findes nok saa meget imod samme Tidende og dens Aandsretning; – naar kun saa de gode
 10 Folk deraf kunde lære, at det er den allersletteste Brug af Grundtvigs Ord og Tanker, – og den daarligste Tjeneste, man kan gøre hans Eftermæle –, at bruge hans Ord til at slaa hverandre med indbyrdes.

Jeg er ganske enig med Dig om, at den Gerning, Børresen og Skrefsrud har udrettet blandt Santalerne, er god og er af Gud. Og jeg haaber at den
 15 danske Menighed, særlig de der slutte sig til Grundtvigs Oplysning, skal lære eller faa opfrisket to Lærdomme ved at være kommen i Berørelse med Børresen. 1) at hvad Grundtvig har ført frem om Trosordet, er en *Oplysning*, ikke en Trosartikel. Der har i senere Aar vist sig betænkelige Tilbøjeligheder til at glemme dette, som Grundtvig selv dog, idetmindste i sine
 20 Velmagtsdage, stadig og udtrykkelig fremhævede. Der har ofte været talt – hidtil dog mest mundtlig – som om der ikke kunne findes nogen virkelig Kristendom, hvor man ikke vidste at sætte Trosordet paa sin rette Plads, altsaa som om ”Guds Ord var kommet alene til os”, hvorved man ikke kan undgaa en ganske skæv og i Virkeligheden sekterisk Stilling til baade Forti-
 25 den og Samtiden.

Nu kommer den Børresenske Mission til Folks Kundskab, og hvad som helst der kan ventes for Fremtiden af det Lys, Børr. maatte have faaet her til Lands over vor Herres Ord, saa kan det ikke negtes, at han hidtil ikke har haft Skygge af Begreb derom. Den hele Santalmission er hidtil drevet aldeles
 30 paa *puritansk*, med Bibelen som det eneste Guds Ord, ja endogsaa i den Grad, at vistnok Børresen ligesaa lidt som Skrefsrud har haft nogen Forestilling om, at Daaben er et Salighedsmiddel. Og dog kan det heller ikke negtes, at Gud i en mærkelig Maade har vedkendt sig deres Gerning. Heri ligger et uomstødeligt Vidnesbyrd om, at det ikke er Oplysningen om
 35 Trosordet, ja end ikke den udvortes Brug af det formulerede Trosord (om jeg saa maa sige), der er Betingelsen for at Guds Aand kan bruge et Mske som sit Redskab, men det er Hjærtets Annammelse af den Sandhed til Salighed eller de saliggørende Kendsgerninger, som Trosordet udtaler. ”Gud han ser dog paa Hjærtet blot, finder han der den gode Grund, Glæde han saar der allentund”. Det er i mine Øjne et stort Bevis mod den

Jungersen-Bjørnsonske Tankegang, at man kan udvortes holde fast ved Trosbekendelsens Ordlyd og saa forresten bede sin Tanke og sit Hjærte gaa allehaande ulovligt Ærende uden at riskere noget derved. –

Det andet, jeg mener vi maa lære af Børresen, er at Bønnen, Guds Børns
 5 Beden, ikke er *indskrænket* til at bede Fadervor, hvad det synes at mange i den yngre Slægt indbilde sig. Hvad som helst man end vil dømme om Børresens ”Mirakelhistorier”, – som jeg dog ser langt mildere paa, end Du synes at gøre – saa meget fremgaar dog deraf, at det er ved sine Bønner, han har udrettet eller foranlediget disse Gerninger, men ikke ved at bede Fader
 10 vor. Det er muligt, at man kan vænne sig til, at sammenfatte alt hvad ens Hjærte begærer, i Fader vor’s 7 Bønner; men de allerfleste vil det aabenbart gaa saaledes, at de ved at indskrænke sig til at bede Fadervor – forsaavidt de ej tillige indskrænke sig til at *læse* det – indskrænke det, de bede Gud om, til det mindst mulige, og at saa den allerstørste Del af deres Liv kommer til at
 15 falde udenfor Guds Rige, bliver et verdsligt Liv, hvori de ikke tage Gud med sig i, – eller m. a. O. det bliver til at de vil tjene to Herrer. Herom mener jeg at vi har Vidnesbyrd nok, i vore Dages politiske Ustyr; ti hvis de gode Folk kun havde forsøgt at bede Gud om Velsignelse med til deres Rumlerier, saa skulde de nok have lært, at han ikke vil have noget dermed at
 20 gøre. –

Her mener jeg nu, at man af Børresen kan lære, hvilken Velsignelse der følger med, og hvilken Kraft der er i Bønnen, hvor den virkelig bliver en Hjærtets Tale til den levende og nærværende Gud. Med ett Ord sagt, Børresens Gerning og Kendskabet til ham vil med Guds Hjælp kunne
 25 hjælpe adskillige ud af det doktrinære, og dette vilde være en overordentlig stor Vinding; ti Livet har ingen værre Fjende end Doktrinen. –

Men iøvrigt tror jeg ikke at der vil komme noget saa stort ud af denne Børresenske Mission, som hans Beundrere, og maaske ham selv med, mener. Man har jo set det samme før, idetmindste to Gange i dette Aarhundrede – ej at tale om H. Egede, hvis Gerning vel var endnu mere beundringsværdig –, nemlig hos Karenerne og paa Sydhavsøerne. Det er jo muligt at det, at Børr. nu er kommen i forbindelse med den danske Menighed, vil bringe bedre Resultater i Santalmissionen, end paa de for-
 30 nævnte Steder, og jeg haaber det, uden dog at have et virkelig vist Haab derom. Den Jensen, der følger ham derover, skal være en flink Mand; men det kommer an paa, om han kan staa sig overfor Skrefsrud, som er ganske anderledes sej end Børresen; denne er helt igennem Hjærte- og Følelsesmske, ser alt i det skønneste Lys, med Haabets lyse Farver; Skrefsrud derimod er afgjort et Forstandsmske, og vistnok af Natur langt mere begavet (i Ordets alm. Betydning) end B.; men derfor er ogsaa han og Fru

Børresen, som maa være en ualmindl stærk Kvinde, Børresens egentlige Leder, medens B. er den som kan udføre hans Tanker overfor Santalerne. – Du maa ej forarges over B's Santalsange; de er noget af det fornøjeligste man kan høre. Han begyndte et Møde her i Næstved med de Ord: nu skal
 5 jeg synge denne Salme paa Santalsk, for at De kan skønne, hvad det er for et Folk, jeg virker iblandt. – Og man fik virkelig derved en stærk Følelse af, at der maa være store Kræfter i dette Naturfolk, siden de kan have saadanne Toner.

Det var nu en lang Tale om Børresen, og nu har jeg ej mere Tid idag, faar
 10 ej heller Tid at skrive de følgende Dage. Derfor lev vel for denne Gang, min kære gamle Ven. Gud beskærme Dig og alle Dine og gøre Eders Vilkaar lyse og fulde af Taksigelse. – Tænk saa alvorlig paa at komme en Tur herover. – Hils Din Hustru og Dine Søstre.

Din
 Skat Rørdam

15 Rønnebæk 10 Okt. 1877.

Jeg hørte af Nørregaard, at der kan ventes et Skrift af Dig, sagtens med nogle kuriøse Tanker i. Det skal nok blive læst med Opmærksomhed og god Vilje her hos os.

20

158. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[14/10-1877]

Tak, kjære Ven, for dit Brev. Du har Ret i, at vi maa paaskjønne, vi har havt
 25 en god Moder i mange Aar, thi det har vi; det er sært nok, at du har kunnet i saa lang Afstand see paa hende, netop som hun var; thi jeg ved heller ikke af, at jeg har set saa *fromt* et Menneske som hende; og det tog, som da rimeligt var, til, jo ældre og svagere hun blev, saa der var en forunderlig Fred i hendes Nærhed. Nu er det forbi for mig med at gaae op og sætte mig
 30 hos hende og finde Fred, som jeg har gjort saa utallige Gange. Vistnok kunde vi alle ønske at ligne hende og arve det, som bliver mer og mere sparsomt at finde i disse slemme Tider; men noget kummerfuldt er dog det, at der ogsaa er Noget, som holder igjen mod at gaae, som hun gik; thi det staar saa klart for mig, at hun blev, som hun var, ved at lide Ondt og taale
 35 megen Sorg. Saalangt jeg kan huske, har hun havt det strængt, sjældent er nogen Dag gaaet for hende, uden hun maatte græde; og nu da hun blev gammel, havde hun ogsaa det at see paa hver Dag, som maatte pine hendes gamle Hjærte. Hun var aldrig bleven det, hun var, uden gennem denne Skole; thi det var ikke hendes Natur at være saa, hvad hendes andre Sødskende viste, og hvad hun da ogsaa selv vidste og viste; men denne Skole

har vi dog saa lidt Lyst til at følge efter i, sætte os paa alle Maader imod, naar den aabnes for os, skjøndt vi nu saa glædeligt har set, hvor meget godt der læres i den.

Jeg havde tænkt, at min Moder efter alt det, hun havde gennemgaaet
 5 ogsaa i de sidste Aar, da hun stadigt led af Hjærteve og Aandenød, skulde
 faaet en mild Udgang; men saadan blev det dog ikke. Tre Ugers Tid før
 hendes Død blev hun lam i den ene Side, og fra den Tid til Enden gennem-
 gik hun megen Besværlighed; hun havde altid været saa bange for Døden,
 men det tog Vorherre dog fra hende, saa mens hun endnu kunde tale, sagde
 10 hun os, at al Dødsfrygt var borte. Men ellers blev hendes Tanker forvil-
 dede, saa hun vidste ikke, hvor hun var, troede sædvanligt, at hun laa paa et
 Hospital i Kjøbenhavn, og havde i det Hele mange besværlige Fantasier.
 Kun naar vi talte til hende om Vorherre, var hun hjemme og ret vendt, og
 det holdt da Gud ske Lov ved til Enden; selv i de sidste otte Dage, da hun
 15 ikke kunde tale, kunde hun dog folde sine famlende Hænder, saasart vi
 talte til hende om det heroventil. Hele det sidste Døgn laa hun i heftig
 Aandedrætsbesværlighed, og da tror jeg ikke, hun egentlig vidste af sig selv
 at sige eller kunde skjønne noget mere. Det var haardt at see paa hendes
 Udgang, men der blander sig ingen Tvivl for os ind i den Tro, at hun har
 20 stridt den gode Strid, og at hendes Sjæl nu "hviles i Fred". –

Ja, du har Ret i det, at det er noget underligt nu at staae ene mellem de
 mange Sødskende; vi var samlede alle ved min Moders Grav, og Gud ved,
 om vi blive samlede mere. Min ældste Broder er det jo daarligt med og
 bliver bestandigt ringere; hans Familie maa vi jo forsørge; de har fem Børn,
 25 og den ældste er i Latinskolen, hvor han i Sommer tog første Del af
 Afgangseksamen; det er en dygtig Dreng; min yngste Broder gaar det heller
 ikke godt med, han kan ikke faae Stadighed til nogen Ting og er saa saare
 flygtig og blødagtig, saa min Moder havde ogsaa megen Kummer over ham,
 og jeg ser ikke nogen god Udgang af det. Fire af mine Søstre er ude at tjene,
 30 men de ældes jo og det er jo strængt nok saaledes at slide sig op, hvorvel det
 er en god Skole i Selvfornegtelse; de tre andre er herhjemme og blive boende
 i min Moders Rede; de er svagelige og kan ikke godt mere end gaae og
 hjælpe hinanden. Med alt dette er det at takke for, at Vorherre har føjet det
 saaledes, at hidtil da Ingen af os har maattet falde Andre til Byrde, og kunde
 35 vi kun ret paaskjønne det og takke derfor, saa hjælper han os jo ogsaa nok
 fremdeles.

Men du har Ret i, at vi er daarlige til at takke Gud, at vi har Alle vor Part i
 den Skade at oversee og ringeagte det Gode, han har givet os, for at gribe
 efter allehaande Goder, vi mene at savne. Kunde vi her i Danmark sandse til
 at paaskjønne det Gode, vi har, saa fik vi altfor Meget at tage Vare paa til at

faae Tid til de Skarnstreger, hvortil Tid og Kræfter spildes; og ganske rigtigt kan det slet ikke nytte at prædike dette for Andre, før vi selv har i det mindste begyndt at øve det, thi den Sandhed, man ikke selv kan "øve", den kan man ikke forkynde til Gavn men snarere kun til Skade. I det Stykke har
 5 vi nu ogsaa lidt et stort Tab i dette Hus, thi min Moder kunde takke Dag og Nat for os, og hun kunde mangen Gang blæse en Begjærlighed ud ved at lede vor Sands hen paa det Gode, Gud gav os. Der er Fare ved at tale om et saadant Formaal, idet man saa let kan snakke sig fra det og læsse det paa Andre "uden selv at røre det med en Finger"; men der er ogsaa Fare ved at
 10 tie dermed, thi saa kan det helt løbe os alle ud af Syne; Summa = det er Vorherres gode Aand, der maa udrette det altsammen med os, blot vi ikke maatte gjøre ham træt af det. Det er ingen Spøg at leve for Guds Ansigt og med hans Naade i sine Hænder, og det bliver ikke rigtigt godt, før vi naae over paa hin Side, som Sangeren siger, til "en Himmel uden Fare, o gid vi
 15 der kun vare". –

Hvad du skriver om Børresen er helt godt; kun mener jeg, du nok kunde være lidt mere vis paa, at det vil føre til noget Godt; thi vi trænge til nogen Vished, at vi med godt Haab kan gaae til at støtte den Sag; vi er jo let fristede til at tvivle lidt om Alt, for ligesom at holde en Udvej aaben, om det
 20 skulde gaae skjævt, som saa meget Andet gjør, men det bedste er dog at gaae til det "Intet tvivlende"

Ellers har jeg gaaet og tænkt af og til paa, hvad du skrev om forrige Gang, nemlig Muligheden af, at du kunde komme ind og afløse Hermansen. Da jeg sidst skrev til dig, saa jeg nok mest efter Skyggesiderne derved; men jeg
 25 er ellers nu kommen i Tanker om, at det maaske kunde blive til Gavn for Adskilligt. Særligt har jeg tænkt mig, at du vist vilde føle Trang til at prædike jævnligt om ikke hver Søndag i Kbhvn, og det kunde blive til overmaade stor Velsignelse for de Studerende, at de kunde samles om et godt, tidssvarende Vidnesbyrd. Du er jo nu desuden velopdraget til at
 30 kunne samle dem om dig udenfor Universitetet paa en fornøjelig, menneskelig Maade, – hvad vi i vor Tid ganske ganske maatte savne eller da undvære, – og paa denne Maade kunde du komme til at tjene Menigheden overmaade meget, saa det maaske nok var Noget, man maatte bede Vorherre om at lede i Rette, og det vil han jo ogsaa gjøre, naar han selv ser, at
 35 det er godt. Hvem ved, om det ikke ogsaa kunde være Vejen til, at du en Gang kunde komme til at afløse Martensen; og jeg synes stedse, det ser bedrøveligt ud, at der Ingen er, som kan tage det op efter ham, da det dog er kummerligt at have et Nul som Gude paa den Stol, hvor Mynster og Martensen nu har siddet med Ære; men den, der skal kunne gaae Gude i Vejen, maa nok komme fra det theologiske Facultet.

Den anden Del af Clausens Levnet har ikke tilfredsstillet mig som den første; han bliver der mere smaalig og mere gnaven, synes jeg; men med Alt det kan jeg dog ikke Andet end synes om ham som en retskaffen Charakter, eller maaske egentligt mest føle Medlidenhed med ham, at han har lidt saa
 5 megen Skuffelse, enten nu denne var uforskyldt eller selvforskyldt, hvad den vel nok som oftest var. Men er der ogsaa Meget, som virker frastødende hos ham, saa behøver jeg blot at stille ham ved Siden ad Mynster i hans eget Eftermæle, for at Clausen igjen rejser sig op som en ridderlig Skikkelse.

Du har Ret i, at det er en Lyst at læse Grundtvigs nu udkommende
 10 Forelæsninger; det er Luftninger fra det gamle Paradis, havde jeg nær sagt; det blev da ved at skrive det; der er Intet saa kvægende og livsaligt for mig som hans Skrift, og dog ser man jo, at han maaske aldrig har læst den igjennem siden Eftermiddagen før Foredraget, da han nok har skrevet det op. Han var et Geni. Det er rimeligt nok, at Folketidenden er fræk nok til at
 15 tage sig dette Skrift til Indtægt, skjøndt det andet Hefte allerede er fuldt af Advarslar mod Venstre; men saaledes er jo nu engang disse forpestedes Politikere, de kan forgifte Alt med deres væmmelige Aande. –

Jeg har i denne Eftersommer vekslet nogle Breve med dit Sødskendebarn Th. Rørdam, idet han vilde have mig til at træde i fast Tjeneste hos ham eller
 20 hans Blad. Jeg har ikke heller Noget derimod, naar Bladet blev lidt anderledes; men jeg har nu stillet ham det Vilkaar, at han maa see at vinde herover, saa vi kan see hinanden og tale sammen. Han vrider sig ved det, men det bliver dog vel Enden; og jeg saa gjerne, at han kom, navnlig da for at blive ordentlig fæstet til en Medtjeneste, ifald da hans Blad kan vinde Udbredelse
 25 og jeg due til at hjælpe ham med.

Jeg bliver selv mer og mere uformuende til at rejse, saa jeg har hele dette Aar ikke været udenfor Herredet og kommer det nok heller ikke; skulde jeg
 30 nogensinde kunne vinde over Vandet og komme til Sjælland, saa skulde det jo være for at see dit Ansigt; men det bliver vel ved at tænke paa det. Derimod forestiller jeg mig nu, at naar du blev Professor, maatte du om Sommeren trænge til at komme paa Landet og at du saa ogsaa et Aar kunde faae i Sinde at lægge din Vej her hen med Kone og Børn, thi vi har jo Rum til Kameler.

For ikke længe siden havde vi et Besøg af Niels Lindberg; han er dog
 35 trofast mod sine gamle Venner, hvor avet han saa end løber om, og naar man har ham allene og ikke vil indlade sig paa at tyskes med ham i Højpolitik, saa er han ganske morsom og vederkvægende. Vi er jo ikke ganske afskaaren fra Verden, thi der kommer af og til en yngre Præst eller saadan en Søger; men Egnen selv er fattig. Gjerløff, som kom til et Sogn en Mil herfra, har nu været der det meste af Sommeren men lader forstaae

baade middelbart og umiddelbart, at han Intet vil have med mig at skaffe; jeg har ikke set det Mindste til ham, og i Kirken har han højtideligt bekendtgjort, at det kan ikke nytte, at Folk af grundtvigsk Retning søge hans Kirke, thi de vil Intet finde der af det, de søge. Hvor er det dog en
5 forunderlig Maade at stille sig paa!

Hermed følger saa Bogen, som jeg vil ønske, du ikke maa tage altfor meget Anstød af. Nu, jeg har den ligesom paa Afstand, er jeg egentlig ikke fornøjet med den, eller den siger paa flere Steder ikke, hvad jeg vilde have sagt. Gud være med dig og dine og styre Alt for dig i sin Visdom til det
10 Gode.

Din gamle Ven

Gylling 14 Octbr. 77.

Otto M.

15 **159. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller**

[22/2-1878]

Min kære gamle Ven!

Der er gaaet usømmelig lang Tid hen, uden at jeg har skrevet Dig til og takket Dig for Din Bog; men jeg kan paa en Maade sige, at det er selve
20 denne Bog, som har ialfald en væsentlig Skyld deri. Der var nemlig, første Gang jeg læste den, saa meget for mig i den, som jeg slet ikke syntes om, og som det gjorde mig ondt at læse, at jeg ikke vilde skrive til Dig om den, førend jeg fik den læst end en Gang, og saa kom Jule- og Examenstid, som hindrede mig deri.

Naar jeg skulde sammenfatte hvad jeg synes ilde om, i faa Ord, kan jeg
25 neppe gøre det bedre end en fornuftig Kvinde, jeg forleden Dag talte med om Bogen. Hun sagde: han taler om alle, der ikke har hans Mening, som om det kun var ond Vilje der gjorde, at de havde en anden Mening. Og saaledes er det virkelig. Ellers har man tidt Anledning til at sige: jeg kan
30 være enig med den og den i det, han negter og bekæmper, men ikke i det, han bekræfter. Men om Din Bog vilde jeg noget nær sige det omvendte, idetmindste i den Forstand, at jeg saa godt som overalt er uenig med Dig i den *Maade*, hvorpaa Du bekæmper, og dette bliver, netop paa Grund af Maadens Art, her enstydigt med *det* Du bekæmper. Ti er der en eller anden
35 Anskuelse, Du bestrider, saa faar Du den saa at sige altid ført tilbage til en lav egennyttig Bevæggrund som Rod (Herskesyge, især Vindesyge o. l.) og saa affejes den med nogle derefter afpassede Bemærkninger.

Det er den samme polemiske Methode, som Du nok vil mindes, at jeg havde et og andet at sige om i Anledning af Din Evangeliekritik, hvor det jo ogsaa stilledes som idel onde og lumske, egennyttige Bevæggrunde, der

- havde bragt – hele den kristne Kirkes Lærere indtil Datum til at stille Lukas ved Siden af Matt. o. dl. Det selvsamme mødes her, kun næsten i værre Skikkelse (dvs. værre for Forfatteren). Hvor kan Du saaledes sige f. E. at de der holde paa tvungen Konfirmation, gør det kun for Konfirmandofferets Skyld, at de der søge at ”kile sig ind” i Husene ved Dødsfald, Sygdom o. l.,
- 5 gør det kun for Vindings Skyld? Du ved jo akkurat ligesaa godt som jeg og enhver oplyst Kristen, der har set sig lidt om i Livet, at dette *slet ikke* er sandt, – maaske for ganske enkelte Præsters Vedkommende, men de blive snart opdagede, og saa er deres Tid ude med det samme.
- 10 Item naar Du i Anledning af forskellige urigtige oversatte Steder i N. T.:– f. E. Joh. 16,10. 2 Tim. 3,15 o. a. insinuerer, at disse ere oversatte som og fastholdte af bevidst Fjendskab mod Sandheden, – ret som Du ikke vidste, ligesaa godt som ethvert fornuftigt Mske, der har tænkt lidt over Vildfarelserne i Verden, fremfor alt de uskyldige Vildfarelser, hvor forunderlig det at
- 15 et Mske har sat sig fast eller er kommen ind i en vis Tankegang, kan gøre ham blind for hvad der taler derimod, og forleder ham til at dreje alt hvad han møder, til at tale derfor, – uden at man derved i nogen Maade bliver berettiget til at stemple ham som en Løgner og Kæltring. Det er jo den bekendte Hovedskrøbelighed ved alle mskelige Talsmænd for Sandheden,
- 20 at de aldrig kan se den fra Herrens og hans Aands overordnede Stade, men de se kun en enkelt Side deraf, det øvrige se de under en saadan Synsvinkel, at Synet bliver mer eller mindre skævt; og jo senere de med deres Tanke bearbejde hvad de se, des mere ere de udsatte for ganske uafvidende (men maaske ej ganske uforskyldt, idet en vis Forelskelse i deres eget bærer en
- 25 Hovedskyld) at se og udtale som set noget helt andet, end der virkelig er at se. –

- Hvad vilde Du saaledes sige, om en f. E. i Anledning af Din Tale om ”Taksigelsen” S. 239 vilde sige: her har han (O. M.) for at mele sin egen Kage med velberaad Hu forvansket Pavli Ord Kol. 2,6 ved at skrive
- 30 Taksigelsen, istf. Taksigelse, og paa de mange andre Steder han anfører af ham, forvansket hans Mening ved stedse at tale, som om det alm. Udtryk Taksigelse var brugt i den specielle Betydning, som ikke bevislig findes noget eneste Sted i N. T., men først forekommer i Kirke-Brug et Hundredaar efter Pavli Død? Eller om nogen vilde sige: naar O. M. saaledes stedse
- 35 underlægger de anderledes-tænkendes Meninger de sletteste Motiver, uagtet han ved lidt Eftertanke maatte vide, at dette sletikke har været Grundene, – sker dette saa, fordi han, efter en bekendt gammel Iagttagelse, selv har lignende Motiver? eller fordi han derved sikrer sig Bifaldsklap af en ukyndig Hob, som altid er tilbøjelig til at udlægge til det værste, hvad der strider mod dens engang vedtagne Meninger? Du vil let skønne, gamle Ven,

at om nogen vilde tale saa, skulde selv den velvilligste Læser have vanskeligt ved *udaf denne Bog* at give Svar paa Tiltale.

Og nu, min kære gamle Ven, maa Du slet ikke optage dette som sagt i Arrigskab; jeg har aldrig været arrig over Din Bog, og er det allermindst nu, da jeg har læst den anden Gang og fundet meget mere skønt og glædeligt i den, end første Gang jeg læste den. Heller ikke maa Du tro at jeg gaar og river ned paa den, tværtimod undskylder jeg den efter bedste Evne, og det er *kun til Dig* at jeg udtaler mig saa skarpt om den. Men det har rigtignok forbavset mig og endnu mere gjort mig ondt, at Du ikke har lært mere af de seneste Aars Tildragelser, og navnlig ikke lært dette, at den Maade at handle med Modstandere, – ja blot Anderledes-tænkende, paa, det er den selv-samme, som ved Kro-, ”Folke-” og andre Møder, ej at tale om i Aviserne, forgifter hele vort offentlige Liv, og naar Du skriver saaledes, er det ikke andet end at yde Føde for disse onde Drifter, som der sandelig er nok af iforvejen, at man er for doven til at ville forstaa de andres Tankegang og derfor skiller sig af med den ved at underlægge den de sletteste Bevæg-grunde. Hieronymus siger etsteds: en Smule Malurt ødelægger en hel Krukke Honning, jfr. 1 Kor 5 $\mu\kappa\rho\acute{\alpha}$ ζύμη; jeg kan godt ligne Din Bog ved en Krukke Honning, ti der er meget lifligt i den, men jeg er bange for, at den megen Malurt, Din Polemik er fuld af, vil ophæve den Virkning, det gode kunde have. Og det er Synd imod Din Bog (og imod Dit eget gode Navn med), ti der er saa meget godt deri, som Kristne kan have baade Gavn og Glæde af.

Som noget af det jeg har haft mest Glæde af, vil jeg nævne hvad Du skriver om Loven (hvor jeg forresten har haft en Følelse af, at det dels var Hensyn til Luther, dels til min kristl. Lære, som afholdt Dig fra at karakterisere dem, der udlægge de 10 Bud paa sædvanlig Vis, som ”Tyve og Røvere”, Joh. 10) og især om Bekendelsen, S. 200 ff. og hele det sidste Afsnit S. 258 ff., som Du øjensynlig har skrevet paa et andet Tidspunkt end det meste af det øvrige, ti der gaar en langt mildere og mere virkelig kristelig Tone igennem det, d.v.s. den Bidskhed mod andre, som ellers overalt – saa at sige – skinner igennem, er her borte. Men forresten har jeg adskillig Indvending at gøre mod selve Hovedtanken, at vore egentlige Ofre ere Forkyndelse og Bekendelse, hvilket heller ikke *noget eneste Sted* findes *udtalt* i N. Test., men kun kan siges, forsaavidt som de udspringe af det egentlige Offer, som er Msket selv jfr. Rom. 15,16 (eller Mskets Selv); og der er det mislige derved for Forkyndelsens Vedkommende, at dens egentlige Aarsag ikke er Menighedens Selvføring, men Herrens Befaling (Act. 1, jfr 1 Kor. 9,16). Hebr. 13,15 tales der kun i vor fejlagtige danske Overs. om *Bekendelsen*; i Græskén nævnes ”Lovprisningen” som Ofret, og hvad

derefter følger ὁμολογούντων τῷ ὀνόμ. er ej = som bekende, men: *prise* hans Navn: ti ὁμολογεῖν med Dativ betyder at prise, med Akkusativ: bekende. –

Naar nogen havde spurgt mig om, hvilket Offer fra vor Side der maatte
 5 være modsvarende til Guds Gave, at han har givet os sin enbaarne Søn, saa vilde jeg ikke betænke mig længe paa at svare – stadig ihukommende, at det eneste Slags Ofre, vi i den ny Pagt kan frembære, er Takofre –, at dette for baade Menighedens og den enkeltes Vedkommende er Taksigelsen, baade i Ord og i Levned. Menighedens Takoffer er først Lovsangen (hvilken jeg
 10 undrer mig over, at du kun aldeles i Forbigaaende berører), dernæst hele dens Omgængelse i Verden til Guds Ære. Den enkeltes Offer er ligeledes Taksigelsen (deraf de mange Opfordringer til at takke, som jeg rigtignok anser det for aldeles umuligt med Dig at henføre til Nadveren), og dernæst at vi stille vor Person, vort Levned og alt hvad vi har til Guds Raadighed og
 15 Tjeneste. At dette sidste ogsaa er et Takoffer fremgaar f. E. af οὖν Rom. 12,1. Og at ogsaa Kærlighedsgaver, der som bekendt allerhyppigst betegnes som Ofre (hvilket Du, saavidt jeg husker, helt har forbigaaet), ere at anse som et *Selwoffer* til Gud, ses af 2 Kor. 8,3. –

Hvad derimod Forkyndelse og Bekendelse angaar, vilde jeg ikke betegne
 20 dem som et Offer, men – stadig med det ovenomtalte Forbehold mHt. Forkyndelsen – som Guds-Ordets *Frugt* i os; navnlig gælder dette ganske bestemt om Bekendelsen, som vi vel maa sige om, at den er den første og udeblivelige Frugt af det Ord, der har lydt til os (i hvilken Henseende Du forresten gør nogle overmaade sande og slaende Bemærkninger om
 25 ὁμολογία som en ”Samtale” og ej som en Efterfølgelse af Jesu Ord). Du sammenblander eller identificerer Begreberne Offer og Frugt; men det gaar aabenbart ikke an. – Imidlertid lægger jeg ikke stor Vægt paa disse Indvendinger, da Anvendelsen af Offerbegrebet kun er et uadvortes Skema for Anordningen af Din Bog (Du vil se at Din Anmelder Monrad slet ikke har
 30 forstaaet, at Du mener at Forkyndelsen er Menighedens ”Offer”, hvad Du dog selv giver Anledning til i Beg. af Din Tale om Bekendelsen), og de Tanker Du fremfører under Udviklingen, have deres Sandhed uafhængig heraf. –

Ja der kunde være meget mere at skrive om Din Bog, baade godt og ondt
 35 dvs. baade om det der har været mig til Glæde, og om det, jeg ikke kan billige; men jeg tænker at Du har faaet nok for denne Gang og ej begærer mere. Kun et Par ligefremme Fejl vil jeg gøre opmærksom paa, nemlig hvad Du siger p. 42 at den Helligaand kaldes Profeternes Aand 1 Kor 14. og de retf. fuldkommede Aand Hebr. 12; det er galt, ti første Sted tales der jo om Profeternes egne mskelige Aand (hvor kunde der om HA. dels bruges

Flertal, dels staa, at han var Profeterne *underdanig?*); og paa sidste Sted
 staar der jo ogsaa Flertal, alts. "Aander" i samme Betydning som 1 Ped.
 3,18 "Aanderne i Forvaring" = de legemløse Aander. – Hellerej maa Du
 oversætte ῥῆμα ved Tale (S. 23), hvad det aldrig kan betyde; det kommer jo
 5 af ἔρω = sige, altsaa *Udsagn*; en Tale hedder altid λόγος, men ῥῆμα er
 ipsissimum verbum.

Vi skal i disse Dage til at have en Forhandling mellem Provstiets og nogle
 tilgrænsende Præster angaaende Præsternes Selvkommunion; en Forhand-
 ling som Du let vil skønne er sat igang ved det formodentlig ogsaa til Dig
 10 komne Andragende fra Præsterne i Østerlisbjerg m fl Herreder. Jeg gad
 gerne tale med Dig om den Sag, skønt jeg tænker at vi væsentlig er enige i
 vor Betragtning af den. Der kan jo ikke være Tvivl om at Selvkomm. er
 ældgammel og apostolisk Skik, heller ej om at den har hos os været
 betragtet som tilstedelig i det første Hundredaar eller lidt mere efter Refor-
 15 mationen (men kun som tilstedelig, aldrig som almindelig Skik), og derfor
 synes jeg, det vilde være saare urigtigt at formene nogen Præst, som ønsker
 det, at meddele sig selv Nadveren.

Men naar jeg tager Hensyn til mig selv, kunde jeg ikke tænke mig at føle
 Drift hertil uden ved ganske særlige Lejligheder, f. E. naar mine Børn har
 20 gaaet til Alters efter deres Konfirmation, og jeg synes der vilde dog altid
 blive noget utilfredsstillende ved at række sig selv Nadveren, man vilde altid
 føle Trang til desuden at modtage den af en andens Haand. Men det kan jo
 vel være at dette kun er paa Grund af den Magt, den tilvante Skik har. Jeg
 har talt endel med Paludan-Müller derom; han nyder jævnlig Nadveren paa
 25 denne Maade og er glad derved; og det kunde jo vel være, at Sagen vilde tage
 sig noget anderledes ud i ens Øjne, naar man havde gjort det, end saa længe
 man staar som udenforstaaende Betragter.

Du har vel læst Rothes Bog om Trosbekendelsen. Jeg har den endnu
 liggende ulæst; d. v. s. jeg har kun haft Tid til at kigge i den og at se, at han
 30 staar langt længere fra vor Betragtning, end jeg havde troet, og uden videre
 laver sig historiske Forudsætninger (f. E. om Ikke-Brug af Bekendelse ved
 Daaben i Aposteltiden), som han saa senere gaar ud fra som afgjorte
 Kendsgerninger. Men jeg er derved kommen til paany at tænke paa det
 uforsvarlige i, at ingen fra vor Side har skrevet en Bekendelsens Historie,
 35 saaledes som den tager sig ud, naar man gaar ud fra Forudsætningen om
 "Troens" Nødvendighed. En saadan baade maa kunne gives, og maa gives,
 dersom ikke den kirkelige Anskuelse med denne Generations Død skal
 svømme hen i en Taage.

Der kan nu, om ikke med det første, saa dog ved Lejlighed fra Monrad
 ventes et Skrift om Trosbekendelsen i Østerland, hvor han vil komme til et

lignende Resultat som Rothe, saa det kunde nok være paa Tide, at en af vore tog fat. Men Ulykken for de fleste er, at man i vore Dage nødes eller forføres til at sprede sine Kræfter saa mange Steder, saa man kan ej faa dem samlede paa et saadant nøjsommeligt og tildels kedsommeligt Samlerarbejde, som dette vilde være. Fredrik Nielsen var jo nu i Embeds Medfø

5 nærmest dertil, men han har hverken Lyst eller Mod dertil. – Har Din Fader ikke efterladt sig Samlinger i den Retning?

En Sag, jeg ogsaa nok gad høre Din Mening om, er om Dommen. Jeg kan aldrig forlige mig med, eller finde Spor af Skrifthjæmmel for den i vore Dage

10 saa almindelige Tanke, at de mange Msker, der have levet her i Kristenheden som brave, retskafne, ærlige etc. Msker, men dog vitterlig *ikke* som Kristne, skulde høre Evangeliet efter Døden, eller som det gerne hedder: han var dog af Sandheden, altsaa vil han ogsaa nok komme til at høre Xi Røst. Men heller ikke kan jeg forestille mig saadanne at gaa evig fortabt; det

15 gode i dem er aabenbart ikke udslukt eller tabt, inden de skiltes herfra, og Gud fordømmer jo ej nogen, fordi han lystes derved, men kun fordi der intet er at frelse i det Mske. Og ligesaa lidt er det tænkeligt, at saadanne, for hvem det her har været idel Kedsommelighed at være med Herrens, hisset skulde kunne finde Glæde i at være med Herren.

20 Derimod kan jeg ikke tro andet end at det er dem, Jesus taler om Matt. 25 πάντα τὰ ἔθνη; dette er aabenbart noget ganske andet end "alle de udvalgte" Mt. 24., og de synes klarlig at fremstilles som Msker, som ej (saal som de udvalgte) have staaet i noget som helst personligt Forhold til Herren her i Live, og deres Vilkaar afgøres derfor efter deres Forhold til hans

25 Lemmer. Derved bliver jeg saa ogsaa istand til at forstaa Rom 2, 7-14, som jeg ellers i Virkeligheden ikke ved noget at gøre med, – ligeledes Aab. 20., ti da bliver der baade nogen, som de troende med Kristus kan herske over, og nogen som kan blive Genstand for Djævelens sidste Anløb (hvilke ligeledes der kaldes τὰ ἔθνη). Og dette synes mig fremdeles ganske at stemme med

30 Virkeligheden; ti saaledes gaar det jo aabenbart til, at kun en *lille* Del giver sig ved Tro og Bekendelse tilkende som vor Herres udvalgte; men jo mere disse føres af Guds Aand, des mere Indflydelse vil de udøve paa en *stor* Kreds udenom, som paa mangfoldige Maader ere paavirkede af Sandhederne i Evangeliet, item stille sig venlig til dets Bekendere og række dem

35 mangan et Bæger koldt Vand og mere, men dog aldrig har omvendt sig eller bøjet sig under Xi Ord, men have kun en "naturlig Religion", altsaa ere i Virkeligheden ἔθνη i dette Begrebs bedste Skikkelse.

Der vil altid, hvor Guds-Livet rører sig i Menigheden, fremkomme Modsætningen mellem Hvede og *Klinter* = *Djævelens* Børn, den bevidste Kristendomsfornegtelse under kristeligt Skin; men ved Siden af, eller uden-

for, disse to vil der endnu være en hel Hob *Verdens-Børn*, som vel maa siges i sig at bære Muligheden til at gaa til en af de to Sider, men øjensynlig ikke gøre det her i Livet; disse ere ”alle Hedningerne”, som skal samles for Xi Trone paa den yderste Dag. Kun ett synes mig i Mt. 25 at kunne tale
 5 imod denne Mening, nemlig ”I min Faders velsignede” og ”det Rige som er eder beredt”; navnlig de sidste Ord, om at Rigets Arvelod, dvs. at eje Riget, er dem beredt, vil snarest føre Tanken hen til ”Guds Børn”. – Lad mig engang kende Dine Tanker herom.

Ja nu faar jeg ikke Tid at skrive mere idag. Men nu vil jeg endnu engang
 10 bede Dig, min kære gamle Ven, ikke at vredes over hvad jeg har skrevet om Din sidste Bog. Du kan være ligesaa vis paa, at jeg ikke har villet sige Dig nogen Ubehagelighed dermed, som paa at Du ikke selv vilde sige Dig saadanne. Men jeg har jo ikke kunnet undgaa at udtale mig derom, og har ikke villet gøre det uden at sige, hvad jeg mener. –

15 Her staar alt, Gud ske Lov, godt inden Døre, og vi ere alle raske. – Jeg plejer, naar jeg er i Kbhvn ved Examen at gøre et lille Besøg hos Din Søster Marie, hvor jeg da ogsaa hører, hvorledes det staar til hos Dig; denne Gang naaede jeg det ikke; jeg var kun lidt over en Uge i Byen, og den Dag jeg skulde have været ud til hende, fik jeg Forhindringer. Glem nu ikke, om
 20 vor Herre vil føje det for Dig, at gøre Alvor af engang at komme herover. Hvis Du ønsker fri Rejse, skal Du faa den mod at holde et Foredrag i vort Danske Samfund i Næstved, hvor jeg kan love Dig en Kreds af aabne og velvillige Ører, hvis Ejermænd vil glæde sig ved Dit Komme. Tænk derpaa. Skulde det ske, at jeg kom at besøge Dig, hvorom jeg dog ikke har opgivet
 25 Haabet, skønt det kun er et ”mat glimtende” Haab, saa bliver det ogsaa paa den Maade, at en eller anden jydsk Foredragsforening maa betale min Rejse. Men det ser som sagt vanskeligt ud for mig at overkomme en saadan Rejse; mine Examensfraværelser hindre mig i længere Udflugter.

Nu Gud være med Dig og alle Dine; gid Luften i og omkring Præstegaarden
 30 maa blive saaledes mild, at baade I og alt godt i Eder maa trives derved.

Rønnebæk 22 Febr. 1878.

Din
 Skat Rørdam

35
 160. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam [15/3-1878]

Kjære gamle Ven.
 Tak for, at du dog en Gang lod høre fra dig igjen, om det end varede længe og skete med meget stræng Irettesættelse. Jeg var nok bange for, at min

sidste Bog ikke vilde bekomme dig vel, og derfor vilde jeg i Grunden hellere ladet være at sende dig den, saa havde du jo ikke *behøvet* at læse den og altsaa vel heller ikke havt saa ondt af den. Du behøver ikke at være bange for, at jeg skal blive fornærmet eller lignende; jeg er dog ikke saa ømskindet, tvivler heller aldrig om, at du er min gamle Ven, som mener mig det godt; men sandt at sige kan jeg ikke vedgaae, at din Straffetale har virket stort paa mig.

Der er Noget i denne Verden, som jeg ikke kan lide, desto mindre lide, jo ældre jeg bliver, og det er: "*Gejstlighed*" med alt hvad dertil hører. Efter min Erfaring hører det til det Onde, og om man saa nok saa meget fortæller mig, at Præstestanden er ikke værre end enhver anden Stand, saa er nu min Erfaring den, at "*Gejstligheden*" som saadan er gjerrig, herskesyg, hykelsk; vi har Alle en Rem af Huden, vi har Alle noget hos os af det, som Vorherre dømte hos dem, der sad paa Moses Stol. Er der nu Nogen, som ikke kan see det; som mener, at vort Præsteskab lider ikke af, hvad alt Præsteskab i Verden, ligefra Ægypten og til Paven i Rom, har lidt af, som altsaa mener, at det er en hellig Stand, man skal tale ærbødigt om, saa lader jeg en saadan i Fred; jeg befatter mig aldrig med at drage *Personer* frem, jeg vil ikke gjøre nogen *Mand* Fortræd.

Men jeg vil for mit Vedkommende have Lov til at nævne dette Uvæsen ved det Navn, som jeg synes, er det rette; og jeg har havt mangfoldig Lejlighed til at see Gjerrigheden, Gridskheden, Herskesygen og Misundelsen hos *Gejstligheden*, og set den der i den allerhæsligste Skikkelse, idet den gjerne kiger mod Himlen og er gudelig tillige. Jeg anser dette Uvæsen for en Ulykke, ligesaa skadeligt nu som i Vorherres Dage, og jeg træffer paa det, hvorhen jeg saa vender Øjet; jeg behøver blot at læse Forhandlingerne ved Sjællands Convent for at føle Noget vende sig indeni mig, eller læse en Del af de Udgydelser, der findes i Kalkars Tidsskrift for at faae Kvalme; og det, som gjør det modbydelige Indtryk paa mig, er altid: højbenet, gudelig *Gejstlighed*. Finder nogen Smag i dette, saa skal det være ham uforment fra min Side; har en Anden ikke Lejlighed til at træffe paa det, saa er det heldigt for ham; men at det skulde være en Slags Helligbrøde at røre ved dette Utøj, at det skulde være uforsvarligt at lade den "*vankundige Hob*" mærke, at der er Raaddenskab i den hellige Rede, det kan jeg ikke forstaae.

Fordi jeg nu ikke kan forstaae det, og fordi jeg maa ansee Forargelsen over, hvad jeg (forresten kun et Par Gange i Forbigaaende) er kommen til at sige, for en Misforstaaelse, derfor kan det ikke heller falde mig ind at tage det fortrydeligt op, om Nogen vil hævle mig for den Sags Skyld, mindst da, naar det er en gammel trofast Ven, der gjør det. Det koster mig kun lidt Bryderi at forsone mig med, at hvad der har min fuldstændige Afsky, at det

kan Andre saa godt forlige sig med, at de synes slet ikke at see det; men jeg tænker saa atter, at det er maaske saa meget bedre for dem og deres Sindsro; mig er det til Forargelse hvert Øjeblik i Livet, og det vil jeg ikke heller betænke mig paa at udtale.

5 Der er forresten Mange, som har hjemsøgt mig for denne samme Sags Skyld, altid givende det den Vending, at jeg ”gjør Præsterne Uret”, at de er meget bedre, end jeg tænker. Jeg ved ikke, om det hidrører fra et fromt Sind, der ikke dømmes, eller hvorfra; men for mig staar det saaledes, at Præsteskabet snarere maa kaldes *demoraliseret*. Hermed mener jeg dels, at
10 vi *alle* er mer eller mindre nydelsessyge, herskesyge osv.; vi stille store Fordringer til Livet i alle Maader, vi forlange *Offre* af Folk i mange, mange Retninger; dels, at Præsterne, naar de optræde som Stand, som ”Gejstlighed”, er rent besatte af dette Onde, de forsvare Alt, som kan findes hos dem af disse Udyder, med at give det et gudeligt Skin.

15 Læg Mærke til, om ikke ”Gejstligheden” kan anføre gudelige Grunde for Alt, hvad den foretager sig, for dens Begjærlighed efter alle denne Verdens Nydelser, for dens Herskesyge og Had til al Frihed og Rørelse. Havde jeg nu slet ikke selv noget af dette grimme Væsen i mig, eller traf jeg det ikke saa tidt i den allernøgneste Skikkelse, saa var det jo muligt, at jeg
20 ogsaa kunde tage det paa en from Maade; men for nævnte Aarsagers Skyld kan jeg det nu ikke. Og saa synes jeg, at det er kun Rabalder over Ingenting, naar man korser sig over de Smaating, jeg er kommen til at sige; hvorfor korser man sig saa ikke over, som der i Fortiden er talt om det selvsamme.

25 Jeg forstaar f. Eks. ikke, hvordan Nogen kan læse alle de Efterladenskaber, som Mynster glemte at brænde, og som nu efterhaanden er bredt ud, uden at en Duft af Nydelsessyge, Selvforgudelse, Herskesyge osv. staar ham i Næsen hele Tiden; finder nu Nogen, at det er en sød Lugt, og det er der visselig Mange, der gjør, saa har de jo fuld Frihed til at prise det; men
30 finder en Anden ikke Smag deri, saa ser jeg ikke, hvad formasteligt der er i at sige det. Dog, det faar nu være nok, thi om den Materie blive vi sagtens ikke enige; jeg har vel egentlig spildt dette Papir hidtil; men jeg vilde kun have dig sagt baade, at jeg bliver ikke fornærmet over din Smag, men at jeg vanskelig kan indsee, at jeg forandrer min. Jeg har en grundig Afsmag for
35 det ”Gejstlige”, og jeg vil neppe nogensinde skrive Noget uden at benytte Lejligheden til at sige det, idet jeg imidlertid tillader Andre at beundre det, saa meget de vil.

Jeg har forresten havt det maadeligt hele denne Vinter lige siden Adventstiden: det er Maven, der er ganske af Lave; ingen Ting kan den taale, og at sulte helt kan den jo heller ikke taale. Nu har jeg i den sidste Maaned levet

ene og allene af Melk, og skal blive ved dermed noget endnu. Lægen mener, at det skulde give en Forandring, men om det vil skee, faar nu Tiden at vise. Imidlertid er denne Melkeføde noget slap (Hebr. 5.); jeg føler mig saa *aflægs* i det Hele, og maaske jeg ikke naar til at kunne taale Andet; det er
 5 daarlign nok med, som Maven vil taale Melk. Var det nu saa, at det var en Svaghed, der nylig var kommen paa mig, saa var der vel nogen Udsigt til, at en klog Læge kunde faae Bugt med den; men jeg har nu havt den omtrent i 25 Aar, og derfor antager jeg ikke heller, at jeg bliver den ledig.

En ny Besværlighed derved er den, at Folk, som kommer her og træffer
 10 mig i denne jammerlige Forfatning, enten sige, at jeg selv er Skyld i det ved det Slags Liv, jeg fører, trøste altsaa ligesom Jobs Venner gjorde, eller ogsaa har de de mest overdrevne Forvisninger om, hvad det vilde føre til, om jeg tog til Kjøbenhavn og søgte en berømt Læge, eller især om jeg rejste til Udlandet i et halv Aars Tid. Det er nu altsammen Noget, der slet ikke
 15 smager mig; jeg behøver ikke at rejse ret langt for at faae at vide, hvad jeg fejler, thi det *ved jeg*; og jeg slipper det vist ikke, saalænge jeg lever, saalidt som min Fader slap det selvsamme. Men det er pinagtigt nok mange Gange; jeg har i dette Efteraar og Vinter mange Gange maattet løbe hjem fra Kirken midt under Tjenesten; og det er nær ved, at jeg da føler mig ude af Stand til
 20 paa forsvarlig Maade at røgte Bestillingen. Laa nu ikke Kirken lige ved Siden ad Præstegaarden, saa det i 10 Minutter kan lade sig gjøre at smutte hjem og være deromme igjen, saa ved jeg ikke, hvordan det skulde gaae. De Kræfter, jeg behøver, saalænge jeg skal tjene her, dem faar jeg jo, og Mere har jeg jo ikke Brug for.

25 Hvad du skrev om Selvcommunion er jeg aldeles enig med dig i; lad gjøre det, hvem der tør og trænger; jeg indser ikke, hvorfor man skulde sætte sig imod det, naar man ikke er besat af "gejstlig" Nid, thi det er ogsaa en gejstlig Lyde, ikke at kunne unde Andre, hvad man ikke selv trænger til, ganske som Hunden i Høstakken. – Derimod kan jeg slet ikke følge med
 30 dig i dine Tanker om dem, der frikjendes paa Dommedag; jeg maa holde ved, at hvo som ikke tror, vil blive fordømt; men troe kan Ingen, uden der bliver prædikeret for ham. Jeg forestiller mig, at du er kommen ind paa dine Tanker ved det, at det siges, at *de Troende dømmes ikke, komme ikke for Dom*; og at altsaa de, der komme for Dom og blive frikjendt, kan ikke have været troende, men maa søges blandt en anden Klasse Mennesker. Men det
 35 kan jeg slet ikke følge med i; det kan være vanskeligt nok at forbinde Joh. 5, 24 med Rom. 14, 10 og 2 Cor. 5, 10, men hvad man kan være overbevist om, er, at de kan enes. At derimod Nogen skulde blive salig *uden at have hørt og troet, for sine Gjerningers Skyld*, og at det var saadanne, Riget var beredt for fra Verdens Begyndelse, det kan jeg ikke forlige med den hele

Christendom. Maaske jeg vilde kunne forstaae dig bedre, om vi talte sammen om det; men nu er det mig aldeles utilegneligt.

Hold med Luther vel fast ved Marc. 16, 16: "fra dette Sted maa man ikke vige, der ske saa, hvad der skee vil"! Til Forstaaelse af, at de Troende ikke skal dømmes, har man en ypperlig Hjælp i Ordet 1 Cor. 11, 31. 32 med διακρινω, κρινω og κατακρινω; det er da kun det Sidste, Paulus har ment, vi er fri for. Og de Troendes Aabenbarelse for Christi Domstol vil vel saa kun være til en διακρισις. –

Jeg har nu maattet bryde overtvært og see mig om efter en ny Forpagter til Maj. Til min Broder og hans Familie har jeg saa maattet kjøbe Bolig her i Byen og maa saa aarligt see at forstrække dem med det Nødvendige, og det er slet ikke lidt. Nu har de en Søn, der til næste Aar skal være Student; det er en dygtig Fyr, men det koster jo ogsaa at holde ham frem. Var du nu til den Tid Professor, saa kunde han søge i Ly hos dig, naar han kommer derover. Alt dette Bryderi, som disse Sager med Forpagtning og alt hvad dermed følger fører med sig, er mig dobbelt besværligt paa denne Tid, da jeg hænger med Næbet. Men vi komme vel over det, om det endog kniber. Hos mine Søstre, som blive boende med deres egen Husholdning her i Gaarden ligesom i min Moders Tid, er der altid Sygdom; vi er i det Hele en elendig Slægt, naar undtages lige et Par Stykker.

W. Rothes Bog har jeg jo læst, der findes aldeles Intet Nyt i den, men det Gamle, Bekjendte er stillet sammen paa en egen Maade. Samme R. mener jo selv, at han har en *kirkelig Anskuelse*, og det kommer mig for, at det vel ogsaa nok kan indrømmes ham, uden at jeg dog kan see, at hans Begyndelse fra bar Bund og dristige Forudsætning af, at man fra først af slet intet *Troesord* havde, er Andet end Hjærnespind og tværtimod alle Vidner. Jeg husker, at jeg har læst en Afhandling af ham derom, men har glemt, hvor det var, og kan nu ikke finde den. Hvad forresten det angaar, som du skriver om, at faae en Bekjendelsens Historie frem fra et noget andet Synspunkt end Rothes, da er det ganske vist, at der er meget stort Materiale dertil efter min Fader.

Men hvad jeg imidlertid allerede for længe siden har begyndt at faae en Fornemmelse af og bliver mer og mere sikker i, er, at medens vi baade maa og kan postulere et *Troesord* fra Herren selv, komme vi nok til at opgive at kunne det Samme for de enkelte *Troesleds* Vedkommende. Jeg tvivler mer og mere om, at det i *alle Leddene*, hvori man behager at dele det, bogstaveligt er fra Herren; i ethvert Fald peger de historiske Efterladenskaber i den anden Retning. Men jeg for mit eget Vedkommende er lige sikker i den *kirkelige Anskuelse*, om jeg ogsaa maa opgive dette: med "*alle de enkelte Led*"; Ordet er rimeligt i en stadig Grøde i Kirken, i en Udfoldelse af sit

eget indre Indhold. Dog det vilde føre for vidt og udsætte for Misforstaaelse, om jeg vilde skrive *kortelig* mere derom; komme vi engang til at tale sammen, saa har vi Noget der at faae afgjort.

Vil du være med til at kæmpe for ”Højskolen i Soer”? Nu vil Nørregaard og Schrøder nok snart indlede Sagen, og skal det lykkes, at 1883 kan bringe denne Grs kjære Tanke til Udførelse, saa maa vi vist fra alle Sider prøve paa at støtte den. Ogsaa derom var det rart at komme til at tale med dig. Lev nu vel min kjære gamle Ven. Der er ikke i mit Hjærte Gran af Vrede over, at du har godhedsfuldt villet tage dig af min Opdragelse. Guds Aand opdrage os hverisær til Jesu Christi Dag.

Otto Møller

Gylling d. 15/3 78.

15
161. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam [7/6-1878]

Kjære gamle Ven.

Tak for de to smukke Foredrag, som jeg har læst med udelt Bifald; jeg kunde ønsket, at du ikke i det andet Foredrag havde prættet Teksten saa meget, da Ordsproget: ”tung er takkeløs Gjærning” dog vist ikke kan sige Andet end, at det er tungt arbejde uden at høste Tak. Hvad du mere vil lægge ind deri, ligger der nok ikke; men det har jo i Grunden Intet at sige, da det under alle Omstændigheder er aldeles rigtigt, hvad du leder ud deraf.

Hvis du kan skjønne, at Folk vil kjøbe og læse saadanne Foredrag, thi at de vil gjerne høre dem, kan jeg sagtens vide, – saa gjorde du meget vel i at udgive nogle flere; det er Sandheder, som der trænges i allerhøjeste Grad til, at vi alle mindes om, og du har jo ogsaa Gave til at sige Sandheden paa en god og værdig Maade. Jeg fik igaar Kalkars Tidsskrift, hvor jeg ser, du har leveret nogle syriske Sange; jeg har ikke læst dem ordentligt endnu, men ved en let Gjennemlæsning synes de mig vel tørre og forstandsmæssige; derfor kan det jo imidlertid vel have sin Interesse at see, hvilken Tunge man dernede i gamle Dage priste Gud med. Jeg havde ingen Forestilling om, at du havde Gaver til at ride ”Pegasenet”, som man siger; det vilde dog have klædt lidt bedre, om du kunde have faaet det til at rime, thi det gjør dog al vor Sang. Naar Pindsen er forbi, skal jeg imidlertid læse det ordentligt, og faar jeg ikke Andet ud deraf, saa faar jeg dog en Luftning fra en gammel Ven.

Jeg har da ellers i denne Tid fuld Læsning i Martensens Ethik, og det maa man vedgaae, at det er god og morsom Læsning; det kommer mig næsten

for, at Martensen har for meget af den Gave: at skrive smukt, let og interessant, thi det fører til, at man læser hans Skrift altfor hurtigt, at man ikke kan holde op, naar man først har faaet begyndt, og Ethiken skulde dog ikke være en ligefrem Morskabsbog. Paa en Maade er det næsten Synd at
 5 gjøre Udsættelser paa saa smukt og dygtigt et Værk, thi det er jo dog virkeligt et Mesterværk i sit Slags. Men det har jeg dog derimod, at han er saa uendelig fornem, at man uafledelig er i saa fint Selskab, at man er genert; thi Göthe, Schiller, Fenelon, Fr. Baader osv er ikke Omgang for almindelige
 10 Christne; at være en retskaffen Christen bliver efter Martensens Lære Noget, som egentlig kun de fint Dannede kan overkomme. Dernæst stødes jeg over, at han stedse eller dog som oftest taler, som om han selv stod paa Idealets Højde, taler fra det høje Sæde, hvorved hans Ord let faae noget knugende, saa man stiver sig mod, at give ham Ret. Endelig synes mig, at han mange Gange altfor meget henfalder til den Middelvelsmoral, han selv
 15 saa stærkt laster, og det er vist atter en Følge af det fornemme Selskab, hvori han er hjemme. Man kunde fristes til at troe, at Bogen var skrevet ”fjærnt fra Danmark”, paa et tydsk Højsæde og oversat af en Chr. Winther; thi naar man undtager Oehlenschläger og Mynster, har Martensen ikke Kjendskab til noget herhjemme. Imidlertid vil denne Bog være til Nytte for
 20 Mange, om det end mest bliver blandt de Fornemme, at den finder Indgang. Alle Præster havde godt af at læse den, men den er dem vistnok for lang. –

Det var ganske rart, om man kunde kommet til at tale med dig om den Sag, som Nørregaard har sat i Gang, Højskolen i Sorø. Jeg har i Sinde at give et Ord med i den Forhandling, thi det forekommer mig, at det er
 25 uforsvarligt at tie til, som ”Fædrelandet” farer frem derimod; og det er ikke saa godt for Højskolelærerne selv at tage til Orde derimod eller tale deres egen Sag; jeg har nu skrevet en lille Bog om samme Sag, som jeg efter Pindse sagtens sender i Trykken, og jeg vilde være meget glad ved, om du, forudsat at du deler Grundtvigs Tanker om dette Punkt, ogsaa vilde udtale dig; thi
 30 hvis den Ene efter den Anden nu vilde lægge en Skulder til at hjælpe Sagen frem, skulde det dog være sært, om det ikke til 1883 skulde naaes at faae dette Mindesmærke rejst, der er det eneste, der passer sig som Æreminde for Grundtvig.

Jeg har hørt, at baade Brandt, Birkedal og Hostrup vil udtale sig derom; vil du nu ikke tage det alvorligt under Overvejelse, om du ikke her kan og
 35 bør give en Haandsrækning, at ikke de Mænd, som nu er ligesom opdragne til at tjene ved en stor Højskole i Sorø, skal blive vragede, hvad jo allerede en Gang tidligere er sket med et Kuld af gode Mænd. Kunde du give Sagen din Stemme, vilde det uden Tvivl have saare meget at sige; Nørregaard vil vide, at Cultusministeren ikke er absolut fjendtligt stemt derimod, men

skulde tænke paa at nedsætte en Commission til Sagens Overvejelse endnu en Gang; hvem ved, om det saa dog ikke kunde naaes og Grundtvigs Tanke altsaa for Alvor faae Lejlighed til at prøve sig i Livet; thi alt det, som hidtil er anstillet, er dog egentlig kun mer eller mindre heldige Forsøg og Forarbejder. –

Man har endnu Intet hørt til, at det bliver til Noget med, at du skal afløse Hermansen, og efter hvad man hører, er H. dog saa aflægs, at det i ingen Henseende var for tidligt, der blev gjort Ende paa det med ham. Der maa jo endda være Nogle, der aspirere til den Lærepost, thi Hr Lic. Volf saavel-
10 som Dr. Buhl maa vel begge mene sig skikkede dertil. Det er vist en god lille Bog, som Volf har udgivet, men om han derfor er mægtig for at bestride det hebraiske Professorat, kan jeg ingen Mening have om. Hr. Prof. V. Schmidt anser jeg for en Vindhav og skulde han blive Hermansens Efterfølger, hvad han jo vel pøndsers paa, siden man ser ham holde Forelæsninger paa det
15 Omraade, saa er vi nok kommen godt ud i Uføret; thi han er vist aldeles forvirret over de formentlige nye Opdagelser fra Ægypten og Asyrien. Men jo længere Tid der gaar hen og jo mere disse unge Rovfugle faae Lov til at samle sig om Byttet, jo mindre Udsigt bliver der vel til, at du kan holde dem fra Livet. Og hvad der for mig har ligesaa meget at sige, er, at jo længere det
20 staar hen, des længere holdes du hen i den Uvished, som dog maa være pinlig, og skal du gjøre Gavn inde ved Universitetet, saa skulde det jo dog snart være, da en Mand, som har naaet de 50, er over sine bedste Aar. Men du kan maaske slet ikke selv gjøre Noget til at fremskynde den Sag, og det er der under de nærværende Forhold maaske slet Ingen, der kan; og det er
25 paa en Maade jo ogsaa godt nok, da Vorherre vel kan fremme Sagen, om det er hans Villie, at den skal fremmes.

Forleden Dag havde jeg Besøg af Søren Sørensen, Friskolelæreren ude fra dit forrige Sogn. Nu er han helt færdig der, idet de ikke vil have ham til Lærer længere, og jeg fortænker dem ikke deri, undrer mig meget mere
30 over, at de ikke for længe siden er bleven kede af ham. Nu var det hans Agt at komme her hjem igjen og begynde, hvor han i sin Tid slap, som Arbejdsmand; men nu duer han formentlig slet ikke til det mere, og saa bliver vel Enden paa det, at vi skal have ham og Familie at føde. Det er noget saare kummerligt; jeg kan næsten ikke kjende ham igjen, som han er
35 forfinet i Mælet og forvrænget; men jeg maa stedse mene, at det er Kold, der har spoleret ham, eller da i hvert Fald har hjulpet til istedenfor at holde igjen. Men det kan jo ikke nytte, at vi slaae Haanden af ham, thi et Sted skal han jo være, og i Sønderup vil de nok ikke have ham længere. Han var meget afholdt her, før han i sin Tid rejste bort, men nu kan næsten Ingen holde ud at høre paa hans Væv og Ordgyderi. –

Vi har faaet en ny Præst til Randlev i disse Dage ved Navn Borch, og efter Sigende skal det være en god Mand, og det er godt for mig, thi saa tænker jeg at kunne slippe for en Snes Familier derfra, der ikke skaffe mig saa lidt at bestille som Sognebaandsløsere. Jeg har endnu ikke selv set Borch, men jeg
5 kan ikke tvivle om, at Folk derovre bedømme ham rigtigt og at han er en god Præst.

Kjender du den ny Stiftsprovst i Aarhus; var den forrige tavs og forsigtig, saa er denne det modsatte; han var herude paa et Oversyn forleden, og jeg har ikke længe truffen saadan en Mand til at snakke, som han er. Men
10 forresten er det nok ingen slem Præst, og de trænge saamænd haardt i Aarhus. Lev nu vel gamle Ven og Tak for alt Godt; nu skal du vel snart ind til Eksamen og kan saa hilse min Søster. Det var nogle gode Eksamensopgaver, I denne Gang havde lavet. Gud være med Eder og velsigne Eder i alle Henseender til Liv og Sjæl.

15
7 Juni 1878. Din gamle Ven
Otto Møller

162. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

20 Rønnebæk 2. Avg. 1878.

Min kære gamle Ven!

Der er som sædvanlig gaaet en skammelig lang Tid siden jeg fik Dit sidste meget kærkomme Brev, saa Du maa næsten tro, at jeg ikke gider skrive.
25 Dette er dog ingenlunde Grunden; men jeg ved ikke hvordan det gaar; Tiden kan aldrig slaa til for mig, og naar jeg skal skrive til Dig, synes jeg dog at jeg skal have nogenledes Ro og Tid dertil. –

Jeg talte med Din Søster Marie, da jeg var i Kbhvn – til Examen, og hun fortalte mig, at Du i dette Foraar havde været meget skrøbelig. Det er slemt;
30 men Du tør dog agte paa, at Du ikke har Lov til at betragte en slig Daarlighed som en uundgaelig Skæbne; nu til Dags, da man har saa dygtige Læger i alle specielle Retninger og saa lette Samfærseles-Midler, mener jeg at det er ens Skyldighed under Omstændigheder som Dine at søge Hjælp, hvor saadan kan findes, slet ikke nærmest for Dit private Velværes Skyld,
35 men for derved at blive mere skikket og dygtig til den Gerning, vor Herre har givet Dig. Og derfor vil jeg indstændig lægge Dig paa Sinde at søge Raad hos en fornuftig og dygtig Læge, helst sagtens i Kbhvn, og at søge det i *Tide*. Saavidt jeg kunde forstaa paa Din Søster, var det Din Mave der var grundig ødelagt; i saa Fald vil sikkerlig en Mand som Prof. Reicz i Kbh. være den bedste at søge. – Og som sagt, Gud har givet Dig en god Gerning

og har givet Dig gode Evner til at gøre den fyldest; derfor, ligesom Du vil anse det som Din Skyldighed til daglig Brug at varetage, at Du faar fornøden Mad og Drik til at holde Kræfterne vedlige, saaledes er det ogsaa Din Skyldighed ved extraordinær Anledning at søge extraordinære Midler i
5 samme Øjemed.

I lang Tid har jeg forgæves spejdet efter Dit Skrift om Højskolen i Soer. Jeg selv er for min Del noget tvivlraadig angaaende denne Sag. I sig selv har jeg megen Interesse for den, og indtil for nogle Aar siden vilde jeg gerne have set den fremmet; men de seneste Aars politiske og dermed følgende
10 folkelige Ustyr har som sagt gjort mig tvivlraadig. Det forekommer mig nemlig at være temmelig klarlig godtgjort, at Højskolernes Indflydelse paa den dannede Ungdom saa langt fra at have holdt dem fri for at falde i politiske Rabaldermageres Vold, tværtimod har gjort dem desmere tilbøjelige til selv at være med i Rabalderet; Højskolerne har ikke kunnet ind-
15 prente, eller rettere indaande dem den Fædrelandskærlighed, at de i nogen Maade har kunnet glemme deres egne og deres Stands Interesser derover, have altsaa ikke, eller kun i ringe Grad, virket til at udjævne Standsforskellene, snarere uddybet Kløften; idetmindste synes det jo den almindl. Tankegang hos Højskoleeleverne, at Bønderne qua Flertal ere berettigede til at
20 opsluge alle andre, idet disse kun skulle være hines underdanige Tjenere; om dette er Frugt af Højskolerne, ved jeg vel ikke saa lige, men at det er en forkert og fordærvelig Tanke, er jeg vis nok paa, og at Højskolerne ej har kunnet modarbejde den, er ligesaa vist.

Men naar dette er saa, hvad sønderligt Haab kan man saa have om en
25 Overhøjskole, som skal besættes med Lærere fra de hidtidige Højskoler? Ti det er jo selvfølgelig Meningen, uden hvilken hele den nuværende "Agitation" for Sorøskolen strags vilde dø hen, at Schrøder, Nutzhorn, Baagø og Nørregaard ere selvskrevne Lærere ved samme. Hertil kommer desuden, hvad der sikkert ogsaa er en af de uundværlige Løftestænger for Agitati-
30 onen, at alle Lærerne skulle være Grundtvigianere og – hvad der siger det samme –, at de først ansatte Lærere skulle supplere sig selv. Selv om det kunde tænkes, at Staten gik ind herpaa – hvad den efter mit Skøn hverken vil eller kan –, saa vilde der allerede være noget saare kuriøst deri, at medens man i lange Tider har bebrejdet Universitetet, at Lærerpladserne faktisk
35 besattes ved "Kooptation", saa vil man her ved dette folkelige Universitet slaa dette System fast som Lov.

Og saa vilde det endda være i højeste Grad tvivlsomt, om et saadant grundtvigiansk Universitet vilde kunne virke noget godt. Jeg mener at Du saavel som jeg vil have gjort den Iagttagelse, at de unge Msker, som fra Børneskoene ere sprungne lige over i Grundtvig, i det hele er nogle utaalig

bornerede Msker, jeg mener bornerede i Ordets egentlige Betydning, forsaavidt som deres Synskreds er begrænset til hvad Grundtvig har set og sagt; men derved ere de uskikkede baade til at forstaa og forstaas af andre, altsaa ogsaa til at udrette noget til virkelig Gavn for Folket. Grundtvigs kirkelige Anskuelse er jo ikke en Livsmeddelelse, men efter hans egne ofte gentagne Udtalelser, en *Oplysning*, og det samme maa vel ogsaa gælde hans folkelige Anskuelse. Men derfor forudsætter den ogsaa levende Msker, og jeg mener at Erfaringen har godtgjort, at jo mere levende vakte Folk vare, *førend* de blev Grundtvigianere, des mere Gavn fik de selv af hans Oplysning, og desmere Gavn kunde de gøre andre dermed. –

Men er dette Tilfældet, kan man saa vente sig noget godt af en Anstalt, som netop vilde gaa ud paa at gøre unge Msker til Grundtvigianere strags, uden at de i Regelen havde noget aandeligt Livsindhold iforvejen, ialfald uden andet end hvad de havde hentet paa en grundtv. Folkehøjskole? –

Dette er mine væsentlige Betæneligheder ved Sagen, som jeg dog indtil videre tier stille med eller kun gør vitterlige for forstandige Venner. Men paa den anden Side kan jeg godt se Nødvendigheden af en slig Anstalt; fremfor alt mener jeg, at naar alle Landets Borgere er stillede politisk lige, bør der af al Magt stræbes hen til at de kan blive lige i Dannelse. Naturligvis er dette et uopnaeligt Ideal, vilde end ikke opnaas, om alle tog de selv samme Examener ligefra den laveste Forberedelsesexamen til de allervidest gaaende. Men jeg er ganske vis paa, at der bør aabnes alle dem, der har Lyst og Evne til at erhverve sig en alm. Dannelse, Adgang til at opnaa en saadan Oplysning og aandelig Udvikling, som man maatte ønske sig *maatte* være fælles for alle Landets Børn, og som disse, om de havde den, kunde forudsættes at kunne bruge til Gavn og Glæde for sig selv og andre og især for deres Fædreland.

Ploug er i mine Øjne aldeles forhekset mHt dette Spørgsmaal, naar han kan sige omtrent saaledes: Bønderne kan ikke taale, eller være tjente med, videre Oplysning, da de derved blive uskikkede og faa Ulyst til deres Bondearbejde. Jeg mener fremdeles, at det maa være temmelig unegteligt for fornuftige Msker, at Latinskoledannelsen kunde man aldrig ønske til-egnet af alle Landets Borgere, selv om dette var tænkeligt; men deraf følger da ogsaa, at man heller ikke kan ønske den for alle Landets Embedsmænd, der derved vanskelig kan blive skikkede til rettelig at udfylde deres Plads i Borgersamfundet. Det er maaske overhovedet et Spørgsmaal, om den nuværende Latinskole er et ønskeligt Gennemgangstrin for noget som helst Mske, om det ikke vil være en ren Undtagelse at et ungt Mske, eller en Dreng, ikke ved den taber mere end han kan vinde.

Du vil altsaa se, at det ikke er Forelskelse i det gamle, der gør mig

betænkelig ved Sorøskolen, men det er selve Planen til den, som den er fremtraadt – vel ogsaa Tidspunktet derfor. Ja og saa kommer da dertil endnu, at der igunden slet ikke er fremtraadt nogen Plan, men kun Tanker henkastede i den største Almindelighed. Men til en Skole, hvor man skal

5 lære noget, skal der en fast Plan; dér gaar det ikke som ved de hidtidige Vækkelsesskoler, at Læreren fortæller hvad der netop nu interesserer ham selv. Og dette er ogsaa noget, jeg i høj Grad savner ved de hidtidige Udtalelser om denne Sag: Erkendelsen af, at det er noget *aldeles nyt*, man her vil begynde, noget om hvilket man egentlig slet ingen Erfaring har fra de

10 hidtidige Højskoler Virksomhed; ti at en enkelt Elev, som Nørregaard fortæller, har tilbragt den kolossale Tid af 2 (Halv-)Aar paa en Højskole, for at foretage et *grundigt!* Studium af Historien, beviser i mine Øjne snarere det modsatte af hvad han vil.

Nej her i Sorø skulde baade Lærerne undervise og Lærlingene lære paa en

15 ganske anden Maade end hidtil paa Højskolerne; derfor maa der, inden sligt kan komme igang, fremlægges en bestemt Undervisningsplan. Nu længes jeg som sagt meget efter at se, hvad Du har at sige om denne Sag; jeg kan næsten ikke tro andet, end at Du maa have idetmindste lignende Betæneligheder som jeg. Men Din Bog lader vente saa længe paa sig, at jeg er bange

20 for, at Dine Betæneligheder undervejs ere blevne for stærke.

Du skriver i Dit Brev om Søren Sørensen. Jeg hørte nylig fra mit gamle Sogn, at Grunden til, at han kom bort var, at han havde drevet Uterlighed med Pigebørnene i hans Skole, en Adfærd han havde udøvet al den Tid han havde været der, og som han for en god Ven jeg har derhenne, en rigtig

25 paalidelig Mand, havde bekendt at have udvist ogsaa her i Brøderup, hvor han først var Friskolelærer. Det er grueligt at tænke sig, at han kunde gøre sligt, og næsten værre, at det har kunnet gaa skjult hen i saa mange Aar trods de mange Medvidere, ti der er neppe noget Pigebarn der er gaaet fri. Nu blev det opdaget ved et rent Tilfælde. Han var her for at tale med mig en

30 Dag, jeg var bortrejst, men havde ellers fortalt her paa Egnen til sine fordums Bekendte, at han nu var kommen under Vejr med, at hans Plads var i Amerika. Disse Oplysninger kan Du nu bruge efter Din Samvittigheds bedste Skøn; jeg er vis nok paa at Du ikke vil bruge dem til at gøre Stakkelen mere ulykkelig end han er, men Du bør ikke være uvidende

35 derom. – Det er dog forresten underligt, hvor sjældent det slaar fejl, at der er noget galt ved det Mske, som ikke kan se lige paa Folk; han har altid set ved Siden af mine Øjne, naar jeg har talt med ham. Du behøver ikke at lægge Dølgemaal paa, at Du har disse Oplysn. fra mig, om dette skulde gøres behov.

Jeg haaber at Du ved nøjere Læsning har haft lidt mere Fornøjelse af mine

Oversættelser af gamle Efraim, hvori der forresten var en skammelig Hoben Trykfejl. Det er en Mand, jeg holder grumme meget af; Klarhed har han ikke saa overvættets meget af, men det er en Mand, som i høj Grad har Hjærtet paa det rette Sted. Ved Lejlighed tænker jeg at udgive et lille Hefte

5 Oversættelser af hans Digte, dog stadig uden Rim; dem kan jeg ikke finde paa, eller de vilde ialfald for mig være umulige, naar jeg skal oversætte nogenlunde nøjagtig. Naar jeg engang imellem har en Timestid tilovers til privat Vederkvægelse, plejer jeg gerne at læse Syrisk, og naar jeg saa læser ham, og det falder sig for mig, saa oversætter jeg et Digt. Men det er som

10 sagt idel Fritidsarbejde. Og saa kan der maaske engang komme en anden, der kan benytte en eller anden af mine Oversættelser, ligesom Grundtvig de gamle græske Salmer. Iøvrigt vil jeg bede Dig lægge Mærke til Nr. 2 af de oversatte; naar man læser den med Forstand paa, hvad det er at forsage Djævelen, vil man deri finde hele Grundtvigs Betragtning af Forsagelsen. –

15 Der vil ogsaa med det første i Kalkars Tidskr. komme et Foredrag, jeg holdt i Roskilde Konvent, om det ægte Israelitiske, hvilket jeg antager Du vil kunne læse med Fornøjelse og til nogen Oplysning. Jeg har først nu faaet det skrevet, derfor kommer det saa sent. –

Ellers i Anledning af Forsagelsen, skal Du have Tak for Dit Stykke eller

20 Foredrag derom, som jeg lærte med megen Tilfredsstillelse. Særlig fornøjede mig en lille Bemærkning, at Troens Ord er Ordet om Guds Størværker, Ap G. 2. Det er nemlig i den senere Tid faldet mig paa Sinde, at de $\mu\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\epsilon\iota\alpha$, som de alle forkyndte paa de forskellige Tungemaal, de er netop vor Tro, hvorved der altsaa for alle de tilstedeværende, hver paa hans

25 Modersmaal, blev forkyndt Texten til den Prædiken, som Peder dernæst holdt. Og dette mener jeg, er første Gang Troens Ord har lydt; ti at Jesus ligefrem har fremsagt Troen for dem og sagt: paa den skal I døbe, er bleven mig vanskeligere at antage, jo længer jeg har overvejet det; og langt mindre kan jeg tro, at han selv i sit Køds Dage havde døbt eller ladet døbe paa den;

30 – hvad mærkeligt havde der saa været ved, at Peder 3-6 Maaneder før hans Død kunde bekende ham som Xtus den levende Guds Søn? Dog det blev for langt at komme herind paa nu.

Men paa Pinsedagen tog saa Helligaanden alt ”hans” (Xti, Joh. 16,14) og forkyndte dem det saaledes, at det blev levende i deres Hjærter og som

35 Følge deraf sprang ud paa deres Tunge; og saaledes er dette Ord virkelig Herrens, Jesu Kristi Ord, ti han har baade forhvervet hvert eneste Led deraf, og havde ogsaa forud givet sine Disciple at tro dem; men først paa Pinsedagen blev de mange enkelte Led ved Aandens Virken samlet til ett Ord. Det var nu en Sag som jeg gerne vilde tale nøjere med Dig om; skriftlig er det saa langt og langsomt. – Der kunde ogsaa være meget mere at tale om,

naar det kun kunne lykkes, at vi engang igen kunde komme sammen Ansigt til Ansigt. –

Hvad Professoratet angaar, har jeg nu næsten opgivet det, da Hermansen synes at kunne leve mange Aar paa samme Vis som nu, et omtrent vegeterende Liv, uden Interesse for nogen Ting, hvor han dog hver Dag kører ind til Univ. og holder Forelæsning for 2-3 Tilhørere; og jeg er ganske enig med Dig i, at er man først bleven henved de 50, duer man ikke mere til sligt. – Dette bevirkede ogsaa, at jeg lod mig overtale til at søge Trinitatis Kirke. Der var saa mange som bearbejdede mig for at søge Frelzers K. efter Fengers Død, hvad jeg dog ej vilde, da den Kirke og det Sogn altid har været mig saa yderst utiltalende; men da saa Trinitatis blev ledigt, gav jeg efter, men burde sagtens ikke have gjort det, siden jeg ikke fik det, hvilket jeg iøvrigt nu er rigtig vel tilfreds med. –

Martensens Ethik er ganske vist en god Bog, som vist vil kunne gøre en hel Del Gavn ogsaa udenfor Præsternes Kreds, da den jo vil kunne læses med Fornøjelse af enhver, som kan læse en Bog – langt lettere end den alm. Del –, og da den i alt væsentligt retvender dem og kan vække gavnlige Tanker hos dem. Men iøvrigt har det undret mig, hvor lidet egentlig slaaende der findes i den, lutter Tanker man har læst før. Det eneste nye jeg er bleven slaaet af i den, er den ypperlige Bemærkning lige i Beg. af 2. Del, om Rationalismen der grunder sin Samfundslære paa et abstrakt fuldt udviklet Mske, medens den Ener, man her maa regne med, er Familien. Dette har ogsaa en god Anvendelse mHt Forholdet mellem Menigheden og den enkelte. Den rationalist. Grundtvigianisme som hos Jungersen o.l., regner stedse med det enkelte troende Individ som Eneren, medens denne i Virklh. er Menigheden. –

Saa lev vel for den Gang, min gamle Ven. Gud velsigne og beskerme Dig og alle Dine, baade legemlig og aandelig. Sønderlig ønsker jeg Dig at Du maa blive rigtig rask – og faa Sind til at bruge de Midler dertil, som ere tilstede; dette kunde da kanske ogsaa hjælpe Dig til Rønnebæk. Gud være med Dig.

Din trofaste Ven
Skat Rørdam

35
163. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam [2/8-1878]

Kjære Ven.

Hermed sender jeg dig min lille Bog om Højskolen; jeg vil ønske, at dine Nerver maa være istand til at taale den, thi den lider sagtens af de samme

Skrøbeligheder, som jeg nok ved, du er saa følsom for. Men jeg vil dog ikke lade være at sende dig den, da du vel neppe afholder dig fra at læse den, eller da at kige i den. Jeg skriver ikke videre denne Gang, da jeg tror, du staar for Tur med at skrive, og jeg har noget travlt med at faae sendt Bogen til andre
 5 gode Venner. Mit Helbred er nogenlunde, men ikke godt og bliver det vel aldrig. Maria fortalte mig lidt om dig, da hun kom hjem; hun er glad ved, at du kommer hende ihu, naar du er i hendes Nærhed. Lev vel min gamle Ven og Gud velsigne dig og dine med alt godt.

Otto Møller

10 Gylling d. 2 Avg. 1878

164. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[1/11-1878]

15

Kjære Ven.

Det er en Tid, siden jeg fik dit Brev, men jeg tror ikke, at det indeholdt Noget, som krævede en hastig Besvarelse; jeg har forlagt det, saa jeg kan ikke finde det i Øjeblikket, men saavidt jeg kan huske, gik det især ud paa at
 20 formane mig betræffende mit Helbred. Dette er et Thema, jeg næsten hverken gider tale eller skrive om, thi jeg har den ene Dag efter den anden saa meget med det at gjøre, at det er en Plage. Hvad du skriver om at rejse over til en kjøbenhavnsk Læge, er der forresten talt nok til mig om herhjemme, men jeg kan ingen Vegne komme i det, fordi jeg har aldeles ingen
 25 Tro dertil. Dette er nu ikke ret og slet Vantro, men det er grundet i, at det, jeg drages med, har stille snæget sig ind paa mig i Løbet af 25 Aar, – det er chronisk Catarrh i Næse, Luftrør og Mave afvekslende –; men en saa gammel Daarlighed kan man ikke blive af med ved ”et Raad”; formodentlig skulde man gennemgaae en Hospitalskur med allehaande Bade, og i mine
 30 Øjne og under mine Omstændigheder blev Kuren vel værre end Plagen, uden at man dog slap denne, naar man atter kom ud. De Læger herovre, som jeg taler med, er enige nok om, hvad jeg fejler, men lover mig ikke at slippe Ondet, og raader slet ikke til at rejse nogen Steder; og min Mening er, at jeg faar det ikke anderledes i denne Verden, hvor længe eller kort det
 35 saa skal vare.

Det er imidlertid en Plage, som gjør, at jeg i Grunden ikke mere kan tage ud, naar ikke den haarde Nødvendighed driver mig. Men jeg betragter det som Noget, der nu ikke kan blive anderledes, og paaskjønner, at Vorherre har styret det saaledes for mig, at jeg kan røgte min lille Tjeneste hidtil med det Smule Helbred, han har ladet mig beholde. Kommer der Fremmede og

see til mig en Gang imellem, saa overtage de gjerne Jobs Venners Rolle og foreholde mig, at jeg er selv Skyld i min Forfatning, hvad jo vel ogsaa er sandt nok, samt anvise mig Raad mod alle Verdens fire Hjørner: i Kjøbenhavn, Norge, Italien, Tydskland osv. Men hidtil kan jeg ikke skjønne, at jeg
 5 har faaet noget Bud om at drage ud herfra, og bliver derfor hjemme. Dette faar nu være nok om den Materie, og du er vel sagtens lige klog endda og sikker paa, at jeg skulde lægge mig ind paa Frederiks Hospital, som nok var det Raad, du endte med at sende sidst.

Saa skrev du om Højskolevæsenet, som du var bange for, som det nu
 10 engang havde udviklet sig; du har nu læst mine Tanker derom og sagtens ikke derved skiftet Mening, og saare Meget af det, du synes ilde om, kan jeg naturligvis ogsaa see. Men det forekommer mig alligevel, at kunde Sagen komme i Gænge i Sorø ret med Kraft og reglet ved faste Love, som vi nu har nogen Erfaring til at kunne affatte, saa maatte der kunne naaes Noget. Da
 15 jeg i sin Tid havde læst Plougs Stykker mod min Bog, satte jeg mig ned og begyndte paa at skrive en Bog til, hvor jeg vilde vise, at det, som Ploug vil og som kan haabes gennemført, det vilde ligefrem kræve Sorøskolen, ligesom denne sidste vilde være den stærkeste Drivkraft til at faae gode Fortsættelsesskoler frem rundt om, hvor der er Mulighed for dem. Dernæst
 20 vilde jeg vise, hvorledes man fornuftigvis kunde tænke sig Undervisningen indrettet ved Sorø, og at det vilde blive vidt forskjelligt fra det Vrængebillede, han fremstillede. Men som jeg var vel over Begyndelsen dertil, kom Efterretningen om den Bestemmelse, der var taget ved det store Askov-Møde, at det er der, Brændpunktet skal være, at det er under Schrøder som
 25 Hovede, at Alt skal indsamles, og saa lagde jeg det Hele hen. Thi dermed er Meningen uden al Tvivl, at Grundtvigianerne vil ikke til Sorø, naar det skal være en *Folkeskole*, det vil sige, naar de ikke maa faae det Hele udleveret til egen fri Brug; og naar de (Schrøder, Nørregaard osv) ikke vil drage til Sorø, saa kan det efter min Forstand slet ikke nytte at tænke paa Noget
 30 der.

Hvad Ministeren nu væver om inde i Folkethinget, at Anstalten skulde være i Kjøbenhavn, er i mine Tanker det rent uheldige, som rent burde forhindres. Dels er Kbhvn. det sletteste Sted for unge Mennesker at samles i Flok, dels vil der der aldeles ikke kunne anstilles noget Samliv; fremdeles vil
 35 Undervisningen kun blive Affald fra Universitetet og det Hele blive til noget Jammer og ikke Andet. Enden paa det er vel derfor, at det skal ikke blive til Noget denne Gang i det Mindste, og man er narret til at give sit Ord med til at tale for en Sag, som det alligevel ikke var Meningen, skulde fremmes. Jeg har for mit Vedkommende en Følelse af at være sendt efter Jordemoder, hvor det kun var blind Alarm; og jeg skal tage mig i Agt for

anden Gang at indlade mig i Ledtog med Schrøder og Consorter; der laa vi den Nat og havde ingen Dyne paa.

Jeg har i disse Dage læst Christoffer Bruuns folkelige Grundtanker, som jeg fik Lyst til ved den indbydende Anmeldelse af H. Lassen, som Fædrelandet ikke var sen til at optrykke. Jeg tænkte nok, at det var Ondskab, som satte det i Stil, og at han ikke løb saa avet om, som det skulde see ud; og det er da ogsaa Tilfældet; Bogen er meget læseværdig. Vistnok er der noget sygeligt og overspændt ved den, vistnok er der ikke saa lidt Overdrivelse; men i sig selv er det en alvorlig og god Bog. Det er ikke det sædvanlige Opkog af, hvad vi hernede er saa vel bekendt med fra Schrøder; saaledes var det med Fritz Hansens Skrift. Men Bruuns Tanker er virkelig i det Hele groede i hans egen Have, og de vil uden Tvivl ogsaa naae at gjøre deres Gjerning i Norge. Det er latterligt nok, at her nede bliver vel H. Lassens pustende Kritik læst af langt Flere, end der læser selve Bogen, den er rettet imod; og vore "Dannede" kunde have meget godt af at høre de Sandheder, Bruun udtaler; at han tidt udtaler dem i en voldsom og overdreven Form, har for mig intet frastødende, thi saaledes tror jeg, at en miskjendt og foragtet Sandhed altid vil træde frem, og at paa anden Maade kan den ikke brændes ind i Sindene. Det vilde efter al Rimelighed have glædet Grundtvig svært at læse den Bog, thi det er jo af hans Aande, Alt er mærket; men det er alligevel en selvstændig Grundtvigianer, som har selv oplevet eller levet i det, han taler om.

Uligemaade har jeg læst en Bog om Matthæievangeliets Opfattelse af Herrens Liv af Præst Andersen i Uldum. Den staar mig ganske ikke an, tilmed da den er underlig kedelig og skal gjøre Indtryk af Lærdom, som imidlertid vistnok ikke har meget at sige. Han har gjort noget nyttigt ved at eftersøge, hvordan det har sig med de Steder i det G. T. som Evangeliet anfører; men Resten er i mine Tanker kun løse Paafund. Efter dette bliver Evangeliet alligevel en Slags historisk Roman men ikke Historie; Tankegangen deri er saa indviklet, at den nok er langt over Matthæi Forstand; og skulde de bibelske Skrifter læses og forstaaes paa den Maade, saa saa det sort ud for de fleste Bibellæsere.

Efter Andersens Fremstilling er Skriftet et rent Tendensskrift, og saa er man inde paa samme Vej som Renan osv. Hvordan skal man heller faae Johannes' Opfattelse til at falde sammen med Matthæi; jeg tænkte under Læsningen ofte paa, at det Menneske maa da rent lade være at tænke paa, at ogsaa Johannes har fortalt om Herrens Liv; thi det kan slet ikke passe ind i den Ramme, han sætter om Billedet. Det Hele er kun noget *Tydskeri*, som vi har nok af i Forvejen. Samme Andersen er en Svigersøn af din Nabo Paludan Müller; i Sommer talte jeg med ham en Smule, og han lod forlyde,

at der var Noget at vente fra Svigersønnen, og at det var ikke tabt bag af en Vogn. Jeg fik store Forventninger og gik til Bogen med meget god Villie, – men som sagt, den er mig i det Hele usmagelig.

Der blev fortalt mig i Sommer af En eller Anden, at man i Kjøbenhavn
 5 tegnede sig for Bidrag til at forhøje Professorlønnen saaledes, at du kunde staae sig ved at drage derind. Tør du imidlertid indlade dig derpaa? thi Tidens Folk ere ikke meget at stole paa. Men man kan jo ogsaa sige, at der er ingen Ting i denne Verden at stole paa, saa at det Ene kan være lige saa sikkert som det andet. Forleden blev det sagt her, at Brammer nu vilde til at
 10 søge sin Afsked, og at han havde været i Kjøbenhavn for at forhandle om den Sag, ogsaa om at faae forhenværende Seminarieførstander Langhoff til Eftermand. Jeg kjender ikke Noget til nævnte Mand, men nogen theologisk Berømthed er han da vistnok ikke. Jeg tænker mig ofte dig som Biskop i Aarhus, men om jeg lever den Dag, det sker, er vel en anden Sag.

15 Hvad du skrev om Søren Sørensen fra Nordrup, havde han selv fortalt mig, da han kom her; jeg forhørte mig da hos Rønne, om der var mere end det, han selv sagde, og Rønne gav ham forresten et ganske godt Vidnesbyrd kun ikke til at være Lærer. Her lever han hidtil ganske stille og ernærer sig
 20 som Arbejdsmand; men han har vel ikke ladet de store Tanker fare endnu, saa det vel kan være, at han skal prøve at brænde sig endnu en Gang. Ja det er forresten sørgeligt at faae ham hjem igjen efter mange Aar i den Forfatning; næst hans egne store Planer maa jeg regne Kold for den, der har ført ham ud paa Glatiis, og han er ikke den eneste, for hvem Kold har været en farlig Mand og en daarlig Vejleder.

25 Lev nu vel min gamle Ven med Vorherres Naade og Beskærmelse. Han vil os meget bedre, end vi selv vil. Hilsen til din Hustru fra

Gylling d. 1 Novbr. 78.

din gamle Ven
 Otto M.

30

165. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[17/11-1878]

Min kære gamle Ven!

35 Tak for baade Dit sidste Brev og det forrige, som fulgte med Din Bog om Højskolen i Sorø, for hvilken jeg ogsaa med Glæde siger Dig Tak, eftersom jeg har læst den med megen Fornøjelse, ikke blot for dens Indholds Skyld, men idetmindste ligesaa meget for Formens, eftersom det af den er klart, at Du dog endnu kan skrive i en mskelig Tone, uden denne Bidskhed mod anderledes tænkende, hvilken, som jeg tidligere en og anden Gang har

udtalt for Dig, aldrig kan gøre det mindste Gran af Gavn, men kun Skade baade for Venner og Modstandere, – for Venner, idet de ukyndige blandt disse forføres til at mene, at denne for saare godt Køb tilegnelige Maade at udtale sig paa er et sikkert Vidnesbyrd om at man staar paa en fast Grund-

5 vold; og for Modstandere, idet man derved ligesom med Vold afholder dem fra at lade sig overbevise – ti ingen overbevises ved Grov- og Bidskheder –, men at overbevise de anderledes tænkende skulde jo dog være Formaalet for al vor Tale til og om dem. Du vil sikkerlig ogsaa have lagt Mærke til, hvorledes netop denne Tone har virket til, at Din Bog er bleven langt mere

10 opmærksomt læst af Modstanderne og dem der se betænkelig paa Højskolen, end det upaatvivlelig ellers vilde være sket. Men dette skal og bør Du lade være Dig en Lære for Eftertiden.

Jeg havde haft isinde strags efter at have læst Din Bog, at tilskrive Dig om samme, og i dette Tilfælde vilde jeg vel haft en hel Del mere at skrive om

15 den; men vi har lige til ind i Oktober haft liggende fremmede, hvortil endnu kommer at jeg efter Høsten har haft en Del gammel Gæld at betale, i Skikkelse af Møder og Forsamlinger, som jeg havde unddraget mig for i Forsommeren; og saaledes er Tiden bestandig trukken ud for mig. Nu staar Din Bogs Indhold ikke saa klart for mig længer, men i hele Hovedsagen er

20 jeg enig med Dig, navnlig i disse to Punkter: at Givelsen af den alm. Valgret nødvendig kræver at der gives Adgang til alm. dansk Dannelse, en saadan som man maatte ønske at alle danske Borgere kunde være fælles om; og 2, at medens de hidtidige Højskoler kun have været Oplivelsesskoler, skulde Oplysningen her være Hovedsagen.

25 Og der er saavidt jeg nu husker, kun to Punkter, hvor jeg ikke saaledes kan være enig med Dig, Dels at Du, som Grundtvig saa ofte, stiller det græske Folkeliv som et Slags Forbillede for vort. Det er nu allerede betænkeligt at stille et Oldtidsfolk som Forbillede for Nutiden, hvis Livsvilkaar ere saa yderst forskellige fra Oldtidens, om end Mskenaturen og Mskehjærtets dybeste Trang – til Frelsen – altid er og bliver den samme i Fortid og Nutid; og dette gælder ogsaa Smligningen med Island og Israel; men især skal betænkes, at det idealske græske Folkeliv kun levedes og kunde leves af et Mindretal af Befolkningen og forudsatte en Trællestand, der gjorde alt det egentlige Arbejde, især det legemlige; saavidt jeg mindes, anslaa de

35 ufris Tal til $\frac{5}{6}$ af Befolkningen, svarede altsaa omtrent til ”den store menige Almue” nu til Dags, og disse stod vel egentlig helt udenfor det ”græske” Folkeliv. Jeg mener, at vi aldrig bør tale om Grækerne dvs. om deres Dannelse og Folkeliv, uden at gøre opmærksom paa, at vi har en Opgave, hvis Mulighed Grækerne ikke havde Anelse om: at lære Folk og hjælpe dem til at *arbejde* som frie Mænd. Og saavidt jeg ser, er det netop derigennem,

den Kærlighed til og Ærbødighed for Lovene skal indøves, som Du mener skal fremmes ved Fædrelandets Historie. –

Det andet Punkt er, hvad Du etsteds bemærker, at den store menige Almue er det danske Folks egentlige Styrke (dette er da Meningen; om det er ipsissima verba, mindes jeg ikke). Dette er jo sagt mangfoldige Gange i den sidste Mskealder, mest vel under den Form, at Bondestanden er det danske Folks Kærne, Fremtidshaab o. dl. Jeg selv har vel ogsaa af og til tænkt, maaske ogsaa sagt dette, i den Forestilling, at Bondestanden er som en hidtil uopdyrket Jordbund, som kan ventes at ville bære anderledes rige Frugter end ”de dannede Klasser”, som i lang Tid have været under Kultur. Men er dette ogsaa virkelig en berettiget Slutning?

Saa meget er nu for det første klart, at vi paa ingen Maade maa anse Bondestanden eller ”Almuen”, som Du foretrækker at sige, for Folkets Styrke af den Grund, at de ere *de mange*; ti *Mængden* er aldrig Folkets egentlige Styrke = Kærne, den er kun det Stof, hvorigennem Styrken udfolder sig og gør sig gældende, ligesom den næsten mikroskopiske Spire i Kornet bruger hele det øvrige Korn til at udfolde sig igennem. Der er jeg sikker paa, at Du er enig med mig.

Men hvad det andet, den uopdyrkede Jordbund, angaar, da er jeg i den senere Tid kommen i nogen Tvivl om, hvorvidt der er virkelig Sandhed i den Tale. Det har jo i lange Tider været saaledes, at de fremragende Evner og Kræfter i det menige Folk, – forsaavidt de ere blevne sig bevidste i Ungdomsaarene – have kunnet faa Lejlighed til at tilegne sig den højeste Dannelse der var at faa i Folket, saa at man med nogenlunde Sikkerhed kan antage, at de forhaandenværende Kræfter ogsaa ere blevne tagne i Brug i det hele taget; men af hvad der ad denne Vej er fremkommet, vil man ikke kunne slutte, at den fremragende Begavelse mere skulde være at søge blandt Bønderne end i andre Samfundslag. Og hvis man taler om den almindelige Begavelse, saa er der vel hverken mere eller mindre af den blandt Bønder end andensteds. Mon det ikke forholder sig med denne Tale om Bondestanden som Landets Styrke i aandelig Forstand paa samme Maade, som naar man anser den for Landets Styrke i økonomisk Henseende, medens det netop nu i de seneste Aar viser sig at den snarere er Landets Svaghed. Bondestanden har i de gode Aar brugt en hel Del mere Arbejdskraft end den havde behov, og nu da de trangere Tider kommer, afskaffer enhver af Landets omtr. 60.000 Gaardmænd i Gennemsnit mindst 1 Arbejder; deraf Arbejdsløsheden paa Landet; samme Bønder have brugt de gode Aar til at flotte sig med allehaande Luxus, som nu maa afskaffes eller betydelig indskrænkes; deraf for en stor Del Arbejdsløsheden i Byerne.

M. a. O. Bondestanden er ikke, som den nu er og i de senere Aar har

været, Landets Styrke dvs. det stærke grundfaste Element i Folket, men er idetmindste ligesaa løs og flygtig som nogen anden Stand i Folket. – Det er naturligvis ikke min Mening med disse Bemærkninger at ville modsige Højskoletanken; den bliver lige sand og gyldig derfor. Men jeg mener at
 5 begge de fremhævede Punkter ere af den Art, at det har sin store Betydning ikke paa dem at løbe med en halv Vind.

Hvad Schrøders Forsøg i Askov angaar, kan jeg ikke se saa mistrøstig paa det som Du. Vistnok vil det som et mindre Privatforetagende aldrig kunne
 10 naa den Alsidighed, som skulde herske paa Sorøskolen, og jeg kan heller ikke forestille mig, at Schrøder er den egentlige Mand til at sætte et saadant Foretagende i Gang; men alligevel mener jeg, at der ved en saadan Begyndelse kan indhøstes en Del Erfaring, som i Fremtiden kan komme til Nytte, – hvis ellers den paatænkte Begyndelse bliver til noget. Det kan jo vel være muligt, at en medvirkende Bevæggrund for Schrøder til at ville have Skolen
 15 i Askov er den, at han helst vil vedblive at være Høvding og Enehersker, hvilket sagtens vilde blive noget vanskeligt for ham paa en større Skole, især naar Lærerpersonalet ved samme ikke blev udnævnt af ham; men hvis der er Sandhed i Sorøtanken, gaar den nok igennem alligevel.

Ministerens Planer i saa Henseende forstaar jeg ikke, d. v. s. jeg formoder
 20 at han har en eller anden hemmelig Bagtanke derved, som ingenlunde vil være til Gavn for Sagen; ti at han skulde ville fremme en Skole, hvor det grundtvigske Højskole-Element vilde blive stærkt repræsenteret, er for mig utænkeligt. Rimeligere vilde det forekomme mig, om han vilde se at anbringe Folk som Borchsenius, Kromann og lignende derved. Men som sagt,
 25 der er mig noget gaadefuldt i hans Færd paa dette Punkt.

Jeg kan ikke være enig med Dig i Din Dom om Andersens Bog om Mattæus. Der kan være meget i den, dvs. i Enkelthederne, som jeg ikke er enig i, men jeg har ikke saa afgjort en Mening derom, eftersom jeg kun har læst den en Gang temmelig hurtigt igennem; men selve hans Grundbetragtning tror jeg i alt væsentligt er rigtig, nemlig at man gør Evangelierne
 30 (ialfald Mattæus og Johs, og sandsynlig ogsaa Lukas) Uret ved at betragte og behandle dem som Historie i Ordets almindelige Betydning, dvs. som en kronologisk ordnet Fremstilling af Hovedpunkterne i Jesu Liv; dette vil i Virkeligheden føre til at man maa sige, at de have alle været yderst uheldige
 35 Historikere, hvis Mangler vi nu om Dage efter bedste Evne maa bøde paa ved at samle og ordne, hvad de ikke formaaede. Men de have hver for sig villet give et bestemt Billede af den hele Kristus, og det forekommer mig en meget heldig og tiltalende Tanke af Andersen, at det er Mattæus' Plan at skildre Jesus som Abrahams og Davids Søn, hvorved disse to strags i Begyndelsen af Evang. saa særlig fremhævede Betegnelser faa en Betydning,

som jeg ellers ikke véd, at nogen har kunnet finde. Hvad jeg derimod ikke billiger, det er hans Fremhævelse af Israel som *Guds Søn* (og i Bestemmelsen af hvad herved er at forstaa, er han ogsaa i højeste Grad taaget); det er som om han mente, at Israels Folk var egentlig bestemt til at være den
5 forjættede Guds Søn, men da dette paa Grund af Synden mislykkedes, nødtes Gud til at sende sin enbaarne Søn. Kristus er ikke Guds *Søn* som "Abrahams Søn", men er som saadan kun Guds *Tjener*. –

Imidlertid er dette, hvor indgribende det i anden Henseende kan være, kun en Biting; og i Hovedsagen, i Betragtningen af Evangelistens Øjemed
10 med sit Skrift, mener jeg, at man vil blive nødt til at give Andersen Ret, nemlig at Mattæus har villet skildre Jesus som den sande Israelit, eller den i hvem Israel har naaet sit Maal, "er bleven opfyldt". Hvad han tænker om Johannes, ved jeg ikke; men at han har skrevet sit Evangelium for den hele kristne Menighed (medens Matt. kun skrev for Hebræermenigheden) er
15 sikkert nok, og jeg antager at hans Øjemed kortelig kunde bestemmes som at skildre Jesus Kristus som Menighedens Hoved, eller dens Liv og Lys. Men det ligger for Øjeblikket ude af min Vej at føre Tanken herom videre; jeg er ført ind paa disse Tanker ved Samtaler med Paludan-Müller, som er meget optaget af dem. Iøvrigt er samme Andersen en flink og fornøjelig
20 Mand, som Du vilde have Fornøjelse af at blive kendt med; men jeg vil ikke fragaa, at jeg fik noget Indtryk af Lapseri ved at se hans Citater.

En anden fornøjelig Bog, som Du skulde se at faa læst er Monrads "politiske Breve" om Martensens Ethik. Der er megen aandelig Sundhed i hans Tale, tilmed meget Lune, saa man morer sig godt hele Tiden under
25 Læsningen. Men hvad der aldeles ikke behager mig er, at han flere Gange synes at have skrevet med Venstre for Øje, dvs. med den Tanke at faa Venstre til at virke for at han skulde blive Rigsdagsmand og Minister; saaledes naar han (tvært imod Grundloven) siger, at en Rigsdagsmand maa anse sig som staaende i et lignende Pietetsforhold til sin Valgkreds som en
30 Søn til sine Forældre, altsaa moralsk bunden ved Valgkredsens Meninger o. desl. Derved faar denne Kritik over Martensen en passende Plads blandt de *politiske Breve*, men det gavner den ikke.

Angaaende det, Du skriver om Forhøjelse af Professorlønnen med frivillige Bidrag, saa ved jeg nok at der har været Tale om sligt, og der har ogsaa
35 været forhandlet med mig desangaaende, men jeg har været af den Mening, at der ikke burde gøres noget derved, førend Pladsen blev ledig, og jeg antager derfor, at det hidtil er blevet ved Talen derom; det vilde da være højst besønderligt, om det var blevet til mere. Skønt jeg naturligvis godt indser det usikre i at blive lønnet paa en saadan Maade – om det skulde ske –, saa vilde jeg dog ikke have nogen Betænkelighed ved at gaa ind

derpaa, fremfor alt fordi det vilde være en stor Støtte saaledes paa en Maade at blive baaren frem. Det hele ligger jo imidlertid endnu hen i det aldeles uvisse; Hermansen vegeterer stadig holdende Forelæsninger for 2-4 Tilhørere, og tænker ikke paa at tage sin Afsked.

- 5 For en 3 Ugers Tid siden var jeg nær kommen at besøge Dig. Jeg var nemlig, halvvejs med Vold, bleven Deltager i et Møde i Højby i Fyen, hvorom Du formodentlig har læst i Kirkebladet, og det havde været min Hensigt at benytte Lejligheden til at aflægge et Besøg i Gylling. Men da min
10 Mave i den sidste Ugestid iforvejen viste sig obsternasig, turde jeg ikke udstrække min Rejse længer end jeg havde forpligtet mig til, og jeg har sikkerlig handlet fornuftig deri, skønt det vilde have været mig en besynderlig Vederkvælgelse, engang igen at skifte Ord og ryge en Fredspibe med Dig, gamle Ven, og at se, hvordan Du egentlig har det, og i fornødent Fald klemme paa Dig for at nøde Dig til at være fornuftig med Hensyn til Dit
15 Helbred.

- Om jeg har raadet Dig til at lægge Dig ind paa et Hospital i Kbhvn, ved jeg ikke; jeg tror det egentlig ikke; men jeg er sikker nok paa, baade at jeg har raadet Dig til at tale med en dygtig Læge i Kbhvn, og at dette er det eneste forsvarlige for Dig at gøre; Du kan jo formodentlig foretage Rejsen
20 til Kbhvn paa godt 12 Timer. Det kunde maaske nok gøre Dig betænkelig ved Rejsen, at Din Læge derhjemme ikke raader dertil. Men det er efter min Erfaring en almindelig Skrøbelighed hos Læger, at medens de nok er villige til at raade en at tage til et Badested, falder det dem saa at sige aldrig ind at vise en hen til en anden Læge. Hver kan nu tænke sig Grunden hertil, som
25 han vil; men Kendsgerningens Almindelighed lader sig neppe bestride. Altsaa bliver jeg ved mit: Du bør rejse; Du kan godt gøre det endnu, skønt Aarstiden er noget fremrykket, og saa skal Du lægge Vejen om ad Rønnebæk, hvor Du skal faa det som Blommen i et Æg – og bedre Behandling kan en kronisk Katarrh ikke faa –, samt blive modtaget saa godt som en gammel
30 Ven kan blive modtaget af sin do., hvad Du vistnok heller ikke tvivler om.

- Jeg har det meste af den forløbne Uge atter været paa Rejse, til Bryllup i Slagelse, hvorefter jeg et Par Dage besøgte gamle Venner i Sønderup. Ellers skulde Du have faaet Brev før. – Lev saa vel for denne Gang, min gamle Ven; Gud gøre det i alle Maader saa let og frydeligt for Dig, baade hvad Sjæl
35 og Legem angaar, som Du kan taale, og beskerme Dig og alle Dine. Min Kone sender Dig en venlig Hilsen. – Hils Din Hustru fra

Rønnebæk 17 Nov. 1878

Din
Skat Rørdam

166. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[5/1-1879]

Min kjære gamle Ven!

Jeg har for nylig læst din Afhandling i Kalkars Tidskr. og læst den med stor
 5 Fornøjelse; det gjør dog godt at læse Noget, hvoraf man kan lære Noget,
 man ikke før har vidst, eller maaske rettere sagt, ikke har bildt sig ind at
 vide. Man læser nemlig saa saare meget, hvorom man i hvert Fald indbilder
 sig, at man i det Mindste ved det ligesaa godt om ikke bedre end den, der
 skriver om det; og saa sidder man under Læsningen og hovmoder sig selv og
 10 bander den dumme Skribent, og man har intet Udbytte af sin Læsning. Nej
 saa er der anderledes Glæde ved at læse Noget, hvoraf man kan lære Noget,
 naar man paa samme Tid har Fornemmelsen af, at det er rigtigt og værd at
 lære.

Saaledes har jeg nu havt det med dit Stykke om det gamle udvalgte Folk;
 15 og jeg er af den Mening, at havde du i de forløbne Aar skrevet mange
 Afhandlinger af denne Art, saa havde du nu været Professor; thi det vilde
 alle kyndige have mærket, at der var Noget at lære af dig, medens det at
 indlade sig paa dogmatiske Spørgsmaal under de forhaandenværende Con-
 juncturer vistnok er den visse Vej til "ikke at blive ansat paa højere Steder".
 20 Du vil erindre, at jeg vist mere end en Gang har foreslaaet dig at udgive et
 Tidsskrift, hvori du kunde meddele mindre Vidende, hvad du sidder inde
 med af Skatte gravede ud af det gamle Testamente; og selv om det nu ikke
 mere skulde nytte dig med at bane Vej til Dr. theol. Hermansens Lærestol,
 saa vilde det alligevel være til stort Gavn for danske Præster, som i vore
 25 Dage ikke er hjulpne til at kjende noget ordentligt til det gamle Testamente.
 Jeg mener, at du endnu burde gjøre det, thi at skrive i Kalkars Tidskrift er
 forsaavidt mindre heldigt, som de bedste af Landets Præster rimeligt ikke
 holde det, hvad jeg egentligt ikke fortænker dem i, da det Meste, det
 bringer, er noget maadeligt Gods.

30 Men hvor velfornøjet jeg som sagt end var ved at læse dit Stykke, kan jeg
 dog ikke see Andet, end at du er gaet for vidt i dine Yttringer om Israels
 Ikke-Begavelse. Det kan jo dog ikke være din Mening, at det i gamle Dage
 skulde have været et ringe begavet Folk; thi hvorfra skulde de i de senere
 Tider, i deres store Forvildelse og under de ulykkelige Vilkaar have faaet
 35 deres nærværende umiskjendelige Begavelse i flere Retninger, naar den ikke
 var en Arv fra de gamle Dage eller rettere vilde Skud af en langt ædlere
 Vækst den Gang. Jeg kan ikke troe Andet, end at Abrahams Børn har været
 udmærket begavede; men at søge Spørgsmaalet derom afgjort ved at under-
 søge, hvorvidt de har udmærket sig i Billedhuggerkonst, i Poesi, i Hærfør-
 rerdygtighed osv. synes mig et helt Misgreb, thi deres Kald fra Gud

forhindrede dem jo ligefrem i at udvikle mulige Evner i disse Retninger. Vi maa jo sige, at deres bedste Mænd havde slet ikke Tid til at lægge sig efter saadant, al deres Kraft blev optaget af langt større Ting.

Jeg vilde i saa Henseende synes, at det var oplysende at tænke paa
 5 Grundtvig, som ganske afgjort var en usædvanlig begavet Mand, men hvis Kald fra Gud forhindrede ham i at drive det til Noget enten som dramatisk eller egentlig lyrisk Digter, saavel som fra at blive en stor Folketaler eller Statsmand. Ørstederne, Mynster, Oehlenschlæger havde alle Tid til at udvikle deres timelige Begavethed, men Grundtvig havde vigtigere Ting at
 10 varetage; saaledes havde Hedningefolkene, Ægyptere, Grækere, Romere osv. fri Lejlighed til at udvikle deres naturlige Gaver til den yderste Grændse, medens Israels Folk var optaget af noget langt større. Alle Folkets Stormænd, i hvem Folkets Begavelse rigest vilde kunnet komme til Udfoldelse, var jo ganske og aldeles optagne af Gudstjeneste, af at berede
 15 Vej for ham, der skulde komme. Vilde man nu sige, at det kommer saa ud paa Et, thi deres mulige Begavelse kom saa ikke til at lægge sig for Dagen, saa synes jeg atter, at det er at gjøre dem Uret; thi naar vi nu tænke paa Mænd som Abraham, Josef, Moses, David, Daniel o fl., saa har de dog vist ikke blot kunnet maale sig med Samtidens begavede Mænd, men har utvivl-
 20 somt raget langt op over dem (til dels i samme Forstand som Grundtvig over sine Samtidige); og naar vi saa læse Mosebøger, og man vedgaae, at intet andet Folk har i den Tid haft en saadan Læsning, selv om man kun vil bedømme det som historisk Læsning, ja at vel intet andet Folk har læst og skrevet saaledes som Jøderne, længe før Grækerne satte deres Penne i
 25 Gang, saa synes jeg nok, vi har Ret til at sige, at vi har et forunderligt begavet Folk for os, om endog deres Begavelse er af en egen Art eller i en særegen Sags Tjeneste.

At de endeligt gennem hele Oldtiden kunde holde ud at see paa og omgaaes med Underværker, synes mig at antyde en ganske særegen Begavelse i Retning af Fantasi; hvilket andet Folk med deres Oplysning og
 30 Dannelselse kunde taalt at see Jesu Gjerninger uden at forarges over dem, og det var dog vist slet ikke hans Undergjerninger, at hans Fjender tog Forargelse af. Jeg maa derfor mene, at ret forstaaet var Jøderne et udmærket begavet Folk, hvorved Guds Naade jo slet ikke gaaes for nær, da al
 35 *Begavelse* er *Gave*; men at deres Begavelse maatte vise sig paa en ganske anden Maade, blandt andet ogsaa i deres umaadelige Seighed, end hos Hedningefolkene; deres Begavelse vil vanskeligt komme til at vise sig i det rette Lys ved, at de stilles sammen med disse; deres Begavelse maa ses i Forhold til deres egen Opgave, og hvad de i den Retning havde Evne til, kunde, naar de blot vilde, det viser den hebraiske Menighed, som baade har

kunnet rumme større Naadegaver og udføre større Tjeneste end nogen Hedningemenighed.

Jeg hører idag, at Folkethingsvalgene skal have ført til, at Højre, som det hedder, har vundet 10 Medlemmer; blot det nu maatte være gode Mænd
 5 disse nye, som kunde øve nogen Indflydelse paa Sagernes Gang, saa kunde der maaske dog komme lidt lysere Udsigter, end vi længe har havt. Jeg holder mig forresten ganske og aldeles udenfor al Politik, taler aldrig et Ord derom, uden naar en enkelt Gang en forvildet Degn tumler ind til mig; og det er da vist den grimme Skikkelse, Vrøvlet kan tage paa sig, naar det
 10 klæder sig i Degneskikkelse, thi alt det Uheldige ved deres Halvdannelse kommer der for en Dag. Jeg var heller ikke henne til Valget i Odder, thi der var stillet en radikal Degn op mod G. Winther, og det var mig ganske ligegyldigt, hvem de valgte af de to Rakkere. Nørregaard gav et Fut af sig lige før Jul og vilde havt Mønrad stillet op her i vor Kreds; men vi gjorde da
 15 ingensomhelst Miner dertil. Her er det aldeles umuligt at stille nogetsomhelst fornuftigt an; ingen Egn er vist mere fortunlet end denne, hvor Winther og Bjørnbak har huseret; skal vi skifte engang, hvad vi vel skal, saa kan det neppe blive paa anden Maade, end at vi skal have en Person, der er endnu værre end Winther, En, der udtaler Madstrævet og Lumpenheden
 20 endnu mere uforblømt. Men jeg begyndte ellers at tænke paa, om vi ikke nærmede os til et Statscoup, hvad jeg syntes, Adskilligt kunde tyde hen paa, skjøndt jeg rigtignok ikke forstaar, hvorledes man vilde saa indrette den nye Valglov; thi saalænge Gaardmændene beholde Valgret, vil det ikke gaae meget anderledes, end det gaar.

Jeg har forresten gaaet og tænkt paa, at der er et meget simpelt Raad, som uden tvivl vilde virke allermest beroligende paa Sindene, og det er, om man kunde faae Diæterne taget fra Rigsdagsmændene. Jeg er aldeles overbevist om, at de allerfleste Degne og Bønder øjeblikkeligt ville melde sig ud af Legen, – thi deres Valgkredse har dem saamænd ikke saa kjær, at de vilde
 30 lønne dem Aarevis, – og Rigsdagssamlingen vilde kortes af paa forbavsende Maade. Men med det Gode faar man dem ikke at slippe Dagpengene, der i Virkeligheden er Madding for den store Hob.

Jeg har hørt Tale om, at Hostrup er saa daarlig, at han skal ligge under Lægebehandling i Kjøbenhavn; der var endog En, der forlangte, at jeg
 35 skulde sætte en Pengeindsamling til ham i Gang. Det vilde jeg imidlertid ikke indlade mig paa, da jeg synes, det er Synd at klemme Penge af vore Folk, som har det knapt nok, til en Mand, der sidder i et godt Embede. Men det kan jo gjerne være, at Manden alligevel har sine Vanskeligheder at drages med, som Andre ikke kan sætte sig ind i.

Vi har det her nogenlunde med Helbredet; men min ældste Søster Anna

er meget ringe af Blodsottighed, som hun nu har lidt af i flere Aar. Hun har ligget hele Juletiden, og imellem synes jeg, det ser betænkeligt ud, om hun kan gjenneengaae det. Der er nok ikke noget at gjøre ved den Svaghed; i hvert Fald ved vore Læger da ikke noget virksomt Raad, saalidt som

5 Lægerne i Vorherres Dage vidste det. Lev nu vel min gamle Ven og Tak for alt godt, ogsaa for, at du gav Magisteren nogle Høvl, dem han kunde trænge til, men sagtens ikke tier til, hvis Brandt vil tillade ham at komme til Orde igjen i Kirketidenden. Gud velsigne dig og dine med alt Godt i dette nye Aar.

10
Gylling 5 Jan. 79. Din gamle Ven
Otto Møller

167. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[21/3-1879]

15
Kjære Ven.

Jeg synes, at jeg føler Trang til at udveksle en enkelt Tanke med dig idag, og saa sætter jeg mig ned og tager til Pennen; der kan saaledes tidt komme en sær Længsel over mig efter mine gamle Venner, baade dem, der er gaaet

20 bort til vor Herre, og dem, jeg ikke i mange Aar har set, om vi end leve sammen i et snævert Land; og de sidste kan man da skrive til, om man heller ikke kan komme dem nærmere. Jeg har nok ikke skreven til dig, siden vi d. 7 Januar fik en lille Dreng, som vi har døbt med det Navn: Erik; der har været megen Besvær med at holde ham i Live den lille Fyr, idet han kom

25 grumme lille til denne Verden; efter nogen Tids Forløb fik vi da en Amme til ham, men det gik snart maadeligere end før, idet han ikke kunde taale den ny Føde. Nu lader det dog, som om han skulde begynde at trives lidt, men han er jo ogsaa næsten et Fjerdingaar.

30 Det er en ganske egen Sag med saadanne nye Gjæster, Glæden over dem er meget blandet, og desto mere vel sagtens jo ældre man selv bliver og faar at føle, at denne Verden, de komme til, er ikke god at være i. Særligt er der Et, som i denne Vinter flere Gange har gjort mig ængstelig, ogsaa idet man tænker paa sine Børns Fremtid, og det er det frygtelige Naboskab, vi har. Vi har jo ogsaa hørt de mange ængstelige Rygter om, hvad Preussen

35 pønder paa med Hensyn til os; enten der nu er Sandhed i disse Rygter eller ikke, saa synes jeg, man ikke kan overse, at dette, at man saa hadefuldt "viste Tænder" mod os i Anledning af Prindsessebrylluppet, noksom viser, at man vilde have en Grund til at gjøre os Fortræd. Og naar Ulven vil Lammet tillivs, saa finder det jo efter Fablen sagtens en Grund, selv om den først udtænkte ikke slaar til.

Vi kan jo destoværre ikke med nogen Ret ligne vor Sag med Lammets, hvor uskyldige vi saa end menneskelig talt ere i vort Forhold til Preussen; thi det Liv, vi leve hos os selv, antager mer og mer Skikkelse af et Røverliv, ligner altfor meget et Folk, der gaar sin Undergang imøde. Og under alt
 5 dette kjævles vi paa Liv og Død, mens Uvejret hænger over Hovedet, og er jo aldeles ude af Stand til at gjøre den allermindste Modstand, om der sker Angreb paa os. Vil Preussen sluge os nu, saa kan det gjøre det, uden at vi kan gjøre det ringeste derimod; vi har afvæbnet os selv. Det er gruelige Udsigter, og vi er alle medskyldige i, at de er, som de er; her er slet intet
 10 Andet at finde Trøst i, end at Gud dog lever endnu; og Gud ske Lov, at vi dog har den Tilflugt, hvad der saa end skal komme over os; han vil vel heller ikke glemme os, men ved alt drage os nærmere til sig.

Ved du nogen nærmere Besked om, hvad der er sandt af de mange Rygter? Vi faae dem forresten her fra alle Kanter, ogsaa nede fra Slesvig,
 15 hvor Preusserne tale hoverende om, hvad der forestaar. Jeg mener ikke, at du skal sende mig nogen beroligende Efterretning, thi al Verdens beroligende Forsikringer kan ikke, hvem de saa komme fra, skjule, at vi ligge ved Siden af en Nabo, som kan æde os i en Mundfuld, som har en meget ond Samvittighed og har ondt af at see os for sine Øjne, som er meget
 20 gnaven over egne indvortes Lidelser og derfor uforvarende kan faae i Sinde at bide. Der er vistnok Ingen i Verden, der ligger paa et farligere Sted, end vi gjør, og vi kan ikke flytte os af Vejen; men derfor kan Gud jo nok bevare os, om han ser, at vi kan have Gavn af at blive bevarede, om vi i det Hele due til at leve længere et selvstændigt Liv. At vi slet ikke fortjene det, føle vi
 25 nok; men vi fortjene jo intet Godt.

Du var vel ikke videre fornøjet ved, at du forleden blev i Kalkars Tidsskrift stillet sammen med mig under Formen: "disse to Mænd". Du anser jo ogsaa mig for en Slags Kjætter, i hvert Fald da som et urent Dyr paa den theologiske hellige Grund, og at vi to saa skulde stilles sammen, og du
 30 udsættes for ligesaa megen Utaak og Misbilligelse som jeg, det kunde nok ærgre dig. Maaske du gjør som jeg, at du tager dig det meget let, hvad saadanne Folk, der snakke frem og tilbage, sige; og det kommer mig rigtignok for, at paa den Maade, som Zeuthen vil have Moseloven holdt af de Christne, maatte Moses selv betakke sig derfor, eller da foretrække, at
 35 man siger rent ud, at man har ikke i Sinde at holde den, fremfor at tage den og drive et saadant Gøgl med den. Saaledes "forstaet" kan det jo ganske vist sagtens hævdes, at vi er bunden til Moselov, men om denne "Forstaaelse" ikke er en plat Misforstaaelse af Loven, er en anden Sag. Imidlertid, jeg skal ikke tage mig deraf, tilmed da samme Zeuthen jo er saa forsigtig, høflig og uberørt af al Nidkjærhed for sin Mening, at det var Synd at urolige

ham; rimeligt fik jeg vel som et urent Dyr heller ikke Lov til at komme til Orde i det fromme, renlivede Tidsskrift.

Jeg har forresten liggende et lille Skrift om de 10 Bud og om "danske Lov", om det en Gang bliver udgivet; jeg har der søgt at forfølge, paa hvilken Maade man i den ældre Christenhed forholdt sig med de saakaldte 10 Bud; og hvad man af mange Ting kan see, er da, at man stillede sig paa en meget fri Fod til dem, gjorde dem om og lavede sig helt nye Bud efter eget Behov, og det blev man ved med helt ned til Reformationen. I den romerske Kirke har man i de senere Aarhundreder vist langt mere Bibeltroskab end i den protestantiske, idet man dog stedse har taget de 10 Bud, som de lyde fuldstændigt i 2 Mb., medens man baade hos Lutheraner og Reformerte har gjort om ved dem, navnlig skaaren bort over en lav Sko alt det, man ikke kunde bruge.

Jeg skrev forleden Dag et lille Stykke i Kirketidenden, som du vel har læst, og som jeg vil antage, at du i det Væsentlige er enig i. Jeg kan ikke fordrage alle disse Konster, der gjøres for at tage alt Ansvar og Forpligtelse fra de Christne; det skal nu hedde det "Evangeliske", men det er at tage Saft og Kraft ud af Christdommen, indrette den for Blødagtige, som Intet kan, fordi de Intet vil. Den Ene skal ligesom overgaae den Anden i at tale det "milde Ord", og tilsidst faae de Gud gjort til en gammel Bedstefader, som man kan faae det med, som man vil, idet han ikke kan see Noget og ikke kan sige Nej til Noget. Det kommer mig næsten for, som om Brandt er ved at komme ind paa det samme, siden han selv optager Boisens milde Ord i Kirketidenden.

Dit Mellemværende med Lindberg bliver langt, og kjender jeg L. ret, saa vil han søge at faae det sidste Ord; han er meget vanskelig at inklade sig med, thi han er fuld af de utroligste Udflugter. Jeg er nu forresten ligesom han mistænkelig overfor det "Kopernikanske System", skjøndt jeg slet ikke har noget andet "System" at sætte i Stedet; men jeg kan ikke indsee, at Bibelen, navnlig 1 Mb. 1 kan forliges med denne Maade at see Tingene paa. Men derfor kan jeg lige lidt billige, at L. trækker dette frem til Forsvar for Bjørnson, hvem efter mine Tanker enhver Christen tager Skade ved at tage i Forsvar. Hans (Bjørnsons) hele Stade er saa løst, saa frit for Alvor, saa overfladisk, saa nær forbundet med at gjøre Opsigt og følge med det Nyeste, at man gjorde bedst i at lade ham sejle sin egen Sø. Men det kan vel ikke negtes, at Th. Rørdam har nogen Skyld i, at hele denne Sag er bleven forargelig, idet han fra først af pustede den unaturligt op. Jeg synes, han skulde hellere vise sit Mod ved at gaae løs paa noget af det usle her hos os selv end ved at anfælde spagfærdige Folk i Norge, der dog nok meget snart selv vilde faaet deres Øjne op, hvis de ikke alt havde dem aabnede. –

Hvad siger du saa om vor gamle Ven Branth med hans danske Akademi; havde du troet ham til at kunne skrive en saa munter lille Bog? Han var henede i Eftersommeren, og da kunde jeg nok skjønne paa ham, at han var ikke meget langt fra at stille sig paa vor Side; han bliver vel aldrig en
 5 Grundtvigianer i egentlig Forstand, men han er alligevel meget nærmere ved det end mange, som føre Flaget oppe baade i Tide og Utide. Han er i det Hele en brav Mand om just ikke nogen meget dygtig Præst; han er meget mere Naturvidenskabsmand og i det Hele et Stykke skarpsynet Kritiker. Han kan see Svaghederne hos alle, men er jo ogsaa udsat for at forsee sig paa
 10 dem.

Forresten ser det efter mit Skjøn daarlig ud med Udsigterne for Sorøskolen. Nørregaard, som var her forleden Dag, bliver ved at holde Ørerne stive og synes, at det gaar ganske glimrende efter Omstændighederne; men jeg kan ikke see rettere, end at denne Sag er bleven ligefrem forraadt af dem,
 15 der naturligt skulde været dens Forsvarere. Ingen tør negte, at Gr. holdt Tanken fast lige til sin Dødsdag; men der er meget faa af Grundtvigs Venner, som nu vil vide af den at sige. Politiken har ogsaa her gjort Udslaget, den afviser en Statsskole, og Schrøder, som er en klog Mand, der mærker, hvorhen Vinden blæser, sætter sit Sejl op og fanger al den Vind for
 20 sig, som han kan. Og det, som han stiller an, kan dog ikke blive til Noget, som det er værd at tale om; men imidlertid ruller Stenen ned igjen, og der er vel lange Udsigter til at der kan røres ved den. Vi kan ingen Ting, for vi vil ingen Ting; der [er] en Plageaand, der rider os og tager al Magten fra os; og der maa jo være noget i Vejen paa mange Maader, saa at der er ikke Sandhed
 25 i det, som er kommen frem og stillet op. Og det er forresten tidligt, at det begynder at gaae ned ad Bakke og splittes ad, hvad der lod til at være samlet til at støtte Livets Sag.

Jeg har faaet en god Mand til Nabo her: Borch i Randlev. Jeg kunde i Førstningen ikke rigtig blive klog paa ham, men nu, jeg lærer ham bedre at
 30 kjende, er jeg meget glad ved ham. Folkene derovrefra begynde nu ogsaa rask at løse Sognebaandet tilbage, og derved er jeg glad, da det om Vinteren ikke sjældent faldt mig besværligt at gaae dem tilhaande. Men Borch er ikke stærk af Helbred, saa han maa jo ogsaa holde til Raade. Han har til Huslærer en Candidat Brummer, som jeg synes meget vel om, efterat have
 35 set ham èn Gang. Han er brodersøn af ham, der var gift med din Søster, saa du kjender ham vel sagtens.

Jeg ser, at der til Sommer skal skee adskillige Promotioner ved Universitetet; mon du ikke kunde blive Dr. theol; der skal jo dog sagtens udnævnes nogle dertil, og hvem var nærmere til det end du; men maaske du nu ikke bryder dig nærmere om det. Der er da et mærkeligt fromt Fakultet, vi har;

det tier, som om det slet ikke var til, naar undtages at Scharling en Gang imellem slaar Harpen med en saa skurrende Lyd, at han strags bliver dreven afvejen af de bestaltede Critici. Og Hermansen blev Dr. uden at vide af det for sine Synders Skyld. –

- 5 Lev nu vel min gamle Ven. Nu har jeg dog omgaaendes lidt med dig i Aanden. Vorherre velsigne dit Hus med sin Fred.

Din gamle Ven

Gylling 21/3 79.

Otto Møller

10

168. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[1/4-1879]

Min kære gamle Ven!

- Tak for Dine to Breve, det strags efter Nytaar og det sidste, begge lige
15 kærkomne, skønt jeg ikke har faaet dem besvarede før nu. –

- Først maa jeg ønske Dig og Din Hustru til Lykke i Anledning af Eders
sidste Søns Komme til Verden; Gud give, han maa vokse op til Hjærtens
Glæde for Eder, og at I maa være ham til Velsignelse, saa han kan tage sine
Forældres Tro i Arv og forplante den. Du skriver om den Bekymring,
20 hvormed man kan se paa sine Børns Fremtid. Jeg kan godt forstaa denne
Følelse, og den gælder da ikke alene de yngste, skønt man vel altid er mest
tilhøjelig til med nogen Ængstelse at tænke paa de Børns Fremtid, hvem
man neppe med mskelig Sandsynlighed kan vente at se komme til den
voksne Alder; man vil jo dog helst tænke sig selv værende dem til Raad og
25 Støtte i den Alder, da de vælge deres Livsbane.

- Ja vi har jo alle den Frygt, som udspringer af det prøjsiske Naboskab,
som vel, naar det kommer til Stykket, er os ligesaa nær her i Sjælland, som
Jer i Jylland; dog maa jeg egentlig sige, at om jeg end godt med min
Forstand kan indse, baade at Prøjsen kunde sluge os, hvad Øjeblik det
30 vilde, uden at en Hund i Evropa gøede derad, og at vi for vore Synders
Skyld ikke have fortjent bedre, saa *føler* jeg dog ingen Frygt derfor; jeg har
stedse det Haab at Gud vil forskaane os for denne Fjende. Derimod føler
jeg langt mere Frygt for de onde Kræfter, som er oppe i vort Folk, at de vil
føre os i en eller anden endnu dybere Forsmædelse, hvilken det end skal
35 være. Og det som i mine Øjne mest af alt giver Grund til Frygt, er at det
store Flertal af Folket endnu slet ikke *vil* høre: saa snart de lugter noget,
som er imod Venstre, stopper de Ørerne til; og der er ingen mere døv, end
den, der ikke *vil* høre; men samme maa saa til Gengæld føle. Men skønt jeg
altsaa stedse, eller dog ofte gaar med en Frygt for, at der vil komme en svær
Tugtelse over vort Folk – og vi har vel alle fortjent hver sin Part af den – saa

er der dog noget i mig som siger: den kommer vist ikke fra Prøjsen; jeg tænker snarere at vor Tugtelse vil komme til at staa i Forbindelse med den, som vil ramme Prøjsen, og som neppe vil lade grumme længe vente paa sig; ti at Prøjsen føler sig som boende paa en Krudttønde, synes mig at fremgaa af alt hvad man hører dernedefra. –

Jeg medsender et Foredrag, som paa en Maade handler om hvad herhen hører; jeg vil ikke sige at jeg altid føler mig saa frejdig tilmode, som dette udtaler, men i det hele gør jeg det dog, og tror, det er rigtigst. – Vi har ogsaa her hørt adskillige Rygter om Prøjsens Planer, med vor Hær og Flaade, en Toldforening med Tyskland og dl., men jeg har ogsaa hørt derom igen, at de ej skal være sande; iøvrigt er det ikke mange saadanne Rygter, der ere naaede hertil, i den sidste 14 Dages Tid eller længere slet ingen. –

Men for at komme tilbage til det, som denne Tale gik ud fra, vore Børn, saa falder det mig især svært, naar jeg ser ud i Fremtiden, at tænke, hvad Spor man skal lede dem ind i. At lade dem gaa den studerende Vej er jo, som Latinskolerne nu ere, slet ikke godt, ti der er jo i disse Skoler en ligefrem demoraliserende Overlæsselse; og maa ikke den Kraftanvendelse, der maa sættes paa at blive Student og faa en Examen, tildels antages for spildt, naar henses dels til, at de mangfoldige Ting og Fag de skal lære, ville friste dem til en skadelig Overfladiskhed, dels til de elendige Vilkaar – jeg mener ikke nærmest økonomiske – som Fremtiden rimeligvis vil medføre for Embedsmænd? Og dog er der den store Fordel ved at gaa den studerende Vej, at de unge neppe nogensteds vil komme i bedre Selskab end der. Sætter man dem til et eller andet Haandværk, saa er det jo grænseløst, hvilken Uterlighed i Ord og Gerning de i Ungdomsaarene maa være Vidne til.

Jeg har 3 Dreng, 3-7-10 Aar gamle. Min ældste Datter, som nu gaar i sit 20de Aar og er en flink og vel oplært Pige, har hidtil været Lærer for de smaa, og hun har for at gaa yderligere frem, siden Nytaar været i Kbhvn for at modtage Undervisning i forskellige Fag, og min ældste Dreng har da, for ej at gaa og drive, ogsaa været i Kbhvn, hvor han har gaaet i Skole hos min Svoger Ad. Hauch. Det har gaaet ham meget godt hidtil, han er en god og velbegavet Dreng; nu til Paaske kommer da begge hjem igen, og saa skal Astrid tage fat igen som Lærerinde. Sligt kan jo nok gaa, saa længe Drengene er smaa; men, naar de blive større, komme Vanskelighederne. Jeg beder nu stadig, eller jævnlig, Gud om at føre den Sag ind paa bedste Maade; og det tror jeg er noget af det vigtigste og bedste vi kan gøre vore Børn.

Zeuthens Afhdl om Moseloven er i mine Øjne noget af det værste Galimathias jeg har læst om den Sag, saa ravgalt, at det er omtrent umuligt

at svare paa det. Jeg antager dog nok, at jeg vil give et Slags Svar, d. e. en Klarelse af Moselovens Stilling i det hele, men uden videre at indlade mig paa at gendrive Zeuthens Taabeligheder. Underligst er det iøvrigt, at en brav og hæderlig Mand som Z. tør indlade sig paa at skrive om Moseloven, 5 som han aabenbart kun har et overmaade løseligt Kendskab til, og saaledes gøre sig selv til et nyt Bevis paa Sandheden af Pavli Ord 1 Tim. 1: de vil være Lovlærere, uden at forstaa, hverken hvad de sige, eller hvorom de noget stadfæste. Med Hensyn til den gamle Kirkes Stilling til Moseloven vil jeg anbefale Dig en ualmindelig fornøjelig og lærerig Bog: Th. Zahn, 10 Geschichte des Sonntags, 1878. Den koster omtr. 1,00, som Du ikke vil fortryde at spendere paa den. Dit Skrift om de ti Bud og Danske Lov gad jeg nok se; jeg tvivler ikke om, at jeg i det væsentlige vil være enig med Dig deri, som jeg da er i Din Betragtning af Moseloven i det hele, om jeg end ikke vilde bruge slet saa skrappe Ord derom som Du.

15 Det fornøjede mig, at Du syntes godt om mit Stykke om det sande Israel, hvilket jeg ogsaa selv gjorde, og jeg tror nok at det i det hele skal staa fast. Hvad Dine Bemærkninger om Israels Begavelse angaar, skal jeg indrømme, at der "er noget i dem", og det er ganske vist en Mangel eller Fejl ved min Udvikling – som jeg ogsaa følte, da jeg læste det trykt – at jeg ikke 20 fremhævede, at det man i Almh. forstaaer ved Begavelse, ikke *kan* komme frem hos den der nøjes med Tjenerkaar, saaledes som hos den der vandrer sine egne Veje; medens den sidstes Gaver maa lægge sig for Dagen som *Produktivitet*, som skabende Genialitet, saa viser Tjenerens Begavelse sig som *Receptivitet* og tro Bevarelse af det modtagne, og dette sidste er 25 ingeniunde af ringere Betydning end det første, tværtimod paa Guds Riges Grund af langt større Betydning. Men medens det saaledes unegtelig er en Fejl, at jeg ikke har erkendt Tjenerbegavelsen som Begavelse, altsaa at jeg mHt Talen herom har talt som Folk i Almh gør, saa staaer det dog ligefuldt fast, at det som man i Almh forstaaer ved Begavelse (det produktive, ska- 30 bende), det havde Israel ikke, og det vil nok ogsaa vise sig at gælde Nutidsjødernes Begavelse, som vel egentlig kun viser sig i den skarpsindige Tilegnelse og kløgtige Bearbejdelse af det givne Stof.

Du vil i næste Nr. af Kirket. finde et Stykke af mig til Helveg. Jeg vilde ønske at jeg snart maatte være færdig med at forhandle dette Emne, som 35 neppe er til Fornøjelse for ret mange. Det er mig til Forundring hver Mandag, naar jeg faar Kirket., at Lindberg tier stille, tværtimod al gammel Vane. Hvad selve det kopern. System angaar, saa er jeg, som Du nok mindes fra gl. Dage, ikke sønderlig inde deri, og jeg vil hverken leve eller dø derpaa, men lade det staa ved sit Værd. Men det som egentlig fremkaldte min Indsigelse mod Lindberg, var den "Frons", hvormed han tillagde

Trosbekendelsen sine kosmologiske Anskuelse, hvilket jeg ikke kunde lade gaa upaataalt hen, da jeg ikke skønner rettere, end at det maatte virke til Forvirring i kristelig Forstand. –

Det Stykke om 5te Bøn var jeg rigtig glad ved, navnlig ved Din fornuftige Tale om, hvorledes vi kun kan uddele af det givne, men det er vi ogsaa skyldige at uddele af, saa sandt vi har modtaget. Ogsaa er jeg enig med Dig i hvad Du skriver om det blødagtige, som i vore Dage gør sig gældende paa det kristelige Omraade; der er noget farligt og besnærende deri; Slutningen er jo egentlig denne: saadan og saadan er jeg; jeg er en Kristen; altsaa er det den ægte Kristendom, eller det rette Kristenliv, at være saadan og saadan. Og paa den Maade taber man Maalet og Idealet af Syne. Det kan ikke negtes at Bojsen i lang Tid har været Talsmand for den Retning, og ikke mindre gælder dette en Mand som Hostrup, hvis Prædikener man derfor, trods alt det udmærkede der er i dem, skal være noget varsom med at give Folk i Hænde.

Gamle Jakob Branth's Bog om et Dansk Akademi var fornøjelig at læse og gjorde et rigtig vel menende Indtryk. Men det var mange Ting de unge paa den Maade skulde lære, flere end jeg forestiller mig at det vilde lade sig gøre. – Hører Du ellers noget om, hvorledes det gaar paa Askov? Hersted's har jeg ikke hørt andet, end at der skal være en 60 Elever, og at de skal være "alle glade". Jeg er af Natur mest tilbøjelig til at se noget skævt til dette Forsøg, men mener dog at burde udsætte min Dom, indtil det viser sig, hvad det fører til. Det som imidlertid i mine Øjne er det betænkeligste ved, at Schrøder saaledes bliver den styrende "Aand", er at han sikkerlig ogsaa paa sin Vis er inde paa det samme "evangeliske", som ovenfor blev berørt hos Bojsen, og det kan i vore Dage ikke være til Gavn, – eller rettere sagt, det er aldrig til Gavn. –

Din nye Nabo i Randlev, Borch, kender jeg ikke personlig, men jeg mindes fra Studenterdagene, at han havde et rigtig godt Navn. Derimod kender jeg lidt til den Kand. Brummer, Du omtaler; han er ikke sønderlig begavet, men sikkerlig saa brav og hæderlig som et Mske kan være, og et Mske, som mener det rigtig ærlig med at ville tjene vor Herre af bedste Evne. Tag Dig ad ham, Du vil vist ikke fortryde det.

Jeg kunde forresten meget ynde at tale med Dig om mange Ting – skulde Du ikke trænge til en Opfriskelse ved at komme over og inddrage noget sjællandsk Luft i Rønnebæk? – navnlig to Spørgsmaal. Hvorledes stiller Du Dig nu til at arbejde for folkelig Oplysning? I Sønderup tog jeg mig en Del derad, her i Rønnebæk derimod meget mindre, og i de sidste Aar, da den politiske Bevægelse er bleven saa stærk, saa at sige slet ikke. Det forekommer mig stedse, at man igunden ingen Gavn gør derved; Folk vil nok høre,

ligesom de i det hele gerne ville have forskellige Nydelser, men *lære* vil de ikke. – Det andet Spørgsmaal, som ikke kan gøres færdigt saa snart, er om Trosordets Skikkethed til at gøre Skel mellem det kristelige og ukristelige. Det har oftere under den sidste Bjørnsonske Strid (om jeg saa maa sige) 5 paatrængt sig mig, at der er en tømmermandsmæssig Brug af Trosordet til at forkætre, som er aldeles urigtig, og som bl. a. N. Test. aldeles ikke kender noget til. Vilde man sige: enhver som afviger fra eller forkaster et Led af Trosordet, er en Ukristen, var det aabenbart ganske urigtigt; d. v. s. Trosordet hverken kan eller skal bruges som en *udvortes* Maalestok, men maa 10 bruges *aandelig*, men derfor kan heller ikke enhver som helst, men kun den der føres af Aanden bruge dette Ord rettelig. M. a. O. Trosordet er ikke nærmest givet til at skelne mellem *det* kristelige og *det* ukristelige, men mellem *Kristne* og *Ukristne*, ikke dog saaledes udvortes haandgribeligt, at enhver som tager dette Ord i sin Mund, er en Kristen, men saaledes at den, 15 som med Hjærtet har annammet dette Ord, han er en Kristen, og hans Bekendelse adskiller ham fra de Ikke-Kristne, og ved at leve i denne Tro bliver han istand til at skelne mellem *det* kristelige og *det* ukristelige, og til at prøve *Aanderne* (ej Bogstaverne) om de forkynde Xtus kommen i Kødet (1 Joh. 4) og kalde Jesus Herre (1 Kor. 12). – Jeg ved ikke om Du er istand 20 til at forstaa disse flygtige Antydninger; men jeg har nu ikke Tid til at udføre dem videre. –

Nu maa Du leve vel for den Gang. Gud bevare og velsigne Dig og alle Dine med al Glæde og Frimodighed i Troen. Hils Din Hustru.

25 Rønnebæk 1 Ap. 1879.

Din gamle Ven
Skat Rørdam

Du har da vel læst P. Fengers Levned af Barfod. Ellers bør Du læse det; trods den fra Forfatteren uadskillige Bredhed er det en fornøjelig og god 30 Bøg at læse, ikke mindst Brevene mellem Grundtvig og Fenger. Det er saa glædeligt hver Gang der fremkommer nye Breve af Grundtvig; han var rigtignok en Mand med Hjærtet paa det rette Sted; og forunderligt nok, medens Mynsters kristelige Eftermæle bliver ringere for hver ny Samling Breve af ham der udkommer, saa er jeg sikker paa at det i alle kristne Folks 35 Omdømme gaar lige omvendt med Grundtvigs.

Jeg har i Trykken en Samling Digte af den gamle Afrem Syrer, som jeg haaber maa blive til læsende Mskers Fornøjelse; mig har det været en Fornøjelse i Hviletimer at oversætte dem. – Saa Gud i Vold, gamle Ven. – Min Kone sender Dig en venlig Hilsen.

169. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[1/8-1879]

Kjære Ven!

Ja vist er jeg kommet i Baghaanden med Brevskrivningen, og det har vel
 5 sagtens mange Grunde, som jeg ikke gider efterspore eller specificere. Nu
 sender jeg dig denne lille Skrivelse i din Udlændighed, da du udtrykkeligt
 har forlangt det, skjøndt jeg ellers mener, at du vel er saa optaget af, hvad
 du oplever i fremmed Land, at du ikke har meget tilovers for det her-

10 Ja, du mener, at jeg skulde gjøre ligesaa og drage ud paa Eventyr; men
 dels er der Ingen, som falder paa at give mig Penge til saadant, dels er min
 Kone bundet herhjemme af vore smaa Børn, dels endelig har jeg ikke den
 fjærneste Lyst eller Drift dertil, saa at der skulde forfærdelig Meget til for at
 drive mig over Kongeaaen end sige længere. Jeg vælger, hvad alle saadanne
 15 Fornøjelser angaar, at følge den Regel, som Grundtvig etsteds priser, at
 "blive paa Sletten og rose Bjerget", men derfor kan jeg meget vel ønske Alle
 Andre al Lykke til og Glæde af deres Rejser og Udenlandsrejser, ogsaa af
 den Grund, at naar de komme hjem igjen, trænge de til at fortælle om, hvad
 de har oplevet, og af og til falder der saa ogsaa Noget af til en Hjemmesid-

20 der som mig.
 Gud give derfor, at du maa have Glæde og Gavn af din Rejse og komme
 hjem forynget og fornyet til din Tjeneste. Dernæst skal jeg saa sige dig Tak
 for den lille tilsendte Bog; jeg saa af "Ude og Hjemme", at den allerede har
 fundet meget taknemlige Læsere, og det er vel nok en Mangel hos mig, at
 25 jeg ikke finder mere Smag deri, end jeg gjør; thi jeg kan ikke negte, at hvad
 der mest falder mig paa ved Læsningen, er dette, at det dog er sært nok, at
 Christendom ogsaa kan skabe sig et saadant Udtryk, og det er jo christelig
 Sang med et ganske besynderligt syrisk Næb; men hver Fugl maa jo synge
 med sit, hvor ejendommeligt det saa end er skabt.

30 Du fik da foreløbigt det sidste Ord i Forhandlingen med N. Lindberg, og
 det forekommer mig, at betragtet som sidste Ord var det noget bedsk for
 ham. Han besøgte mig kort før dit sidste Stykke kom; men da lod han til at
 mene, at hans Sag stod paa meget gode Fødder, saa jeg tænker, at han endnu
 en Gang lader høre fra sig. Han plejer ikke at lade Noget blive siddende paa
 35 sig. Jeg havde forresten den Fornøjelse at høre hans Kone her drive ham
 meget rask til at tie stille; han havde indladt sig paa noget af sit sædvanlige
 Vrøvl, med at forsvare Darwin eller en anden lignende Tamp; men med Et
 tog hun til Orde og talte ham saadan til, at han smukt stak sin Pibe ind. Det
 var forresten for sit Helbred, han rejste stakkels Fyr; han havde af og til lidt
 af Besvimelser og skulde nu en Maanedstid rejse rundt om lufte sig ud med at

drikke Carlsbader Vand, eller hvad det var for Noget. Det er Lapperi med Legemerne allevegne; hvor man hører og spørger, er der næsten altid Sygdom og Svaghed. Paa samme Tid Lindberg var her, var her ogsaa i nogle Dage en Præst Knudsen fra Lejrskov, som jeg var meget glad ved at lære at
 5 kjende; han er en meget ejendommelig, men vist ogsaa dygtig og alvorlig Mand, som paa sin egen Maade er kommen til det, han ved; og det er ganske friskt at lugte Urter, som er groede i egen Have.

Selv har jeg dette forestaaende, at jeg skal hen og tale Noget i Testrup i denne Maaned, og det var jeg allerhelst fri for; jeg finder ingen Smag i disse
 10 store Møder med halv videnskabeligt Præg; jeg anser det for daarligt Tidsfordriv og for en Del for Humbug; men for mig skulde Folk have Lov til at fornøje sig eller plage sig, som de vil, naar jeg maatte være udenfor det; her har jeg imidlertid ikke kunnet slippe for det, da Nørregaard har holdt saa haardt an med mig, og jeg er ham saa meget skyldig, fordi han saa trofast ser
 15 ind til mig i min Enlighed.

Her i min Afkrog har jeg jo ogsaa nydt lidt Godt af Universitetsfesten, som jeg ved, at du var med ved; men hvad jeg næst Beretningerne derom har kunnet faae Del i, er jo de i den Anledning udgivne Skrifter. Scharling lod
 20 jeg helt være, da jeg har givet Afkald paa et have nogen Nytte eller Glæde af ham. Det egentlige Festskrift af Sthyr kiggede jeg hist og her i; men det smagte mig saa lidet, at jeg sendte det afsted igjen. Det Bedste, jeg har læst fra den Lejlighed er din Broder Holgers lille Bog; det er et smukt Skrift i alle Maader, hvoraf man da endelig ser, at han ikke blot er lærd men ogsaa kan
 25 skrive fornøjeligt ud af det Meget, han ved. Han har ærligt fortjent den liden Udmærkelse, han fik, selv om han ingen anden Adkomst havde dertil end denne lille smukke Bog. Det er morsomt at see, hvorledes alle Bladene udbyttede den og vidste langt bedre Besked om Universitetets Fortid, end de nogle Uger tidligere havde vidst.

Dernæst har jeg købt og læst F. Nielsens og P. Madsens Disputatser;
 30 Nielsens tilfredsstiler mig slet ikke; den synes mig altfor registeragtig; den er egentlig kun et Realregister til Tertullians Værker, rimeligt har han maattet gjøre sig altfor hastig færdig med den; han har havt Materialierne samlede men ikke Tid til at bearbejde dem til et Legeme med Kjød og Hud, saa det er blevet en Benrad.

Derimod er Madsens Bog i mine Tanker et ikke lidt fortjenstfuldt Arbejde; det synes mig, at han med megen Skjønsomhed og Grundighed har udviklet Præstedømmets Begreb, og Resultatet, han kommer til, kan jeg for
 35 min Del være meget glad ved i det Hele taget. Dernæst mærker man, at det er en alvorlig og from Mand, man har for sig, som taler ud af egen Erfaring i Livet og ikke blot ud af et godt, tankedygtigt Hovede. Heri antager jeg, at

du er enig med mig, men i en anden Henseende har samme Bog gjort et underligt Indtryk paa mig, thi den kunde akurat ligesaa godt være skrevet paa Tydsk, af en Professor i et Land langt borte fra os; saa fremmed er han for Alt, hvad der er levet her i Danmark i dette Aarhundrede. Jeg maa
 5 nemlig antage, at han ingen Anelse har om, at hele hans Tankegang kunde belægges med lutter Citater af Grundtvig, og at netop som han (Madsen) opfatter det alm. Præstedømme, har vel Ingen kraftigere forstaaet det end Grundtvig, hvorvel han aldrig har skrevet (mig bekendt) nogen Afhandling om dette Emne. Det er sært nok, at en dansk Mand i vore Dage kan være
 10 saa overvældende paavirket af Martensen (selv hans Tydskagtigheder i Stilen har Madsen tilegnet sig) og saa fuldstændig fremmed for Grundtvig. Men han maa altsaa tidligt have gjort sig klart, at den Vej, han vilde frem ad, kunde Grundtvig ingen Hjælp være ham paa, og det har han vel ogsaa havt Ret i. Imidlertid har jeg havt baade Gavn og Glæde af hans Bog, og jeg
 15 tvivler ikke om, at vil han lade den oversætte paa Tydsk, saa vil han naae endnu meget mere Ære, end han kan vente derfor i det Stakkels lille ogsaa for ham fremmede Danmark.

Nu gamle Ven har jeg lettet mig for lidt af det, som for Tiden har beskæftiget mig. Du maa saa heraf slutte, at jeg er i Live endnu, om det end
 20 er daarligt nok, som Livet skrider for mig. Jeg skulde idag været ud, men maatte lade min Hustru drage af allene formedelst min Maves Skyld; thi den er ikke velskikket til at være ude med, om man end kan sidde og røre en Pen med nogle Afbrydelser. Gid dette nu maa træffe dig rask og glad, og naar du kommer hjem, hører jeg vel fra dig om ikke paa anden Maade, saa ved at
 25 see i Kirketidenden, hvad du har talt ved Vennemødet, som jeg igaar fik Indbydelse til.

Gylling 1 Aug. 79.

Din
 Otto Møller

30

170. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[19/9-1879]

Kjære Ven.

35 Herved sender jeg dig den Bog, som du vel sagtens helst ikke saa, men som nu ikke kan vandre i sin Moder igjen. Jeg vil sige, som man fortæller, at Kronprindsessen sagde til Kongen i Anledning af Venstres Postyr: ”tag den med Rolighed, Petersen”. Kan du overvinde dig til at blade i den, vil du vist alligevel see, at jeg har strøget frejdigt ud og altsaa dog efterkommet dine Raad, saavidt jeg kunde. At den skulde nu gjøre Ulykker eller forvolde

Sorg, har jeg slet ingen Frygt for; den kommer neppe paa ret høje Steder eller hos Folk med overdreven fin Følelse. Men, nu faar den gaae sin Gang.

Jeg havde i forrige Maaned Besøg af dit Sødskendebarn fra Nørup og var jo ganske glad ved det; Folk her hørte ham ogsaa med Glæde tale om
 5 Santalmissionen. Han er tilvisse en alvorlig Mand, der gjør Alvor af det, han siger; han mener Noget med at ville tjene Vorherre, og for saa vidt føler jeg godt, at han er ganske anderledes oppe for Noget, end jeg er. Men med alt det kunde jeg alligevel ikke ret komme til at kjende ham eller tale
 10 ligefrem og fortrolig med ham. Han er skaaret efter et helt andet Mønster, end jeg er. Jeg ved ikke, om det ligger i, at man bliver ældre, at det falder saa svært at komme i med Folk, der er anderledes end man er selv. Det maa vel være noget daarligt, Begyndelse til Forstening, at jeg ikke kan anderledes dele med alle; men jeg kan det ikke og kan det vist mindre, end jeg forhen har kunnet. Vi talte om adskillige Ting, men vi saa ikke ens paa ret meget; vi
 15 kom ogsaa ind paa det, som der har været for ved Vennemødet sidst, om Brugen af Trosordet, særligt den Brug, som Th. R. har villet gjøre af det overfor Forholdene i Norge, men vi kom ingen Vegne. Han forstod mig ikke og jeg maaske ogsaa daarligt ham.

Han vilde ellers gerne, at jeg skulde staae ham bi i Kirkebladet; men jeg
 20 er bange for, at det ikke bliver til videre, thi jeg synes ikke, det kan nytte Noget at begynde en Samvirken, man ingen Tro har til, kan vare ved. Bladet tiltaler mig i Almindelighed ikke ret meget; det er med et Ord kedeligt; det driver paa, at man skal ikke lade det blive ved Snak men gjøre Noget, og saa er Bladet selv et Led med i denne fortsatte Snak om det.
 25 Th. R. staar i Grunden den indre Mission langt nærmere, end han staar den grundtvigske Kreds, og det vil vel ogsaa klare sig for ham efterhaanden. Nu kan det jo ganske vist være godt nok, at man ikke bryder af med dem, der dele baade Tro og Tjeneste med os; men der er dog en saa gennemgaaende Forskjellighed i Synsmaade hos disse Retninger, at et Oplysningsblad ikke i
 30 Længden kan være begge til Tjeneste. Da Th. R. rejste, havde jeg en Fornemmelse som af en Skuffelse; det var mig bedrøveligt, at vi ikke havde kunnet komme mere lige paa hinanden; han har vel sagtens havt den samme Følelse; og det kommer mig fremdeles for, at han er saa stiv i sit eget, at man aldrig kommer ham nærmere, end man gjør den første Gang. Han
 35 mindede mig i saa Henseende flere Gange om Jørgen Teilmann, der ogsaa er en rar Mand, men som jeg heller aldrig kommer nærmere til.

Jeg var en lille Sviptour henne i Testrup i Sommer, hvor jeg saa en Mængde forskellige gode Folk men egentlig ikke fik talt med nogen af dem. Der er nemlig en saa forskrækkelig Uro ved saadan et Møde, at en Indsidder som jeg bliver ganske ør af det. Blandt de bekjendte eller berømte Mænd saa

jeg der Trier fra Vallekilde; det er da det uroligste Menneske, jeg endnu er truffen paa; han kan ikke stilles et Øjeblik; men jeg talte Intet med ham. Ligeledes traf jeg la Cour fra Askov; det lod til at være en meget brav Mand.

Ja, nu er du jo da kommen fra Udenlandsrejsen; gid du saa maa have haft
5 Gavn af den og da ogsaa Glæde; det sidste er vel det meste Udbytte. Mon du ikke har benyttet Lejligheden til at besøge Godet; jeg har i denne Tid siddet og læst hans christelige Forsvarstaler, og trods det, at man kan være uenig med ham paa hver Side saa at sige, er der alligevel saa meget, der vidner om, at det er en god Mand.

10 Vi har det her saa nogenlunde, om end ikke saa godt, som vi kunde ønske; min Kone har ikke været rigtig rask, siden vor lille Dreng i Vinter blev født, og det giver jo tidt og ofte bekymrede Timer. Det er saa meget vanskeligt med saadanne Tilstande, hvor Lægen stadigt raader til at skaane sig og spise osv, og den, der skulde det, har saa vanskeligt ved begge Dele.
15 Man fristes da til at gaae og see sig gnaven baade til den ene og anden Side, istedenfor at indøve sig i at sige og troe, at Alt staar i Guds Faderhaand, og at sætte vi det kun i hans Haand, saa er det ogsaa i gode Hænder.

Nu faar du være nøjet med dette denne Gang; en anden Gang skal jeg see at rede lidt omstændeligere for mig. Men jeg har jo i disse Dage travlt med
20 at sende Bøger ud til gamle Venner, hvoraf du er den ældste. Gud være med dig og dine.

Din

Gylling d. 19 Septbr 79.

Otto M.

25

171. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[13/10-1879]

Min gamle Ven!

30 Først Tak for Din Bog, og ikke mindst for det sømmelige Klædebon, hvori Du har ladet den fremstille sig; det er en stor Behagelighed ikke at skulle fodre Bogbinderen. Hvad selve Indholdet angaar, da kender Du fra Fortiden min Mening, som jeg ikke har haft Anledning til at forandre. Vistnok ser jeg at Du har udeladt en stor Mængde af de voldsomme Angreb paa
35 Lukas, saavel som paa alle dem der ikke ere enige med Dig; og hvad Din egentlige Hovedtanke angaar, at Mattæus i kronologisk Henseende fortjener Fortrinnet for de to andre Synoptikere, deri er jeg enig med Dig; men denne Sandhed kunde og burde været udtalt paa en hel anden Maade, saa vilde den langt snarere trænge igennem, og Du vilde ikke saaledes give Anledning til at gøre *Fortræd* med Din Bog, som denne nu uundgaelig

giver. Det har i hele Din Sammenligning mellem Synoptikerne været mig til en stadig Forundring, eller Ærgrelse dvs. Bedrøvelse, at Du saaledes stadig følger den samme Grundsætning, som ellers kun Kristendommens Fjender, at naar man har tre Efterretninger om samme Sag (som dog i Reglen ikke er tilgaaet i en Haandevending) saa skal *kun* den korteste have Ret, ethvert nyt Træk, der kommer til, hedder det om: det *kan* være sandt e. dl., hvilket jo er enstydigt med: det kan ligesaa godt være Løgn. Naar man ellers har tre *troværdige* Efterretninger (og det erkender Du selv paa et senere Trin de 3 Evangelier for at være, skønt Du rigtignok i Din Smstilling mellem dem behandler navnlig Lukas som i højeste Grad utroværdig), saa slutter man ellers saaledes, at de Træk som kun findes i den udførlige Efterretning alene, *ogsaa* ere skete, saafremt de ikke staa i uløselig Modsigelse med de andre; og selv om der *synes* at være Modsigelse, er man ikke strags vis paa at den *er* der (langt mindre lægger man Modsigelser ind, hvor ingen er, hvilket Du har gjort mere end én Gang), ti man véd, hvis man ellers véd noget om, hvordan den samme Sag kan skildres sandt, set fra forskellige Sider –, at der mangengang kun behøves at tænkes et lille udfyldende Træk til, for at de tilsyneladende Modsigelser kunne paa det skønneste forenes.

Saaledes har *Kristne* altid baaret sig ad med de 4 Evangelier; hvorfor vil saa Du bruge lige den modsatte Fremgangsmaade? Og er der dog ikke en utrolig Selvsikkerhed i, at naar Markus og Lukas, som *kunde* vide rigtig Besked og aabenbart har gjort sig Umage derfor (selv om man, som Du gør, *aldeles* overser, at Helligaanden ogsaa har vejledet dem til deres Arbejde, der efter Din Fremstilling er et ganske dagligdags Skrivsammen), – naar de meddele et eller andet Træk, at saa Du 1800 Aar derefter inde i Din Stue med en Pibe i Munden fyndig erklærer: det kan ikke, eller det kan være gaaet saaledes til. Og hvorfor kan det ikke? Som oftest, eller meget ofte faar man slet ingen anden Grund at vide, end at saaledes synes nu Du det, Du véd det, ligesom hin navnkundige Tysker, aus dem Tiefen deines sittlichen Bewusstseins.

Og aldeles ubegribeligt er det mig, at Du ikke har kunnet se, hvorledes Du uafsladelig giver Kristendommens Fjender Vaaben i Hænde mod de apostoliske Evangg., ti man behøver blot at anvende de Grundsætninger, hvorefter Du behandler Mark. og Luk., for at faa det gjort til Løgn det hele. Du skal ogsaa nok faa at se, at om der end er Stykker i Din Bog, som Kristne kan læse med Glæde, saa vil Bogen i sin Helhed ikke være til Fornøjelse for andre, end dem der lystes ved at nedrive, hvad vor Herre vil opbygge. Disse vil naturligvis sige, og sige med Grund: der ser vi, at en Kristen selv maa erkende, at de to Evangg. ere noget hjasket Makværk, skrevet af udygtige og ukaldede Personer, som gav sig af med hvad de ej

forstod sig paa eller duede til; men en saadan letfærdig Hjasker, som giver sig af med, hvad han ej kan, han er en Hjasker allevegne, altsaa Ap G. er af samme Tønde; og de andre Evangg. bære jo de selvsamme Mærker som hos Luk. og Mr. erkendes for Vidnesbyrd om Utroværdighed, altsaa de er ogs.

5 at stille i samme Kategori = "Blandinger" i vore Dages Aviser. –

Der er dog én Ting jeg har glædet mig over ved Din Bog, det er at jeg haaber at kunne undlade at skrive imod den, efterat Du nu har udslettet saa meget af det værste. Jeg aabnede den med Frygt, fordi jeg hjertelig nødig vilde skrive imod Dig, min gamle Ven, og jeg frygtede for at jeg ikke for
10 min Samvittigheds Skyld kunde undlade det. Det tænker jeg dog nu at jeg kan gøre, og der kommer vel ogsaa andre, der stiller Din Kritik paa sin rette Plads. Men det er mit inderlige Ønske, at Din Bog maa blive læst saa lidt som muligt, for at gøre den mindst mulige Ulykke; andet kan den neppe gøre, hos "Danmarks Lærere", som Du adresserer den til.

15 Ja det blev nu langt mere om denne Bog, end jeg havde haft i Sinde at skrive. Skulde jeg skrive alt, hvad der har brændt i mig under Læsningen, blev det meget mere; men allerede dette er Dig sagtens mere end nok. – Du skal ogsaa have Tak for dit Brev af 1ste Avg., som Du sendte mig til Svejts, men som jeg rigtignok først fik c. 14 Dage efter min Hjemkomst, nemlig en
20 af de sidste Dage i Avgust, efter at det havde vandret om til saa mange Posthuse, at Udskriften næsten ej var til at læse mere. Selve Rejsen var overmaade fornøjelig, og der er noget saare styrkende baade ved Luften i Bjergegnene, saavel som dette mineralske Vand, – og i det hele ved saaledes aandelig at kunne strække sine Lemmer uden at have nogen Pligter der
25 kalder ad en. Ej at tale om det oplivende ved at se noget saa overvældende skønt og storartet, som et Bjergland som Svejts med dets rivende Floder, Vandfald, skov- og snedækte Fjelde o. dl. Ikke mindst tiltalende er det ogsaa, at man kan se alt dette uden mindste Skinsyge paa sit eget Fædrelands Vegne, dvs. det kan vi Danske gøre; ti der er en saa stor Forskel mellem et
30 Sletteland som vort og et Bjergland som Svejts, at det igrunden er umuligt at sammenligne, og naar man kommer hjem siger man: ja det fremmede var skønt, men hjemme er der ogsaa skønt, og denne Skønhed føler jeg mig dog langt anderledes hjemme i. –

Af Bekendtskaber gjorde jeg ikke ret mange, det var der ikke sønderlig
35 Lejlighed til, hvor jeg var. Et ganske morsomt Bekendtskab gjorde jeg dog i Tarasp med en Prof. Fais, Professor i Mathematica excelsior ved Univ. i Bologna. Han boede i samme Pension som vi (i en slig Pension har man Kost og Logis og alt for en bestemt Betaling, 6-8 Franc om Dagen), og medens Samtalen ellers gik ganske livlig ved Bordet, ser han saa sort og tavs, saa det var en Ynk at se. Og da jeg en Dag sad ved Siden af ham, henvendte

jeg et Par Ord til ham, men han svarede mig paa Italiensk, at han ej forstod et Ord, men om jeg ikke kunde Italiensk; jeg kunde heldigvis forstaa hans Mening og sige Nej, og saa foreslog han Latin, og der fik jeg jo saa Lejlighed til at opfriske mine gamle Færdigheder fra den Tid jeg dispute-

5 rede, og vi blev meget perle Venner, saaledes at da vi – min Kone og jeg – rejste fra Tarasp til S. Moritz (en halv Snes Mil derfra, nogle 1000 Fod højere tilvejs i Bjergene), fulgte han lige strags efter og overraskede os Dagen efter med sit Besøg. Godet saa jeg ikke noget til; jeg kom slet ikke paa den Kant af Svejts, hvor han bor.

10 Hjemvejen tog vi over München og Dresden, for at se de derværende store Malerisamlinger. Skønt hverken min Kone eller jeg ere Kendere, neppe engang hvad man plejer at kalde Amatører, havde vi dog meget stor Glæde af at se de mange derværende Billeder af de store italienske og nederlandske Mestere, mest af de første. Det er ikke muligt andet end at

15 falde i Forundring over, hvor højt de staar over hvad den senere Tid, Nutiden med har præsteret. – Ja der kunde være meget at fortælle om en slig Rejse, men Du forstaaer at det vilde være en lang Historie at gøre det skriftlig, og mundtlig sker det vel neppe for det første. Kun det vil jeg sige derom til Slut, at jeg godt kunde have Lyst til at gøre en saadan Tur engang

20 til eller tiere.

Dog vil jeg endnu fortælle Dig om en Daab, jeg saa forrettet i Schuls (ved Tarasp), hvor Beboerne vare Reformerte. Det var en stor og smuk Kirke, men saa nøgen og bar, som tænkeligt: Stolene umalet, intet Alter eller

25 Altertavle, ingen Døbefont, men midt i Koret, som ellers var opfyldt af Bænke stod et lille rødmarmeret Træbord; hvad det skulde til, vidste jeg ikke; det var ikke større end en stor Stumtjener, men jeg saa det en Søndag, da kort efter at Gudstjenesten var begyndt, 4 Kvinder kom farende op ad Kirkegulvet, hveranden bærende en firkantet Pakke bedækket med et stort

30 Flor e. dl., der slæbte hen ad Gulvet; hveranden bærende en lille Glas-krukke, som en lille rund Blomstervase e. l. Pakken viste sig at indeholde et Barn, og de smaa Krukker, som sattes paa det nævnte Bord, indeholdt Vand, som altsaa hver bragte med til sit Barns Brug.

Saa nævnte først Præsten, hvem de paagældende Børns Forældre var, og hvem Fadderne var, baade de fra- og nærværende (i mine Øjne en god og

35 rigtig Skik), oplæste saa en god og kristelig Indledning, der talte saa sandt og rigtig om Daaben, som jeg ikke havde ventet paa reformert Grund, tog dernæst Laaget af Krukken, dyppede sin ene Finger i Vandet, stænkede den omhyggeligt af igen, for at der skulde hænge saa lidt Vand ved som muligt, og satte den derpaa paa Barnets Pande ved Ordet: jeg døber dig i *Faderens* (ny Dypning, Afstænkning og Anbringelse p. Panden) og *Sønnens*, og *HAs*

Navn. Dernæst sagde han et kort Skriftsted, hvilket dog lod til at være et opus supererogatorium af hans eget, ti det var forskelligt for de to Børn og handlede ikke om Daaben. Der hørtes ikke saa meget som en Antydning af nogen Daabspagt, endsige Udtalelse deraf. Det er vemodigt at se sligt; man
 5 fristes til at spørge: er de Msker ogsaa Kristne? hvilket jeg her havde saa meget mere Grund til at kunne spørge, som Stedets Præst aabenbart var komplet vantro (iøvrigt en af Egnens dygtigste Gemsejægere). I det hele faar man et bestemt Indtryk af at Luther havde Ret da han sagde til
 10 Zwingli: I har en anden Aand end vi. Dette slog mig især stærkt, da jeg i Dresden hørte en, ellers ganske jævn, men troende Prædiken (om Kammer-svenden af Mailand) af en luthersk Præst Riedel: det var saa hjemligt, som om det var en dansk Prædiken, skønt der ikke var Spor af noget særlig lutheransk i hans Prædiken, hvori man kunde paapege hvor han hørte hen. –

15 Efter vor Hjemkomst har vi forresten haft det noget besværligt. Først var min Kone temmelig daarlig det meste af et Par Uger, saa fik en af mine Døtre Tyfus og laa meget syg deraf, men blev helbredet ved en Kur, som man for en Tid tilbage vilde været sikker paa var den visse Død. Det er jo det farligste ved Tyfus at Temperaturen af Blodet stiger saa højt, at de dør
 20 deraf; et Mskes almindl. Temperatur er 37° Celcius, og det højeste det kan taale at naa, er c. 42°, og hendes Varme var i omtr. 14 Dage næsten stadig omtr. 41°. For at modvirke dette kom hun saa indtil 5 Gange i Døgnet i koldt Bad paa 20°, maatte ligge i et Badekar 10 Minuter ad Gangen; derved
 25 svaledes hun ned til den naturligere Varme, som saa i Løbet af et Par Timer atter steg til henved 41°. Ej at tale om at hun Dag og Nat laa for alle Vinduer aabne. Nu er hun Gud ske Lov omtrent rask, og det samme gælder om vor yngste lille Søn, som ligeledes fik en Gren af samme Sygdom.

Jeg kunde ikke vel værge mig mod den Tanke, at denne megen Sygdom var et Vink om, at vi heller skulde have blevet hjemme; det tror jeg dog ej
 30 kan være Meningen dermed, eftersom jeg ikke selv har søgt at komme ud, men egentlig er bleven ført ud. Men ellers er en slig Sygdomstid en temmelig streng Prøvetid; maaske skal den til for at vi kan lære ret at sige ham Tak for det gode, vi har. –

Din Betragtning af Thomas R. og navnlig af hans Blad har jeg ikke meget
 35 at indvende imod; men han er ellers en rigtig brav Mand, som jeg personlig holder rigtig meget af. Jeg kommer formodentlig nu ind i en Fejde med ham og adskillige andre brave Folk (f. E. Leth) i Anledning af min Udtalelse paa Vennemødet, som jeg imidlertid ikke agter at retraktere, da jeg er vis paa at have Ret i Hovedsagen, ligesom jeg ogsaa mener at det er noget der maatte frem i vor Tid. – Jeg gad nok ved Lejlighed høre Din Mening derom.

Saa lev nu vel for denne Gang, gamle Ven. Jeg læste nu igennem, hvad jeg har skrevet om Din Bog; skulde Du finde noget Udtryk deri, som du finder vredagtigt e. l., da *skal* Du være vis paa, at det ikke er udsprunget af Vrede mod *Dig*, men Du maa optage det som talt af mig siddende med en Pibe i
 5 det ene Hjørne af Din Sofa, mens Du sad i den anden. Saa forstaar Du hvordan det er ment. –

Gud være med Dig og alle Dine, og gøre det lyst og godt for Eder i alle Maader. Hils Din Hustru fra

Din gamle Ven

10 Rbk. 13 Okt. 1879.

Skat Rørdam

172. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[10/11-1879]

15 Kjære gamle Ven.

Tak for dit sidste Brev med baade ondt og godt i; jeg vil ikke indlade mig paa at forsvare mit Skrift om Herrens Dage; jeg tror, at du mener, hvad du skriver, at det har voldt dig Sorg og Ærgrelse, og at det vil kun gjøre Fortræd, ligesom jeg naturligvis ikke tvivler om, at du siger mig det i en god
 20 Mening; men jeg maa bekjende, at jeg *forstaar* dig ikke, hvad du vel ogsaa nok kan vide deraf, at kunde jeg i dette Stykke see med dine Øjne, saa havde jeg naturligvis aldrig gjort noget saa forkert. Men jeg *forstaar* det ikke. Min Hustru, som fik fat i dit Brev og læste det, havde noget vanskeligt ved at fordøje det og maatte nok tildels give det fra sig igjen.

25 Men det var da ellers en haard Modtagelse, der ventede dig gamle Ven, da du kom fra din Rejse; Gud give, at I nu maa være over det og have Fred inden Dørre ogsaa i den Forstand; jeg kan saa godt sætte mig ind i din Tankegang, at det skulde betyde, at du skulde være bleven hjemme, thi det er som talt ud af min Samvittighed; saaledes kan jeg i mine Forhold ikke
 30 lade være med at slutte, og derfor har jeg lært at holde mig hjemme ved min anviste Post, naar jeg ikke af den haarde Nødvendighed drives ud; at der for *mit Vedkommende* er baade Overtro og Vantro med i Spillet, ved jeg meget vel; men jeg kan hidtil ikke frigjøre mig derfra. Og til Gavn *for mig* vil jeg dog ogsaa helst troe, at det har været, at jeg er bleven holdt fri fra at *være*
 35 *med*, komme i Vane med at være mellem de Ordførende, thi jeg ved, at det kunde jeg ikke have skikket mig i.

Saa var det det med din Tale ved Vennemødet, om hvis Indhold du forresten en Gang før har skrevet til mig; den Gang forstod jeg dig ikke, nu kan jeg jo bedre sætte mig ind i din Tankegang. Om jeg nu end ikke i Alt kan billige den, saa er jeg enig med dig i Hovedsagen, at det paa ingen

Maade gaar an at forkættre efter Troesordet som et Alentra. Da Th. Rørdam var her kort før Vennemødet, kom vi til at tale om hans Adfærd overfor Nordmændene, særligt da Arvesen og Wexelsen; vi kunde jo da ikke enes om den Sag, da jeg mente og sagde det, at det i mine Øjne var
5 uforsvarligt paa denne Maade at lave Kættre.

Lige efter Vennemødet fik jeg i en anden Anledning et Brev fra Birkedal, hvor han yttrede sine allerstørste Betæneligheder angaaende din Tale ved Vennemødet, som han den Gang vist kun havde hørt om fra Th. Rørdam; men han meddelte mig disse sine Bekymringer, fordi han, rimeligt fra
10 samme Th. R., havde ladet sig sige, at jeg delte Anskuelse med dig i saa Henseende. Jeg ved jo nu, hvor ilter Birkedal er, og derfor satte jeg mig strags ned og skrev til ham desangaaende, at jeg ikke vidste, om jeg saalige delte din Mening, da din Tale endnu ikke var meddelt i Kirketidenden, men gav ham et kort Afrids af mine egne Tanker om samme Spørgsmaal. Men
15 særligt bad jeg ham om at fare med Lempe i denne Sag, da det ikke var let at sige, hvor Enden er paa den; jeg bad ham om ikke at skrive offentlig mod dig uden først at forhandle privat, da jeg var aldeles overbevist om, at du, hvordan du saa end maatte have udtalt dig, mindst af alt vilde rokke ved Daabspagtens kirkelige Betydning. Jeg ser nu imidlertid idag, at han ikke
20 har kunnet holde sig i sit Skind, samt at han har faaet Leth i sit Kølvand, og der *skal* altsaa være Strid. Jeg vil nu kun bede dig om at fare sagtfærdigt frem, thi det er dog bedst, at det holder sammen saalænge, det kan, og at Verden ikke skal have den Glæde at see os forkættre hinanden. Men en Stopper maa der ganske vist sættes for dette godtkjøbt Kjætermageri, og de
25 maa bære Ansvar, som har begyndt derpaa og nu ovenikjøbet ikke vil tage det paa eget Ansvar men gjøre alle, som vil være tro mod det fra Grundtvig modtagne, til deres Medansvarlige.

Det er rimeligt, at jeg nok vil tale et Ord med i Forhandlingen og som sagt i Hovedsagen stille mig ved din Side; men jeg vil ikke forhaste mig med
30 at komme til Orde, thi det har ingen Jav, og jeg vil søge, hvis jeg finder Grund til at sige Noget, at faae det sagt i en vis Almindelighed, thi jeg har meget imod *personligt* Trækkeri, har hidtil holdt mig udenfor det, tror ogsaa, at det er det rigtigste. Men see nu til, kjære gamle Ven, at du kan fare forsigtigt; thi dette kan føre meget vidt ud, og hverken Birkedal, Leth eller
35 Th. Rørdam tænker vist paa, hvorlangt den Ild kan naae, som de tænde an; det er godt, om du kan holde dig til Hovedsagen, saa kort og klart som muligt, og undgaae at lade dig friste ud i allehaande mer eller mindre uvedkommende Udenomsspørgsmaal. Vil du helst være ene om det, kan jeg jo ogsaa nok holde Mund; jeg skal i hvert Fald ikke komme som Hund ind mellem Keglerne.

Jeg har i denne forløbne Uge siddet og læst en Bog af Dalsgaard: Stenene raabe. Det er da en svære Lærdom, han bærer om med sig; og saa Kauder- vælsk et Sprog, som han dog kan skrive, saa jeg kan ikke vide, om der er ret Mange af dem, Bogen er bestemt for, der kan forstaae den. Meningen er uden Tvivl god nok, men det er vist ogsaa det hele, der kan siges; for mig er det uafgjørligt, enten han mishandler Bibelen eller "Videnskaben" mest, men ingen af dem vil vist finde sig i Behandlingen, at forsones paa den Maade. Saavidt jeg kan see, forstaaer han sig kun meget smaat paa de Sager, han taler saa stort om; har nok læst en Hoben af naturvidenskabelige Bøger, men løst og fast mellem hinanden og endda forstaaet det paa en højst egen Maade. Men da jeg selv ogsaa kun er en Fuser paa dette Omraade, tør jeg ingen afgjort Mening have om hans Skrifts endelige Værd; det tør jeg dog sige, at "Videnskaben", som han stadigt siger, vil kun regne ham for en Idiot, og Christenmennesker vil neppe forstaae hans Tale.

Hvor det dog vilde lyde latterligt, naar man i Gen. 1. satte ind det, som han finder ud, skal være det sande Indhold deraf; man vilde korse sig over de storartede Ting, som der dog kan bydes. Men er det nu saadan med denne Bog, som jeg har Mistanke om, saa er det alligevel Skade for den Stakkels Mand; thi han har gjort sig svær Møje med den, har samlet en Mængde Citater fra alle Sider og fra allehaande Sprog, og det er udentvivl Frugten af mange Aars flittige Arbejde. Han har ment at levere et Indlæg mod Vantroen; men jeg synes, han selv er falden i den groveste Overtro paa de løseste og forvovenste Hypoteser, dem han tager for gode Varer og kalder "Videnskaben", blot de med lidt Endevending kan passe i hans Kram. Kan det ikke passe ind i hans System, saa kalder han stadigt det selvsamme Gods: "Fantasterier"; paa den Maade kan man ganske vist nok bringe Harmoni til Veje selv mellem de uforsonligste Ting under Solen. Jeg kan ikke vide, om det ikke skulde være Noget for vor Ven Niels Lindberg at komme i Lag med; thi han har jo ogsaa sin Maade at klare disse Sager paa, og det kunde være ganske livligt at see saadanne to lærde Mænd valse med hinanden mellem Himmel og Jord. –

Du skulde da vel ikke som en gammel Bogjæger være i Besiddelse af nogle Smaapiecer af Grundtvig, nemlig: Indbydelse til gamle Nordens Venner 1808, Dimisprædikenen 1810 og Nytaarsnat 1811. Jeg har nu efterhaanden faaet Samling paa alle Grundtvigs andre Skrifter (Bladartiklerne undtagne), men vilde grumme gjerne have fat i disse tre, navnlig da den første, som jeg aldrig har set; de to andre har man jo andensteds af ham, men man skulde dog helst have dem i Originalerne. Som sagt, skulde du have dem i Dubletter, vil du vist overlade mig dem paa Vilkaar, at jeg betaler dem og det endda højt; eller har du dem ikke men skulde kunne give mig en Anvisning

til at faae dem, vilde jeg være dig lige taknemlig. Jeg har uden Nytte overhængt Schönberg i lang Tid, har afsøgt Lyng og Kausgaard, men har endnu ikke havt Held til at faae disse, hvorimod jeg jo ganske vist har faaet mange andre. Jo nærmere man kommer til at faae noget complet, jo mere
 5 opsat bliver man jo paa det; det er vel just ikke af de bedste Idrætter, men hvad skal man gjøre, naar Ens Hjærte saa tidt er i Uro derfor. Da du nu er en saa gammel og forsøgt Jægersmand, kan jeg ikke vide, om du ikke skulde kunne skaffe mig den Fred, jeg i denne Henseende i flere Aar har savnet. Jeg har selv enkelte Dubletter men mest af de Ting, som enhver kan skaffe
 10 sig; iforgaars glædede jeg dog Brummer med en lille Bog, thi han er ogsaa en Samler paa en Hals og har allerede ganske gode Materialier til at faae en Række ud.

Jeg gad gjerne vide, om den anden Udgave af Helvegs Kirkehistorie efter Reformationen, som for Tiden udbydes, er noget væsentligt forbedret eller
 15 forandret. Man kan ikke komme ad med at faae den til Gjennemsyn, og jeg gad dog ikke købe den, hvis det omtrent er det samme som i første Udgave. Vil du ikke lade mig dette vide ved Lejlighed. Jeg har læst Zahns Søndagen, men fik ikke meget ud af den, ikke noget nyt da, som jeg ikke i Forvejen vidste mere Besked om.

20 Lev nu vel min gamle Ven; Gud give Eder at boe i Fred. Vi har det nogenlunde, saa godt vel, som vi kan have det.

Din gamle Ven
 Otto Møller

Gylling Pstgrd 10 Novbr 79

25

173. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Rønnebæk 10 Dec. 79.

Min kære gamle Ven!

30 Jeg maa strags begynde med at takke Dig for Dit Stykke i Kirketidenden, som Du vel kan tænke Dig at jeg er godt tilfreds med, ikke alene fordi den baade stadfæster og i flere Henseender klarer min Mening (og det er mig en ganske besynderlig Venneglæde deri at se et nyt Vidnesbyrd om, at vi trods adskillig Uenighed dog er enige baade om det grundvæsentlige og i *Grund-*
 35 *betragtningen* af dette), men hvad jeg endnu mere glæder mig over, er den Udsigt, at Din Udtalelse skal blive en Bro, over hvilken Birkedal og jeg des lettere skal kunne komme hinanden imøde; det er nemlig altid langt lettere for to der har været i Strid, at mødes hos Tredjemand, og jeg haaber at Du skal blive denne Tredjemand.

Rigtignok kunde jeg have ønsket, at Du havde læst mit Svar til Birkedal

først, inden Du skrev (dette skønner jeg nemlig, at Du ikke har gjort, skønt det lader til at Du ved Korrekturen har tilføjet en lille Bemærkning med Hs. dertil, i det Du skriver om, hvad en *Apostel* kunde gøre). Derved vilde Du sikkerlig være ført til at gøre bestemtere Skäl mellem at kende *Hjærter* og at prøve *Aander*, en Forskel som jeg mener det er vigtigt at holde fast, men som jeg ikke fik paapeget i mit Foredrag; og derved vilde ogsaa et og andet af hvad Du skriver om ”Annulleringen af Daabsmaaden”, være bleven udtalt noget anderledes, og efter min Mening korrektere. Det har ogsaa glædet mig at Du har faaet henvist til – eller maaske rettere, vist bort fra, – Tertullian. Jeg havde hans Navn flere Gange i Pennen, om jeg saa maa sige, da jeg skrev mit sidste Stykke, men jeg kunde ikke komme paa, hvor det var at Grundtvig i sin senere Tid havde udtalt sig om ham, og da jeg derfor ikke saa mig istand til at nøjes med en kort Bemærkning om ham, lod jeg ham fare, saasom min Skrivelse endda blev lang nok, og jeg brød mig heller ikke om at slaa om mig med Avtoriteter, saa meget mindre som man ikke vil have svært ved at finde adskilligt i Kirkespejlet, som peger i Retning af den Tertullianske Brug af Trosreglen; derfor ledte jeg ikke efter Gr’s Udtalelse, som jeg først senere har faaet fat paa i Kirket. 1859. –

Nu har jeg jo faaet Thomas R. til min Nabo i Vejlø, en lille Mil herfra, saa jeg tænker at vi vil komme til at staa en og anden Dyst med hinanden angaaende denne Sag, ti har han først sat sig noget i Hovedet, saa er han temmelig stiv, og han er af den Mening, at min Betragtning vil føre omtrent til Opgivelse af den kirkl. Anskuelse, eller har ialfald været det indtil for kort Tid siden, medens jeg selvfølgelig mener det modsatte, at den (dvs. den kirkl. Ansk.) kun kan hævdes og kirkehistorisk forsvares, naar man opgiver al Tanke om at stille Trosordet som en Troslov. Hvad der ogsaa har bidraget til at styrke mig i denne Mening er, at alle de som *ikke* forstaa noget af Grundtvig og ikke ere enige med ham – forsaavidt jeg har talt med dem – mene, at fra det grundtvigske Stade maa Birkedal have Ret, medens de have vist sig ude af Stand til at forstaa mig. Men det er i mine Øjne et daarligt Vidnesbyrd for en Anskuelses Sandhed, at den for de udenforstaaende lader sig amplerere som Fød i Hose.

Angaaende de Smaaskrifter af Grundtvig, Du skriver om, da er jeg ganske vist i Besiddelse af dem alle tre, men jeg har kun 1 Expl af hver, og derfor kan jeg ikke glæde Dig med dem. Den første, Indb. til gl. Nordens Venner, var i sin Tid en ganske overordentlig Sjældenhed; saa vidt jeg mindes, fandtes der – efter Kyndiges Sigende – kun 3 Expl af den i Kbhnv; men saa fik Schönberg en Bunke opsnuset, hvori fandtes et halvhundrede Expl i Materie, hvilke naturligvis i kort Tid blev kaprede af Samlere, blandt hvilke jeg var en. Siden den Tid er den igen bleven en sjælden Bog. Derimod

troede jeg ikke at Dimisprædiken og Nytaarsnat var saa vanskelige at overkomme; i min Tid, dvs. for en Snes Aar siden, forekom de temmelig hyppig. Men det er i det hele et uforklarligt Fænomen, at disse Smaapjecer af Gr., som man i mine unge Dage kunde finde i Mængde hos enhver

5 Boghøker, hvis Pjecebunker man vilde gennemrode, at de i disse faa Aar ere blevne næsten uopdrivelige. Jeg har dem alle saa nær som en lille Pjece paa 3 Blade "Højtidssalmer til Jubelfesten 1817", hvis Afsavn vel ikke har røvet min Fred, men dog har kostet mig i alt vistnok mange Dages Arbejde med at gennemse Bunker hos Boghøkere. –

10 Hvad 2 Udg. af Helvegs Kirkehistorie angaar, kan jeg ikke give Dig noget bestemt Svar, da jeg hverken kender den eller, hvis jeg kendte den, kunde have nogen selvstændig Dom derom. Jeg havde bestemt at spørge min Broder Holger derom, men har hidtil glemt det. Men det véd jeg, at da

15 2 Udg. af 1ste Bind for en Snes Aar siden udkom, erklærede Holger denne for meget bedre og nøjagtigere end den første Udg., saa jeg antager ikke Du vil riskere noget ved at købe den.

Jeg har idag siddet og læst omtrent det halve af Monrads nyeste Bog: Tro, Daab, Gerning etc., en underlig Bog, som jeg ikke ret véd hvad jeg skal sige om, og som jeg da ogsaa gør bedst i at suspendere min Dom om, indtil jeg

20 faar læst den helt. Formodentlig er hans egentlige Formaal med den at forsvare sin Forklaring af "som og vi forlade". Noget bestemt misligt er der ved hans Tale om Troen, der for ham egentlig bliver en Slags Ydmygelses-Gerning, hvorved Msket kvalificerer sig til Frelsen, ligesom man ogsaa her møder den sære Tale, at Fadervor er en Bøn for alle Msker. Men der er ikke

25 desmindre noget forfriskende, en Førstehaands-Tænken, ved den Mand, saa man læser ham med Fornøjelse og siger: gid vi havde flere Mænd af den Art. –

Forresten gad jeg nok tale med Dig om dette, at Fadervor er for alle Msker. Teoretisk er det jo let nok at vise det forkerte deri, og der kan ingen

30 Tvivl være om, at kun en troende Kristen kan bede det *rettelig*; men det er p. d. a. S. en mærkelig Kendsgerning, at denne Bøn bruges af mangfoldige, som slet ikke ere troende, men kun almindl "gode" Msker (jeg har endog hørt om flere Jøder, som brugte den og lærte deres Børn den, saaledes en lille Dreng, som gik i Skole p. Herlufsholm), som aabenbart ej bruge den

35 for nogen kirkl Vedtægts Skyld, ti de har ellers frigjort sig fra alt sligt, og som derfor vel maa antages dog at spore nogen Velsignelse deraf. Man kunde maaske sige, at Fadervor er som den sidste Traad, der endnu holder saadanne fast ved Menigheden; men naar de ellers slet intet har med Menighedens Tro at gøre, hvad saa?

Naa, med dette lille Brev maa Du nøjes idag; jeg er bleven afbrudt saa

ofte, ellers var det blevet længere, og imorgen kan jeg ikke fortsætte, da jeg skal til Kbhvn, at give teol. Examensopgaver. – Her har vi det Gud ske Lov ved god Helsen alle. Gid det samme maa gælde Dig og Dine, og da Du sagtens ikke hører fra mig inden Jul, vil jeg ønske, at vor Herre vil velsigne
5 Eder med en glædelig Højtid i alle Maader.

Din gl. Ven
Skat Rørdam

Jeg ser averteret nogle Bebudelsesprædikener af Dig; jeg haaber de ere paa
10 Vejen hertil.

174. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[23/12-1879]

15 Min gamle Ven! –
Min Kone har, som Du ser, villet sende Dig sin Taksigelse for Din smukke Bog om hendes Navne, som hun ialfald middelbart bærer sit Navn efter, og jeg vil nytte Lejlighed – til ogsaa at sende Dig et Par Ord med Tak for Din
20 Bog, som jeg har læst med megen Glæde –, især din Prædiken om Sakarias og Maria – baade for selve Indholdets Skyld, og tillige fordi Du ved den stadig tilretteviser Dig selv for Din uforsvarlige Tale om Lukas; ti det er ham Du har øst saa at sige alt, hvad Du har at sige om Maria.

For en halv Snes Dage siden var jeg i Kbhvn for at give Opgaver til teol.
25 Examen, ved hvilken Lejlighed jeg hørte at Venstre skulde være enigt om at ville give Brandes 3000 Kr. aarlig i en Slags Extraordinær Gage, om den skulde kaldes *Digtergage*, véd jeg ikke, ligeledes skulde Schandorf have Digtergage. Brandes har i Vinter holdt nogle meget talrig besøgte Forelæsninger, ved hvilke han bl. a. har haft Thom. Nielsen, J. Busk og Berg til
30 Tilhørere, hvem han har vidst at lade tilflyde nogle pæne Ord om de Aander, der har Sans for Fremskridt o. desl., hvilke Ord i høj Grad have tiltalt vedkommende. Det vilde rigtignok være et ejendommeligt Syn at se Grundtvigianere gøre sit til at holde en saadan Mand, der trods sine glimrende Gaver dog utvivlsomt er en Vindhas, tilbage i Landet. Nu hører jeg
35 imidlertid, at de dog skal være blevne betænkelige derved, saa det nok ikke bliver til noget i denne Session.

Naa, nu er Posten der, saa jeg maa slutte i en Fart. Gud velsigne og glæde Dig og alle Dine med en rigtig god Julefest.

Rbk 23-12-79.

Din
Skat R.

175. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[7/1-1880]

Kjære Ven.

Det fornøjer mig, at mine Smaataler om Maria dog faldt i din Smag, thi jeg
 5 var noget mindre tillidsfuld efter den Overhaling, du i Forvejen havde sendt
 mig. Men som du skrev *forleden*, vi staae hinanden ligesaa nær nu, som vi
 nogentid har gjort, og vilde uden Tvivl kunne tale os til Rette om de
 allerfleste Ting, naar vi var hinanden nær nok dertil.

Jeg har nu læst Birkedals Indlæg i No 1, og jeg synes, han bliver mer og
 10 mere taaget, slaar om sig med subjectiv og objectiv i det Uendelige; at han
 dog ikke kan fatte sig i Korthed og præcisere, hvad det er, han grunder sig
 paa; hvis jeg ellers forstaar ham ret, saa har han nu indrømmet, at en døbt
 faar man lade hedde Christen, saalænge han forlanger at kaldes det, og at
 Spørgsmaalet er alene, om man kan holde Nadversamfund med ham; men
 15 naar han vilde fastholde dette som det paalidelige Udtryk for hans Mening,
 saa var der nok ikke saa meget at tvistes om længere. For mig er der jo
 aldeles ingen Anledning til at svare paa dette hans Indlæg, som alene er
 rettet til dig; og jeg er glad ved det, thi dette personlige Mellemværende
 duer jeg ikke til, kan ikke komme afsted med alle de *Taksigelser*, som jeg
 20 ser, hører sig til, baade fra hans og din Side. Denne udsøgte Forekommen-
 hed for alles Øjne finder jeg ingen ret Smag i, og synes ogsaa, at den ser saa
 truende ud, thi man skulde jo troe, at der var overmaade megen Ømskin-
 dethed tilstede eller gjensidig Frygt for, at Baandet ikke kunde holde. Men
 det er jo en Smagssag, hvordan man i den Henseende tror at bære sig rigtigst
 25 ad.

Nu kan vi vel vente, at Thomas R. rykker frem, og jeg vil blot ønske, at
 han vil lade mig personligt i Fred, thi jeg vilde nødigt i Trækkeri med ham.
 Jeg forestiller mig, at han er langt mere stiv og snæversynet end Birkedal,
 saa han endnu meget mindre end han kan sætte sig ind i Andres Tanker.
 30 Dersom du nu vil svare Birkedal, saa gjør det endelig kort, thi det har F
 Helveg Ret i, at jo kortere og klarere det er, jo bedre er det, skjøndt han
 rigtignok ellers ikke er den Mand, der skulde tale om det, da faa er saa brede
 og uklare som han; men i denne Sag har han holdt sig meget ordentligt i
 Skindet, saa han kan, naar han vil. Det vil vel forresten kun sige, at han kan
 35 skrive forstaaeligt om det, som han virkelig forstaar; og det er nok muligt,
 at man ikke skulde give sig til at tale til Andre om en Sag, før man, om det
 forlanges, kan gjøre det ”kort og godt”, da man vel ellers ikke selv har
 forstaaet den til Nytte.

Jeg er fuldkommen enig med dig i, hvad du skriver om Monrad; jeg læste
 ham med sand Fornøjelse; han kommer altid med Noget, der er groet i hans

egen Have; et lille Skrift af ham indeholder for mig langt mere end et stort af Martensen. Du ytrer Tvivl om, hvorvidt han har Ret i, at Fadervor er for *alle*, skulde være som en Vejleder *til Troen*: for *alle* vil dog i Virkeligheden kun sige: for *alle Døbte*, thi naar man undtager en enkelt aparte Jøde, som
 5 du nævner, kan der da ikke være Tale om, at Hedninger skulde kjende eller bruge det. Og faktisk er det, at saa at sige alle Døbte staae i et Forhold dertil, saa at det jo endog er Talemaade, "at kjende Noget ligesom sit Fadervor", hvilket netop forudsætter, at det kjender alle, og har vel ogsaa i
 10 det mindste til en Tid i deres Liv brugt det. Fremdeles er det da ganske umiskjendeligt, hvor brugeligt det er for alle, for de allermindste, for dem allerlængst borte, uden at det derfor er mindre brugeligt for dem nær ved. Der er derfor, saavidt jeg kan see, Noget i Monrads Anskuelse om dette Stykke, men han er jo i dette som i saa meget eller vel i alt uklar, en Følge af den Gang, hans Liv har havt.

15 Mener du forresten ikke, at man med fuld Ret kan sige om ham, at han har "den kirkelige Anskuelse", eller da i hvert Fald "*en kirkelig* Anskuelse"? Det lyser frem af Meget i hans sidste Bog, og især af, hvad jeg aldrig glemmer ham, hans Stykker i sin Tid mod A. Sten om "de tre Navne". Jeg antager, at han i Virkeligheden staar os nærmere end endogsaa Kierkegaard;
 20 derfor kunde jeg godt ønske, at han vilde lade høre fra sig, hvad hans Mening er om det Spørgsmaal, du har rejst og forhandler med Birkedal. Staar du ikke i saadant Forhold til ham, at du kan opfordre ham til at lade sig høre? Vistnok vil det ikke bide paa de ortodokse udi egen Indbildning, thi det er ganske aabenbart, at Birkedal lider af dette at være tro mod det
 25 Annammede, blot fordi han mener, at det er saaledes annammet fra N. F. S. Gr. –

Det er ganske fornøjeligt at læse Gr^s Prædikener, som nu udkomme; der er Noget i hver eneste, som ganske vist ikke altid er lige godt, som ikke sjældent er trukket betydeligt ved Haarene, men desuagtet altid fornøjeligt
 30 og ægte grundtvigsk. Da jeg i sin Tid gik og hørte ham i Vartov, havde jeg Intet ud af det. aldeles Intet; det var kun paa Partiets Vegne, jeg gik der. Men nu ser jeg jo ogsaa godt, at disse Prædikener er ikke for dem, der egentligt endnu har deres Vækkelse i Vente, ligesom de vist ogsaa ere bedre at læse, end de vare at høre under den megen Uro, som der altid var i
 35 Kirken. Jeg gaar ud fra, at hans Prædikener i Aarene 50 har været som de nu udkommende; men der er forresten ikke en eneste, der har holdt sig i min Erindring af dem, jeg hørte. Jeg kan godt huske, at der en Gang dannede sig en Forening nede i Vingaardsstræde, hvor P. Bojsen skulde udlægge Prædikenen for Folket om Eftermiddagen, den vi havde hørt om Formiddagen, og jeg undrede mig over, at han kunde faae fat i Noget at tale om; det

kommer mig da ogsaa for, at det Meste, Bojsen sagde, var, om vi ikke alle syntes, at det havde været dejligt, hvad vi ikke fandt Anledning til at modsige. Ganske vist var jeg jo dengang saare lidt udviklet, og af det samme langsomme Begreb, som jeg er endnu, saa det kan jo godt være, at Andre
 5 havde Noget og Meget ud af det, som gik mig helt forbi; men nu er det mig en Fornøjelse at læse det, uden at jeg just vil sige, at det mere end en Gang imellem er mig opbyggeligt. Han kan vække en Ting mægtigt ved Haarene og finde ”soleklart”, hvad just ikke er saa Klart endda; men om han saa end er nær ved at stille det paa Hovedet, faar han dog altid noget Godt ud deraf,
 10 thi der var Aand over ham.

Den Udgave af hans Bibelkrønike, som Brandt nu har besørget, staar mig slet ikke an; det er noget Makværk; 2 den Udgave burde været optrykt, og det Nye føjet til som Tillæg; dette er intet *helt* i nogen Henseende, men nye Klude paa gammel Klædning. Fremdeles er det mig inderligt imod, at
 15 man forandrer hans Retskrivning til den radikale, som Brandt billiger; jeg kunde faae i Sinde offentligt at paatale denne hensynsløse Vold mod en Mand, der nok vidste, hvorfor han *skrev*, som han gjorde. Dette gjælder baade Brandt og Svend Gr. og det er maaske den sidste, der har Ansvar for derfor.

20 Det ser mørkt ud hos Nørregaard i Testrup i denne Tid; hans Kone ligger vistnok for Døden, og han staar saa ene med sine smaa Børn; det kan nok kue hans Mod, og dertil kommer, at hans Skole har i Vinter kun noget over 50 Elever; han bliver ugleset fra alle Sider; og dog er han den af alle Højskoleforstanderne, som der er mest Holdning ved og som er bleven ved
 25 at være tro mod det, han begyndte med. Forleden Aar fik de Andre ham med til at undlade at forlange Statsunderstøttelse; nu ser man, at de alle er vendt tilbage til Kjødgryden igjen, mens han er bleven ved den tagne Bestemmelse. Selv lader han sig ikke mærke med, at han er træt og skuffet, men jeg kan dog ikke troe Andet, end at han lider under det. Jeg har ondt af
 30 ham, thi han har givet sig helt hen til denne Gjerning, og kan vist ikke komme ind i Andet. Præst tvivler jeg om, at han vil være, kan vel sagtens heller ikke under Fischer komme ind i et ordentligt Embede, om han end vilde søge det. Saaledes opslider og henlægger man i dette Land Mænd, som man saa højligt kunde trænge til, og ogsaa vilde faae Gavn af, naar der vistes
 35 dem nogen virkelig Imødekommen og Paaskjønnelse. Man fodrer Schandorff og tænker paa at gjøre ligesaa med Brandes, har gjort det samme mod Drachmann; men de, der tage det tunge Læs og uegennyttigt sætte al deres Fvne ind paa Folkets Løftelse, dem sparker man fra alle Sider, og i dette Stykke har Ploug handlet som de Andre.

Min Ven Kirkeby ligger syg af Brystsyege og kommer vel vanskeligt paa

Fode igjen; det er ogsaa Kummerligt, da der er en Del Børn og kun lidt at leve af; han leder om en Medhjælper og kan ingen faae.

Idag er der her i Byen død en lille ottears Dreng, sønderrevet i en Tærskemaskine paa det Grueligste; det er en forfærdelig Letsindighed, der
5 vises ved at lade Børn kjøre disse Maskiner, og alle Advarsler er unyttige. Jeg kan ikke vide, om man ikke ved denne Lejlighed kan faae dem talt lidt til Samvittighed.

Vi har det nogenlunde her, men heller ikke mere; altid har vi nogen Sygdom og skal vel have det saa for at have det godt. Blot vi endda under
10 Alt maatte vokse i Vorherres Naade, at det ikke skulde forspildes, hvad Godt han har begyndt i os. Somme Tider falder det meget trangt for mig at omgaaes med mig selv. Lev nu vel du gamle Ven, og Gud velsigne Eder alle med et godt Nyaar.

Din gamle Ven

15 Gylling 7 Jan. 1880.

Otto Møller

176. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[6/4-1880]

20

Min kære gamle Ven! –

Du har naturligvis af Bladene erfaret, at jeg er bleven Præst ved Helliggeist Kirke, eller Helligaandskirken, som den nu skal kaldes, og som jeg ogsaa agter at kalde den. Det er en Sag, som længe har været under Forhandling,
25 omtrent lige siden Kirkens Restauration begyndte, hvilket nu snart er et Par Aar siden, og lidt efter lidt er den kommen nærmere, indtil den nu er bleven Virkelighed. Det havde jeg ikke troet, da jeg for 11 Aar siden blev Præst i Sønderup, at jeg skulde ende som Præst ved en af de store Sognekirker i Kbh.; en Kirke som Vartov kunde jeg have tænkt mig, men ikke dette; og
30 allerhelst havde jeg endnu tænkt mig ved Universitetet. Men dette bliver aldrig til Virkelighed; nu haaber jeg til Gud, at jeg maa kunne gøre en god og tro Tjeneste dér hvor jeg skal hen, saa han maa faa Ære deraf.

At der er store Vanskeligheder og Byrder ved at være Sognepræst i Kbhvn, ser jeg godt; det meste af hvad der er byrdefuldt ved en Præstestilling paa Landet, har man jo derinde i en potenseret Skikkelse; men paa den anden Side har man den Fordel, at man egentlig ikke staar i kirkelig
35 Forbindelse med andre end dem, der frivillig slutte sig til en; alle Kbhvns Præster er jo egentlig Frimenighedspræster; og saa haaber jeg ogsaa at blive fri for, hvad der har været mig et stadigt Tryk her paa Landet, navnlig i Rønnebæk – i Sønderup var det langt mindre Tilfældet – denne Bondemis-

tænksomhed og svedne Mistro, som stadig for mig har lagt en Hemsko paa min Virksomhed. Om det er en Følge af Folkekarakteren særlig paa denne Egn, véd jeg ikke (jeg talte engang med Lars Dinesen om denne, og han paastod at den var kendelig forskellig fra det øvrige Sjælland, efter hans

5 Mening paa Grund af slavisk Blod, som ved Vendernes Tog var kommet herind), snarere tror jeg at det er en Følge af tidligere Præsteslægters Forhold til Folket; men ihvad saa Grunden er, saa er det lige trykkende at arbejde blandt Folk, som stedse ere forbeholdne, som om de mistænkte en for egentlig at ville mele sin egen Kage.

10 Noget kan jeg maaske dog ogsaa selv have foranlediget, idet det ikke varede længe efter mit Komme, førend jeg optraadte imod de politiske Umtriebe paa Egnen; men byrdefuldt har det været; og denne Byrde glæder jeg mig til at blive fri for. Ligeledes glæder jeg mig til at komme bort fra denne Præstegaard, som sikkerlig er meget usund, idetmindste har vi haft

15 stadig Sygelighed al den Tid vi har været her, tyfoide Febre og difteritisagtige Halstilsfælde, som vor Læge paastaar maa ligge enten i Boligen eller i Vandet, som unegtelig ikke er godt, skønt vi aldrig drikke det ufiltreret.

Og saa haaber jeg fremfor alt at kunne gøre nogen Tjeneste for den unge Slægt af vordende Præster i Kbhvn, om Gud vil give mig Kræfter dertil.

20 Sognet er jo stort, 15.500 Beboere, hvoraf jeg dog antager, at 2-3000 er Jøder; men man har en Kateket til sin Disposition til at tage en Del af Sliddet (den nuværende, navnlig Sommerfeldt, skal være en simpel Makker), og desuden er der en resid. Kapellan. Denne er L. H. Schmidt, som Du vist kender fra forskellige gudelige Skrifter, han dels har oversat, dels

25 selv skrevet. Han er vist en sær Skrue, Pebersvend, 60 Aar gl., Kierkegaardianer og derhos ivrig Frimurer, og forøvrigt vist paa sin Vis en begavet Mand, der samler en lille tæt sluttet Kreds om sig. Dernæst er han en af de kyndigste Mad-lavere og -smagere i Hovedstaden, Opfinder af adskillige nye Supper o. desl. Han gjorde i den Tid da Embedet var ledigt, et

30 Middagsselskab for Biskoppen og andre pæne Mænd og Avtoriteter, hvor der bl. a. opvartedes med Kænguruh-halesuppe og en 100aarig Portvin, hvis Mage ikke skal være smagt eller lugtet nylig. Frimurerne havde gjort store Anstrengelser for at faa ham til Sognepræst, men efter Sigende kan hverken Kongen eller Ministeren personlig lide ham, saa det førte ikke til noget,

35 uagtet Kronprinsen i Egenskab af Stormester for Murerne interesserede sig meget for ham.

Jeg har i denne Tid læst det meste af Søren Kierkegds sidste Efterladte Papirer; dem skulde Du se at læse. De indeholde mange ypperlige slaaende Bemærkninger, mest rigtignok negative, d. e. tjenende til at blotte Skrøbeligheder og Skinvæsen i det almindl Kristenliv – hvilket han ogsaa betegner

etsteds som sin egentlige Opgave. Men ved Siden deraf er det saa forunderligt og saa bedrøveligt at se ham afklæde sig selv i, hvad man hos enhver anden uden Betænkning vilde kalde, den ynkeligste aandelige Pjaltethed, saadan et Sylteri i hans indbildte Martyrium, fordi Skomagerdrengene o. a. spottede hans tynde Ben og korte Bukser, som han jo selv havde forskyldt, ti havde han gaaet med Bukser som andre Msker, havde vel ingen kunnet se hans Bens Tyndhed.

Og dog faar man det bestemte Indtryk af, at han trods den bundløse Forfængelighed og Selvbeundring (– den aandelige Onani, kunde man maaske nærmest kalde hans Elendighed), virkelig har ment det oprigtigt med at ville være en Kristen og tjene vor Herre. Det er mærkeligt at se hvilke Modsætninger og hvilke Blandinger af rent og urent der kan findes i et Mskehjærte. Saadant taler for noget som den papistiske Skærsildstanke, at der maa foregaa en grundig Lutring af Msket, før han kan blive helt frelst.

Der har gaaet en lang Tid, i hvilken jeg skulde have svaret Dig paa Dit sidste Brev, men det er ikke blevet til noget, dels fordi vi har haft stadig Sygdom eller Sygelighed i Huset, hvilket baade tager Tid og gør kedelig tilmode, dels fordi jeg kun har haft liden Lyst til at skrive, saalænge den Sag med Helligaandskirken stod uafgjort. Nu vil jo den nærmeste Fremtid blive meget travl. Man vil helst have at min Indsættelse, sammen med hvilken Kirkens Indvielse eller Ibrugtagelse skal finde Sted, skulde ske paa 4. S. e. Paaske, hvilket er mig temmelig hovedkulds; jeg haaber at Resultatet af Forhandlingerne vil blive, at jeg tiltræder paa Kristi Himmelfartsdag, hvilket jo ogsaa er en god og glædelig Dag. Mindre morsomt vil det blive, at Dagen skal celebreres ved Tilstedeværelse af Kongehus, Ministre, Rigsdag og lignende galonnerede og dekorerede Matadorer, hos hvem jeg ikke venter at finde aabne og velvillige Ører; men det kommer man vel over, jeg agter ialfald at tale, som om saadanne Folk var langt borte, eller som om de vare komne for at høre vor Herres Evangelium, hvilket de ogsaa med Guds Hjælp skal faa at høre. –

Ja gamle Ven, naar jeg saaledes ser frem, bliver jeg ganske trang om Hjærtet, tænkende: hvordan skal det dog gaa, hvordan skal du kunne gøre nogenlunde fyldest. Men jeg véd dog, at jeg ikke har søgt derhen af Lyst til nyt, end mindre for Fordelens Skyld, men for at tjene hvor jeg haaber at kunne tjene bedst. Gud give mig sin Helligaands Naade dertil for Jesu Kristi Skyld.

Lev saa vel for den Gang; Gud være med sin Naade hos Dig og Dine. Jeg længes mange Gange efter igen at se Dit Ansigt og skifte Ord med Dig, til fælles Glæde og, haaber jeg, Opbyggelse. Men i denne Sommer sker det

naturligvis ikke, da mit Hus sagtens maa blive i Rbk indtil Efteraaret og at faa Dig rykket ud har jeg nu omtrent opgivet. – Hils Din Hustru.

Rbk 6 Apr. 1880.

Din trofaste gamle Ven

Skat Rørdam

5

Min Hustru beder mig hilse Dig.

10 177. **Otto Møller til Thomas Skat Rørdam**

7. April 1880.

Kjære Ven.

Du kan da nok tænke, at det gav et Sæt i mig, da jeg læste i Avisen, at du er
15 bleven forflyttet til Kjøbenhavn og det endda til den smukkeste Kirke
derinde; jeg sendte dig da strags min Lykønskning i Tankerne, og Gud give
nu, at det maa være til Glæde og Velsignelse for dig.

I mange Maader vil det jo stemme med dine Ønsker at være i Kjøben-
havn, og en Tjeneste maa der vel ogsaa være for dig der, blot den saa nu
20 ogsaa maa blive saa, at du selv og dine Nærmeste kan være glad i den; thi det
er jo ikke saa godt at flytte fra et Sted, hvor man er til Gavn og Glæde; der
er altid Noget derved af den Uvished, der ser tilbage og spørger, om det
ikke var bedre at være bleven der, hvor man var i Brug.

Jeg venter nu fremfor alt, at du skal blive til Gavn for de Studerende,
25 blive en Præst, der kan holde paa dem, thi de gaae nok saa temmeligt for alle
Vinde, og det er en meget sørgelig Tilstand i Sammenligning med, som vi
havde det, der *ikke kunde* blive fra Vartov, og derved fik en Drift og
Myndighed til at stille os paa den rette Side; der maa lyde et Vidnesbyrd
30 Rygstød i, og det er netop dette sidste, der for Tiden mangler, idet der vel
nok er alvorlige Præster derinde men ikke den Dygtighed og Sluttethed,
som giver et Rygstød for de ubefæstede.

Det giver baade Mod til at træde op mod den frække Fornegtelse, at man
ved, man har En i Ryggen, som kan give Svar, om man end ikke selv kan det
35 i Øjeblikket, og det giver ogsaa en vis Kraft til at staae imod mod Udskejel-
ser, naar man føler sig som den, der staar i en Tjeneste, selv om det endda
ikke er den Højstes.

Jeg ønsker ret, at du maa kunne være Noget for alle disse Studerende,
dem, vort Folks Fremtid og vor Sags Fremtid i saa høj Grad hviler paa.

Jeg ved ikke, om du ser Noget til et Blad, der hedder Højskolebladet, thi

der er jeg kommen til at stikke min Haand ind i en Bremserede, idet jeg har skreven lidt om Børneundervisning, og nu den ene Frilærer og frigjorte Sjæl efter den anden giver sig Luft og udtaler sin Forargelse. Det er dem, der var udsendte af Kold, der gjør den store Spektakkel. Jeg har nu ofte ønsket at
 5 kunne faae Ram til dette, men man faar ikke Held til det uden at rykke ind paa deres egne Enemærker, hvortil dette Højskoleblad (Askovmoniteuren) hører. Imidlertid vrider jeg mig ogsaa ved at tage Sagen op forfra med alle dem, der faae i Sinde af give af sig der, og hovedsagelig kun vise, at de ikke forstaae at læse indenad; og er der ingen af Lærerne, der lader høre fra sig,
 10 at de billige, hvad jeg har udtalt, saa anser jeg det vel nok for sundest at lade det blive ved denne Opmuntring, de har faaet, for det første i det mindste. –

Stakkels Nørregaard maatte da af med sin Hustru, og det er trangt for ham, trangere maaske end han egentlig selv føler. Det er saamænd strængt at staae med de smaa Børn uden nogen Moder til dem; thi alle andre, hvor
 15 nær de saa end kan staa ham og hvor godt de saa end kan mene Børnene det, og han har jo forsaavidt snarere for megen end for lidt Slægt, de er dog ikke Moder, og hans Kone var en *dygtig* Moder. Hun vilde grumme nødtigt herfra og hun stivede sig mod Døden til det sidste; men saadan var hun i det Hele, at det, hun vilde, kunde Ingen faae hende fra.

20 Lev nu vel min kjære Ven og Guds Velsignelse følge dig og dine til Eders nye Hjem.

Din gamle Ven
 Otto Møller

25

178. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Kbhvn. Vimmelskaftet 30.
 12 Jul. 80.

30 Min kære gamle Ven! –

Jeg har i lang Tid haft i Sinde at skrive Dig til og takke Dig for Din sidste Skrivelse og Dine gode Ønsker for min Gerning her inde i den store Stad. Men Du kan vel forstaa, at det er et Sted, hvor man ikke har megen Tid tilovers; der er noget, jeg kunde sige stakaandet, ved Livet herinde, ti alle
 35 Msker har travlt, og en Præst ikke mindst, saa det gælder i høj Grad at forstaa at tage Øjeblikket iagt, hvis man skal nogenlunde forsvarlig overkomme det, man *skal* gøre, og det ikke nødvendige maa man lade ligge. Desuagtet har jeg hidtil haft god Grund til at være glad ved min Gerning her, baade fordi jeg er bleven saa overmaade vel modtagen af alle, hvis Modtagelse jeg kunde bryde mig om, og fordi Folk hidindtil ere komne

stedse talrigere til Kirke hos mig. Vistnok vil det sagtens aldrig blive mig muligt at færdes og prædike her med den hjemlige Følelse, som hvor jeg har været paa Landet, hvor jeg kendte hvert eneste Mske og kunde se hver eneste, som var i Kirken; her er Kirken for stor til sligt, og Mskene for
 5 mange til saaledes at lære dem at kende; men en lille fast Stok lærer man med Guds Hjælp nok at kende, og saa kan man kanske lidt efter lidt udvide Kredsen. –

Jeg bestræber mig for saavidt muligt at besøge dem der har gaaet til Alters hos mig, for saaledes at lære hvad jeg kan kalde min Menighed, at kende.
 10 Fra min Formand har jeg ingen saadan arvet, ti han har i de sidste 30 Aar efter Sigende sjælden haft over 20 i Kirke, og det højeste Tal af Altergæster, han i de sidste 8 Aar har haft i et helt Aar, har været 140, – af et Sogn paa 15.000 Msker! Det er ganske mærkeligt, at sligt har kunnet gaa saa længe i Hovedstaden, og end mærkeligere, at Biskoppen var meget imod, at Kolt-
 15 hoff skulde have sin Afsked. – Men derved har jeg den Fordel med temmelig Sikkerhed at kunne vide, at de der søge Altergang hos mig, vil have mig til deres Præst, og her i Kbhvn er man, med Undtagelse af Konfirmand-
 20 Altergangs-Dagen, temmelig sikker paa, at næsten ingen gaar til Alters for Skiks Skyld (dette er to Ting som i mine Øjne opveje mangfoldige Byrder ved den kbhvske Præstestilling).

Og iblandt disse har jeg truffet ikke faa oprigtige Kristne, nogle som tidligere have søgt Vartov og helt ere inde paa den kirkelige Side, flere, mærkelig nok, af Frimodts gamle Tilhørere, som have følt sig husvilde
 25 siden hans Død (det er Folk, som jeg lover mig adskillig Glæde af, ti jeg har gjort den Erfaring, som vist ogsaa er Din, at naar en alvorlig Pietist bliver Grundtvigianer, saa bliver han langt anderledes solid og grundfæstet i sin
 30 Kristentro, end de der aldrig har kendt andet end Grundtvig). Og saa har jeg ogsaa truffet adskillige rigtig gammeldags Borgerfamilier (hele mit Sogn er saa at sige udelukkende beboet af Borgerfolk, Købmænd og Haandværkere), et forunderlig hæderligt og agtværdigt Folkefærd, med den honette-
 35 ste og retsindigste Tænkemaade, ret som hos de bedste Bønder, men uden denne Bonde-Mistænkksomhed, som for mig har været saa plagefuld. Det er sikkerlig en Race som ogsaa kan blive til noget. Disse sidste, som jeg nævnede særskilt, har ikke været hvad jeg vilde kalde bevidste Kristne, men
 af en vis gammeldags Fromhed, og naar jeg har forfaret om Grunden til at de have søgt Altergang hos mig, har det været, fordi de altid tidligere have hørt til denne Kirke, deres Forældre har været viede, de selv døbte og konfirmerede i den, og nu har de i mange Aar ikke kunnet holde ud at komme der for Kedsommelighed, men nu er de saa glade over at der kommer saa mange Folk i Kirke, saa kan de da komme der igen (om det, der

høres, forlyder ikke stort), og derfor modtager de nu denne Præst, ("Sogneherre" kaldes man af de ægte indfødte, min Kone er Sognefruen), som saaledes kan samle Folk, som en Engel fra Himlen. Du kan neppe forestille Dig, hvilket rørende Indtryk af Skikkelighed og Trohjærtelighed man faar af den Slags Udtalelser. Det vilde sagtens nok være lidt fattigt, om den Slags Folk var de eneste, man havde med at gøre; men blandt de andre ere de meget fornøjelige at træffe midt i den rumlende Hovedstad.

Jeg er kommen til at tænke paa en Ytring af Grundtvig i en af hans Verdenskrøniker, vist den fra 14, hvor han taler om det aandelig fornødrende i at tilbringe sit Liv bag en Disk med at sælge ud i Skillingsvis. Og ganske vist kunde jeg aldrig ønske nogen af mine Drenges saadanne Kaar; men det har jeg dog her erfaret, at om disse end ikke gjøre skicket til store Syner og vide Udsigter, saa kan de dog godt forenes med rigtig mskelig Hæderlighed i den inderste Grund, og dette er dog en ganske vigtig Post.

Noget af det, jeg gruiede mest for, var den Mængde Børn, der blive døbte paa én Gang. Vi har dog her sjælden mere end 12 om Søndagen. Imidlertid har dette langt overgaaet min Forventning. Du véd nok, at Børn i de kbhvske Sognekirker ikke blive døbte under, men strags efter Gudstjenesten (der er en kgl Resolution derfor); men det gaar rigtig smukt og højtideligt til. Der bliver gerne en 2-300 tilbage i Kirken, og de følge det hele med stor Opmærksomhed; saa bliver der anbragt 1 eller 2 Rækker Stole, paa hvilke Kvinderne med Børnene sidde, bagved dem staa Fadderne, og alt foregaar med fuldkommen Ro og Stilhed, ikke som i en Landsbykirke, hvor blot 2 Børn kan fylde en hel Kirke saaledes med Skraal, at Præstens Ord slet ikke kan høres, og hvor en halv Snæs Børn ufejlbarlig vilde gøre Opholdet i Kirken aldeles uudholdeligt; men de kbhvske Børn græde ikke, man hører i det højeste et lille Klynk, ti her tvinge Gudmødrene dem ikke, som ude p. Landet, til at ligge ned med Benene højest og Hovedet lavest, men de holde dem ordentlig oprejst, hvorfor Børnene se fornøjede og glade ud. Nu vil jeg indføre, at vi begynder og ender med en Salme, hvorved jeg tænker at det hele skal blive endnu fornøjeligere. Men det er meget anstrengende at døbe saa mange Børn, ikke alene aandelig anstrengende at holde Tankerne samlede, men den legemlige Anstrengelse er endnu større. Imidlertid, vi har jo faaet vore Kræfter for at bruge dem; og hellere slides op end ruste op.

Ogsaa i anden Henseende har de kbhvske Forhold overgaaet min Forventning. Mange kbhvske Præster, vistnok alle de ældre, have ladet den Uskik passere, at Børn blive døbte uden Faddere, kun Forældrene, mangengang kun Moderen møder; og dette har efter stor Maalestok fundet Sted i Helligaandskirken. Her har jeg fra første Færd sat mig paa at forlange

mindst 2 Vidner foruden Forældrene, og naar Folk ere komne for at faa et Barn indskrevet til Daab, men uden Faddere, har jeg bedet dem sidde ned og talt med dem derom; fortalt dem, hvad Faddere skulde m.m., samt bedet dem komme igen en anden Gang medhavende Navne paa Fadderne. Og
5 hidtil er kun en eneste bleven fortrydelig over denne Særhed, men de fleste have takket mig for min Venlighed, at jeg saaledes vilde oplyse dem om det rette o. dl. Altsammen Vidnesbyrd om, at naar kun Folk bliver behandlede mskeligt, er de ganske medgørlige. –

I det hele er det aabenbar det samme Folkefærd i Kbhvn, som det der bor
10 paa Landet, og derfor er de gode at komme til Rette med. Ligtalerne, som Præsterne i Reglen lamentere saa meget over, have ikke voldet mig stor Byrde; Jeg antager at d Hrr Præster volde sig selv den meste Byrde ved at indlade sig paa det urimelige at levere et "Testament" over den afdøde dvs.
15 en Karakteristik af vedk's Person etc. Saa vilde man rigtignok faa nok at gøre, og mere end man kunde bære. Og det er rimeligt nok at Folk venter sligt; det ser jeg bl.a. deraf, at næsten hver Gang jeg har skullet holde Ligtale, har der mødt hos mig en Slægtning eller Kynding af den afdøde, som forudsatte at det kunde interessere hans Højærværdighed (dvs. mig) at
20 vide noget nærmere om dennes Liv, Dyder o. m. dl., selvfølgelig med den Hensigt, at jeg atter nogle Dage efter skulde aflevere det samme i en pæn Form. Men med Guds Hjælp skal jeg ikke lade mig forføre til at gøre baade vor Herre og mig selv til Nar ved sligt Gøgl; jeg leverer en Tale om Synd og Naade, og maa saa overlade Folk at tage vel imod den eller at blive misfornøjede; er de ej tilfreds, er her jo nok af andre Præster, de kan søge
25 til. –

Det sværeste her i Byen er de mange uforligelige Ægtefolk, man skal mægle imellem; der har været Uger, hvor jeg har haft 6 Par at mægle imellem, og det er gruelige Dybder af Synd og Elendighed, man derved kommer til at se ind i. Jeg hører imidlertid at det langt overvejende Tal af
30 slige Ægtefolk altid plejer at komme i Maj og Juni Maaned, og det maa vist have sin Rigtighed, ti i denne Maaned har jeg hidtil kun haft ét Par.

Hvad jeg saare gerne vilde, nu Gud vil give mig Naade dertil, var at gøre noget godt for den studerende Ungdom; foreløbig har jeg imidlertid ikke kunnet gøre andet end lade dem komme og høre mine Prædikener, om de
35 vil, og mere bliver det maaske heller ikke for det første. Jeg er ikke rigtig dristig ved selv at finde paa noget i saa Henseende, men gør vist rettest i at bie, til vor Herre selv viser mig en Vej.

Jeg har i disse Dage gennemløbet en Bog nærmest rettet mod Dig, af den unge Christiani, mod Præstefriheden. Stor Stads er der ikke ved Bogen, dens største Mærkelighed er, at den er skreven af en Søn af Christiani; men

forresten er der adskilligt som jeg giver ham Ret i, i hans Polemik, og navnlig mener jeg, at den Præstefrihed, som vil frigøre Præster for deres Forpligtelse overfor deres *Sognefolk*, er en meget mislig Sag, som let vil tages som en Slags Retfærdiggørelse for Dovenskab eller Magelighed, hvortil Folk paa vor Side har en ikke ganske ringe Fristelse, – en Fristelse, som jeg formoder ogsaa har sin Del i de Anskuelser, som Du skriver, ere opkomne imod Dig i Højskolebladet, som jeg iøvrigt ikke læser.

Jeg hører af Din Søster Marie den mærkelige Begivenhed, at Du med Hustru og Søn har foretaget Dig en længere Rejse til Vesterhavet. Det havde jeg vanskelig tænkt muligt, men jeg vil tage det som et Varsel om at Du ved Lejlighed ogsaa kan finde til Hovedstaden, saa vi kan tales ved, hvad jeg meget længes efter. – Jeg har nu siden min Indsættelse boet paa Ungkarlevis i nogle Værelser, jeg har lejet tæt ved Kirken i Vimmelskaftet; men midt i Septbr. haaber jeg at faa mit Hus herind; jeg har faaet en rar Lejlighed paa Nørregade tæt ved Petri Kirke. –

Der kunde være meget mere at skrive om, saal. om at Dam blev min Eftermand, skønt vor Provst, Waage, søgte Rbk og var ganske vis derpaa, – det har Fischer gjort ganske paa egen Haand, uopfordret. Men jeg tror Valget er rigtig godt. Men nu har jeg ikke mere Tid. Hils Din Hustru. Og Gud være med Dig og alle Dine og gøre det lyst og godt for Eder i alle Maader. Om en Ugestid agter jeg at holde Sommerferie i Rønnebæk en 3 Uger, og at overlade Arbejdet til min Kateket.

Din
Skat Rørdam

25

179. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[15/8-1880]

Min kjære gamle Ven.

Tak for dit sidste Brev, som jeg nok har ladet blive noget gammelt, før jeg kommer over at svare paa det; det ligger i, hvad du jo har hørt om fra min Søster, at jeg har været paa en Rejse, og skjøndt den kun varede i 8 Dage og gik over Himmelbjerget til Bovbjerg ved Vesterhavet og hjem ad gennem Viborg Domkirke, hele Tiden i Ro og Mag og uden at have Samkvem med en eneste Bekjendt, saa satte den mig dog saaledes ud af mig selv, at det er først langt om længe, jeg ligesom er kommet til Samlingen igjen. Jeg duer ikke til det, kan kun trives ved at blive i min Baas, og drister mig neppe til saadan Noget for det første igjen. I en vis Forstand er der maaske noget forfriskende ved en saadan Udfart, men naar det holdes med den Ørhed og Fortumlethed, som det hos mig frembringer, saa er Tabet vist større end

Vindingen. Jeg vil derfor hellere "blive paa Sletten og prise Bjerget", samt forlyste mig ved at høre Andre fortælle om deres Udbytte af at rejse.

Det er da ellers trøsteligt at see, saa let du har ved at see *Lyssiderne* ved Præstetjenesten i Hovedstaden; at den har saadanne, kan jeg jo nok forstaae, og det var heller ikke godt andet, da den utvivlsomt ogsaa har sine Skyggesider; men det er godt ved alle Lejligheder at kunne faae Øje for *Lyssiderne*, da de andre nok skal melde sig selv. Det kommer mig dog for, at du gaar vel vidt, naar du mener, at de kjøbenhavnske Børn opføre sig bedre end Landsbybørn ved Daab; det ligger vel alene i, at de ikke i

10 Forvejen har havt en ofte lang og ubehagelig Kjøretur i aaben Vogn. Men godt er det, om det kan gaae af uden altfor megen Larm, naar der er tolv smaa Personer at forhandle med, thi de kunde ellers let "tage Troen fra" Præsten. At Børn græde ved Daaben, har jeg ikke egentligt noget imod, da det er passende Udtryk for deres Forfatning som dem, der trænge til Frelse;

15 at de lee og somme Tider næsten kan siges at kokettere, synes mig, er meget mindre passende. Her hos os er tre gjerne det højeste Tal, og det Almindelige er, at der kun er et Barn. Vi er naaet til, at det saa at sige altid er Moderen, der selv bærer sit Barn, og det bidrager ogsaa til, at de føle sig mere hjemlige og trygge, end naar de komme i fremmede Hænder.

20 Hvad andet du under din begyndende Færd derinde har havt Opmuntring af, kunde der jo nok være adskilligt at bemærke ved; men det er som sagt det bedste at see det fra den lyse Side. Efterhaanden vil det vel nok skee, at der samler sig en fast Menighed til Kirken, og at det løsere Tilløb hører op; thi det maa være forstyrrende altid at see nye Ansigter og ligesom

25 have en Strøm gennem Kirken, man ikke ved, hvorfra kommer og hvor gaar hen. For nogen Tid siden havde jeg Besøg her af en Candidat Falkenstjerne, som du vel nok ved af at sige, da han har været hos Hostrup. Han er en overmaade rød og rørig Person, men alligevel ganske taalelig at have hos sig en Dags Tid. Da jeg spurgte ham, om han ikke holdt sig til, hvor du prædikede, saa svarede han, at han havde været der men faaet Indtryk af, at der intet Fast havde samlet sig endnu; man gik ud og ind der som i andre kjøbenhavnske Kirker. Jeg raadede ham til at søge nogen Støtte hos dig i det Værk, han vil til at stille an derovre; men det lod det til, han ikke ventede at kunne finde der; det kommer mig for, han slog paa, at man nok vilde prøve

35 paa at faae dig knyttet til "Danske Samfund", der skulde være ved at døe, mens han vilde søge sin Støtte i en "Højskoleforening" derinde. Jeg har ikke saa let ved at blive klog paa disse Forhold og finder, det var rettest, at saadanne to Foreninger slog sig sammen og fordrog hinanden, saafremt det da er Mening, at man begge Steder vil virke for Danskhed og Menneskelighed.

Nu døde det da hen i det Mindste til videre med Forhandlingerne om Ret til Christennavn; der kommer endnu en enkelt Efterklang i Th. Rørdams Blad, og det vil vel blive saadan ved, thi han er stærk i Troen; men det maa dog formodentlig en Gang blive kæmpet til Ende, hvordan det forholder sig med denne Sag. Hvad der i mine Tanker gjør det vanskeligt for Øjeblikket, er den Holdning, Birkedal indtager, at han strags stiller sig som Værn foran dem, der forsvare det, som han billiger. Naar man nu har overvættets Pietet for ham, saa kan der i Grunden aldrig naaes til nogen Ende, da man ikke nænner til at slaae, som det skulde gøres. Det maa vel derfor staae hen til videre, og kun saa meget kan jeg i min Krog skjønne, at det er ikke saa nær alle Grundtvigs Disciple, der følge Birkedal i dette Stykke. Under alle Omstændigheder vil det, der er udtalt i denne Sag, vel have den Virkning, at man vil være lidt varsom med at udtale sine Kjætterdomme, selv om man ellers kunde have Lyst dertil, og det er vel ogsaa det, som du havde til Hensigt med at sætte Forhandlingen i Gang.

Ligesom jeg skulde til at drage ud paa min Rejse, fik jeg Melding fra Birkedal, at han vilde komme til os et Par Dage og holde et Møde for Santalmissionen; jeg maatte sende ham Afbud, saa nødigt som jeg vilde det, da jeg ellers ikke kunde have holdt mit Løfte til Kone og Børn om at rejse. Rigtignok angav han, at det var i Santalmissionens Tjeneste, han kom; men jeg havde alligevel Mistanke om, at det nok kunde være hans Hensigt at omvende mig med det samme fra min vildfarende Vej. Dette har jeg slet ingen Tro til, kan lade sig gjøre, og da jeg ikke ret ved, om Birkedal kan taale Modsigelse, saa fandt jeg ud, at det maaske var det bedste, at vi ikke kom til at forhandle paa nærmere Hold. Jeg har egentlig slet Intet tilovers for at "holde Partiet sammen"; jeg har aldrig taget Del i Partisammenkomsterne, har ingen videre Bekjendtskaber deri, som det er mig det samme, hvornaar Vennemøderne falde fra hinanden; og det saa meget mere, som der er saa mange dybtgaaende Uenigheder mellem disse Venner, at det er meget bedre, de komme frem for Dagen, at der kunde høstes nogen Frugt deraf.

Jeg bliver derfor min tidligere Bestemmelse tro, at jeg ikke vil være Medarbejder i Th. Rørdams Blad; den hele Aand deri er mig fremmed; har jeg noget at meddele af Opbyggeligt, vil jeg meget hellere tænke paa at hjælpe til ved et lille kirkeligt Blad, der nu skal til at følge med det nordslesvigske Søndagsblad. Vistnok kunde man synes, at de kunde holde af de danske Blade som f. Eks. Sædemanden, da det, som ønskes, vel skal være noget i Lighed dermed; men alligevel finder jeg, at vi skyldte Sønderjyderne alt, hvad vi kan overkomme, saa jeg vil hellere skrive gratis for dem end for Betaling til vore egne Blade, saafremt det nu ellers viser sig, at dette

Foretagende er værd at støtte og ønske gaaende. Jeg er bleven opfordret til at være med af en Præst Lohmann, hvem jeg forresten Intet kjender til; de maatte hellere set til at faae en mere bekjendt Mand til at varetage dette Hverv, da han lettere havde kunnet finde Medarbejdere. –

5 Nu skal min Brodersøn, som sidste Aar laa i Kjøbenhavn, være Huslærer et Aar hos din Broder. Jeg er ganske godt tilfreds med det, thi jeg vil haabe, at han i denne Hviletid vil kunne ryste en Del af den Indvirkning af sig, som Hr. Heegaard har havt paa ham. Han er bleven helt fritænkensk eller da fuldstændig ligegyldig ved Christendom; jeg tænkte først, at han skulde
10 overvintret herhjemme, men det kan gjerne være, at han kan have mere Nytte af at gaae og baade bestille Noget og høre Noget hos din Broder; maaske fremmede Grunde har mere Vægt for ham, end mine lade til at have. Han rejste da igaar og vil, som jeg haaber, passe sin Tjeneste med Flid, ligesom jeg ogsaa antager, at han kan magte den.

15 Vi har det ellers ganske godt i denne Sommer; vi holde af den gode Varme, og det er mange Aar, siden vi her i Jylland har havt en rigtig Sommer. Jeg tror endelig ogsaa, at man ved at blive gammel kommer til at holde mer og mere af Sommeren; den er i mange Maader god for et svagt Legeme, og ligner da vel ogsaa mest den Aarstid, der skal herske paa den
20 nye Jord. Man skulde jo ogsaa tænke, at jo ældre man blev, jo mere skikket blev man til at tage Afsked med denne Verden, men endnu kan jeg dog ikke mærke til det at være ”mæt af Dage”; og dog føler jeg paa mange Maader, at jeg bliver gammel, og at der er det, der ikke vil rejse sig mere, som det har været.

25 Det er ikke saa meget langt herfra, at min gamle Ven Deichmann Branth er bleven Præst; det er jeg glad til, thi vi har meget tilfælles og kan godt omgaaes til fælles Glæde. Der er meget mere Alvor i ham, end man en Gang skulde troe, der kunde være; men han er en aparte Fyr, der gaar sit eget skæve Skud og har paa en sær Maade forelsket sig i Kalvin.

30 Jeg sender dig en lille Bog, som kun er et Optryk af Kirketidenden. Det er foranstaltet efter Andres Raad, særligt Hoff i Ubberup. Jeg ved just ikke, om det var værd at gjøre dette, men nu er det sket, og nogen Skade er vel heller ikke sket dermed. Forresten har jeg i denne Tid mange Tanker at tumle med, og det var godt at have En i Nærheden, man kunde prøve dem
35 hos; men det har jeg nu ikke og maa derfor holde Hus alene, saa godt jeg kan. Lev saa vel min gamle Ven, og Guds Velsignelse hvile over dig og dine.

Gylling d. 15 Avg. 1880.

Din gamle Ven
Otto Møller

180. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[30/12-1880]

Kjære gamle Ven.

Endskjøndt jeg er temmelig overbevist om, at det er mig, der sidst har
 5 skrevet til dig, og jeg altsaa med god Samvittighed kunde sidde stille, vil jeg
 dog ikke lade dette Aar løbe ud uden at minde dig om min Tilværelse, ogsaa
 for at gjøre mit til, at vor Brevveksel ikke skal høre op; thi naar man bliver
 tilaars og aandelig stivbenet, kan selv et gammelt Venskab let kølnes, naar
 der slet ingen Lejlighed er til lægge Ved til Ilden.

10 Jeg vil da først melde dig, at jeg i det hele var glad ved, hvad du efter
 Vennemødet skrev i Kirketidenden om de ubetimelige Udtalelser om at
 træde ud. Ganske vist har jeg slet ingen Frygt for, at der er ment ret meget
 med disse Trusler for Tiden; men der kan jo komme noget, før man ved af
 det, og derfor er det ikke værd, at der leges med Ild. Kun stødte det mig
 15 lidt, at det næsten kunde se ud, som om du var imod, at Aldersgrænsen for
 Konfirmation blev hævet, eller dog ansaa det for en Sag af meget ringe
 Betydning; jeg antager forresten ikke, at det er din Mening, men kun, at her
 ingen Grund kan søges til en Udtrædelse, og deri er jeg enig med dig, hvor
 gavnlig jeg end tror, det vilde være i mange Maader, at denne Bestemmelse
 20 om de 14 Aar blev hævet. Men jeg antager i det hele, at man aldrig kan søge
 forsvarlig Grund til en Udtrædelse i det, som i lang Tid har fundet Sted; at
 der har kunnet leves længe under det, synes at vise, at det kan der ogsaa en
 Stund endnu med Taalmodighed. Den eneste forsvarlige Grund til at træde
 ud af Folkekirken, hvis man da overhovedet har Ret til at træde ud og ikke
 25 skal vente paa, at man bliver kastet ud, maatte i mine Tanker være, at der
 blev truffet ny Bestemmelser, som stod i afgjort Strid med det grundchriste-
 lige; men saadant er vel ikke at vente for det første hertilands.

Der er imidlertid et Sted, hvor jeg er bange for, det i al Stilhed brænder
 sammen til noget Galskab, der vel kan ende med en Udtrædelse, og det er
 30 oppe i Vensyssel, hvor der er en forstyrret Præst Henriksen, der sætter en
 Mængde Fluor i Hovedet. Min Svoger har slaet sig ned i Nærheden af ham,
 og saadanne to kan bringe meget i Urede, som ingen kan rede op igjen. Det
 undrer mig, at Henriksen faar Lov til at blive siddende som Præst efter hvad
 der nu i længere Tid er fortalt om ham og hvad umuligt kan være ubekendt
 35 for Tilsynet, hvis det da ikke sover. Det er rimeligvis Eftervirkninger fra
 Kold, der her røre sig, og han var i det hele en betænkelig Person.

Forresten er den egentlige Grund til, at jeg skriver den, at jeg gjerne vilde
 høre lidt ved Lejlighed fra dig om en Sag, som Nørregaard forleden om-
 talte, og som vakte glædelige Forventninger hos mig, kun man tør stole paa,
 at det forholder sig, som han fremstillede det. Det var det Møde hos Fr.

Nielsen, hvor du havde været med, angaaende "Højskolen i Sorø". Nørregaard fremstillede det, som om det var Regeringens Villie at ville gjøre noget alvorligt ved Sagen, og hvis det er saa, hvad jeg imidlertid er bange for at fæste Lid til, saa kunde det vel endnu naaes, at Grundtvigs Tanke blev til

5 Virkelighed. Blot de styrende mente noget med det og havde Syn for Sagens Betydning, og det ikke maatte være blot og bar et politisk Kort, de vil spille ud. N. udtalte tillige, at en Hovedbetingelse var ogsaa fra deres Side, der nu satte Spørgsmaalet i Bevægelse, at den grundtvigske Kreds i Landet fandtes

10 Tilslutning dertil afhængig af det samme. Dette forekommer mig at tyde mindre godt; thi den gr. Kreds er meget fortunlet, allermest naar man gjør den den Ære at spørge om, hvad den vil og ikke vil. Nej kan Sagen sættes i Værk, saa skulde det gjøres uden at spørge alle Vrøvlerne om Forlov; og er

15 den først sat i Gang, saa vil Folk nok finde til Skolen, eftersom de komme til at trænge til den. Som en offentlig Skole kan den ogsaa roligt vente endda nogle Aar, om man skulde behage at stille sig kræsen an til at begynde med. Men er der ingen Tro hos den, der sætte den i Gang, saa er der naturligvis heller ingen Udholdenhed til at vente paa Tilslutning til den og Frugter af den.

20 Jeg har nu havt saa meget med Tanken om Sorøskolen at gjøre, at du nok kan forstaa, det interesserer mig meget, om det dog skulde lykkes, at den gamle Plan kom til Udførelse i vore Dage; men jeg vilde saare nødig give mig ret vidt ud i et Haab, der kun var bygt paa Vind, og da jeg nu ikke er sikker paa, om ikke Nørregaard ser, som han ønsker, saa vil jeg bede dig

25 om at lade mig vide, hvad du ved om denne sidste Vending i Tingene, hvorfra den er kommen og hvad Grund den har, samt hvilke Udsigter der er til, at det vil føre til mere end Mundsvejr. Vi har saa lidt at trøste os ved af Udsigter i denne Tid, at det nok kunde behøves, der viste sig et saadant godt Tegn paa Himlen; men det er atter saa ubehageligt, naar man har

30 begyndt at hilse det Kommende, saa at se, at det kun er vandløse Skyer.

Der har for mig i denne Juletid været noget saare uhyggeligt ved at se den Syndflod af fritänkerneske Morskabsøger, der er udkommen; at alt det Kram kan udkomme, viser jo, at der er Folk nok, der vil læse det; og om det endog maatte være mest i Kjøbenhavn, at disse Forfattere har deres Læsekreds, saa er det alligevel et betænkeligt Tidens Tegn. Det er, som om alle

35 andre Kilder fryse til end netop disse giftige; de gamle Digtere, der kunde løfte Folket, er borte, og der er ingen ny komne i deres Sted; jeg see idag i Avisen, at der skal være Tale om at sagsøge Herman Bang for Udgivelse af utugtige Skrifter, men det er vel kun et misundeligt Ønske, der saaledes har givet sig Luft. Der stod for kort siden i Højskolebladet et væmmeligt

Stykke af Morten Pontoppidan, hvori han raadede den danske Ungdom, som har været paa Højskolen, til at læse Fritænkernes Skrifter, og forsikrede, at man maatte, naar man var en frisk Natur, nødvendigt sympatisere med dem i Hovedsagen; at det kun var Fejghed og Frygt for sin svage Tro, 5 naar man ikke gjorde det og negtede disse Forfattere den Ret, der tilkommer dem: at deres Bøger kjøbes og læses. Det er en slem Knegt denne Pontoppidan, men jeg er bange for, han har ikke saa lidt Tilhold ude i Frederiksborg og Omegn.

Det kan dog ikke gaa an, at dette bliver saaledes ved; dels maa der 10 nedlægges alvorlig Indsigelse mod saadan fræk Leflen med det onde, og den vil vel ogsaa komme, naar først man ret bliver opmærksom derpaa. Men dels maa der jo nogen Morskabslæsning skaffes til Veje for dem, der leve deraf, og hvor skal den komme fra? de, der er kommen til at kunne læse, vil have noget, og de vil have nyt; det gamle er overgjemt; man er jo i det hele 15 ført ind i dette bestandigt at skulle have nyt. Og der staar saa hele denne sluttede Trop af løbsagtige Forfattere, rede til at levere den ene Bog mere pirrende end den anden. Dette spaar ilde, hvis der ikke kan bringes nogen Mødvægt derimod; jeg havde haabet, om ikke Hostrup vilde tage fat igjen, om ikke den stærke Ukrudsgrøde havde mandet ham op til at bringe en 20 Efterhøst; men han er vel for gammel, og er vel ogsaa formeget igaaet med det daarlige. Jeg hører fra Kjøbenhavn, at man ikke venter sig noget af hans ny Drama, og det var dog nærmest det, jeg havde knyttet et lille Haab til. Vi, der ikke kan digte eller skrive Morskabsbøger, er jo angerløse; men der maa dog inden for den grundtvigske Kreds være nogle, der kunde holde det 25 gaaende til bedre Tider.

Du har da vel læst Heegaards "Opdragelsen", som jeg ser rost fra alle Sider omtrent. Det synes mig en mislig Bog; den er jo udgivet med Statens Understøttelse, og den vil vel sagtens blive anvendt paa Seminarierne her- 30 efter; men det vil have sine meget betænkelige Sider. Skriftet er principløst, det har ingen Baggrund, intet egentligt Maal; det er en Samling ganske forstandige Raad, hvordan man skal fri Børn fra at vokse op til Tugthuset, men der er intet Overordnet, som Opdrageren kan støtte sig til, ingen almengyldig Lov; Ordet "Gud" bruges ikke, saalidt som der tages noget Hensyn til et Liv efter dette. Derimod er der ved enhver mulig Lejlighed 35 henkastede Ytringer om, at alt er problematisk, Villiens Frihed, Sjælens Eksistents osv, og det er meget usundt at liste saadant i de gode Seminarier. I det Hele er denne Heegaard vist en slet Person, en skadelig Indvirker paa de studerende; min Brodersøn kom da godt aflædt hjem i Sommer fra ham; det er en Stund siden jeg fra Rigsdagen har hørt noget saa fornøftigt, som hvad Holstein Ledreborg udtalte, at man helst maatte undvære det

filosofiske Kursus, da det kun gjorde Propaganda for Vantroen. Det synes ogsaa mig, at man behøver ikke at holde lønnede Docenter til at ødelægge den grønne, studerende Ungdom; det kan faaes gratis. Kunde man ikke tænke sig det filosofiske Bad, hvis det overhovedet er nødvendigt, henlagt
 5 efter Embedseksamen som en Afslutning paa det hele; saa var det dog Mennesker, der blev sat til at tænke over Livets Gaader, og ikke som nu Drengene. Som sagt, denne Heegaard burde ikke gaa løs, thi han er skarnagtig.

Du har vel set Niels Lindbergs lærde Skrift om Templet osv. Ja lad
 10 Magisteren, han er ikke tabt bag af Vognen. Jeg er ganske ude af Stand til at bedømme, hvad Hold der er i hans Meddelelser; men jeg er altid mistænkelig overfor ham, naar han slaar saa vidt om sig. Imidlertid synes det mig, at han klarer godt for sig, og noget af det, han oplyser, maa vel have sin Rigtighed i Hovedsagen. Mine Forestillinger om Templet har været meget
 15 taagede og har undergaaet betydelige Forandringer ved at læse hans Bog og se hans Skilderier; blot jeg nu ikke har antaget en upaalidelig Fører.

Jeg har lige faaet V. Andersens Doktordisputats, men har endnu kun faaet bladet i den; Emnet, der synes at være en hellig Lækkerbidsken for ham, tillader ikke mig; og saa er der dette modbydelige Sprog, som han tildels har
 20 tilfælles med sin Ven Gude; det kan ogsaa gjøre, at det under Læsningen kvalmer for en. Det er et Par dejlige Mennesker disse to; ja til samme Klasse hører Hr. J. Koch i Kjøbenhavn og tildels Hr. Fich. Jeg gaar i en stadig Frygt for, at vi skal velsignes med en af dem, naar nu vor gamle Hyrde Brammer nedlægger sin Stav, som der tales saa meget om. At Andersen med
 25 sin Trang til at være Dr. theol. har forbundet dette at bringe sig i Erindring til en Bispestol, er vel afgjort; forresten er han da vel bedre end Gude, skjøndt de ikke ligge langt fra hinanden. De maa forresten for mig blive Bisper, hvor de vil, blot man ikke skal velsignes med at se deres hellige Ansigter; vi har Æg nok her i Jylland, der gjerne lade sig ruge ud. Man
 30 siger, at Stiftsprovsten i Aarhus ogsaa sidder i Sved over en Doktordisputats, saa han vil jo ogsaa være med om Biddet.

Saa gik da Kalkars Tidsskrift til Hvile, og for mig er Savnet ikke stort; thi det var kun tyndt bevendt med det. Det har man nu givet 100 Kr. ud til, og vilde neppe give 10 for det. Mon nu ikke der kan komme noget bedre; jeg
 35 synes ikke, Fakultetet kan være det bekjendt, om vi ikke skal hente alt fra andre Lande. Det er jo dog et meget livsfrisk Fakultet med fire unge Genier; men det lader ikke meget mærke til sig; saa er Nordmændene ganske anderledes paa Færde. Jeg har Gavn og Glæde af F.W. Bugges Værk over Pauli Breve; det er vist noget af det bedste, der for Tiden udkommer.

Lev nu vel min gamle Ven med dit ganske Hus; jeg hører, at du endog har

lagt dig en Svigersøn til. Her hos os holde vi det gaaende med Helbred og Mod; men det er heller ikke mere end lige til. Min bedste Glæde er en lille toaars Dreng, vi har, og som nu er fuld af adskillig Vid og Indfald. Hils din Hustru, som jeg hører er saa god mod os, at hun tænker paa at gjæste os med dig. Hun skal til visse være velkommen.

Gylling 30 Decbr. 80.

Din gamle Ven
Otto Møller

10 **181. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller**

[12/1-1881]

Min gamle Ven!

Jeg kom idag i Kirken saa levende til at mindes Dig, at jeg idetmindste vil begynde paa at gøre Alvor af en ikke sjælden opkommen Tanke, at skrive Dig til, hvilken paa Grund af Tidens Knaphed ikke i lang Tid er bleven til Virkelighed. Anledningen var, at vi sang: Rejs op dit Hoved al Kristenhed, og jeg kom derved til at mindes en af de første Gange jeg var med at synge den, i Vartov K., og Du fulgte efter Kirketjenesten med mig hjem i Studiestræde, hvor vi i Fællesskab glædede os over den skønne Melodi, og jeg ser Dig endnu at vandre frem og tilbage paa Gulvet syngende sammen med Din velklingende Røst. Det var gode Tider dengang, i mange Henseender bedre end nu, ikke alene i den Forstand, at vi dengang begge saa paa Livet med langt lysere Forhaabninger end nu, men ogsaa paa den Maade at vi daglig kunde komme sammen og udøse vore Hjærter Overflødighed for hinanden, hvilket er et ganske betydeligt Gode, som jeg mangen Gang savner og længes efter. Men saa mener jeg ogsaa, at man kan sige, at Msker var bedre dengang end nu; jeg tænker navnlig paa de Msker som kom i Vartov K. og sluttede sig om vor Herres Ord og Grundtvigs Forkyndelse; og det var ikke uden Grund at vi dengang alle saa paa hverandre med venlige Øjne og vare visse paa, at alle vilde det bedste. Dette kan man desværre ikke saaledes gaa ud fra i vore Dage; det er underlige Ting, Grundtvigianere kan falde paa, og det ser ud til at for mange er abstrakte Friheds- og Folkelighedsteorier det højeste, og Kristendommen bliver kun en af de Kræfter, som skal tjene til at fremme Friheden eller Folkeligheden.

Et af de største Exempler af den Art er selvfølgelig den langlandske Valghistorie, hvor Kristne slog sig sammen om at vælge en aabenbar Fornegeter baade af al Tro og al virkelig Folkelighed til deres Talsmand, for derved at fremme hvad de anse for Frihed. Jeg synes ikke, man let kan tænke sig noget mere øjensynligt Frafald fra alt hvad Grundtvig har kæmpet for sin Livstid; og dog er det mig fortalt, at gl. Niels Lindberg med venlig

Fynd har forsvaret dette i Fynsk Folketidende. I mine Øjne indeslutter denne Tanke, at den blotte nøgne Frihed skal være Lægedom for alle Brøst, nødvendig den ubetingede Fornegtelse af al Kristendom; ti dermed siges jo, at naar Msker blot faar Lov at gøre hvad de vil, saa blive de gode. Ja, 5 Fanden er god, naar han faar sin Vilje, siger Ordsproget; men den Slags Godhed vindes kun ved at det onde bliver eneraadigt.

10 Dette brev begyndte jeg at skrive paa 2den Sønd. i Advent, men jeg blev snart afbrudt og lagde det saa i min Mappe, hvor det har hvilet indtil nu (12 Jan). Jeg vil just ikke sige, at jeg ikke havde *kunnet* faa Tid til at fortsætte det før nu, men min Tid har været knap, og jeg har haft mange Skriverier, som *krævede* Svar, og somme Tider skulde man dog ogsaa læse lidt. Særlig 15 har min Tid været knap siden Nytaar, da jeg foruden det sædvanlige har haft en Mængde Examens Afhdlinger (25 Kandidater har meldt sig). Nu skal jeg dog med Guds Hjælp i Aften gøre Alvor af at skrive, og først takke Dig for Dine to sidste Breve, og for Dine trofaste Ønsker for det nye Aar. Gud gøre det godt og velsignet ogsaa for Dig, – saa vi kunde faa Naade og 20 Kræfter til hver paa sin Post ærlig at tjene vor Herre, og lad os kun føje til, hvad vi dog ønske, at vi maa se saa megen Frugt deraf, som vi kan taale.

Først anlangende Sorøskolen, da er det ganske rigtigt (min Viden er dog kun paa anden Haand, men jeg har Grund til at tro den vel grundet), at der i Regeringen er Stemning for samme, d. v. s. at Nellesmann er vel stemt 25 derfor. Scavenius er sagtens hverken det ene eller det andet; den Slags Ting har han ingen Interesse for; men han bliver neppe længe ved at være Kultusminister, end der kan findes en passende Anledning til at lade ham afløse Kauffmann, og saa skal det være Tanken at Nellesmann skal være Kultusminister. Lagde Du ikke Mærke til, at under Forhdl. om Finanslo- 30 ven (1ste Behdl) udtalte Goos sig ogsaa om, at en Højskole som den i Sorø kunde være tjenlig ved Siden af Universitetet. Dette var utvivlsomt et Følehorn, som var udstrakt for at forfare, hvordan Stemningen var i Tinget. Men saavidt jeg ved, var der ingen som optog Tanken; de havde altfor travlt med deres andet Kævl.

35 Der er sagtens ingen Tvivl om, at Regeringen vil have noget for noget, om den foreslaar en Højskole i Sorø, og at dette Forslag vil være betinget af at Tinget stiller sig mere velvilligt til Lønningsloven for Universitetet og de lærde Skoler, end det hidtil har gjort; men den væsentlige Betingelse for at Forslaget kommer frem allerede i næste Session, naar det ny Folketing samles, vil dog sikkerlig være den, at Regeringen er nogenlunde sikker paa

at faa Grundtvigianernes Tilslutning dertil. Det har Nellemann atter udtalt til Fr. Nielsen for en Maanedstid siden. – Men tror Du, at navnlig Schrøder er villig dertil? Jeg frygter for, at han foretrækker at være Konge paa Askov, for at blive Nr. et eller andet i Sorø; ti et saa stort Lys som nu vil han neppe

5 blive, hvis han kommer til Sorø.

Hvad Du skriver om M Pontoppidans Anbefaling og Fritænkernes Skrifter, var mig ubekendt; jeg ser ikke, eller saare sjælden, Højskolebladet. Men han er i det hele et Mske, jeg ikke venter mig noget godt af, ialfald ikke førend han paa en eller anden Maade bliver tilbørlig ydmyget. Han er af den

10 Slags Folk, som mener sig staaende i et saadant umiddelbart Samkvem med vor Herre, at denne eller hans Samvittighed stadig melder ham, hvad han har at gøre. For et Par Aar siden fik han paa denne Maade kundgjort, at han skulde overtage Skolen i Frerslev, men nu er det bleven ham meldt, at den skal flyttes til Slangerup eller Uvelse, jeg ved ikke hvilket. I det nu for-

15 gangne Efteraar holdt han et Gammelmandsmøde paa nogle Dage, i Lighed med andre Højskoler, hvor han forklarede Folk sine Anskuelser om Xti Livsudvikling: han levede som mange begavede Børn i en Drømmeverden, hvilket fortsattes indtil hans 30te Aar; saa fremstod Johannes, og da nu hele Folket strømmede til Jordan "fulgte ogsaa han Strømmen" ipsissima verba,

20 og blev saa ved sin Daab til ligesaa stor Forbavselse for sig selv som for Johannes proklameret som Guds Søn. Hertil føjede P. en Slump frie Fantasier, navnlig om, hvorledes Jesus havde gaaet med Lyst til at gifte sig, dog uden at faa passende Lejlighed dertil. – Det er den moderne "Kenotisme", som saamange skikkelige Folk i vore Dage sluge som varmt Brød, kun at

25 den her er bleven "folkelig" gennemført. Det bedrøveligste er, at grundtv. Præster var tilstede ved samme Foredrag uden at mæle noget derimod.

Hans gode Ven Falkenstjerne, en Alen udaf samme Stykke, har jo nu begyndt en Højskole her i Byen, hvor han har en halv Snes unge kbhvske Haandværkere, hvilket iøvrigt maa anses for en ikke ganske ringe Begyndelse her i Byen. Hvad han docerer for dem, ved jeg ikke; men ellers omgaas han med Tanker, som øjensynlig ere i Slægt med Pontopp's naar

30 denne anbefaler Fritænkere Skrifter til Læsning. Han har nemlig i Forening med Pædagogen Herman Trier (født Jøde, men han angiver sig at have "ingen Religion") faaet lavet en Slags Forening, som skal gaa ud paa at

35 fremme en gensidig Forstaaelse og mulig Samvirken mellem Grundtvigianere og Fritænkere paa Skolens Omraade. Hidtil har samme Forening kun holdt ét Møde (der skal mødes en Gang maanedlig), hvor der forhandlede om Religionsundervisningen i Skolerne, navnlig med Hs. til Theodorus's Bog "Religionen og Børnene". Jeg var bleven indbudt til at være med, nærmest vel paa Grund af et Stykke, jeg havde skrevet i Fædrelandet om

Theodori Bog. Og jeg gik med skønt jeg ikke havde stor Lyst til Deltagelse eller ventede mig noget Udbytte af Mødet; ti det er jo soleklart, at naar Fritænkerne forlange Religions-Undervisn. indskrænket til Bibelhistorien, mener de noget himmelvidt forskelligt fra det, vi mene dermed.

- 5 Imidlertid fortrød jeg ikke, at jeg kom med, ti det lykkedes mig virkelig over al Forventning at slaa en saadan Pæl gennem dette Forslag, at jeg antager, den ikke skal blive rykket op for det første. Ialfald erklærede Theodorus (= A C Larsen) selv, at efter denne Forhandling maatte han
 10 frafalde sit Forslag om at indskrænke sig til at udelukke Lærebogen (eller, som det kaldes, Dogmatiken) af Skolerne, og slutte sig til, hvad Falkenstjerne havde antydet, at der slet ikke burde gives Religionsundervisning i Skolerne. – Dette tænker jeg nu skal sættes under Forhandling næste Gang. Jeg er ikke i Tvivl om, hvorledes jeg vil stille mig hertil, om jeg gaar med til Mødet, ti for mig er det øjensynligt, at borttages Rel. Underv. af Skolerne,
 15 saa maa man med det samme ophæve Folkekirken; og dertil mener jeg at Tiden endnu ikke er kommen. –

- Alle disse forskellige, jeg kunde sige: legende Forsøg paa at ophæve Folkekirken ere mig i det hele vederstyggelige, ikke af den Grund at jeg godt kunde tænke mig den sprængt, men fordi de som lege dermed, ere saa
 20 yderst løse og uvederhæftige Personer, at de mindst af alle kunde gøre Tjeneste som $\sigma\upsilon\lambda\omicron\upsilon\iota$ for en fri Menighed. Det var ogsaa dette, som foranledigede mig til min Udtalelse paa Vennemødet; den kunde maaske nok have Udseende af, at jeg tillagde disse Udtalelser om Udtrædelse en mere alvorlig Mening, end jeg virkelig mener de have; men det var den eneste Form,
 25 hvorunder jeg kunde omtale dem, ti jeg kunde ikke godt sige ligefrem, at de kun var løs Snak og Vindbøjtelstreger. Det forekommer mig overhoved, at om vi end for en Snes Aar siden eller saa har tænkt Menigheden hertillands, særlig Grundtvigs Venner, skikkede til at staa som en fri Menighed, saa maa vi nu, hvis vi ikke har det som de gl Bourbonere, der intet lærte og intet
 30 glemte, være komne til det Resultat, at vi sige: vi *tør* paa ingen Maade træde ud, førend vor Herre selv fører os ud.

- Nu har vi jo ogsaa et andet Anløb til en Slags Alliance mellem Fritænkerne og Grundtvigianerne – jeg kan ikke bekvemme mig til at sige: vore – i det Brandesske Edsspørgsmaal. Hvis jeg blot kan faa Tid, vilde jeg gerne
 35 have Ordet i denne Sag, ti jeg mener at have noget derom at sige. Der var et Diskussionsmøde kort før Jul i Danske Samfund om det Berg-Busk-Hørupske Forslag: ved alt hvad mig er kært og helligt, hvor dette fik sin tilbørlige Behandling. Hvad det nu nedsatte Udvalg vil komme til, er ikke godt at vide; men det er mig klart, at et Samfund som ikke erkender en Gud som sin højeste Avtoritet, er en fuldkommen Selvmodsigelse; og dette

finder sit Udtryk i den Edsformular, som bruges. Dog, det bliver for langt at komme herind paa i Aften.

Jeg har med megen Tilfredsstillelse læst Dit Stk om Johs. Presbyter (kun ikke at du skriver Presbyter), særlig glædede det mig 1) at Du fik med, 5 hvad jeg allerede vidste, at λόγια betyder "hellig Skrift" e. dl. i Almindlh. og 2) Sammenstillingen mellem συνετάξατο og σύνταξιν, hvilken jeg aldrig har tænkt paa tidligere. –

Jeg er bleven omtrent tvungen til at overtage Formandskabet i det ny Udvalg for den dansk amerik. Mission (som iøvrigt ikke endnu er traadt i 10 Virksomhed, da vi afvente en Udtalelse fra Amerika derom), hvilket har givet mig adskilligt Skriverseri. Det er en god Sag, som jeg vil bede Dig have i Tanker, og naar man undtager det sidste Aar, er det i det hele gaet rigtig glædeligt med den i de 10 Aar den har været i Gang.

Ja der var meget, meget mere at tale og skrive om, men nu er det ud paa 15 Natten, og imorgen kan jeg ikke faa Tid at fortsætte. Derfor maa Du nøjes for den Gang, min trofaste gamle Ven. Gud holde sin Haand over Dig og alle Dine, og gøre eders Kaar i alle Maader lyse og blide. – Det forholder sig rigtigt at min ældste Datter er bleven forlovet med Holgers ældste Søn. Det var ikke ganske efter mit eller min Kones Ønske, ti han er temmelig ung af 20 Sind som af Aar; men med Guds Hjælp kan det jo endda blive godt, og vi Forældre har jo egentlig ikke andet at gøre, naar Børnene er bleven enige, end at give dem Gud i Vold. – Saa lev vel.

Din gamle Ven
Skat Rørdam

Kbh. Nørregade 21.

25 12 Jan. 1881.

Det er harmeligt at se det store Stykke Papir ubrugt; det har vist aldrig før været Tilfældet i et Brev til Dig, men én Gang skal være den første, siger man jo.

30 Min Hustru hilser Dig venligst. Hils ogsaa Din Hustru.

182. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[9/5-1881]

35

Min kære gamle Ven!

Det er længe siden jeg har skrevet Dig til, og endnu længer siden jeg har hørt fra Dig, idetmindste direkte; denne Gang er det nemlig mod al Sædvane og god Orden blevet Dig, som skylder mig Brev; men jeg antager at Grunden dertil er, hvad jeg for en Maanedstid siden igennem Din Søster

Marie hørte, at Du havde været temmelig daarlig i denne Vinter, lidt meget af Asthma. Det har gjort mig meget ondt, ti det er en saare byrdefuld Sygdom at drages med; jeg vil inderlig ønske, at Du maa finde Raad for den og komme til Kræfter igen. At dette maa være sket i nogen Maade, tænker
 5 jeg dog at man kan slutte af Dit Stykke i D Kirket. om Udtrædelse af Folkekirken, et Stykke som jeg læste med ganske ualmindelig Tilfredsstillelse, det var som skrevet udaf mit Hjærte; jeg havde allerede sat mig til Rette for at skrive Dig til og udtale min Glæde derover, strags da jeg havde læst det, men jeg blev, som det saa ofte sker, afbrudt, og nu er der da gaaet
 10 en 14 Dage siden den Tid, eller kanske mere.

Jeg mener, at Du har faaet sagt omtrent alt, hvad der skal siges; om de urolige Hoveder vil lade sig sige, er naturligvis et ganske andet Spørgsmaal og langt mere tvivlsomt. Jeg for min Del tror, at en Hoveddrivfjeder i disse Udtrædelseslyster er en – vistnok i sig selv ganske rigtig – Følelse af, at det
 15 staar daarlig til med Kristenlivet hos dem selv, og saa ser de sig om efter, om de i deres *udvortes* Vilkaar kunde finde Forandringer at gøre, ved hvis Opnaelse de da vente at blive andre *Msker indvortes*. Det er jo en almindelig mskelig Fejl at søge Aarsagerne til sin egen Daarlighed udenfor sig selv, og det er ikke at undres over, at de, som saa længe har givet sig Lov til at gaa
 20 med i alt det politiske Uvæsen, hvor det jo stedse er en Hovedopgave at lægge Skylden for alle Daarligheder over paa andre, – at de nu mene sig værende i deres gode Ret, naar de gøre ligedan paa det kirkelige Omraade; men det er ligefuldt meget vemodigt, at vore Meningsfæller saaledes løbe avet om, istedenfor at se, at hvad de allerførst trænge til, det er en ret
 25 Hjærtens Omvendelse fra alle Djævelens Gerninger og alt hans Væsen. –

Du har vel set i sidste Nr. af Kirket., at Leth har været her i Byen og talt om Frihed indenfor Folkekirken. Det var ogsaa en bedrøvelig Forestilling. Han er jo en meget veltalende Mand, skønt aabenbart mindre skikket til at holde belærende Foredrag, som det jo her skulde være, end til at prædike.
 30 Men der var utrolig megen Løshed i hans Tale og hans Grunde, skønt han her kendelig beflittede sig paa Maadehold. Et af de Hovedpunkter, hvorfra han angreb Konfirmationen som den nu findes, var saaledes dette, at vedkommende Konfirmand først skulde aflægge Prøve i Læsning, Skrivning og Regning, hvilket han udførte rigtig con amore, for at faa Folk til at
 35 le ad denne urimelige Taabelighed. Her gik det ham imidlertid uheldigt.

Da han havde endt sit Foredrag, opfordrede han de tilstedeværende til at udtale sig derom, og frem steg Niels Johansen, Urtegaardsmand, som Du vist husker fra vore unge Dage, og blottede med en ikke ringe Dygtighed en hel Del Løsheder i Leths Tale og sagde bl. a. at medens der, saavidt han (Niels Johs.) vidste, ingen Præster ellers var, som forlangte Færdighed i

Skrivn. og Regning etc af Konfirmanderne, fremgik det af Leths Foredrag, at han selv (Leth) forlangte en saadan Prøve. Leth fralagde sig naturligvis dette med stor Fynd, men maatte med det samme aflægge Vidnesbyrd om sin Tales Løshed. Derom har man da ogsaa Vidnesbyrd nok, naar man ser, 5 hvorledes det store Brød, han for nogle Maaneder siden begyndte med at slaa op, da han vilde have først Udtræden, saa en Frimenighed der strakte sig fra Kolding til Grenaa, – det er nu svundet ind til at blive, hvad man kunde kalde et ganske ordinært lille Surbrød, som det nu foreligger i de 3 i Kirket. refererede Frihedsforslag. Og vi vil vist faa at se, at ogsaa disse blive 10 yderligere indskrænkede.

Jeg var sammen med ham Dagen efter, og talte naturligvis med ham om hans Foredrag, og han indrømmede mig da, at hans ”Præstefriheds”-Forslag, om de ”ulærde” Præster, igrunden ikke duede, som ogsaa at det vel var muligt, at hans Forslag mHt Konfirmationen slet ikke vil afhjælpe de 15 egentlige Mangler ved den nuværende Konfirmation. – Naturligvis kan man snart give ham Ret i, at Konfirmations-Paraden, som den findes i Købstæderne (og især i Kbhvn) – men saavidt jeg ved ingensteds paa Landet (hvilket Leth sagde, at man følte som et stort Tryk i Egnen mellem Vejle og Kolding; men det staar ikke trykt, og han turde da heller ikke fastholde det, 20 da jeg foreholdt ham, at det stred aldeles imod min Erfaring fra Landet) – at denne Parade er en nederdrægtig Uskik, og dersom Adskillelsen af Overhøring og Bekendelse kunde føre til at den forsvandt, vilde det være et stort Gode. Men skal Overhøringen som Leth mener, vedblive at ske i Kirken paa en vis Dag, har vi jo Paraden alligevel, kanske værre end nu; og jeg tvivler meget om, at Adskillelse af Overhøring og Bekendelse under de 25 nuværende Forhold vil føre til andet end at den sidste finder Sted Søndagen efter Overhøringen, og at denne vilde blive meget mere plagefuld baade for Børnene og Præsterne, end nu. –

Ligeledes kan der være adskilligt, der taler for den (gamle) Tanke om 30 obligatorisk borgerlig og fri kirkelig Vielse, samt for at Mænd, som i deres Kreds har vist sig skikkede til at være aandelige Førere, beskikkes til Præster. Men efter min Mening tjener den stærke Spektakel, man gør om disse Udenomsspørgsmaal, til 7de og sidst dog kun til at afdrage Folks Opmærksomhed fra Hovedsagen: at de bliver og er Kristne i Aand og 35 Sandhed, hvortil sikkerlig de, der raabe højest paa slige Friheder, ikke ere de mindst trængende.

Jeg medsender de to første Hefter af en Prædikensamling, som Du vel har set, at jeg udgiver; og jeg haaber, at Du maa læse idetmindste nogle af dem med Glæde. Det er naturligvis en Følge af min Forflyttelse fra Rønnebæk, at de udkomme, idet mine gl Venner der nede ikke have ladet mig i Ro

derfor, og nogle af dem har paataget sig at gennemlæse mine Prædiken-
Opskrifter og gøre Udvalget. –

5 Ellers har jeg stadig megen Glæde af min Gerning her i Byen; Folk
komme i stor Mængde i Kirken, og en stor Del af dem møder stadig paa
samme Plads Søndag efter Søndag; med Guds Hjælp smelter de nok efter-
haanden sammen til en Menighed. Men i mit Hus har jeg haft en hel Del
Sygdom, Bryst- og Mave-Betændelser, hele Vinteren igennem, lige siden
Jul. Dog har vor Herre hidtil ladet os blive sammen alle. Jeg tænker, at
10 disse Sygdomme væsentlig have sin Grund i den forandrede Luft, fra den
friske Luft paa Landet, til den stadige Kulrøg her i Byen.

Gud give nu, at dette Brev maa træffe Dig og alle Dine raske og glade.
Lad mig ved Lejlighed høre noget fra Dig hvorledes Du har det. Gud lade
sin Naade lyse for og i Dig i alle Maader.

Din gamle Ven

15 Kbhvn. 9 Maj 1881.

Skat Rørdam

183. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[22/5-1881]

20 Kjære gamle Ven.

Tak for din tilsendte Prædikensamling; jeg er overbevist om, at det vil blive
en god og opbyggelig Bog, udmærkende sig ikke mindst ved ren Lære; jeg
er et daarligt Menneske til at læse Prædikener, eller, rettere sagt, jeg læser
dem slet ikke, saa at alt, hvad der udkommer af den Art, er mig ganske
25 ubekjendt, naar undtages Grundtvigs, dem jeg dog mest læser for de
historiske Oplysninger til hans eget Liv, som man stedse lejlighedsvis der
støder paa. Men jeg tænker dog, det skal gaa noget anderledes med dine, da
jeg vel ogsaa deri kan høre noget af din egen Røst, der dog stedse blander
sin ind i min Ungdoms bedste Minder.

30 Jeg antager, at du har rettet noget paa Oversættelsen eller ser da, at du har
gjort det; men jeg synes, at du i det Stykke har været mere nænsom over det
gamle, end jeg kan finde rigtigt. Jeg saa f. Eks., at du Matth. 8 har ladet
Høvidsmanden blive ved at sige: ”sig ikkun et Ord”, medens der dog staar:
”sig det blot *med et Ord*”, og i denne forskjellige Oversættelse synes jeg,
35 man kan betegne hele Forskjellen mellem den kirkl. Anskuelse og Skrift-
theologien; thi denne sidste tager jo et hvilket som helst Ord for ”Guds Ord
til os”, tager ud af Skriften efter eget Godtbefindende, ligesom den lader
Høvidsmanden forlange ”kun et Ord”, ligemeget hvilket. Han forlangte
imidlertid et Ord efter sin Trang og Fornødenhed, hvilket ogsaa ligger i
εἰπὲ λόγῳ, og det er det samme, vi sige, at det maa være et Ord af en

bestemt Beskaffenhed, svarende til vor Fornødenhed. Vistnok mener ingen Oversætter, at hin Mand forlangte et hvilket som helst Ord, saa at blot en Ordlyd var ham nok; men det siges dog rent ud, at han heller ikke udtrykte sig saa kejtet. Imidlertid er det jo godt, at du ikke som saa mange aftrykker
 5 de rene Fejl; og jeg saa jo ogsaa forleden i Kirketidn., at der kan ventes en helt ny Oversættelse fra dig; den er jeg meget spændt paa at faa at se; blot du ikke sætter det saa længe ud, at faa af denne Slægt faa Gavn af den; det gjælder ogsaa her, at den, der gemmer til Natten, gemmer til Katten, eller at den, der giver strags, giver to Gange.

10 Det begyndende Ustyr med dem, der vil træde ud, ser jeg anderledes paa nu, end da du ifjor rørte ved det; jeg antog den Gang, at det kun var Kagl over Vindæg, og at der ingen var, som virkelig tænkte paa at gjøre Alvor af det; men efter hvad jeg nu lader mig sige fra forskjellig Side, forholder det sig vist anderledes; og det rimelige er, at det bliver ikke forhindret, tilmed
 15 da denne Poulsen fra Sønderjylland er saa forhippet paa at faa Anvendelse for sin Ordinereevne. Man siger, at hvis Folkene i Lundby-Egnen ikke blive færdige til at træde ud, saa vil Morsingerne gjøre det, og disse sidste se nok nødigt, at nogen kommer dem i Forkjøbet, thi de mene nu en Gang at have kaldet til at optræde som Avantgarde. Der skal paa flere Steder i
 20 Landet ytre sig Lyster til det samme, ogsaa der, hvor Pontoppidan huserer, og har Lysten først faaet Rodfæste saa mange Steder, skulde det være sært, om ikke nogle fik Mod til at høste Æren for at være de første og Banebrydere. Det har uden Tvivl sin Rigtighed, hvad du skrev om, at det er "indvortes Svaghed", der søger Helbredelse ved lutter ydre Midler; rundt
 25 om i den grundtvigske Kreds staar det daarligt til, Livsbevægelsen er Mundsvejr og Løjer altfor mange Steder.

Her var for et Par Uger siden en Præst i Besøg, F. Møller fra Sejling; han mente, at der hele Landet over var en ulmende Uvillie blandt de grundtvigsk vakte mod de studerede Præster; man føler sig under et Tryk af dem;
 30 man siger, at det er dem, der er Skyld i Venstres jammerlige Forfatning, thi nu vilde Venstre været ved Magten, naar ikke de studerede Præster overalt havde lammet dets Virksomhed. Deri er jo den Smule Sandhed, at de fleste christelige Præster har tabt Troen til det taabelige Venstrekommers; men Sludder er det jo, at man vilde have siddet ved Roret enten paa den ene eller
 35 anden Maade. Forholder det sig imidlertid paa denne Maade, at der rundt om er stille Uvillie mod os, saa finder den jo nok en Lejlighed til at faa Luft, og Maalet bliver saa det samme som før: at gjøre sig fri ved at træde ud.

Jeg kan ikke sige, at jeg egentligt har mærket noget til en saadan Stemning; men ganske fremmed derfor er jeg dog heller ikke, idet jeg imellem ser nogle af Teilmanns Valgmenighedsfolk, der bo her i Odderegnet, og dem

kan det meget godt passe paa, at de hade alt, hvad der ikke vil dandse efter deres Pibe. Det siges, at det samme er Tilfældet paa Mors, hvor Fripræsten Lund skal være træt af det og menes at ville søge Sogne kald; han kan slet ikke magte det, han har været med til at sætte i Fart.

5 For mig ser det ud, som vi gaa meget urolige Tider imøde, og jeg ved snart ikke, hvor man skal se hen efter nogen, der kan holde ved Roret; det ser nærmest ud, som om enhver maa se til at salvere sig, som han bedst kan. Det er alligevel min Tro, at der maa prøves med at faa den nødtørftige Frihed indenfor Folkekirken, og at Leth her slaar paa de rette Spørgsmaal;
10 kjøre vi istaa, saa vil vi vist ikke komme op af Uføret igjen. Men jeg misbilliger den febrilske Maade, hvorpaa Leth driver Sagen; denne Jagen om og Agiteren er mig imod. Det er tidt falden mig ind, om ikke Leth er paa Veje til at blive sindssyg; thi det er da en forunderlig Uro, der er kommen over ham, og hvad han vil idag, vil han ikke længer imorgen.

15 Skal der gøres noget for Frihed indenfor Folkekirken, saa maa det vist ske ovenfra, ved at vi fik en Minister, som forstod lidt af Tidens Tarv, og kunde enten i Rigsdagen eller rent administrativt raade Bod paa de føleligste Ulemper; der kunde gøres meget ovenfra, naar der var lidt god Villie og lidt Øre for, hvad det er, der forlanges af dem, der vil noget. Men at sætte
20 det i Gang ved at faa et stort Tal Vrølelhoveder samlede, snakket for og imod, afstemt og trumfet, det er mig paa det stærkeste imod; jeg billiger, at den enkelte fremfører sin Klage og bærer Ansvar derfor, men ikke, at hele Vrølelekompaniet, Vennelaget slaar sig sammen og bærer Ansvar med hinanden, thi det vil kun sige, at de alle raabe i Munden paa hinanden og
25 ingen har Ansvar for det; man er paa denne Maade inde paa at danne en christelig Pøbel, og Pøbelhob er mig imod, hvad Farve den saa forresten har.

Jeg ser derfor ogsaa med stor Betænkelighed paa det, der i Sommer skal anstales i Askov; jeg har faaet indtrængende Opfordring fra flere Sider om
30 dog endelig at komme med der; det bliver, siger man, saa afgjørende et Skridt, at det er uforsvarligt at unddrage sig for at være Part i det; der skal komme baade den og den, og vor Fremtid for mange Aar skal bestemmes af det, som der skal ske. Alligevel bliver det mer og mere afgjort for mig, at jeg vil ikke være Part i saadant revolutionært Mudder; ingen ved, hvor det skal
35 bære hen; ingen ved, hvem der egentlig staar bag ved det og tænker paa at lede Strømmen, som der skal muddres op. Mig synes det rimeligt, at der er Schrøder selv, som har sat det i Scene, og at det staar ham an at tage hele vor kirkelige Udvikling i sin Haand; men det tiltaler mig aldeles ikke. Giver man nu Møde der, for at protestere og holde igjen, saa har man givet Sagen ind under den der siddende Domstol; men det vil jeg ikke; og Enden paa det

bliver, at jeg vil være udenfor det hele. Jeg har ikke havt nogen Part i at sammenkalde dette Møde, vilde tværtimod fraraadet ethvert Vrøvlemøde, om jeg var adspurgt, og vil nu heller ikke være med til at rage Kastanier ud af Ilden til andre. Ved at staa helt udenfor alt Komplotvæsen er man snarest
5 istand til at kunne yde en Haandsrækning, hvis man da ellers kan faa Held til det.

Det bliver vist en forvirret Tid, vi gaa imøde, forvirret paa mange Maader; men jeg synes, Brandt har Ret i, at det kan ikke gaa an at slaa sig til Ro i: ingen Ting at gjøre; *vi skal fremad*. Men det lader ikke til, at de, der
10 holde ved Tømmerne, har nogen Forestilling om det. Gamle Mynster havde den ene Grundsætning at *holde igjen*, holde paa det bestaaende, dæmpe al Bevægelse; og det slog jo til for ham, at han slap fra det paa den Maade. Men det er dog kun Galgenfrist; det, som skulde gøres, er ugjort, og kommer igjen med sin Fordring. Martensen synes ikke at ville andet, end
15 Mynster vilde, og han er jo ogsaa nu gammel; men han bereder ulykkelige Vilkaar for sin Efterfølger, thi det vil komme, om ikke i hans Dage saa efter ham. Det er paa anden Maade det samme, som gik for sig foran den franske Revolution; man skyder kun Afgjørelsen ud til Efterslægten, og Martensen har her større Skyld end Mynster. Martensen hviler vel paa sin Ethik, og
20 tror, at dermed har han betalt sin Gjæld; men der følger Ansvar med at tage den øverste Styrelse, og han har i Virkeligheden slet ikke styret, men ladet alt gaa, som det kunde, idet han kun har sagt nej til alt.

Om kort Tid sender jeg dig et lille Skrift, som jeg hverken venter Ære eller Tak for fra den ene eller anden Kant; jeg er ogsaa forberedt paa, at du
25 vil misbillige det; men det faar saa være. Det kom over mig i Fastetiden, at jeg skulde skrive det, og i en god halv Snes Dage var det saa gjort; jeg kan sagtens tænke mig til, hvad der kan og vil siges derimod, at det er Fanatisme og Urostiften; men jeg kan nu ikke komme til Ro med at tie, og faar saa tage de Følger, som vil komme. Som jeg før skrev, enhver faar feje for sin Dør,
30 saa godt han forstaar.

Med Helbredet gaar det nu, da det bliver lidt sommerligt igjen, ved det gamle. Jeg havde, som du har hørt, en stræng Tur i Vinter, og ovenpaa den var det, jeg maatte give mig Luft, som sket er i den lille udkommende Bog. Det var fornøjeligt at tænke paa, om man en Gang igjen kunde faa dig at se;
35 men jeg kan jo vide, at du nu har mindre Tid til Udflugter, end du før har havt. Men ønske vil jeg da, at du og dine maa have det taaleligt inde i den røgede Stad; jeg vilde vist ikke længe kunne holde det ud der, end mindre da Kone og Børn. Lev nu vel og Gud velsigne alt for dig.

Gylling 22 Maj 81

Din gamle Ven
Otto Møller

184. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[30/7-1881]

Min kære gamle Ven!

Jeg maa begynde med at sige Dig rigtig Tak for Din Bog om Fritænkeriet,
 5 hvis Hoveddel jeg har læst med *megen* Glæde, eller rettere sagt, med fuldt
 Bifald, ti egentlig *Glæde* kan man da ikke have af dens Indhold, dertil er det
 altfor bedrøveligt. Rigtignok vilde jeg paa mange Steder have udtrykt mig
 noget anderledes (item sørget for en bedre Korrekturlæsning, ti der er
 utilbørlig mange Trykfejl); jeg tror at Du *dels* ved en skarpere, dvs. tyde-
 10 ligere, Fremhævelse af, hvad uden Tvivl er Din Mening, at de som Du
 kalder Fritænkere ved dem forstaar Du: Guds- (og Samvittigheds-) Forneg-
 tere, og ikke Rationalister, der ogsaa i deres moderne nyrationalistiske
 Dragt er en anden Slags Folk, *dels* ved paa adskillige Steder at have udtrykt
 Dig mildere, jeg mener saaledes, at Du gjorde det Skel mellem Forførelse og
 15 forførte, som virkelig gør en ikke saa lille Forskel, – derved vilde Du
 maaske have opnaaet at vække en og anden ”forført” til alvorlig Eftertanke,
 medens Du nu neppe naar andet end at ”irritere Fjenden”, og saa med Guds
 Hjælp at kalde adskillige ”frisindede” unge Grundtvigianere til Besindelse.
 Imidlertid maa Du jo skrive, som Du kan; og jeg haaber at Din Bog ogsaa
 20 som den er, skal gøre god Gavn. Her i Huset har vi bl. a. ogsaa dyrket den
 ved at læse den højt i Dagligstuen, til megen Tilfredsstillelse for min Kone
 og mine Børn.

Det er jo ikke vanskeligt at se, hvad det er der egentlig har fremkaldt den,
 nemlig Gildet for Hostrup. Jeg er i Hovedsagen aldeles enig med Dig i
 25 Betragtningen deraf; kun kan jeg rigtignok meget bedre end Du se, hvad der
 taler til hans Undskyldning, nemlig at han er Digter (ikke *Skjald*, som han i
 sin Tid skrev om Grundtvig); og Digtere er virkelig en egen Slags Folk, som
 ikke kan maales med ganske samme Alen som andre Msker; de har for det
 første den for alle Kunstnere fælles Trang til Virak, der er dem saa fornøden
 30 næsten som Luften, de indaandede, og de spørge kun lidt om, fra hvilket
 Fad Røgelsen opsendes; og ved Siden deraf har deres Fantasi en ganske
 anderledes Betydning i deres Liv, end for alm. Msker; selv om de – hvad
 Hostrup ingenlunde mangler – har en meget skarp Iagttagelsesevne, saa
lever de dog saa meget i deres Fantasiverden, at Virkeligheden, set i en vis
 35 Betydning, kan tage sig ganske anderledes ud, end den er.

Saaledes er det aabenbart gaaet Hostrup med dette Gilde, som, vel at
 mærke, blev gjort for ham som *Digter* og Forf. af Eva, d. v. s. saaledes kom
 Indbydelsen til ham, og han stod i den Formening, at alle, ogsaa Højre-
 mænd, kunde komme med. Da han kom der, saa han jo nok, at disse ikke
 fandtes; men Virakskyerne hindrede ham i at se, at det hele var et Forsøg

paa at annektere ham til det politisk-literære Venstre, og gjorde at han fandt sig meget vel i den Kreds. Bagefter har han imidlertid været ilde tilmode derved; ti han er, trods alle Digterskrøbeligheder, dog baade Mand og Kristen nok til ikke at synes om at være bleven ”brugt”. Men der er andre,
5 som har langt større Skyld end Hostrup.

Adskillige Punkter, eller nogle P. er der dog i din Bog, som Du har Uret i. Saaledes hvad Du skriver om at Poesien i det sidste Hundredaar fremfor alle tidligere Tider drejer sig om *Kærligheden* mellem Mand og Kvinde. Dette har *alle Dage* været Digternes Yndlings-Emne. Tænk blot paa Troubadourpoesien i Middelalderen. Men det for det sidste Aarhundrede ejendommelige er at den handler blot om *Elskoven*, og i den sidste Tid hos Realisterne blot om den *kødelige* Elskovsdrift, eller tildels det dyriske. –
10

Heller ikke har Du efter min Mening Ret i, at Fritænkeriet er det negative Udslag af den kristelige Vækkelse. Det har ialfald Historien imod sig. Hvor var det til Reformationsvækkelsen modsvarende Fritænkeri? Du kan ikke svare: Socinianerne; ti de var ej Fritænkere i Bet. af Gudsfornegetere; og Humanismen kom jo *før* Reform. uden nogen Forbindelse med en relig. Vækkelse. Item, hvor er den religiøse Vækkelse, som er Modstykket til det franske Fritænkeri paa Revolutionstiden? O. s. fr. –
15

Ligeledes er jeg uenig med Dig om, at det er ”Skinnet” indenfor Folkekirken, som er Anledning til Fritænkeriet (dette har Du vist heller ikke selv antaget om mig; jeg formoder at det er med Hensyn dertil, at Du i Dit sidste Brev siger Dig at være forberedt paa, at jeg vil misbillige Din Bog). De bruge ganske vist af og til Konfirmations-*Løftet* som en Slags Knage at hænge deres Hat paa; derimod ved jeg egentlig ikke nogen, som har gjort
25 Numer af de *edfæstede* Præster, hvad man da heller ikke med skellig Grund kan gøre, eftersom Præsterne (som Du burde have vidst) *ikke* edfæstes mere, siden 1870. Det er Fritænkerne klarsynede nok til at se, at det aldeles ikke er Præsteløftet eller nogen Præsteed, der tvinger Præsterne til at lære det modsatte af dem (ligesaa lidt som det nogensinde er set – saavidt jeg ved – at Oprørere har beskyldt Øvrigheden for at være af Hyldingseden tvungen til at sætte sig imod dem); nej er der noget ydre, som bringer dem til at anse og beskyldte Præsterne for Hykleri, saa er det, at de er *betalte* for at bruge deres Mund, og den Anledning vil Fritænkeriet *altid* finde, hvad
30 – at Oprørere har beskyldt Øvrigheden for at være af Hyldingseden tvungen til at sætte sig imod dem); nej er der noget ydre, som bringer dem til at anse og beskyldte Præsterne for Hykleri, saa er det, at de er *betalte* for at bruge deres Mund, og den Anledning vil Fritænkeriet *altid* finde, hvad enten Præsterne lønnes af frie Menigheder, eller af Staten, dog saaledes at Frimenighedspræsterne naturligtvis gaa fri, saa længe der er statslønnede Præster. Og selv om man tænkte sig alle Præster gørende deres Gerning gratis, ligesom Pavlus, vilde Fritænkerne endda skælde dem for Hyklere, saa snart der sluttede sig en *Menighed* om dem; ti de har en meget sikker *Følelse* af, at *Menigheden* er deres egentlige Modstander, eller den Klippe,
35

hvorpaa deres Ordflom skal brydes og opløses i Skum (jf. Mt. 24: de udvalgte, om det *var* muligt); og derfor vil de aldrig blive trætte af at raabe eller antyde, at al Kristendom, som ikke er den pureste Individualisme og Subjektivisme, er Hykleri og bevidst Løgn (jeg mener subjektiv Løgn, ti at
 5 Kristd. i enhver Skikkelse *objektivt* er Løgn, er jo in confesso for Fritænkerne).

I det hele forekommer det mig, at hvad Du skriver om Fritænkeriets Anledning, er langt fra at gaa til Bunds, og det vilde derfor ikke hjælpe et Gran, om vi fik alle de Friheder, Du paapeger, og mange flere til, ikke
 10 engang da, om man opnaaede det eneste, som Fritænkerne *foreløbig* vilde erklære sig tilfreds med: Folkekirkens Opløsning og Kirkernes Anvendelse til kemiske Fabrikker o. dl. – Nej, Fritænkeriets Anledning er 1) selve den borgerl. Frihed, idet nu enhver som kan skaffe sig Flertallet, eller dog et Flertal, bliver istand til at tyrannisere de andre. Saaledes haabe Fritænkerne
 15 at kunne skaffe sig et Flertal for at kunne faa Magt til at undertrykke Kristendommen, den de hader til Døden, fordi den altid bærer deres Dom med sig. Saalænge der er den Fasthed i Landets Forfatning, at Øvrigheden staar fast haandhævende Landets Lov, er det et haabløst Arbejde at komme frem med sit Fritænkeri; nu derimod har det gode Udsigter, da det ved lidt
 20 efter lidt at undergrave Almenhedens sædelige Bevidsthed, kan vente en skønne Dag at vende op og ned paa det hele; nu kan man haabe paa Frugter af sit Arbejde; og derfor træder Fritænkeriet frem. –

2) Den anden Hovedanledning er den samme som var Aarsagen til Fritænkeriet i Romerriget paa Xi Tid (hvis Tilværelse iøvrigt er det stærkeste Modbevis mod de Omstændigheder, hvori Du søger Anledningen til Nutidens Fritænkeri), nemlig, at Verden *bliver gammel*; den nærværende αἰών er, som mange Tegn vise, i en hensygnende Tilstand, som altid vil lægge sig for Dagen i de to Udslag: Fritænkeri og Overtro (Spiritisme o. desl.).

Hvorvidt Enden paa det hele er forhaanden, eller denne gamle Æon skal afløses af en ny, som skal fremstaa gennem en ny (socialistisk?) Folkevandrings-Syndflod, det er ikke let for os at sige. Men det mener jeg at Kristne maa kunne blive enige om, og at ogsaa Du gamle Ven vil være enig i, at ingen som helst *ydre* Foranstaltninger vil forslaa; de ere kun Omposteringer
 35 i Regnskabet, som et Øjeblik blænde de ukyndige, men lade det blive ved det gamle. Nej kun da har Menigheden den rette Modstandskraft mod denne Fjende, naar den *virkelig* bygger paa den rette Grundvold, Jesus Kristus, ikke indbilder sig, at man kan drømme og svømme og drive og snakke sig til at være Kristen, men af Hjærtet forsager og tror, eller m. a. O. at man for Alvor faar Øje og Hjærte op for, at uden Omvendelse er det hele

kun Mundsvejr, Løshed ligesom med Sæden paa Klippen. Bliver det først Hjærtens Alvor med et Mskes Omvendelse, saa lærer han nok at forstaa det gl Ord: slet Selskab fordærver gode Sæder, og at skønne, i hvilket Selskab han *ikke* hører hjemme. Da tænker jeg ogsaa man vil lære at se hvilken

5 Utilbørlighed, ja egentlig Aandsfornegtelse, der ligger i den nu, lader det til. næsten fastslaaede Brug af Apostelordet: hvor Herrens Aand er, der er Frihed, som om det lød: hvor der er Frihed (= *udvortes* Frihed for alle Baand), der følger Helligaanden strags med som en villig Tjener for de

10 Herrens Aand skal virke, der maa først være *udvortes* Frihed; – medens Pavlus siger: hvor Guds Aand er, der frigør han Hjerterne fra alskens Trældom og egennyttige Rænkespind. –

Jeg tænker, at en hel Hob af saadan løs Snak vil lade sig høre paa Askov i næste Uge, til Bedrøvelse for Aanden. Det er for nogen Tid siden blevet

15 mig fortalt, at Du agtede Dig dertil; jeg kan næsten ikke tro det; kommer Du der, vil jeg ønske Dig Naade til at tale et godt Ord, som kan lede Folk paa nogenlunde ret Spor. Jeg kommer der ikke; der er adskilligt og adskillige som har rykket i mig for at jeg skulde komme; men jeg har nok at gøre hvor jeg er, og tvivler om, at *min* Røst vilde have nogen god Klang i de

20 flestes Øren, saa jeg kunde ligesaa godt tie. –

Forresten har jeg i den sidste Tid holdt Ferie. Jeg har lejet et lille Hus ude paa Strandvejen; vi har haft saa megen Sygdom i den forgangne Vinter, at jeg ansaa det for temmelig nødvendigt; og vi har boet herude lige ved

25 Sundet siden Pinse, saaledes at jeg har taget til Byen hver Dag Kl. 8-4, ligeledes mine Drengene for at gaa i Skole. Men i de sidste 14 Dage har jeg taget Ferie paa den Maade, at jeg kun tager til Byen, naar der udtrykkelig kaldes paa mig, ellers maa Kateketen besørge Embedet. Og saaledes agter jeg at vedblive en 14 Dages Tid endnu. Det er ganske vederkvægende saaledes at have Ro, ej at tale om at kunne bade sig hver Morgen. Jeg har saa

30 ogsaa faaet Lejlighed til at læse en Del, som jeg ikke før har faaet Tid til, samt til at gøre min Prædikensamling omtrent færdig til Trykken (to Hefter følge).

Ja jeg har ganske rigtig i en Del Aar arbejdet paa en Oversættelse af N. Test. og haaber da ogsaa at skulle komme til Ende med den. Hvad der har

35 *samlede* Tid til min Raadighed, som der udkræves til et saadant Arbejde mere end til noget andet Slags; og dernæst har jeg haft store Bryderier med Texten. Nu er jeg dog kommen saa vidt til et Resultat, at jeg ikke vil have noget med Cod. Sinait. at gøre. D. v. s. Haandskrifterne falder i 2 Hovedgrupper: en, hvis Hovedrepræsentanter er Sinait. og Vatikanus, og en

anden der i Hovedsagen svarer til Textus receptus. Hvor den første Redaktion stammer fra, er umuligt at sige; den sidste er derimod den som havde kirkeligt Hævd i den græske Menighed (jeg formoder at Origenes har været paa Spil ved den første; den har Læsemaader, som forraade et bestemt dogmatisk Hensyn), – og derfor mener jeg at den bør foretrækkes. Men nu
5 maa jeg til at gøre en hel Del Arbejde om igen; ti tidligere har Cod. Sinait. og Vatic. øvet en stor Tiltrækningskraft paa mig.

For nogen Tid siden havde jeg Besøg af en Frøken Marie Ortmann, som i sin Tid har været Husholderske eller Husjomfru paa Gyllingnæs, var forlovet med en Huslærer, Seminarist, Hansen smstds, – saa kender Du nok det
10 øvrige. Stakkels Pige, hun gaar bestandig og venter at han skal vende tilbage til hende; hun kom for at spørge mig til Raads, eller vist egentlig for at jeg skulde sige til hende, at hun *skulde* vedblive at vente paa ham (hun gaar nemlig endnu med hans Ring, skønt hun ej har hørt fra ham i flere Aar, og
15 Familien vil have hende til at bortkaste den); og hun blev yderlig nedslaaet, da jeg raadede hende til at lade alle Tanker derom fare. Hun gjorde Indtryk af at være et fromt gudhengivent Mske, men hendes Kærestesorg er vist ved at blive en Slags fix Ide hos hende. – Sig mig imidlertid ved Lejlighed, hvad den Hansen var for en Fyr; af hendes Fortællinger om ham fik jeg den
20 bestemte Mening, at han maatte være aandelig ødelagt af Onani og derfor paa Veje til en Sindssygeanstalt.

Hvis Du kan se Lejlighed dertil, saa vil Du ikke fortryde at ofre nogen Tid og nogen Magelighed for at komme sammen med Skrefsrud, som Du vel har set er i Landet. Han er en helstøbt *Mand*, baade legemlig og
25 aandelig, en rigtig Kraftkarl, som man ikke kan andet end glædes ved at se og tale med. Jeg havde ventet mig ham som en haard, paastaelig, pietistisk-baptistisk Nordmand, og saa er han tværtimod saa mskelig og saa mild. Jeg var sammen med ham et Par Gange her i Kbhvn.

Kan Du ikke give mig en god *dansk* Oversættelse af ἑλέγχω (f. E. Ef. 5, 11.) ”straffe” er ikke dansk; ”irettesætte” er saa langt og saa tamt. – Ja der kunde være meget mere at skrive om, men nu maa det være nok for den Gang. Gud bevare Dig legemlig og aandelig, saavel som alle Dine). Og endnu engang Tak for Din Bog; jeg haaber, Du vil have forstaaet, at mine
35 ovenskrevne Indvendinger ikke ere Angreb paa selve Bogen, som jeg anser for et *godt* Ord, rigtig i Tide. Mange rase jo over den; men jeg saa med Glæde i ”Højskbl.”, at en ung Mand Brücker havde haft godt af den. – Min Hustru sender Dig en venlig Hilsen med hendes Tak for Bogen.

Strandvejen v. Charlottenlund 30/7 81.

Din gamle Ven
Skat Rørdam

185. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[17/8-1881]

Kjære gamle Ven.

Tak for dit Brev og Hefterne af Postillen. Jeg har jo gaaet i min Enlighed og
 5 tygget paa det, du skriver om Fritænkeruvæsenet, men i Hovedsagen kan
 jeg ikke komme bort fra det, jeg mente og skrev. Naturligvis kan jeg godt
 være enig med dig i, at der er stor Forskjel paa Nyrationalister og Gudsfor-
 negtere, samt at man ikke kan gjøre for stor Forskjel paa Forførelse og
 10 forførte; men jeg mener i Virkeligheden ogsaa at have iagttaget dette. Der
 kan jo tænkes en uendelig mangfoldig Skala af Fritænkere efter den Maade,
 hvorpaa de er kommen ind i det, efter den Bevidsthed, hvormed de færdes i
 det; heraf afhænger jo deres personlige Skyld og Skadelighed; men her kan
 man jo ikke gjøre sig til Dommer, selv ikke da, naar man personligt kjendte
 15 de enkelte vedkommende; og derfor har jeg ment at gjøre rettest i at se paa
 Sagen i sin Almindelighed og i de Ytringer og Konsekvenser, den fører til
 ud til de forskjellige Sider. At enhver kjender mange Fritænkere, som det og
 det ikke passer paa, og om hvem det vilde være uretfærdigt at sige det, er jo
 ligefrem. Men at indrette en særegen Plads for undskyldelige Fritænkere,
 synes jeg, gaar slet ikke an, thi denne Plads bliver i Virkeligheden saa lille, at
 20 der slet ingen kan faa Plads paa den.

”Nutidens Fritænkeri” har et saa almindeligt og kjendeligt Ansigt, at der
 godt kan tales om det som saadant, uden at man behøver af Retfærdigheds-
 følelse at reservere Sæder for Undtagelserne derfra. Det er forresten en
 25 forunderlig følsom Retfærdighedssands, der findes her i Danmark, thi der
 er ti, der vil paatale den mindste Uretfærdighed, man mener at kunne
 skimte, for hver, der tør angribe den Uret, alle kan se; det er det, som
 kommer til Syne, hver Gang Politiet griber en, at Mængden strags er rede til
 at tage Parti for den angrebne; der er ogsaa heri noget af denne Frygt for, at
 der skal ske Uret, hvad meget andet der saa end kan blande sig deri.

30 Det er det samme, der fører til, at Lindberg, Falkenstjerne o. fl. altid staa
 rede til at tage Parti for dem, de dog i Virkeligheden ikke holde med, men
 kun frygte for, der skal gjøres Uret mod. Men Følgen bliver, at det er meget
 vanskeligt at faa nogensomhelst afstraffet, naar man saaledes til alle Sider
 skal se til fremfor alt ikke, idet man gjør Ret, tillige at gjøre lidt Uret; vi har
 35 alle en uvilkaarlig Drift til, naar der slaas et Slag, at se efter, om der ikke
 gaaes for vidt, om der ikke gjøres lidt Uret; og naar i denne Verden gjøres
 der ikke det? Men rundt om sig ser man denne Følsomhed ytre sig; den
 kommer hvert Øjeblik frem i Politikken, og N. Lindberg er ret et Mønster
 paa den; han er opvokset i et forfulgt og trængt Hus, og derfor er han paa
 Forhaand tilbøjelig til at tage sig af alle, som har Udseende af at være trængte

og forfulgte. De, som selv have været besværede af Politiets Tilsyn med Ret eller Urette, er altid rede til at holde med dem, Politiet er efter.

Det undrer mig, at du ikke antager, at en *Vækkelse til Tro i en sovende Masse* fører til, at ogsaa den slumrende Vantro slaar ud i Fornegtelse; jeg mener, at kunne se det mange Gange i Historien; den religiøse Vækkelse i Aarhundredet *før* Reformationen havde ved Siden af sig den humanistiske Vantro, indtil den stærke Vækkelse ved Luther bragte Fornegtelsen til at stikke Piben ind. Den pietistiske Vækkelse i det 18de Aarh. førte med sig den kolde Spot og Vantro, der atter slog helt ud i Revolutionen.

10 Nu er det ogsaa min Tanke, at enten vil den vakte Vantro sejre, og vi faa da en Syndflod i Lighed med Revolutionen igjen; eller ogsaa vil den kristelige Vækkelse drives frem til saadan Alvor, at den bringer Vantroen til at forstumme endnu en Gang; men for at det skal kunne ventes, er det min Tanke, at man skal stille de Kristne saa frit som muligt, give dem Lejlighed
15 til at fri sig fra alt Skin, som de *kan* feje ud; der bliver nok tilbage endda. Jeg bilder mig ikke ind, at det vil stille Fritænkerne tilfreds, at vi foretage Forandringer enten i det eller det; ja det er mig slet ikke om at gjøre at stille dem tilfreds; men for mig er det ogsaa af nogen Betydning at stille Præsterne saaledes, at de kan vidne saa sandt og kraftigt som muligt.

20 Vel ved jeg meget godt, at Hovedsagen er den, du peger paa: sand Omvendelse og sand Tro, og at uden den er alt andet kun unyttig Travlhed; men derfor er de Forandringer, vi kan gjøre for at stille Vidnerne sandt og frit, ikke betydningsløse. Der er noget, der ikke staar i vor Magt; det faa vi bede Gud om; men der er Smaating, som han ligesom har sat i vor Magt, og dem gjør vi ikke Ret i at skyde fra os som det, det næsten er under vor
25 Værdighed at røre ved. Der *er nogen* Trang til Frihed ved Siden af den megen Skraalen; og Trangen synes jeg, skal itide kommes imøde; bagefter er det for sent at angre sin Stædighed eller Magelighed. Dog derom blive vi sagtens ikke enige ved at skrive sammen derom, men maaske snarere, om vi
30 kunde tale sammen i Venlighed, som vi jo da visselig kunde.

Anledningen til mit lille Skrift var forresten ikke, som du mener, Hostrups Gilde, men meget mere min Brodersøns Mishandling forrige Aar; det gik jeg hele Efteraaret og ærgrede mig over, at han kom hjem helt afklædt; og da saa Hostrup og Pontoppidan løb saa avet om i Vinter, satte
35 jeg mig ned og skrev i omtrent 14 Dage det, jeg lod trykke uforandret, som det i Varmen kom fra Pennen. Hvad jeg har faaet derfor, er ikke andet, end hvad jeg ventede; Spot og Skam fra de fleste, Hovedrysten fra de alvorligere, som mene, at det er overdrevet og fanatisk, uretfærdigt osv.; kun en enkelt mener, at det er i sin Orden, eftersom Forholdene nu en Gang ere. Og hvad du skrev er, som jeg ventede det fra en trofast Ven, skjøndt jeg jo

nok vidste, at min Stil og Udtryksmaade smager dig ikke; og jeg bekjender, at jeg denne Gang slet ikke lagde noget Baand paa mig, hvad jeg dog ellers gjerne i det mindste prøver paa at gjøre; men denne Gang var jeg for varm i Hovedet til at gjøre det.

- 5 Lad mig nu dog føje til, at jeg langt fra anser mig selv for en Martyr for den gode Sag, fordi der baade fra den ene og anden Side sparkes noget til mig; jeg faar slet ikke andet, end jeg paa mange Maader har mer end fortjent; der kan ikke blive en Martyr ud af en som mig. Jeg synes i det hele, at Folk af mit Slags har saa meget paa Skyldregistret, at de skal takke
10 til, om der er nogen, der vil kaste en Sten efter dem; det er mere Ære, end vi fortjene. Og endelig er det da en magelig Maade at lide paa: at sidde i sin Stue og lade sig pidske i Aviser og Blade, som man kan læse eller lade være at læse ganske efter Behag.

- Det glæder mig at høre, at det bliver til noget med Oversættelsen af N. T.
15 At der har været Vanskeligheder for dig med Teksten, kan jeg nok forstaa, kan ogsaa billige, at du ikke uden videre tilbeder Sinaicum. Men mon du ikke ad denne Vej kommer noget nærmere til Complutenserne eller til Grundtvigs Mening om den, som han i sin Tid fremsatte, fortræffeligt synes det mig, i nord. Kirketidende. Han vilde jo heller ikke følge dem i et og alt
20 men *lægge den til Grund* i stedet for *textus recept.* Hvad angaar Stedet Ef. 5, 11, kan du da ikke bruge *tugte* eller *revse*, naar du ikke synes om Straffe, som da ellers er tilstrækkelig rodfæstet i Dansken?

- Du ved vel ikke, eller vidste da vel ikke, da du skrev, hvem vi skal have til Biskop; der er dem, der har talt om *dig*, men dertil tør jeg ikke fæste nogen
25 Tro, hvor gjerne jeg end vilde have dig, jeg ved ikke engang, om du vilde være det, men tænker, at du nødtigt vilde. Jeg er egentlig kun bange for en, og det er Gude; han er mig mest imod af alle, jeg kan tænke mig som Candidater. Vistnok kan man jo stille sig til en ny Bisp, der ingen Fortid har, som man vil, og vistnok kan en Bisp nu ikke gjøre hverken ondt eller
30 godt i Grunden, naar man ikke søger ”Befordring” at sige, men alligevel vilde Gude være mig en harsk Mundfuld at skulle gaa til. Stiftsprovsten i Aarhus, som ellers ikke er nogen ilde Mand, har nok gjort sig umulig ved en kaad Prædiken, han har holdt; i hvert Fald skal han da nok først vadskes en Tid. Man siger, at Fakultetet end ikke vilde tillade ham at blive Doctor, da
35 han ønskede det; hans Mening med dette Ønske var vel ellers, at han vilde være Biskop. Nu vil det vel snart vise sig, hvem vi skal have, og jeg bliver vel en af de første, han vil gjæste, thi Brammer har ikke været her i 13 Aar, medens han ellers har afsøgt Naboerne; det har vist ikke været ham behageligt at komme her, bliver det maaske heller ikke for hans Eftermand.

Man siger, at Boghandler Schønberg skal have lidt et overmaade stort Tab

ved en Ildebrand, hvor store Dele af hans Forlag skal være brændt. Det gjør mig ondt af mere end en Grund, Schönberg er vist en brav Mand, som har vovet ikke saa lidt for Grundtvigs Skrifter og for Skrifter fra hans Disciple; nu skulde han ret til at høste noget af alt det, han har vovet at saa. Dertil
5 kommer, at han skylder mig henmod 1000 Kr., som jeg skulde bruge til at holde min Brodersøn i Kjøbenhavn for, og nu bliver det ham maaske vanskeligt at udrede dem, om de ikke helt gaa tabt, hvis han gaar over Ende.

Jeg vil ret ønske, at du og dine maa være bleven forfriskede i denne Sommertid; det maa være strængt at bo inde i den trange By for Folk, der
10 ikke er stærke. Du kunde vel forresten godt have Bolig udenfor Byen, hvis du vilde; og hvis jeg skulde være i Kbhvn., vilde jeg foretrække det; Grundtvig boede jo i de sidste Aar altid udenfor selve Staden. Vi har her i hele dette Aar og en Del af det forrige med havt Difteritis og Skarlagensfeber rundt om os i Sognet, og flere Steder river det slemt op. Det er, som
15 om det ikke kan faa udraset, men kryber rundt fra Hus til Hus. Naar det er ved ligesom at mindske, tager det fat igjen forfra; og det er trykkende at være saaledes belejret, men skal jo saa være. Min Søster Marie maatte hjem fra Kjøbenhavn; hun var ganske udslidt og skal nu se at ligge og samle Liv igjen.

20 I Askov var jeg ikke og havde aldrig tænkt paa det; de, som anstille saadant stort Vrøvl, maa selv svare for det og rede det op. De vilde spillede nok Mester der, lader det til.

Lev nu vel min gamle Ven med alle dine i Guds Varetægt; han se i Naade til os alle.

25 Gylling d. 17 Avg. 1881. Din gamle Ven
Otto Møller

Jeg tænker, at Skrefsrud kommer hertil en Gang i September.

30 **186. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller** [16/11-1881]

Min kære gamle Ven!

Jeg haaber at Du Tid efter anden i Løbet af Eftersommeren har modtaget
35 haandgribelige Beviser paa, at jeg ikke har glemt Din Tilværelse, i Skikkelse af diverse Hefter af "Kirkeaaet", og nu senest en lille Bog om vore Dages kirkl. Frihedskrav, hvilken jeg for et Par Dage siden sendte til Dig. Naar jeg ikke har ladet nogen Skrivelse følge med disse Sendelser, er Grunden alene Mangel paa Evne; ti min Tid er ikke saa lidt optagen, og naar man saa skal bruge sin knapt tilmaalte Fritid til at skrive Bøger, bliver det kun Minuter,

man kan faa tilovers; og at skrive til Dig i Minuter lader sig nu engang ikke gøre.

Du vil i sidstnævnte Skrift se, at jeg har lettet mit Hjærte mHt Askovmødet, som jeg anser for en yderst bedrøvelig Forestilling. Du vil ogsaa se, at jeg har taget Dig med, hvad jeg har ment ikke at kunne undgaa; men jeg haaber at Du vil finde, at det er gjort saa skikkeligt som det sømmer sig at behandle en trofast gammel Ven, hvis Ord man dog for Sagens Skyld ikke kan lade uænsede. –

Askovmødet anser jeg som sagt for saare bedrøveligt, egentlig en hel Prostitution for vor Sag, jeg mener Grundtvigianismen; som saadan fremtræder det allerede klart nok ved J. Schrøders Referat, og end mere naar man hører noget nøjere om, hvorledes det virkelig gik til. Det er klart, at de radikale eller røde aldeles havde Overtaget over de mere besindige, og at disse have ladet sig kujonere til at gaa med til at underskrive Adressen; der bliver maaske ikke ret mange af de Præster, som har underskrevet den store Adresse, der har gjort det virkelig frivillig, men drevne af Frygt for at de ellers vilde sætte deres Navn som ”folkelige” Præster overstyr, og det samme har sikkerlig ogsaa været den dybeste Drivfjeder til at lave den mindre 45-Mands-Adresse. Men det staar ikke godt til, naar det skal være Tegn paa Folkelighed, at man ej tør være sig selv, men kun det Talerør, hvorigennem den i ens Kreds herskende Stemning giver sig Luft; og er det galt fat med dem, der *kræve* den Slags Folkelighed hos deres Ledere, saa er det mange Gange ringere fat med dem, der *søge* Folkelighed (dvs. Ry derfor) ad den Vej, ti de sætte uundgaaelig ”deres Sjæl” overstyr ved Lejlighed. Jeg har en meget stærk Formodning, for ej at sige: en afgjort Vished om, at dette gælder i høj Grad vore Højskoleforstandere og -lærere.

Schrøder er det nu saa soleklart med dvs. det er blevet soleklart for mig siden jeg i Sommer læste nogle Smaastykker i Højskolebl. hvor han var ynkeligste Vaande i Anledning af Din Bog om Fritænkeriet idet han var kommen for Skade at lade nogle Ord falde, som kunde vække Mistanke om, at han var saa ufolkelig at misbillige Lindbergs om Langelandsvalget. Du husker det vel nok. Stymperne var som et vist Dyr mellem to Negle, og slap da ogsaa kun i en meget flad Tilstand ud af Klemmen. Jeg havde imidlertid haabet, at det skulde være bedre med Nørregaard og Baagø; men af hvad jeg talte med den sidste her i forrige Maaned, har jeg et ganske bestemt Indtryk, at det kun var den stærke Stemning paa Mødet, der drev ogsaa dem til at underskrive. –

Det har knebet for mig ikke at føje et lidet Anhang til min sidste Pjece, handlende om Folkelighed, hvori jeg da vilde have taget fat herpaa; men da det neppe vilde udrette andet endnu end at gøre Folk arrige uden at føre

dem til Syndserkendelse, og da det derhos vel ogsaa er troligt, at de som man helst vilde ramme, ere komne for dybt i denne folkelige Suppedas til, at *de* kan hjælpes op af den, – og endelig da det altid er en mislig og uhyggelig Sag at vaske sit eget skidne Tøj i Alverdens Paasyn, saa holdt jeg det tilbage

5 og indskrænkede mig til Antydninger, som jeg haaber skal blive forstaaede af dem, der vil tage ved Lære. –

Jeg tror som sagt, at denne Askovhistorie er Aabenbarelse af en dyb Elendighed i vor Kreds, en Aandstrældom og Slattethed, som vil tage en bedrøvelig Ende, om man ej omvender sig derfra i Tide. – Naar alt kommer

10 til alt, bliver M. Pontoppidan sikkerlig, trods al sin Vildskab, den unge Slægts Bedstemand; ti han synes virkelig begejstret for sine Ideer og rede til at sætte sig selv ind derpaa. Falkenstjerne derimod er efter min Mening en i høj Grad uvederhæftig Karakter, rede til hvadsomhelst, naar han kun kan

15 meele sin egen Kage; og den Slags Folk gør kun Fortræd. Nu agter jeg med Guds Hjælp at gøre, hvad jeg kan, for at retlede den unge Slægt af Teologer, ved at samle dem hos mig engang om Maaneden eller tiere, om fornødent, og samtale med dem om nyttige Ting. Jeg har den Glæde at have en stor Del af dem stadig i Kirke hos mig, deri har jeg en god Anledning til at faa dem

fat. Vi skulde begynde i næste Uge.

20 Saa fik I da en Bisp. Hvis nogen spørger Dig, om jeg er bleven opfordret dertil, kan Du sige nej; idetmindste er det ikke sket saaledes at jeg kunde kalde det en Opfordring. Og jeg er glad, meget glad derved, ti jeg vilde

sagtens derved være bleven bragt i nogen Vaande, om jeg end aldrig vilde have sagt Ja; ti her har jeg en Gerning, hvor jeg dog kan gøre nogen Gavn,

25 eller hvor vor Herre hidtil har hjulpet mig dertil, og det vilde være aldeles uudholdeligt at rykkes op, lige naar man har begyndt at slaa Rod.

Hvordan Fog vil være at komme til Rette med, er ikke let at sige. Han er i sig selv et godt Mske og en Mand med betydelige Kundskaber paa visse Omraader, men *meget* bitter mod alt hvad der stammer fra Grundtvig. Her

30 i byen er man noget spændt paa, hvem der skal være hans Eftermand. Johs. Clausen i Horsens søger Embedet, men er nok ikke rigtig i Kridthuset paa Frueplads, hvorfra der skal være udgaaet Opfordring til Johs Kok om at søge det, og det bliver formodentlig ham. Clausen siges iøvrigt i Sommer at have meldt sig til Aarhus Bispestol, men at have faaet det nedslaaende Svar,

35 at man ikke havde tænkt paa ham.

Engang i Septbr. havde jeg Besøg af en Ven af Dig, Højskoleforst. Stensballe fra Uldum, som tænkte paa at blive Præst i Amerika. Han gjorde et overmaade godt Indtryk paa mig, og jeg er vis paa at han kunde blive en rigtig god Præst; han syntes ej blot at være en troende Mand, men ogsaa en Mand der havde prøvet og erfaret noget, og saadanne Folk har vi ikke

mange af derovre. Men desværre lod det til, at han blev aldeles forskræmt ved at høre min Skildring af, hvorledes de kirkl Forhold derovre *virkelig* ere; han havde gjort sig den Forestilling, som unegtelig Præsternes Breve derovrefra har givet utilbørlig Anledning til, at disse frie Menigheder vare
 5 noget nær ideale; medens Sandheden er, at de ikke er et Haarsbred nærmere ved Idealet, end vore *Sognemenigheder*, og Præsternes Stilling baade aandelig og økonomisk som oftest meget trykket, – en naturlig Følge af den Afhængighed, hvori de staa til deres ”Menigheder”, hvis overvejende Fler-
 10 tal er Madstrævere, der søge at assurere sig kirkelig og kristelig ved at give nogle Dollars om Aaret til Præst og Kirke.

Vi har i den sidste Tid af og til set Din Brodersøn hos os; han lader til at være et flinkt Mske og at have gode Grundsætninger. Han har fortalt mig at alt staa vel hos Eder. Gud give at det maa gøre saa fremdeles, og han tage Dig og alle Dine i sin naadige Varetægt til Legem og Sjæl.

15 Kbhvn. 16 Nov. 1881. Din gamle Ven
Skat Rørdam

20 **187. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam** [17/11-1881]

Kjære gamle Ven.

Tak for din Bog om Frihedskravene, som jeg strags har læst; jeg gik til Læsningen med ikke ringe Benovelse, fordi jeg dog saa nødtigt vilde opleve,
 25 at jeg skulde komme til at staa tvært imod dig i Syn paa, hvad der tjener Livets store Sag iblandt os; og det var mig forud bebudet baade, at du havde et saadant Skrift i Værk samt at det skulde være en vældig Salve mod Forlangendet om Friheder. Nu kan jeg jo nok tænke mig, at to ærlige Christne kan staa lige tvært mod hinanden i denne Sag, men det vilde være
 30 mig en stor Bedrøvelse, om det skulde ske, at du og jeg kom til at staa saaledes, pinte af Ensidedighed hver i sin Retning, og derfor tog jeg som sagt Bogen i Hænde med nogen Ængstelse; ti naar man ikke har set hinanden i
 35 mange Aar, ved man jo dog ikke ret, hvor langt man kan være kommen fra hinanden. Nu efter at jeg har læst Bogen, er jeg glad og tryk igjen, og finder, at det er i det hele en god Bog, skrevet i en god Aand, saa den fortjener at gjøre Nytte efter sin Bestemmelse.

Jeg er meget glad ved, at du har talt rent ud om Ministeriets Færd, om Bispens Sorgløshed, om de højkirkeliges Selvkjærlighed og i det hele søgt at sige Sandhed til mere end en Side. Jeg er fremdeles glad ved, at du bevarer Tro til og tør være det bekjendt, at Frihedskravene ikke altid springe ud af

Løshed og Kaadhed, thi det er jo ellers den almindelige Betragtning paa de høje Stole. Der kan visselig være meget at sige mod den Færd, som er vist fra Mødet i Askov, men der er ogsaa noget at sige mod den oppustede Adfærd, som Gejstligheden nu møder med fra alle Landets Kanter; og jeg har lettere ved at forlige mig med en Del Uforstand hos de lave end med Taabelighed hos de høje, kunde vist, naar et af to skulde være, bedre faa Vejret i Askov end i Roskilde Convent, som det sidst blæste sig op. Nu er det vel rimeligt, at du vilde som af to Onder foretrække det sidste for det første, men jeg kan se, at du alligevel ærligt slaar til begge Sider, og det er jeg vis paa vil gjøre mange godt, som det har gjort mig; man kan ikke ret stole paa, hvad den, der viser sig aldeles enøjet, paastaar at se, og man kan være ligesaa enøjet ja blind paa den conservative Side som paa den friheds-tørstende.

Hvad nu Indholdet af din Bog angaar, da føler jeg mig i Grunden enig med dig i det væsentlige helt igjennem; hvad jeg har ønsket som "den nødtørftigste Frihed", falder meget nær sammen med, hvad du ogsaa ønsker. Jeg vilde, at det skulde være tilladt at confirmere et Barn, naar det var skikket dertil og følte Trang dertil, enten det saa er 10 eller 14 Aar; at det kan medføre Misligheder, som du paapeger, idet sværmeriske Forældre kan forcere Børnene frem, kan jeg godt se; men hvad kan ikke misbruges? Og Præsten maatte da ligesom nu have Lov til at sige nej, hvor han mente, der var Grund til det. Du mener jo det samme, at dette bør være tilladt, og mener, at det kan naaes ved Ansøgning, skjøndt det er anordningsstridigt; det antog jeg ikke, tvivler ogsaa om, at Bisperne (særl H.L.M.) vil tillade det. Men *har* vi denne Frihed, saa behøve vi jo ikke at søge den, hvorvel jeg heller ikke ser, at der var nogen Ulykke i, at det blev lovhjemlet, som det nu er efter de 14 Aar.

Jeg ønskede dernæst, at Folk, som ikke bryde sig om kirkelig Vielse af deres Ægteskab, og især da fraskilte, enten de saa selv ønskede det eller ikke, kunde henvises til at faa borgerlig Vielse; det har du jo vel heller intet imod. Hvad Præstefrihed angaar, da ønskede jeg det slaaet fast, hvad i Alterbogen man ikke maa forandre, og hvad der kan overlades til enhver selv (Indledningerne til Daab og Nadver, *tildels* ogsaa Spørgsmaalene ved Ægteskab), samt f. Eks. Fengers Collecter tilladte istedenfor de nærværende. I Virkeligheden mener du jo ogsaa, at der godt kunde og burde gives en vis Frihed i denne Henseende, saa at man f. Eks. ikke lovligt kunde afsættes, fordi man bruger den rette Form af Troens Ord, hvad jo for Tiden er lovstridigt.

Der er maaske faa i Landet, der følger Alterbogen saa nøje som jeg, selv hvor det er mig meget pinligt, fordi jeg kan ikke forlige mig med at gjøre

det, som ikke er tilladt; men hvorfor kunde det ikke lovligt tillades mig, hvad saa mangfoldige gjør og gjør vel med Styrelsens *Billigelse* i Grunden? Endelig vilde jeg være tilfreds med den Forandring, du foreslaar i Præsteloftet med Hensyn til de symbolske Bøger; men indtil vi faa denne Forandring, maa vi jo kræve den, og det er at kræve "nødtørfdig Præstefrihed".

5 At endelig Præsten kunde have Lov til at sige Nej til dem, han ikke tør betjene med Daab og Nadver, ser jeg ingen Fare i; hvad Nadveren angaar har han jo Ret til det allerede. Der er ingen Fare for, at Præsten her skal gaa forvidt, saalænge der er noget til, der hedder Offer og Accidents; det

10 betyder heller slet ikke at øve Kirketugt, thi vedkommende kan jo løse Sognebaand til en anden Præst, og skulde det være ham umuligt at finde en Præst, der vilde have med ham at gjøre, saa gad jeg dog vide, hvem der egentlig turde paastaa, at han skete Uret, thi han maatte jo være over al Forstand gudsforgaaende. Jeg kan derfor som sagt i det hele godt være nøjet

15 med de Friheder, som ogsaa du finder ønskelige; men jeg mener, at saa skal man ogsaa *forlange dem* og ikke her blive træt, fordi det af mange er ilde hørt; man skal ikke tie med billige Forlanger, fordi der er dem, der kommer med urimelige og kun i Fantasien udtænkte.

Men der er alligevel noget i din Bog, der paa mange Steder gnaver mig noget. Et mindre er dette, at du med saa megen Flid søger at vise, at megen Klage er uforstaaet og selvmodsigende; thi det beviser ikke det, som du vil, at der ikke er Grund til at klage. En syg og lidende kan klage paa meget urimelig Maade, ikke selv forstaa sin Nød, og dog være meget pinefuld for det. Vil man nu skamme ham ud for hans uforstandige Udtryk, faar det let

25 Udseende af, at man ingen Medfølelse har med ham; en Læge vil hellere end at kjøre ham fast i Selvmodsigelse hjælpe ham til Selvforstaaelse og fremfor alt se at skaffe Raad.

Jeg er bange for, at din skarpe Kritik over Klagemaalet vil opfattes som andet end du har ment dermed, at nemlig mange skal deri se Højbenethed

30 og sige, at de Lærde kan ogsaa stille sig an, som de ikke kan forstaa enfoldiges Klage. Jeg indrømmer gjerne, at der er god Grund til den snærtende Kritik, du rigeligt anvender; men det kan i mange Ører lyde saa lidet medfølende. Dette er dog et mindre; derimod føler jeg hele Tiden et Savn af, at du ikke tager tilstrækkeligt Hensyn til, hvor billigt det dog er, at

35 vi ønske den mest skrigende Usandhed bort af vort folkekirkelige Væsen.

Du tager fejl, naar du mener, at man venter, alt skal blive godt, naar vi fik disse (negative) Friheder; nej, det mener jeg da slet ikke. Vort folkekirkelige Væsen er saa urent, at det bliver ikke godt enten ved den eller den ydre Foranstaltning; jeg er saa fuldt enig med dig i, at Raadet her er et helt andet. Men der er Usandhed, der er saa skrigende og pinlig, at man dog helst vilde

være fri for den, naar man kunde; Ægtevielserne med de befalede Spørgsmaal er saa himmelraabende usande, at der burde skaffes Lettelse jo før jo heller og ingen har holdt igjen.

Det samme synes jeg paa mange Maader gjælder om Confirmationen, at
 5 der kan være Tilfælde (mindre blandt Bønder end halvdannedes Dreng
 især), hvor Usandheden er saa skrigende, at man ikke kan fortænke i, at den
 ønskes bort. Der bliver visselig nok tilbage endda, der langt fra er, som det
 skulde være, hvad nok slet intet er; men det forargelige kunde man ønske
 borte, og altsaa ogsaa ønske saadanne Forandringer, hvorved det kunde
 10 ventes, at dette af sig selv slap bort.

I det hele vilde jeg ønske, at man vilde i Ønsket om Friheder baade med
 Hensyn til Confirmation, Ægtevielse, Præsteløfte høre et Ønske om *Sand-*
hed i Tingene, saavist det kan lade sig gjøre; man ønsker at slippe for noget
 af det hæslelige, forargelige Skin; man mener paa ingen Maade, at alt saa
 15 bliver godt, eller at vor egen Daarlighed derved læges; nej, man ønsker blot
 at faa lidt af det grimme Skin af Vejen. Og det er dog aabenbart til
 Folkekirken Gavn, at Usandhed lettes Vejen ud, at rene Forargelser ærligt
 ønskes bort. Jeg ved nu saa godt, at du naturligvis ikke med en Finger vil
 holde paa eller besmykke saadant; vil heller ingenlunde negte, at det er
 20 naturligt, at Christne og ikke mindst christne Præster ønsker det af Vejen
 for dog ikke altid at skulle have Stanken i Næsen; men det er, som om du
 under Skrivningen af din Bog havde glemt at tænke paa det, at det er dette:
Ønske om lidt mindre Usandhed, der driver til de allerfleste Frihedskrav.
 Man kan ganske vist være skinhellig, saa man afsier Myg og sluger Kamel;
 25 man kan være blind, saa man tror, at andres Synd hindrer vor Mættelse med
 Naade; man kan være dum, saa man bilder sig ind at bøde paa egen
 Usselhed ved at dømme og sparke til andre; men man kan ogsaa vænne sig
 til at finde sig i det værste, tænke godt selv om det skinbarlige Djævelskab.
 Og vi har i Folkekirken saa megen Uhumskhed, navnlig saa megen Løgn, at
 30 man ikke kan andet end ønske det værste af det af Vejen, hvorvel man godt
 ser, at det er kun Lapperi med denne Hjælpen paa det; der bliver altid nok
 tilbage endda.

Det kommer nu mig for, at havde du havt det for Øje ret, at det er
 væsentlig aabenbar Usandhed man gjerne vilde være fri for at skulle høre
 35 paa, saa vilde du kunnet strække din Sympathi for Frihedskravene endnu
 lidt videre, end du har gjort, og navnlig ikke gjort saa meget ud af, at hvad
 der naaes ved disse Friheder, er ingen virkelig, positiv Oprejsning; at
 besværede lettes for en grim Byrde, er dog ogsaa noget, selv om det maa
 indrømmes, at man dør ikke af at bære den.

Naar du endelig siger, at vi kan virke alt det, vi vil, for den gode Sag,

uden at nogen fortrædiger os, da synes jeg, du gaar for vidt; thi ganske vist er der brækket adskillige Tænder ud paa Gejstligheden hos os, saa at den kirkelige Øvrighed lader meget passere; men man venter dog vel kun paa bedre Tider; Martensen ordinerer jo Bispen over 1 Cor 15, 58: ”*faste ubevægelige*”; der siges nej omtrent til alt det, man kan sige nej til. I Kjøbenhavn maa I jo ikke synge i det ny Tillæg; vi maa rundt om i Landet bygge Forsamlingshuse, thi vi maa jo ikke bruge Kirkerne.

Jeg er enig med dig i, at vi for Tiden har meget slappe Tømmer; men jeg tror ligesaa vist, at tør man, saa strammer man dem igjen, og at det er godt, at faa al den Frihed lovfæstet, man kan faa. Det, man har, det har man, og behøver ikke at tigge om, og det vil for en bedre Eftertid synes hæsligt, hvad vi i vore Dage har maattet bede om, tidt forgjæves.

Nu kan du vel forresten vente en farlig Skrigen op fra den røde Lejr; man har jo dette Højskoleblad, hvor enhver ret kan tumle sig efter Ønske. Skjøndt du jo nok nogle Steder har dasket til mig, og jeg mener for en Del ved Misforstaaelse, vil jeg ikke paa nogen Maade være med til at sige dig imod; hvad Nytte din Bog kan gjøre, skal den gjøre uforstyrret af mig, og det er mit Haab, at den vil gjøre Nytte til at afkøle en Del ”uroeligt Blod”. Men Niels Lindberg, Falkenstjerne, selv Birkedal, Leth ikke at forglemme, maa jo rimelig frem og give deres Mishag tilkjende, ikke at tale om alle disse Køtere, der muntre hinanden op med at bjæffe i Munden paa hinanden. Først i den sidste Tid er de bleven ked af at traktere mig for Fritænkerbogen; nu kan de maaske kaste dem over dig isteden. Hvis Ploug endnu sad ved Fædrelandet, saa gik du vist ikke Ram forbi for din Tale om, hvem der kunde være Præst, samt om Højskolen i Sorø. Han benyttede sine sidste tre No, før han endte, til atter at hudflette mig for mine Forseelser; det vilde jeg i hans Sted ikke gjort; men hellere anvendt sin korte Rest af Dage til noget, han bedre forstod sig paa.

Hr. Dr. theol. Andersen nedværdigede sig forleden til at smøre sine rene Fingre paa min Ringhed, som du vel har lagt Mærke til. Der blev fra flere Sider sagt og skrevet til mig, at jeg endelig skulde give ham raat for usødet; men jeg er dog kommen til Ro i den Bestemmelse at tie til det. Der er noget ulysteligt ved at grave Mynster op igjen; jeg har i mange Aar skrevet mig hans Synder bag Øret, og det vilde være mig let at begynde 1811 og fortsætte til hans Død, især ved Hjælp af hans Levnet, Breve osv. Men jeg vil helst være fri for det; jeg tror ikke at have sagt det mindste andet om ham end, hvad sandt var, og antager ogsaa, at de, som det er værd at bryde sig om, mene det samme, om de end ikke vilde sige det paa samme Maade. Mynster holdt fra først til sidst paa det bestaaende; men det bestaaende var slet; han var imod Grundtvig i et og alt, han foragtede og hadede ham; han

syntes bedst om det kolde og døde, og S. Kjerkegaard er nok ikke langt fra Sandheden, naar han kaldte ham: kun stor som Deklamator. Jeg har læst alle S. Ks efterladte Papirer, men har ogsaa tabt alt for Mynster.

Ja nu faar det være nok denne Gang. Tak for Bogen, gamle Ven, den gjør
5 ved Guds Hjælp sin Tjeneste. Lev vel i Hjem og Kirke ved vor Herres Naade.

Din gamle Ven

Gylling 17 Novbr 1881.

Otto Møller

10

188. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[22/1-1882]

Min kære gamle Ven!

Din Brodersøn, som er hos os idag, har fortalt mig om den tunge Sorg, Gud
15 har lagt paa Dig og Din Hustru, ved at tage Eders to smaa Børn fra Eder. Det har gjort mig saa usigelig ondt for Dig, at jeg dog iaften vil skrive et Par Ord til Dig for at sige Dig, at jeg af hele mit Hjærte tager Del med i Din Sorg. Det er jo i grunden den eneste Trøst, vi Msker kan bringe hinanden i en saadan Sorg, at vi kan dele den med dem der sørge; vor Herre og Frelser
20 alene kan tale det: Græd ikke! som kan aftørre Taarerne og give os Magt til at se op. Og Du kender jo idetmindste ligesaa godt, som jeg kunde sige det, hvor han taler dette: Græd ikke, – at det høre vi først ret i hans Ord om Kødets Opstandelse og det evige Liv, som han har talt til Dine Børn og indplantet i dem, saavel som i Dig, og deri har han givet Dig Haabet om, at I
25 skal samles og ses igen, og *leve* sammen et fuldere og renere Samliv, end her nogen Tid var muligt, leve sammen i fuldkommen Taksigelse.

Og Du véd sikkerlig ogsaa at sige Dig selv, at det er langtfra at være den tungeste Sorg, vi kan have af vore Børn, at de blive tagne bort fra os, – og fra denne vildsomme Verden, som vi i vore Dage har god Grund til at kalde
30 en Jammerdal, fordi den er saa fuld af Synd og onde Fristelser, mest for den unge opvoksende Slægt, saa man mangen Gang maa grue ved at tænke paa, hvorledes de skal komme igennem den.

Alt dette og mere tænker jeg, at Du baade kan sige og har sagt til Dig selv og Din Hustru i denne Sorgens Tid, og alligevel falder det Dig vel svært at
35 faa Dit Hjærte til at finde Hvile deri. Og dette er efter min Erfaring det tungeste i en saadan Sorg, at Sjælen og Hjærtet bliver saa syg og afmægtig, men dog saa hvileløs, saa meget af – for ej at sige: alt – det som før syntes at være vor faste Støtte og vor Sjæls Hvilepunkter, det ligesom mister sin Kraft til at holde os oppe. Men dette er mit inderlige Ønske og mit Hjærtes Bøn for Dig, at Du maa snart, saa snart som Du kan taale det, finde Hvilen hos

vor Herre og Frelser Jesus Kristus; og denne Hvile bestaar i *Haabet*, – ikke Forhaabningerne, som vi selv har dannet os ud af vore Ønsker, men Haabet, som er os givet i ham, om at komme hvor han er, og at dele hans Herlighed, d. e. hans Sejer over Synden og Døden. Ja Gud give Dig dette i
 5 sin Naade, min gamle trofaste Ven, saa at Dine Børn maa blive Dig til endnu rigere Velsignelse herefter, end de har været, mens I have dem hos Eder. –

Og Gud give at I dog maa beholde den eneste, I nu har tilbage; jeg hører at han ogsaa har været meget syg, men dog er i Bedring. – Vor Herre sagde
 10 til Peder: hvad jeg gør forstaa du ikke nu, men du skal forstaa det herefter. Det skal I ogsaa nok naa til, og Gud skal føre det for Eder til, at I engang skal i Jesu Navn sige ham af Hjærtet Tak ogsaa for denne tunge Sorg.

Der var mange andre Ting at skrive om; men dels tænker jeg, at Du ikke for Tiden bryder Dig stort derom, dels er min Tid i denne Examensmaaned
 15 saa saare knap. Jeg vil kun endnu tilføje en køn og sand lille Salme, som jeg læste for et Par Aar siden:

Den er slet ikke af Gud forladt,
 som han fratager de hjærtenskære,
 20 ti hvor vi have vort Hjertes Skat,
 der vil og gerne vort Hjærte være;
 og om vi græder og længes saare,
 vi faa dog Glæde engang ad Aare;
 o Gud ske Lov!

Naar Herren gemmer den Skat, han gav,
 han gemmer den kun til bedre Dage,
 ja vel forvaret, trods Død og Grav,
 i kærlig Favn, uden Graad og Klage.
 30 Vi ved saa sikkert, hvad Gud har givet,
 engang vi skuer oprejst til Livet.
 O Gud ske Lov!

Saa lad os længes til Himmerig
 og til at samles med vore kære,
 og bede Herren saa mindelig,
 at han vil altid iblandt os være.
 Da se vi Ende paa al vor Trængsel,
 hvor evig stilles vort Hjertes Længsel.
 35 O Gud ske Lov!

Ja Gud hjælpe Dig, min kære gamle Ven, til at sige Gud ske Lov! af Hjærtet, saa at Taaredalen maa forvandles til Kildevæld for Dig og Dine. Hils Din Hustru kærlig fra mig, – samt fra min Kone, der ligesaa fuldt som jeg føler eders tunge Sorg. –

5 Kbh. 22 Jan. 82. Din gamle Ven
Skat Rørdam

189. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam [25/1-1882]

10

Kjære Ven.

Tak for dit kjærlige Brev, som taler klart nok om din inderlige Deltagelse med os i alt det tunge, som er gaaet over os og endnu ligger tungt paa os. Det er idag lige tre Uger, siden vi først blev klog paa, hvilken alvorlig
15 Prøvelse vi var ført midt ind i; lige siden Nyaarsdag havde vor ældste Søn, der nu var i sit tiende Aar, nok skrantet noget, men Lægen trøstede os med, at det var en almindelig Forkølelse, der nok vilde fortage sig. Den 5 Januar brød det imidlertid frem som ondartet Skarlagensfeber og Difteritis og saa fulgte de andre rask efter, vor lille Pige d. 6te Jan. og den lille Dreng d. 7-8.
20 Min Kone fik ogsaa Halssyge med Pletter i Halsen, og mine tre Søstre, der stred og vaagede med os i de haarde Dage, sank sammen en efter en, saa de alle kom til at ligge af Feber og Halsbetændelse undtagen Maria.

Hos min Kone rettede det sig da ogsaa snart; men med Børnene tog det hastigt den alvorligste Vending; de laa i stærke Vildelser og frygtelig Uro og
25 alle de Lidelser, som denne voldsomme Sygdom fører med sig. Asger sov hen lige efter Midnat d. 9; den lille Pige, som var i sit 6te Aar, fulgte efter d. 13, og den mindste Dreng viste sig først igaar kjendeligt i Bedring, saa det nu dog ser ud, som Vorherre kan og tør lade os beholde ham; om hans Villie til at lade dem blive hos os, naar det kunde gaa an for vor og deres
30 Frelse, har jeg ikke tvivlet nogen Stund. At vi nu er bleven baaret igjennem disse tre mørke Uger, som det er sket, hvor trange og pinefulde de saa end have været, det er dog til at takke Gud for; kunde vi set det komme forfra, havde jeg ikke kunnet haabe, at vi kunde baaret det uden at segne; men
35 ”han gjør baade Prøvelsen og dens Udgang saadan, at vi kan taale det”, eller han giver os det daglige *Brød hver Dag*, kun vi kunde lade hver Dag have nok i sin Plage og ikke tage Angest og Sorg paa Borg for de Dage, som er i Vente og som vi ikke kjende.

Nu, da det atter begynder at dages, er vi saa trætte; vor Sjæl er mæt af Lidelse, vi er ømme i alle vore Lemmer aandeligt talt. Det er jo ogsaa saaledes, at et Uvejr er gaaet hen over os og har slaet ned af det, som var os

dyrebarest i denne Verden; og nu skal det vise sig, hvordan Vorherre atter vil rejse, eller, hvad der er det rimeligste, hvilke Saar og Knæk der skal blive tilbage og ikke læges her paa Jorden.

Hvad der nu hviler saa tungt paa mig, kan jeg egentlig ikke kalde *Sorg*; jeg tvivler ikke om, at vore Børn har det bedre hos Herren, i hvis Arme vi her lagde dem hver Dag som den sidste Nat; ikke heller, at det er styret til det gode for dem, at de er taget fra denne Verden, der visseligt ligger i det onde; ikke heller, at det er gjort af Kjærlighed til os, af stor Barmhjærtighed for vor Frelses Skyld, saa at naar vi med Guds Naade komme i Havn engang, vil vi lære at takke for, at Gud i disse Dage handlede med os efter *sin Visdom og Naade* og ikke efter *vor Uforstand og Synd*; thi det har lydt for mit Hjærte i denne bange Tid mer end nogensinde før: "Herren er god og evig er hans Naade".

Jeg kan, naar jeg holder dette sammen og gjentager det for mig selv, ikke sige, at det er *Sorg*, som knuger mig; men det er *Pine*, der tidt og ofte gaar over i *Klage*. Det er jo lovet, at naar først Døden er overstaaet, saa skal ogsaa *Sorg* og *Skrig* og *Pine* være forbi, og denne *Pine*, jeg nu lider, den vil vist heller ikke forsvinde før bag Døden.

Disse Børn var mine Øjnes Lyst, min stadige Glæde og Opmuntring i mit stille Hus; alt kunde lyse op for mig, naar jeg gik ned og satte mig mellem dem og sad og saa paa deres Skikkelser og hele Færd. Asger var min stille Fryd, og jeg haabede, at han skulde blive det mere herefter; han var saadan en fremmelig Dreng og kunde dele saa meget med os. Min Kone læste med ham om Formiddagen, og jeg om Eftermiddagen; jeg havde gennemgaaet med ham hele Verdenshistorien og Naturhistorien samt regnet en Times Tid dagligt med ham. Det var mig en stor Glæde at føre ham ved Haanden gennem Naturens Rige og Verdenslivet med Guds Styrelse i det altsammen. Han læste selv saa meget, havde læst Ingemanns Romaner, Topelius' svenske hist. Romaner, omtrent hele Hammerichs Skildringer af Danmarks Historien, han kjendte Danmarks Historie og hele Jordbeskrivelsen langt, langt bedre end jeg, thi han gik saa grundigt til Værks med alt, som han gav sig af med.

Ja saadan kunde jeg blive ved, og fremmede vilde dog vel ikke forstaa det; selv de, som kom her, saa kun en Yderside af vort Liv, thi han havde helt nok i os og sine Sødskende; han var i Aar saa meget opsat paa Fritænkerne, hvor han fik Nys om, at de var paa Spil, og dømte dem saa sikkert. Nu er Pinen denne, at alt dette er forbi og heller ikke nyttet, som man vilde, naar man havde vidst, at det skulde vare saa kort. Men her gjælder det jo, at hver skal bære sin egen Byrde, andre kan ikke dele den, maaske ikke heller forstaa den.

Den lille, vi nu har tilbage, fyldte 3 Aar den Dag, han blev syg; han var saadan en lystig lille en, og Asger holdt saa overmaade af ham. Nu er han saa afkræftet og svag, at han har ondt ved at spøge. Vor lille Datter gik midt mellem de to Dreng, og hun gik jo tidt i Skygge; thi den lille var jo den lille
 5 og Asger var vor Fælle; men hun maatte mere passe sig selv, saa nu er der noget nagende i, at vi har ikke levet saa meget med hende, siden vi fik den sidste. Ja der er Pine overalt i Mindet, hvor kjært det saa end er og hvor flittigt vi end ransage det; og nu da den lille begynder at rette sig igjen, saa Angesten for ham svinder, saa melder det pinefulde Savn sig mer og mere
 10 over de hjemførte.

Men Gud ske Lov, at vi er ikke uden Trøst og kan virkelig føle, at Herren er god og hans Kjærlighed evig. Pinen er nok større for min stakkels Johanne og hendes Kræfter ere heller ikke store til at gaa det igjennem med, men jeg trøster mig til, at Gud afpasser Byrden efter Ryggen og ogsaa i
 15 denne Henseende vil hjælpe os, som det kan være os *til Frelse*. Thi det har jeg lært paa ny i denne Tid, at der er kun et, der er fornødent, at det er det store, som alt andet svinder ind til intet mod, at vi maa frelses med alt hvad Gud har givet os, frelses til det evige Liv. Kun det maa ske med os, saa er alt godt, og vi maa ikke undre os over, at vi skal ikke blot læse det men opleve
 20 det, at vi bør gjennem mange Trængsler indgaa i Guds Rige.

Dette har været os en svær Trængsel og Gud skaane alle kjærlige Forældre derfor, som kan taale at undvære det; det har vi ikke kunnet taale, om vi og vore skulde frelses, blot det saa nu maa nytte, hvad det efter hans naadige Villie skulde. Her er ogsaa noget at frygte for og bede om Velsig-
 25 nelse og Bistand i.

Nu kjære Ven se nu mildt paa dette klagelige Brev. Jeg ved jo, at du føler med os, og jeg kan ikke skrive om andet end det, jeg sidder midt i. Gud velsigne og bevare dig og dine i sin Frelse.

Din gl. Ven
 Otto Møller

30 Gylling d. 25 Jan. 82

190. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

35 Kbhvn. 30 Jun. 1882.

Min kære gamle Ven!

Det er meget længe siden jeg har faaet Brev fra Dig, og end længere siden jeg har skrevet til Dig. Men det skulde dog nødig gaa helt i Staa med vor Brevveksling, idetmindste vilde jeg for min Del saare nødig have det, ti der er dog ingen Mand, med hvem jeg ved mig mere hjærtelig forbunden og

enig, end med Dig. Jeg hører desværre af og til af Din Brodersøn, at det staar sig smaat med Din Helbred; det er en ikke ringe Byrde at bære paa et skrøbeligt Legeme, det "tynger den tankerige Aand", og hvad egentlig er værre, det gør en paa mange Maader uskikket til at være til Glæde og Gavn
 5 for sine nærmeste, som dog har det nærmeste Krav paa, at man skulde være noget for dem.

Det er noget, jeg selv af og til har en tyngende Følelse af; det er, idetmindste for mig, langt lettere at stramme mig op overfor fremmede end overfor mine egne. Og dog maa jeg med Tak til Gud sige, at egentlig syg er
 10 jeg ikke, men jeg har adskillig Plage af den samme Nervøsitet, som Alverden i vore Dage maa trækkes med, sagtens en Følge af at jeg har saa meget at tage vare. Ikke dog med de egentlige Embedsforretninger, som aldeles ikke ere flere, end at de magelig kan overkommes, heller ikke med Middagsselskaber o. desl. Daarskaber, som ellers er mange kbhvske Præsters Plage;
 15 derfor har jeg holdt mig omtrent fri. Men der er i en saa stor By saa mange Msker, der gør Krav paa ens Tanke og Tale, og som man jo ogsaa gerne vil være til Hjælp efter Evne, og saaledes maa man have Damp oppe altid, og det trætter i Længden. Imidlertid mener jeg, at det er bedre at slides op end at ruste op; og vor Herre holder mig vel i Live og ved Kræfter saa længe jeg
 20 kan gøre nogen Gavn. –

Jeg agter nu om en 14 Dages Tid at tage Ferie, en Maanedstid haaber jeg, og at flygte bort med min Kone og mine Drengene til en eller anden Afkrog af Landet, hvor jeg kan være i fuldkommen Ro uden at arbejde paa andet end at vederkvæge mig bl. a. ogsaa ved at se at komme et Stykke fremad med en
 25 Oversættelse af N. Test. Muligvis tager vi til Hjerting for at bruge Badene der; en Bekendt af mig rejser i disse Dage over ad den Kant og vil undersøge Forholdene derovre for mig. – Det er en Fordel ved at være Sognepræst i Kbhvn, at man har en Kateket, som man kan beskikke i sit Sted, naar man saaledes rejser bort.

Der har i den sidste Tid været drøftet her, hvorledes man til næste Aar skal passende ihukomme Grundtvigs 100 Aars Fødselsdag. Der blev for nogen Tid siden holdt et Møde, hvortil bl. a. Harald Holm og Vill. Jacobsen vare Indbydere; de foreslog at samle ind til et "Legat til Folkeoplysningens Fremme", hvis Renter, indtil videre idetmindste, skulde bruges
 35 til bedste for Askov, senere kunde de komme Højsk. i Soer til gode, og den en Gang kommer i Stand. Dette Forslag vandt imidlertid ingen Stemning for sig, bl. a. især af den rent praktiske Grund, at man ikke kunde vente at faa en saa stor Sum samlet, at der vilde kunne udrettes noget sønderligt med Renterne. Andre ere mere stemte for at indsamle til at faa en samlet Udgave af alle Grundtvigs Skrifter, hvilket jo i sig selv er en meget pæn Tanke, men

ikke saa ganske let at gennemføre, da man vil faa en hel Del Bryderi dels med Forlæggerne af de enkelte Skrifter, dels med Familien, som har Ejendomsret til Skrifterne.

Senere har her været holdt et mindre Møde af forskellige af Grundtvigs
 5 Venner for at tale om samme Sag, men vi kom ikke til noget Resultat, og der var i Virkeligheden ingen af os, som havde noget bestemt Forslag i saa Henseende at fremføre. Men vi blev enige om at forhandle med forskellige gode Mænd derom, for at forfare, om man muligen andensteds i Landet kunde have noget godt at foreslaa. Og jeg paatog mig da at skrive til Dig
 10 derom og spørge Dig, om Du har et godt Raad. Lad mig derfor vide Dine Tanker herom. – Der var ogsaa Tale om at holde et stort Vennemøde her i Byen, hvortil man ogsaa vilde have Dig til at være Indbyder. Hertil skal Du imidlertid ikke endnu svare hverken Ja eller Nej, da det er saa længe iforvejen.

15 Du har jo haft Skrefsrud hos Dig. Jeg gad nok tale med Dig og høre Din Mening om den Mand. At han har en stor Begavelse, er jo ubestrideligt, og han har, første Gang man taler med ham, – eller rettere, hver Gang man taler med ham – noget saare indtagende, for ej at sige bedaarende, i sin Optræden. Jeg er imidlertid kommen til det Resultat, at jeg *aldeles ikke* har
 20 nogen Tillid til ham. Det der har bidraget mest til at aabne mine Øjne, er som Du nok kan tænke, hans Frimurervæsen, dog ikke dette alene, men derudfra er der for mig faldet et Lys – eller en Skygge – tilbage paa mange andre Smaatræk, som jeg havde sat et NB. ved i mine Tanker, og som tilsammen vise en stor Uvederhæftighed. Denne fremtræder da ogsaa klart
 25 som Dagen i hans i Kirket. trykte Brev til Beck, naar han der snakker om, at Frimurerens Maal er et saadant, som kun tilnærmelsesvis kan naas af fuldt troende Kristne, og slet ikke af andre, hvorved han altsaa vil give det Skin af, at dette Selskab for ”Kristus”: Kamrene[?] skulde være noget særlig kristeligt, hvad jo er en vitterlig Løgn, – item naar han fortæller at de
 30 ikke-kristelige Loger ere udelukte, medens Sandheden er, at de *faa* (skotske, danske og svenske) Loger, som kun staa aabne for Kristne, er noget langt senere end de andre, der stille sig udenfor alle Religioner. – Dog, det vil blive altfor langt at komme derind paa.

Men en anden Ting, som ogsaa er at agte paa, er at han egentlig aldrig
 35 prædiker Jesus Kristus, men om Børresens og sin egen Virksomhed blandt Santalerne, og om Kristendommens humaniserende Virkning. Kun én Gang har jeg hørt andet af ham; det var en Gang han talte i Helligaandskirken (i Marts Maaned holdt han en Tournée i alle de kbhvske Kirker). Da var han nylig bleven Frimurer, og jeg talte, inden jeg vilde være med til det Møde, med ham derom, og bemærkede da, at han ikke skulde finde nogen Frimu-

rerpræst, som virkelig prædikede den korsfæstede Jesus Kristus; de kunde nok tale om den kristl. Sædelighed, Guds Forsyn, endog om Guds Kærlighed, men kun i al Almindelighed, ikke om den Kærlighed, som Xtus har bevist Syndere ved at lide og dø for dem. Den Dag fik jeg kun Taalemaader
 5 til Svar, men da han et Par Dage efter talte i min Kirke, fik vi en af hans sædvanlige voldsomme Taler, hvori han rigtignok næsten udelukkende raabte om Xi Kors, men paa en saadan Maade, at jeg maatte tage det
 10 altsammen som udsprunget af Hensyn til vor Samtale og møntet paa mig; og naar man saaledes mærker Hensigten, saa taber Talen sin Virkning. – Jeg tror nu, at det om ikke saa grumme lang Tid vil vise sig, at det eneste er Humbug paa den Kant. – Han rejser nu til Norge, efter Sigende for at blive ordineret; saa vil han nok atter tilbage hertil for at holde flere Møder, og han skal have ytret, at han ikke kan blive færdig med sine Møder til
 15 November, til hvilken Tid han ellers havde bestemt at rejse til Santalistan, men han vil blive nødt til at forlænge sit Ophold i Danmark. Jeg mener, at han vilde gøre klogest i, jo før jo heller at rejse herfra; men det kan jo vel være, at det vil være til Gavn for Sandheden, om han bliver.

Jeg tænker, at Din Søster Marie har bragt Dig en Hilsen fra mig, med Underretning om en Kone paa Vesterbro, som helbreder Folk for Drikkesyge. Jeg har foruden de Exempler, jeg fortalte hende, nu i de sidste Dage hørt et nyt Exempel paa, at hun virkelig kan faa Folk til at faa Modbydelighed for at drikke. De andre, som jeg tidligere havde hørt om, vare her fra Byen og havde selv været hos hende, hvilket hun helst vil have, da hun siges at udøve en Del Indflydelse paa dem ved at tale med dem; men denne Mand
 25 bor i det sydlige Sælland og har ikke talt med hende. Hun helbreder dem med nogle Draaber, som de skal tage 10 af 2 Gange daglig i en Maanedstid, og hun tager 10 Kr. for en Flaske, som indeholder det tilstrækkelige Kvantum. Hvis Din Broder Theodor selv er villig til at tage dem ind, synes jeg at Du burde formaa ham dertil; ti det er jo Ulykken for de Stakler, der
 30 ikke kan lade være at drikke, at deres Legeme lidt efter lidt bliver saa trælbundet deraf, at de endog med al den Vilje, de har tilbage, ikke kan staa imod; og derfor synes jeg, det kan i sig selv være rimeligt nok, at et legemligt Middel kan hjælpe dem.

Ja, nu nødes jeg til at stoppe for den Gang, om jeg ellers vil have Brevet endt idag. Gid det maa træffe Dig og Dine raske. Gud gøre det lyst for Dig i alle Maader.

Indlagt et Brev til Din Søster Marie fra min Kone.

Din gamle Ven
 Skat Rørdam

191. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[7/7-1882]

Kjære gamle Ven.

Tak for dit Brev, der vidner om, at du trofast holder paa det gamle Venskab; 5
det maa jo ellers bestaa Tidens Ildprøve, thi Udsigterne blive sagtens mindre
og mindre til, at vi personligt mødes ret tidt mer i denne Verden. Jeg tænkte
ellers paa, idet du skriver, at du en Maanedstid vil skjule dig i en Afkrog af
Landet, at en dertil tjenlig Afkrog findes her hos os; her skulde ikke lettelig
nogen falde paa at søge dig op med Forstyrrelse, og vi har jo Plads til
10 adskillige; vi er selv kun saa faa. Dette vil jeg nu henstille til dig at betænke,
at du og dine vilde være velkomne her, enten du saa vilde være her længere
eller kortere Tid. Ro er her jo, ret langt har vi ikke til Havet; frisk Luft og
landlig Føde har vi nok af, og Jernbanestationen Hovedgaard er omtrent 2
Mil herfra. Om du ikke vilde finde dig tilfreds med at styrke dine Nerver
15 her den hele Tid, kunde du jo dog forsøge det en Del af Tiden; og hvis du
ellers tager her til Jylland, er du dog nærmere herved, end du længe har
været. Dette vil jeg nu som sagt bede dig tage under Overvejelse samt hilse
din Hustru desangaaende fra os.

Men hvor du saa end vil tilbringe din Hviletid, saa vil jeg ret ønske for
20 dig, at den maa komme dig til gode paa Sjæl og Legeme, thi det er noget
trangt, naar Helbredet ikke strækker til for det Arbejde, der kræves. I den
Henseende maa jeg ikke klage; thi vel lider jeg af adskillige Besværligheder
baade med Fordøjelsen, Aandedrættet og Nervevæsenet, men jeg maa dog
sige, at til det, som der kræves af mig her i min lille Gjærning, har Helbredet
25 hidtil slaet til, om der end heller ikke har været noget tilovers. Men
gammel begynder jeg at føle mig, dobbelt nu, da Børnene er borte, navnlig
Drengen, jeg kunde begynde at dele lidt med. Det er baade godt og ikke
godt; det er tjenligt nok at mindes om, at man er Udlænding her, og vænnes
til at længes hjem; men det er ikke godt, naar denne Længsel dog er blandet
30 med saa megen Frygt for, om vor Herre saa vil kjendes ved en, naar denne
Hytte falder. Haab og Tvivl strider bestandigt med hinanden, og for en selv
er det ikke godt at sige, hvad der har og skal ende med at have Overhaand.
Den egentlige Arbejdstid, føler jeg nok, er ved at lakke mod Enden, og ser
da saa sørgelig klart, at den er ikke godt brugt, at det store er paa saa mange
35 Maader forsømt, og Tiden brugt til Smaating, som gjerne og helst maatte
være ugjorte, saa jeg har grumme let ved at sige, at jeg er en unyttig Træl.

Du ønsker at høre min Mening om Skrefsrud. Det undrede mig, saa
fuldstændigt som du har skiftet Mening om ham siden forrige Aar, da du
satte ham saa overordentligt højt og raadede mig til dog endelig at faa ham
at høre. Jeg kan nu vanskeligt tro, at det *første Indtryk* skulde være saa

aldeles misvisende, som det maatte være, hvis du skulde have Ret i, hvad du nu sidder fast i; jeg tror tværtimod, at det første, umiddelbare Indtryk gjerne er det rigtigste, og at du altsaa maa være bleven ledt vild ved, hvad der siden hen er mødt, og som jo gjerne kan se noget sært og broget ud. Det vilde da rigtignok gjøre mig meget ondt, om det skulde virkelig forholde sig med ham, som du nu antager, og jeg synes heller ikke, man har Ret til at mene det, naar man ikke har aldeles uforkastelige Grunde dertil. Jeg kan ganske vist ikke modsige det forskjellige, du bemærker om ham, thi dertil kjender jeg ham jo altfor lidt, da jeg kun har været sammen med ham en god halv Dag; men jeg maa dog sige, at det umiddelbare Indtryk, jeg fik af ham, meget nærmere faldt sammen med dit første end sidste. Væsentlig syntes jeg godt om ham; han er jo, som du skriver, en usædvanlig begavet Mand, og har jo under alle Omstændigheder været med til at udrette et betydeligt Arbejde i Indien, hvad Betydning man saa end vil tillægge dette i christelig Henseende; at han selv saavel som Børresen er udsat for at overvurdere det, kan gjerne være, idet de jo maale med den Maalestok, de er i Besiddelse af. Men hvordan man saa vil dømme om det, kan man vist ikke negte, at det er et ualmindeligt Værk, de har sat i Gang og havt Lykke til at naa ikke saa lidt frem med; og dette, at Skrefsrud har baaret sin Del af dette Værk og unegtelig er en sær begavet Mand i mange Maader, det gjør nu, at jeg vil være meget varsom med at bedømme ham.

Ved det allerførste Møde med ham her i Forstuen syntes jeg egentlig allerbedst om ham; senere kom der os jo mere end en Ting imellem; og ved at se paa ham i længere Tid gik ogsaa noget af den første ligesom straalende Glands af ham; jeg mærkede jo nok, at han var et Menneske som andre med adskillige ikke ualmindelige Skrøbeligheder; men det maa jeg dog sige, at *Uvederhæftighed* det var ikke det, jeg fik Indtryk af. Jeg syntes, at han viste sig meget aaben mod mig, mere i Grunden, end han behøvede, og uvederhæftige Folk er, synes jeg, ogsaa gjerne upaalidelige, tilbøjelige til at skjule, hvad de tænke, vilde smage ilde. Dette kan jeg ikke sige, han gjorde, eftersom han selv fortalte om sit Frimureri, hvorom jeg intet vidste, og som det lod til, han antog, jeg ikke vilde synes om, hvad jeg da heller ikke gjorde. Havde han været rigtig upaalidelig, som du siger, saa kunde han jo have tiet dermed, da jeg som sagt intet anede derom. Nu kan du jo nok sige, at en kan gjerne være aaben og gabmundet og dog meget upaalidelig, og det indrømmer jeg; men saa *klog* en Mand som han vilde dog vist ikke være det. Det kom mig for, at det ofte kom til Syne, at han er Nordmand og som saadan gjerne vil tale store Ord om sit eget; men det har han jo tilfælles med alle Nordmænd, som jeg har kjendt. Maaske han heller ikke har havt godt af al den megen Stads, der er gjort og gjøres af ham herhjemme især af de

store; det er der jo meget faa Mennesker, der kan taale, og det er vist ogsaa vanskeligt at taale.

Fremdeles tænker jeg mig, at han har kun overfladelig Interesse for de Spørgsmaal, der forhandles her hjemme og her dele Folk i forskellige Lejre, og at han derfor helst ser paa disse hjemlige Sager med de samme Øjne som deres, der er ham nærmest for Øjeblikket. Dette kan jo føre til, at han paa de forskellige Steder kan komme til at udtale sig en Del forskjelligt; men det har for mig ikke meget at sige, da han i Virkeligheden ikke er inde i det. Her udtalte han sig uopfordret som fuldt ud grundtvigsk angaaende Ordet og Skriften; men jeg lagde og lægger ingen Vægt derpaa, thi jeg kunde sagtens høre, at han havde denne Anskuelse tillaans paa mange Hænder. I det hele syntes han mig en Kolportør i stor Stil; han *manglede aldeles Skole* og trængte, syntes mig, meget til at gjennemgaa et Universitetskursus; men det er han jo paa anden Maade for indviklet til, thi han har jo selv paa sin Maade tilegnet sig meget, som han vel ikke kan give Slip paa.

Der er baade noget behageligt ved at tale med en saadan Avtodidakt, der har lært sig selv alt og derfor har set fordomsfrit paa Tingene; men der er jo ogsaa noget ubehageligt ved at mærke, at han saa ofte har Huller, som han nødes til at udfylde ud af sit eget alene. At han er saare lidet ortodoks, har for mig kun lidt at sige, da jeg selv ikke heller er det; men her savner han saa den almenkirkelige Bevidsthed, den hele Menighedstro, som vi er levet op i; han holder sig i Grunden stedse til sin egen tilfældige Skriftforstaaelse; og det kom mig for, at hans Skriftkundskab ganske lignede Kolportørernes, var uden Princip, Overblik og Sammenhæng. Hertil kommer nu endelig, at han er en meget *forvoven* Mand, for ikke at sige dumdristig, og det er jo vist Grunden til, at han saa ganske uden Bekymring har indladt sig med Frimurerne og adskilligt andet af samme om ikke endnu betænkelige[re] Natur. Jeg sagde ham min Mening rent ud om det, at jeg syntes ikke, det skikkede sig for en alvorlig Mand at give sig af med saadant Narreri, men han forlangte at have sin Frihed til at lære alt at kjende, naar han kun ikke gik ind paa noget mod den christne Tro. Han har begaaet adskillige forvovne Ting, og vil rimeligt komme til at gjøre det samme mange Gange endnu; men maaske han har sin Svaghed i samme Retning, som han har sin Styrke. Men Enden paa det bliver, at han i det hele har gjort et godt Indtryk paa mig; han var rar og morsom at samtale med; i Kirken her talte han saa indtrængende, at Folk, som hørte det, vist aldrig glemmer det; og hans store Begavelse i mange Retninger kan ingen negte ham.

Hvad du skriver om den Kone, der kan kurrere for Drikkesyge, lyder jo mærkeligt nok; jeg har ganske vist ingen Tro til det og det af mange Grunde; men vil du have Ulejlighed dermed, vil jeg godt anstille en Prøve;

Flasken kan vel sendes til mig imod Postforskud. Jeg faar saa prøve, om jeg kan faa Theodor til at tage det, og om det kan nytte noget.

For nogle Aar siden udkom der en Biografi af Biskop Brorson; Forfatteren synes mig at skulle være af Slægten; men jeg har glemt det, og nu kan jeg
5 ikke opgive saadan Besked paa Bogen, at Boghandleren kan skaffe mig den. Hvis du husker, hvordan det forholder sig med den, fra hvad Aar den er og hvem Forfatteren er, saa vil du gjøre mig en stor Tjeneste med at sende mig lige blot en Seddel med den Oplysning paa. Jeg skulde gjerne have fat i Bogen og jeg ved ingen Udvej paa anden Maade.

10 Med min Læsning har det i dette Aar været helt forbi; selv de kirkelige Blade kan jeg ikke overkomme at følge med. Højskolebladet bliver mig ogsaa altfor overstilt vrøvlet; det ender nok med at afskaffe sig selv. Th. Rørdams Blad sygner ogsaa hen mer og mere, og jeg synes, han burde holde inde med det, naar han ikke har mere at sige. Det samme gjælder om
15 Budstikken, Dansk Folkeblad og Højskolebladet; de burde alle lægge sig til Hvile; men de *vil* ikke ud af Verden, og saa er man nødt til at holde og gjennemkige alt det Kram.

Lev nu vel kjære Ven. Vor Herre velsigne eder alle til Liv og Sjæl.

20 Gylling d. 7 Juli 1882

Din gamle Ven
Otto Møller

192. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

25

Nordby p. Fanø 9 Avg. 1882.

Min kære gamle Ven!

Hvis Du til den Tid er hjemme og kan modtage os, vil jeg i Forening med min Hustru gerne gæste Dig paa *Mandag d. 14de*. Jeg antager, at Hovedgaard er den nærmeste Station, og vil derfor bede Dig hente os der Kl. 8,39
30 Eftermiddag, saa tænker jeg ogsaa nok, Du vil befordre os sammesteds hen til Onsdag Middag.

Jeg vil nu haabe og ønske, at vi maa træffe Dig og Dine raske, og jeg glæder mig saare til atter engang at skulle skifte Ord med Dig. – Her paa
35 Fanø har jeg nu været i henvend 4 Uger og nydt en saare kvægende Fred og Hvile; men i Haab om at vi snart skal ses og tales ved, vil jeg ikke skrive videre. Gud give, vi maa ses med Hjærtens Glæde. – Hils Din Hustru.

Din gamle Ven
Skat Rørdam

193. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Kbhvn. 12 Oktbr. 1882.

Min kære gamle Ven!

5 Nu er der næsten gaaet to Maaneder, siden jeg besøgte Dig i Dit Hjem, saa det er aabenbart ikke for tidlig, naar jeg nu skriver Dig til, først og fremmest for at takke Dig for den gode Modtagelse og Behandling, jeg fandt hos Dig. Det var mig en stor Glæde at se Dig igen, og har været mig til Glæde mange Gange siden, naar jeg har tænkt tilbage paa vort Samvær, – at
 10 jeg dog engang igen fik Dig at se og fik skiftet Ord med Dig. Gid vi kunde ses saaledes en Gang imellem; jeg tænker det kunde blive os begge til Opmuntring, ti der er og bliver dog en stor Overensstemmelse dybest inde, om vi end ser noget forskellig paa adskillige Spørgsmaal; – kanske vi, om vi ret kunde faa talt ud derom, endda kom til at se temmelig ens ogsaa paa
 15 dem. –

Det er forresten bleven mig fortalt siden min Hjemkomst, at Du ikke er helt fremmed for Tanken om at komme hertil, at Du skulde omgaaes med Tanker om at holde nogle Foredrag imod Brandes, naar han kommer til Byen. Det talte Du ikke om, da vi saas, og det synes mig ikke ret at ligne
 20 Dig; men skulde det ske, vilde vi da ses igen, med Guds Hjælp til gensidig Glæde. –

Samme Brandes ventes til Byen til Nytaar. Det har vakt en Del Opsigt, at det er blevet meldt som Rygte i Dagsavisen, at han vilde begynde et Ugeblad, der skulde kæmpe for den religiøse Radikalismes forskellige For-
 25 maal: Adskillelse af Stat og Kirke, Religionsundervisningens Udelukkelse af Skolen, Kvindernes Valgret o. dl., samt at han vilde søge at faa oprettet ”Reformklubber” med samme Formaal rundt i de forskellige Købstæder. Efter at dette Rygte i en Ugestid havde faaet Lov at brede sig, blev det imidlertid i Begyndelsen af denne Uge tilbagemeldt i ”Morgenbladet”. Der
 30 er jo nogen Sandsynlighed for, at Rygtet kunde være som et Følehorn, der var stukket frem for at forfare Stemningen; ti uden dette er det underligt nok, at Tilbagekaldelsen ikke er kommen tidligere.

Naar jeg ikke har skrevet tidligere til Dig, er Grunden ikke alene den sædvanlige Hovedstadstravlhed, men endmere at jeg egentlig lige siden min
 35 Hjemkomst har været saa temmelig en Pjalt i legemlig Henseende. Jeg vendte hjem med det Haab at skulle have samlet en hel Hob Kræfter paa Fanø, til at tære paa i lang Tid; men en otte Dages Tid efter min Hjemkomst brød der en slem Mavekatarh frem, som navnlig i de første Uger afkræftede mig svært. Jeg har nu i 7-8 Uger levet af Mælk og Franskbrød dog i den sidste Tid med lidt Kødme, hvilket har hjulpet mig lidt paa Fode igen; men

min Læge, som mener at jeg har gaet længe med denne Daarlighed uden at mærke den, fordrer at jeg skal vedblive med denne Diæt rimeligvis hele Vinteren, – en daarlig Udsigt, naar man har en Del at tage vare, som man ikke kan forsømme.

5 Under saadanne Omstændigheder faar man en stærk Følelse af Forkrænkelighedens Magt i ens Kød, og den er jo ikke opmuntrende, især naar ens Aand – som det er gaet mig – føler en tilsvarende Afslappelse og Udygtighed til at arbejde og til at tage sig sammen. Der er noget knugende og nedtrykkende i denne Følelse af Afmagt, og det har til Tider været mig
10 svært nok at faa fat paa den Trøst, der saavidt jeg har erfaret, er den eneste der kan holde oppe her: Troen paa Gud Fader vor Skaber, at han som har skabt os, ikke til at dø, men til at leve evindeligt i hans Kærlighed, at han for Jesu Kristi Skyld vil holde os fast og holde os oppe med sin Almagts Haand, indtil han faar ført os til det Maal, han har skabt os til at naa.

15 Jeg vilde forresten gerne ved Lejlighed høre Din Mening om *Olien*, som de kloge Jomfruer havde i deres Kander, hvilket jeg formoder at Dine Betænkninger om Johs Aabenb. har givet Dig Anledning til nærmere at overveje. Hvad er *Olien*? Det forekommer mig at *Lamperne*, dvs. *Lyset* i dem, maa være den kristl Oplysning i det hele (særlig maaske den i Kap 24
20 meddelte Oplysning om Tegnene for Herrens Genkomst), hvorimod *Olien* maa være det Troens og Haabets og Kærlighedens *Liv*, som den Helligaand skaber i Hjærterne. Det *Liv* der var i de daarlige Jomfruer, vilde saa i visse Maader kunne lignedes med det, der var i Sæden der faldt paa Stengrund, og som kun holdt ved til en Tid, ligesom den *Olie*, de havde, ogsaa kun holdt
25 til en Tid. Ja herom kunde være adskilligt at sige baade pro og contra; men jeg vilde som sagt meget gerne høre, om Du har noget at sige herom.

Jo længer jeg har tænkt paa, hvad vi talte, eller rettere, de Tanker Du fremsatte om Apokalypsen, des mere kunde jeg have Lyst til at lære dem nøjere at kende; og jeg vil derfor bede Dig at lade udkomme, hvad Du har
30 derom at sige; Du kunde sikkerlig gøre Gavn dermed. – I den Anledning vil jeg gøre Dig opmærksom paa, at ἔγειρε Aab. 11, 1 *ikke* kan oversættes transitivt. Hvor Text. receptus læste ἔγειραι, vil Du finde, at Tischendorf *allevegne* læser ἔγειρε (f. E. Mt. 9,3. Mr. 2, 9. 11. 3, 3. 5, 41 og ≠ hos Lukas. Joh. 5, 8. Ef. 5, 14), og en Godtgørelse af, at dette betyder: staa op!
35 kan Du finde f. E. i Fritsches Komm. til Mark. 2, 9 (p. 55f.).

Forleden hørte jeg fortælle, at bl. a. ogsaa Du og Nørregaard var med at anbefale og støtte det nye Venstreblad, som skal udgives i Aarhus og redigeres af en teol. Kand. Laursen. At Du virkelig skulde gaa med dertil, forekommer mig lidet troligt; jeg kan ikke vel tænke mig andet, end at Du maa i Tidernes Løb være kommen omtrent til samme Resultat som jeg, at

Politiken, som den drives nu om Dage, er en Sag som Kristne gør bedst i at holde sig fra saa vidt muligt. –

Samme Laursen er iøvrigt et meget vel begavet Mske; men det har undret mig meget, at han har slaet sig til at blive Bladredaktør. Vel vidste jeg, at han i forskellige Retninger nærrede temmelig radikale Anskuelser; men han var hos mig engang i sidste Vinter og talte med mig om at gaa som Præst til Amerika, hvortil han lod til at have megen Lyst. Det ser noget besønderligt ud, at han nu giver sig til at blive Bladskriver, hvilket utvivlsomt er den sikre Vej til aldrig at blive Præst. – Men dette er maaske ogsaa en Ytring af *den* ”unge” Grundtvigianisme, som ser den ”folkelige” Oppelse som Nr. 1 og Kristendommen nærmest kun som et Vehikel for denne.

Jeg haaber at Din Broder nu er bleven vel gift; rigtig praktisk med Hensyn til Præliminarierne var han jo ikke, men det gik jo dog, og jeg tænker at han til Gengæld maa være des mere praktisk hvad Mejerivæsenet angaar. – Jeg glemte at spørge ham, om han havde faaet de 40 Kr fra Dig, som jeg besørgede. Skulde de ikke være komne ham i Hænde, saa følger hermed en Kvittering, som jeg tog for dem.

Saa lev vel for den Gang, min trofaste gamle Ven. Gud lade sit Ansigt lyse over Dig og Dit Hus. Hils Din Hustru venligst. Min Kone sender Eder mange Hilsener.

Din
Skat Rørdam

194. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[15/10-1882]

25

Kjære gamle Ven.

Det er da glædeligt at høre, at du og din Hustru har været glad ved at være her, thi jeg tror, at vi var endnu mere glade ved at have eder. Det var med nogen Frygt, jeg ventede dit Komme efter de mange Aar; thi det gjælder i flere Maader, hvad Grundtvig lader Jakob føle paa Vejen hjem fra Laban: ”Hjemmet efter saa mange Aar det er baade kjendt og fremmed”; saa er det ogsaa med en Ven, naar man ikke har set ham i mange Aar, og han da ikke i den Tid har staaet i Stampe, at han er baade kjendt og fremmed. Vistnok har vi jo jævnligt skrevet til hinanden, men det ender dog gjerne med, at man skriver om de smaa Ting eller dog de ydre, mens de større ikke kan faa Plads i Breve. Det kunde jo derfor let være gaaet saa, at vi var kommen længere fra hinanden, end at vi ret kunde forstaa hinanden mere.

Du har jo en særegen Kjærlighed til det overleverede, og jeg har en Drift til at gaa bag ved det overleverede; men det vilde ført os fra hinanden, naar ikke det var, at vi med Guds Hjælp er enige om det, der ligger bagest, bag

ved alt overleveret det sidste som det tidligere. Den samme Glæde, du udtaler over "Overensstemmelse dybest inde", den selvsamme følte jeg, da du var rejst og jeg mange Gange siden tænkte tilbage paa den korte Dag, vi var sammen. Af alt Venskab er alligevel det gamle det bedste, og jeg ved
 5 ingen, jeg saadan føler mig hjærteligt forbunden med som dig; men denne Følelse er bleven styrket svært ved at se dig denne Gang og tale med dig, og nu er jeg vis paa, at vor Venskab vil vare, til vi skal herfra og med Guds Hjælp længere.

Jeg er som du overbevist om, at kunde vi faa Tid til at tale ud for
 10 hinanden, saa blev vi enige om de allerfleste Ting, hvis vi ikke alt er det, thi der er et Grundsyn, som vi er fælles om; jeg tænker, det stammer en Del fra vor Omgang i Ungdomsdage, en Del fra vore Fædre, en Del fra Grundtvig, vi hørte i Samling, men fremfor alt dog fra den samme Aand, thi det kommer mig for, der er ingen Præst, jeg saadan har Aand tilsammen med
 15 som dig. Kort sagt, dit Besøg har været mig en Vederkvægelse, en Forsmag paa "med Venner i Lys at tale"; og har du fornummen noget af det samme, saa venter jeg, det vil føre til, at du lægger dit Ferieophold herefter med Kone og Børn til Gylling. Du kan hvile dig her lige saa godt som paa en Ø; vi har Føde og Havvand; altsammen forudsat at vor Herre vil, vi skal opleve
 20 en Sommer igjen her paa Jorden; til den Tid kan vi jo røre nærmere derved.

Det er da ellers bedrøveligt, at Helbredet har været saa daarligt, siden du kom hjem. Jeg kjender saa godt denne Forfatning, som du er i. Jeg maatte i
 7 Uger leve af Melk alene, og kunde saa først lidt efter lidt prøve til med Hvedebrød og magert Kjød. Jeg er nu efter 4 Aar ikke naaet stort videre
 25 endnu, undtagen at jeg hver Dag faar to blødkogte Æg (næsten raa) og kan spise Suppe. Men Smør og Fedt osv. har jeg ikke kunnet indlade mig med og kommer vel aldrig til det. Tænk paa de nævnte Æg samt Salep, der er dog altid lidt Afveksling, og der er Føde ved begge Dele. Men husk især paa
 30 Kvarsia og det kan bruges med Held, selv om det er saa galt, at der er Saar i Tarmkanalen. Jeg kjender saa saare godt det, du skriver om Følelsen af Forkrænkelihooden, thi det er min Mave, der har taget Modet fra mig; men det kommer mig dog for, at Aanden egentlig ikke lider under Legemets Afkræftelse; tværtimod har jeg af og til havt det Allerlysest paa den Kant, naar Legemet er mest dinglevornt. Men jeg har jo heller ikke det Overrend
 35 til daglig Dags, som du har; jeg kan være lige aandeligt oplagt til alt, naar jeg maa gaa i min egen Ro; men skal jeg have Besøg af rørige Sjæle (unge Præster og Lærere) og navnlig have mere end en ad Gangen, saa føler jeg mig meget snart som en Karklud. Og disse Afsøgelses, som jeg til visse Tider af Aaret er udsat for, maa vel for en Del ligne dine daglige Tilstande.

Mit Raad er næst Kvarsia, at du under dig selv Ro for Snak, Disputeren

osv, og dernæst med Lægens Minde fortærer 4 Æg om Dagen helst i raa Tilstand. Var du herovre, skulde jeg nok se at faa dig lidt paa Fode, thi er der nogen Daarlighed, jeg kjender til, saa er det denne. Men ellers er min Trøst med dig den, at vor Herre vel ved, hvad der tjener os bedst; jeg 5 minder ogsaa mig selv om dette, at vi skal jo slaaes i Stykker paa en eller anden Maade; det kan ikke nytte at klage over, at man bliver gammel og føler, at det udvortes Menneske forkrænkes, thi det er ad den Vej, vi med Herren skal gennem Trængsel ind til Frihed. Det maa komme fra den ene eller den anden Kant, at vi gjøre Bekjendtskab med de Dage, der ikke 10 behage os. Det at blive gammel og affældig det har man ikke Forstand paa, før man selv oplever det; og mit Ønske er dog, at dette Tryk maa falde paa mig selv og knække det stive i mig, fremfor at vor Herre skulde blive nødt til yderligere at ramme mig i dem, jeg holder mere af end mig selv. Selv at være i Klemme er ikke det strængeste; og han, som prøver os, gjør jo da 15 altid Prøvelsen saaledes, at vi kan holde det ud.

Jeg vil gjerne meddele dig mine Tanker om Lignelsen om Jomfruerne, men jeg vil saa tage lidt mere med end det, du netop understreger: *Olien*. Lignelsen om de 10 Jomfruer Mt. 25, 1-13 anser jeg for en videre Udførelse af eller dog sagt i bestemt Tilslutning til Mat. 24, 40-42. Dette ses ikke blot 20 af den samme Slutning begge Steder (24, 42; 25, 13), men der handles ogsaa om det samme, at i hans Gjenkomst (til Oprettelsen af Riget) vil den ene Del blive taget med den anden efterladt: ”den ene skal tages med, den anden efterlades”; og disse tvende skal *udvortes* være under de samme Forhold. Dette er det nu, der yderligere fremstilles i Lignelsen om, hvordan Himmeriges Rige *da* skal være; Menigheden (alle Folkekirkerne) er som Jomfruer, der vente Herren. Nu ved vi, at han altid vil *vedkjende* sig dem, der i Tro 25 *bekjende* ham (Matth. 10), og det er jo sikkert nok, at til enhver Tid ogsaa den sidste gjælder det altid om den sande *Tro*. Efter Luk. 18, 8 vil Herren ved sin Gjenkomst have vanskeligt ved at finde *Troen*, og jeg tror, det 30 simpelthen er den, der er ment med *Olien*. Lampen er det ydre, *Olien* det indre; som Bekjendelsen er det ydre, *Troen* det indre. Ved Herrens Gjenkomst (under Antichristens Uvæsen) vil al Bekjendelse være slumret ind, kuert ned; det er betegnet ved, at alle Jomfruer sov ind. Ved hans Komme vil Bekjendelsen bryde frem, hvor *Troen* er; men hvor det ydre kun var *Skin* 35 og Hulhed, der kan intet kaldes tillive.

Meningen bliver derfor den, at naar Herren kommer, vil han ”medtage” ind i Riget dem, i hvis Hjærter *Troens Liv* er, men ”efterlade” dem, der kun har det christne Navn tilbage (den tomme Lampe); eller de skal indgaa i H R., der gjør hans *Faders Villie* (Joh. 6, 40), men ikke de, der kun sige ”Herre, Herre”, hvad netop de ukloge Jomfruer gjør (Matth. 25, 11). Det er

jo simpelt nok i sin Helhed, at Herren ved sin Gjenkomst vil vedkjende sig sine, men forskyde dem, der ikke er hans; men *udvortes* kan de være under samme Kaar, høre til Kirken her; og det betegnes ved, at de alle er Jomfruer med Lamper, der vente paa Brudgom. Forskjellen mellem dem er en indre, som først da kan ses, betegnet ved Olien til Lampen; men hvad det inderst inde kommer an paa, har Herren jo saa tidt sagt os f. Eks. Matth. 7, 21.

At Lignelsen skildrer den sidste Tids Tilstande, kan vel ogsaa medføre, at der kan være Enkeltheder i den, som først *da* vil ret klare sig, som f. Eks. hvem *Sælgerne* er, om det er *Nadveruddelerne* eller de sande *Profeter*, eller hvilke andre Guds Naades Tjenere, som det gjælder om at søge og hjælpes af, mens det er Tid, og før det er forsilde. Jeg mener at være vis paa, at de 10 Jomfruer er Menigheden *paa Jorden* ved Herrens Komme og ikke de afdøde, saa deres Søvn og Opvaagnen har ikke noget med den første Opstandelse at gjøre; og det slutter jeg af Sammenhængen med Matth. 24, 40-42, hvor der jo utvivlsomt tales om dem, der leve paa *den anden Syndflods Tid*.

Det, du skriver om, at udgive Forklaringen over Aabenbaringen, som jeg har liggende, kunde jeg jo godt have Lyst til, men tør det dog ikke endnu. Jeg har ikke læst det, siden jeg i sin Tid i jagende Fart skrev det ned i denne sært betagne Tilstand, jeg da var i, og som jeg vel nok fortalte dig om. Jeg maa selv noget paa Afstand derfra, før jeg kan dømme roligt derom; og der kan rimeligt være mange Ting baade at rette og tilføje. Jeg har i den senere Tid læst Kragballes Skrift efter Auberlen og Fr. Andersens Forklaring efter Ebrard; men ingen af Delene kan jeg forlige mig med, hverken hvad Helbred eller Enkeltheder angaar; det er noget vildt Tøjeri. Og i Aabenbaringen gjælder det mer end noget andet Sted, at Enkelthederne kan kun forstaaes med Helheden, saa hvor man er blind for den, der maa alle Enkeltheder ses skjævt. Men der er ingen Fortolker, der har Syn for Helheden: Guds store Raads Gjennemførelse til Sejr i Christi Menighed. Det vilde være mig en stor Glæde, om der var en forfaren christelig Mand, jeg kunde tale med om det hele; men jeg ved i Grunden ingen andre saadan end dig, og du bor paa den anden Side Havet. Den, jeg har talt mest med derom, er Pastor Hey i Alminde (han var her igjen nogle Dage i forrige Uge), men han kan dog ikke rumme det hele, og han er tilmed altfor modtagende for lidt kritisk.

Den anden Bog, jeg løseligt talte med dig om, om Herrens Frelsergjerning fra først til sidst, den er jeg meget mere kommen paa Afstand fra, saa jeg kan bedømme den. Hey pirrer stedse ved mig, at jeg skulde give den i Trykken, at Folk kunde faa noget andet at tale om end alt det løse Snak, der nu lyder. Men der er dog stedse det, der holder igjen, at jeg ved, der er saa

mange hæsblesende Ortodokse, der vil skribe ak og ve; jeg er bange for, at selv gamle Birkedal vil ikke give sig Tid til at læse til Ende men fare op og gjøre blind Allarm. Der er saa saare mange Doktrinære i alle Retninger; man har saa ondt ved at kjendes ved den gamle Sandhed, naar den sige paa

5 en anden Maade, end den nu i lange Tider er sagt. Man holder fast paa det gamle, man er bleven saa tilvant, indsunget i, hvor mange Ulemper der saa end er ved det; man sætter Støtte efter Støtte til det rokkende hellere end at lade alt det falde, der ikke staar paa de gamle Grundvolde alligevel. Alt dette gjør, at jeg sidder og brænder inde med det, da jeg i min nuværende

10 Forfatning saa temmelig har tabt Lysten til at gjøre mig et Navn ved at sige ny og uhørte Ting. For ti, tolv Aar siden havde jeg ikke tiet ret længe med det, jeg her mener at have faaet Øje til at se. Nu kommer det mig stedse for, at det haster ikke, ja kom tids nok, naar jeg var borte herfra.

Det er da gaaet saa underligt, at min Broder Theodor har ikke smagt

15 Spiritus fra den Dag, han begyndte at faa af Draaberne, og det er nu næsten to Maaneder om ikke derover. Blot det maatte vare ved, og hans Kone ret vilde staa bi deri. Han kommer jo vel aldrig mere paa Fode, saa han bliver, hvad han kunde været; men det er dog store Ting, at han nu altid er ædru og ved sin sunde Forstand. Vanskeligheden er nu at finde paa noget, man

20 kunde faa ham til at bestille; thi faar han ikke noget nyttigt at fylde Tiden ud med, er det næsten ikke tænkeligt, at han skulde kunne holde sig paa den rette Vej. Hidtil har det været svært at faa ham til noget, fordi han nu i saamange Aar har været vænnet til Ledigheden, saa hans Legeme er saa saare uskikket til at tjene, og andet end lidt legemligt Arbejde bliver han dog

25 vist aldrig til.

Min Broder Frederik hørte jeg af, at han havde været hos dig i Anledning af hans Ægteskab. Han er en Fyr, jeg ogsaa har adskillige Bryderier med og Bekymringer for, og der er slet ikke gode Udsigter med ham. Han har kostet mig ikke faa Penge til Dato, blot det nu endda maatte blive derved.

30 Nu er han jo bleven gift og er kommen ind i noget, han selv har ordnet; thi han vil raade sig selv. Jeg har ingen Tro til, at det kan gaa; og gaar det galt, gaar der ikke lidt i Løbet derved. Det er, saa vidt jeg kan se, en god Kone, han faar; han kan saa vist, ogsaa trænge til hende; og det er jo ganske trøsteligt, som Kold sagde, at i Almindelighed faar Stymperne de gode

35 Koner, ellers gik det dem rent galt. Men om hun kan føre ham igjennem alle de Vanskeligheder, han har skabt og vil skabe sig, det er jeg bange for. Jeg har holdt igjen, saalænge jeg kunde, og raadt hende til at lade ham gaa; men hun vilde ikke høre Tale om andet end at de maatte dele ondt og godt. Hans Skavank er, at han er en *Dreng* og neppe bliver nogen Mand; og Drengestreger har han begaaet til den sidste Tid. Nu har de faaet de Penge, vi og

hans Kones Fader kan afse, til at købe Mejeri for; blot Pengene ikke er tabt, og det er maaske endda det mindste, der risikeres. Thi naar det gaar skjævt, gaar det gjerne galt i mere end en Maade. Min anden Broder Peter er en dygtig Fyr, men han er spændt haardt i, og har meget at slæbe paa af daarlige Familie, der hænger ved hans Kone. Hver skal have sit Læs at drage.

Du har nogle meget daarlige Kilder at øse af angaaende min Færd og mine Planer. Jeg kunde naturligvis ikke med et Ord eller en Mine falde paa at støtte nogen Avis endsige et Venstreblad. Det hele er mig fuldstændigt ubekjendt; jeg har set et tilsendt Prøvenummer af Bladet, men skal vel vogte mig for det. Jeg afskyer alt, hvad der hedder Politik, anser det, for mit eget Vedkommende i det mindste, for det onde. Ligesaa lidt kunde det falde mig ind, end ikke i Drømme, at jeg skulde holde Foredrag mod Brandes noget Sted, allermindst da i Kjøbenhavn. Det har aldrig været i mine Tanker, saa jeg fatter ikke, hvordan det kan have naaet til dig.

Men der kan siges meget; jeg hørte saaledes forleden, at Hoff ved et Møde paa Mors skulde have udlovet min Hjælp til "en ny Præsteskole", der nok drømmes om; den skulde have sit egentlige Sted i Askov, men derfra skulde saa dens Evner circulere mellem nogle udvalgte Præster, blandt hvilke jeg var naadigst taget med. Disse Præstæg skulde saa være en Tid paa hvert Sted og ruges der, saalænge vedkommende lærde Mand mente at kunne lære dem noget. N. Lindberg havde med Glæde paataget sig at være en af disse Rugehaner, og hvad er han ikke Mand for at paatage sig! For mig er det hele komplet nyt.

Har du set den sære Bog: "I Aand og Sandhed". Hvem er denne Pedrin, eller hvad er han. Bogen er en mærkelig Konsekvents af S. Kjerkegaard, men rigtignok noget af det stiveste, der kan tænkes. Det undrer mig, at man ikke i noget Blad ser Spor af, at nogen har læst den. Mig var den trang at komme over, thi Manden er en dybt bekymret og alvorlig Mand, men han er total forgjort af Kjerkegaard. Jeg troede ikke, der var nogen af den Art Disciple efter ham; og hvem ved, om der ikke er flere, der gaa om i Tavshed, som denne hidtil har gjort. Man kunde antage ham for gal, men det er han dog vist ikke, anderledes da end S. K. selv var det.

Lev nu vel, gamle Ven. Det var vist til Gavn, om vi skrev lidt oftere til hinanden. Tag dig Ro til et lille Brev en Gang imellem, hver anden Maaned eller saa. Min Kone sender den venligste Hilsen til din Hustru; hun var saa glad ved hende, og det var jeg da ogsaa. Vor naadige Herre føre alt for Eder til det gode; han har gjort alle Ting vel for mange før os, og vil ogsaa gøre det mod de sidste.

Gylling d. 15 Oktbr. 1882.

Din gamle Ven
Otto Møller

195. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[27/12-1882]

Kjære gamle Ven!

Af Hans, som er her hjemme i Julen, hører jeg, at du holder Julefest i Rom; jeg havde nok hørt et Rygte om, at du var i Udlandet, men det lød paa, at du kom hjem igjen i Efteraaret; nu hører jeg først, at det er helt anderledes. Paa er Maade er vi jo hinanden lige nær, enten vi er i samme Land, eller Alperne er mellem os; men som det er i Huset, at man kan gaa i lange Tider sammen uden at faa noget talt med hinanden, idet det er en nok, at man ses og ved, at man er nær sammen, medens man derimod strags begynder at længes, saasnart man ikke ses mere, saaledes forekommer det nu ogsaa mig, at jeg længes efter at sende dig mit Ønske om en glædelig Jul, nu da jeg ved, at du er saa langt borte. Det kommer jo ganske vist noget sent til din Kundskab, men det er dog lige godt ment og kan vel ogsaa have den samme Smule Betydning, enten det saa kom til din Kundskab eller ikke.

Ja Gud velsigne dig og din Hustru derude i det fremmede, at I maa fornemme, I er hjemme hos Herren der som her, at I maa være trøstige med Hensyn til dem, der er bleven hjemme, i Troen paa, at hans Varetægt ikke forlader dem, og at du selv maa have Gavn og Oplivelse af denne Rejse, saa du kunde komme virkelig forfrisket hjem igjen ad Aare. Det maa jo være sært nok at sidde dernede paa denne Tid, da vi her har Vinter, som I vel ikke mærke til. Inat har det snët jævnt hos os, saa alt er hvidt; Granerne her udenfor mine Vinduer hænge fulde af Sne, og Himlen er langs med Horisonten helt mørk.

Kirkefærden gik ogsaa helt lydløst af; mens der ellers er saa megen Rumlen af Vogne paa en saadan Helligdag, var alt idag saa tyst, idet de enten kom i Slæde eller Vognene dog ikke kunde høres i Sneen. Jeg sidder nu ret indesneet; her kommer ingen fremmede, og i vort Hus er der jo ingen særdeles eller larmende Glæde, da den lille Dreng gaar saa ene om, og vi andre altid finde vore Tanker paa Veje hen til dem, der ifjor holdt Jul med os saa kort før deres Rejse. Jeg talte idag i Kirken om at sidde under Herrens Vinger, idet vi med ham er i Udgang fra denne Verden. At frelses ved ham er at frelses *ud af denne Verden*; den gik han selv ud af, og at følge ham efter er der ingen Mening i, naar vi ikke er villige til at følge ham ud herfra. Men Porten ud herfra og ind til ham er mørk, og vi fik vel ikke Mod til med godt Haab at gaa ind i den, hvis han ikke ved Stefan lovede os, at kun vi følge ham ind i den trange Port, saa skal vi der se, at der er lyst nok bag ved. Det at følge ham ud af Verden er at lade sig samle ind under hans Vinger, hvor der er saa godt at være, som Disciplene fornam det, da de var med ham paa Bjerget og gjerne vilde bygget Telt der for alle Tider. Derovre

maa det findes helt og sundt, hvad vi her se som skønne Brudstykker, og hvordan det saa end sker, maa de, som der er kommen hjem, have ført ogsaa Hjemmet her med sig (Matth. 19, 29). Naar vort Sind er nedbøjet, passer Vinteren os snart bedre end Sommeren, og jeg er tiljævn's vinterligt stemt. Men jeg har en Følelse af, at de, man skal prædike for, er ikke i Længden tjent med det, saa jeg haaber, at vor Herre vil efterhaanden løfte mig lidt igjen, om det nu end aldrig mere bliver, som det har været.

Jeg antager, at du vel dernede i din Udlændighed faar sendt nogen dansk Læsning, saa at du f. Eks. har faaet Brevvekslingen mellem Gr. og Ingemann; det er uden Sammenligning den bedste Bog, der i længere Tid er udkommet hos os. Man kommer til at paaskjønne dem begge to og kan glæde sig over, saa megen Glæde de har faaet Lykke til at forskaffe hinanden. Gr^s Breve ere jo de betydeligste, som vel ogsaa nok hans Venskab for Ingemann var dybere og alvorligere, end Ingemanns for Gr. Der er stedse noget forbeholdent ved Ingemanns Ord; man mærker paa saa meget, at han ikke vil slippe Gr., fordi han har baade Trøst og Vejledning af ham; men han vil ikke helt give sig hen til ham igjen, hvad jeg især finder udtrykt i dette, at I. lader, som han er enig med Gr. i meget mere, end han er; thi det var paa ingen Maade blot det om det levende Ord, der var dem imellem. Gr. giver sig meget mere helt hen, end I. gjør, som det jo da ogsaa er bemærket, at I. ikke ret turde være det offentligt bekjendt, at han var Ven med Gr. Men hvad jeg rigtignok ikke synes om, er Gr.^s sidste Brev med den kølige Overriven af deres christelige Samfundsbaand. Det har jo vel nok været noget luftigt Sværmeri, I. forlystede sig med i sine Tanker om et andet Liv; men her kan man ret se, hvad der kommer ud af at forkjættre efter de enkelte Led i Trosbekjendelsen. Jeg gad vide, om der er nogen af Gr.^s Venner, som rigtig føle sig tilfredse ved, hvad han der gjorde. Vi har dog med Glæde sunget altfor mange af Ingemanns Sange og Psalmer til at kunne tænke os ham udenfor, hvor Gr. er inde.

Det har glædet mig og maa vel særligt glæde dig at se, hvordan Ingemann førte Gr. sammen med Hauch, og hvor godt de syntes om hinanden. Om dette forresten førte til mere, eller om de senere i Livet havde noget med hinanden at gjøre, er mig ikke bekjendt. Men selv om dette ikke blev Tilfældet, er hint Møde længer tilbage lige smukt et Vidne om begges Alvor og Sandhed.

Saa har jo Martensen begyndt at digte sit Eftermæle. Det staar mig kun saare lidet an. Aviserne er alle fulde af de højeste Lovtaler over dette mageløse Værk; selv den ny hebraiske Professor er paa Sokkerne i den Anledning. Jeg maa sige, at jeg fatter det ikke; der er jo dog ingen Nødvendighed for i et frit Land saaledes at basune over ingen Ting. Martensen har

selv i Titelen taget Göthe til Mønster: Aus meinem Leben; og en Del af Indholdet er rimeligt ogsaa Dichtung. Det skal se ud, som om han alt som ung saa paa Grundtvig, tildels Mynster, Schleiermacher, Hegel osv., som han nu behager at gjøre. Han har i saa Fald været et mærkeligt overlegent ungt Menneske. Med barnlig Ugenerthed beretter han om sine Udmærkelser til Eksaminer, om, hvad de forskjellige store Mænd har sagt ham af Behageligheder lige op i Næsen. Det kan maaske være, at andre er ligesaa forfængelige, men de er ikke alle ligesaa frimodige til at være det bekendt. Og det er ikke ligefrem Sandhedskjærlighed, der fører Martensen til at gjøre Bekjendelse om sin Skrøbelighed, men det er barnlig Fryd ved endnu en Gang at lugte Røgelsen. Man faar at vide, at han meget tidligt satte sig det Formaal at blive en berømt Mand, som var, hvad han var, ved sit "eget".

Da der under hans Udenlandsrejse var Kolera i Italien, turde han ikke tage til Rom, som hans Plan var, og dette fører til, at han fraaader alle at rejse til Rom, der kun er en Kirkegaard. Al Rejsen til Rom er i M^s Øjne Narreri, da der ikke leves. Han drog til Paris, hvor Tiden gik med at afsøge Theatrene, og der fandt han sit Livs Genius i en skønne Skikkelse af "Johanne Louise", "lad mig kalde hende saaledes", skriver han. Hun aabnede hans Øje for, at vi i Danmark havde ligesaa store Poeter som Udlandet (især da Heiberg), og han drog hjem med det Forsæt, at han vilde virke til, at ligesom vi ikke stod tilbage i Konst, vi saaledes heller ikke skulde staa tilbage i Videnskab. Saaledes elsker og ærer man sit Fædreland. Det har hos mig efterladt en ubehagelig Smag, maaske mest fordi alle besvime af Henrykkelse.

Om Grundtvig gjør han den dybsindige Bemærkning, han forresten før har gjort, at han blev ligesaa meget overvurderet tilsidst som han blev undervurderet fra først. Dette tyder som noget og er intet; det er nemlig ikke de samme, der først undervurderede og siden overvurderede ham. De, der foragtede ham, blev ved med det til det sidste, og de, der satte ham højt tilsidst, satte ham ligesaa højt fra først. Den simple Sandhed, der er klædt saa dybsindigt ud, er denne, at hans Tilhængere, der altid satte ham højt og vel for højt, tog til med Aarene, saa at deres Lovsang tilsidst blev meget larmende. Fra oven, fra Mynster, Martensen osv. fik han samme Medfart hele Tiden, misundelig Ringeagt.

Der er udkommen en stor Bog af Martensens Engel Fru Heiberg, en rigtig Historie for dem, der holde af at ransage Skandaler. De tvende Personer P. A. Heiberg og Fru Gyllembourg kunde man godt ladet hvile i Fred, de har ikke blivende Betydning nogen af dem. Men Skriftet er revet bort som varmt Brød; det er saadant, Folk gider læst; heri ligger deres Alvor.

Nørregaard var i Efteraaret i Kjøbenhavn og talte derovre 11 Gange i 14 Dage. Jeg hører af Hans, at han har gjort meget stærkt Indtryk paa det unge Kjøbenhavn; og det kommer mig for, at det vilde være til ikke ringe Gavn, om samme Nørregaard kunde faa en Ansættelse paa en eller anden Maade ved Universitetet. Han kunde maaske danne en Modvægt mod Brandes, som jo nu skal til at tage fat, og som der nok ikke findes nogen til at møde. Ligesom Brandes' Beundrere kan evne at kalde ham til Byen, skulde man synes, at de, der ikke kan bruge ham og som jo dog vel er langt i Flertal, maatte kunne magte at drage en Mand som Nørregaard dertil; og der er vist ikke Tvivl om, at han vilde paa mange Maader kunne virke til Gavn, thi han har et ganske mærkeligt Smid paa at drage de unge til sig og sætte dem i Arbejde med noget godt og smukt. Og han er langt mere skikket til at virke inde blandt de studerende end blandt Bønder; men det skal rimeligt her gjentage sig som saa tidt før, at det, man kunde faa, rymper man Næse ad og vil ikke have, saa man meget hellere vil slet ikke hjælpes end hjælpes fra den Kant. Mon du ikke, naar du kommer hjem, kunde gjøre noget i denne Retning; thi det er utvivlsomt, at bliver der intet gjort fra denne Side, de lægge ikke Hænder i Skjødets fra den anden Side.

Nu maa dette lille Brev saa tjene til at forvise dig om, at vi tænke med Kjærlighed paa dig og ønske, at du maa have det godt og faa Gavn af din Rejse. Vi har det her nogenlunde; jeg maa jo om Eftermiddagen gispe efter Vejret, men faar det dog hidtil ogsaa om Natten, som ellers er den værste Tid. Jeg begyndte mit Brev igaar anden Juledag, men da kom der mod Sædvane Folk fra Byen op at fordrive Tiden med mig, saa jeg først faar Enden sat til idag d. 27. Decbr. 1882. Hilsen til din Hustru fra min, der har travlt med at samle ind til Vaaben; hun har nu faaet 1600 Kr.

Og lev saa vel med Gud, til jeg en Gang igjen hører fra dig, naar du er kommen hjem.

Otto Møller

30

196. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

Bellagio 11 Febr. 1883.

35 Min kære gamle Ven!

Du gjorde mig en rigtig stor Glæde ved det Brev, Du sendte mig til Rom, og for det Vidnesbyrd, det aflagde om Din trofaste Vennekærlighed. Du skrev i Dit forrige Brev, som jeg paa Grund af min Bortrejse aldrig fik besvaret, at Du af vort korte Samvær sidste Sommer havde faaet den Forvisning, at Tiden ikke havde slappet det Baand, der fra Ungdommen af har knyttet os

sammen, men at det skal holde baade i Tiden og efter den. Ja Gud ske Lov, det er jeg ogsaa vis paa; og jeg tror, at det, trods vort mangelfulde Samkvem nu, dog i Grunden maaske er solidere nu end i fordums Dage. Dette fik jeg atter Følelsen af, da jeg fik Dit Brev i Rom, og er bleven bestyrket deri idag,
5 da jeg atter har læst det. –

Og dette var mig en stor Vederkvægelse, ti jeg kan ikke skjule, at trods det opmuntrende i saaledes at flyve ud og se saa meget skønt og i at leve i de store Fortidsminder, hvilket mægtig *maa* gribe enhver, som kommer til Rom, hvis han da ikke er helt aandelig tillukt, – saa var det mig dog af og til,
10 naar jeg havde Tid og Ro, tungt nok at tænke paa, at jeg skulde være nødt til saaledes at rejse bort fra Hus og Hjem og Livsgerning. Det var nemlig ingenlunde for Lyst at jeg foretog denne Rejse; men den Mavekatarh, som jeg havde faaet, tog aldeles Kræfterne fra mig, aandelig ligesaa vel som legemlig; jeg havde bestemt for at komme lidt til Kræfter at tage en 14
15 Dages Tid ud og lægge mig ganske stille i en eller anden Kro, hvor jeg kunde være helt i Ro uden at behøve at tale med et eneste Mske (ti det er umaadelig anstrengende og opslidende at skulle tale med saa mange Msker, naar man er afkræftet); men saa kom nogle af mine Tilhørere og gode Venner og forærede mig en Masse Penge paa det Vilkaar at jeg skulde rejse
20 bort i 3 Maaneder, tagende min Kone med, for at samle Kræfter.

Det var mig lidt svært at sige Ja dertil, ti det er en egen Sag, naar man har fyldt det halve Hundredaar, at tage saa lang en Tid bort fra sin Livsgerning; da det imidlertid var mine gode Venner som kom med denne Gave, og da min Læge – paa god Lægevis – støttede efter af al Magt, saa rejste jeg afsted,
25 først til Mentone, et yndigt Sted i Nærheden af Nizza, men en Luft saa ren og vederkvægende, at man maatte være dybt nede ”paa Bunden” for ikke at leve op i den. Det er et særegent begunstiget Landstrøg der fra Marseille til Genua, og egentlig lige til Livorno; det beskyttes mod de kolde Nordenvinde af Søalperne, som gaa næsten helt ned til Havet, og som opfange
30 enhver Solstraale, hvilken de saa atter give fra sig som Varme om Natten. Følgen heraf er, at alskens sydlige halvtropiske Planter her paa Friland og udvikle sig til en Frodighed, som man først nede paa Sicilien atter ser Mage til. Appelsiner, Citroner, Mandler, Figen o. fl. lign. vokse og modnes til Fuldkommenhed, Kaktus, Agave, Pelargonier o. l. vokse som Hegn om
35 Haverne. Og hvad der er særlig forfriskende er Bjergenes Nærhed: fra Mentone kan man i Løbet af en halv Timestid stige en 10-1200 Fod, og i et Par Timer 3-4000 Fod over Havfladen, ved hvilken Stigning man kommer ind i en uforlignelig vederkvægende let Bjergluft, som har en særdeles styrkende Virkning paa et forslidt Mske. –

Her paa dette Sted var vi en 14 Dages Tid, og vi tog saa over Genua og

Pisa til Rom, hvor vi opholdt os i 5 Uger. Det er en vidunderlig By at færdes i. Lad være, at den i visse Maader, som Martensen siger, kan betegnes som en Kirkegaard (jeg tænker, at han i sit Levned, som jeg ikke har læst, har anført et Vers af Grundtvig om Italien i Almh og Rom i Særdeleshed, om Hesperides Have og Fædres Grave; han citerede det for mig, da jeg var oppe hos ham for at bede ham om Rejsetilladelse), saa faar man dog slet ikke noget Kirkegaards-Indtryk dernede, jeg mener, at det Indtryk af Forgængeligheden, som altid har Overvægten paa en Kirkegaard, det træder aldeles i Baggrunden for den Forbavelse over Oldtidens og Middelalderens Storhed, som jeg antager maa gribe enhver seende.

Der er noget ganske forunderligt ved at vandre om paa Forum og der at kunne pege paa det Sted og sige: der stod Rostraen; der laa Cæsars Hus; der blev han myrdet o. s. v.; eller ved at vandre om i Ruinerne af Kejserpaladserne paa Palatinerbjerget, og allermest ved Kolosseum, denne umaadelige Bygning, som fordom kunde rumme henved 90,000 Msker og hvis Rester endnu ere saa store, efter at de i et Par Hundredaar har været brugt som Stenbrud for Rom (der er mindst en halv Snes Paladser og Kirker i Rom, der ere bygte af Sten fra Kolosseum), at deres Værdi som Materialier taxeres til 7½ Million Francs.

Naar man staar i den øverste Etage, hvilket endda er en 20-30 Alen fra Overkanten, er det aldeles svimlende at se ned; og saa at tænke sig denne uhyre Bygning propfuld af skuelystne, nydelsessyge Msker, og alt det Blod, som dér er udgydt for at tilfredsstille deres umættelige og overmættede Nydelsessyge. Man faar ved at færdes paa slige Steder – og i det hele i Rom og dens Omegn, hvor man overalt møder Ruiner fra Oldtiden –, et saa levende Indtryk af den uhyre Magt, det gl Rom ejede, men tillige af, at al mskelig Storhed er forgængelig; ti naar saadanne Bygninger, der var bygte saa solidt, at de skulde synes bygte for Evigheden, saa snart er blevne Ruiner, saa er det jo kun en Afbildning af, hvorledes det er gaaet med den Magt, som rejste dem.

Hvad der imidlertid glædede mig endmere i Rom end Oldtidslevningerne var de mange dejlige Kirker. Det er i det hele paafaldende, hvor man kommer hen, at se den Forskel der er paa, hvorledes Katoliker og Protestanter holder deres Kirker. Da jeg for 4-5 Aar siden var i Svejts, gjorde jeg den Iagttagelse, at om man end ikke altid kunde sige, at hvor man saa en smuk og vel vedligeholdt Kirke, var den katolsk, saa kunde man dog med fuld Sikkerhed sige, at hvor man saa en skrummelagtig og forfalden Kirke, der var det en protestantisk; og det samme har stadfæstet sig paa denne Rejse. Det er en Fornøjelse at se, hvor smukt Papisterne holde deres Kirker, ikke mindst her i Italien, hvor man har en Rigdom af de skønneste Kirker,

man kan tænke sig. Allermest gælder dette om Rom og dens næsten utallige Kirker. Romerne selv siger, at der er 365; men jeg tror at der er flere; næsten ved hvert Par 100 Skridt i de ikke altfor snevre Gader støder man paa en Kirke; og mange af dem ere overordentlig skønne, – ikke udvendig; 5 der gør Romerne kun lidt for dem, men des mere indvendig. Mægtigst er jo den uhyre Pederskirke (dens Grundflade er omtr. 2½ Td. Land stor), der tillige er saa skøn i sine Enkeltheder og saa harmonisk i sin Helhed, saa man vanskelig skal blive færdig med at beundre den. Men ved Siden af den har Rom saa mange andre store og skønne Kirker, at det er til at forbavses over; 10 og der er – for mig ialfald – noget saare opløftende ved at komme ind i en saadan Bygning, saa jeg mange Gange har grebet mig i den Tanke: gid jeg kunde flytte en slig Kirke hjem til Danmark; hvilken Glæde vilde det ikke være at kunne prædike i den.

Men naar man saa ser og hører, hvad der foregaar i disse skønne Kirker, 15 fristes man dog ikke til at misunde Romerne dem. Ti det er sørgeligt at se det Ceremonivæsen, som drives der, lige aandløst fra Præsternes og Lægfolkets Side, saa man fristes til at spørge: er det ikke Komediespil altsammen? Rigtignok er det blevet mig sagt – hvad jeg, efter hvad jeg selv har erfaret, antager for rigtigt – at Rom er den ukirkeligste By i hele Italien; Romerne er 20 et forunderlig godmodigt og muntert, men tillige saare letsindigt Folkefærd; – og andensteds har jeg set langt større Alvor ved Gudstjenesten end der, ligesom jeg ogsaa andensteds har hørt endogsaa ret gode og kristelige Prædikener, medens det i Rom ikke lykkedes mig at faa en eneste katolsk Prædiken at høre; jeg er nær ved at tro, at der ingen blev holdt. Men 25 alligevel føler man allevegne, at der i Katolicismen i Virklh ikke er Tale om nogen *Menighed*, men kun om en Hob Lægfolk, overfor hvem der staar et Præsteskab, som besørger det hele paa deres Vegne.

Derfor maa man ogsaa sige: Gud ske Lov og Tak for Evangeliets Lys, som han har ladet skinne for os; ti trods alle Skrøbeligheder kan man dog 30 her komme til Sandheds Erkendelse, medens i Papismen alt synes beregnet paa at føre Folk til at dele deres Liv saaledes, at man affinder sig med Gud ved at yde ham enkelte Timers udvortes Hyldest. –

Hvad der dog gjorde mest Indtryk paa mig i Rom, var de mange Minder fra den ældste Kristenhed. Her paavises det Sted, hvor Peder blev korsfæstet; et smukt lille Kapel er bygt over det Hul i Jorden, hvor hans Kors skal have staaet; – hvor han og Pavlus sad i Fængsel før deres Martyrdød, hvor Pavlus blev halshugget o. s. fr. Og selv om man kan og maa sige: det kan være meget tvivlsomt, om Sagnet taler sandt, naar det paapeger netop disse Steder, saa er det dog lige vist, at her prædikede Herrens udvalgte Apostle det samme Evangelium som vi, og led Døden for den samme Jesu Xi Navn,

som vi holder os til som vor Saligheds Klippe; og man ligesom kommer dem nærmere, eller føler sig sikrere paa at være i Samfund med dem derved.

Et smukt lille Sagn, som jeg ikke før har kendt, har jeg læst henede. Der er lidt udenfor Rom en lille Kirke kaldet Dominequovadis, fordi Peder, da han var dømt til Døden, blev bange og flygtede ud af Rom for at undgaa Døden; da mødte han Jesus; og da han spurgte ham: Domine quo vadis? svarede Jesus: for at korsfæstes paany, siden min Discipel flyer Døden. Da skammede Peder sig og vendte tilbage og blev korsfæstet. Ogsaa er det rørende at se ”den hellige Trappe”, en Marmortrappe, 28 Trin høj, efter Sagnet den der førte op til Pilati Palads, og ad hvilken altsaa vor Herre vandrede op for at dømmes; Kejserinde Helena (Konstantins Moder) skal have bragt den til Rom. Det var den, Luther i sin Tid krøb op ad paa sine Knæ; og endnu den Dag idag er der stadig Folk der gør det samme; for hvert Trin læser de en Bøn, kysser saa det næste Trin og kryber saa op derpaa. Trappen er heraf bleven saa slidt, at man har forsynet den med en Træbelægning. I det hele er det mærkeligt, hvad Mængden kan slide. I Pederskirken er der en Broncestatue af Ap. Peder (fra 6te Aarh); alle Katoliker som komme i Kirken, pleje at kysse dennes højre Fod, og den er bleven saa slidt af de mange Kys, at Tærne nu næsten er helt afslidte, saa man næppe kan skelne den ene fra den anden. –

Foruden alle disse mange Fortidsminder i Rom er der saa de mangfoldige Kunstværker fra Oldtiden og de mange dejlige Malerier. Jeg havde aldrig tænkt at jeg skulde komme til at beundre Billedhuggerarbejder; men Oldtidens Billedhuggerkunst er virkelig noget aldeles vidunderlig skønt, og det er en forbavsende Mængde af den Art, der er samlet i Rom, – dog endnu mere i Neapel, hvor især de udgravede Byer Herkulanum og Pompeji har leveret en overordentlig Mængde – et mærkeligt Vidnesbyrd om, hvor rig Oldtiden var paa Kunstværker; ti naar 2 Smaabyer, som disse vare, kunde indeslutte en saadan Mangfoldighed, hvad maa der saa ikke have været i de store Byer.

Fra Rom tog vi saa til Neapel, derfra til den skønne Ø Capri, hvor vi var en Ugestid, derfra igennem Rom igen til Florents, Venedig, Milano, og endelig her til Bellagio, en smuk lille By ved Como-Søen, hvor vi agte at opholde os en 8 Dages Tid, inden vi rejse hjem, ogsaa for at vænne os til et lidt mere nordisk Klima, skønt der her ikke er nogen egentlig Vinter; falder der engang imellem Sne, er den gerne forsvunden i Løbet af en Dagstid. –

Ja der kunde være meget at fortælle om en slig Rejse, men det vilde jo tage lang Tid og mange Ark Papir; og det falder slet ikke saa let at faa Tid til at skrive; ti naar man er paa Farten det meste af Dagen, er man ikke i Almh sønderlig oplagt til at skrive om Aftenen, men vil hellere være lidt i Ro med

Læsning og sligt, især da et Par Aftener om Ugen gaar med Breve til Børnene. Men jeg tænker nok at Du kan forstaa, at om det end til Tider kan falde noget tungt paa Sinde, at man har *skullet* rejse, saa er der dog saare meget opmuntrende ved Rejsen, og jeg haaber, Gud ske Lov, ogsaa at have haft Gavn af den, forsaavidt jeg har samlet en hel Del Kræfter til jeg kommer hjem.

Mindst opmuntrende har Rejsen været i kirkelig Henseende; det eneste Lyspunkt, jeg har truffet i saa Henseende, er Valdenserne, som ogsaa i Rom har en lille Menighed, hvor Salmesangen gik rigtig fornøjelig, og hvor der kendelig var et godt Sammenhold indbyrdes i Kredsen; den mindede mig noget om Vartov Menighed i gl Dage, ogsaa ved den Venlighed, hvormed jeg den fremmede Gæst blev modtaget; da jeg satte mig ned, kom strags en og gav mig en Salmebog, en anden et N. Test (af hvilket der oplæses en Del). Forresten er Valdensernes Fremgang i de senere Aar mindre end før, og de Prædikener, jeg hørte, var afgjort reformerte, dvs. forstandsmæssig belærende og argumenterende. – Jeg selv prædikede da ogsaa 1ste Juledag i det præsiske Gesandtskabs Kapel paa Kapitolium (jeg havde aldrig drømt om at skulle komme til at prædike et sligt Sted); jeg havde dog godt et 100 Tilhørere af Skandinaver; ligeledes holdt jeg Altergang for 16 Altergæster. Det var ganske fornøjeligt.

Hvad Du skriver om Grundtvigs og Ingemanns Brevvexling, er jeg aldeles enig i; jeg fik læst det meste af den inden min Afrejse. Det er en rigtig fornøjelig Bog, ikke mindst for dem der elske og ære Grundtvigs Minde. Det er i det hele en Glæde at læse Grundtvigs Breve; ti medens det ellers gaar mange store Mænd saaledes, at naar man ser dem i deres Breve, blive de saa smaa og smaalige, at man kan blues derved, saa kommer man til at beundre Gr. mere ved at læse hans. Men hans sidste Brev til Ingemann har han rigtignok ingen Ære af, og jeg tænker heller ikke at ret mange er glade ved det.

Hvad Du skriver om Nørregaard, var vist ikke aldeles umuligt at sætte i Værk; kun vilde det i saa Fald være meget ønskeligt, om han havde en akademisk Grad, af den simple Grund, at han da stadig havde frit Lokale med Lys og Varme paa Universitetet at holde Foredrag i; og skulde han gøre nogen ret Gavn, maatte han tale paa Universitetet, eller dette maatte ialfald ikke være lukket for ham. Der er kun én Ting, som gør mig noget tvivlrædig i saa Henseende, nemlig det Spørgsmaal, om N. ogsaa véd, hvad han vil, overfor de radikale Tilbøjeligheder, som i vore Dage er oppe, ikke mindst i den grundtv. Kreds. Jeg forlanger slet ikke, at han skal være Højremand, eller enig med mig f.E., men kun at han véd hvad han vil, saa han ikke drejer sig, fordi Vinden blæser ad et bestemt Hjørne i Partiet. I

denne Henseende har jeg som sagt nogen Tvivl; og jeg har blandt mine nærmeste set saa meget til, hvad Fortræd Svaghed i saa Henseende kan gøre, saa at jeg vilde være betænkelig ved at drage N. til Kbhn, hvis han ej er sikker i den Retning. – Lad mig ved Lejlighed vide Din Mening herom.

- 5 Saa blev da R. Lund udelukt af Folkekirken. Det er vemodigt; men der var jo intet andet at gøre; han – eller rettere, hans Kreds, der har drevet og tvunget ham til, hvad han har gjort – har jo ligefrem søgt at drive det dertil. Men iøvrigt kan det maaske være godt nok, at en saadan Kreds, der aabenbart er den fremmeligste af alle Valgmenighederne i Henseende til de
10 individualistiske Frihedskrav, kommer til at prøve sine Kræfter, om den kan staa paa egne Ben, og om et Samfund er muligt, hvor hver skal kunne gøre, som han lyster. – Jeg længes nu meget efter at høre, hvorledes de andre Valgmenigheder vil stille sig hertil. – Hjemmefra har jeg hørt, at Du ogsaa har taget til Orde i den Forhandling om Skriften, som Brücker har
15 fremkaldt; men jeg har ikke set Kirketidenden, siden jeg rejste, saa jeg ved intet nøjere derom; kun ved jeg, at Du er imod Brücker, hvad jeg da ogsaa paa Forhaand var vis paa.

- Saa faar jeg nu slutte for den Gang. Det er idag min 51de Fødselsdag, men da det har været Regnvejr hele Dagen, har jeg dog faaet Tid til at skrive
20 dette Brev. – Gud velsigne Dig og Dit Hus, min trofaste gamle Ven, og gøre dette Aar lysere for Dig end det, Du er gaaet ud af, saa at Du ret af Hjærtet og med Glæde maa kunne frembære Taksigelse for hans Naade; og han give Dig Helbred og Kræfter, legemlig og aandelig til at gøre god og tro Tjeneste i hans Menighed. Hils Din Hustru venligt. Min Kone hilser Eder begge.

- 25
- Din gamle Ven
Skat Rørdam

- I Milano saa jeg en Ligbrændingsovn; den var ganske varm, da jeg saa den,
30 fordi der samme Dag var blevet brændt et Barnelig i den. Efter Opsynsmændens Sigende skal der i de 6 Aar, den har været der, være brændt omtr. 200 Lig i den. Ved Siden af Ovnrummet var der 2 større Rum med smaa Nischer i Væggene lukte med Marmortavler (omtr. som et Skab i et Apothek), bestemte til at optage Askeurnerne. Saa vidt er man her!

35

197. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[18/3-1883]

Kjære gamle Ven!

Du er jo altsaa nu kommen hjem, og Gud give saa, at du maatte være
 5 kommen vel hjem; thi det er rigtignok ikke mildt Vejr, du er kommen hjem
 til. Jeg har saa ondt ved at begaa mig i dette skarpe Vintervejr, saa jeg i
 denne Tid hvert Øjeblik maa ligge i Sengen, og det er med Nød og Neppe,
 jeg kan hoste mig igjennem, hvad jeg skal forrette i Kirken. Men det kan jo
 være, at det mindre er Kulden, du lider af, end den daglige Uro; thi det kan
 10 jeg saa godt føle, at naar det slaar sig til, at jeg skal overrendes og maaske
 drilles, saa synker jeg helt sammen og er som en Karklud. Kunde man have
 Lov til at sidde inde og sidde der i Fred, til det bliver mildt Vejr igjen, saa
 kunde det slæbe af; men om det endog slæber haardt paa, som det i denne
 Tid gjør for mig, saa vi jo tage imod det, som det gives, og huske paa, at vi
 15 er jo som alt andet bestemt til at slides op, blot det saa endda maatte være i
 den gode Tjeneste, man blev slidt.

Skulde du nu hen ad Sommeren synes, at du trængte til at komme i Ro et
 Sted, hvor du kunde med nogle af dine ligge og tanke dig, drive i fri Luft,
 lugte til Søen, ride en Tur, spise kraftig Føde, men fremfor alt være fri for
 20 Vrøvl, saa husk nu paa, at her er Plads til dig og dine, og det er dog altid
 bedre, at være hos kjendt Folk end mellem fremmede; og du vil vanskeligt
 noget Sted finde det mere stille og afkrogagtigt end her. Husk nu paa det og
 tro, at du er altid velkommen; og vilde du hellere bo udenfor Præstegaarden
 end lige Dør om Dør med os, saa lod det sig ogsaa nok gjøre; thi her er i
 25 Byen en fin Bager, der flere Gange har søgt om at faa ”Pensionærer” i
 Huset, ”ældre Herrer” eller saadanne. Du kunde saa sidde der og sylte
 Valle, og saa skride her op i Gaarden, naar du var ked af Enligheden; og
 forresten er dette at være sammen med En, man er gode Venner og gammel
 kjendt med, ganske det samme som at være i Fred og Hvile. Tænk nu paa
 30 det og lad din Kone tage det under Overvejelse med dig; nu ved hun jo,
 hvordan Forholdene er her, og fornem nok i sommer, at vi var glad ved
 hende. Det er nu min Tro, at skal du holde ud at være i Kjøbenhavn som
 Sognepræst, saa maa du tidt have dig en Udluftning, og det er meget
 billige[re] at tage den her i Landet hos en gammel Ven end at rejse til en
 35 anden Verden efter den.

Jeg ser med liden Tilfredshed paa dette, man har sat i Værk paa Mors.
 Ganske vist ønsker jeg, at der baade i den ene og anden Henseende var fri
 Adgang til Nadveren, som de der har taget dem den; men at tage denne
 Frihed med Magt, det er mig imod. Thi derved naaes vist kun, at de, der
 længes efter den samme Frihed, – og det kan være mange –, at de fristes til at

følge bag efter de udtraadte, men ikke, at Myndighederne give os Friheden indenfor Folkekirken.

Man siger nok, at Martensen skal have lovet Birkedal, at kun man skaffede ham et Bisperaad, saa skulde vi faa langt mere Frihed, end vi
 5 drømte om; men jeg skulde kjende Martensen daarligt, om jeg skulde vente nogen brugelig Frihed fra ham og hans Raad. Jeg kan derimod slet ikke se, hvad der skulde være til Hinder for, at denne Frihed og en hel Del mere blev givet ganske administrativt, hvis kun Bisperne var tilsinds at bede Kongen om det og undede os det. Og jeg kan ikke se andet, end at det var til
 10 Gavn for os alle, at saadan *uskadelig* Frihed blev givet, fremfor at den ene lille Kreds efter den anden skal fristes til at tage sig den selv, og dermed sejle ud paa det urolige Hav. Thi denne Stilling, hvor de er uden Tilsyn og ganske overladte til deres eget vilkaarlige og ufornuftige Fordogtbefindende, er aabenbar farlig og vil føre til allehaande Udskejelser og Sværmerier.
 15 rier.

Man kan sagtens sige, at det er Utaalmodighed og Selvraadighed, der giver sig tilkjende heri, og det mener jeg ogsaa, det er; men det er ligesaa afgjort, at det ogsaa er en Følge af Styrelsens Stædighed, der med Martensen i Spidsen mer og mere sætter al Styrevisdom i at sige nej. Man kan ikke med
 20 Rette her skyde Skylden paa vor politiske Stilstand, thi den nødvendige og ganske uskadelige kirkelige Frihed kunde Kongen give uden Lov ved simpel ministeriel Anordning; og jeg kan ikke indse, at det, de forlangte paa Mors, kunde skade nogen Moders Sjæl hverken der eller i Aalborg eller i Kjøbenhavn. Det er mit stadige Ønske, at vi maatte faa kirkelig Øvrighed, der
 25 forstod at kjøre; men dertil hører ligesaavel at give Tømme, naar man skal frem, som at stramme den, hvor man skal standse for ikke at komme i Grøften.

Skjøndt jeg nu ønsker, at vi alle havde den Frihed, om vi vilde bruge den, som Morsingerne har taget sig, saa misbilliger jeg lige fuldt, at de har taget
 30 den, som de har gjort det, og jeg vil ikke med til at underskrive nogen Erklæring om, at jeg er *glad* ved, hvad de har gjort. De har handlet uden at raadføre dem med os andre, og de bør derfor ogsaa selv bære Ansvar for, hvad de har gjort. Jeg kan saa meget mindre være med til at billige deres Færd, som jeg jo slet ingen Mening kan have om, hvorvidt de Børn, de har taget til Alters, virkelig selv var beredte til det, eller det var hæsblæsende
 35 Forældre, som kom med dem; og Lunds Dom derom stoler jeg ikke paa, da jeg slet ikke har noget personligt Kjendskab til ham. Hans Skrivelser til Bispen synes mig at være noget sært blødsødent Tøjleri. Endelig er det da en grim Tone, hvori man deroppe fra nu bag efter tiltaler Biskoppen, og det vidner for mig om, at man ikke selv har en god Samvittighed. Har man gjort

en Gjerning, som man takker Gud for at have faaet Mod og Naade til, saa giver man sig ikke til at skjende til alle Sider; men det er det, som de gjør nu, og som da flere med dem tage Del i. Jeg kan ikke se rettere, end at Lind har baaret sig saa godt ad, som han omtrent kunde, naar han da ikke kunde gaa uden om Ministeriet og Martensen.

Det glæder mig, at ved Mødet i Kjøbenhavn var Nørregaard nok den eneste, der turde sige dem Sandheden og udtale sin grundige Misfornøjelse med den Aand, hvoraf de var besat; og det har han nok gjort med stort klem og til Forargelse for hele Kredsen. Denne hans Opræden synes jeg, kan være Svar paa, hvad du i dit Brev spurgte om, om han er at stole paa overfor Partiet. Det er slet ikke godt at svare for, thi hvem tør man svare for? man har jo ondt nok ved at svare for sig selv. Men i mange Maader stoler jeg trygt paa Nørregaard; han gaar ikke med til nogetsomhelst grimt Maskepi; Partivæsen ligger ikke for ham, medens han selv er en meget frisindet Mand, der heller ikke lader sig lægge Mundkurv paa. Jeg tror, man var vel tjent med at faa ham til Kjøbenhavn, mens der endnu er Ungdomskraft ved ham; og blev der gjort noget for det, var han vist ikke vanskelig at formaa til at tage Doktorgraden; det vilde sagtens være som Smørrebrød for ham, naar han saa, at det var værd at sætte noget ind derpaa. Men der maatte handles, mens han endnu er ung nok til at flytte.

Jeg gad gjerne vide, om du er enig med Brandt i, at δουλος ikke kan oversættes ved Træl. Jeg har forsøgt at hævde, at Troen paa "vor Herre" medfører, at vi kjende os selv som *hans egen*, eller Trælle; men Brandt mener, at Træl har saa daarlig en Betydning fra gammel Tid, er uadskillelig fra "fejg og troløs", saa det ikke kan lade sig bruge om de Christne i Forhold til deres Herre. Jeg tør ikke dømme afgjort derom, thi jeg er ikke sprogkyndig; jeg har for eget Vedkommende vænnet sig saaledes til Træl, at det slet ikke støder mig; Folk, der er vant til at høre mig, er det gaaet ligesaa, at de er helt fortrolige med Ordet. Men derfor var det jo endda muligt, at der var noget i Vejen med det. At Chr. Pedersen ikke brugte det, kunde maaske komme af, at han ikke holdt sig til Grundtexten, og at man den Gang mente, at Christendommen havde afskaffet alt Trællevæsen, fordi det i sig selv var uforeneligt med Christendom. Jeg synes at kunne tænke mig, at hvis Apostlene selv skulde benyttet vort Sprog, vilde de ikke gaaet af Vejen for Ordet Træl, ligesaa lidt som de gjorde det for δουλος. Men kan det ikke bruges, saa ser jeg slet ikke, hvordan man skal kunne gjengive δουλος paa Dansk, thi Tjener siger slet intet om dette, som dog er en Hovedsag, at δουλος er Herrens *Ejendom*, kjøbt og pligtig til at lyde uden Ophør. I "græske Antiquiteter" bruger man da uden Tvivl *Trællens* navn som fuldt svarende til δουλοι; denne sociale Institution er jo ganske ens i

Syd og Nord og hed hist δουλεία, her Trældom. Brandt skrev mig i forgaars et Brev til om, at han ikke vil offentlig tvistes med mig om Sagen men fastholder sin Indsigelse, og jeg er paa ingen Maade saa forelsket i Ordet, at jeg ikke vilde slippe det, hvis man kunde sige mig, hvad man da
5 bør bruge isteden.

Det er da ellers en farlig Helt denne Brücker; hans Visdom er jo ikke meget bevendt og var ikke heller værd at tage stort Hensyn til, naar ikke det var, at det gaar i Folk som sød Melk; og han farer rundt med sin Visdom over det halve Land, er ude paa Missionerne hver Uge, og det skal nok
10 hænge ved, saa vi har Jorden beredt for Fritænkeri, før vi ved af det.

Lev nu vel, gamle Ven. Gud styre alt godt for dig, og styre det saa, at vi dog endnu maatte se hinanden til nogen Glæde i dette Liv. Hils Hans, naar han kommer til dig.

Din gamle Ven

15 Gylling 18/3 83.

Otto Møller

198. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

[20/6-1883]

20 Min kære gamle Ven!

Denne Gang er der gaaet endnu længere Tid end sædvanlig med min Skriven til Dig, uagtet jeg dog ellers ikke er for flittig dermed, og uagtet jeg havde foresat mig, at det skulde ske meget snart, hvortil jeg havde saa meget des mere Aarsag, som det kun var min simpleste Skyldighed, at takke Dig
25 for Din venlige Indbydelse til at tage Bolig hos Eder i Sommerferien. Det var rigtig venligt af Dig at ville aabne Dit Hus for os, og det kunde ogsaa have været en stor Glæde saaledes i længere Tid at være sammen og skifte Ord og Tanker. Men Udfaldet af sidste Aars Sommerferierejse var saa ringe, idet jeg blev rigtig daarlig lige kort efter min Hjemkomst, at jeg har
30 anset det for rettest ikke paa den Maade at fare ud mere; i den Sted har jeg lejet et lille Hus i Nærheden af Klampenborg, hvor vi vil opslaa vort Pavlun for Sommeren. Vi bor meget kønt med Udsigt til grønne Marker, omgiven af en hel Krans af Skove, – en meget forfriskende Udsigt i Sammenligning med de tørre Brostene i Byen. Hver Morgen Kl. 8 tager jeg til Byen, og er i
35 Almindelighed her hjemme igen kl. 4½, saa jeg kan have Eftermiddagen uforstyrret. Og saa haaber jeg at skulle kunne tage mig en hel Ferie paa en Maanedstid lidt længere hen paa Sommeren. Dersom jeg saa vedbliver at være saa rask, som jeg har været i den sidste Tid, Gud ske Lov, saa haaber jeg at gøre en Tur over til Dig paa nogle Dage, om Du ellers til den Tid har Husrum for mig.

Naar jeg ikke før har skrevet, da er Grunden dels den, at jeg i den første Tid efter min Hjemkomst kun kunde overkomme temmelig lidt; ti skønt jeg havde haft megen Optræthed af Rejsen, var jeg dog tillige ikke saa lidt træt af den, og hertil kom jo endnu, som venteligt var, at der væltede en Mængde forskellige Hverv og Krav ind over mig, som havde biet paa min Hjem-
 5 komst. Imidlertid har jeg haft den Glæde, at jeg stadig er bleven mere rask, saa jeg dog begynder at øjne nogen Mulighed for, at jeg endnu engang kunde komme helt til Kræfter, hvad jeg sagtens ogsaa nok gør, om jeg ellers kan lære ret at bruge de Kræfter, jeg har, til Guds Ære. Du har vel ogsaa
 10 hørt noget om, hvad vi har haft for her, paa det Præstemøde, vi havde her i Byen midt i forrige Maaned. Det er Johs. Clausen i Lyndelse, som var den egentlige Fader dertil, i Forening med Strøm i Marslev og Høyer-Møller; Hensigten skulde være at forberede et større kirkeligt Møde, som skulde holdes i Efteraaret engang, til Drøftelse af de forskellige kirkelige Friheds-
 15 krav, som i de senere Aar har staaet paa Dagsordenen, for at man saaledes kunde blive enig om, eller komme til Klarhed over, hvad der herved er at gøre, hvilke Reformers der kunde ønskes o. l.

Det var naturligvis væsentlig de samme Spørgsmaal, som var oppe i Askov i sin Tid, og som vi havde for (Præstefrihed, Konfirmation, fraskiltelse
 20 Vielse og borgerl. Ægteskab, Præsters Uddannelse, – derhos om Udvidelse af Bispemyndigheden); Hensigten skulde dog ikke være at træde i Modsætning til Askovmødet, men snarere at byde Haand til Samarbejde for saadanne Reformers, som virkelig ere nødvendige, for saaledes at yde et Bidrag til, at *de* danske Kristne, som vil tjene vor Herre og vil hans Menigheds Vel,
 25 saa vidt muligt kan holde sammen og arbejde sammen. Naturligvis er der paa begge Udkanter nogle, som (bevidst eller ubevidst) ikke vil vide af Samarbejde at sige. Der er paa den ene Side det yderste højre, som man plejer at kalde det højirkelige, jeg vilde snarere sige: det sognepræstelige, eller det provstelige Stade, der vil have alt ved det gamle. Dette Stade er jo
 30 imidlertid uden virkelig kirkelig Betydning. Og paa den anden Side er der det yderste grundtvigske venstre, som ikke vil nøjes med mindre end at være en afsondret Sekt, indenfor eller udenfor Folkekirken, ligesom det nu kan falde sig, dog helst indenfor denne, paa Vilkaar af at Folkekirken erklæres for at kunne rumme alle de Religioner, som danske Msker kan
 35 falde paa at kalde deres Overbevisning.

Disse sidste kan naturligvis nok baade have en hel Del kirkl. Indflydelse og vinde større, især ved Hjælp af Indblanding af allehaande "folkelige", d. e. politiske Opgaver. Men det bliver mig Dag for Dag mere klart, at man gør bedst i at lade dem sejle deres egen Sø og løbe Linen ud, saa det kan blive klart baade for dem selv og andre, om de vil tjene *vor Herres* Sag,

eller det er blot timelige Formaal de forfølge. Men indenfor disse Yderkanter, tror jeg baade at der kan være Samarbejde for Guds Rige, og at der er Villighed dertil, naturligvis ikke saaledes, at det jo godt kan komme til Strid og haarde Sammenstød, men dog saaledes at man vil staa Last og
 5 Brast mod fælles Fjender, Vantroen og Materialismen o. dl., hvilket jeg derimod ikke er sikker paa mHt ”yderste venstre”; jeg mener tværtimod at saadanne Fremtoninger som Langelands-Valget i sin Tid og flere lign. temmelig tydelig viser, at naar kun de paagældende Fritænkere tilbørlig kan ringe med Frihedsbjælderne, saa vil disse Venstre-Kristne foretrække Samfund med dem, fremfor med Kristne, som de antage for at høre til
 10 ”Højre”.

Det er i det hele i mine Øjne noget af det sørgeligste, vi i disse Dage her til Lands ere Vidne til, at saamange af de grundtvigske Folk synes for enhver Pris at *ville* være et særskilt Parti, som ikke kan have noget Fællesskab med
 15 andre Kristne. Nu kan ikke længer Anerkendelsen af Trosordet staa som den Fane, hvorefter de samle sig, eftersom dette nu til Dags anerkendes og bruges af omtrent alle levende danske Kristne, hvor de end siden hører hjemme, næsten lige saa fuldt som de, der kaldtes Grundtvigianere, gjorde det for en 30 Aar siden. Derfor skal nu alskens andre folkelige og kirkelige
 20 Udenomsspørgsmaal opstilles som det Shibbolet, der skal gøre Skel mellem Grundtvigianere og andre. Dette er for mig et temmelig tydeligt Vidnesbyrd om, at det i Grunden ikke er vor Herres Sag, man vil arbejde for, men ialfald kun Mskehedens Sag. Jeg haaber kun, at dette snart paa en eller anden eklatant Maade kan blive aabenbart, for at de, der *vil* tage ved Lære,
 25 kan komme til Besindelse, mens det endnu er Tid.

Nu skulde vi til Efteraaret se at faa en Mindefest for Grundtvigs 100 Aars Fødselsdag her i Byen. Jeg tænker, at Du har faaet en Opfordring til at være Medindbyder dertil, og jeg haaber og vil bede Dig om at efterkomme denne
 30 Opfordring og idetmindste lægge Dit Navn til, selv om Du, hvad jeg frygter for, vil holde Din egen Person udenfor Mødet. Du vil se, at vi har gjort os Umage for at faa alle forskellige Afskygninger indenfor den grundtv. Kreds repræsenterede blandt Indbyderne, skønt jeg tænker, at der endda vil savnes adskillige Personer paa Listen. Saaledes har der været flere, der har udtalt bestemt Ønske om at faa Jens Lund i Vejstrup med, hvilket jeg for
 35 min Del ansaa og anser for overflødig, da han, saavidt jeg ved, kun har tjent sine Sporer ved Brandes's Valg. –

Forresten er det Tanken, at der i de nærmeste 2-3 Dage inden 8 Septbr. skulde holdes Foredrag om de forskellige Sider af Grundtvigs Virksomhed, derimod skulde Mødet d. 8de, som det ogsaa er udtalt i Indbydelsen, kun samle Folket om Gr's *kirkelige* Betydning, det eneste, som man antog

endnu kunde samle Folk. Om Søndagen (d. 9de) skulde der saa holdes Mindeprædikener af Brandt i Vartov K., af Leth i Frelsers K. og af mig; og om Mandagen skulde der foretages et Tog til Udby, til den Mindesten, som skal rejses der, og til Gr's Grav ved Gl Køgegaard. – Dog disse Enkeltheder
 5 er jo ikke endelig vedtagne, men skulde først drøftes paa det event. Møde i første Halvdel af Juli. Nu faar vi jo se, hvad Mødet kan blive til, om det overhoved kommer istand, og i saa Fald, om det saa skal tjene til at holde Ligtaler over den Tid, da Grundtvigs Venner kunde holde Vennemøder, eller om det skulde kunne tjene til at forene dem, der nu paa flere Maader
 10 synes at ville gaa hver til sin Side. Det sidste var det ønskeligste; men jeg synes, man maatte være meget sangvinsk for at haabe dette Udbytte, – desværre.

Jeg har haft en stor og meget frydelig Højtid i mit Hus, idet jeg d. 19de Maj havde Sølvbryllup. Vi blev overvældede med Foræringer og med
 15 Beviser paa Mskers Kærlighed, baade her fra Byen og fra mine gamle Menigheder, saa jeg ikke nogensinde véd at have haft saa megen Aarsag til paa én Gang at glæde mig og at blive ydmyget, som paa den Dag. En af de Foræringer, som glædede mig mest, var et smukt Maleri, som jeg fik af en ”Kreds af akademiske Tilhørere”. –

Saa om Middagen, eller snarere Aftenen, ti det var Kl. 6, – havde man gjort et Gæstebud for os, hvortil vi selv havde indbudt vor Slægt og nærmeste Venner, men ellers var det Folk af Menigheden her, som var samlede, henved 300 i Tallet, en rigtig glædelig Slutning paa Dagen. Der er noget saare oplivende ved saaledes at modtage Beviser paa, at Msker er
 25 glade ved ens Gerning; men jeg har rigtignok ikke kunnet andet end sige til mig selv, at Paaskønnelsen har været langt større, end jeg har fortjent.

Du spurgte i Dit sidste Brev om min Mening om Ordet *Træl*. Saavidt jeg kan se, er der fra det græske Sprogs Side ikke noget i Vejen for allevegne at oversætte δούλος ved *Træl*. At der *kan* ligge en lignende ringeagtende
 30 Betydning deri, som i det danske ”*Træl*”, mener jeg fremgaar tilstrækkelig f. E. af Rom. 8 πνεῦμα δουλείας, og skønt denne Betydning ikke altid – eller rettere: kun sjældent – kommer i Betragtning (saaledes ikke naar Apostlene kaldes Guds og Xi δούλοι) saa synes den dog ogsaa efter græsk Tankegang at have ligget meget nær, hvilket fremgaar deraf, at LXX,
 35 saavelsom N. Test. plejer at gengive מִשְׁלָבָה, hvor det bruges om Messias og om det sande Israel, ved παῖς τοῦ Θεοῦ (ordret: Guds *Dreng*, i samme Betydning som i fordom i Gl Dansk, og Svenskerne den Dag idag, bruge Ordet *Dreng*. – Du har rigtignok, saavidt jeg mindes, i Din Overs. af Evangelierne stedse oversat dette παῖς ved *Søn*; men det er utvivlsomt urigtigt). Her synes altsaa Ordet δούλος, som dog var den ordrette Over-

sættelse, medens παῖς er = ᾤῶ , – at have lydt for uædelt i græske Øren. –

Men Spørgsmaalet er efter min Mening her ikke, hvorledes δοῦλος *kan* oversættes, men hvorledes det efter nuværende *dansk Sprogbrug bør* oversættes; og i mine Ører og for min Følelse har Trællens navn den samme uædle Klang som for Brandts. Jeg kunde ikke godt i Alvor tage det i min Mund, at Apostlene var Kristi *Trælle*, og jeg tror heller ikke at Grundtvig kunde gøre det i Prosa, selv om han af og til poetiske et elegant har brugt det i bunden Stil. Og jeg mener, at vi er i ligesaa god Ret til at oversætte det samme græske Ord snart: Træl, snart: Tjener, som LXX til at oversætte ᾤῶ snart: δοῦλος, snart παῖς (Du vilde dog heller ikke i sidste Del af Jesaja kunne finde Dig i den Oversættelse: Herrens *Træl*); her maa den sproglige Takt vise Vejen. – Men hvad Realiteten angaar, er jeg naturligvis aldeles enig med Dig, at naar Kristus er vor *Herre*, saa er vi *hans*, høre ham til, hvoraf nødvendig følger, at Selvraadighed og Selvklogskab ikke hører hjemme i hans Rige, og jeg mener, at dette er en Sag, som man nu om Dage har rigelig Aarsag til at lægge Menigheden paa Sinde.

Naar jeg, med Guds Hjælp, længere hen paa Sommeren kommer over til Dig, skal jeg have ordentlig talt med Dig om Præsternes Uddannelse, et Spørgsmaal som, efter hvad der kom frem paa vort ovenomtalte Møde, lader til at ville blive brændende omkring i Landet. Brücker vil jo have en specifik grundtvigsk Højskoleuddannelse for de vordende Præster; til Grund herfor ligger, saavidt jeg ser, den Tanke, at enhver Retning indenfor Folkekirken burde have sin Præsteskole, hvilket jo meget snart vilde føre til, at Folkekirken faldt fra hinanden i 2-3 "Kirker".

Men Spørgsmaalet er, om der ikke bør aabnes Adgang til Præstegerningen for Folk, der ikke have taget Artium, og da, hvorledes den Sag skulde ordnes. Der er virkelig Trang til alle de gode Kræfter, som kan faas til den Tjeneste, hvilket ej alene fremgaar af, at mindre Kald af og til maa opslaaes 2 og flere Gange, inden en Ansøger melder sig, men ogsaa af, at ganske nybagte Kandidater kan blive Sognepræster. Saaledes blev nu nylig Dit Fødesogn besat med en Thomsen, der i Januar d. A. blev Kandidat med haud *secundi*, forøvrigt vistnok et troende Mske, men uklar og meget svag af Evner, men vist med meget gode Tanker om sig selv. – Som den Mislighed, man især bør undgaa, men som vil være vanskeligst at undgaa ved en Ordning, hvor man kunde tage en teol. Examen uden at være Studenter, anser jeg især *den*, at en hel Del Skolelærere og Seminarister, "danske Teologer", vilde se at slippe igennem Prøven med nogle græske (og hebraiske) Brokker; ti det vilde være langt fra at blive til Gavn for Menigheden. Eller, som jeg ogsaa kunde udtrykke det, Vanskeligheden er

at sikre sig, at Præsterne nogenlunde blive Indehavere af almindelig Dannelselse.

Saa lev vel for den Gang, min gamle Ven. Du vilde glæde mig meget ved et Brev; men jeg skammer mig næsten ved at opfordre Dig til at skrive; imidlertid har Du saa mange Gange bevist Dig bedre end mig i den Henseende, saa jeg haaber, at Du ogsaa denne Gang vil gøre det.

Min Kone hilser baade Dig og Din Hustru, hvem jeg ogsaa beder hilset fra mig. Gud styre alt paa det mildeste og bedste for Eder, og han føje det saaledes, at vi snart maa ses med Glæde.

10
Emiliekildevej, Klampenborg
20 Jun. 1883.

Din trofaste Ven
Skat Rørdam

15
199. O:to Møller til Thomas Skat Rørdam [28/6-1883]

Kjære gamle Ven!

Ja vist er der gaaet Tid, siden jeg i Vinter skrev til dig; det er længst blevet Sommer med noget mildere Kaar, men forresten gaa mine Dage jo omtrent paa samme Maade med Undtagelse af, at jeg nu kan liste mig noget omkring i Haven, naar jeg da ellers kan faa Vejret, thi den Asthma, som jeg aldrig slipper, er dog en besværlig Ting.

At du har holdt Sølvbryllup, har jeg jo hørt, og ogsaa noget om, hvordan det gik til ved Festen; men det var jo først en Tid bag efter, at Hans skrev hjem om det og jeg fik det at høre, og da det saaledes var bagefter, fandt jeg ingen rigtig Grund til at komme med min Lykønskning, medens det visse-
ligt har glædet os at tænke paa og tale om, at I har faaet Naade til at leve disse Aar til Glæde for hinanden, og kan fejre Dagen med at se paa en Flok af sunde, voksne Børn. Det maa være meget glædeligere endnu, end jeg kan
tænke mig, skjøndt jeg jo da ogsaa nok ved, at det vel altid gjelder, at den Glæde, vi ikke kjende, og som derfor synes os saa værdifuld, har ogsaa for dem, der faa den, sine Torne, som kun de kjende. Jordisk Glæde er der altid en Hage ved og ikke sjældent en stor Hage, og var det ikke saa, blev vi heller ikke tilsinds at søge nogen anden Glæde.

At du er bleven hændret med Ridderkorset, regner du vel sagtens ikke for de store Ting, men blandt de timelige Ting er det vanskeligt nok at sige, hvad der er stort eller smaat. Jeg husker, at Birkedal for mange Aar siden blev baade rørt og dybt glædet, da han fik denne Udmærkelse, og er det gaaet dig ligesaa, saa finder jeg, at der kan være noget sandt og smukt i det,

og ønsker da meget hellere, at du maa være glad derved, end helt ligegyldig derved; der kan jo ogsaa deri ligge et Kald til noget, naar det forstaaes paa rette Maade, ligesom Luther fik eller tog mod et Kald, idet han blev Doctor i Theologien.

- 5 Hovedsummen heraf er nu denne, at jeg er glad ved, at vor Herre har ladet nogle lyse Dage gaa op over dig, som du kan have Glæde af at tænke tilbage paa i de kommende, og fremfor alt over, at dit Helbred tegner til at bedre sig for Alvor. Det maatte jo ske, om du ellers skulde kunne røgte din Tjeneste; en anden, der kun har en lille Tjeneste, kan komme igjennem med
10 smaa Kræfter og under megen Klemme; det kan du nu ikke, og da der ingen Tvivl er om, at du er paa en rigtig Plads, forsaavidt da Danmarks Bestaaen og de danske Studerendes Uddannelse er af nogen Vigtighed, saa er det jo heller ikke andet, end hvad vi nok tør haabe paa, at du faar den fornødne Kraft til at kunne varetage det, du skal. Maatte det nu blot vare ved, thi det
15 er strængt at falde ned igjen, naar man syntes at være kommen lidt paa Fode.

Du gjorde mig rigtignok glad ved Udsigten til, at du i Sommer kan komme herover i nogle Dage; Gud give nu, at det maa lykkes, og vi maa kunne ses nogle Dage i Fred og til Glæde; der er dog ingen, jeg kan saadan
20 med som dig. Men da du kun taler om dig selv, er jeg bange for, at Meningen er, du vil komme alene; du vilde dog vist være mere glad, naar din kjære Hustru, som vi holdt saa meget af, eller nogle af dine Børn fulgte med; du har dem jo baade store og smaa, og alle er her velkomne, naar de komme i dit Følge. Dette maa du nu vide saavel som, at hvis din Udflugt
25 derved fordyres, og du kan jo sagtens have Brug for dine Penge, saa kan du med saa frit et Mod lade mig betale det hele; jeg har Raad til det og gjør det med Glæde. Og dermed være saa nu denne Sag, som for mig har stor Betydning, Gud befalet, at han vil føre den paa bedste Maade.

Før jeg fik dit Brev, havde jeg sendt Afslag til Brandt paa at være
30 Medindbyder til Vennemødet. Det synes mig upassende at indbyde til det, man ikke selv kommer med til, og selv om jeg kunde, kom jeg ikke, thi jeg er ikke blot med dig i Tvivl om, at dette saakaldte Vennelag kan holde sammen, men jeg er aldeles overbevist om, at det hverken kan det, ej heller bør der gjøres unyttige Anstrængelser for det. Blandt dem, der opfordredes
35 til at være Medindbydere, var der mange, som jeg længst har ophørt at føle mig i noget nærmere Samfund med.

Hele Venstreafdelingen blandt den gamle Kreds gaar en ganske anden Vej og tjener en ganske anden Aand end vi; de er tagne med ind i den moderne Radikalisme og vil sluges deraf om kortere eller længere Tid, idet de tjene for det, som er Gud mest imod. Der er vel forhaabentlig en Del, som vil faa

Øjnene op og reddes ud af Ilden, men det store Tal gaar for mine Øjne kun længere og længere frem ad den gale Vej, og de kan maaske slet ikke standse mere. Det er ikke saa, at jeg som Enkeltmenneske vil gjøre mig selv retfærdig over for dem eller anse mig for bedre; men jeg er overbevist om, at det er den onde Aand, de tjene og ledes af, hvormed jeg jo slet ikke siger, at jeg lader mig lede, som jeg skulde, af Guds Aand. Men naar man er bleven klar over, at det er ikke den samme Aand, vi styres af, men i Grunden vil stikmodsatte Veje, saa bør man heller ikke koble sig sammen, men sige, som Abraham sagde til Loth.

- 10 Grundtvigs Hundredaarsdag kunde give meget at sørge over, thi dels mener jeg, at hans sidste Aar ikke svarede til, hvad de stærke Aar lovede, dels er det, siden hans Bortgang kommen stedse klarere for Dagen, hvilke farlige Forbindelser det er, der i hans sidste Aar blev indledte, og hvilke vrange Opgaver man kom ind paa at forelske sig i. Kold har ganske vist stor
15 Skyld i Forvildelserne, men Grundtvig gjorde dog sit til at give Folk Tro til ham, hvem han vistnok ikke kjendte, som han jo da i det hele kun var en daarlig Menneskekjender og holdt kun af det, der gav sig ud for at stemme med ham selv. Jeg har altid havt Afsmag for Vennemøderne og synes naturligvis mindre om dem, jo aabenbarere det bliver, at der er uforligelige
20 Aander, der har Magten der. Jeg er derfor ogsaa bange for, at I faa mere Sorg end Glæde af det paatænkte, hvis det da ikke ligefrem bliver til Sorg og Skam for ham, det skulde minde om.

Jeg har af Nørregaard hørt om, at der skal holdes en lang Række Foredrag om Grundtvigs Betydning i allehaande Retninger; det forekommer mig ikke heldigt at komme ind paa saadan Udparcelleren og Snakken
25 om ham fra alle Sider med allehaande Syn paa ham. Det var vist bedre, at han blev mindet ved en ordentlig Tale, hvis der ellers er nogen, der har Overblik til at se samlet paa ham. Men det hele tiltaler mig ikke, fremfor alt fordi Livet stadfæster ikke, at man har forstaaet ham, traadt i hans store
30 Fodspor og været tro mod hans Grundsætninger.

Du er jo altsaa enig med Brandt i, at "Træl" ikke lader sig bruge som Oversættelse af δούλος, naar dette betegner vort Forhold til Herren og Gud i det hele. Jeg indrømmer, at vi er uvante med det og mener, at det ligger i vor Bibeloversættelse, men jeg er ikke bleven overbevist om, at man
35 har handlet rigtigt i at gjøre dette betegnende Ord ubrugeligt i dette Forhold. Jeg kan nu heller ikke indse, at hvad du anfører om LXX Oversættelser af det tilsvarende Ord i Hebraisk i mindste Maade gjør Tingen mere rede. Hvis det nemlig er saa, at LXX har ment, at δούλος var upassende om Frelseren og dermed om vort Forhold i hans Efterfølgelse, og derfor har foretrukket Ordet παις, hvordan skal det da forklares, at Herren og

Apostlene med Flid tage Ordet i Brug alligevel, ja at Paulus ligefrem anvender det om Frelseren selv (Fil. 2,7); det maatte jo saa være ligesom en Indsigelse mod, at dette Ord var kasseret og skudt ud af Brug, en Gjenindsættelse af det i sin Ret, og det samme maatte jo saa have sin Gyldighed, at det fuldt tilsvarende Træl maa paa ingen Maade vrages, fordi det synes os noget usmageligt, da der tabes mere derved, end der vindes ved at faa et andet mere velklingende Ord. Jeg tror, at man burde gjøre, hvad man kunde, for baade selv at vænne sig til det og forlige andre ved det, da den Tugt og store Trøst, der ligger i det, ligger altfor langt borte fra "Tjener", til at ikke mange derved gaa Glip deraf.

Og hvis det forholder sig, som jeg stoler paa, du har Ret i, at LXX har villet undgaa δουλος, medens Herren og hans Apostle med Flid har hævdet det som det bedste, saa kan det jo godt forholde sig paa selvsamme Maade med dem, der nu krympe sig ved Ordet Træl. Jeg kan ikke heller give dig Ret i, at Grundtvig har brugt det poetice et eleganter, thi der er aldeles ikke noget enten poetisk eller elegant ved det, men jeg tror, at naar han særligt har været i Aande, saa har han særligt ramt det rette. Er det uværdigt i Prosa, er det det tilvisse ogsaa i Vers, og det er slet ikke for Rims Skyld, han vælger det, hvad ikke sjældent gjælder om gamle Ord hos ham.

Skrefsruds Skrift om Frimureriet har kun bestyrket min Overbevisning om, at Frimureriet er noget Skidteri. Det gjør et daarligt Indtryk, at han har Tid til at føre Forsvar for saadan noget og gjør Allarm, som der var Synd i at pirre op i den Rede. Her talte han om, at han var ved at skrive baade det og det, især da en ordentlig Fremstilling af Virksomhedenovre i Santalistan; det har han imidlertid ikke faaet Tid til, men derimod raget sig længere og længere ind i dette Kram. Fr. Nielsen lader ham da vel heller ikke faa det sidste Ord, hvorvel Frimureriet ikke er værd at gjøre lange Studier over. At Skrefsruds Bog intet aabenbarer af, hvad der er værd at vide, er vel, fordi der ikke er andet end Hulhed under det hele.

Et Skrift af en anden Art, som jeg har læst med Udbytte, er Heuch: Vantroens Væsen; jeg er rigtignok grumme lidt enig med ham i hans Christendom eller rettere Theologi, og han er utaalelig bred og snakkesalig; men der er alligevel meget gode Ting hos ham om selve det vanthro og radikale Væsen, og navnlig har han Held med sig, naar han lader de vanthro faa Lejlighed til selv at udtale sig i Ro.

Man siger, at Martensen skal være meget aflægs og tænke paa at trække sig ud af det hele. Det synes mig ikke glædeligt, thi saa bliver det vel ham selv, der kommer til at staa for, hvem der skal være hans Efterfølger, og det har jeg ingen Tro til, at han er istand til at afgjøre paa rette Maade. Det var vist bedst, om han blev ved, til vor Herre afløste ham; han er med alt, hvad

man kan have mod ham, alligevel paa sin Plads, men den, han vilde bestemme til sin Eftermand, blev udentvivl kun hans Skygge og Efteraber.

Man siger, at der nu er ikke saa lidt Stemning blandt Bisperne for Forandring i adskillige Retninger, og det er paa Tide at gjøre noget, hvis det
5 ikke skal blive bag efter. Jeg ser jo, at du selv nu omgaaes med allehaande Reformtanker i Retning ad det, du revsede Askovmændene for, og det er godt nok men er dog sært nok. Alligevel ser jeg langt hellere, at du og andre sindige Folk tage Sagen i Haand, end de vilde Karle; og noget maa der som sagt gøres, hvis vi ikke skal se en Mængde Daarligheder gaa for sig i Lighed
10 med det paa Mors. Hvis blot Bisperne kunde formaaes til at røre sig lidt af Stedet, saa gik det sagtens let, thi det meste og vigtigste kan jo ordnes ganske administrativt; men skal Venstre til at larme med det, saa bliver det naturligvis ingen Ting til.

Ja lev nu vel gamle Ven. Hils Hustru og Slægt, din gamle Moder ikke at
15 forglemme; hun havde da nok en glad Dag, da du holdt Fest, og har da ogsaa noget at være glad ved. Gud lade nu Alt gaa saa godt, at vi kan mødes i Sommer i en god og af Gud fredet Stund.

Din gamle Ven

Otto Møller

Gylling d 28 Juni 83.

20

200. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

25

Emiliekilde, Klampenborg

23/7 83.

Min kære gamle Ven! –

Det er nu min Agt paa Løverdag d 28de at give mig paa Rejsen til Dig, saaledes at jeg kan være paa Hovedgaard Station Kl. 4½ Eftermiddag, hvor
30 jeg da tænker at Du vil være saa skikkelig at hente mig. Gud give, at Du saa maa være rask, og at alt maa staa vel i Dit Hus, saa vi kan være sammen med Glæde i nogle Dage. Jeg agter at medtage min ældste Dreng, 14 Aar gl, hvem jeg antager Du ogsaa kan huse. – Tak for Dit Vennetilbud at betale min Rejse. Jeg véd at Du mener det, og hvis jeg trængte dertil, vilde jeg ikke
35 betænke mig paa at modtage det; men skønt jeg unegtelig, som Du formoder, har brug for mine Penge, saa har jeg dog Gud ske Lov ikke saadan Mangel paa dem, at jeg jo vel kan betale en saadan Rejse. – Derimod har jeg en Bøn til Din Kone. Jeg maa stadig bruge en Del Forsigtighed med min Levemaade, navnlig ikke spise Rugbrød, sure eller fede Ting, ej heller drikke Kaffe, hvorimod jeg konsumerer ikke ubetydelige Kvantiteter af

Mælk (helst kogt) og alskens Kødmat. Saa vil [Du] nok være saa venlig at bespise mig med saadanne Ting i de Dage.

Andre Dele, som kunde være at skrive om, vil jeg opsætte, til vi med Guds Hjælp ses. Kun har jeg et halvvejs Ærende til Dig, som jeg strags vil
5 bringe. Jeg kom lejlighedsvis til at omtale for Fredr. Nielsen, at Du havde udtalt Dig meget lidt tilfreds med Skrefsruds "Basis er vor Kristentro". Han vilde nu meget gerne have, at Du skulde f. E. i Dansk Kirket. skrive en kort Anmeldelse af denne Bog og hans sidste Modskrift imod den. Og jeg tror, at om Du kunde gøre det, vilde Du gøre adskillig Gavn, til Styrkelse af
10 svage Sjæle, som af Skrefsruds Person lade sig imponere til at mene at Frimureriet er ægte Kristendom (saal. som f. E. P. A. Holm, der i et fynsk Blad skal have skrevet, at nu kan man se, at en Kristen trygt kan være Frimurer). Kan Du gøre det, saa gør det; Fr. Nielsen er en brav Mand, som vel fortjener nogen Støtte i den Sag.

15 Gud være saa med Dig og alle Dine, saavel som med mig og mine, saa vi kan mødes med og til fælles Glæde.

Din trofaste Ven
Skat Rørdam

20 Hils Din Hustru venligst. Min Kone hilser Eder begge.

201. Thomas Skat Rørdam til Otto Møller

25

Kbhvn. 11 Okt. 1883.

Min kære gamle Ven!

Nu er der gaaet over to Maaneder, siden jeg forlod Gylling, saa det kunde unegtelig vel være paa Tiden, at jeg lod høre fra mig, bl. a. for at sige baade
30 Dig og Din Hustru Tak for den gode Modtagelse og gode Behandling, jeg fandt hos Eder. Jeg havde vistnok dog ikke opsat dette saa længe, dersom Du ikke havde været saa ædelmodig, den Gang jeg var ved at stige paa Vognen, at sige, at Du vilde skrive først til mig, hvilket jeg antager, at Du ikke har glemt. Men kanske Du siden har angret denne Ædelmodighed og
35 ment, at jeg dog burde være den, som først lod høre fra mig, hvilket jeg iøvrigt ganske villig skal indrømme har sin gode Rigtighed. Men da jeg ventede paa Brev fra Dig, opsatte jeg at skrive, mens Sommerferien stod paa, og efter den Tid har jeg som sædvanlig haft fuldt op at gøre, saa at det har faldet mig vanskeligt at finde Tid. Nu skal det imidlertid ikke vare længer. –

Du maa ikke tage min Tavshed som et Vidnesbyrd om, at jeg ikke var glad ved at besøge Dig. Det var mig en *stor* Glæde og Vederkvægelse atter at se Dit gamle Ansigt, og end mere atter at tale med Dig og erfare, at det gamle Baand holder endnu lige saa fast som nogensinde, – Gud ske Lov.

5 Hver Gang jeg siden har sunget ”Den signede Dag” og er kommen til det sidste Vers, har jeg i Tankerne vendt tilbage til vort Samliv i de tre Dage, og da tillige set fremad til det Samliv ”i Lyset”, som vi af Guds Naade haaber og stunder til.

10 Det vilde være en stor Glæde, jeg tænker ogsaa til adskilligt Gavn, om vi kunde komme tiere sammen her paa Jorden; men naar vi dog blot maatte komme frelste hjem, saa skal vi ikke savne Samlivet her. – I den Anledning er jeg ogsaa af og til kommen til at tænke paa, hvad vi med Hs. til Dine Tanker om Forsoningen talte om, at det var urigtigt, naar vore luth. Fædre talte, som om Syndsforladelsen var den hele Frelse. Det er vist rigtigt nok at
15 sige, at der her er en Mangel hos dem; ti Frelsen er først fuldkommen, naar vi er frigjorte fra al Synd. Men det er dog mange Gange siden faldet mig paa Sinde, at Syndernes Forladelse alligevel altid *her* maa blive Hovedsagen *for os*, ti den er det eneste, vi kan være visse paa, og vi kommer aldrig her saa vidt at vi kan sige: nu *er* jeg frelst fra mine Synder; vi er kun frelste i Haabet.
20 Saa det kan vel være, at vore Fædre netop har truffet Kærnepunktet, idet de saa stærkt, ja næsten udelukkende talte om Syndsforladelsen. Dette vil jeg bede Dig betænke, og derefter at rette eller slette hvad stærke Ord Du kan have brugt om dem i Dit Skrift om Forsoningen; ti jeg har et
Indtryk af, at Du, saa vel som jeg selv, brugte altfor stærke Ord om dem, da
25 vi talte sammen derom. Til det ovenfor sagte kommer desuden, at Troen paa Syndernes Forladelse aabenbart er som Nøglen til det nye Levned og til al Overvindelse af Synden i os.

Der er nu gaaet en Maaned siden Gr.s Hundreaarsfest, saa jeg har næsten glemt, hvad der kunde været at sige om den. Den løb jo ganske
30 fredelig af, naar man undtager det Efterspil der fandt Sted om Søndagen efter Festmaaltidet i Vodroflund, hvor det gik meget varmt til. Men det var dog egentlig ikke mellem dem, der kalde Grundtvig deres Læremester, at der da blev Strid, og det var i det hele kendeligt, at der hos de ”røde” var en god Vilje til at holde Fred i de Dage, og at de derfor holdt sig tilbage; men
35 ligesaa kendeligt var det rigtignok, at Freden ikke var at lide paa.

Noget af det der behagede mig mindst, var Arvesens Tale i Rosenborg Have. D. v. s. Meningen kunde jo i sig selv være god nok, men den gjorde paa mig i høj Grad Indtryk af at være Fraser tilhobe for ham selv. Hovedtanken i Talen var, at Kristendommen maatte gennemtrænge og lutre alle Forhold ogsaa i Folkelivet, en Tanke, som jeg ikke havde ventet af en

saadan Politiker, som Arvesen nu er bleven, vilde gøre sig til Talsmand for; men jeg fik hele Tiden den Følelse, at han ikke selv mente hvad han sagde, hvortil ogsaa meget bidrog, at han havde lagt sig efter en ejendommelig ubehagelig Maade at rømme sig paa, aldeles ligesom i sin Tid J A Hansen, om Du har hørt ham tale; det lød, hver Gang han saaledes rømmede sig, som om han gjorde det for at kvæle en Latter over, at han saaledes stod og tog sine Tilhørere ved Næsen. Jeg tænkte ved mig selv: det er dog grueligt, hvor den Politik kan ruinere et *Mske*; ti Arvesen var et flinkt *Mske*, da han i sin Tid var her nede. – Dog er det jo muligt at jeg tager fejl i denne Dom; jeg ytrede noget lignende for Nørregaard, og han mente, jeg gjorde A. aldeles Uret. –

Et endnu bedrøveligere Efterskrift til Festen var dog Baagøs Tale i Studentersamfundet. Hans Mening var vel egentlig, at saadanne Fritænkere, som havde et idealt Syn paa Mskelivet, og som altsaa arbejde paa det ægte mskeliges Fremme, dem kunde vi ”mødes” med, hvilket han forklarede = gaa sammen med paa enkelte Omraader. Men han udtalte nok ikke alene ifølge Morgenbladets o. l. Referater, men ogsaa i Virkeligheden sin Mening saa dunkelt eller holdningsløst, at man ikke let kunde faa andet ud deraf, end at vi godt maatte kunne gaa sammen med Naturalismen paa de ikke-religiøse Omraader i det hele.

Jeg talte med ham nogle Dage derefter; han var en hel Del forknyt over den Opsigt, hans Tale havde vakt, eller rettere, over den Modsigelse, den havde fundet; men forresten viste han sig at være forbavsende uklar over den Sag, han havde villet klare. Han mente, at naar man misbilligede hvad han havde sagt, var det egentlig kun fordi man ansaa det naturlige *Mske* for absolut ondt. Og han blev meget forbavset, da jeg oplyste ham om, at dette var langt fra at være Tilfældet; man kunde overmaade vel indrømme ikke alene, at der endnu var noget godt i det faldne *Mske*, men ogsaa, at endog de mest afgjorte Fritænkere og Gudsfornegetere kunde være skikkelige *Mske*, uden at man derfor i nogen Maade kunde gaa sammen med dem; ti selv om man kunde ”mødes” med dem, var det dog kun som naar to mødes, der gaa i stik modsatte Retninger, ti Naturalismen og Gudsfornegtelsen gaar den stik modsatte Vej af den, vi gaa, dvs. nedad til at gøre *Mske* til Træl af Naturen, og har et stik modsat Maal, nemlig at nyde, medens vort er at lyde, og derigennem at vinde Friheden. –

Dette lod han til aldrig før at have tænkt paa. Det gjorde mig meget ondt at møde denne Grund-Uklarhed hos ham; ti personlig holder jeg rigtig meget af ham. – Men saaledes gaar det: slet Selskab fordærver gode Sæder; man vil være Frihedsmand, og saa skal man række sig saa langt som muligt for ogsaa ved sit Frisind at takkes de Frihedsmænd, der tage sig Frihed til

og ved at gøre Msket lig med de umælende. Saameget fremgik klart for mig af den Historie, at Baagø ikke er Mand for at klare Stillingen for nogen i de Grundspørgsmaal, der for Tiden ere oppe. –

- 5 Hvad min egen Deltagelse i Festen angaar, saa indskrænkede min Aktivitet sig til at prædike om Søndagen. Indholdet af min Prædiken var omtrent det, vi havde talt om. Den vil blive trykt i en Beretning om Festen, som Johs Schrøder er ifærd med at udgive. Der kan Du faa den at læse.

15de Oktbr.

- 10 Saa langt kom jeg forleden Dag; da blev jeg afbrudt, og først idag kan jeg komme til at fortsætte og slutte. –

- Nu skal vi jo snart til ogsaa at have en Mindefest for Luther (det er et ganske morsomt Træf, at den falder paa den Søndag, da der i Kollekten takkes for, at vi er blevne befriede fra "det græselige Pavedoms Vildfarelse"). Saa har man ogsaa her fundet det passende at se at faa oprettet et Mindesmærke for Luther og Reformationen, om muligt et saadant som paa 15 én Gang kunde medtage baade Luther, P. Paladius og H. Tavsens. Jeg er nu ikke saa meget for denne i vore Dage overhaandtagende Opbygning af Profeternes Grave, men er dog bleven halvvejs tvungen til at være med 20 iblandt Indbyderne, ja endog kommen ind i Forretningsudvalget. Jeg tænker, at ogsaa Du faar en Opfordring til at sætte Dit Navn under Indbydelsen, hvilket jeg vilde ønske Du vilde gøre; det er altid godt at være i godt Selskab. –

- Hvad siger Du om den raske Kultusminister, vi har? Der skal dog et vist 25 Mod til saaledes ganske paa egen Haand at indføre et Kirkeraad; ti saa vidt jeg har kunnet erfare, har han ikke raadført sig med nogen eneste gejstlig Personlighed derom; og har han raadført sig med andre, Jurister e. dl., saa er det gaaet meget hemmeligt af, ti ikke et Mske har anet, at sligt var i Vente, førend det stod at læse i Dagens Nyheder. Martensen har ligesaa lidt 30 haft dermed at gøre, som andre udenforstaaende. – (Marts. ligger iøvrigt for Tiden temmelig alvorlig syg, jeg hørte endog idag fortælle, at han skulde ligge for Døden, kun have faa Dage tilbage; men om det forholder sig saaledes, ved jeg ikke).

- Nu kommer det rigtignok an paa, hvad Folketinget vil sige dertil; ti selv 35 dette lille 9 Mands Kirkeraad kan jo ikke holdes uden Penge, og dem skal naturligvis Rigsdagen bevilge (hvis man ikke kan tage dem af Stiftsmidlerne), og Rigsdagen, dvs. Folketinget bevilger naturligvis ikke Scavenius en Øre mere, end den højst skal nødes til, navnlig dersom dette Kirkeraad, som troligt nok kan være, vil blive betragtet som et Indgreb i Rigsdagens velerhvervede Rettigheder, eller ialfald Indrettelsen af det som et Overgreb

af Ministeren paa Rigsdagens Enemærker. Jeg hører, at det allerede betegnes saaledes i Venstrebladene.

Jeg har med megen Glæde læst Dit Stykke i Kirket. om Rom. 9-11. Jeg har ikke haft Tid til nøje at overveje og undersøge, om det virkelig lader sig
 5 gøre at forstaa ”forhærde” i den ejendommelige Betydning, som Du tillægger det, og som unegtelig vilde lette adskillige Vanskeligheder; men selv om din ikke holder Stik, vil Din Udvikling af Tankegangen hos Pavlus alligevel staa fast, og jeg tænker at den ogsaa kan gøre Gavn hos somme, skønt de
 10 Ulejlighed med N. Test., at de tage sig for at overveje dens Indhold.

Nu lader det jo til at vi skal have en ny Frimenighed udenfor Folkekirken, i Høve. Jeg gad dog se, om man nu ogsaa skal have en lignende Masseudtalelse i Højskolebl. til Fordel for den, som for den paa Mors. Item om de ogsaa der, ligesom paa Mors, vil erklære, at de ikke vil have med
 15 Folkekirken at gøre, med mindre deres Præst kan have samme fuldstændige ”Præstefrihed” som nu, hvilket i Høve vil sige, at han staar under Smed Vedels og Rasm. Dinesens Justits. –

Det ny Theol. Tidsskr. er for Sthyrs Vedk. (de andre Afhdl. har jeg ikke faaet læst) en temmelig grundig Prostitution; der skal en stor Naivitet til at
 20 udgive en Stump Forelæsn. over NT's Indledning af en Begynder for Begyndere, som om det var noget nyt og godt, – tilmed med saadanne Bommerter i, som at Justin Martyr var en Jødekristen. Saa var dog Kalkars Tidsskr. bedre. – Der har formodentlig ogsaa i Eders stedlige Aviser staaet
 25 meldt, at jeg søger at komme til Lyngby, hvilket skal gennem kbhvske Korrespondenter have løbet Landet rundt. Det er aldeles usandt, det har ikke noget Øjeblik været i min Tanke. Men min Broder Holger søger det. –

Saa lev vel for den Gang, min gamle Ven. Gud lade sit Lys skinne varmt paa Dig og Dine, saa Du maa kunne glæde Dig over hans Naade. Og gid Du maa være rask i den Vinter, vi gaa imøde. Hils Din Kone venligst, og endnu
 30 engang Tak for alt godt Venskab, I begge to beviste mig i Sommer.

Din trofaste Ven
 Skat Rørdam

35 Jeg medsender et Mindeskrift over Sv. Grundtvig, hvoraf jeg har faaet en Del Expl. havende holdt en deri trykt Tale.

202. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[15/10-1883]

Kjære gamle Ven.

Jeg lovede, da du rejste i Sommer, at skrive først, og skjøndt jeg egentlig
 5 ikke har havt noget fornødent at skrive, har jeg dog ofte tænkt paa det for
 saa at kunne naa at høre en Gang fra dig igjen. Jeg har imidlertid sat det ud,
 fordi jeg ventede paa at kunne medsende den lille Piece, jeg talte om, skulde
 trykkes; men da det med den synes at have lange Udsigter i Trykkeriet, saa
 vil jeg hellere bryde over tvært og skrive og saa lade Piecen følge efter, naar
 10 den kom.

Nu først oprigtig Tak, fordi du kom herover; jeg har stor Glæde af at
 mindes disse Dage, synes i dem at have en Forsmag paa de Dage, der skal
 ikke faa Ende. Jeg fik jo i Avgust Maaned Besøg nok, men jeg kan rettere
 15 sige mere end nok; thi naar Venstremenneskerne hjemsøge mig, er jeg paa
 Pinebænk; og skjøndt jeg ikke kan fatte, hvorfor de komme her, forvilder
 dog adskillige sig herom. Sidst har Falkenstjerne været her, og det er en
 stram Karl at gaa paa. Nu antager jeg, det er til Ende for dette Aar, og naar
 jeg saa i Enligheden tænker tilbage paa mine bevægende Sommerdage, saa er
 de bedste dem, da du var her og vi kunde tale om noget, der er noget ved.

Jeg har nu set Beretningerne om Vennemødet i Kjøbenhavn, som det
 lader til, at du ikke i det hele har taget nogen Del i, da ikke ved at tale med.
 Der har vist heller ikke været noget tabt ved ikke at være med, thi det synes
 mig, at der er intet som helst bleven sagt, der ikke godt kunde været usagt;
 20 men derimod meget sagt, der burde været kvalt i Halsen. Paa en vis Maade
 var jeg glad nok ved, at Berg og Jens Busk fik Lejlighed til at tale Vennerne
 til, saa de da ikke skal sige, at de i Blinde gaa efter Venstres Musik. Nu kan
 Schrøder da, om han vil, se, hvad aandelig Frihed der taales paa den Kant,
 og hvad der forestaar os, naar de faa Magt, som de har Agt. Jeg vilde ikke
 have været med i et Selskab, hvor disse Slyngler havde Ret til at komme og
 30 holde Rettergang; men lad Vennerne have det, som de selv ønske.

Det er da ellers grueligt at læse, som det nu gaar til inde i Rigsdagen,
 hvilken over al Maade usømmelig Tale og Færd der dog nu drives der; hvor
 det dog er sørgeligt at se sit Folk og Fædreland saadan nedtraadt og
 mishandlet, som det nu sker og vel herefter vil blive ved. Man maa nok grue
 35 for, hvad Enden paa det skal blive, hvor dybt vi skal ned, før der atter kan
 blive Udsigt til lysere Tider, om overhovedet saadanne skal komme.

Uden at jeg kan dømme videre om det synes det mig dog vel at være at
 paaskjønne, hvad Kongen har foretaget sig at ordne under Navn af et
 Kirkeraad. Jeg havde nok hellere set, at der var givet hver enkelt Biskop
 nogen større Myndighed til at afgjøre efter bedste Skjøn, thi saa kom den

enkelte Biskops Samvittighed til at faa noget at sige. Det er der jo meget mindre Udsigt til, naar alle syv skal til at stemme tilligemed de tiltagne Fakultetsmedlemmer; men noget bedre er det dog vel end at være prisgivet en hvilkensomhelst Cultusminister. Hvad mon forresten Rigsdagen vil sige til denne Maade at lave Forfatning uden at tage noget Hensyn til den; det skal der rimeligt ogsaa gjøres et Stykke ud af en af Dagene, hvis det maatte egne sig dertil.

Endelig blev da til noget med det theologiske Tidsskrift, som der saa længe er kaglet for. Det ser jo ganske bly og beskeden ud i sin første Fremtræden, og af det, som er leveret i dette første Hefte, kan man hverken dømme det ene eller andet. Sthyr's Stykke synes jeg dog ikke gjør saa fattigt et Indtryk, som man skulde vente af, hvad du sagde om ham; det er jo dog ganske fornuftigt. Formodentligt vil dette Tidsskrift sagtens kunne blive ligesaa indholdsrigt, som Kalkars i det hele var. Fra den kirkelige Side vil der sagtens ikke komme videre Bidrag, og det er jo ogsaa gammel Tradition, at der ingen Videnskabelighed er paa den Side. Der er vel ogsaa noget i det, at fra de egentlige Grundtvigianere kan man herefter ikke vente stort andet end Vildskab. Det er forresten betegnende, hvad Sthyr hentyder til paa Omslaget, at den store Tal af Præsterne, de ortodokse, Mynsters Præster, de rene og usmittede evangelisk lutherske, vil ikke holde Tidsskriftet men kun læse det i større Kredse. Det er dog et jammerligt Vidnesbyrd om den "kirkelige" Sands hos dem, der skal gaa for at være de bedste; men det er sandt nok, at det langt overvejende Flertal af Præsteskabet læser intet uden Romaner og Aviser; selv Kirketidenden holde de i "Læsepakke". Saa er det dog anderledes med dem, der har faaet noget fra Grundtvig; det er jo til at korse sig over, hvilken uendelig Mængde af Blade de kan holde; det gaar jo nu op i Snesetal med deres kirkelige Blade, medens Modparten, det store Tal slet ingen kan holde paa Benene. Og dog er det disse samme, der med Hr. L. Koch holde fast ved, at Mynster er deres Mand, og de hans Arvetagere; det er dem, der har gjort det af med Rationalismen i Danmark.

Nu er jo Slutningen kommen paa Kochs Kirkehistorie; men mere aandløs og skjævt dømmende Bog end hans har jeg dog ikke læst i lang Tid. Det kan jo i Grunden være det samme, hvad en saadan Videnskabsmuldvarp dømmer; men en Tid lang vil de evangeliske finde Sandheden der og fortsætte i det samme Vilderede om, hvordan vi egentligt sidde i det. Det forundrer mig, at Koch i det hele har *gidet* skrive en saadan Bog, thi naar man staar saa aldeles udenfor og uden Forstaaelse af sin Tid, var det naturligt, at man sov som de andre og ingen Ting bestilte.

Har du læst den forvirrede Bog, der nys er udkommet: "Skal Reformationen fortsættes"? Forfatteren er formodentlig den samme, der ifjor udgav

et Skrift "Aand og Sandhed" under Navnet Pedrin; det maa uden Tvivl være en gammel Student, som i S. Kierkegaards voldsomme Dage er bleven afledt fra at studere Theologi, og nu i de mange Aar har gaaet og brygget sammen paa det, hvormed han nu har i Sinde at sætte en ny Reformation i

5 Gang. Han maa vel sagtens eje nogle Penge og sætter nu dem til ved at udgive Bøger. Han er meget vred paa dig, men det er ikke godt at se, hvorfor han kaarer visse Personer ud som særlig Gjenstand for sin Harme. Det er rimeligt et ganske alvorligt Menneske, som vilde ske en ikke lille Tjeneste, naar nogen kunde formaa ham til at holde inde med dette hans

10 Forfatterskab, før han faar sat Alt til, hvad han ejer. –

Schrøder har udgivet et Skrift om Grundtvigs Ungdom, som ikke er ilde; der er nogle enkelte Fejl i det og en slem Bommert angaaende en Hr. Morus, som han ikke kjender; mens ellers er Bogens ganske fornøjelig. Han har nu en Gang den Maner at tage alt med, som vil hænge ved, og det fører

15 ham af og til temmelig langt bort fra Vejen; saaledes har han en hel Del overflødige Oplysninger om de Professorer, som Grundtvig i sin Studeretid ikke havde noget med at gjøre; det er jo ganske overflødigt at lære dem nærmere at kjende i Sammenhæng med Grundtvigs Levnet. Men det kan Schrøder nu en Gang ikke lade være; han skal et Stykke ind ad enhver

20 Sidevej, der støder til den Vej, han egentlig skal frem ad.

Derimod udkom der et Festskrift: "Hundrede Aar" af Fr. Rønning; det var over al Maade tyndt og indholdsløst; det er da sært nok, at nogen vil paatage sig et saadant Arbejde, naar de er saa lidt istand til at røgte det paa en forsvarlig Maade. Hr. R. er jo endda Dr. Pilos., saa han burde da kjende

25 noget til sin egen Evne. Jeg turde have paataget mig uden allermindste Forberedelse at gjøre det meget bedre. Samme Rønning har udgivet en lille Bog: "Gr. som Æstetiker"; den er der heller ikke meget ved; og af samme ringe Værd er Rudolf Schmidts Skrift om Gr. og den tyske Ortodoksi. Det er vist ikke andet end et Forsøg paa at benytte Festen til at tjene en lille

30 Skilling.

Jeg erindrer, at du i Sommer bemærkede, at du med Flid ikke gik hen til Læge Schous, naar hans Kone var til Alters for ikke at støde Manden, der ikke fulgte med hende. Jeg mente den Gang, at du gjorde Ret nok deri; men siden har jeg talt med Johanne om det, og hun er af den modsatte Mening.

35 Hun tror, at det vilde blive meget godt optaget af ham, om du kom derhen; thi da han forhen var i Middelfart, var det især derfor, han var vred paa Leth, fordi denne ikke vilde komme hen til dem. Johanne mener, at han maaske nok kunde drages til, naar han ikke bliver fuset; og i hvert Fald vil hans Kone være meget bedre stillet, naar Manden ikke ser ondt til hendes Præst, fordi han tror, at han ringeagter ham. Samme Schou er forresten en

forstandig Mand med mange Slags Interesser. Til Vinter skal vel deres Plejedatter gaa til Confirmationsforberedelse hos dig, hvad han nok i Førstningen, der taltes om det, ikke var videre villig til at gaa ind paa, idet han holdt paa deres Sognepræst Holck.

- 5 Din gamle Farbroder blev da saa kaldt hjem, og det var vel i en god og betimelig Stund. Jeg saa i dag i Avisen, at din Broder Holger søger om Embedet efter ham. Ja, det vilde jo være bekvemt for ham for hans Roderier inde i de gamle Archiver, og det er jo vel ogsaa et saa stort Embede, at han fra den Side var vel tjent med det. Men ellers er det sagtens ikke let at blive
- 10 Præst bag efter ham, der døde. De fleste vil sige, at "den gamle var bedre".

Her var i Efteraaret en Præst Oksen ude fra Hylleholt, som foregav, at han fra Stiftsprovsten vidste, at Martensen havde udladt sig med, at han gjerne saa, at du blev hans Efterfølger. Jeg har saa saare ondt ved at tro, at Martensen skulde være kommen til den Anskuelse, ja anser det næsten for

15 en Umulighed. Men hvordan kan da Stiftsprovsten sige det, og det paastod samme Oksen, og vilde ikke lade sig rokke derfra? Nu stod der igjen i Avisen en Bemærkning om, at Martensen snart vilde trække sig ud af det; jeg saa, at Dronningen og en Prinds eller Prindsesse forleden var henne hos ham; det maa dog kvæge hans Hjærte, at man paa saa høje Steder føler med

20 ham. Men en Gang skal han jo træde fra enten frivillig el nødtvungen, og gjør han det frivilligt, vil han vist seiv se at faa Indflydelse paa, hvem der skal komme efter ham. Og det er vel med ham som med Konger, at de ønske ikke altfor gode Efterfølgere.

Vi har det her saa nogenlunde. Jeg har i den senere Tid været noget ulejlignet af Maven mer end jeg ellers er vant til det. Men det kan jo være, at det vil give en Vending igjen til det bedre. Naar Maven er balstyrig, saa er det bedre med Aandedrættet; og det er dog godt, at man ikke skal pines af begge Dele paa èn Gang. Lev nu vel min gamle Ven, og Gud velsigne Alt for dig paa bedste Maade, at du maa faa Kræfter til din Tjeneste og Glæde af

30 den. Hils din Hustru og Søn.

Gylling d. 15 Oktbr. 83.

Din gamle Ven
Otto Møller

- 35
203. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam [1/11-1883]

Kjære gamle Ven.

Det var da uheldigt nok, at vore Breve skulde komme til at krydse hinanden, men ellers var jeg da meget glad ved at mærke, at du har været fornøjet

her; det er godt at bestyrkes i Troen, selv om det endda kun er Tro paa jordisk Venskab.

Hvad du skriver om Arvesen, kan jeg desværre godt forstaa, skjøndt jeg ikke kjender stort til ham uden fra hans Bladskriveri. Det er en ond Aand, han med saa mange andre slides af, og det kan ikke være andet, end at det ogsaa maa give sig Udtryk paa mange Maader. Imidlertid har du naturligvis lagt mere ind i hans Rømninger, end der ligger, thi i ligefrem Forstand mener han jo ret nok, hvad han siger. Jeg har ikke talt med dem fra Testrup, siden de havde det store nordiske Højskolemøde der; men efter Referatet i Højskolebladet syntes jeg meget ilde om Nordmændene i det hele og i Grunden bedst om Svenskerne. Nordmændene ere vilde og hovmodige, formodentligt spolerede af Bjørnson.

Det var naturligvis ogsaa for mig beklageligt, som Baagø kom afsted i Kbhvn; han har vist ikke ment noget ondt med det, han sagde; men han skulde holdt sig fra den "glatte Is", hvor det viser sig, at han ikke kan undgaa at falde. Det er sørgeligt, at han og ligesindede ikke kan modstaa Tillokkelsen fra den Kant, men sagtens ubevidst føle sig smigrede ved, at man ønsker at høre deres Visdom. Jeg har paa det indstændigste advaret navnlig Nørregaard for disse Sirener; men ligemeget hjælper det; den er let at lokke, som gjerne vil hoppe.

Det ny Kirkeraad kom naturligvis bag paa mig; men det kan utvivlsomt ikke i samme Forstand være kommen bag paa Martensen, som du mener; thi det fremgaar af hans Tale i hans "Af mit Levnet", hvor han forlanger netop det og søger at jævne Vej for det, idet han udtaler, at det har Kongen fri Raadighed til, saa der behøves kun en Minister, som har Hjærte for Sagen, og Mod til at sætte den i Gang. Jeg ser, at Sjællands Convent har ikke tøvet med at give sin Glæde og Taknemmelighed tilkjende, og dog bliver der vist ikke meget at takke for i Virkeligheden. Men værre end det er, kan det maaske heller ikke blive, hvis det da ellers nogensinde kommer til at træde i Virksomhed.

Jeg har ellers i disse Dage siddet og læst Martensens Levnet med meget blandede Følelser. Der er jo altid noget interessant ved at læse, hvad han skriver, men der er stedse noget i mig, der paa det stærkeste stødes af ham. Hvor dog det Menneske er oppustet af Selvbeundring, af Forestilling om sin egen Betydning, og hvor det dog gjør et frastødende Indtryk at se en gammel Mand saaledes opblæst af det daarlige. At han af og til kalder sig selv et "ringe Redskab" osv., gjør kun, at det lyser saa meget stærkere frem, at det er modsatte Forestillinger, han svømmer i. Hvad han saaledes fortæller om sine Samtaler med Storheder i Udlandet, gjør paa mig et saare ynkeligt Indtryk; enten kan han ikke fremsætte, hvad de har sagt, eller

ogsaa er Sandheden den, at de selvsamme Smaasandheder eller Trivialiteter kunde han ligesaa godt faaet at høre herhjemme. Herligheden ved det er kun, at det er gaaet ud af den eller den berømte Mund, thi ellers er det noget meget dagligdags; saaledes hans dybe Forhandlinger med Liedner
5 [dvs. Liebner] og Dorner i Sveitz.

Hans forskellige Udtalelser om Grundtvig har jeg i Grunden ikke stort at sige paa; det driller mig jo nok, at det skal siges af ham, men der er alligevel gjerne nogen Sandhed i det. At han gjerne vilde have sagt Farvel til Gr., rører mig slet ikke; thi jeg glemmer ham ikke, hvor mange Aar der gik,
10 i hvilke Gr. var for ham som spedalsk. Han var altid borte, naar Tid var, at han skulde have vist sig, som ved Gr^s Jubilæer. Gr. har været meget god mod ham, (som da han "velsignede" ham til at være Præst), men M. har været et hovmodigt Skarn. Jeg maa give ham Ret i, at han burde have talt ved Gr^s Jordefærd, og at han kunde gjort det meget godt; men det er sært,
15 han ikke selv kan forstaa, at man krympede sig ved at forlange det af ham, efter at han i saa mange Aar var gaaet af Vejen for Gr. som en forpestet. Det er M^s egen Skam, at ham er kommen til at staa, som han har staaet, og det vidner om, at der er en lille men ærgjerrig Sjæl i ham, som ikke i levende Live kunde bukke sig for den gamle, der dog i saa meget var hans Over-
20 mand.

Men som sagt, hans Dom om Gr. kan jeg gjerne finde mig i, i meget ogsaa samstemme med; han kan trods al sin Flid ikke skjule, at han i Grunden elskede ham mere end Mynster. Derimod synes det mig i højeste Grad forargeligt, som han nu efter 29 lange Aar tænker og taler om S.
25 Kierkegaard; det er dog et mægtigt Nag, han har til ham; hvordan skal de to kunne være i samme Himmel? Han anser ham for en Mefistofeles, en Loke, ja for "Anklagelsens Engel", der glæder sig, jo fler der gaar fortabt. Hvad er det dog ikke for et Overmaal af Hadskhed, der her giver sig Udtryk! Jeg forstaaer ikke, hvordan han har kunnet holde det i sig i saa mange Aar, (han
30 tier helt med det i Ethiken), og saa nu give det saa voldsomt Luft "paa Gravens Rand", hvad han ligesom behager sig selv i at gjentage. Men det er ligeledes uklædeligt, som han sparker efter Fr. Hammerich, der dog vist har været et Slags Ven af ham, fordi han f. Eks. har en anden Vurdering af Gr. som Psalmedigter end den martensenske.

35 Ja der er mange Ting, der er vanskelige at forstaa. Da Ørsted med Vold og Magt havde tvunget Fred. 7. til at gjøre ham til Bisp, og Martensen fik det at vide, at det var naaet paa den Maade, faldt han paa Knæ og takkede Gud! Er det for Storheden, her er naaet, eller hvad er det? Han er overordentlig krybende overfor Kongehuset, som da for alt, hvad der er stort og elegant, hvad jo vel egentligt kun vidner om, at han er født i ringe Kaar,

siden det fine saaledes overvælder ham. Men hvad Verden skal med disse Confirmationsattester for Thyra og Valdemar, hvor han endogsaa skal meddele, at Thyra kun læste daarligt i Bog, med hans diplomatiske Raad til Cumberland og alle lignende Naragtigheder, det er ikke godt at vide. Det
5 smager mest at Gammelmandssnak.

Det er dog ogsaa sært, at han har ingen andre Venner, han skylder noget, end Bisper og *Provster*; de fire rette Livdrabanter ere alle Provster, eller vare det da. Maaske det kan forklares paa anden Maade, at han kun nævner dem, men mig støder det, som da i det hele denne offentlige Hilsen af,
10 Afskedshilsener til Fyrsterne, Fru Heiberg, Bisper, Provster, – og saa den ”intime Ven”, hans Svigersøn og Amanuensis! Enden paa det bliver i mine Tanker, at der i Martensen er meget af en Nar, og at han med alle hans heldige Evner til at tage sig ud paa Papir i Grunden er en Smaamand. Men nu vil der jo daanes rundt om af Henrykkelse, især da i Sjælland over al den
15 Velsignelse, der hermed er givet den danske Kirke, og gjøres en Del Bønner for det ”dyrebare Liv” (!).

Hermed kjære Ven være du saa hilset denne Sinde. Jeg vil ikke med til at virke for nogetslags Monument. Du gjør nok Sthyr Uret; han siger vist ikke, at Justin *var* en Jødechristen, men kun, at han delte deres Anskuelse i
20 det hele. Hermed følger saa en lille Piece, for hvis glimrende ydre Schönberg har Skylden. Gud glæde og velsigne dig med sin Naade ude og inde.

1/11 83

Din gamle Ven
Otto Møller

25

204. Otto Møller til Thomas Skat Rørdam

[30/12-1883]

Kjære gamle Ven.

30 Det kommer mig for, at jeg i denne Juletid og før Aaret gaar til Ende, skulde have dig sendt en Hilsen med Tak for, hvad vi i dette svundne Aar har delt. Jeg har i Slutningen af Aaret mistet en af mine ældste Venner, Kirkeby; vi havde nu kjendt hinanden i 34 Aar, og i de fleste delt det bedste med hinanden. Han var en alvorlig Mand, der kun vilde èt, om det end tidt
35 var paa en lovlig ensidig Maade, han vilde det.

Han var ikke af de sært begavede, havde en temmelig snæver Synskreds; men han brugte Alvor med det Pund, der var ham betroet, og har ogsaa været til Velsignelse for mange Mennesker paa de forskjellige Steder her i Jylland, hvor hans Gjerning faldt. Jeg havde Brev fra ham nogle faa Dage, før han døde; det kom saa pludseligt paa, at han ikke engang fik talt med sin

Kone, men sank sammen i Sengen ved Siden af hende, før hun anede Uraad. Det var en voldsom Blodbrækning, der endte hans Liv. Hans Lig blev ført her til Odder og jordet der, saa jeg kom til at kaste Jord paa ham der; det er en underlig vemodig Følelse, man maa gjøre det med, som man ellers saa ofte gjør tankeløst nok.

Men dette minder jo om, at Dagen skrider, og at Aftenen kan være nær, før man aner det; han havde neppe selv nogen Anelse derom, da han om Aftenen gik i Seng. Jeg har jo den Tro, at han er gaaet hjem til sin Herres Glæde; men trangt er det især da for hans Kone, der har tre Smaadrenge. Hun har siden hans Død opholdt sig hos sin Broder i Odder, og kommer herover hver Kirkedag, saa jeg jo bliver holdt til at tænke paa dette Tab mere, end det maaske ellers vilde være Tilfældet.

Med Kirkeby kunde jeg altid godt enes i de store Livssager; der var slet intet hos ham af Lefleri med det folkelige Uvæsen. I denne Henseende er det ikke saa lidt vanskeligt med dem i Testrup. Du skrev om, at du havde talt med Baagø og bragt ham til nogen Erkjendelse; men det er vist forvundet igjen. Noget før Jul var Nørregaards hernede, og vi havde ondt nok ved at komme over det, der var passeret i Kjøbenhavn. Han havde jo ogsaa været nede i Studentersamfundet og ladet sit Lys skinne der; han vilde ikke vide af, at der var noget deri, medens jeg mente, at det er galt, at de i det hele indlade sig paa at føre Ordet der; det gaar ikke af, uden at der hænger noget Utøj ved dem, og jeg kan ikke indse, hvad Ærende de har der, hvis det ikke er saa, at det smigrer dem at blive indbuden som Celebriteter.

Men hvad det kneb endnu værre med, var, at Baagø og i al Hemmelighed vel Nørregaard med er Medlemmer af en Vaabenforening, der er stiftet i Aarhussegnen; i Bestyrelsen sidder Tejlmann og Bjørnbak sammen. Der er ikke mindste Tvivl om, at den taabelige Mening dermed er efter norsk Mønster at forsyne Folk med Vaaben til et fremtidigt Oprør. Jeg anser ganske vist det hele for Taabelighed, der aldrig vil faa nogen Betydning uden maaske til i Socialisters Hænder at gjøre nogen Fortrød paa Højremænd. Der er vel ikke noget ligefrem ulovligt i, at Folk købe sig Rifler; men paa den Maade, det her anstilles, kan det ikke andet end sætte ondt i Mængden og yderligere ophidse den; og jeg fatter ikke, hvordan hæderlige Folk kan være med til noget saa taabeligt og ondt paa en Gang. Nørregaard vilde forsvare sig med, at han billigede det, fordi det efter hans Mening var den eneste Vej, ad hvilken det kan blive til noget ordentligt med Skyttesagen; men det er kun en daarlig Udflugt, som jeg da heller ikke kunde lade passere.

Der kom noget imellem os mer, end der nogensinde før har været; og jeg er bange for, at det ikke kan blive ved at holde ud med os. Jeg har baaret

over med dem i meget, ogsaa fordi det har været mig til megen Forfriskelse at se dem af og til; men der er en Grændse, som man ikke kan overskride, og jeg er bange for, at den findes, hvor disse Rifler skal indføres i Husene; thi det er ikke blot Skytterne, der er Tale om at forsyne med dem, men det
 5 er alle og enhver. Det vil gjøre mig adskillig ondt, om jeg skal nødes til at bryde af med dem derhenne, som jeg nu har holdt godt Samkvem med i 16 Aar; men det gaar heller ikke an at give Absolution for alt.

Jeg har bestemt mig til at erklære ved første Lejlighed, at hvis nogen af dem, der har løst Sognebaand her til, træder ind i Vaabenforeningen, saa
 10 maa de løse Sognebaand her fra med det samme. Det vil jo naturligtvis blive anset for Fanatisme osv, men det faar ikke at hjælpe. Lad mig ved Lejlighed vide, om du ikke vilde handle ligesaa under disse Forhold.

Det er da farligt, saa højt oppe som Martensen bor. At han ikke engang kan modtage en Adresse eller blot selv svare paa den, men skal være mere
 15 ophøjet end Kongen, være som Paven i Rom, det kan jeg dog ikke vide, om hans Beundrere ogsaa kan finde beundringsværdigt. Om der kan være nogen Sandhed i det, som han gjør gjældende om de forrige Forhold i Angel, gider jeg ikke ulejlige mig for at danne mig en Mening om, thi det er jo nu altsammen bag efter. Men selv om der skulde være noget i, hvad han
 20 siger, saa er det hjærteløst nu at koge denne gamle Historie op, medens de arme Slesvigere sejgpines til Døde.

Jeg kan ikke forstaa, at der virkelig kan være dansk Blod i ham, naar han kan bære sig ad, som han her har gjort. Men jeg tænker, det er hans
 25 Hovmod og Selvbeundring, der har forledt ham til dette som til adskillige andre Skridt, der ikke vil forherlige ham i Eftermælet. Nu antager jeg slet ikke, at det er ham ligegyldigt, hvordan der herefter vil blive dømt om ham; men man fristes til at tro, at det er ham meget mere at gjøre om et smukt Eftermæle ude i Tydskland end her, hvor han har ædt sit Brød og nydt sit
 30 Velvære. Han er i Virkeligheden en Tydsker og burde, hvis han ikke stod ved Gravens Rand, vises ud der, hvor hans Hjærte er.

Bladene tale om ham paa en Maade, jeg ikke kan fatte; de anse det for en Slags Helligbrøde at nære Tvivl om hans Danskhed og Fædrelandssind; det er visselig alligevel der, hans Skavank stikker. Men Aviserne er nogle
 35 spytslikkere, og ikke mindst er Dagbladet det. Jeg har faaet nok af dette fløsede Blad og har nu sagt det af; det, der bragte min Lede til at løbe over, var det, som blev sagt om P. Rørdam i Efteraaret; og den Art Fløvser er man aldrig sikker for, saa det er det sundeste at vise det paa Døren og holde sig til Berlingeren herefter.

Min Brodersøn Hans kom her hjem til Julen med en farlig Hoben nyt; han forudsagde den ene mærkelige Begivenhed over den anden, om Mini-

sterskifte osv; men jeg antager, at det vel sagtens er tomme Gisninger. Han lader til at have sine Oplysninger mest fra Professor Fr. Nielsen; men det undrer mig, at han er saa nem at rende med, ligesom jeg da i det hele undrer mig over det Standpunkt, han efter Hans's Angivelse staar paa i det politiske; thi efter det er han vel i Grunden venstresindet. Jeg har ondt ved rigtigt at faa Tillid til samme Nielsen; han er vist for vindig. Hans kom ogsaa med den Meddelelse, at der skulde tænkes paa Stein til Martensens Eftermand. Det kan da vist ikke være andet end Bysnak, thi det er jo en ganske ukjendt Personage, og det var dog et stift Stykke at sætte en saadan ganske gemen Modepræst paa Sjællands Bispestol. Men det er vel Kaffesladder det hele.

Jeg hørte lidt før Jul fra Schous Plejedatter, der gaar til Confirmationsforberedelse hos dig, at du ikke var ganske rask; jeg begyndte at blive bange for, om det var noget ligesom det ifjor Efteraar; men Hans mener, at det kun var en Halsforkølelse, og derved har jeg saa slaæet mig til Ro, skjøndt jeg vel af Avisen kunde set, om du har prædiket i Juledagene, og deraf slutte, hvordan det er gaaet. For mig har dette milde Efteraar været meget naadigt, saa jeg hidtil er sluppet igjennem uden Anfald af Asthma i videre Grad.

Men vi har vel sagtens det brede tilbage endnu, og nu er der er gammel Præst her i Herredet, som lige har faaet sin Afsked, saa vi skal vel nu i den haarde Vinter til at flakke derhen. For mig er det 2 Mil og derover, og det gruer jeg næsten ved at tænke paa, at jeg skal paa den Fart. Samme gamle Æsel har siddet og halet det hen til Mortensdag for at gaa af paa den fordelagtigste Tid; det kunde han saa godt overkomme, men nu kan han naturligvis ikke overkomme det en Smule længer. Min Nabo Thomsen har ogsaa Ansøgning inde om Afsked, og den faar han vel en af Dagene; men han er dog saa skikkelig selv at ville besørge Sagerne, til der kan komme en ny Præst. Blot vi nu maatte faa et Par ordentlige Præster her til Egnen, hvis vi nemlig skal til at afholde os fra Thestruperne; saa kunde dog det ene raade Bod paa det andet.

Nu vil jeg ønske dig og dine et godt Nyaar i alle Maader. Gud give eder efter sin Visdom og Barmhjærtighed det bedste og mildeste. Vi trænge saa meget til, at han maatte kunne tage mildt paa os, og dog hans gode Villie fremmes med os. Hils din Hustru fra din

gamle Ven
Otto Møller

Gylling d. 30 Decbr. 83.

Forkortelser og noter til bind II

ARKIVHENVISNINGER OG FORKORTELSER ANVENDT I NOTER (BIND I-II)

ARKIVHENVISNINGER:

Kultusministeriet (forkortet KUM). Det væsentligste materiale findes i 1. Kontor (Kontoret for kirkevæsenet), men der er også henvisninger til 2. Kontor (Kontoret for den lavere undervisning). Når kontorangivelsen ikke er anført, stammer materialet fra 1. Kontor. Kultusministeriets arkiv opbevares i Rigsarkivet. Blandt andet er følgende materiale anvendt fra 1. Kontor: journaler, kopibøger, journalsager, forestillinger, præstekaldssteder, ansøgninger om gejstlige embeder, visitatsindberetninger og fra 2. Kontor: skoleberetninger og indberetninger om skolevisitatser.

Københavns Universitets arkiv i Rigsarkivet (RA)

Sjællands stifts bispearkiv (Landsarkivet for Sjælland m.v.)

De benyttede kirkebøger findes på landsarkiverne i København (LAK), Odense (LAO) og Viborg (LAV).

Privatarkiver:

Rigsarkivet

Otto Møllers brevveksling med Thomas Skat Rørdam findes i Rigsarkivet i henholdsvis Thomas Skat Rørdams og Otto Møllers privatarkiver. I Rigsarkivet findes også breve fra de to brevskrivere til en række personer.

Det kgl. Bibliotek

Otto Møllers omfattende privatarkiv findes bl.a. i følgende samlinger:

Ny kongelig Samling (NKS) 4435, 4°. Indeholder i alt 32 kapsler med breve og tegninger

NKS 3308, 4°. Indeholder 8 kapsler med erindringer, optegnelser, foredrag og taler samt manuskripter

NKS 3702, 4°. Indeholder brevveksling med Niels Lindberg (maskinskrevet afskrift)

NKS 5188, 4°. Indeholder breve til J.S. Deichmann Branth

NKS 1986. Fol. Indeholder diverse papirer, lommebøger m.v.

Desuden er anvendt en række andre privatarkiver i Det kgl. Bibliotek, hvori der findes breve fra Otto Møller og Thomas Skat Rørdam (henvisninger hertil findes i noterne).

Forkortelser

FORKORTELSER:

anm.	anmelder/anmeldelse
Aufl.	Auflage (udgave)
Auktionskatalog over OM's bøger	Fortegnelse over afd. Museums-Inspektør Just Thiele's og afd. Sognepræst Otto Møller's efterladte Bogsamlinger. K. 1915
Auktionskatalog over TSR's bøger	Fortegnelse over den af afd. Biskop T. Skat Rørdam efterladte Bogsamling. K. 1910
beg.	begyndelsen
beh.	behandling (af lovforslag)
bek.	bekendtgørelse
br.	brev
cirk.	cirkulære
da.	dansk
DBL	Dansk Biografisk Leksikon
DKT	Dansk Kirketidende
DPS	P. Nedergaard og A. Pontoppidan Thyssen: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie. I-X. K. og Århus 1949-91
egl.	egentlig
Ev. Ugeskr.	Evangelisk Ugeskrift
Fædrel.	Fædrelandet (dagblad)
Gr.	N. F. S. Grundtvig
GT	Det gamle Testamente
haud	haud illaudabilis: anden karakter
Højskolebl.	Højskolebladet
Ill. Tid.	Illustreret Tidende
jfr.	jævnfør
K.	København (trykkested for bøger)
k.	kirke
Kalkars Tidsskrift	Theologisk Tidsskrift. Udgivet af C. Kalkar 1871-80
kap.	kapellan
KB	Det kgl. Bibliotek
KHSaml.	Kirkehistoriske Samlinger
kst.	konstitueret
Kt.	Kontor
KUM	Kultusministeriet

Forkortelser

LAK	Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm (København)
LAO	Landsarkivet for Fyn (Odense)
LAV	Landsarkivet for Nørrejylland (Viborg)
laud	laudabilis: første karakter
Love og Exp.	Love og Expeditioner vedk. Kirke- og Skolevæsen
Magisteren	Niels Lindberg
Medd.	Meddelelser ang. Universitetet
Mellem Otto og Jakob	Erik Nørr: Mellem Otto og Jakob. 61 års brevveksling mellem Gyllingpræsten Otto Møller og præsten og naturvidenskabsmanden Jakob Severin Deichmann Branth. I-II K. 1986
mk.	mark (= 16 skilling)
NKS	Ny kgl. Samling (på Det kgl. Bibliotek)
Nord. månedskrift	Nordisk månedskrift for folkelig og kristelig oplysning
NT	Det ny Testamente
OM	Otto Møller
opl.	oplag
overs.	oversat af/oversættelse
passim	spredt, på forskellige steder (i en tekst)
pers. kap.	personlig kapellan
prof.	professor
RA	Rigsarkivet
rbd.	rigsbankdaler
resol.	resolution
rkp.	residerende kapellan
Rt. F/L	Rigsdagstidende. (F = Folketingets forhandlinger; L = Landstingets forhandlinger)
s.	side
sk.	skilling
skr.	skrivelse
Slægt og oplevelser	Otto Møller: Slægt og oplevelser. Udg. af Jørgen I. Jensen og Christian de Fine Licht. K. 1983
smst.	sammesteds
sp.	efterfulgt af tal = spalte
sp.	sognepræst
st.	stemmer (ved valg)

Forkortelser

Sthyr's Tidsskrift

teol.

Teol. Fak.

Th.R.

Theol. T.

TSR

udg.

Univ.

årh.

Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke. Udgivet af H.V. Sthyr. 1884ff.

teologisk

Det teologiske Fakultet

Thomas Rørdam (= TSR's fætter)

Theologisk Tidsskrift. Udgivet af C. Kalkar 1871-80; Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke. Udgivet af H.V. Sthyr. 1884ff.

Thomas Skat Rørdam

udgiver, udgave

Universitetet (=Københavns Universitet)

århundrede

NOTER TIL BIND II

Der henvises til sidetal og marginlinietal. For biografiske oplysninger om de i brevene nævnte personer henvises generelt til personregistret i bind IV. Forkortelser se side 397-400.

Brev nr. 88 OM til TSR 3/1-1871

- 1.29 To menighedsadresser dels fra Gylling sogn og dels fra nabosognene om at måtte få OM som sognepræst findes i 1. Kt. Journalsag X 1087/1870. Jfr. Forestilling 1870 Nr. 128.
- 2.8 Biskop Brammers anbefaling findes i Journalsag X 1087/1870.
- 2.18 51 ansøgere: KUM. 1. Kt. Præstekaldslistene 1870 er der kun opført 32 ansøgere til præsteembedet i Gylling.
- 2.35 Theologisk Tidsskrift. Udg. af Chr. H. Kalkar begyndte at udkomme i beg. af 1871.
- 2.38 DKT 1870 sp. 721 meddelte i referatet fra Missionsmødet i Kbh. den 25-26/10-1870, at TSR var blevet nyvalgt til bestyrelsen, men at han "dog nok ikke skal ønske at modtage Valget", og at pastor Ewaldsen i så fald skal indtræde i stedet.
- 3.2 Jfr. N. Lindberg: Evangeliets Forkyndelse blandt Hedningene (DKT 1870 sp. 545-56). Artiklen var en temmelig positiv anmeldelse af E. Løventhals skrift: Til den danske Menighed af Folkekirken. Mit Missionssyn.

Brev nr. 89 OM til TSR 21/1-1871

- 3.31 Ingeborg Møller, født 18/2-1870, død 11/1-1871.
- 4.22 OM tænker her på TSR's søster Emilie Rørdam, som døde i 1867 kun 23 år gammel jfr. bind I s. 149.
- 5.3 I første hæfte af Nordisk månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning (Kristiania 1871) skrev L. Helveg artiklen: Nordens gudesagn, kristelig oplyste i deres indre sammenhæng, Ludvig Ingier: En fræmsstilling af en side af Lessings virksomhed, og Ludvig Schrøder bl.a. om: Det fjortende århundrede og Niels Ebbesen.
- 5.15 OM's bog "Det faldne Menneskes Gjenfødelse og Fornyelse ved Daab og Nadver" (1870) blev ikke anmeldt i Theol. T. Derimod anmeldte N. Lindberg den i DKT 1871 sp. 283-88.
- 5.27 N. Lindberg: Missionsbladets Meddelelse om Oktobermødet (DKT 1871 sp. 21-25).

- 5.29 N. Lindberg: Messias Stjerne (DKT 1871 sp. 3-12, 33-48).
 5.39 Jfr. Slægt og oplevelser s. 64-67.

Brev nr. 90 TSR til OM 26/1-1871

- 6.27 Julius N. Vinther: Til Missionsvenner (DKT 1870 sp. 657-63). Herom jfr. Niels Bundgaard: Det danske Missionselskabs Historie I (1935) s. 123ff.
 6.37 Missionsmødet er meget fyldigt refereret af C. Kalkar i Tillægs-Blad til Dansk Missionsblad Nr. 8, 1870, s. 77-96.
 7.20 Se Dansk Missionsblad 1871 s. 15.
 7.36 Græsk: lægmand og udannet. Jfr. Acta 4,13.
 9.13 Edv. Løventhal: Til den danske Menighed af Folkekirken. Mit Missionssyn. K. 1870. 2. Oplag 1871.
 9.20 Græsk: understøtte. Jfr. 3. Joh. vers 6.
 9.21 Om Løventhals udsendelse sammen med Herman Jensen se DKT 1871 sp. 169-74.
 12.10 Se note 5.3.
 12.14 Gr: Haandbog i Verdens-Historien. I-III (1833ff); C.F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1497-1536. K. 1870-72.
 12.16 Harald Høffding: Philosophie og Theologie. En historisk-kritisk Afhandling. K. 1866.
 12.24 I årene 1774-78 udgav G.E. Lessing de af H.S. Reimarus forfattede såkaldte "Wolfenbüttlerfragmentisten", som var et angreb på den åbenbarede religion. Lessings offentliggørelse vakte stor opsigt.
 13.33 TSR's og C. Kalkars forslag til missionærernes fremtidige uddannelse blev forelagt ved Missionsmødet i Vejle (Dansk Missionsblad 1871 s. 106-12); jfr. ovenfor s. 7.20.

Brev nr. 91 OM til TSR 15/2-1871

- 15.27 Her er Rhodos, spring her. Det vil sige: vis din dygtighed her på stedet (udtrykket stammer fra en fabel af Æsop).
 16.17 Johs. Clausen: Om Ledelsen af den danske Missionsvirksomhed. K. 1870; jfr. Chr. Ewaldsen: Svar til J. Clausen paa hans Skrift: Om Ledelsen K. 1870; N.G. Blædel: Missionsbestyrelsens Ledelse af den danske Missionsvirksomhed. Et Foredrag holdt i Casino d. 25. Oct. 1870. K. 1870. Se også Niels Bundgaard: Det danske Missionselskabs Historie. I. K. 1935 s. 128.
 17.36 H.J.M. Svendsen til OM 9/2-1871 (NKS 4435).

Brev nr. 92 TSR til OM 2/5-1871

- 21.1 TSR blev sammen med C. Kalkar, P.E. Lind og H.V. Sthyr ved KUM skr. 18/4-1871 udnævnt til faste censorer ved teol. embedseksamen (meddelt i Theol. T. 1871 s. 234).

Brev nr. 93 OM til TSR 24/12-1871

- 22.18 Hans Larsen Møller, født 26/9-1871, død 3/12-1871.
- 23.39 N. Lindberg: "Dagbladet" og "Kirkespejlet" (DKT 1871 sp. 689-700). Lindberg forsvarede over for Dagbladets anmelder Grundtvigs opfattelse fremsat i Kirke-Speil eller Udsigt over den christne Menigheds Levnetsløb. K. 1871.
- 24.12 H. Martensen: Den christelige Ethik. Den almindelige Deel. K. 1871.
- 24.31 Jfr. bl.a. Rudolf Schmidt: En Tidsbetragtning (For Ide og Virkelighed 1871 II s. 468-508).
- 24.36 Ploug i Fædrelandet 15/12-1871 Nr. 292.
- 25.9 Græsk: lovløshed. Matt. 24.12.
- 25.17 G. Heiberg 20/1-1871 til OM (NKS 4435); G. Heiberg var i januar 1871 blevet udnævnt til sognepræst i Sjelle i Århus stift.

Brev nr. 94 TSR til OM 4/1-1872

- 27.2 og 4 Græsk: βαπτίζω = at døbe. Endelsen på det græske ord i linje 2 er utydelig i originalen.
- 27.35 Se note 23.39.
- 28.1 Epitheta ornantia = forskønnende tillægsord.
- 28.5 Lindbergs anm. af P.Chr. Kierkegaard: Bemærkninger til Enkeltheder ved Almueskolens Lærebøger i Religionskundskab. Efter et Foredrag ved Aalborg Landemode 1868 findes i DKT 1871 sp. 705-16, 722-32, 737-48. P.C. Kierkegaard svarede med en pjece: Oplysninger til en Anmeldelse af mine Bemærkninger ved nogle af Almueskolens Lærebøger. Aalborg 1872.
- 28.11 Lindberg svarede ikke yderligere i DKT.
- 28.16 TSR: Dåbspagt og dåbsløfte (Nordisk månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning 1872 I s. 1-33).
- 28.20 J. Paludan-Müller: Skriften og Overleveringen fremstillede i deres evangeliske Sammenhæng. K. 1871.
- 28.37 OM: Om Helvede og Paradis (DKT 1872 sp. 193-204, 218-38).
- 29.4 Græsk: det, der ligger nederst (underverdenen).
- 29.14 Græsk: førte frem til målet. Jfr. Hebr. 12,23.

Brev nr. 95 OM til TSR 8/1-1872

- 30.4 OM: Skolegjerning, tre Foredrag ved given Leilighed. K. 1872.
- 30.9 Udover at være redaktør var N. Lindberg Dansk Kirketidendes mest flittige skribent.
- 30.16 Opgavernes titler blev offentliggjort i Theologisk Tidsskrift 1872 s. 251.
- 30.18 Opgaven i "Moral" var: Hvorvidt stadfæstes Mose Lov ved Christi Lov, og hvilken Betydning faaer den som Følge deraf for den christne Menighed?
- 30.37 Græsk: som befinder sig i himlen.
- 31.19 Græsk: himmelske legemer. Jfr. 1. Kor. 15,40.
- 31.23+27 Græsk: Hades (dødsriget).
- 31.24 Græsk: magt.
- 32.21 OM's bog udkom i 1877 - se nedenfor s. 237.

Brev nr. 96 OM til TSR 12/2-1872

- 33.3 1. Kt. Præstekaldslistes 1872. Der var 15 ansøgere til præsteembedet i Horsens. TSR søgte ikke.
- 33.14 1. Kt. Forestillinger 1863 Nr. 34 (kgl. resol. 20/3-1863): F.L. Bang (Herman Bangs far) ansættes som præst i Horsens. Den af OM omtalte menighedsadresse om at blive forskånet for en sognepræst "af den grundtvigske Skole" findes i Journalsag P 153/1863.

Brev nr. 97 TSR til OM 12/2-1872

- 34.10 Nettoindtægten for præsteembedet i Horsens var 2723 Rbd. (opgjort efter gennemsnit 1864-68), medens den i Sønderup-Nordrup var 2861 Rbd., men fra det sidste tal skulle trækkes pensionen til forgængeren (Hof og Stat 1872 sp. 447 og 468). Ifølge KUM skr. 18/4-1871 fik censorerne ved Det teol. Fakultet hver et honorar på 300 Rbd. årligt (Aarvog for Kjøbenhavns Univ. 1864-71 II s. 93).
- 34.19 I 1871 udnævntes C.S. Gad til ny stiftsprovst i Aalborg.
- 34.33 Paven i Århus er biskop Brammer.
- 35.1 OM: Skolegjerning, tre Foredrag ved given Leilighed. K. 1872.
- 35.27 Græsk: Hades (dødsriget).

Brev nr. 98 OM til TSR 14/2-1875

- 36.27 Om forholdene i Horsens lærde Skole under rektorerne F. Birchs (1849-

- 71) og O. Fibiger (1871-80) se: Claus Clausen: Horsens Statsskole 1532-1932. Horsens 1932.
- 37.39 Jfr. Andr. Sch. Steenberg: Horsens lærde Skoles Bibliotek 1745-1895 (Horsens lærde Skoles program 1895 s. 5-24).
- 37.40 TSR: Dåbspagt og dåbsløfte (Nordisk månedskrift 1872 I s. 1-33).

Brev nr. 99 TSR til OM 8/5-1872

- 39.21 Hemming Skat Rørdam, født 30/3-1872, døbt i Sønderup kirke 5/6-1872 (LAK. Sønderup hovedministerialbog 1852-75).
- 40.38 Sognepræsten i Hyllested-Venslev-Holsteinborg var R.T. Fenger, hos hvem OM's søster Hanne var tjenestepige.
- 41.7 Om præstegården som et frugtbringende studerekammer se brev nr. 44 OM til TSR 3/8-1866 (bd. I s. 141).
- 41.34 Niels Lindberg søgte sammen med 35 andre præsteembedet i Tjingsted (1. Kt. Præstekaldsliste 1872). Den hidtidige sognepræst på Femø P.H. Blicher fik embedet (1. Kt. Forestillinger 1872 Nr. 69).

Brev nr. 100 OM til TSR 15/5-1872

- 42.24 Om præsternes pligt til at søge om rejsetilladelse hos biskoppen se Jens Møllers Haandbog for Præster. Udg. E. Høyer Møller II (1879) s. 11.
- 45.9 Se note 50.12.

Brev nr. 101 TSR til OM 29/5-1872

- 46.12 Om bestemmelserne for censuren ved Det teol. Fak. fra 1871 se Aarvog for Københavns Universitet 1864-71 I s. 116-17.
- 46.18 Vilh. Birkedal: Grundtvigianismen og "Det forenede Venstre". Odense 1870.
- 46.19 V. Birkedal: Kort Redegjørelse (For Ide og Virkelighed 1872 I s. 372-77); heri imødegik Birkedal nogle synspunkter, som Bjørnstjerne Bjørnson havde fremsat i samme tidsskrift 1872 I s. 217-43.
- 46.25 Bjørnstjerne Bjørnson: Fiskerjenten. K. 1868.
- 46.38 OM: Sokrates som folkelig læge (Nordisk månedskrift 1872 I s. 217-34).
- 47.2 Udvalgte Dialoger af Platon. Oversatte af C.J. Heise. I-VII. K. 1830-55, Bd. VIII ved F.C. Sibbern. K. 1859.

Brev nr. 103 OM til TSR 11/7-1872

- 47.35 Ragnhild Rørdam død 27/6-1872 6¹/₂ år gammel (LAK. Sønderup hovedministerialbog 1852-75).
- 50.7 Præsteembedet i Gangsted-Søvind blev ledigt, da Kirkebys far M.A. Kirkeby gik på pension. Niels Lindberg søgte embedet sammen med 23 andre (1. Kt. Præstekaldsliste 1872). Rasmus Balslev fik embedet (Forestillinger 1872 Nr. 96).
- 50.12 En ny Valgmenighed paatænkes i Søvind og tilgrænsende sogne (Da. Folketid. 21/6-1872 s. 100 efter Horsens Folkeblad).
- 50.26 Se F.E. Boisens artikel: Rødkilde Folkehøiskole (Budstikken 1871 s. 563-67).

Brev nr. 104 TSR til OM 16/7-1872

- 52.33 Dagens Nyheder meddelte 23/5-1872, at provst B.F.O. Boisen ville trække sig tilbage p.g.a. alder. Den 27/5-1872 måtte bladet udsende et dementi, da oplysningen var uden hold i virkeligheden.
- 52.40 concilium abeundi: det råd at gå bort. Bl.a. benyttet ved Universitetet som en form for bortvisning på en vis tid, i modsætning til relegation, der medførte bortvisning for bestandig.
- 53.13 OM: Om børns dåb og genfødsel (Nordisk månedsskrift 1872 I s. 355-98). Indlægget var svar på L. Helvegs anmeldelse af OM's bog: Det faldne Menneskes Genfødsel og Fornyelse ved Daab og Nadver (smst. 1872 I s. 157-60). Helveg svarede igen: Endnu et ord om småbørns dåb (smst. 1872 II s. 64-80, 151-60).

Brev nr. 105 OM til TSR 21/8-1872

- 54.4 OM: Andet bidrag til ordskiftet om børns dåb og genfødsel (Nordisk månedsskrift 1872 II s. 276-98).
- 54.27 G. Heiberg annoncerede endnu en gang i brev 1/8-1872, at han snarest ville besøge OM (NKS 4435); jfr. nedenfor s. 93.

Brev nr. 106 TSR til OM 28/8-1872

- 55.31 Vilh. Birkedal: Den hellige Historie og Troen. En Haandbog for Præster, Lærere og de Unge. I-II. Odense, Kbh. 1869.
- 56.11 Indkaldelse til Vennemødet i DKT 1872 sp. 497 og 513. Vennemødet ændrede karakter, da Gr. døde den 2/9-1872

Brev nr. 107 OM til TSR 13/9-1872

- 57.7 Se DKT's reportage: Grundtvigs Jordefærd (1872 sp. 586-91); jfr. Jens Kr. Madsen: N.F.S. Grundtvigs Jordefærd og det kirkelige Vennemøde den 11te og 12te September 1872. K. 1872.
- 57.11 Se artiklen Grundtvigs Jordefærd i Fædrelandet 11/9-1872 Nr. 211.
- 58.6 Om Mynsters breve jfr. nedenfor note 175.7 og 215.20.
- 58.8 En række breve mellem Gr. og pastor Gunni Busck er trykt i Gunni Busck. Et Levnedsløb i en Landsby-Præstegaard. Udg. Henr. Bech. K. 1869 (i 2. udg. 1878 findes yderligere et antal breve gengivet); jfr. Steen Johansen: Bibliografi over N.F.S. Grundtvigs Skrifter. I (1948) s. 225.
- 58.13 N.F.S. Grundtvig: Smaaskrifter om den historiske Høiskole. K. 1872.
- 58.16 Kommissionen til udarbejdelse af en plan til udvidet virksomhed for Sorø Akademi m.v. af 31/3-1866 afgav betænkning 9/8-1869 (herom se Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892. K. 1944 s. 282ff).
- 59.4 H.J.M. Svendsen til OM 7/7-1871 (NKS 4435).
- 60.3 Lindberg afløste i 1872 R. Balslev som rkp. i Katstrup-Ørridslev-Tolstrup og seminarielærer ved Gedved Seminarium. Balslev fik embedet i Gangsted-Søvind, hvor præstegården lå i Elbæk
- 60.31 Jfr. note 50.7.
- 60.38 TSR foreslog på Vennemødet, at man benyttede den gravskrift, som Gr. selv havde fremhævet som den bedste gravskrift: "Manden troede det Ord, Herren sagde, og saa gik han bort" (Fædrelandet 12/9-1872 Nr. 212).
- 60.39 Niels Lindberg foreslog indskriften: "Han spredte Lys paa Livets Vej!", som Gr. tre år tidligere havde foreslået sat på mindestenen for Lindbergs far Jac. Chr. Lindberg (DKT 1872 sp. 561-62).

Brev nr. 108 TSR til OM 22/10-1872

- 61.19 Om besættelsen af embedet som sognepræst og seminarieforstander i Jelling se 1. Kt. Journalsag Z 1147/1872 (heri flere breve fra TSR) og Forestillinger 187 Nr. 12).
- 63.8 Jfr. note 60.3.
- 63.15 Ved årsskiftet 1873 blev redaktionen af DKT overtaget af Jens Kristian Madsen og Fredrik Nielsen (se bek. herom DKT 1872 sp. 839-40). J.Kr. Madsen blev efter 6 uger afløst af C.J. Brandt, fordi han var blevet seminarieforstander i Jelling (DKT 1873 sp. 96).
- 63.36 C.J. Brandt var gift med Dorothea Louise Elisabeth Henningsen (1823-81).
- 64.23 Lov 1/4-1871 om Undervisningen i de lærde skoler.

- 64.32 Gr.: Salmer og aandelige Sange. I-V. K. 1873-81 (de to første bind også med titlen: Sang-Værk til den danske Kirke).
- 64.33 C. Weeke: Fortegnelse over den af N.F.S. Grundtvig efterladte Bogsamling. K. 1873. OM købte en række bøger på auktionen. Ifølge udgiftsposten 13/10-1873 i OM's private regnskabsbog købte han for i alt 27 rbd. 5 mk. 9 sk. (NKS 1986 Fol.).
- 64.37 Frederik Lange Grundtvig fik dog sin studentereksamen i 1876. Han indstillede sig som privatist ved Borgerdydskolen på Christianshavn, men han fik kun 3. karakter i gennemsnit (Aarvog for Kbh. Univ. 1875/76 s. 114-15).
- 65.1 Bjørnstjerne Bjørnson vakte furor i den danske offentlighed ved på Venemødet den 12/9-1872 åbenlyst at kræve signalerne over for Tyskland ændret, hvilket han mente var i pagt med Gr.'s ånd. Da han derefter i Oplandenes Avis uddybede synspunktet (gengivet i Da. Folketid. Nr. 41 11/10-1872: Er det med Frankrig eller Rusland, at vi har en Fræmtid, eller er det med Tyskland?), startede han den såkaldte "Signalfejde".
- 65.4 DKT 1872 sp. 630-32.
- 65.21 TRS skriver egl. "Modbydelig Bjørnbakske Tale", men det fremgår af sammenhængen, at han mener "Bjørnsonske".
- 66.22 Se note 53.13.

Brev nr. 109 TSR til OM 27-28/10-1872

- 68.24 Ifølge Fædrelandet Nr. 247 23/10-1872 var den hidtidige løn for kapellanen i Jelling 500 rbd. samt ret til at blive i sin stilling til nådensårets udløb.
- 69.33 Jfr. bind I side 49.
- 69.38 Jfr. bind I side 137f.
- 70.17 Skafteløv friskole i Nordrup sogn oprettet 1873. Søren Sørensen var lærer i årene 1873-77 (A. Ankerstrøm: Friskolen gennem hundrede Aar. III. Odense 1949, s. 87).
- 71.7 OM's brev, som TSR hentyder til, er ikke bevaret.

Brev nr. 110 TSR til OM 11/3-1873

- 72.10 Asger Møller født 29/10-1872.
- 72.24 TSR tog sin ansøgning om Jelling tilbage i skr. til KUM 14/1-1873 (1. Kt. Journalsag Z 1147/1872).
- 73.2 Der var i alt 19 ansøgere til Rønnebæk-Olstrup præsteembede (Præstekaldslisten 1873); Forestilling 7/3-1873 Nr. 38; kgl. resol. 11/3-1875 (TSR udnævnes).

- 73.7 TSR's far H.C. Rørdam var i en årrække (1850-69) præst i Hammer ikke så langt fra Rønnebæk.
- 73.27 OM: Ogsaa Lidt om Trosbekjendelsens Ordlyd (DKT 1873 sp. 81-92, 97-108). OM var blevet inspireret af C.J. Brandts artikel: Om trosbekændelsens ordlyd (Nord. månedskrift 1872 II s. 241-63).
- 73.34 TSR: Den kristne Menigheds Tro og de nyeste Forslag til Forbedring af sammes danske Ordlyd (DKT 1873 sp. 169-76, 192-98, 217-28).
- 73.40 OM: Den hellige Nadver, belyst fra forskelligt Synspunkt i syv Skjærtorsdagsprædikener. K. 1872.
- 74.11 H.N. Clausen offentliggjorde en længere artikel i Kristelig Kalender for 1872 s. 135-66 (Den evangeliske-lutherske Kirkes Grundlægning ved den Augsburgske Bekjendelse i Juni 1530).

Brev nr. 111 OM til TSR 17/4-1873

- 75.3 OM: "Undfangen af" og "pint under" (DKT 1873 sp. 399-404).
- 75.16 Chr. M. Kragballe til OM 24/2-1872 (fejldatering for 1873). NKS 4435.
- 75.19 Brevet er ikke bevaret.

Brev nr. 112 TSR til OM 8/5-1873

- 76.16 C. Hostrup: Om "Kjødets Opstandelse" (DKT 1873 sp. 256-60). Hostrup tog udgangspunkt i TSR's artikel (se note 73.34), hvori TSR havde nævnt Hostrups artikel i Nord. månedskrift 1872 II s. 372-76 (En af Grundtvigs ændringer i trosbekændelsens vedtagne form).
- 77.3 M.T. Lange: Lidt mere om børns dåb og genfødsel (Nord. månedskrift 1873 I s. 121-30).
- 77.8 Vilh. Birkedal smst. 1873 I s. 131-37.
- 77.9 Vilh. Birkedal: Den hellige Historie og Troen. I-II. Odense, Kbh. 1869.
- 77.39 N.G. Blædel: Grundtvigianismen og den danske Folkekirke. K. 1873.
- 78.1 [N.F.] Bjerre: Kan Pastor Blædel læse, eller forstaar han, hvad han læser, eller - ? (DKT 1873 sp. 314-18); Blædels svar (smst. sp. 384-88) og Bjerres gensvar (sp. 412-15).

Brev nr. 113 OM til TSR 9/5-1873

- 79.5 Trosbekendelsens 2. artikel: Jesus Kristus.
- 79.34 Af Polybs Historie, de første tyve Kapitler. En prøve på en oversættelse af Kristian Køster. Gennemset af A.M.St. Arctander (Nord. månedskrift 1873 I s. 89-116); jfr. L. Schrøder om udgivelsen af Køsters efterladte arbejde

- (smst. s. 117-20). Se også Arctander: Polybios og hans samtid (smst. s. 187-225, 350-79).
- 79.37 M.T. Lange: Prædikener til et Kirkeaar. Nyborg 1873.
- 80.10 Hostrups stykke se note 76.16.
- 80.17 Jfr. V. Birkedal til OM 22/4-1873 (NKS 4435).
- 80.31 OM: Tredje indlæg i ordskiftet om børns dåb og genfødsel (Nord. månedsskrift 1873 I s. 448-66).
- 80.35 H.L. Martensen: Til Forsvar imod den saakaldte Grundtvigianisme. K. 1863.

Brev nr. 114 OM til TSR 19/8-1873

- 82.27 Indkaldelse til lærermødet i Gylling i dagene 11/8-15/8 er trykt i Skoletidende 1873 s. 246; referat af mødet, hvor OM holdt et foredrag hver dag, findes i Skoletid. 1873 s. 282-85. OM lod foredragene trykke i: Gudstjeneste i Skolen. Fire Foredrag for Lærere. K. 1873.
- 82.30 N. Lindbergs søn Jakob Kristian Lindberg, født 10/6-1873 (Tolstrup kirkebog 1860-91).
- 83.1 Vilhelm Poulsen: Per, Pål og Esben Askelad (Nord. månedsskrift 1871 II s. 365-95), Hvidebjørn kong Valemon (smst. 1873 I s. 321-49).
- 83.2 Vilhelm Poulsen: De reformatoriske Bevægelser i Italien paa Luthers Tid (Theologisk Tidsskrift for den evangeliske Kirke i Norge. Udg. C.P. Caspari m.fl. 1873 s. 554-71).
- 83.27 Anders Andersen var kapellan i Jelling 1873-77.
- 84.23 F.E. Boisen skrev 11/6-1873 til OM, at han ville komme for at holde en slags missionsmøde hos OM (NKS 4435).
- 84.40 Boisen meddeler i Budstikken 1873 s. 479, at der ved mødet i Gylling den 27/6 var indkommet i alt 56 rbd. og 5 mk. til den Løventhalske mission.
- 85.10 Kristendommen i de tre første Aarhundreder. Historiske Foredrag af Merle d'Aubigné, Bungener, de Gasparin og Vignet. Oversat af Jakob Sverdrup. Bergen 1873.
- 85.20 J.H. Merle d'Aubigné: To Konger og to Kongeriger eller Skotlands trehundredaarige Kamp for kirkelig Frihed. Oversat af C.M. Eckhoff. Bergen 1873.
- 85.23 TSR anmeldte i Theol. T. 1873 s. 343-60 Chr. V. Bruun (udg.): Bibliotheca Danica. Første Hæfte: Theologi. K. 1872.
- 85.27 Theodor Hansen: Om den første christne Kirke (Theol. T. 1873 s. 321-32).
- 85.34 Der hentydes til C.J. Brandts artikel: Trosbekjendelsens Ordlyd (DKT 1873 sp. 327-33, 346-51). Brandt kommenterede heri både OM's og TSR's indlæg.

- 85.36 3 år senere kritiserede Asta Grundtvig endnu engang OM's synspunkter (se Asta Grundtvig til OM 25/11-1876 - NKS 4435).
- 86.11 Om Gunnerus-sagen se bd. I note 275.9; se også Olaf Røst: Norske Forhold (DKT 1873 sp. 393-97).
- 87.1 K.F. Viborg: Hyrdebruden eller Salomons Højsang, omplantet paa Dansk til Oplysning og Opbyggelse. En Julegave til Menigheden. Odense 1872; P.C. Kierkegaard: Om et Brudgoms-Ord (DKT 1873 sp. 201-12); samme: Brudens Svar (smst. sp. 245-55); K.F. Viborg: Til Biskop Kierkegaard (smst. sp. 440-49, 455-62).
- 87.9 M.C. Kragballe: Om Kong Salomon og Højsangen (DKT 1873 sp. 158-66); K.F. Viborg: Om Kong Salomons Betydning i Guds Riges historiske Udvikling (smst. sp. 261-71, 293-304); M.C. Kragballe: Om Kong Salomon og Dr. Viborg (smst. sp. 364-71).

Brev nr. 115 TSR til OM 5/9-1873

Det originale brev ses ikke bevaret i Rigsarkivet. Den gengivne brevttekst s. 87-91 er optrykt fra 1915-udgaven bind I s. 227-32.

- 88.5 quoad: med hensyn til.
- 88.6 Det latinske citat stammer fra Virgil: Æneiden I, 11,8: apparent rari nantes in gurgite vasto = enkelte svømmere ser man omkring på det rædsomme havsvælg (brugt om spredt tilsynekommen eller opdukken).
- 89.5 Ved Højesteretsdom 6/8-1873 blev Louis Pio idømt 5 års og Poul Geleff og Harald Brix 3 års forbedringshusarbejde (herom se Højesteretstidende 1873 s. 213-27).
- 89.23 I 1877 kort før J.A. Hansen døde, viste det sig, at rygterne talte sandt. J.A. Hansen havde i en årrække begået underslæb imod brandkassen.
- 89.27 Om vennemødet se L.N. Helveg: Det kirkelige Vennemøde i Odense d. 8. og 9. Septbr. 1873. Odense 1873.
- 90.9ff Om provsten for Hammer-Tybjerg herreder Carl Bruun og domprovst L. Gudes visitatser på biskoppens vegne jfr. Erik Nørr: Da biskop Martensen blev træt af visitatser (SPOR - arkiver og historie. K. 1987 s. 242-43).
- 90.18 Visitats i Rønnebæk-Olstrup 1849 jfr. Bjørn Kornerup: J.P. Mynsters Visitatsdagbøger 1835-1853. II (1937) s. 194-95.
- 90.34 Bjørnstjerne Bjørnson i Nordisk månedsskrift 1873 I s. 467-70.
- 90.39 Bjørnstjerne Bjørnson: Indsigelse (Nordisk månedsskrift 1873 I s. 472-74); jfr. Thomas Rørdom: Om åbenbaringens under og prof. Nielsens åndsvirkelighed (Nordisk månedsskrift 1872 II s. 377-400).

Brev nr. 116 TSR til OM 15/9-1873

- 91.14 Brevet fra OM, hvori han beder om oplysninger om bogauktionen efter Grundtvig, er ikke bevaret. De af TSR opgivne auktionsnumre kan opløses via: Fortegnelse over N.F.S. Grundtvigs Bibliothek, som bortsælges ved offentlig Auction Mandagen d. 29. September 1873 i Kjøbenhavn. K. 1873.
- 91.21 J.M. Schroeckh: Christliche Kirchengeschichte. I-XXV. Frankfurt u. Leipzig 1768-1803.
- 91.23 R.K. Rask: Angelsaksisk Sproglære tilligemed en kort Læsebog. Stockholm 1817 (Grundtvigs bøger nr. 2451).
- 91.28 Boghandlerne H. Hagerup, H. Lyng og K. Schönberg modtog kommissioner til auktionen.
- 91.36 L. Cæciliæ Lactantii Firmiani. Opera omnia. Edit. noviss. Ed. J.B. le Brun et N. Dufresnoy. I-II. Paris 1748 (Grundtvigs bøger nr. 701).
- 92.1 3. oplag af TSR's Den kristelige Lære, fremstillet i Sammenhæng udkom 1874.
- 92.3 Om Vennemødet se DKT 1873 sp. 621-23; jfr. ovenfor s. 89.27.

Brev nr. 117 OM til TSR 13/11-1873

- 92.15 OM's bog "Gudstjeneste i Skolen" er fyldigt anmeldt af "S" i Fædrel. 6/12-1873 Nr. 285 og i Da. Folketid. 1873 s. 204.
- 92.34 Høgsbros blad = Dansk Folketidende.
- 92.37 Ved valget i Århus Amts 2. valgkreds den 14/11-1873 besejrede godsejer H.P. Ingerslev knebent redaktør Lars Bjørnbak. Stemmetallene var 1475 mod 1416.
- 93.10 Ved valget i Odderkredsen den 14/11-1873 genvalgte Geert Winther ved kåring.
- 93.20 Med 53 stemmer mod 45 nægtede Folketinget den 17/10-1873 finanslovens overgang til 2. behandling, hvilket førte frem til valget den 14/11. Efter valget, der ikke ændrede partistillingen væsentligt, blev finansloven dog vedtaget.
- 93.33 Se ovenfor side s. 54.
- 94.16 Rasmus Nielsen: Religionsphilosophie. K. 1869.
- 94.23 Theodor Zollmann: Bibel og Natur i Harmonien af deres Aabenbaringer. Efter Originalens tredie Oplag paa Dansk ved J.C.H. Møller. K. 1873.
- 94.34 John Will. Draper: Den europæiske Aandsudviklings Historie. Frit oversat af Alex. Thorsøe. K. 1875 (udkom i hæfter 1873-75).
- 95.4 N.G. Blædel: Pastor Birkedal og Grundtvigianismens Catechismus. K.

- 1873; Blædels bog var et indlæg i det såkaldte "slaget om katekismen". Jfr. Den danske Kirkes Historie VII s. 163-64.
- 95.8 Striden var forårsaget af P.A. Fengers 14. udgave af Dr. Mort. Luthers lille Catechismus med Morgen-, Aften- og Børdbønner. K. 1872.
- 95.17 Der hentydes utvivlsomt til Gunnerus-sagen (jfr. artiklen i DKT 1873 sp. 393-99: Norske Forhold).
- 95.21 Ved formandsvalget i Roskilde Præstekonvent den 11/6-1873 vandt C.J. Brandt med 14 st. mod pastor Blædels 13 st. (DKT 1873 sp. 640).
- 95.25 TSR's fars fætter sognepræst A.P.J. Teilmann, Ormslev-Kolt, fejrede 27/11-1873 sit guldbryllup.
- 95.32 Teilmann havde i okt. 1872 fejret sit 50-års præstjubilæum.

Brev nr. 118 OM til TSR 24/11-1873

- 96.4 OM: Politik og Christendom. En lille Lejlighedsbetragtning. K. 1873.

Brev nr. 119 TSR til OM 1/12-1873

- 97.3 OM tog i "Politik og Christendom" udgangspunkt i Matt. 5,13: "I ere Jordens Salt; dersom Saltet mister sin Kraft, hvormed skal saa det saltes? Det duer til Intet uden at kastes ud og nedtrædes af Menneskene".
- 98.6 TSR: Grundtvig og Luthers lille Katechismus. K. 1873.
- 98.9 OM's bog Gudstjeneste i Skolen bestod af følgende fire foredrag: 1) Lyde og byde, 2) Begjære og takke, 3) Forsyn og Selvstyre, 4) Profet og Lærer.

Brev nr. 120 TSR til OM 15/12-1873

- 98.33 Roskilde Præstekonvents Efteraarsmøde d. 13de November 1873 i Ringsted (referat af TSR's foredrag og efterfølgende debat i DKT 1873 sp. 789-803).
- 98.39 KUM's cirk. 11/2-1874 til samtlige skoledirektioner indeholdende forbud imod benyttelse og anskaffelse til skolebrug af 14. udgave af Luthers Katechismus (Love og Expeditioner vedk. Kirke- og Skolevæsen 1872-74 s. 251). Biskop Martensen havde den 16/10-1873 klaget til KUM over Fengers udgave af katekismen, da den indførte forskellige vilkårlige ændringer i Luthers ord. De øvrige bisper hørtes, hvorefter forbuddet blev udstedt (KUM 1. Kt. Journalsag Æ 1223/1873).
- 100.21 Anton Nielsen: Opfordring (Da. Folketid. Nr. 51 12/12-1873 s. 199).
- 100.27 TSR: Breve fra Højskole-Elever (Da. Folketid. Nr. 52 19/12-1873 s. 202). Resultatet blev, at Anton Nielsen stillede udgivelsen i bero (smst. s. 206).

- 100.31 Forslag til en Adresse til Kongen (Indbragt i Folketinget d. 13. Desbr. 1873 af Schjørring). Da. Folketid. 1873 Nr. 52 19/12-1873 s. 201. Adressen opfordrede til dannelsen af en anden regering, der bedre kunne arbejde sammen med lovgivningsmagtens forskellige led. Folketinget vedtog adressen med 59 st. mod 32.

Brev nr. 121 OM til TSR 6/1-1874

- 102.31 Fr. Nielsen: Historiske Oplysninger om Luthers lille Katekisme (DKT 1874 sp. 6-10, 18-23).
- 104.1 Ved valgene i 1872 og 1876 opstillede socialisten Louis Pio mod den kendte redaktør og politiker C.St.A. Bille i Københavns 5. valgkreds (Nordengaard: Valgene til Rigsdagen i 100 Aar s. 30).
- 104.12 D.F. Strauss: Den gamle og den ny Tro. En Bekjendelse. Efter Originalens sjette Oplag. K. 1873.
- 104.30 H.V. Sthyr anmeldte i Theol. T. 1873 s. 721-55 A.C. Larsens bog: Pauli første Brev til Menigheden i Korinth. K. 1872.
- 105.2 Sthyr blev i okt. 1874 gift med den nittenårige Sophie Louise Elisabeth Lilienskjold.
- 105.5 Ifølge Sthyr's udsagn i Theol. T. 1873 s. 738 krævede forståelse i et ægteskab "aandelig Sympathi".
- 105.8 Enkedronning Caroline Amalies Asyl, Asylskole og Pige hjem, stiftet 1829. I en periode var TSR medlem af den tilsynsførende komité for asylskolen (Hof og Stat 1879 sp. 746).

Brev nr. 122 TSR til OM 14/4-1874

- 106.9 OM's bog Politik og Christendom blev af nogle - også af vennen Niels Lindberg i Da. Folketid. - offentlig kritiseret. Til gengæld modtog han en adresse med 47 underskrifter: "til Præsten Otto Møller i Gyllinge", som indeholdt en tak for "dette mandige Ord, som vor forkjælede og forkvaklede Tid kunde have saa haardt behov at lytte til" (trykt i Da. Folketid. 6/3-1874 og DKT 1874 sp. 158-59).
- 106.15 Jfr. således Fædrelandet Nr. 55 6/3-1874 og Nr. 71 25/3-1874.
- 106.27 Thomas Rørdam: Vennebrev se note 109.29.
- 106.39 L. Gude: Den hellige Nadvere. 1. Afd. Forberedelsen og Indstiftelsen. K. 1874 (2. Afd. udkom først 1887).
- 107.23 H. Martensen: Til Forsvar mod den saakaldte Grundtvigianisme. 6. Oplag. K. 1874.

- 107.32 Astrid Rørdam blev konfirmeret i Rønnebæk kirke 12/4-1874 (Rønnebæk hovedministerialbog 1861-91 s. 121-22. LAK).

Brev nr. 123 OM til TSR 15/4-1874

- 108.21 OM's broder = Theodor Møller.
- 109.29 Thomas Rørdam: Vennebrev til "Grundtvigianerne" i "det forenede Venstre". K. 1874; brevet gav anledning til en polemik mellem P. Bojsen og Th. Rørdam i Da. Folketid. 1874 (se nr. 18, 21, 22 og 25).
- 109.30 Villiam Jakobsen: I anledning af O. Møllers: "Politik og kristendom". (Nogle bemærkninger). Nordsk månedsskrift 1874 I s. 151-60.
- 110.11 H. Martensen: Katholicisme og Protestantisme. Et Leilighedsskrift. K. 1874.
- 110.21 Biskop Brammers anmeldelse af Martensens bog findes i Aarhus Stiftstidende 1874 Nr. 67.
- 110.23 D.G. Monrad: Om Slaget ved Katekismen. K. 1874.
- 110.25 P.Chr. Kierkegaard: Om Katekismus-Sagen. En lille Overvejelse til en yngre Embedsbroder. Aalborg 1874.
- 110.31 G. Rodes højskole på Skovgård blev åbnet den 3/11-1874 (Da. Folketid. Nr. 45 6/11-1874 s. 179-80).

Brev nr. 124 OM til TSR 20/4-1874

- 112.37 L. Gude: Den hellige Nadvere. I s. 52 henviser til Karl Wieseler: Chronologische Synopsis der vier Evangelien (1843).
- 112.40-
- 113.1 Græsk: bægeret - er det ikke fællesskab med [Kristi] blod.

Brev nr. 125 TSR til OM 8/7-1874

- 113.38 Det almindelige Missionsmøde i Aarhus 15-16/7-1874. Referat af C. Kalkar i Dansk Missionsblad 1874 s. 185-92, 209-15.
- 114.15 Ifølge T. Fabers officielle "Reisliste for Kongeriget Danmark" 7. udg. 1874 eksisterede der dampskibsforbindelser mellem København-Kalundborg-Horsens og mellem Korsør-Århus.
- 114.39 Sognepræsten i Ormslev A.P.J. Teilmann var en fætter til TSR's far.

Brev nr. 127 OM til TSR 15/7-1874

- 117.23 Se breve fra Anton Kirkeby til OM 13/4, 27/4, 8/5, 18/5 og 3/6-1874 (NKS 4435).

- 118.16 F.B. Møller 11/7-1874 til OM (NKS 4435). Møller var på vej til sit gamle hjem i Saltring og ville komme forbi Gylling.
- 118.23 Den 14/7-1874 tiltrådte den ny regering med C.A. Fonnesbech som konsejlspræsident.
- 118.34 En adresse underskrevet af 47 "Til Præsten Otto Møller i Gyllinge" udtalte en tak for OM's bog "Politik og Christendom" (trykt i Da. Folketid. 6/3-1874 og i DKT 1874 sp. 158-59). En anden adresse underskrevet af 39 (bl.a. OM) advarede imod flertalsvælde (Da. Folketid. 1874 nr. 13).
- 120.1 De to var sjællænderen Jens Petersen og nordmanden Olav Kirkeberg. De var uddannet til missionsgerningen på Askov Højskole, og de skulle præstevies i Amerika (DKT 1874 sp. 347-52; se også sp. 390-97).
- 120.10 D.G. Monrad: Politiske Breve. Nr. 1-4. K. 1874 (der udkom indtil 1882 i alt 19 politiske breve).
- 120.15 D.G. Monrad: Om Slaget ved Katekismen. K. 1874.
- 120.16 N.G. Blædel: Grundtvigianismen og den danske Folkekirke. K. 1873; N.G. Blædel: Pastor Birkedal og Grundtvigianismens Catechismus. K. 1873. Blædel var stærkt medvirkende til "slaget om katekismen" (se redegørelsen i Theol. T. 1874 s. 182-89). Striden fik til resultat, at den af P.A. Fenger udgivne 14. udg. af Luthers katekisme blev forbudt af Kultusministeriet. Blandt hovedaktørerne i striden var udover Blædel og Monrad, TSR, Birkedal, B. Paludan-Müller og P.C. Kierkegaard.
- 120.18ff Se nedenfor note 122.37 og 123.1.
- 120.28 Budstikken. Et Folkeskrift til Oplysning og Opbyggelse. 1.-28. Aargang. Udg. af F.E. Boisen 1852-79.
- 120.33 Nordisk månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning 1871-80.

Brev nr. 128 TSR til OM 21/8-1874

- 121.30 Biskop Oluf Chrysostomus's Fortegnelse over Præsternes Bøger i Vendelbo Stift. Meddelt af D.H. Wulff. Med Indledning og Anmærkninger af TSR (KHSaml. 3. Rk. I, 1874-77, s. 165-212).
- 121.33 L. Gude: Den hellige Nadvere. Bd. I er anm. af TSR i DKT 1874 sp. 529-58.
- 122.21 F.E. Boisen og N. Lindberg spurgte i Da. Folketid. Nr. 33 14/8-1874 venemødets indbydere C.J. Brandt, P.A. Fenger og L. Helveg, om de ville lade det politiske spørgsmål, som i øjeblikket delte Grundtvigs venner, komme til forhandling. Svaret, som findes i Da. Folketid. nr. 34, 1874, var temmelig uklart.
- 122.37 Den af C.J. Brandt og Fr. Nielsen redigerede samling: En Aargang Prædikener af danske Præster udkom 1875. TSR bidrog med to prædikener: Søn-

- dag efter Nytaar (s. 43-48) og Niende Søndag efter Trefoldighed (s. 313-18), OM med 1 prædiken: Tredie Søndag efter Paaske (s. 211-19).
- 123.1 J. Kok (udg.): Evangelisk Huspostil. Prædikener af danske Prædikanter. K. 1874.
- 123.6 Den 30/7-1874 ordinerede sp. Vilh. Birkedal, Ryslinge, Cornelius Appel som præst i Askov højskoles gymnastiksal. Appel skulle være frime-nighedspræst i Rødding, men kunne ikke ordineres på grund af de preussi-ske myndigheder. Se P.G. Lindhardt i Den da. Kirkes Historie VII (1958) s. 213f; L. Schrøder og L. Helveg: Om Cornelius Appels Ordination. Odense 1874.
- 123.30 Birkedals ordination af Appel blev omtalt i Da. Folketid. 1874 s. 127, 146f, 152, 157f, 171, 188 og 206.
- 124.4 Synes ikke at være sket. Emnerne på Roskilde Præstekonvents møde i nov. 1874 var det kirkelige møde i Bonn 1874 og P.A. Fengers forslag til ny al-terbog.

Brev nr. 129 OM til TSR 24/8-1874

- 124.25 TSR's anm. se note 121.33.
- 124.36 F.V. Andersen: Betragtninger over Dr. theol. L. Gudes Skrift (Theol. T. 1874 s. 385-441). Andersens konklusion var, at Gudes værk, når bind 2 var udkommet, "vil blive staaende som en af de betydeligste af det 19de Aar-hundredes theologiske Frembringelser i vort Fædreland" (anførte sted s. 441).

Brev nr. 130 TSR til OM 30/8-1874

- 127.17 Harald Holm: Et Par Ord om Vennemødet (Da. Folketid. 1874 s. 137).

Brev nr. 131 TSR til OM 16/9-1874

- 128.16 Et referat af vennemødet i Odense findes i Beretning om det kirkelige Ven-nemøde i Odense d. 8- 9 Sept. 1874. Odense 1874 samt i DKT 1874 sp. 593-601. TSR's tale er trykt i Beretning s. 28-37 og i Fyens Stiftstid. 1874 Nr. 248 Tillæg.
- 129.28 Biskoppernes erklæringer blev afæsket af KUM i skr. 9/9-1874 (KUM 1. Kt. Journalsag Ø 1019/1874; Kopibog 2367-72/1874).
- 130.25 Herom se: Ordinationen paa Askov Højskole (Fædrelandet 8/9-1874 Nr. 208). Artiklen opfordrer til, at de kirkelige myndigheder ikke farer for hårdt frem.

Brev nr. 132 OM til TSR 7/10-1874

- 132.26 Om besøget se Erik Nørr: Mellem Otto og Jakob Bd. I s. 70f.
- 132.29 J.S. Deichmann Branth var ekspert i laver (likener).
- 132.40 Herom se Mellem Otto og Jakob Bd. I s. 54f.
- 133.30 Se note 140.35.
- 134.5 P.A. Fenger: Forslag til en paany gennemseet Alter-Bog, som kunde blive tilladt til Brug i den danske Folkekirke. K. 1874; jfr. L. Kochs anm. i Theol. T. 1875 s. 241-49, hvor han sammenholder Fengers forslag med den autoriserede alterbog fra 1688.
- 134.12 Gr.: Prædikener i Frederiks-Kirken 1832-39. Udvalg ved C.J. Brandt. K. 1875 (udkom i hæfter).
- 134.17 Gr.: Dansk Ravne-Galder blev første gang trykt af Holger Begtrup i Udvalgte Skrifter X, 1910, 364-82 (Jfr. Steen Johansen: Bibliografi over N.F.S. Grundtvigs Skrifter. III, 1952, s. 240f).
- 135.2 Den nye kultusminister arkæologen J.J.A. Worsaae var ikke medlem af Rigsdagen.
- 135.8 Jfr. Fædrelandet 7/10-1874 Nr. 233.

Brev nr. 133 OM til TSR 6/11-1874

- 135.38 TSR: Folkehøjskolen og Præsteskolen. En Tale paa Højskolemødet i Sorø, d. 29de September (DKT 1874 sp. 675-83).
- 136.2 Debatten på højskolemødet og Hostrups indlæg er refereret af Villiam Jacobsen i Da. Folketid. 1874 s. 162, 166-67 og 170-71.
- 136.14 Lærermødet i Testrup 10-15/8-1874 er kort omtalt i Da. Folketid. 1874 s. 135.
- 137.7 Om debatten om at henlægge teologisk embedseksamen til en eksamenskommission se Københavns Universitet 1479-1979 V s. 390ff.
- 138.33 Jfr. Forslag til Lov om Præsternes Lønning m.m. indbragt i Folketinget 2/11-1874 af C. Berg og flere andre venstremedlemmer (Rt. 1874/75 Tillæg A sp. 1755-66). Kultusminister Worsaae havde den 28/10-1874 forelagt Folketinget regeringens forslag om landsbypræsternes lønningsforhold (Rt. 1874/75 Tillæg A sp. 1491-99).
- 139.27 Se note 134.12.
- 139.40 E. Hornemann: Om Menneskets Tilstand kort før Døden. Et Foredrag. K. 1874.
- 140.5 C. Paludan-Müller: De første Konger af den Oldenborgske Slægt. K. 1874.
- 140.11 Lukas-Evangeliet. Fortolket af F. Godet. I-II. Oversat af A.F. Boje. K. 1875 (udkom i hæfter 1874-75).

- 140.17 Charles Darwin: Menneskets Afstamning og Parringsvalget. I-II. Oversat af J.P. Jacobsen. K. 1874-75.
- 140.25 J. Vahl: Et Par Ord i Anledning af Præsteordinationen paa Askov (Fædrelandet 4/11-1874 Nr. 257).
- 140.35 KUM krævede i skr. 13/10-1874 til biskop Balslev, at Birkedal og de øvrige ved ordinationen af Appel medvirkende præster blev stillet for en provsteret. Provsteretten for Gørding-Malt herreder afsagde 30/7-1875 dom i sagen. Birkedal og sognepræst Sveistrup fik en bøde på 400 kr., de øvrige 10 præster en bøde på 200 kr. Sagen blev af KUM i skr. 19/8-1875 indanket for landemodet, som 27/4-1876 stadfæstede provsterettens dom (KUM 1. Kt. Journalsag Ø 1019/1874).

Brev nr. 134 OM til TSR 18/1-1875

- 142.15 TSR var censor ved teologisk embedseksamen.
- 143.9 F.L. Grundtvig: Til Grundtvigs Venner. Rimbrev. K. 1875.
- 143.14 Adressen opfordrede til at styrke forsvarsvæsenet (se bl.a. Da. Folketid. 1874 s. 197-98, 205-06).
- 143.17 Pastor H. Sveistrup i Vejen udtalte på et møde på Askov højskole 15/12-1874, at han ikke kunne støtte adressen, da den var blevet et led i den politiske kamp, selv om han beklagede, at landet ikke havde forsvarsbefæstninger (Da. Folketid. 1875 s. 11).
- 143.24 Kultusministeren i ministeriet Fonnesbech 1874-75 var J.J.A. Worsaae.

Brev nr. 135 TSR til OM 4/2-1875

- 144.24 Complutenserpolyglotten: en bibeludgave i 5 bind (trykt 1514-17), hvor teksterne var stillet parallelt op i spalter. Udgaven, som blev til på foranledning af den spanske kardinal Francisco Jiménez de Cisneros fik stor betydning for bibelforskningen. Jfr. note 328.19.
- 144.25 L.F.C. Tischendorff var tidens førende tekstkritiker, og han udgav et antal af udgaver af den nytestamentlige tekst. Den 8. udg. fra 1869-72 blev genoptrykt mange gange.
- 145.13 Birkedals 8 døtre: jfr. Folketælling 1855 Svendborg amt, Ryslinge sogn, hvor Birkedals børneflokk bestod af 7 døtre og 3 sønner i alderen 1 til 16 år.
- 145.35 Dine Skoleforedrag se note 98.9.
- 145.39 OM: Om Gjenfortælling i Skolen (Efter "Nordisk Tidsskrift for Folkeskolen"). Budstikken 1866 s. 279-87.
- 146.5 Se note 135.38.

- 147.27 TSR søger Herlufsholm (KUM 1. Kt. Journalsag A 34/1875, Forestillinger 1875 nr. 43). Jfr. note 153.16.
- 148.22 Bjørnstjerne Bjørnsons skr. er udformet som et brev til udgiveren S. Høgsbro, dateret Rom 14/1-1875 (gengivet i Da. Folketid. 1875 s. 13).
- 148.28 Johs. Clausen: Om Kirkens Eenhed og Grundtvigs "Kirkespejl". K. 1874.
- 149.1 Græsk: βαπτίζω = at døbe.

Brev nr. 136 OM til TSR 5/2-1875

- 151.19 F.L. Grundtvig: Et Ord til Bjørnstjerne Bjørnson. K. 1875.
- 151.38 I NKS 1986 Fol. er der bevaret en henvendelse til OM fra foredragsforeningen i Horsens af 12/9-1874 med opfordring til at holde foredrag i vinterens løb. Heri stilles OM dog frit med hensyn til emne.
- 152.1 (Johs. Clausen): Hvorfra skal Hjælpen komme? En politisk Betragtning af en Præst. Odense 1875.
- 152.3 Fædrelandet 2/2, 4/2 og 5/2-1875 Nr. 27, 29 og 30.
- 152.12 V. Birkedal: En Enkeltmands Adresse til Regjering og Rigsdag. Odense 1875.
- 152.17 D.G. Monrad: Den første Kamp om den apostolske Troeskjendelses Oprindelse. Laurentius Valla - Koncilet i Florens. K. 1875.

Brev nr. 137 OM til TSR 15/4-1875

- 153.16 Der var 29 ansøgere til Herlufsholm, deriblandt nr. 15 TSR og nr. 16b Anton Kirkeby (KUM 1. Kt. Fortegnelser over ledige embeder 1875). Jfr. note 147.27.
- 153.26 I alt 16 ansøgte om præsteembedet i Ormslev-Kolt, deriblandt kapellanen i embedet J. Teilmann (Præstekaldslistes 1875); ansat blev sognepræsten i Skjern, provst J.H. Gudme.
- 153.33 Om oprettelsen af en valgmenighed i Bering omkring kap. Jørgen Teilmann se Da. Folketid. 1875 s. 100, 167 (annoncering), 1876 s. 83 (valgmenigheden godkendes af KUM 20/4-1876).
- 154.38 H. Martensen: Catholicisme og Protestantisme. Et Leilighedsskrift. K. 1874; H. Grüder: Det protestantiske og det katolske Troesprincip, i Anledning af Biskop Martensens Leilighedsskrift: "Catholicisme og Protestantisme" kritisk belyst. K. 1875.
- 155.39 H.P. Holst: Præsteseminarium eller Universitetsdannelse. K. 1875.
- 156.7 Se note 152.1.
- 156.11 Johannes Clausen: I Anledning af Artiklerne i "Fædrelandet" Nr. 27, 29, 30 (Fædrelandet Nr. 50 1/3-1875 og Nr. 80 8/4-1875). Jfr. note 152.3.

Brev nr. 138 TSR til OM 15/6-1875

- 157.30 Der tænkes formentlig på F. Schleiermacher: Ueber die Schriften der Lukas, ein kritischer Versuch. I. Berlin 1817 og H.N. Clausen: Fortolkning af de synoptiske Evangelier. I-II. K. 1850 (både TSR og OM ejede Clausens bog: Auktionskatalog over TSR's bøger nr. 1584 og over OM's bøger nr. 773).
- 162.21 Skriftlig eksamen afholdtes 28.-31. maj 1875 og mundtlig eksamen 18.-29. juni (Theol. T. 1875 s. 590f).

Brev nr. 139 OM til TSR 19/6-1875

- 164.10 OM's bøger anmeldtes bl.a. i Theol. T. 1873 s. 231-32 og 1874 s. 198-99.
- 165.7 Jfr. Birkedal til OM 29/4-1875 (takker for indbydelsen). NKS 4435.
- 165.13 V. Birkedal: Forsoningen (DKT 1875 sp. 361-78). I anledning af Fr. Jungersens bog: Miraklet, Videnskaben og Troen. Et Stridsskrift. K. 1875.
- 165.20 Jfr. A. Kirkeby til OM 9/6-1875 (NKS 4435).

Brev nr. 140 TSR til OM 16/7-1875

- 166.5 Det almindelige Missionsmøde i Fredericia den 20de og 21de Juli (Fædrelandet 24/7-1875 Nr. 168); jfr. note 170.29.

Brev nr. 141 OM til TSR 23/7-1875

- 167.37 L. Helveg var en af de præster, der blev anklaget i den Appelske ordinations-sag (se note 140.35).
- 169.9 F.E. Boisen: Martyriet (Budstikken 1875 s. 308-18).
- 169.12 Jungersens og Birkedals indlæg se note 165.13; debatten mellem de to fortsatte i DKT 1875 sp. 425-32, 567-68, 591-93, 649-54. Også andre blandede sig i debatten.
- 169.13 Harald Engberg: Kristus korsfæstet for os, i os (DKT 1875 sp. 456-63).
- 169.16 Rasmus Nielsen: Religionsphilosophie. K. 1869.
- 169.17 OM til Jungersen 13/5-1875 (RA. Jungersens privatarkiv); Fr. Jungersen til OM 27/5-1875 (NKS 4435).

Brev nr. 142 TSR til OM 5/8-1875

- 170.29 TSR's prædiken på missionsmødet i Fredericia er trykt i Da. Missionsblad 1875 Tillæg s. LXXIII-LXXXIII.

- 170.30 TSR's foredrag og efterfølgende debat på Roskilde Konvent er trykt i DKT 1875 sp. 505-36.
- 170.37 Kirkelige Leilighedstaler af danske Prædikanter. Udg. G.P. Brammer. 3. Samling. K. 1864.
- 171.18 A.C. Larsens anm. af Jungersens bog: Miraklet, videnskaben og troen findes i Det nittende Aarhundrede. Maanedsskrift for Literatur og Kritik. Udg. Georg og Edvard Brandes. Juni 1875 s. 254-56.
- 171.24 F. Jungersen: Dansk Protestantisme ved S. Kjerkegaard, N.F.S. Grundtvig og R. Nielsen. Ti Foredrag, holdte paa Borchs Collegium i Foraaret 1873. K. 1873
- 171.32 Jfr. Beretning for Vartov Menigheds Hjælpeforening (stiftet 1854) 1874/75 (LAK. Vartov Kirke. Korrespondance m.v. for foreninger under Vartov menighedssamfund 1854-1960).
- 172.16 Jungersen var lærer på G. Rodes højskole på Skovgård.
- 172.27 Stykket ses ikke trykt i DKT.
- 172.34 OM's manuskript, som TSR havde til gennemlæsning, blev først trykt i 1879.
- 173.16 Græsk: evnen til at bedømme ånder. Jfr. 1. Kor. 12,10.

Brev nr. 143 TSR til OM 30/11-1875

- 174.25 J.G.B. Winer: Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms. 1822. 7. Aufl. Leipzig 1867 (Auktionskatalog over TSR's bøger nr. 6293).
- 175.7 C.L.N. Mynster (udg.): Nogle Blade af J.P. Mynster's Liv og Tid. Kbh. 1875. En stor del af bogen indeholdt brevstof, og den kan betragtes som en fortsættelse af de i 1860-62 udgivne: Breve fra og til Mynster.
- 176.8 Bispeembedet i Aalborg blev besat, efter at ministeriet havde forhandlet med biskop Martensen (se KUM 1. Kt. Forestillinger 1876 nr. 105 og journalsag A 467/1875).
- 176.14 Gude blev udnævnt til censor ved KUM skr. 9/11-1875 (Theol. T. 1875 s. 762).
- 176.26 Ved suppleringsvalget til Landstingets 3. kreds, som fandt sted 19/11-1875 i Næstved, blev højremanden, greve C.C.H. Moltke, Lystrup, valgt. Han afløste broderen lensgreve F.G.J. Moltke, som døde i okt. 1875 (N.P. Jensen: Valgene til Rigsdagen i 80 Aar. 1929 s. 257).

Brev nr. 144 OM til TSR 22/12-1875

- 177.16 J.N. Madvig: Græsk Ordføiningslære, især for den attiske Sprogform. 1846, 2. udg. K. 1857.

- 177.36 Øieblikket. Nr. 1-9. K. 1855; S. Kierkegaard's Bladartikler, med Bilag samlede efter Forfatterens Død. Udg. R. Nielsen. K. 1857.
- 178.4 Herom se Illustreret Tidende 7/11-1875 (med afbildning).
- 178.33 Se note 171.19.
- 178.37 Victor Norfelt: Er det ikke paa Tide at ophæve Folkekirken og afskaffe Statsgejstligheden? En Nutidsbetragtning. K. 1874.
- 178.40 Nekrolog over H. Brøchner i Fædrelandet 18/12-1875 Nr. 294.
- 179.23 Asger Møller født 29/10-1872, døbt 15/12-1872. Fadderne var gårdmændene Kristen Kristensen og Peder Jensen og husmand Peder Rasmussen, alle fra Gylling (LAV. Gylling kirkebog 1849-72).
- 180.2 P.J. Neergaard, Åkær, 16/12-1875 til OM (NKS 4435).
- 180.37 Ludvig Schrøder: Om Bjovulfs-drapen. Efter en række foredrag på folkehøjskolen i Askov i avgust 1875. K. 1875.
- 180.39 Tr. Lund: Historiske Skitser efter utrykte Kilder. K. 1876. Troels Lunds far Henrik Ferdinand Lund var assistent, senere kontorchef i Nationalbanken, så skræddersønnen har ikke noget på sig.

Brev nr. 145 OM til TSR 29/2-1876

- 181.40 Græsk: gnaske, gnave, æde (også om mennesker: spise).
- 182.7 Græsk: for sig selv.
- 182.9 Græsk: at bede.
- 182.11 Græsk: bøn - til Gud.
- 183.37 Adolph Steen: Tale ved Universitetets Reformationsfest 1875 (Det nittende Aarhundrede 1875-76 s. 237-52). Prof. Steen fremhævede i sin tale, at protestantisme og fri videnskabelig forskning var uforenelige, og at Det teologiske Fakultet derfor ikke hørte hjemme ved Universitetet.
- 183.38 Fr. Hammerich: Professor Steens Tale ved Universitetets Reformationsfest (Fædrelandet nr. 4 6/1-1876); jfr. A. Steen: Professor Fr. Hammerichs Udtalelser i "Fædrelandet" 1876 Nr. 4 (Fædrelandet 17/1-1876 Nr. 13). Plougs red. artikel herom (19/1 Nr. 15); Steens svar (20/1 Nr. 16); Fr. Hammerich (24/1 Nr. 19).
- 184.3 D.G. Monrad: Endnu et Par Ord om Professor Steens Tale. I-II (Fædrelandet 26/1-27/1-1876 Nr. 22-23); Adolph Steen: Biskop Monrads Udtalelser (31/1 Nr. 25).
- 184.7 Thomas Rørdam: Et Par Bemærkninger til Prof. Steens Artikel i dette Blads Nr. 13 (Fædrelandet 5/2-1876 Nr. 30); jfr. D.G. Monrad: Afskedsord til Prof. Steen (8/2 Nr. 32).
- 185.8 Baggrunden for diskussionen mellem TSR og Emil Christiani var "Bb's" klage i DKT 1875 sp. 484-86 over den dogmatiske opgave ved teol. em-

bedseksamen: "Hvad Betydning har Guds Ord som Naademiddel, og hvilken Stilling indtager det i saa Henseende ved Siden af de tvende Sacramenter?". TSR svarede i DKT 1875 sp. 553-66 (Om "Guds Ord som Naademiddel"); E. Christiani: Guds Ord til os (smst. sp. 793-98); TSR og Christiani fortsatte debatten i DKT 1876 sp. 73-79, 173-75 og 201-09.

- 185.25 G. Uhlhorn: Socialisme og Kristendom (DKT 1876 sp. 89-106, 113-25, 145-48).
- 185.27 A.G. Fich: Betragtning af P.A. Fengers "Forslag til en paany gennemseet Alterbog (Theol. T. 1876 s. 1-52).
- 185.30 Biskop O. Laubs foredrag på landemodet i Viborg 13/7-1875 var en fortsættelse af den debat, som pastor A. Kirkeby havde indledt på landemodet i 1873 om "Betydningen af Forsagelsen ved Daaben". (Viborg Stifts Synodal-Act 1875 s. 49-174). Jfr. A. Kirkeby til OM 10/3-1876 (NKS 4435).

Brev nr. 146 TSR til OM 3/3-1876

- 186.10 Torkild Skat Rørdam født 29/2-1876, døbt 7/5-1876 (LAK. Rønnebæk hovedministerialbog 1861-81 s. 25-26).
- 186.30 Se note 183.38.
- 186.35 Martensen var teologisk professor i årene 1840-54.
- 186.38 C.H. Scharling: Min Hustru og jeg. Fortælling af Nicolai, ung Ægtemand. K. 1875.
- 186.40 Scharlings far var professor i teologi C.E. Scharling.
- 187.37 Fr. Schjøtt: Om Kirke og Stat. En Tidsbetragtning (Theol. T. 1875 s. 705-36).
- 188.10 Censorernes udtalelse 3/2-1875 er trykt i DKT 1876 sp. 751-59. Hele sagen om en mulig indførelse af eksamenskommissioner ved Universitetet er behandlet i Aarvog for Kbh. Univ. 1875/76 s. 5-37.
- 188.13 Det teol. Fak.'s betænkning inkl. Hammerichs mindretalsudtalelse er trykt i DKT 1876 sp. 783-90. Jfr. også C.H. Kalkar: Om det theologiske Studium (Theol. T. 1876 s. 321-52, 385-411, 561-96).
- 188.16 De teologiske censorers nye erklæring 13/3-1876 (se Aarvog for Kbh. Univ. 1875/76 s. 32-34).

Brev nr. 147 OM til TSR 31/8-1876

- 189.37 Jfr. ovenfor note 70.17.
- 190.20 I 1876 visiterede Brammer i følgende pastorater: Saxild-Nølev, Gosmer-Halling (hos provst H.T. Mygind), Odder og Randlev-Bjerager (Brammers

- indberetning om kirkevisitatser 1876 findes i: KUM 1. Kt. Indberetninger om kirkevisitatser 1863-83).
- 190.30 Jfr. S.M. Sørensen til OM 3/7 og 5/8-1876 (NKS 4435). Jfr. Fr. Jungersens bog om Sørensen: Til Minde om S.M. Sørensen, Kateket i Kjøge, død den 4de April 1878. K. 1879.
- 191.3 Fr. Jungersens bog: "Miraklet, Videnskaben og Troen" gav anledning til indlæg af bl.a. V. Birkedal og Lavrids Nyegård. Som konsekvens af disse indlæg fremkom Jungersen med tilbagekaldelser og forklaringer (se DKT 1875 sp. 425-32, 567-68, 649-54, 798-806).
- 191.13 Efter afskedigelsen fra højskolen på Skovgård søgte Jungersen i 1876-77 en række embeder. I 1877 blev han udnævnt til sp. i Blære-Ejdrup i Viborg stift. Hans ansøgning var bl.a. anbefalet af Rasmus Nielsen og Vilhelm Birkedal og påtegnet af biskop Martensen (KUM 1. Kt. Ansøgninger om præsteembeder 1853-1915).
- 191.15 Om Martensen og Kragballe se Bd. I note 234.7.
- 192.9 L. Schrøder holdt på vennemødet i Odense 8/9-1876 et foredrag om, hvordan en præstekole kunne komme stemme overens med Grundtvigs tanker (referat i DKT 1876 sp. 631-39); Leths indlæg i debatten på mødet se smst. sp. 613.
- 192.16 Valget af Lindberg som valgmenighedspræst i Kerteminde blev stadfæstet 16/8-1876 (Da. Folketid. 1876 s. 136).
- 192.34 H.V. Sthyr's anm. findes i Theol. T. 1876 s. 273-95.
- 192.37 A.Chr. Bang: Om Kristi Opstandelses historiske Virkelighed. Kristiania 1876.
- 193.8 F. Godet: Johannes-Evangeliet fortolket. Oversat af A.F. Boie, M.Th. Becher. I-III. K. 1878 (udkom i hæfter); F. Godet: Lukas-Evangeliet fortolket. Oversat af A.F. Boje. I-II. K. 1875.
- 193.12 Citatet findes i Den politiske Kandstøber.
- 193.18 Se nedenfor s. 201.
- Brev nr. 148 TSR til OM 1/9-1876
- 194.12 Referat af lærermøderne i Askov, Testrup og Gjedved (Da. Folketid. 1876 s. 147); Lærerforsamlingen i Testrup (Højskolebl. 1876 s. 378-84).
- 195.37 Gr.: Den kristelige Børnelærdom (DKT 1876 sp. 313-28). Stykket er formentlig skrevet omkring 1840 og har ikke tidligere været trykt.
- 196.6 Fr. Jungersen: En Bekjendelse og Redegjørelse (DKT 1876 sp. 441-56). TSR synes ikke at have skrevet imod Fr. Jungersen.
- 196.18 N. Lindberg: Grundtvigs politiske Stæde. Odense, Kolding 1876.

Brev nr. 149 OM til TSR 4/9-1876

- 198.10 OM: Til Alvor i Skole og Folkeliv. Fire Foredrag fra et Lærermøde paa Testrup Højskole. K. 1876.
- 199.3 OM takkede for vinen i brev til J. Nørregaard 3/8-1876 (RA. Jens Nørregaards privatarkiv).
- 199.6 E.F.B. Horn: Forsoning og Retfærdiggjørelse. Christiania 1875; jfr. også hans senere bog: Belysning af nogle Dunkelheder i Forsoningslæren, tildelt et Stridsskrift. Christiania 1876. Horns første bog blev anm. i Theol. T. 1876 s. 486-501 af J.H.H.B.

Brev nr. 150 TSR til OM 20/9-1876

- 200.13 Jfr. L. Schrøder: Det alménmenneskelige og det folkelige (Nord. månedsskrift 1875 I s. 73-102).
- 200.16 Harald Engberg: Til Hr. L. Schrøder, Højskoleforstander i Askov. Et Brev (DKT 1876 sp. 258-64).
- 200.27 Lærermøderne i Askov, Testrup og Gjedved (Da. Folketid. 15/9-1876 s. 147). OM's foredrag er anmeldt i Da. Folketid. 1876 s. 179-80.
- 201.19 Niels Ludv. Westergaard: Om den anden eller den sakiske Art af Akhæmenidernes Kileskrift (Særtryk af det Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skr. 5. Række, histor. og philos. Afd. 2det Bind). K. 1854.

Brev nr. 151 OM til TSR 26/10-1876

- 202.4 Græsk: thi (jfr. OM's bog: Til Alvor i Skole og Folkeliv s. 44).
- 202.25 Religiøse Studier. Uddrag af en Dagbog. K. 1863. Ifølge H. Ehrencrone-Müller: Anonym- og Pseudonym-Lexikon er forfatteren Charite Paludan-Müller.
- 202.27 L.A. Warburg har anm. Religiøse Studier og fortsættelsen: Fortsatte religiøse Studier. K. 1875 i Theol. T. 1876 s. 457-85.
- 203.1 Se note 188.16.
- 203.15 Se Kalkar i Theol. T. 1876 s. 592-93 (TSR er blandt de nævnte personer).
- 203.39 Prof. Carl Emil Scharling bevilges afsked 18/10-1876 (Theol. T. 1876 s. 700).
- 204.2 Blandt C.H. Scharlings bøger inden for disse genrer var: Ved Nytaarstid i Nøddebo Præstegaard (1865); Uffe Hjælms og Palle Løves Bedrifter (1866); Grækenland. En Rejsebeskrivelse (1866); En Sommer i Norge (1867); Johannes Hus. Historisk Drama i fem Handlinger (1871); Valdemar og Bisp Absalon. Et Folkeskuespil i fem Handlinger (1874); Min Hustru

- og jeg. Fortælling af Nicolai, ung Ægtemand (1875); En Pilgrimsfærd i det hellige Land (1876).
- 204.2 C.H. Scharling: Menneskehed og Christendom i deres historiske Udvikling. En Fremstilling af Historiens Philosophi. I-II. K. 1872-74.
- 204.5 J. Kok: Det hellige Land og dets Nabolande i Fortid og Nutid. Med 132 Billeder og Kort. K. 1878 (udkom i hæfter).
- 204.9 Lars Vilhelm Lindberg død 17/10-1876 i Horsens (LAO. Kirkebog for Kerteminde købstad. Fødte og døde 1840-80).
- 204.25 Marie Elisabeth Møller født 26/10-1876.

Brev nr. 152 TSR til OM 11/12-1876

- 205.30 OM: Politik og Christendom. En lille Lejlighedsbetragtning. K. 1873.
- 206.40 TSR: Tidens Alvor. Et Foredrag holdt i "Dansk Samfund for Næstved og Omegn". K. 1876.
- 207.2 Jfr. DKT 24/12-1876 sp. 862 om, at TSR's foredrag har været genstand for angreb og beklagelse i Næstved Tidende. Jfr. anmeldelsen i Næstved Avis 1876 Nr. 289.
- 207.8 Harald Stein: Hvad vil den indre Mission? Otte Foredrag om Tro, virksom i Kjærlighed. K. 1876.
- 207.22 G. Smith: Chaldäische Genesis, keilinschriftliche Berichte. Übers. v. H. Delitzsche. Leipzig 1876 (auktionskatalog over TSR's bøger nr. 6205).
- 207.33 Jfr. note 202.25.

Brev nr. 153 OM til TSR 2/2-1877

- 208.18 TSR: Kirkebønnen for Konge og Øvrighed (DKT 1876 sp. 761-79); H. Bech: Om Forbøn for Kongen (DKT 1876 sp. 853-57); jfr. også P.C. Kierkegaard: Smuler angaaende Bønnen for Øvrigheden (DKT 1877 sp. 89-120).
- 208.24 TSR: Den blodsottige Kvinde. En Betragtning (DKT 1876 sp. 841-53).
- 209.32 Johan Peter Lindberg død 9/1-1877 (8 måneder gammel). LAO. Kirkebog for Kerteminde købstad. Fødte og døde 1840-80.
- 209.36 OM til N. Lindberg 22/10-1876 (maskinskrevne breve).
- 210.4 Ved et møde i Vejle 6/6-1876 blev der dannet en "Forening til Diakongjerningens Fremme i vore Menigheder". Foreningen afholdt et stort menigheds- og præstemøde i Århus i sept. 1876 (se DKT 1876 sp. 566-67, 614).
- 210.15 Thomas Rørdam: Om den offentlige Usædelighed (Fædrelandet 1/2-2/2-1877 Nr. 27-28).
- 210.22 Se bl.a. Tillægs-Blad til Dansk Missionsblad Nr. 2-3 1877 s. 17-35 og DKT

- 1877 s. 15; Vill. Jacobsen og Joh. Schrøder: Mødet paa Store Ravnsborg Helligtrekongers-Aften 1877. K. 1877. Generelt om Børresens virksomhed under besøget i Danmark se Knud Gjesing: En Missionspioner. H.P. Børresens liv med særligt henblik på hans missionsvirksomhed. K. 1961 s. 147ff.
- 210.35 Budstikken trykte jævnlige breve fra Edvard Løventhal til F.E. Boisen og pastor Clausen (se således Budstikken 1876 s. 110-18, 243-48, 346-52, 381-83, 496-505, 1877 s. 90-96); se også Breve fra E. Løventhal i Indien (DKT 1876 sp. 425-35).
- 210.39 OM har i "Slægt og Oplevelser" s. 70-74 redegjort for denne sag.
- 211.36 Fr. Schjøtts anm. af Constantinus Tischendorf: Novum Testamentum græcæ ad antiquissimos Testes denuo recensuit. I-II. Lipsiæ 1869-72 findes i Theol. T. 1874 s. 173-93; en oversigt over Tischendorfs mange NT-udgaver er givet af C.E. Scharling i Christelig Kalender for 1874.
- 211.38 Fredr. Nielsen: Romer-Kirken i det nittende Hundrebaar. En historisk Skildring. Pavedømmet. K. 1876 (2. Del: Det indre Liv. I. udkom i 1881).

Brev nr. 154 OM til TSR 2/6-1877

- 212.27 Den 26/4-1877 meddeler biskop Lind ministeriet, at sp. S. Holm, Skjoldborg-Kallerup, har udtalt sig fornærmeligt om Kongen på prædikestolen i Kallerup den 22/4-1877. Holm suspenderes den 30/4-1877 og stilles for provsteretten og idømmes 8 måneders forbedringshusarbejde og fortabelse af embedet, hvilken dom blev stadfæstet af landemodet 16/10-1877. Højesteret frifinder imidlertid 26/4-1878 Holm på grund af sindssygdom og tillægger ham pension (KUM 1. Kt. Journalsag CC 600/1877 og DD 817/1878, Forestillinger 86/1877 og 13/6-1878). Jfr. DKT 1877 sp. 694. Om Holms sindssygdom se bind I note 253.19.
- 213.29 Jungersen svarede først OM i brev 27/2-1878 (han søgte ikke, da kultusministeren havde ladet ham forstå, at han ikke ville få embedet). NKS 4435. Jfr. OM til Jungersen 13/3-1878 (Jungersens privatarkiv. RA); Markus Dam 10/5-1877 til OM (han magtede ikke embedet i Randlev). NKS 4435.
- 213.30 Kirkeby til OM 16/3-1877 (NKS 4435). Om besættelsen af præsteembedet i Randlev se KUM 1. Kt. Journalsag C 225/1877.
- 214.1 C. Fenger var kapellan i Saksild hos sognepræst H.G. Bruun.
- 214.5 Om bestræbelserne for at oprette en valgmenighed i Odder se DPS VII s. 132ff.
- 214.12 Chr. Bang: Hans Nielsen Hauge og hans Samtid. Christiania 1876.
- 214.28 Felix Bungener: Calvin, hans Liv, hans Gjærning, hans Skrifter. Oversat af Oscar Arlaud. K. 1877.

- 214.39 Georg Brandes: Søren Kierkegaard. En kritisk Fremstilling i Grundrids. K. 1877.
- 215.14 H.N. Clausen: Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie. K. 1877.
- 215.20 Der hentydes her til C.L.N. Mynster: Nogle Erindringer og Bemærkninger om J.P. Mynster. K. 1877; jfr. note 175.7.
- 215.26 Ved samtlige valg siden 1848 var Geert Winther blevet valgt i Århus amts 1. valgkreds (Odder). Som regel skete valget af ham ved kåring (J.P. Jensen: Valgene til Rigsdagen i 80 Aar (1929) s. 192).
- 216.6 F.E. Boisen havde i Budstikken 1876 s. 544-70 optaget en anonym artikel: Lidt om vor nuværende Religionsforkyndelse og dens Forhold til Folkarbeidet. Forfatteren til artiklen var Bj. Bjørnson. C.J. Brandt gik sammen med andre teologer ind i en polemik (se DKT 1877 sp. 134ff og 233ff). Om kritikken af Brandts holdning se Harald Holm og Bjørnstjerne Bjørnson i Da. Folketid. 1877 s. 73-75.
- 216.11 En præst var ikke pligtig til at modtage en sognebåndsløser. KUM skr. 20/3-1869 til Ribe biskop og KUM skr. 23/2-1876 til Ribe biskop (Love og Expeditioner vedk. Kirke- og Skolevæsen. Udg. H.V. Skibsted. 1869-71 s. 24 og 1875-77 s. 135-36).

Brev nr. 155 TSR til OM 20/7-1877

- 216.30 C. Hermansen gik først af som professor i 1882.
- 218.37 Se note 212.27.
- 219.24 Aktionen om ikke at søge statsunderstøttelse startede i Askov og bredte sig til en række andre højskoler (Da. Folketid. 1877 s. 107, 112, 116, 119, 123, 132, 139 og 147; om fordelingen til dem, der søgte, se smst. s. 155).
- 219.34 Den 12/4-1877 udstedte regeringen Estrup en provisorisk finanslov, da den ikke havde kunnet få finansloven gennem Folketinget.
- 220.32 N.F.S. Grundtvig: Kirkens Gjenmæle mod Professor Theologiæ Dr. H.N. Clausen. K. 1825; H.N. Clausen: Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning i Lære og Ritus. K. 1825; jfr. C.J. Brandt: "Kirkens Gjenmæle" (DKT 1877 sp. 713-30, 753-65, 785-98, 841-50) i anledning af genudgivelsen af Grundtvigs bog, hvilket skete straks efter H.N. Clausens død.
- 221.15 J.C. Heuch: Dr. G. Brandes' Polemik mod Kristendommen. (Separattryk af Redaktionsartikler i "Luthersk Ugeskrift"). K. 1877.
- 221.24 Kirkebladet til Menighedens Opbyggelse. Udgivet af Thomas Rørdam. Bladets første nr. udkom 1/4-1877; jfr. artiklen: Hvad "Kirkebladet" vil (Kirkebladet 1877 s. 1-10).
- 221.32 Om Tischendorfs udgaver af NT se note 211.36.

Brev nr. 156 OM til TSR 1/8-1877

- 223.23 Sagen belyses af følgende breve: Th. Rørdam til OM 2/7, 20/7, 15/8, 17/8 og 24/9-1877 (NKS 4435).
- 224.1 Chr. Balling: Om Nødløgn (Budstikken 1877 s. 202-18). Balling henviste til s. 113-14 i TSR's Den kristelige Lære. Jfr. TSR's svar "Nødløgn" i Budstikken 1877 s. 544-72.
- 224.10 Se Bd. I side 89.2.
- 224.12 Se ovenfor note 175.7.
- 225.2 F. Godet: Bibelske Studier. Paa Dansk ved A. Jensen. I-II. K. 1876.
- 225.6 Ludvig Hertel: Indisk Hjemmemission blandt Santalerne ved H.P. Børresen og L.O. Skrefsrud. Kolding 1877.
- 225.9 Jfr. C.H. Kalkar: Børresen og den danske Mission (Theol. T. 1877 s. 241-63); om Børresens mange møder se flere artikler i DKT 1877; Knud Gjesing: En Missionspioner. K. 1961.
- 225.19 Cand.teol. Mads Jensen, Ringe, skulle tage med Børresen tilbage til Santalistan (DKT 1877 sp. 488).

Brev nr. 157 TSR til OM 10/10-1877

- 226.17 Sidse Marie Møller død 16/9-1877.
- 228.3 N.F.S. Grundtvig: Mands Minde 1788-1838. Foredrag over det sidste halve Aarhundredes Historie. Udg. Svend Grundtvig. K. 1877 (udkom i hæfter). Bogen er omtalt i Da. Folketid. 1877 s. 159-60.

Brev nr. 158 OM til TSR 14/10-1877

- 231.25 Theodor Møllers søn: Hans Larsen Møller (født 1861, student 1869 Odense Katedralskole).
- 233.1 H.N. Clausen: Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie. 2den Halvdel. 1848-1875. K. 1877.
- 233.9 Se note 228.3.
- 233.18 Se note 223.23.

Brev nr. 159 TSR til OM 22/2-1878

- 234.39 OM's bog "Den evangeliske Historie" udkom først i 1879, men TSR havde haft manuskriptet til gennemlæsning (jfr. ovenfor side 172).
- 236.18 Græsk: en smule surdej. Jfr. 1. Kor. 5,6.
- 237.1 Græsk: der priser hans navn.

- 237.15 Græsk: altså, så (det første ord i Rom. 12,1, der viser tilbage til 11,36).
- 237.25 Græsk: bekendelse.
- 237.29 J.H. Monrad anmeldte OM's bog: "Det gjenoprejste Menneskes Tjeneste i Ordets Forkyndelse og Bekjendelse" i DKT 1878 sp. 65-79. Bogen blev også anmeldt af J.N.L. Dalsgaard (smst. sp. 193-204).
- 238.4-5 ipsissimum verbum: selve ordet.
- 238.7 Et andragende fra Øster Lisbjerg m. flere herreders præstekonvent om præsternes selvkommunion blev med 433 præsters underskrifter tilstillet landets biskopper. Biskopperne var generelt betænkelige ved forslaget (se DKT 1878 sp. 697-700 og Theol. T. 1878 s. 760-62).
- 238.28 Wilh. Rothe: To Bøger om vore Apostolske Troesartiklers Oprindelse og Udvikling. K. 1878.
- 238.39 D.G. Monrads store værk: Et Bidrag til den apostolske Troesbekjendelses Historie, udkom først i 1886.
- 239.21 Græsk: alle folkeslagene. Jfr. Matt. 25,32.
- 239.29+37 Græsk: folkeslag.

Brev nr. 160 OM til TSR 15/3-1878

- 242.25 Se note 175.7 og 215.20.
- 244.6+8 De tre græske ord betyder henholdsvis: bedømme ret, dømme og fordømme.
- 244.8 Græsk: fordømmelse.
- 244.9 Jfr. OM's redegørelse for familieforholdene efter moderens død i Slægt og oplevelser s. 75.

Brev nr. 161 OM til TSR 7/6-1878

- 245.19 TSR: Arbejde og Taksigelse. To Foredrag. K. 1878.
- 245.29 Nogle Digte af Afrem Syrer. Oversatte af TSR (Theol. T. 1878 s. 228-64).
- 245.39 2. del af H. Martensen: Den christelige Ethik, udkom i 1878 i to afd.: 1) den individuelle Ethik; 2) den sociale Ethik.
- 246.23 L. Schrøders og Jens Nørregaards foredrag på højskolemødet i Tivoli blev refereret i Fædrelandet 11-12/4-1878 Nr. 86-87; Fædrelandets redaktør C. Ploug kommenterede foredragene i tre store artikler 16/4, 17/4 og 20/4-1878. Nr. 90-92. Foredragene blev også trykt i: Højskolen i Sorø. Beretning om mødet i København den 10de og 11te april 1878. K. 1878; jfr. Jens Nørregaard: Svar fra "den grundtvigske folkehøjskole" i Testrup. K. 1878 og Ludvig Schrøder: Om skoler for voksne. K. 1878. Om Sorøtanken se generelt Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892 s. 282-311.

- 246.40 Kultusministeren = J.C.H. Fischer.
- 247.1 Om Sorøkommissionen af 1866 se note 58.16. Der blev ikke nedsat nogen ny kommission.
- 247.11 R. Volf: Profeten Sacharias' Bog udlagt til Opbyggelse for Menigheden. K. 1878.
- 247.14 Både Valdemar Schmidt og R. Volf var privatdocenter ved Det teol. Fak. I forårsemestret 1878 holdt Schmidt forelæsninger over profeterne Esajas, Joel og Zepharias og R. Volf over de vigtigste messianske steder i Det gamle Testamente (Medd. Kbh. Univ. 1876-81 s. 374).
- 247.27 Friskolelærer Søren Sørensen: jfr. note 70.17.
- 248.7 Hans Sørensen afløste i 1877 E.F. Boesen som stiftsprovst i Århus.
- 248.12 En oversigt over de stillede eksamensopgaver til teologisk embedseksamen sommeren 1878 findes i Medd. Kbh. Univ. 1876-81 s. 419.

Brev nr. 162 TSR til OM 2/8-1878

- 249.6 OM: "Den danske Højskole i Sorø", betragtet som en dansk Velfærdssag. K. 1878.
- 252.5 Se nedenfor side 274.36.
- 252.15 TSR's foredrag på Roskilde Konvent: "Det sande Israel" er trykt i Theol. T. 1878 s. 705-50; om diskussionen efter foredraget se DKT 1878 sp. 435ff.
- 252.19 OM: Forsagelse og Tro i deres indbyrdes Vekselvirkning (DKT 1878 sp. 417-26).
- 252.23 Græsk: store gerninger. Jfr. Acta 2,11.
- 253.8 TSR søgte præsteembedet ved Trinitatis kirke sammen med Emil Christiani og G.S.F. Schepelern (Præstekaldslistre 1878); sidstnævnte fik embedet.

Brev nr. 164 OM til TSR 1/11-1878

- 253.15 Ploug anmeldte OM's bog "Den danske Højskole i Sorø" i Fædrelandet 16/8, 19/8 og 20/8-1878 Nr. 188, 190-91.
- 255.23 Jfr. L. Schrøders foredrag på lærermødet i Askov den 2.-23. aug. 1878 om en udvidet undervisning på højskolen i Askov (referat i Højskolebladet 1878 sp. 565-67).
- 255.31 Herom se artiklen: Højskolen i Sorø (Da. Folketid. 1878 s. 179-80).
- 256.3 Christopher Bruun: Folkelige Grundtanker. 2. forøgede udg. Christiania 1878. Anmeldt af Hartvig Lassen i "Aftenbladet" og optrykt i Fædrelandet 30-31/8, 2-3/9 og 5-6/9-1878. Nr. 200-03, 205-06.
- 256.11 Frits Hansen: Om Folkehøjskolen og Almendannelsen. En Redegjørelse og et Forsvar. K. 1877.

256.24 A. Andersen: Matthæusevangeliets Opfattelse af Herrens Liv. K. 1878.

Brev nr. 165 TSR til OM 17/11-1878

- 258.10 Jfr. Om en Statshøjskole i Sorø (Da. Folketid. 1878 s. 135-36).
260.7 Den udvidede højskoleundervisning på Askov startede i november 1878 (Da. Folketid. 1878 s. 182). Om Askovs udvidede undervisning se Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892 s. 301-11.
260.24 Formentlig Otto Borchenius og K. Kroman.
261.23 D.G. Monrad: Politiske Breve. Nr. 14-18 (Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik). Nyk. F. 1878.
262.7 Kirkeligt Møde i Højby den 23de og 24de Oktober (Kirkebladet 1878 s. 353-83); TSR's prædiken ved mødet er trykt smst. s. 401-11.

Brev nr. 166 OM til TSR 5/1-1879

- 263.4 Se note 252.15.
265.12 Ved valget i Odderkredsen den 3/1-1879 vandt Geert Winther med 1051 stemmer over lærer N. Guldbrandsen, Staby, der fik 368 stemmer (N.P. Jensen: Valgene til Rigsdagen i 80 Aar s. 192).
265.13 J. Nørregaard til OM 17/12-1878 (NKS 4435); heri opfordrede han OM til at kontakte Monrad for at få ham til at stille op mod G. Winther.
265.27 Om rigsdagsmændenes diæter se Den danske Rigsdag 1849-1949. Bd. IV s. 304.

Brev nr. 167 OM til TSR 21/3-1879

- 266.37 Christian IX's datter prinsesse Thyra blev den 21/12-1878 gift med hertug Ernst August af Cumberland. Ægteskabet skabte store komplikationer i forholdet til Tyskland på grund af hertugens tronkrav til Hannover.
267.27 Frederik Zeuthen henviste i artiklen: Gjælder Mose-Loven for de Christne? (Theol. T. 1879 s. 65-104) til TSR's to bøger "Den christelige Lære" og "Arbejde og Taksigelse" og til OM's bog "Det gjenopreiste Menneskes Tjeneste i Ordets Forkyndelse og Bekjendelse".
268.3 OM fik først i 1900 trykt bogen: En Opdrager til Christus, for dem, "som ikke have Loven". En Betragtning af de 10 Buds Forhold til Hedningernes Sandhedslov og Forsøg til Fremstilling af "Danske Lov".
268.14 OM: Tillæget til den femte Bøn (DKT 1879 sp. 161-70).
268.24 C.J. Brandt optog i DKT 1879 sp. 44-48 en artikel af F.E. Boisen (Femte Bøn i Fadervor), som oprindelig havde været trykt i Budstikken 1878 s.

- 737-45. Det førte til en længere debat i DKT 1879, hvor foruden OM deltog C.F. Rønne, J. Schrøder, Fr. Schjøtt, H. Bech, F. Christiani og C. Hasle.
- 268.33 Bjørnstjerne Bjørnson havde på møder på Sagatun højskole udtalt sig til fordel for læren om apokatastasis og om helvedesstraffenes evighed og om en personlig djævel. Dette førte til en længere polemik både i Norge og i Danmark. Jfr. en række indlæg i DKT 1878.
- 268.36 Thomas Rørdam havde i DKT 1878 sp. 149-57 stillet: "Et Spørgsmaal til Norge". Rørdam blev imødegået af N. Lindberg i Da. Folketid. 1878 s. 172-73 (Thomas Rørdam og Norge); TSR blandede sig i debatten i DKT 1878 sp. 801-10 (Daabspagten og Verdensbygningen). Debatten mellem Lindberg og TSR fortsatte i DKT 1879 sp. 65-79 (Svar til Dr. S. Rørdam) og sp. 126-34 (TSR: Himlen og Jorden).
- 269.1 Jakob S. Deichmann Branth: Om et dansk akademi. K. 1879; jfr. Mellem Otto og Jakob I s. 113ff.
- 269.35 Huslærer i Randlev præstegård V.E. Brummer var brodersøn af ingeniør-kaptajn Brummer, der var gift med TSR's søster Marie Rørdam.
- 269.37 Promotioner ved Universitetet i anledning af Universitetsjubilæet se Medd. Kbh. Univ. 1876-81 s. 605-06, 727-29; jfr. Da. Folketid. 1879 s. 59.
- 270.3 C. Hermansen blev den 15/12-1878 udnævnt til æresdoktor ved Universitetet i Leipzig (Medd. Kbh. Univ. 1876-81 s. 729).

Brev nr. 168 TSR til OM 1/4-1879

- 271.6 TSR: Det er godt at haabe. Et Foredrag. K. 1879.
- 271.31 Marie Rørdams broder A.G.Ø. Hauch havde oprettet og var bestyrer for Hauchs Latin- og Realskole.
- 271.39 Zeuthens afhandling se note 267.27.
- 272.10 Th. Zahn: Geschichte des Sonntags vornehmlich in der alten Kirche. Hannover 1878.
- 272.15 Se note 252.15.
- 272.33 TSR: Om Fortolkningen af 2. Ped. 3,5-7 (DKT 1879 sp. 225-33). Diskussionen med F. Helveg var en udløber af TSR's diskussion med Niels Lindberg i den Bjørnsonske strid. Debatten fortsatte i DKT gennem hele 1879.
- 273.4 OM: Tillægget til den femte Bøn (DKT 1879 sp. 161-70).
- 273.13 C. Hostrup udgav flere prædikensamlinger: Prædikener. I-II. K. 1870; Prædikener paa alle Søn- og Helligdage. 2. udg. K. 1875.
- 274.4 Om den Bjørnsonske strid se note 268.33.
- 274.28 F. Barfod: Peter Andreas Fenger. En Levnedstegning. K. 1878.
- 274.33 Se note 175.7 og 215.20.
- 274.36 Aandelige Digte af Afrem Syrer. Oversatte af TSR. K. 1879.

Brev nr. 169 OM til TSR 1/8-1879

- 275.6 OM hentyder her formentlig til et ikke bevaret brev fra TSR.
- 275.23 TSR's bog Afrem Syrer. Aandelige Digte anmeldtes i Uge og Hjemme. Nordisk illustreret Ugeblad. 2. årg. 1879 s. 432.
- 275.30 TSR: Svar til Lindberg (DKT 13/7-1879 sp. 457-61). Indlæg i diskussionen om oversættelsen af 2. Pet. 3,5-7 og 1. Mos. 1,2.
- 275.32 Lindberg annoncerede sit besøg i brev til OM 2/7-1879 (maskinskrevne breve).
- 276.4 J.L. Knudsen til OM 2/7-1879 (NKS 4435). Knudsens besøg i Gylling var blevet formidlet af bl.a. pastor Hey. Besøget var en indledning til en længere brevveksling mellem Knudsen (Jakob Knudsens far) og OM 1879-86.
- 276.8 Jfr. Jørgen Andersen Bo: Lærermødet i Testrup (Højskolebl. 1879 sp. 606-16). Mødet varede fra 8.-23. august.
- 276.16 Om Universitetsjubilæet se Edv. Holm: Beretning om Københavns Universitets Firehundredaarsfest Juni 1879. K. 1879.
- 276.17 Festskrifter udgivne af det theologiske - det rets- og statsvidenskabelige - det lægevidenskabelige og det matematisk-naturvidenskabelige Fakultet ved Københavns Universitets Firehundredaarsfest. Juni 1879. K. 1879 (5 bind).
- 276.18 C.H. Scharling: Jakob Böhmes Theosophi. En religions-philosophisk og dogmatisk Undersøgelse. Festskrift ved Københavns Universitets Firehundredaarsfest. K. 1879.
- 276.20 Festskrift udg. af det theologiske Fakultet ved Københavns Universitet. K. 1879 (heri H.V. Sthyr: Lutheranerne i Frankrig i Aarene 1524-26).
- 276.22 Holger F. Rørdam: Fra Universitetets Fortid. Særskilt Aftryk af Berlingske Tidende. K. 1879. H.F. Rørdam blev Ridder i forbindelse med Universitetsjubilæet.
- 276.29 Fr. Nielsen: Tertullians Ethik. K. 1879; Peder Madsen: De Christnes aandelige Præstedømme. K. 1879.
- 277.15 OM fik ret. P. Madsens bog udkom på tysk: Das geistliche Priesterthum der Christen. Übersetz. von E. Schumacher. Gütersloh 1882.
- 277.25 DKT 1879 sp. 577-608 (Kirkeligt Vennemøde i København d. 9. og 10. September); TSR's tale: Om Troesbekjendelsen som Dommer over det ukristelige er trykt smst. sp. 625-50.

Brev nr. 170 OM til TSR 19/9-1879

- 277.35 OM: Den evangeliske Historie. I-II. K. 1879; TSR havde tidligere udtalt sig kritisk om manuskriptet (se ovenfor side 172-73).

- 278.3 Om Th. Rørdams besøg jfr. Th.R. til OM 26/7-1879 (NKS 4435).
 278.15 Om Th. Rørdam og vennemødet se hans omtale af mødet i Kirkebladet 1879 s. 364-76.
 279.7 F. Godet: Christelige Forsvarstaler. Oversat af M.T. Becker. K. 1879.

Brev nr. 171 TSR til OM 13/10-1879

- 281.36 Om prof. Antonio Fais se Dizionario Biografico degli Italiani. Bind 44, Rom 1994, s. 222-23.
 282.4 TSR forsvarede sin disputats på latin.
 282.9 F.L. Godet var professor i Neuchâtel.
 283.2 Opus supererogatorium: overskydende værkk/gerninger.
 283.37 Se ovenfor s. 277. TSR's foredrag "Tros-Bekjendelsen som Dommer" gav anledning til en lang debat i DKT 1879 med deltagelse af Fr. Helveg, V. Birkedal, A. Leth, OM, C. Kragballe samt TSR selv. Debatten fortsatte i 1880 (se nedenfor note 220.9).

Brev nr. 172 OM til TSR 10/11-1879

- 285.3 Th. Rørdam havde i debatten, der opstod efter Bjørnsons udtalelser på Sagatun, kritiseret O. Arvesen, Fr. Wexelsen og V. Ullmann. Disse havde nok taget afstand fra Bjørnsons udtalelser, men ikke ordentligt fastslået, at Bjørnson havde stillet sig uden for Herrens menighed (se DKT 1878 sp. 149-57). Rørdams synspunkt medførte en længere debat med de tre nordmænd i DKT 1878.
 285.6 V. Birkedal 22/9-1879 til OM (NKS 4435).
 286.1 J.N.L. Dalsgaard: Stenene raabe. Et indlæg imod nutidens vantro naturbetragtning. K. 1879.
 286.33 N.F.S. Grundtvig: Indbydelse til Gamle Nordens Venner. K. 1808; Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Huus? Dimisprædiken. K. 1810; Nytaarsnat eller Blik paa Kristendom og Historie. K. 1811. De to sidstnævnte pjecer blev genoptrykt i N.F.S. Grundtvig: Kvædlinger eller Smaakvad. K. 1815.
 287.13 Ludv. Helveg: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen. 1.-2. Del. K. 1851-56. 2. omarbejdede Udg. 1.-2. Del. K. 1857-83.
 287.17 Zahns Søndagen se note 272.10.

Brev nr. 173 TSR til OM 10/12-1879

- 287.30 OM: Om at tilkjende og frakjende Kristennavn (DKT 1879 sp. 785-98).

- 287.40 TSR: Svar til Præsterne Birkedal og Leth (DKT 1879 sp. 753-84); jfr. note 283.37.
- 288.16 N.F.S. Grundtvig: Kirke-Speil eller Udsigt over den Christne Menigheds Levnetsløb. Efter mundtlige Foredrag 1861-63. K. 1871. Udg. af Kr. Køster og F.H.C. Køster.
- 288.18 Grundtvigs anmeldelse af Kofoed-Hansen: Nyt Gammelt. Breve fra Tertulian (DKT 1859 sp. 481-88).
- 288.38 Ifølge KB's systematiske katalog findes Grundtvigs bog: "Indbydelse til Gamle Nordens Venner" både med og uden titelblad. Den sidstnævnte er sikkert det af Schönberg sammenbragte bind.
- 289.7 Gr: Psalmer ved Jubelfesten 1817. K. [1817]. 8 s.
- 289.17 D.G. Monrad: Tro, Haab, Gerning, Tilgivelse. K. 1879.
- 290.9 OM: Jomfru Maria. Syv Taler fra Bebudelsesdagen. K. 1879.

Brev nr. 174 TSR til OM 23/12-1879

- 290.18 TSR's kone hed Marie.
- 290.27 Under finanslovsforhandlingerne den 16/1-1880 blev spørgsmålet om en fast understøttelse til Sophus Schandorph på 1000 kr. drøftet (Rt. F 1879/80 sp. 2372ff., Tillæg B sp. 167-68, 325-26). Jfr. Da. Folketid. 1880 s. 17.

Brev nr. 175 OM til TSR 7/1-1880

- 291.9 Vilhelm Birkedal: Gjensvar (DKT 1880 sp. 1-20) [i debatten om Trosbekendelsen]; TSR: Svar til Pastor Birkedal (DKT 1880 sp. 57-77); V. Birkedal: Forønsket Afslutning fra min Side (DKT 1880 sp. 105-13).
- 291.26 Se nedenfor note 304.2.
- 291.31 Se Helvegs udtalelse herom i DKT 1879 sp. 828.
- 292.18 Henviser formentlig til Monrads artikler i Fædrelandet 1876 Nr. 21, 22 og 32 i anledning af professor Adolph Steens tale ved Universitetets årsfest om Det teologiske Fakultets stilling ved Universitetet (jfr. ovenfor side 183-84).
- 292.27 N.F.S. Grundtvig: Sidste Prædikener. I Vartov Kirke 1861-72. Et Udvalg ved C.J. Brandt. Bd. I-II. K. 1880.
- 293.11 N.F.S. Grundtvig: En liden Bibel-Krønike for Børn og Menigmand. 3. Udg. med Ændringer af Forfatteren. Ved C.J. Brandt. K. 1879.
- 293.27 Om forhandlingerne under Finanslovens anden behandling om tilskuddet til højskolerne se Da. Folketid. 1880 s. 17-18, 21.

Brev nr. 176 TSR til OM 6/4-1880

- 294.22 Om TSR's ansættelse ved Helligåndskirken se Præstekaldslistre 1880; Forestilling 31/3-1880 Nr. 53 (vgl. resol. 1/4-1880); Journalsag F 350/1880.
- 295.24 Se f.eks. L.H. Schmidt: Gode Minder. Nogle Leilighedstaler. K. 1869; Fra Kirken i Hjemmet. En Tilhørerindes Optegnelser i Løbet af et Kirkeaar. Udg. af L.H. Schmidt. K. 1870; J. Røntsch: Herrens Herlighed. Oversat af L.H.Schmidt. K. 1874; Confirmationsgave. Med en Fortale af L.H. Schmidt. K. 1879.
- 295.35 Kronprins Frederik (VIII) var fra 1872 øverste styrer for den danske frimurerloge.
- 295.37 Jfr. note 337.4

Brev nr. 177 OM til TSR 7/4-1880

- 298.1 OM: Nogle Bemærkninger om Børneskolen, særligt Friskolen (Højskolebl. 1880 sp. 105-11, 128-33, 153-56, 161-63); Jens Bek: I Anledning af Otto Møllers: Nogle Bemærkninger ... (Højskolebl. 1880 sp. 182-85, 206-10); N.K. Munkebo: Opbyggelse i Skolen (smst. sp. 221-25); Georg Brahm: Om Skriftsprog (smst. sp. 224-26); A. Jensen: Først en Tak, dernæst en Indsigelse (smst. sp. 235-39).
- 298.12 Jens Nørregaards hustru Anna Christine Marie Caroline Helene Fabritius de Tengenagel døde 8/3-1880.

Brev nr. 178 TSR til OM 12/7-1880

- 299.10 TSR's forgænger ved Helligåndskirken var Ernst Vilhelm Kolthoff.
- 299.11 Om antallet af altergæster se LAK. Helligånds kirke. Kommunionbog 1870-80.
- 299.23 J.C.R. Frimodt, sognepræst ved Sct. Johannes kirke 1861-79.
- 300.8 N.F.S. Grundtvig: Kort Begreb af Verdens Krønike, betragtet i Sammenhæng. Bd. I. K. 1814.
- 300.19 Bestemmelsen findes i Forordning om dåben 30/5-1828 § 14.
- 301.39 Fritz Christiani: Til Advarsel mod den saakaldte Præstefrihed. Odense 1880.
- 302.17 Der var 20 ansøgere til præsteembedet i Rønnebæk-Olstrup efter TSR, deriblandt provst O. Waage, Næsby-Tyvelse (Præstekaldslistre 1880); rkp. M.A. Dam, Thisted, fik embedet (Forestilling 2/6-1880 Nr. 93, vgl. resol. 7/6-1880).

Brev nr. 179 OM til TSR 15/8-1880

- 303.26 Om F. Falkenstjerne jfr. A. Pontoppidan Thyssen: Den nygrundtvigske Bevægelse (1958) s. 259ff.
- 303.36 Om Københavns Højskoleforening, oprettet 1878 se Højskolebl. 1879 sp. 219; Da. Folketid. 1880 s. 84.
- 304.2 Debatten startede på Vennemødet den 9/9-1879 med TSR's foredrag: Om Trosbekjendelsen som Dommer over det ukristelige (DKT 1879 sp. 625-50). I den efterfølgende debat i DKT 1879-80 deltog Fr. Helveg, V. Birkedal, A. Leth, OM, TSR og C. Kragballe; Th. Rørdams indlæg i debatten var følgende: Om Kristen-Navnet (DKT 1880 sp. 137-51) og Svar til Pastor Otto Møller (Kirkebladet 1880 s. 191-209).
- 304.17 V. Birkedal til OM 25/6-1880 (NKS 4435).
- 304.36 Nordslesvigsk Søndagsblad. Kirkelig Del. Udg. af C.F. Monrad og A.C.C. Holdt begyndte at udkomme i efteråret 1880.
- 304.37 Sædemanden. Kristeligt Ugeblad. Red. af C. Møller. 1879ff.
- 305.2 Herom se J.J. Lohmann til OM 29/7 og 6/8-1880 (NKS 4435).
- 305.8 Om Heegaards undervisnings betydning se H.L. Møller til OM 18/11 og 11/12-1880 (NKS 4435); HLM opgav teologistudiet, han var begyndt på.
- 305.31 I brev 10/6-1880 (NKS 4435) opfordrede J.V. Hoff OM til at udgive sine artikler i DKT 1880 om konfirmationen i bogform, da DKT's læsekreds var begrænset; jfr. Hoff's takkebrev 7/9-1880 for bogen: Konfirmation. K. 1880.

Brev nr. 180 OM til TSR 30/12-1880

- 306.11 TSR: Den kirkelige Anskuelses Stilling i den danske Menighed. Tale paa Vennemødet i København, 8. Septbr. (DKT 1880 sp. 585-97); talen blev kommenteret af Harald Holm i DKT 1880 sp. 636-43, 679-81; TSR's gensvar smst. sp. 660-61, 681-82.
- 306.31 Efter afskedigelsen fra embedet i Skjoldborg-Kallerup i 1878 flyttede OM's svoger Sofus Holm til Vendsyssel, hvor han købte en ejendom og en mølle i Nr. Bindslev. I 1883 blev han gift med en søster til "den forstyrrede præst i Vendsyssel" B.C. Henriksen, der fra 1878 var kst. sognepræst i Vejby-Sejlstруп (DPS V s. 650-53).
- 306.38 Nørregaard anmeldte sit besøg hos OM i brev 17/11-1880 (NKS 4435).
- 307.1 Det nævnte møde blev holdt i 1878. Herom se Højskolen i Sorø. Beretning om mødet i København den 10de og 11te april 1878. K. 1878.
- 307.38 For bogen "Haabløse Slægter" (jfr. Da. Folketid. 1881 s. 3-4).
- 308.1 Morten Pontoppidan: Om Fritænkernes Bøger (Højskolebl. 1880 sp. 905-10).

- 308.21 C. Hostrup: Eva. Skuespil i fire Akter. K. 1880.
- 308.26 S. Heegaard: Om Opdragelse. En Fremstilling af Pædagogiken tillige med et Omrids af dens Historie. Udg. paa Foranstaltning af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. K. 1880.
- 308.40 Holsteins bemærkning om det filosofiske kursus faldt i forbindelse med et beslutningsforslag om at nedsætte et udvalg, der skulle overveje en omordning af den højere undervisning (Rt. 1880/81 F sp. 1136-39).
- 309.9 N. Lindberg: Templet i Jerusalem og Forsoningsdagen hos Jøderne. Kolding 1880.
- 309.17 Fr. Vilh. Andersen: Embede og Ordination i deres indbyrdes Grundforhold. Et historisk-dogmatisk Forsøg. K. 1880.
- 309.30 Stiftsprovst Hans Sørensen fik aldrig udgivet nogen disputats.
- 309.32 Jfr. C.H. Kalkar: Til Lærerne (Theol. T. 1880 s. 747-48).
- 309.38 Fr. Wilh. Bugge: Apostelen Paulus's Breve. Oversatte med Indledninger og udførlig Fremstilling af Indhold og Tankegang. I-II. Christiania 1879-81.

Brev nr. 181 TSR til OM 12/1-1881

- 310.35 Den langelandske valghistorie: I 1880 blev Edvard Brandes valgt til Folketinget på Langeland, og der opstod strid om, han som fritænker kunne underskrive edsformularen i forbindelse med hans indtræden i tinget.
- 311.1 N. Lindberg: Politik og Kristendom (Fyns Tidende 1880 Nr. 225).
- 311.16 I januar 1881 indstillede 25 kandidater sig til teologisk embedseksamen, hvoraf de 24 bestod (Medd. Kbh. Univ. 1876-81 s. 1209-10).
- 311.30 Folketingsmedlem, professor C. Goos havde ikke ordet ved 1. beh. af finansloven for 1881/82 (Rt. F 1880/81 sp. 75-382), så TSR må have husket forkert.
- 312.13 Om genåbningen af Freerslev højskole med Morten Pontoppidan som forstander og om skolens flytning til Hjørnlunde se Højskolebl. 1878 sp. 125 og 1880 sp. 260.
- 312.28 Herom se Højskolebl. 1880 sp. 389.
- 312.38 Jfr. Erik Nørr: Det højere skolevæsen og kirken (1979) s. 161ff. Theodor er pseudonym for A.C. Larsen.
- 312.40 TSR: Kristendommen, Børnene og Fritænkerne (Fædrelandet 22/11-1880 Nr. 272).
- 313.11 Falkenstjerne uddybede sine synspunkter om religionsundervisningen i tidsskriftet Vor Ungdom 1881 s. 1-16.
- 313.21 Græsk: søjler.
- 313.36 Om "Rigsdagsmændenes Edsflæggelse" se Da. Folketid. 1880 s. 189-90, 193, 197-99, 202-03, 205-06.

- 314.3 OM: Johannes Presbytters Vidnesbyrd om vore to første Evangelier (DKT 1881 sp. 1-14, 23-30).
- 314.5-6 De to græske ord betyder henholdsvis: forfattede og affattelse (jfr. DKT 1881 sp. 6-8).
- 314.9 Udvalget for den dansk-amerikanske Mission var oprettet i 1869, men blev reorganiseret i efteråret 1880 (DKT 1881 sp. 14).
- 314.18 Astrid Rørdam blev forlovet med TSR's brorsøn Kristian Rørdam.

Brev nr. 182 TSR til OM 9/5-1881

- 315.5 OM: Om at træde ud af Folkekirken (DKT 1881 sp. 225-40).
- 315.26 Pastor Leths Foredrag. Ved Johannes Schrøder (DKT 1881 sp. 289-96).
- 316.6 Om Leths tidligere møder om den kristelige frihed se Højskolebl. 1/4-1881 Tillæg til nr. 13.
- 316.9 Friheds-Krav i Folkekirken (DKT 1881 sp. 273-81).
- 316.30 Herom se DKT 1881 sp. 305-17 (Forhandlinger i Folketinget om borgerlig Vielse for fraskiltes Ægteskab).
- 316.37 TSR: Kirkeåret. En Aargang Prædikener. K. 1881.

Brev nr. 183 OM til TSR 22/5-1881

- 317.40 Græsk: sig et ord. Jfr. Matt. 8,8.
- 318.5 Oplyst af Fr. Nielsen i DKT 1881 sp. 203-04.
- 318.15 L.B. Poulsen [Bovlund]: Om Udtrædelse af den danske Folkekirke (Højskolebl. 1881 sp. 161-66); han omtaler bl.a. møderne på Lundby højskole 27/12-1880 og 15/2-1881 ang. oprettelsen af en frimenighed.
- 319.3 Rasmus Lund søgte ikke præsteembeder, efter at han var blevet ansat som valgmenighedspræst/frimenighedspræst på Mors i 1871 (1. Kt. Ansøgninger om gejstlige embeder 1853-1915).
- 319.29 Den 2.-4. august 1881 mødtes 700 præster, lærere og bønder i Askov. Mødet resulterede i to adresser (den store og den lille Askovadresse), der stillede krav om gennemførelsen af en række kirkelige frihedskrav. De følgende års kirkelige debat drejede sig i høj grad om disse frihedskrav (se Den danske Kirkes Historie VII s. 231ff. og A. Pontoppidan Thyssen: Den nygrundtvigske bevægelse s. 276ff.).
- 320.23 OM: Til Forstaaelse og Bedømmelse af Nutidens Fritænkeri. K. 1881.

Brev nr. 184 TSR til OM 30/7-1881

- 321.24 Festen i januar 1881 var arrangeret af Grundlovsværneforeningen. Ifølge

- Da. Folketid. 1881 s. 19-20 blev festen snarere en politisk manifestation til fordel for det litterære venstre end en egentlig fejring af Hostrup. Et synspunkt, som Hostrup protesterede imod i Morgenbladet 6/2-1881; jfr. gensvaret i Da. Folketid. 1881 s. 23.
- 322.28 Ved Bek. 2/9-1870 blev den gamle præsteed (Kirkeritualet 1685 X, 12) afskaffet til fordel for et præsteløfte.
- 323.27 Græsk: tidsalder, æon.
- 324.13 Det kirkelige vennemøde i Askov er fyldigt refereret af Johannes Schrøder i Højskolebl. 1881 sp. 559-68, 570-90, 609-20, 633-41 og i DKT 1881 sp. 497ff.; se endvidere: Ved det kirkelige Forhandlingsmøde i Askov, Avgust 1881. Kolding 1881; Fr. Nygaard: Offentlig Redegjørelse for det kirkelige Møde i Askov d. 2-4 Aug. 1881. Kolding 1881.
- 324.27 TSR's kateket ved Helligåndskirken var C.F. Sommerfeldt.
- 324.31 TSR: Kirkeaaet. En Aargang Prædikener. K. 1881.
- 325.23 Om Skrefsruds rejse og møder se note 329.28..
- 325.29 Græsk: bringe for dagen, afsløre; straffe; irectesætte. Jfr. Ef. 5,11 og 13.
- 325.36 V. Brücker anmeldte N. Lindbergs bog: Om Trosfrihed og OM's bog: Til Forstaaelse og Bedømmelse af Nutidens Fritænkeri i Højskolebl. 1881 sp. 466-78; samme bøger anmeldtes af F. Falkenstjerne i Morgenbladet 16-17/6-1881 og af Fr. Nielsen i Dagbladet 25/6-1881.

Brev nr. 185 OM til TSR 17/8-1881

- 328.19 Gr.: Om det Ny Testamente i Grundsproget eller om Alcala-Texten og Bibel-Kritiken (Nordisk Kirketidende 1837 nr. 52-55). Jfr. note 144.24.
- 328.24 Om biskop Brammers afgang se hans afskedshyrdebrev (DKT 1881 sp. 733) og G.P. Brammer: Farvel til de evangelisk-lutherske Menigheder i Aarhus By. K. 1882.
- 328.30 Stiftsprovsten i Århus var Hans Sørensen.
- 328.37 Biskop Brammer visiterede sidste gang i Gylling 2/11-1868 (se Erik Nørr: Mellem Otto og Jakob I s. 22*).
- 329.1 Det drejede sig om en brand i Industribygningen. Bl.a. brændte mange eksemplarer af OM's bøger, der lå på lager hos Schönberg (oplyst af Karl Schönberg i brev 27/5-1882 til OM. NKS 4435).
- 329.28 Om Skrefsruds rejse- og mødevirksomhed i 1881 se DKT 1881 sp. 480, 668-72, 687, 718-19. Han kom først til Gylling i 1882.

Brev nr. 186 TSR til OM 16/11-1881

- 329.36 TSR: Kirkeaaet. En Aargang Prædikener. K. 1881; TSR: De kirkelige Frihedskrav. Til Overvejelse for danske Kristne. K. 1881.
- 330.11 Se note 324.13.
- 330.15 Både den store og den mindre Askovadresse er gengivet sammen med alle underskrivernes navne i Tillægsblad til DKT 1881 Nr. 32.
- 330.28 L. Schrøder i Højskolebl. 1881 sp. 452-55.
- 331.20 Biskop Fog blev indsat i embedet som biskop i Århus af biskop Martensen den 6/11-1881 (DKT 1881 sp. 733).
- 332.2 Jfr. Johannes Schrøder: Den danske Kirke i Amerika (DKT 1881 sp. 161-73).

Brev nr. 187 OM til TSR 17/11-1881

- 333.4 Se således en række præstekonventers behandling af Askovadresserne (referater i DKT 1881 passim).
- 333.7 Se DKT 1881 sp. 804-14, 825-29. TSR blev valgt til formand for Roskilde Konvent (jfr. DKT 1881 sp. 801); Chr. L. Nielsen: Askovmødet og Dr. Skat Rørdam (smst. sp. 817-25, 844-50).
- 333.18 Konfirmanderne skulle være 14 år gamle, men der var en mulighed for elever, der var udskrevet af skolen, at blive konfirmeret op til et halvt år tidligere, men det krævede biskoppens dispensation (jfr. Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen (1994) s. 377ff.).
- 333.34 P.A. Fenger: Forslag til en paany gennemseet Alter-Bog. K. 1874.
- 336.14 I Højskolebl. skrev L. Schrøder flere gange imod TSR's bog, bl.a. imødegik han synspunktet, at flertallet af Askovmødets deltagere ikke ønskede nogen adresse indgivet. L. Schrøder: Et Par foreløbige Bemærkninger om Dr. T. Skat Rørdams Bog om de kirkelige Frihedskrav (Højskolebl. 1881 sp. 866-68); Har Dr. Skat Rørdam Ret i, at Grundtvig endte med at regne "Præsterne Sognebaandsfrihed" for det vigtigste af Præstefriheden (smst. sp. 880-86); Om Dr. Skat Rørdams forslag til en Ændring af Præsteløftet (smst. sp. 901-07).
- 336.19 Se således A. Leth: Nødværge mod Dr. Skat Rørdam. Kolding 1881; V. Birkedal: Kontraindlæg imod Dr. Skat-Rørdam og Andre. Odense 1882.
- 336.24 Den 1/10-1881 overtog cand.polit. Antonio Leigh-Smith redaktionen af Fædrel. fra Ploug (se medd. herom i Fædrel. 17/9-1881 Nr. 216).
- 336.26 C. Ploug: Den grundtvigske Retning i Nutidens Bevægelser (Fædrel. 23/9, 27/9 og 29/9-1881 Nr. 221, 224 og 226).
- 336.29 F.V. Andersen: Til Forsvar for J.P. Mynsters Eftermæle. K. 1881 (skriftet

var foranlediget af OM's udtalelser om Mynster i: Til Forstaaelse og Bedømmelse af Nutidens Fritænkeri).

- 336.31 Bl.a. opfordrede forlæggeren Karl Schønberg kraftigt OM til at svare med en bog (Schønberg til OM 19/9-1881. NKS 4435).
- 336.35 Jfr. note 175.7 og 215.20.
- 337.4 I 1880-81 udgav H. Gottsched de sidste fem bind af Søren Kierkegaards efterladte papirer.

Brev nr. 188 TSR til OM 22/1-1882

- 337.15 Asger Møller død 9/1-1882 (9 år) og Marie Elisabeth Møller død 13/1-1882 (5 år).

Brev nr. 189 OM til TSR 25/1-1882

- 340.29 Z. Topelius: Fältskärns berättelser. I-V. Stockholm 1853-67 (dansk oversættelse ved F.W. Horn: Feltlægens Historier. I-V. K. 1879-81); Fr. Hammerich: Danmark under de nordiske Rigers Forening. En historisk Skildring. I-II. K. 1849-54.

Brev nr. 190 TSR til OM 30/6-1882

- 342.31 Ud over de af TSR nævnte initiativer til fejring af Gr.'s 100 års dag kan nævnes opfordringen fra en komite (bl.a. Vilh. Birkedal og Thomas Rørdam) til at bidrage til at rejse en bavgasten for Gr. på Udby kirkegård med en passende indskrift (Højskolebl. 1882 sp. 1696-97).
- 343.2 Svend Grundtvig havde i 1880 påbegyndt en udgave af Gr.'s poetiske skrifter.
- 343.15 Om Skrefsruds besøg i Gylling se OM i Slægt og oplevelser (1983) s. 82-84. Jfr. note 329.28.
- 343.25 Brev fra Skrefsrud (DKT 1882 sp. 365-67). Skrefsrud besøgte Ørslev-Solbjerg, hvor V. Beck var sognepræst, den 18/9-1881 (se DKT 1881 sp. 668).
- 344.12 L.O. Skrefsrud blev ordineret af biskop Essendrop i Christiania 1882 (se den lange biografi over Skrefsrud i Norsk Biografisk Leksikon XIV, 1962, s. 7-20).

Brev nr. 191 OM til TSR 7/7-1882

- 348.3 Må bero på en fejlhuskning. Der udkom ingen Brorsonbiografi, før A.D. Jørgensen udsendte sin bog i 1887.

Brev nr. 193 TSR til OM 12/10-1882

- 350.31ff Græsk: ἔγειρε = stå op.
 350.32 Tischendorff jfr. note 211.36.
 350.35 K.F.A. Fritzsches Markuskommentar udkom i Leipzig 1830.
 350.37 Aarhus Amts Folkeblad begyndte at udkomme med cand. teol. Niels Joh. Laursen som redaktør 2/10-1882. Prøvenummer 12/9-1882.
 351.12 Jfr. note 355.26.

Brev nr. 194 OM til TSR 15/10-1882

- 351.29 TSR havde ikke været i Gylling siden august 1869 (se bind I s. 254); i maj 1871 mødtes han dog med OM ved missionsmødet i Vejle (se brev nr. 92 og 93).
 354.17 OM's bog om Åbenbaringen udkom først i 1889.
 354.23 C.A. Auberlin: Skjøgen, Dyret og Løgnprofeten i Johs. Aabenbaring. Udg. af Chr. M. Kragballe. K. 1882; Fr. Vilh. Andersen: Kort Veiledning i Apostlen Johannes Aabenbaring for oplyste Bibellæsere. Efter de af Ebrard givne Grundtræk. K. 1859.
 354.33 Sognepræst Alfred Hey annoncerede sit besøg i brev til OM 4/10-1882 (NKS 4435)
 355.26 I NKS 4435 findes der bevaret en række breve fra Frederik Møller 1882-84, der fortæller om, at OM gentagne gange havde måttet punge ud med et større beløb til broderen. I efteråret 1882 overtog Frederik bestyrerposten ved fællesmejeriet i Skelby mellem Ringsted og Næstved. Frederik Møller blev gift med Frederikke Møller, født Møller. Hun udvandrede efter mandens død i 1885 til USA. OM modtog breve fra hende indtil 1891.
 356.24 A.D. Pedrin: I Aand og Sandhed. Et christeligt Vidnesbyrd. K. 1882.

Brev nr. 195 OM til TSR 27/12-1882

- 358.9 Grundtvig og Ingemann. Brevvexling 1821-1859. Udgivet og indledet af Svend Grundtvig. K. 1882.
 358.22 Gr. til Ingemann 7/6-1859 (anførte værk s. 326-28).
 358.31 Carsten Hauch var TSR's svigerfar.
 358.36 H. Martensen: Af mit Levnet. Meddelelser. I-III. K. 1882-83.
 358.38 Den nye professor var Frants Buhl, der blev udnævnt 1/9-1882.
 359.36 Johanne Luise Heiberg: Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg. En Beretning støttet paa efterladte Breve. 2 Dele. K. 1882.
 360.1 Jens Nørregaard holdt en række foredrag på Zahles Skole om Ingemann, i

Københavns Højskoleforening om Dante som idealets stridsmand samt i flere foreninger om folkehøjskolen. Endelig talte han for arbejderne i Socialdemokratiets forsamlingshus om forholdet mellem land og by (Da. Folketid. 1882 s. 171-72).

- 360.26 I NKS. Fol. 1986 findes papirer vedrørende Johanne Møllers arbejde for: Indsamlingen af Bidrag fra danske Kvinder til Anskaffelse af Vaaben. De dækker årene 1881-85.

Brev nr. 196 TSR til OM 11/2-1883

- 362.6 Martensen til KUM 13/11-1882 og KUM til Martensen 17/11-1882 (TSR får tilladelse til at rejse til Italien fra midten af november 1882 til begyndelsen af februar 1883). LAK. Sjællands Stifts bispearkiv. Afgjorte sager 1011/1882.
- 362.12 Rostraen = talerstol på en langstrakt forhøjning i den vestlige ende af Forum.
- 366.3 Kultusministeriet tilbagetrak den 20/1-1883 R. Lunds godkendelse som valgmenighedspræst i Øster Jølby (DKT 1883 sp. 81ff). Anledningen var, at han havde taget en 13-årig pige til alters, inden hun blev konfirmeret.
- 366.14 Blandt indlæggene i denne debat kan nævnes: V. Brücker: Om Skriftens Betydning og Brug (Højskolebl. 1882 sp. 1463-70, 1495-1503, 1511-19, 1766-71); Th. Rørdam: Pastor Brückers Opfattelse af den hellige Skrift (Højskolebl. 1882 sp. 1705-10, 1748-54); Fr. Rønning: Om Skriftens Betydning (DKT 1882 sp. 769-78, 785-93, 801-07); C.J. Brandt: Menighed og Enere (DKT 1882 sp. 817-25); OM: Herrens Vidner indtil Jordens Ende (DKT 1882 sp. 833-52); Th. Rørdam: Den hellige Skrift (Kirkebladet 1882 s. 337-46, 356-68).

Brev nr. 197 OM til TSR 18/3-1883

- 368.4 Kgl. resolution 8/10-1883 om oprettelse af et kirkeligt råd, bestående af biskopperne og et medlem af Det teologiske Fakultet og et medlem af Det juridiske Fakultet.
- 368.31 Offentlig erklæring om, at underskriverne stadig anser valgmenigheden på Mors for at stå på samme kirkegrund som hele den troende danske menighed, og at man stadig vil have fællesskab ved "Bad og Bord" med pastor R. Lund og hans menighed. Erklæringen er trykt i Højskolebl. 1883 I sp. 426-31. Underskrivernes navne findes i 37 efterfølgende numre af Højskolebl.
- 368.37 Om valgmenigheden på Mors og korrespondancen med biskop Lind se DKT 1883 sp. 81-85, 111-22, 139-55, 168-76, 186-92, 202-14. Hele sagen er

- fyldigt behandlet af P.G. Lindhardt i Fem Aalborg-bisper. Aalborg 1954 s. 42ff.
- 369.21 C.J. Brandt: En Sprogbemærkning (DKT 1883 sp. 105-11). Brandt svarede på OM's artikel i Højskolebl. 1882 sp. 1641-47, 1655-60 (Herrens Befalinger og Apostlenes Erfaringer).
- 369.21 Græsk: slave, tjener.
- 369.30 Christiern Pedersens navn var fremme i den offentlige bevidsthed p.g.a. C.J. Brandts bog: Om Lunde-Kanniken Christiern Pedersen og hans Skrifter. K. 1882; jfr. L. Schrøder: Om Christiern Pedersen (Højskolebl. 1883 II sp. 321-26, 337-42, 357-61).
- 370.1 C.J. Brandt til OM 15/3-1882 (NKS 4435).
- 370.6 V. Brücker imødegik OM's indlæg i debatten om Skriften (Højskolebl. 1883 I sp. 163-72, 235-43, 283-92); jfr. note 366.14.

Brev nr. 198 TSR til OM 20/6-1883

- 371.13 TSR var blandt indbyderne til det store tværkirkelige møde. Følgende emner var på dagsordenen: præstefriheden, bispestillingen i Folkekirken, præsternes uddannelse, konfirmationen og børnenes altergang, skriftemålet, fraskiltes vielse og borgerligt ægteskab samt præsters ret til at tage sig selv til alters (Da. Folketid. 1883 s. 76).
- 372.7 Langelandsvalget jfr. note 310.35.
- 372.20 Shibbolet (Schibboleth) = kendemærke, skelnemærke; jfr. Dom. 12,6.
- 372.27 I modsætning til OM var TSR blandt indbyderne til det kirkelige vennemøde i forbindelse med Gr.'s 100 års dag (DKT 1883 sp. 521-22).
- 372.34 Jens Lund var ikke blandt indbyderne.
- 372.36 Jfr. Lars Frederiksens artikel i Fyns Tidende 1880 Nr. 221 om højskoleforstander J. Lunds anbefaling af Dr. Brandes til rigsdagsmand.
- 373.31 Græsk: en ånd, der giver trællekår. Jfr. Rom. 8,15.
- 373.33 Græsk: trælle, tjenere.
- 373.35,
- 374.1+11 Hebraisk: transskription: 1) 'æbæd JHWH; 2) na'ar; 3) 'æbæd.
Første citat betyder: "Herrens tjener" (egentlig "Jahves tjener"), jfr. Jes. 42,1-9; 49,1-13; 50,4-11; 52,13-53,12 om Herrens (lidende) tjener, som forstås om Kristus i Matt. 8,17; 12,18-21; Acta 8,32-33; 1. Pet. 2,22-25.
Andet citat betyder: "dreng".
Tredje citat betyder: "Tjener".
- 374.21 V. Brücker: Præsteuddannelsen. Kolding 1883.
- 374.26 Jfr. pastor H. Rørdams (Brændekilde) forslag herom fremsat på Fyns Stifts-

konvents møde 13/12-1883; en betingelse skulle dog være, at der ikke meldte sig cand.teol.'er til et embede.

- 374.32 I 1883 blev K. Thomsen sognepræst i Taarup-Kvols, hvor OM's far havde været sognepræst 1827-41.

Brev nr. 199 OM til TSR 28/6-1883

- 375.38 V. Birkedal var allerede blevet Ridder i 1856.
 378.15 poetice et eleganter = på digterisk og smagfuld vis.
 378.20 Fredr. Niensens skrifter: Frimureriet i Norden. Et Lejlighedsskrift. K. 1882 og: Det nordiske Frimureri og Historien. K. 1882 gav anledning til en række debatindlæg, bl.a. L.O. Skrefsrud: Basis er vor Kristentro. Svar til Professor Fr. Nielsen. K. 1883.
 378.26 Fredr. Nielsen: Frimureriets Basis. Et Svar til Hr. Missionær L.O. Skrefsrud. K. 1883.
 378.30 J.C. Heuch: Vantroens Væsen. Populære polemiske Foredrag. Kristiania 1883.

Brev nr. 200 TSR til OM 23/7-1883

- 380.7 Der findes ingen anmeldelse af OM i DKT 1883-84.

Brev nr. 201 TSR til OM 11/10-1883

- 381.23 OM's skrift om forsoningen udkom i 1884.
 381.28 Referat af begivenhederne omkring Gr's 100-årsdag findes bl.a. i DKT 1883, Højskolebl. 1883 og Da. Folketid. 1883.
 381.36 Se Højskolebl. 1883 II sp. 605-10.
 382.12 I Højskolebl.s referat af Studentersamfundets mindefest for Grundtvig den 15/9-1883 (1883 II sp. 723-25) omtales Baagøs tale ikke; fritænkerne var repræsenteret af dr. V. Pingel. Hovedtalen holdtes af højskoleforstander Morten Pontoppidan. Derimod talte højskolelærer Baagø i Studentersamfundet den 22/9-1883 om åndslivets frihed (Da. Folketid. 1883 s. 159). Baagø måtte senere i Dagbladet dementere nogle udtalelser, som man havde tillagt ham om grundtvigianernes forhold til fritænkerne.
 383.6 Se note 385.20.
 383.12 Jfr. Johs. Kok: Mindeblade for Lutherfesten 1883. K. 1884. 400-året for Luthers fødsel gav anledning til et boom i Lutherlitteraturen på dansk (se Da. Bogfortegnelse 1881-92 s. 289).
 383.25 Kultusminister Jakob Scavenius fik ved kgl. resol. 8/10-1883 oprettet Det

kirkelige Råd, der skulle bestå af de syv biskopper og en professor fra henholdsvis det teologiske og det juridiske fakultet. Resolutionen og ministerens forestilling til Kongen er trykt i Love og Exp. 1881-83 sp. 363-65. Jfr. Carl Trock: Om det kirkelige Råds tilblivelse. En undersøgelse af forhandlingerne i præstekonventerne 1881-1883 (KHSaml. 1971 s. 157-73, 1972 s. 189-210).

- 384.3 OM: Om hvordan Gud forhæder, hvem han vil (DKT 1883 sp. 597-618).
- 384.12 Herom jfr. K. Rønne: Redegjørelse for kristelige og folkelige Venner for Frimenighedsstillingen i Høve (Højskolebl. 1883 II sp. 1139-47, 1155-60, 1172-80); Carl Trock: Da man i Høve ville frimenighed. Til Belysning af frimenighedsdannelsen i 1883 (KHSaml. 1974 s. 160-72).
- 384.18 H.V. Sthyr: Naar bleve vore nytestamentlige Skrifter samlede til et Hele? (Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke. Bd. I, 1884, s. 1-62 - hæftet udkom 1883).
- 384.24 TSR søgte ikke præstestillingen i Lyngby efter farbroderen P. Rørdam. Der var i alt 13 ansøgere (Præstekaldslisten 1883). TSR's bror Holger F. Rørdam fik embedet (Forestilling 29/10-1883 Nr. 189, kgl. resol. 13/11-1883).
- 384.35 Svend Hersleb Grundtvig, et Mindeskrift, samlet og udgivet af Frederik Barfod. K. 1883; TSR: Tale ved Svend Hersleb Grundtvigs Kiste i Frederiksberg Kirke 19. Juli 1883 (trykt i Mindeskriftet s. 73-76).

Brev nr. 202 OM til TSR 15/10-1883

- 385.20 Hundrede Aar. Et Mindeskrift i Anledning af 100-Aarsdagen for N.F.S. Grundtvigs Fødsel. Red. F. Rønning. K. 1883; Hundredeaarsdagen efter N.F.S. Grundtvigs Fødsel. K. 1883; Mindeblade fra Grundtvigs Hundredeaarsfest, samlede af J. Schrøder. K. 1883.
- 386.18 H.V. Sthyr udsendte i maj 1883 en subscriptionsindbydelse for "Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke". Heri redegjorde han for årsagerne til, at C. Kalkar i 1880 opgav udgivelsen af Theologisk Tidsskrift. Det nye tidsskrift skulle starte 1. okt. 1883 (indbydelsen er trykt i DKT 1883 sp. 533-34).
- 386.31 L. Koch: Den danske kirkes historie i årene 1801-1817. K. 1879-80; Den danske kirkes historie 1817-1854. K. 1883.
- 386.39 Constantin Constantius den yngre: Skal reformationen fortsættes? Religjøs afhandling. Forfatteren bag synonymet var Thorvald Kornerup.
- 387.1 Se note 356.24.
- 387.11 L. Schrøder: N.F.S. Grundtvigs Barndom og første Ungdom (1783-1806). K. 1883.
- 387.13 L. Schrøder citerer i anførte værk s. 130-31 en udtalelse af prof. Jens Møl-

ler angående D.G. Moldenhawer, at denne havde stor betydning for mange teologiske studenter som en "Saksens og Danmarks Morus". Morus er identisk med den eng. humanist og kansler Thomas More.

- 387.21 Se note 385.20.
 387.27 F. Rønning: N.F.S. Grundtvig som Æstetiker. En Skitse. K. 1883.
 387.28 Rudolf Schmidt: Grundtvig og den tyske Orthodoxy. En historisk Sammenstilling. K. 1883.
 388.5 Sognepræst P. Rørdam, Lyngby, død 18/9-1883.
 388.12 stiftsprovsten = P.C. Rothe.

Brev nr. 203 OM til TSR 1/11-1883

- 389.9 Konrad Jørgensens lange referat af Det nordiske Folkehøjskolemøde i Testrup 1.-3. September findes i Højskolebl. 1883 II sp. 481-90, 537-44, 591-95, 620-26.
 389.23 H. Martensen: Af mit Levnet. Meddelelser. I-III. K. 1882-83.
 389.26 Jfr. drøftelsen om Det kirkelige Råd i Københavns gejstlige Konvent på mødet den 5/11-1883. Her fremhævede TSR, at det var vigtigt, at "ethvert Skin af Opposition fra vor Side maa undgaas" (RA. Københavns gejstlige Konvent. Forhandlingsprotokol 1880-94).
 391.3 Se afsnittet om Martensens varetagelse af embedet som kongelig konfessionarius (Af mit Levnet III s. 152-58). Prinsesse Thyra blev den 21/12-1878 under storpolitisk opmærksomhed viet til Hertugen af Cumberland.
 391.7 De fire provster, der stod biskop Martensen nær, var: stiftsprovst C. Rothe, Holmens provst B.J. Fog, domprovst i Roskilde L. Gude, og provst i Ringsted F.V. Andersen (Af mit Levnet III s. 137). Jfr. Erik Nørr: Da biskop Martensen blev træt af visitatser (Spor - arkiver og historie, 1987, s. 231-46).
 391.11 Den "intime" svigersøn var kontorchef E.F. Larsen, gift med Martensens datter Marie (Af mit Levnet III s. 220).
 391.20 OM: Om Flertalsregimente, nogle, kun for Christne forstaaelige, Overvejelser. K. 1883.

Brev 204 OM til TSR 30/12-1883

- 391.39 Anton Kirkeby 20/11-1883 til OM (NKS 4435); om Kirkeby jfr. Til Minde om Præsten Anton Kirkeby til Fausing og Auning. Randers 1884.
 392.19 Nørregaard talte i Studentersamfundet den 29/9-1883 om historien som undervisningens grundlag i modsætning til naturvidenskaben.
 393.14 55 præster, der tidligere havde været ansat i Slesvig, sendte biskop Marten-

sen en skrivelse, hvori de protesterede mod hans udtalelser i Erindringerne (Af mit Levnet) om de slesvigske sprogreskripter (Da. Folketid. 1883 s. 203-04.; jfr. DKT 1884 sp. 42-46). Martensen nægtede at modtage skrivelser og sendte den tilbage.

- 394.11 Inger Margrete Petræa Schou (født 25/9-1867) var en adoptivdatter af kommunelærer H.C.F. Schou og Julie Margrethe, født Holm (en søster til OM's kone Johanne Holm). TSR konfirmerede pigen 6/4-1884 (LAK. Helligåndskirken. Hovedministerialbog 1869-91; jfr. Skt. Johannes kirke. Hovedministerialbog. Fødte Kvinder 1861-69).
- 394.20 Sognepræsten i Saksild H.G. Bruun fik sin afsked 20/11-1883. Han blev i feb. 1884 afløst af S. Ploug-Rasmussen.
- 394.25 Sognepræst J.N.T. Thomsen, Ørting-Falling, fik sin afsked den 7/2-1884.

